

PARAPHRASIS,

ET

COMPENDIARIA EXPLICATIO AD

NONNULLAS PAVLI
EPISTOLAS.

A V T O R E

P. GABRIELE VAZQUEZ, BELLOMONTANO,
SOCIETATIS IESV THEOLOGO.

Opus valde necessarium ad disputationes Theologicas eiusdem Autoris.

Addita est Bulla Pij V. & Gregorij XIII. contra Michaëlem Baium.

L V G D V N I,

Sumptibus Ioannis Pillehotte,

Sub signo nominis IESV.

M. D C. X X.

PERMISSV SVPERIORVM.

2 16890730

LIBRARY

COMPENDIARIA

EXPLICATIO

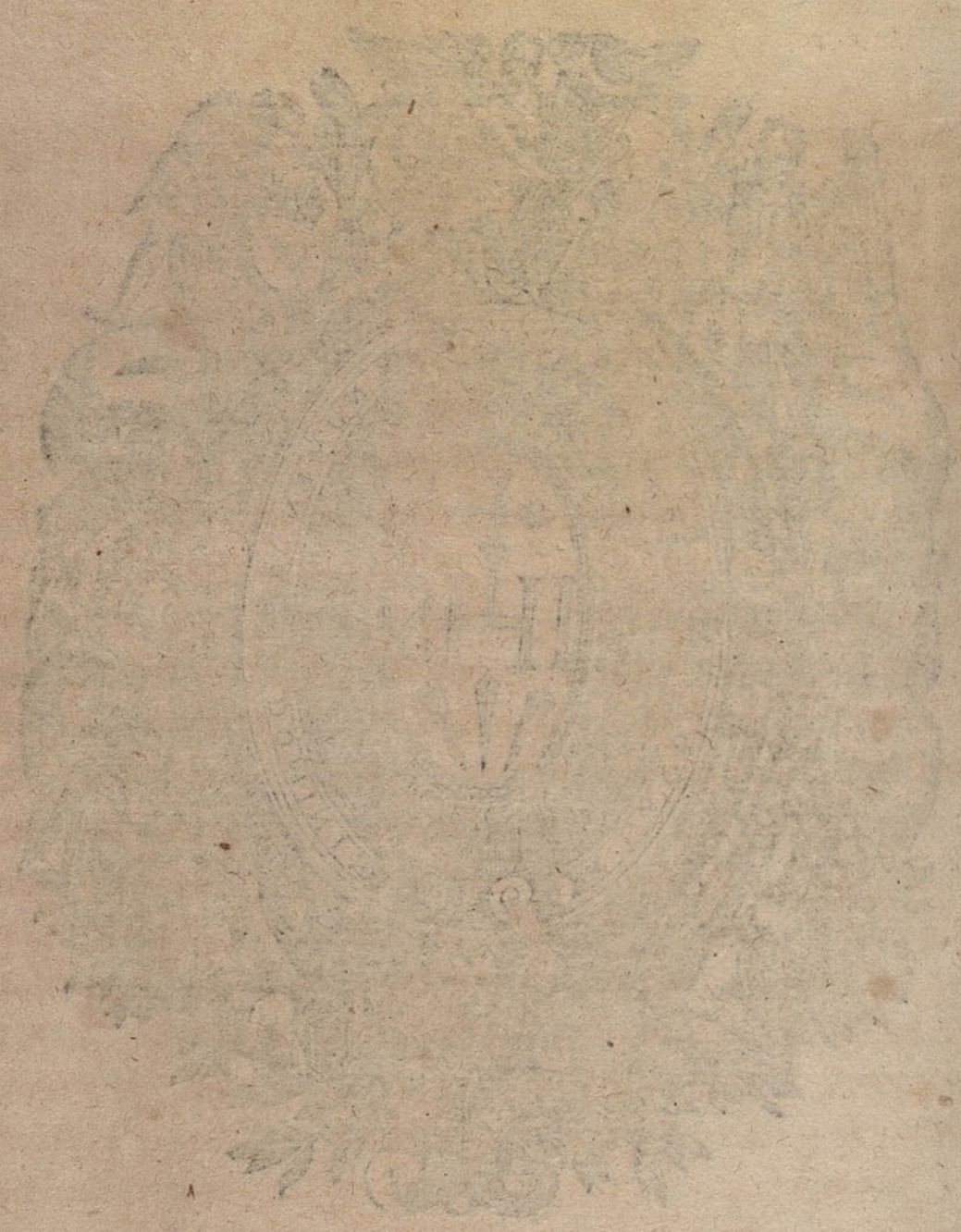
NONIUM

PRIMUM

LIBRUM

CHARLES V. ROYAL SOCIETY

Address in Bonn Pr. V. & Company III. court

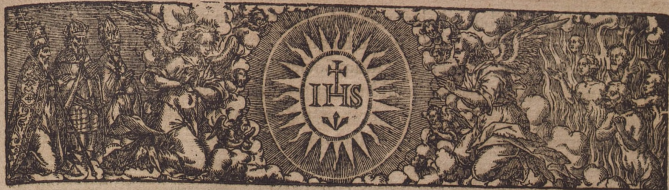
IN Q. D. N. X. A.

Supplicatus Johannes

sub anno

M. D. C. C. C.

1700

CLARISSIMO, AC PRÆSTANTISSIMO

VIRO D. FRANCISCO BORGIE
PRINCIPI SCHILACEO, COMITI

MAIALDICO, E CVBICVLO PHILIPPI III.

Regis, & ex equestri militia S. Iacobi, Alfonso

Carrillus Rector Complutensis

Collegij Societatis IESV.

S. P. D.

NTER alias nostri Gabrielis Vazquez lucubrationes (Princeps clarissime) quas tantus vir sibi reliquit superstites; nobis verò non magis immaturæ mortis solatia, quàm fœlicis vitæ monumenta, paraphrastica expositio habetur in aliquot Pauli Epistolas, subsœciuis quidem temporibus ab eo elaborata, consilio probabili, nimirum vt Theologiam ex ipsius suis fontibus accerferet; & Apostoli testimonia, quæ maxime ad Theologicam rem faciunt, non ex re nata, aut ex verborum sono (vt quibusdam mos est) sed ex instituto scriptoris, ex ipso contextu, denique ex vero & genuino sensu explicaret vbi opus esset, aut explicasse putaretur. Quapropter non longæ commentationis opus molitus est, expositionum varietate, ac multiplici eruditione coagmentatum, quo nihil facilius esse solet hinc inde omnia corradentibus; sed germanam, mirè que aptam textui paraphrasim persecutus, præmissa dumtaxat compendiarie institutioni explicatione, aut per breui perioche, quæ ad singularium locorum intellectum capiendum valet plurimum: adhibitis etiam quibusdam notulis, tum vt occurrentes alias difficultates explanaret, tum maximè vt obuias sæpe vuculas, quibus sententiæ nectuntur, totâ qua argumentorum structura constat, commodè exponeret, ne his quasi calculis, & offendiculis interturbata mens à recto (vt fit) sensu exorbitet. Denique in ipsa Scripturæ sacræ interpretatione & Theologum agit Autor, & rem agit suam. Exposui hæctenus operis rationem, optime Princeps: sed quæ me ratio in eam mentem impulit, vt tibi illud potissimè nuncuparem, quòd exponam, nihil est; nam quæ suppetunt multæ, & maximæ, non quasi in recessu latent sub luce maligna, sed existunt veluti in limine, & lumine ipso. Debeatur, id quidquid est officij, aut grati animi documentum, tuæ aduersus nos omnes vniuersim, nominatim aduersus nostrum Vazquez beneuolentiæ, ac beneficentiæ præcipuæ: vt tuus potius, quàm noster dici possit, ac debeat: nisi ideo tuus, quia noster dicendus sit, eò quòd pro eximijs erga nostrum ordinem meritis, & nos, & nostra omnia iure quodam tuo tibi vendicas. Semper tibi in ore Societas, Vazquez semper: hæc etiam atque etiam ingeminas; vt quæ ore excidunt nunquam, altè infedisse necesse sit. Quin haustam animo opinionem, an

affectionem, omnibus inhalare non desinis, patrueli in primis tuo Lermenſi Duci, ipſique adeo, cui adſtas, Philippo Regi Maximo, vt afflato imbuantur odore. Sed mirum non eſt, ita te erga noſtram Societatem affici, quando illam ſi minus progenitam, certe nutritam quaſi à teneris vnguibus conſtat ab illo tuo optimo auo, & noſtro Generali Præpoſito, Franciſco Borgia Gandenſi prius Duce, de quo in ſanctorum Canonem referendo ſerio iam agitur: eandem verò à parente tuo Ioanne Borgia Mariæ Imperatricis, & Reginæ Margaritæ ſummo Regiæ atque Auguſtæ domus præfecto omnibus cultam beneficiis. Res autem paternas, & auitas quid ni ſtudio complectaris: ita nos exiſtimare par eſt, & tanti præconiij, tantarumque laudum cauſam à nobis reiicere, quoad eius fieri poſſit, ne aliqua ſimul cenodoxiæ, aut iactantiæ reſideat labes. Tibi verò duplici nomine obſtrictos nos profiteamur, & quòd illius ſit nepos, qui ita fuerit de noſtra Societate meritus, vt ipſius ſecundùm Beatum illum Ignatium Autor dici poſſit: illius filius, qui eandem paterno ſemper affectu proſecutus eſt (ſic quod ſatis eſſet, vt alia deſſent omnia, ad omnem beneuolentiam conciliandam) & quòd maiorum meritis indies ipſe addas maiora, illorum, quod ad ſtudium attinet, erga noſtram ſocietatem legitimus hæres. Illæ ſatis idoneæ cauſæ cenſeri poſſunt, vt quos tibi gratos in primis fore putabam Gabriæliſ noſtri Vazquez libros, ſumma voluntate dicarem: ſed non deſunt aliæ præcipuæ, ac propriæ, cur hos maxime Commentarios in epiſtolas Pauli conſecratum vellem. Atque illa primùm occurrit, quòd in earundem epiſtolarum lectione, & commentatione aſidue te verſari intelligam; adeoque putem, libellum hunc, non Autoris modò, ſed argumenti cauſa commendatum futurum. Nam poſt iuuenilem ætatem equorum, & armorum vſui deditam (quo in vtroque genere omnium opinione excellis) tamenſi interea pietatis, & literarum ſtudia haud ſegniter colueris: vbi factus eſt vir, morum grauitatem, conſtantiam, fidem, prudentiam, æquitatem, religionem, cæteralque ſummo Principe dignas virtutes miro ſtudio eſ conſectatus. Illas quo melius tuearis ſacrarum literarum præſidia aſciuiſti, & quod exiſtit otium à neceſſariis Philippi Regis obſequiis, modò agitandis Theologiæ quæſtionibus, modò difficiliſſimis ſcripturæ locis enucleandis ſtudioſe conteris. Quis tibi paulò doctior incognitus: quæ intacta Theologiæ, aut ſcripturæ pars: vt iure mirentur omnes, pari cum laude equeſtria, & literaria ſtudia tractare quenquam poſſe: & quæ eſſe ſolent Philoſophici pallioli vitæque priuatiæ, ac tenuis ornamenta; in aulicam, & principalem conuenire, ac prope adductum illud æuum, in quo (vti ille dicebat) aut philoſopharentur Reges, aut regnarent Philoſophi, quando ſumma dignitate vir, ac Regi in primis carus, & familiaris, vel in ipſis ſacris diſciplinis eam nactus eſt facultatem, atque peritiã, vt auream iſtam clauem lateri tuo affixam, clauem ſcientiæ interpretari liceat. Verùm cum Pauli maxime Epiſtolas, ob inſignem earum difficultatem, & perutilem doctrinã lætitare ſoleas, non dubium, quin gratior tibi ſit futura, quæ in eiſdem explicandis verſatur opera: libentiusque alienos de hoc argumento Commentarios accepturus ſis, tuos nobis aliquando fortaſſe daturus. Affinis ea quoque ratio eſt, cur hunc tibi in primis Commentarium deferendum putauerim, quòd, vt eſ æquus æſtimator, maioris muneris loco ſis habiturus, quàm ſpecie tenus præſeferat quippe illum non ex voluminis mole vti alius fortaſſe indoctus, ſed ex rei præſtantia ſpectabis. Accedit, quòd quæ hætenus typis data ſunt eiſdem Autoris opera, prius è Cathedra dictata fuerant adeoque vulgata iam, & trita habebantur: hoc verò vnum eſt, quòd cum illibata hucusque ſit flore dignum videri munus potuit quod in tuas primùm manus veniret, indeque in communem omnium manaret vtilitatem: vt de Republica bene mereri incipias, ad cuius gubernacula ipſa te virtutes, ipſæ populi voces iam

diu vocant, breuique sessurum quotidie nobis portendunt. Quod si aliena tutela posthumo fœtui quærenda erat, à te in primis petendâ videbatur, qui eodem illum, quo Autorē prosequaris amore possisque non modo autoritate instructus sed ratione armatus factum, rectumque præstare: neque alius facile inueniatur, in quo cum dignitate maxima summum quoque iudicium cõiunctum sit, quod nemo valeat infringere, nemo ausit temerare. Age ergo, & tuum illum Vazquez tantopere à te decantatum in hoc libello spirantem, loquentemque accipe: nosque simul omnes ea, qua soles, humanitate complectere, &c. Vale.

M. Petrus Philippus de Campo

APPREBATIO

Ego Bartholomæus Petrus de Nivros, Societas Iulianæ provincie Tolosanæ
 Provincialis, & deinde ad idem in facibus à Reuerendo admodum Patre nostro
 Generali Claudio Aquilino facillimè concedo, ut typis mandatum Paraphra-
 sis & Annotationes in octo Epistolas B. Pauli Apostoli ad Romanos scilicet, ad
 Galatas ad Ephesios ad Philippenses ad Colossenses ad Theimonicenses duas
 ad Hebræos, à P. Gabrielis Vazquez Theologo Societatis nostre, & græm
 Doctorumque bonorum in hinc Parvam Francisci Redignæ Galpini Sanchez
 Petri Vireo, eisdem Societate approbata. In quorum fidem hæc licet manu
 nostra subscriptæ, sigilloque nostro munus in Collegio Complutensi
 die 11. Aprilis Anno 1703

* 3

Bartholomæus Petrus de Nivros

ND

A P P R O B A T I O .

Paraphrases, & Annotationes in octo Epistolas D. Pauli, doctissimi Patris Gabrielis Vazquez Societatis Iesu vidi, & perlegi, de mandato supremi Senatus. Eas verò dignissimas iudico quæ lucem aspiciant, cum quòd breuiter intellectu difficilia ob oculos ponit, & mentem Apostoli a purissima sententiarum coherentia in paucis explicat, tum etiam quia per fidei principia viam sternit, ad optima Theologiæ Scholasticæ documenta, & lucubrations illas non satis pro dignitate laudatas: tantum abest, vt in eo opere dissonum quidpiam fidei, aut moribus singularissimus quisque reperire queat. In Cænobio D. Philippi Matritensis, die vicefima Iulij. Anno Domini 1610.

M. Frater Philippus de Campo.

A P P R O B A T I O .

Ego Bartholomæus Perez de Nueros, Societatis Iesu, in prouincia Toletana Prouincialis, è facultate ad id mihi facta à Reuerendo admodum Patre nostro Generali Claudio Aquauiuæ, facultatem concedo, vt typis mandentur Paraphrases, & Annotationes in octo Epistolas B. Pauli Apostoli, ad Romanos scilicet, ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenfes, ad Colossenses, ad Theffalonicenses duas, & ad Hebræos, à P. Gabriele Vazquez Theologo Societatis nostræ, & grauium, Doctorumque hominum iudicio Patrum Francisci Rodriguez, Gaspari Sanchez Petri Viuero, eiusdem Societatis approbatæ. In quorum fidem has literas manu nostra subscriptas, sigilloque nostro munitas dedimus in Collegio Complutensi die 21. Aprilis: Anno 1610.

Bartholomæus Perez de Nueros.

AD LECTOREM.

Damus, amice Lector, eum quem Doctorem scholasticum sex voluminibus, ut magistrum suum scholastica Theologia suspexit: damus nouo interpretis munere eo expositionis genere, qua suppresso autorum, ac sententiarum tumultu, sola innitatur literaliter veritate. Faxit illa interminata numinis prouidentia, ut qua solitudine maturamus euulgare eiusdem Doctoris scholastica opera circa Sacramentum, & sacrificium Missae, Ordinem, Pœnitentiam, & alia, tu etiam fruaris aliquando. Interim oblectabit te istud ex promptuario scripturae selectum opus, de quo nihil est, quod moneam, cum nec sit ignoti hominis, nec nominis. Vnum observa: quia ex numeris, ad quos annotationes refert Pater Kazquez, aliquid cõfusionis offerri posse videbatur admonitum te volui benigne Lector, illis numeris, quos in annotationibus frequentes vides, indicari eos, quos autor adhibuit in Paraphrasi, ac proinde non est, cur numeri, qui textui sacro præfiguntur, te conturbent, quos nec in Paraphrasi, nec in annotationibus obseruauit autor Vale, & frue.

SYLLABVS EPISTO-
LARVM, QVÆ IN HOC
LIBRO EXPLICANTVR.

- I. Ad Romanos.
- II. Ad Galatas.
- III. Ad Ephesios.
- IV. Ad Philippenses.
- V. Ad Colossenses.
- VI. Ad Thessalonicenses 1.
- VII. Ad Thessalonicenses 2.
- VIII. Ad Hebræos.

PARAPHRASIS, ET ANNOTATIONES

IN EPISTOLAM B. PAULI
AD ROMANOS.

ARGUMENTVM TOTIVS EPISTOLÆ.

DVo præcipuè Paulus in hac Epistola tractat, atque idcirco totam in duas partes distribuemus. In priori parte, primum ostendit virtutem Euangelij, quod prædicat, gratiam scilicet Christi à 1. capite vsque ad 11. quibus continetur prior pars Epistolæ: cepit verò occasionem disputandi de gratia Christi, & spiritu fidei, ex quo nostra iustificatio provenit, ex eo, quod dixerat in procemio Epistolæ in primo capite, ea de causa se velle scribere ad Romanos, quòd non erubesceret Euangelium, cuius ipse erat prædicator: quia virtus Dei est, & contra impios ostendens iram, & erga bonos promouens eos ad iustitiam. Vtrumque autem ostendit: prius quidem, quomodo sit virtus contra impios, cap. 1. & 2. Posterius autem nempe quomodo sit virtus erga bonos promouens ad iustitiam à cap. 3. vsque ad 5. deinde dissoluit difficultates, quæ ex hac disputatione oriri videbantur, & obiici poterant, vsque ad caput 8. In capite verò 9. vsque ad 11. occurrit Apostolus scandalo paucitatis credentium, multa que interim explicat, quæ ad materiam Iustificationis pertinent. Et hæc in priori parte Epistolæ. In posteriori verò parte à cap. 12. vsque in finem tradit moralia quædam præcepta.

ARGUMENTVM

CAPITIS I.

Proposita salutatione initio Epistola, ostendit Paulus desiderium, quod semper habuit, Romam veniendi ea de causa, vt ibi Euangelium, quod aliis gentibus annunciauerat, prædicaret. Causam verò duplicem subiungit, quare ipsum non pudeat Euangelium prædicare. Altera est, quia est virtus Dei ad iustificationem: & occasione huius vberius explicat in sequentibus capitibus discrimen inter Euangelium, id est, gratiam, & legem, non quidem prout ceremonialia solum præcepta, sed etiam prout moralia complectitur, vt ostendemus infra. Et ita non tantum inter legem Moysis, sed etiam inter quamcumque legem, & gratiam, differentiam constituit. Altera causa est, quia manifeste ex illo probantur, & redarguuntur peccatores, qui digni sunt ira Dei, & supplicio: quam posteriorem rationem statim prosequitur, 1. & 2. capite.

Vasquez in Epist. Paul.

Aaa

1 **P**AVLVS seruus Iesu Christi, vocatus Apostolus,
 2 segregatus in Euangelium Dei, quod ante pro-
 3 miserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis, de
 4 filio suo, qui factus est ei ex semine Dauid secundum
 5 carnem, qui praedestinatus est filius Dei in vir-
 6 tute, secundum Spiritum sanctificationis eius resurre-
 7 ctione mortuorum Iesu Christi Domini nostri, per
 8 quem accepimus gratiam, & Apostolatam ad obedi-
 9 endum fidei. In omnibus Gentibus pro nomine
 10 eius, in quibus elitis & vos vocati Iesu Christi: omni-
 11 bus qui sunt Romae dilectis Dei, vocatis sanctis. Gra-
 12 tia vobis, & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu
 13 Christo. Primum quidem gratias ago Deo meo per
 14 Iesum Christum pro omnibus vobis; quia fides ves-
 15 tra annunciat in vniuerso mundo. Testis enim mi-
 16 hi est Deus, cui seruo in spiritu meo in Euangelio
 17 Filij eius, quod sine intermissione memoriam vestri
 18 facio semper in orationibus meis, obsecrans si quo
 19 modo tandem aliquando prosperum iter habeat
 20 in voluntate Dei venendi ad vos. Desidero enim
 21 videre vos, vt aliquand impertiar vobis gratiae spiri-
 22 tualis, ad confirmandos vos: id est, simul consolari in
 23 vobis, per eam quae inuicem est, fidem vestram, atque
 24 meam. Nolo autem vos ignorare fratres, quia saepe
 25 proposui venire ad vos, & (prohibitus sum vsque
 26 adhuc, vt aliquem fructum habeam & in vobis, sicut
 27 & in ceteris gentibus. Gracis, ac barbaris, sapienti-
 28 bus, & insipientibus debitor sum: ita (quod in me)
 29 promptum est, & vobis, qui Romae estis, euangeliza-
 30 re. Non enim erubescio Euangelium. Virtus enim
 31 Dei est in salutem omni credenti, Iudaeo primum, &
 32 Graeco. Iustitia enim Dei in eo reuelatur, ex fide in
 33 fidem: sicut scriptum est: iustus autem ex fide viu-
 34 ret. Reuelatur enim ira Dei de caelo super omnem im-
 35 pietatem, & iniustitiam hominum eorum qui veri-
 36 tatem Dei in iniustitia detinent; quia quod notum
 37 est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis man-
 38 ifestauit. Inuisibilia enim ipsius, à creatura mundi,
 39 per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur; sem-
 40 pitema quoque eius virtus, & diuinitas: ita vt sint in-
 41 excusabiles. Quia cum cognouissent Deum, non sicut
 42 Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt: sed eua-
 43 nuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est
 44 insipientes cor eorum: dicentes enim se esse sapientes,
 45 stulti facti sunt. Et mutauerunt gloriam incorrupti-
 46 bilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis
 47 hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpen-
 48 tium. Propter quod tradidit illos Deus in desideria
 49 cordis eorum, in immunditiam: vt contumelia affi-
 50 ciant corpora sua in semetipsis: quia commutauerunt
 51 veritatem Dei in mendaciam; & coluerunt, & ser-
 52 uierunt creaturam potius, quam creatori, qui est bene-
 53 dictus in saecula Amen. Propterea tradidit illos Deus
 54 in passiones ignominiae. Nam femina eorum im-
 55 mutauerunt naturalem usum, in eum usum qui est
 56 contra naturam. Similiter autem, & masculi, relicto
 57 naturali vsu feminae, exarserunt in desiderijs suis in
 58 inuicem, masculi in masculos turpitudinem operan-
 59 tes, & mercedem (quam oportuit) erroris sui in se-
 60 metipsis recipientes. Et sicut non probauerunt Deum
 61 habere in notitia; tradidit illos Deus in reprobam
 62 sensum, vt faciant ea, quae non conueniunt, repletos
 63 omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, ne-
 64 quitia, plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo,
 65 malignitate, sursurrones, detractores, Deo odibiles,
 66 contumeliosos, superbos, elatos, inuentores malo-
 67 rum, parentibus non obediens, insipientes, incom-
 68 positos, sine affectione, absque foedere, sine miseri-
 69 cordia.

Paulus seruus Iesu Christi ad Apostolicum munus vo-
 catus, segregatus in Euangelium Dei, 1 quod quidem
 antea promiserat per Prophetas de Filio suo, qui ei scilicet
 Patri, factus est homo secundum carnem ex progenie Da-
 uids, 2 & definitus, atque declaratus est Filius Dei per vir-
 tutes, & potentiam, qua spiritum sanctificationis largitur,
 & a mortuis resurrexit, a quo accepimus gratiam, & Apo-
 stolatum, vt predicatione nostram, qui vicem eius gerimus, 3
 ab omnibus Gentibus fidei obediatur, inter quos, & de quo-
 rum numero vos estis vocati ipsius Iesu Christi. Ego, in-
 quam, Paulus omnibus, qui sunt Romae, fidelibus, qui sancti
 vocantur, hanc scribo Epistolam. 4 Gratia vobis sit, & pax
 à Domino nostro Iesu Christo. 5 Vt hinc autem exordiar, gratias ago Deo meo per Iesum Christum pro omnibus vo-
 bis, quod fides vestra nota est in vniuerso mundo. Testis enim
 mihi est Deus, quem colo mente, & spiritu in predicatione
 Euangelij, semper in orationibus meis memorem me esse
 vestri deprecando ipsum, vt mihi contingat ad vos venire:
 cupio enim videre vos, vt aliquam spirituales gratiam im-
 pertiar vobis, simulque consolationem aliquam accipere ex
 mutua nostra fide. Scitote autem me sapinus de destinare ad vos
 venire, vt predicatione mea in vobis aliquem habere fructum,
 sicut in alis gentibus habuit: sed adhuc non potui. Omni-
 bus quidem sine personarum acceptione, sine Graecis, sine
 barbaris, sine sapientibus, sine insipientibus debitor me
 agnosco, quare & paratus sum etiam vobis, qui Romae estis,
 euangelizare, neque enim me pudet Euangelica predicatione
 nis in quavis orbis parte: est enim Euangelium Dei virtus,
 & potentia, qua iustificauerunt credentes, 6 primum quidem
 Iudeis, tum etiam Graeci: iniustitia enim, qua nos Deus iustus
 facit fide promouente, & auersante in hoc Euangelio, man-
 ifeste ostenditur, hoc enim expressit Abaachus 1. capite cum
 dixit, iustus ex fide viuunt, 8 hoc est, iustificatur: 9 tum etiam
 non erubescit Euangelium predicare, quod dixi virtutem
 esse Dei ad iustificationem credentibus, quia in eo Euan-
 gelio manifeste ostenditur ira Dei de caelo aduersus omnem
 impietatem, & iniusti- 10 ta in eorum hominum, qui veram lo-
 cognitionem, quam de Deo habent, detinent, & iniustitia
 quasi suffocare commendum Dei cultum: id est, iniuste tribu-
 tes, 11 habent enim veram Dei cognitionem, qua quod in
 lumine naturali notum est de Deo, illi plane cognouerunt,
 cum Deus ipse hoc illis manifestauerit naturali informis in-
 tellectus acuminis, ex ipsis enim effectibus ab ipsa 12 mundi
 conditione Dei inuisibilia ita hominibus nota fuerunt, diuini-
 tatis quoque, & virtus ipsius, vt excusari non possint: 13
 Cum enim Deum (vt dictum est) cognouerunt: ipsum non
 vt Deum coluerunt, nec ei gratias egerunt: sed gloriantes se
 suis rationationibus Deum cognouisse, animum suum ad
 ipsum colendum, & ad opera pietatis non applicuerunt. Et
 obscuratum est insipientes cor eorum: existimantes enim se sa-
 pientes, eorum stultitia & dementia deuenerunt, vt gloriam Dei
 veri, quem cognoscebant, transfulerint in idola hominum, &
 serpentum, quos vt Deos colabant. Qua de causa 15 tradi-
 dit Deus, hoc est, permisit in duritiam cordis incidere, vt
 consentirent, & sequerentur desideria immunda concupi-
 scentiae suae, nempe, vt sacra libidine corpora sua dehonesta-
 rent, 16 in semetipsis, vt sacra libidine corpora sua dehonesta-
 rent, 16 in semetipsis, 17 qui etiam ea quod pro vero Deo
 falsos Deos, & idola coluerunt: propterea permisit Deus eos
 labi, vt consentirent 18 ignominiosis suis concupiscentiis: nam
 eorum femina mutato naturali vsu coeundi, contra natu-
 ram mutuo secum coabant, & masculi etiam obliqui natura-
 lis vsus coeundi cum feminis, sua concupiscentia libidine vehe-
 menter accensis, masculis etiam pro feminis videntur. Ex
 ira parnam dignam erroris, & idololatriae suae in se 19 ipsos
 receperunt, & quemadmodum non euaserunt 20 habere
 veram Dei notitiam, vt ipsum colerent; 21 ita etiam per-
 misit eos Deus mente excitari, vt facerent ea, quae eos dede-
 cebant, 22 & repleti omni vitio, 23 nempe studio nocendi,
 fornicatio

cordia. Qui cum iustitiam Dei cognouissent, non intellexerunt quoniam ea talia agunt, digni sunt morte: & non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.

me seruantes, sine affectu pietatis erga propinquos, à societate, & coniunctione hominum alienos, 31 absque misericordia erga alios, qui cum iustitiam Dei, quae in lege eius posita est, cognouissent, non intellexerunt, quod qui talia agunt, qualia ipsi, digni sunt aeterna morte; nec solum, 33 qui talia delicta committunt, sed etiam illi, 34 qui quamuis ea non committant facientibus tamen illa consentiunt.

fornicatione 24 iniusta auaritia, 25 nequitia, 26 malignitate, 27 permisit etiam susurriones esse, detractores, Deo iniustos, 28 contumeliosos, superbos, elatos, inuentores flagitiorum, parentibus non obediētes, insipientes, 29 pacta mini-

ANNOTATIONES IN PRIMVM CAPVT.

1. Est hyperbaton vsque ad omnibus, qui sunt Roma.
2. Hunc locum satis examinauimus, part. disp. 90. ostendit verò declaratum Filium Dei fuisse ex duobus; ex potentia remittendi peccata, & fuscitandi seipsum.
3. 2. Ad Corinth. 5. legatione fungi se ait, quod hinc inquit, in nomine eius, id est vice ipsius.
4. Pro eo, quod Latini dicunt in casu accusandi, salutem dicit, Paulus semper vitur recto in hunc mundum, *Gratia vobis, & pax.* Petrus addidit, *multiplicetur, vel sit vobis,* eadem forma de reliquo seruata. Sed prior illa pars, *Paulus Apostolus omnibus, qui sunt Roma,* accipienda est absolute, sicut initio epistolae Augustini dici solet, *Augustinus Hieronymo, & pro titulo epistolae deseruire potest, vt deinde sequatur, gratia vobis, &c.* & suppleatur, *sit semper cum omnibus, &c.* Hac eadem forma vsus est Petrus in sua epistola, & Paulus in omnibus ferè aliis: nonnulli primam, & secundam periodum, ita coniungunt *Paulus, &c. his qui sunt Roma, gratiam, & pacem à Domino deprecatur.* Et in aliis epistolis eodem modo. Mihi tamen viderur sensus extortus; & facilius multo, quem sequuti sumus in Paraphrasi. Iacobus autem alio modo incepit: nam vtrumque coniunxit hoc modo. *Iacobus Dei, & Domini nostri Iesu Christi seruus, duodecim tribubus quae sunt in dispersione, salutem.*
5. Illa particula *primum,* hoc loco significat idem, quod *vt hinc incipiamus.*
6. Illud *primum* non significat prius aliquid temporis, aut dignitatis, quia Euangelium aequè omnes respicit: sed cum enumeraret, quibus est virtus, dixit: *Iudaeo primum, & Graeco,* ac si ordine enumerationis dicat, tum Iudaeo, tum Graeco.
7. Iis sequentibus verbis probat esse virtutem Dei Euangelium, quod proximè antea dixerat.
8. Intelligit ex fide, tanquam ex initio promouente ad iustificationem, vt ostendi 1. 2. disp. 210 cap. 9.
9. His sequentibus verbis non probat id, quod proximè praecesserat, sed id, quod prius dixerat: *Non erubescō Euangelium, &c.* & in Graeco est *γὰρ* quae particula aliquando reddit causam remotioris, etiam apud prophanos Auctores; hoc autem frequens est in Paulo, vt infra videbimus.
10. Id enim significat *veritatem Dei,* eo loco, vt ex sequentibus constat.
11. Sequentibus verbis probat, duo, quae dixit, nempe Philosophos & veram de Deo habuisse notitiam, & eam in iniustitia detinuisse.
12. Id significant verba illa: *Manifestum est in illis, &c.*
13. *A creatura mundi,* idem est, quod ab initio mundi, vel à mundi creatione, hoc est, semper.
14. Iis verbis iam probat alterum, scilicet, *in iniustitia detinent,* & simul addit causam, quare excusari non possint.
15. Illud *tradidit* denotat permissionem solum ex parte Dei, de qua multa diximus 1. part. disp. 93. cap. 2.
16. Illud *in semetipsis* Erasmus interpretatur *inter se,* vt denotet vitium sodomiae: verum quia postea de hoc vitio mentionem facit, haec expositio non placet. Alij verò interpretantur *apud se,* vt denotet vitium pollutionis contra naturam. Ego tamen existimo peccatorum contra naturam fieri postea mentionem à num. 21. quare illud *in seipsis,* nihil peculiare significare, sed esse repetitionem.
17. Quidam putant, hic esse repetitionem eiusdem causae, ob quam Deus permisit Philosophos labi in alia genera peccatorum. Ego verò existimo esse ponderationem diuersae causae in eodem peccato idololatriae, ob quam permisit Deus eos labi in alia diuersa genera peccatorum: nam num. 15. dixit, eo quod peccato idololatriae gloriam immortalis Dei collocarent in idolo corruptibili, permisit Deum, vt pro gloria sibi indignè ablata in peccata ignominiosa inciderent, nempe fornicationis: & ibi non fecit mentionem, peccatorum contra naturam, sed publicae fornicationis, ex qua nota infamia contrahitur. Opposuit autem ignominiam; quam Philosophi passi sunt, ignominiae, quam Deo intulerunt auferentes ei gloriam debiti cultus, & transferentes illam in idola. Postea verò num. 17. ostendit eos incidisse in peccata contra ipsam naturam, quibus ipse ordo naturalis cuertitur, & hac ratione falsitatem continent, nempe cum masculi masculis pro foeminis abutuntur, & inquit, permisos fuisse in hac generè peccatorum labi propter falsitatem, qua vsi sunt in peccato idololatriae auferentes cultum laetiae vero Deo, & tribuentes illum falsis Diis, nempe idolis. De his dicit, *qui commutauerunt veritatem in mendacium,* hoc est, cultum veri Dei in cultum falorum Deorum.
18. *Passiones ignominiosae,* idem est, quod passiones ignominiosae: est Hebraismus: nam Hebraei pro adiectiuis saepe vtuntur substantiuis in genitiuo.
19. *In seipsis,* quidam exponunt in suis corporibus, quae ignominiosa libidine foedarunt: intelligi etiam potest *in seipsis,* hoc est, non in alijs, nam aliquando filij pro parentibus puniuntur: Philosophi autem propter sua peccata in seipsis, non in filiis puniti sunt.
20. Graeci interpretantur *curauerunt.*
21. Illud *ita* suppleri debet, quod more Hebraico subicitur: nam particula *sicut,* qua vsus fuerat antea, respondet particula *ita.*
22. Suppleri debet iterum verbum *permisit,* vt sensus sit, permisit eos esse repletos omni iniquitate, quod nos diximus, repleti omni vitio.
23. Cum dixisset esse repletos omni vitio in vniuersum, speciatim assignat vitia, in quae prolapsi sunt.
24. Graecè pro *auaritia* est *πλεονεξία,* quae vox significat iniustitiam, & pluris auaritatem, & usurpationem, quare Aristot. lib. 5. Ethic. cap. 2. ad significandum peculiare vitium iniustitiae, quae est in usurpatione rei

aliena, vitur nomine Græco *πλεονέκτης*, quod pluris avidum significat.

25. Nequitia Græce est *κακία* quod videtur generale vitium significare. Aliqui verò interpretantur nequitiam, cum quis data opera male agit. Alij putant, nequitiam ad libidinem pertinere.
26. Adalignitate Græce est *κακονθία*, quod significat malam consuetudinem.
27. Illud permisit iterum suppletur cum verbo esse, ex quibus omnia illa reguntur.
28. Græce pro contumeliosos est *ὕβρις ἀς*, quod significat iniurios, & conuiciatores.
29. Incompositos Græce est *ἀσυνθέτος*, quod Theophylactus interpretatur sicut nos in paraphrasi.
30. Sine affectu Græce est *ἀσπύρας*, *σπύρας* autem significat affectum pietatis erga parentes, & sanguine coniunctos.
31. Græca vox *ἀπρόβουτος*, significat eos, qui absque societate, & coniunctione cum alijs viuunt, aut eos, qui postquam semel fuerint offensi, reconciliari nolunt.
32. Pro iustitia Græce est *δικαιομα*, quæ in Psalmis frequenter Latine significat iustificationem, eum tamen sit aliud nomen Græcum, nempe *δικαιοσύνη*, quod significat iustitiam, sed Latine idem omnino videtur iustitia, & iustificatio: nam iustitia iustificamur: hic autem non sumitur pro iustitia Dei vindicativa, sed pro iustitia, & sanctitate, quæ est in obseruanda lege Dei.
33. Illud, qui, non est in Græcis codicibus, qui modo habentur, sed hæc vltima periodus ad litteram in illis sic habetur, *Qui cum iustitiam Dei cognoscentes, quod talia agentes digni sunt morte, non solum ea faciunt, verum etiam consentiunt agentibus.* In quibus deest illud *qui*, quod est in num. 33. & 34. deest etiam verbum, *intellexerunt*, & ita videtur omnino diuersus sensus, vt constat, quam lectionem sequutus est Faber Stapulensis in eum locum: reprehendit autem nostram vulgatam: quia fieri non poterat, vt cognoscentes iustitiam Dei non intelligerent eos, qui talia agunt, dignos esse morte. Quare hunc locum sic interpretatur, vt Paulus reprehendat eos, qui intelligentes iustitiam Dei, nihilominus non solum malè agunt, sed etiam atrociantur male agentibus, ita vt sit amplificatio iniquitatis eorum. Et certè hoc modo multò grauius est consentire malè agentibus, quàm malè agere. Quam lectionem, & sensum sequuntur Chrysostrum, Theophylactus, & Eucumenius. Docet autem Origenes hunc locum aliter ab alijs legi: & ipse Origenes aliter Igit, ita, vt indefinita maneat sententia, & idè coniungit priora verba sequentis capituli, vt sensus compleatur. Eius tamen lectio, & expositio planè indicat, leuius multò esse consentire malè agentibus, quàm malè agere, cum quo sensu prior illa lectio Græca constare non potest: nam particula illa, *verum etiam*, auget malitiam, & idè prædichi Patres, *consentire* vsurpant pro eo, quod est patrocinari. Cum igitur antiquitus variauerint Græca exemplaria, credendum est, nostrum interpretem habuisse meliorem aliam Græcam lectionem, quam sequutus est, & sanè Cyprianus epistola 4. primi libri, quæ est in ordine secunda, & Ambrosius in Commentarijs huius loci habent duas illas voces *non crediderunt*, quas non habent modò Græca exemplaria: quare secundum hanc lectionem vulgatam, quam amplecti debemus, sensus debet ordinari, sicut in paraphrasi, ita vt consentire leuius sit, quàm facere.

ARGUMENTVM

CAPITIS II

Cum in precedenti capite ostendisset Paulus, ex Euangelio redargui Gentiles prauos, & iniustos, & ostendisset, quàm digni sint Dei supplicio, & vindicta, ne videretur excipere Iudæos, qui similibus peccatorum conscij essent, & illud tantum de Gentilibus intelligere, ostendit 2. cap. ob eandem rationem dignos esse Iudæos eodem supplicio, & ira Dei, qui similia committant delicta, qualia supra de Gentilibus enumerauit, in quæ Deus eos permisit labi propter peccatum idololatria. Porro autem Paulum cum Iudæis loqui, patet ex contextu 2. cap. in illis verbis Iudæo primùm, & Græco, &c. & iterum, non est acceptio personarum apud Deum, &c. & ex illis, si autem tu Iudæus cum sis, &c. scribit enim in hac epistola ad Romanos, qui Romæ erant ad fidem conuersi, aut ex gentilismo, aut ex Iudaismo: ibi enim multos fuisse tunc Iudæos satis manifestum est: aut quia tunc Iudæa erat Romanorum Prouincia, aut quia Pompeius post captam Hierosolymam multos Romam deduxerat.

PARAPHRASIS.

CAPVT II

eiusdem capituli.

1 **P**ROPTER quod inexcusabilis es o homo omnis,
2 qui iudicas. In quo enim iudicas alterū, te ipsum
3 condemnas: eadem enim agis, quæ iudicas. Scimus
4 enim quoniam iudicium Dei est secundum veritatem
5 in eos qui talia agunt. Existimas autem hoc o
6 homo, qui iudicas eos, qui talia agunt, & facis ea,
7 quia tu effugies iudicium Dei? An diuitias bonitatis
8 eius, & patientiæ, & longanimitatis contemnitis?
9 Ignoras quoniam benignitas Dei ad penitentiam te
10 adducit? Secundum autem dūritiam tuam, & impenitentem

OB eandem causam, quæ dixi Gentiles excusari non posse, quod cognoscentes Deum non sicut Deum ipsum coluerunt, sed multis sceleribus contaminari Dei in se concitauerunt, excusari non poteris, o homo Iudæe, qui spernis Gentiles, qui talia delicta committunt, & illis ea exprobras: sie enim dum alium iudicio tuo censens dignum morte, eo ipso te etiam condemnas, & eadem pena dignum iudicas. Deus enim rectè, & vere iudicis in omnes, qui talia committunt. Cur ergo existimas, o Iudæe, qui talia agis, te Dei iudicium euasurum? Quod si ita existimas,

penitens cor, thesaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet unicuique secundum opera eius: Iis quidem, qui secundum patientiam boni operis, gloriam, & honorem, & incorruptionem quarunt, vitam æternam: iis autem, qui sunt ex contentione, & qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio. Tribulatio & angustia in omnem animam hominis operantis malum, Iudæi primum, & Græci: Gloria autem, & honor, & pax omni operanti bonum, Iudæo primum, & Græco: Non enim est acceptio personarum apud Deum. Quicumque enim sine lege peccauerunt, sine lege & peribunt: Et quicumque in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur. Non enim auditores lege iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur. Cum enim Gentes, quæ legem non habent, naturaliter ea, quæ leges sunt, faciunt, eiusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex: qui offendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum, & inter se inuicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus, In die cum iudicabit Deus occulta hominum, secundum Euangelium meum, per Iesum Christum. Si autem te Iudæus cognominaris, & requiescis in lege, & gloriaris in Deo, & nostri voluntatem eius, & probas vtiliora, instructus per legem, confidis te ipsum esse ducem cæcorum, lumen eorum qui in tenebris sunt, eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentem formam scientiæ, & veritatis in lege. Qui ergo alium doces, te ipsum non doces: qui prædicas non furandum, furaris: qui dicis non mœchandam mœcharis: qui abominaris idola, sacilegium facis: qui in lege gloriaris, per præuarcationem legis Deum inhonoras, (nomen enim Dei per vos blasphematur inter Gentes, sicut scriptum est.) Circumcisio quidem prodest, si legem obserues: si autem præuarcator legis sis, circumcisio tua præputium facta est. Si igitur præputium iustitias legis custodiat, nonne præputium illius in circumcisionem reputabitur? Et iudicabit id quod ex natura est præputium, legem consummans, te, qui per literam, & circumcisionem præuarcator legis es? Non enim, qui in manifesto, Iudæus est: neque quæ in manifesto, in carne est circumcisio: sed qui in abscondito, Iudæus est: & circumcisio cordis in spiritu, non litera: cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est.

quid Deus velit: imo etiam, quæ sint præstantiora: confidis etiam per legem te esse ira instructum, ut possis esse dux cæcorum, hoc est, doctor rudium, & ignorantium, quomodo id non præstas, quæ Gentes sine lege scripta faciunt? qui ergo alium doces, te ipsum non doces? qui gloriaris, quod legem habeas, & Deum ignominia afficis, per legis transgressionem? nomen enim Dei maledictis afficitur propter vos, dum dicunt, Deum Iudæorum non esse verum Deum, qui non habeat veros cultores sicut scriptum est Esai. 51. & Ezech. 39. Ne ergo de scripta lege tibi blandiaris, & in ea gloriaris. Intellige tamen prodest quidem tibi, esse de genere, & prosapia 7 Abrahæ circumcisi, si legem obserues: si autem legem transgrediaris, ita proderit tibi esse de genere circumcisorum, ac si esses ex populo Gentili. Si igitur ille, qui Gentilis est, præputium habens obseruet legem, erit veluti de populo circumcisorum, & ita iustus apud Deum, ac si esset de stirpe Abrahæ. Nihil igitur interest inter Iudæum, & Græcum: imo verò Gentilis, qui habens præputium perficit, quæ lege præcipiuntur, & consummat ea, condemnabit te Iudæum, & qui habens legem literis scriptam, & circumcisionem manû hominis factam in carne tua transgressor es legis: verò enim Iudæus & filius Abrahæ apud Deum non est, qui exterius apparet, neque veræ circumcisio ea, quæ sit in carne, sed ille est verè Iudæus, qui interius apud Deum per fidem Christum consistetur, & veræ circumcisio, quæ spiritalis vi iorum circumcisio est, quæ quidem non apud homines, sed apud Deum laudem habet.

ANNOTATIONES.

1. Illa verba *patientia boni operis*, significant perseuerantiam in bono opere.
2. Vox illa *credunt* idem est, quod *sequuntur*: qui enim iniquitatem operantur, videntur quasi fidem habere iniquitati, ac si ipsa iniquitas eis persuadeat id, quod faciunt.
3. Sequentibus verbis confirmat Paulus, quod dixerat, non esse apud Deum distinctionem, & acceptio-nem Iudæi, & Græci in penis infligendis, sed omnes æquè à Deo indicandos esse secundum opera, vt puniantur, siue legem scriptam quæ habuerit, siue non.
4. Probat non esse apud Deum acceptio-nem personarum in premio gloriæ distribuendo, vt potius respiciat personam Iudæi, qui legem scriptam habet, quam Gentilis, qui non habet, quia habere legem scriptam, non satis est, vt quis sit iustus apud Deum, & ab eo laudem & gloriam mereatur: hoc enim perin-

Vasquez in Epist. Paul.

de est, atque esse auditorem, sed oportet facere ea, quæ in lege præcipiuntur.

5. Ostendit nihil prodesse ad faciendam legem, & iustitiam promerendam apud Deum laudem, habere præcepta scripta, sicut Iudæi habebant. Si quidem Gentes non habentes hanc legem scriptam faciunt ea, quæ sunt legis, & ita à Deo sine illa acceptione personarum laudem, & gloriam recipiunt. Hunc autem locum intelligendum esse de Gentibus ad fidem conuersis, fufius ostendi 1. 2. disp. 190. cap. 15.

6. Probat nihil prodesse auditores esse legis, sicut Iudæos, qui gloriabantur habere scriptam legem: habere enim scriptam legem tantum, idem est, quod audire legem.

7. Nomine *circumcisionis*, non intelligitur ipsamet ceremonia, vt quidam putant referentes dictum illud Pauli ad tempus, quo ipsa alicuius momenti erat; sed intelligitur genus circumcisorum, hoc est, Iudæorum. Et similiter præputium significat Gentilem populum.

8. Id significant verba illa, qui *per literam & circumcisionem*, scilicet Iudæus es, aut qui habes literam legis, & circumcisionem. Non qui per literam, & circumcisionem transgressores, quia per literam, & circumcisonem non transgreditur homo legem.

ARGUMENTVM.

CAPITIS III.

IN hoc capite primùm docet, in quo sit maior Iudæorum excellentia, quàm Gentilium, cum videatur Paulus superiori capite pares in causa eos fecisse. Deinde postquam ostendit, in quo Iudæus Gentilem antecellat, rursus ostendit, parem esse vtriusque causam, quod attinet ad peccatum, ita vt omnes eodem modo sint sub peccato, & nemo ex operibus legis, sed à fide Iesu Christi iustificetur.

CAPVT III.

PARAPHRASIS eiusdem capit.

1 **Q**uid ergo amplius Iudæo est? aut quæ utilitas
2 Circumcisionis: Multum per omnem modum.
3 Primùm quidem, quia credita sunt illis eloquia Dei.
4 Quid enim, si quidam illorum non crediderunt?
5 Nunquid incredulitas illorum fidem Dei euacuauit?
6 Absit. Est autem Deus verax: omnis autem homo mendax, sicut scriptum est: vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris. Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei commendat, quid dicemus?
7 Nunquid iniquus est Deus, qui infert iram? (secundum hominem dico.) Absit. Alioquin quomodo iudicabit Deus hunc modum? Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius; quid adhuc
8 & ego tanquam peccator iudicor? & non (sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidam nos dicere) faciamus mala, vt veniant bona? quorum damnatio iusta est. Quid ergo? præcellimus eos? Nequaquam. Causati enim sumus Iudæos, & Græcos, omnes sub peccato esse, sicut scriptum est: quia non est iustus quisquam; non est intelligens, non est requirens Deum: omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt; non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum. Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant: Venenum aspidum sub labiis eorum. Quorum os maledictione, & amaritudine plenum est: Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: Contritio, & infelicitas in vis eorum.
14 Et viam pacis non cognouerunt: Non est timor Dei ante oculos eorum. Scimus autem quoniam quæcumque lex loquitur, iis, qui in lege sunt, loquitur; vt omne os obstruatur; & subditus fiat omnis mundus Deo: quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram illo. Per legem enim cognitio peccati. Nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est: testificata à Lege, & Prophetis. Iustitia autem Dei per fidem Iesu Christi, in omnes & super omnes, qui credunt in eum, non enim est distinctio: omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei: iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quæ est in Christo Iesu, quem proposuit Deus propitiationem, per fidem in sanguine ipsius, ad offensionem iustitiæ suæ, propter remissionem præceden-

1 **S**I ergo que dixi vera sunt, vt apud Deum æquis
2 sors Iudæi, & Gentilis, quidnam eximij habet Iudæus,
3 quo Gentilem antecellat, aut que utilitas est circumcisionis,
4 si præputium in circumcisionem reputari potest? 2. Multum
5 sanè; 3. potissimum verò, quia eloquia Dei credita, &
6 commissa sunt populo Iudæico circumciso, quia ipsa circumcissione, in populum sanctum, & electum signatum erat, eloquia inquam Dei, hoc est, non tantum ea, in quibus verus Dei cultus docetur, sed etiam ea, in quibus promissiones factæ populo Iudæico continentur, in quo non fecit taliter omni nationi. 4. Quamuis enim quidam eorum fuerint increduli, tamen eorum incredulitas non effecit, vt Deus non præstiterit promissa sua fidelia populo illi, nec irritas fecit Dei promissiones: cum Deus verax sit, & in promissis suis seruandis fidelis mendacem enim esse, & infidelem, hominis est, non Dei. Sic enim de Deo scriptum est in Psal. 50. Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris. Vbi ideo postulat David misericordiam peccati, quod commisit dicens. Miserere mei, &c. Et iterum. Quoniam iniquitatem meam ego cognosco, & malum coram te feci, & tibi soli peccavi: miserere, inquam, mei, vt iustificeris in sermonibus tuis. Dum enim promissiones tue, quibus penitentibus veniam promissisti, vera inueniuntur, iustitia tua etiam elucescit, qui peccati præbes veniam, & iudicium hominum, vincis, qui putant te non dimissurum peccata: si igitur, iniquitas nostra commendabilem & illustrem reddidit Dei iustitiam, quæ iustus, & fidelis est in promissis, vt dictum est, inique ipse videtur agere, qui peccata punit, ex quibus iustitia sua commendatur: hoc obiticio more carnalium, & imprudentium: 6 nequaquam tamen dicendum est ita, alias efficeretur Deus non iudicaturum peccata. Si enim quia ex meo mendacio veritas Dei sit illustrior, Deus non deberet punire, non essem indicandus de mendacio, si sic etiam potius faciendæ essent mala, vt inde venirent bona, sicut quidam dicunt nos predicare, hanc notam nobis falsò inuenire: sed qui ad hunc modum loquuntur, & suadent, digni sunt pena: consequens ergo sit Deum non esse iniquum, qui punit peccata, etiamsi ex illis illustrior fiat eius iustitia, & bonitas. 9 Quid ergo dicendum est, nunquid Iudæus antecedit cæteris gentibus: cum ei credita sint eloquia Dei, nunquid

26 tium delictorum, in sustentatione Dei, ad ostensio-
nem iustitiæ eius in hoc tempore: ut sit ipse iustus,
27 & iustificans eum, qui est ex fide Iesu Christi. Vbi
est ergo gloriatio tua? Exclusa est. Per quam legem?
28 Factorum? Non: sed per legem fidei. Arbitramur
enim iustificari hominem per fidem sine operibus
29 legis. An Iudæorum Deus tantum? Nonne & gen-
30 tium? Imò & gentium. Quoniam quidem vnus est
Deus, qui iustificat circumcisionem ex fide, & præ-
31 pteritium per fidem: Legem ergo destruimus per fidem?
Abfit: sed legem statuimus.

solæ legis notitia facta, quæ ex sola legis notitia, sine Christi gratia fieri non possunt, ita ut factores legis iustificentur, & non illi, qui solam legem habentibus sunt illius quasi auditores, cum plerumque & Iudæi legem habeant, & in peccato sint, ut ostensum est, 10 lex enim etiam si ex se moralia præcepta includat, non potest ad iustitiam perducere, quia illa solam præstat notitiam peccati, non autem subministrat vires. Hoc verò tempore Euangelij sine adiutorio scriptæ legis Moysis iustificatio, quæ nos Deus iustos facit, 11 & quam Moyses, & Prophetæ futuram promiserunt, per Christi aduentum, & Euangelium, manifeste propalata est, ea inquam iustificatio, quæ nobis datur per fidem Iesu Christi: quæ fide mouetur, & excitatur ad illam, manifestatur in omnes, 12 & super omnes, qui credunt in eum sine Græci, sine Iudæi sint. quia apud Deum non est distinctio: omnes enim, ut dixi peccauerunt, & indigent Dei iustitia: quæ iustificat impium gratis 13 quæ est gloria Dei, ob quam glorificatur ab omnibus, qui gratis iustificantur per ipsius gratiam soluto pretio in eorum redemptionem, quæ est per Christum, quem Deus proposuit propitiatorem, in quo totum mundum sibi reconciliaret etiam à peccatis precedentibus, per fidem, quæ credimus, & confidimus expiari virtute ipsius passionis, ita ut Deus declaret se 14 veracem, & fidelem esse in promissis per remissionem peccatorum, quæ à principio Deus patienter tolerauit ostendendo iustitiam, & fidelitatem suam hoc nostro tempore: quo adimpleuit promissa: ita ut immetescat ipsum esse fidelem, & iustificatorem eius, qui fidem habet Christi, & querit ex fide, non ex lege iustificari. 15 Vbi est ergo Iudæ, causa gloriandi contra Gentilem? omnino sublata est, cum iam non habeas, quod ad iustitiam atinet, in quo gloriari contra Gentilem possis, si quidem omnes sub peccato estis, ut iam ostendit, & indigetis gratia Dei, 16 sed per quid sublata est omnis causa gloriandi? nunquid quia iustitiam habes à lege? non quidem: quia cum lex ostendat tantum, quid debeas agere, nec spiritum subministrat, ut id facias: si per illam tantum iustificaberis, gloriari posses: exclusa ergo est causa gloriandi per spiritum fidei, existimo enim hominem iustificari per fidem non solum credendo, sed ex illius spiritu legem obseruando: quia ut cap. 2. diximus, apud Deum factores legis iustificabuntur. Existimo itaque iustificari hominem per fidem adimplendo legem sine operibus, quæ ipse faciat ex sola legis notitia, quia talia facere nequit, non tamen sine operibus factis spiritu fidei. Hoc verò & de Iudæis, qui putant se habere legem, & id sufficere, & de gentibus intelligo: Deus enim non est Iudæorum tantum, sed etiam gentium: vnus enim Deus est, qui & iustificat circumcisos Iudæos per fidem, & Gentes, quæ præteritium habent etiam per fidem. Sed nunquid hoc ipso irritum facimus, & abolemus 17 legem, ut illa iam amplius non sit? Abfit, imò in hoc ostendimus, quid ipsa possit, cum sit litera tantum exterius sonans, & merito dicimus per fidem solum obseruandam eam esse, ut nos iustificet: quare & illam stabilimus per spiritum fidei, quæ absque tali spiritu obseruari non possit. Fundamentum enim legis obseruandæ, est spiritus fidei, & gratia, sine quo lex aliâ quasi inanis esset. Et 18 ita fides legem quasi nutantem stabilire videtur, dum facit eam obseruari, quæ ex se vires non possit ad sui obseruationem præstare.

ANNOTATIONES.

1. Obicit contra ea, quæ dixit in 1. cap.
2. Respondet sequentibus verbis obiectioni propositæ.
3. Particula *primum* non significat initium sermonis, quia non numerat Paulus alias utilitates circumcisionis, sed significat idem, quod potissimum. Ostendit autem, in quo populus Iudaicus præfiterit populo Gentilico, & quæ fuerit utilitas circumcisionis, quia soli populo circumciso tradita sunt eloquia Dei, ut in paraphrasi diximus: quo sequitur nullam aliam fuisse utilitatem circumcisionis, ut deduximus 1. 2. d. 130. c. 2. & disp. 184. c. 3.
4. Ostendit quamuis aliqui ex Iudæis fuerint increduli, scilicet in deserto, nihilominus Dei promissiones factas populo suo adimplendas esse.
5. Obicit deinde contra id, quod modo dicebat.
6. Soluit quæstionem deducendo ad absurdum hoc modo: quia si ita verum esset; Deus non iudicaret mundum, Deus autem iudicat mundum, iusti ergo, &c.
7. Probat deinde proponens in se ipso exemplum, abutitur enim sua persona pro quamvis alia.
8. Deducit ad aliud absurdum, & interrogatio illa negans, & non potius, &c. extorquet sensum affirmantem, ut in paraphrasi.
9. Iterum querit Paulus, an Iudæi Gentilibus antecellant: intelligit verò non secundum illud quod credita sunt eloquia, iam enim ostendit in hoc Iudæos præstare Gentilibus; sed querit, an in iustificationis negotio præstent, in quo antea videbatur eos pares cum gentibus fecisse, & aquæ cum illis iudicandos.
10. Quomodo lex non præbeat vires, sed potius sit occasio peccati, si desit spiritus gratiæ interius adiuantis, ostendimus 1. 2. q. 109. art. 4.
11. Illa verba *testificari à lege*, significant per Moysen fuisse promissam.
12. Ego crederem pro eodem usurpari in omnes, & super omnes: Theodoretus explicat in omnes Iudæos, & super omnes Gentiles. Alij in omnes, & super omnes, quia ostenditur hæc iustificatio ad omnes esse, & super omnium vires esse: vel saltem, quod illud *super omnes* explicet magis iustificationis dominium super eos esse, qui iustificantur.
13. Propterea per Metonymiam appellauit gratiam Dei gloriam illius, quia per gratiam facit, ut sibi sit gloria, & sit in quo à nobis glorificari possit.
14. Nomen *iustitia*, hoc loco significat veritatem, vel significat iustitiam, quia Deus iustificat impios, volunt autem suam, ut ostendat non esse ex operibus arbitrij nostri.

15. Ex dictis colligit sublata esse Iudæo causam gloriandi contra Gentilem, quia scilicet omnes sub peccato; & aequè egent gratia Dei.
 16. Deinde speciatim magis ostendit, quomodo sublata sit talis causa gloriandi.
 17. Intelligit scriptam legem Moyis præceptorum moralium, non ceremonialium, ut ostendi 1. 2. q. 109. art. 4. q. 114. art. 5.
 18. Aliqui ita exponunt illud, *legem statimus*, ut sit sensus, imo ostendimus, quid possit lex, & ita illam statuimus, sic Adamus. Melior est tamen sensus paraphrasis, quem Gagneus, & Græci sequuntur, alioqui secundum sensum priorem verè diceretur Paulus irritam facere legem, dum ostenderet nullius esse efficacitatis; dicit ergo se stabilire legem, quia ostendit, unde perfectionem, & complementum habeat.

A R G V M E N T V M.

CAPITIS IV.

EXCLUSA iam causa gloriandi Iudæis, & ostenso per fidem, qua lex ad impletur hominem iustificari, non per legis notitiam, in qua gloriabantur Iudæi, prosequitur in 4. cap. hoc idem exemplo Abrahami, qui non virtute operum iustificatus est, sed fide, cum adhuc esset incircumcisus, & Gentilis. Ex quo colligit ita commune esse omnibus etiam Gentilibus iustificari apud Deum, sicut & circumcisus, cum omnes per fidem non per sua opera iustificentur. Quod dixerat cap. 2. illis verbis, præputium condemnabit circumcisionem, &c. & ita prosequitur id, quod proposuerat ea. 2. parem esse causam Iudæorum, & Gentilium in iustificatione apud Deum, nec Iudæos habere aliquid peculiare, in quo verè gloriari possent, quod ad remissionem peccatorum pertineret: & ut constabit ex discursu capituli, hic non contendit ostendere Paulus impotentiam circumcisionis sicut ostendit in epistola ad Galatas: sed Gentilem incircumcisum ita iustificari, sicut circumcisum, ita ut communis sit eorum causa. Probat autem, ut dixi exemplo Abrahamæ, qui incircumcisus iustificatus est ex fide.

CAPIT IV.

PARAPHRASIS.

Quid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem? Si enim Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum. Quid enim dicit Scriptura? Credit Abraham Deo: & reputatum est illi ad iustitiam. Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. Ei verò qui non operatur, credenti autem in eum, qui iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiam secundum propositum gratiæ Dei. Sicut & David dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert iustitiam sine operibus: Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorū tecta sunt peccata. B. vir, cui non imputauit Dominus peccatū. Beatitudo ergo hæc in circumcissione tantū manet, an etiā in præputio? Dicimus enim quia reputata est Abrahamæ fides ad iustitiā. Quomodo ergo reputata est: in circumcissione, an in præputio? Nō in circumcissione, sed in præputio. Et signū accepit circumcissionis, signaculū iustitiæ fidei, quæ est in præputio: ut sit pater omnium credentium per præputium, ut repuratur & illis ad iustitiam: & sit pater circumcissionis, non iis tantum, qui sunt ex circumcissione, sed & iis qui sectantur vestigia fidei, quæ est in præputio patris nostri Abrahamæ. Non enim per legem promissio Abrahamæ, aut semini eius, ut hæres esset mundi: sed per iustitiam fidei. Si enim qui ex lege, hæres sunt: exinanita est fides, abolita est promissio: Lex enim iram operatur, ubi enim non est lex, nec præuicatio. Ideo ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio omni semini, non ei qui ex lege est solūm, sed & ei qui ex fide est Abrahamæ, qui pater est omnium nostrum (sicut scriptum est: quia patrem multarum gentium posui te) ante Deum, cui credidisti, qui viuificat mortuos, & vocat ea, quæ non

Si ergo hoc ita sunt, quid dicemus peculiare Abrahamum Patrem nostrum carnalem habuisse in iustificatione: ratione cuius potior esset eius causa, & ita etiam omnium Iudæorum ex eo descendentium in negotio iustificationis, quam Gentilium? nihil sane. 2. Si enim 3. Abraham ex operibus factis solo libero arbitrio iustificatus est, & non ex gratia, haberet ex quo gloriari posset in se, & non apud Deum, nec de illo diceretur: qui gloriatur, in Domino gloriatur, 4. Hoc verò manifeste falsum est, cum 5. scriptura oppositum dicat, quid autem dicit? Creditit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam, hoc est, iure optimo bonum, & iustitiam fecisse iudicatus est, fides autem est donum Dei: ergo fides ei donata est, ut sanctior fieret, ac prouide non habuit, in quo gloriari posset ex se, sed tantum ex Deo: quia si ex se magis iustificatus esset, fides non esset reputata ad iustitiam: nam iustitia donum Dei est, & ita non diceretur Abraham ex dono habuisse iustitiam, sed ex debito, sine donatione aliqua gratuita. Ei vero, qui 6. operatur ex sua virtute, & arbitrio, id, quod prouenit ex operibus illius, non datur illo modo secundum gratiam, sed secundum debitum absque ulla gratia, & donatione retribuitur: ei verò, qui 7. ex se non habet opera cum sola legis notitia, credit 8. tamen in eum, qui iustificat impium, reputatur fides ad iustitiam non secundum debitum, sed secundum propositum sine gratia Dei gratuitum in ipsa fidei donatione, ut iustitiam consequatur. Unde & ipsa iustitia eiusdem gratia donum est: non autem debitum operum: sic enim David dixit beatum esse hominem, cui Deus accepto fert iustitiam sine operibus, hoc est, cui dat iustitiam, aut fidem, unde iustitiam consequatur: non per opera liberi sui arbitrii, hoc verò dixit Psalm. 31. Beati, quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Beatus vir, cui non imputauit Dominus peccatum. Qua periphrasi significat David donario

non sunt, tanquam ea quæ sunt: qui contra spem in spem credidit: vt fieret pater multarum gentium, secundum quod dictum est ei: Sic erit semen tuum, sicut stellæ cæli, & arena maris. Et non infirmatus est fide: nec considerata corpus suum emortuum, cum iam ferè centum esset annorum, & emortuam vuluam Saræ. In se promissione etiam Dei non hafitauit diffidentia: sed confortatus est fide, dans gloriam Deo: plenissimè sciens quia quacunque promisit Deus, potens est & facere:ideo & reputatum est illi ad iustitiam. Non est autem scriptum tantum propter ipsum, quia reputatum est illi ad iustitiã. Sed, & propter nos, quibus reputabitur credentibus in eum, qui susceperat in Iesum Christum Dominum nostrum à mortuis, qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram.

signum iustitiæ, quam habuerat ex spiritu fidei, cum adhuc præputium haberet, quo signo constitutus est pater omnium credentium, tum Gentilium, & qui habent præputium, quibus fides reputanda erat secundum gratiam ad iustitiam, & donanda erat ex gratia: tum etiam Iudeorum, & eorum, qui circumcidendi erant, & ira non Iudeorum tantum, sed etiam Gentilium, qui sectantur vestigia, & fidem, quam ipse Abraham habuit, cum adhuc esset incircumcisus. 13 Nam quod promisit Deus Abrahe, quod in semine eius benedicende essent gentes omnes, & hac ratione hæres totius mundi futurus esset, quia in ipso totus orbis benedicendus erat: aut quod Deus promisit semini, & filiis Abrahe (quod idem est) non erat adimplendum in eius posteris ex sola lege, sed eo inquam solum, quod legis essent audiores, & eam scriptam haberent, sed adimplendum erat per sanctitatem, & iustitiam fidei: 14 si enim qui habent legem, hoc ipso, quod cum habent, signati sunt hæres spiritualis benedictionis Abrahami Patris sui, qui fuit in vera sanctitate, & iustitia, frustra erit fides, nullius momenti, & exinanita ad consequentem iustitiam, quod est planè absurdum. Imò verò abolita, & irrita esset ipsamet promissio, quia sola lege, & illius notitia nullus iustificari posset, & a peccato liberari, in quo posita est benedictio promissæ, ac proinde nullus consequeretur promissionem. Id quod 15 facile constat, quia lex non est causa benedictionis, sed potius ira, & supplicij: quia 16 si lex non esset, non esset transgressio, & peccatum, quod est causa supplicij, ipsa verò notitia sola legis non inuat ad illius obseruationem: ergo de se potius iram, & supplicium asserit, cum sit occasio transgressionis: Est 17 igitur promissio obtinenda ex fidei spiritu, siquidem non ex sola notitia legis, vt probatum est, vt per gratiam Dei, que per fidem ministratur nobis, sit firma, & vera promissio, quia illam consequimur: quia aliis ex sola legis notitia esset inanis, cum eam nullo modo consequi possimus. Firma, inquam, sit promissio omnibus filiis Abrahe, & semini eius, non illis tantum, qui ex lege sunt, hoc est, Iudeis, verum etiam illis, qui habent fidem Abrahe, etiam si sunt Gentiles: vtrisque enim non per legem firma erit promissio benedictionis, sed per fidem Abrahe, qui est pater omnium nostrum, tam Gentilium, quam Iudeorum. Sic enim Scriptura Genes. 17. dicit. Quia Patrem multarum gentium posui te, ante 18 Deum, cui adhibuisti fidem, iustificatus es. Quique viuificat mortuos, & vocat ea, que non sunt, tanquam ea que sunt, cum homines abiectos, & nullius pretij, quales sunt Gentes alienæ à vera cognitione vocet, & faciat Abrahe filios secundum fidem, non minus, quam illos, qui secundum carnem etiam ex illo sunt, qui 19 contra spem, quam in natura habebat, & ex qua potius desperabat, credidit, & spem habuit diuinae promissionis, & 20 meruit esse pater multarum Gentium, cum dictum fuit illi Genes. cap. 15. & 16. Sicut semen tuum, sicut stellæ cæli, & arena maris. Et non fuit eius fides imbecillis, nec illa ratione attendit sterilitatem suam, & uxoris defectis viribus generandi, sed roboratus fide, dedit gloriam Deo, persuasum sibi habens, Deum posse prestare ei, quicquid promittit, etiam si natura vires superet. Et ideo quia ex fide dedit gloriam Deo, reputatum est illi ad iustitiam, quod ex dono fidei, non ex suis operibus gratiam habuisset coram Deo. Nec tantum propter ipsum, vt eius celebraretur iustitia apud homines, scriptum hoc est, sed propter nos, quibus reputabitur, hoc est, donabitur fides ad iustitiam consequendam, credentibus, inquam, in eum, qui susceperat Iesum à mortuis, qui traditus est propter delicta nostra, vt merito passionis eius, & sanguine à peccatis emundaremur, & surrexit, vt eius resurrectione ad fidem adduceremur (hac enim inanis esset, si Christus non surrexisset) & fide ad iustificationem perueniremur.

ANNOTATIONES.

1. Illa particula, ergo, illationis est ex præcedentibus, & ita concludit ex omnibus, quæ dixerat in 3. cap.
2. Illa interrogatio affirmatiua extorquet, sensum negatiuum, qui sequitur ex dictis: cap. & exprimitur in paraphrasi.
3. Illa particula enim verè est causalis, & non assertiua, vt falso existimat Adamus: probat enim conclusiõnem, vt constat ex contextu.
4. Totum id debet subintelligi, quia ratio Apostoli deducit ad absurdum, quod Abraham haberet gloriam, hoc est, in hoc gloriaretur, & non apud Deum, id est, non in Deo, tribuendo illi, quod habebat, merito ergo subintelligitur, quod diximus.
5. Ille est sensus illorum verborum, quod enim dicit scriptura, & probat deinde, Abrahamum non potuisse in se, sed in Domino gloriari: quia non habuit ex operibus solius liberi arbitrij iustitiam, sed ex fide gratis collata.
6. Ostendit, quod dixerat: reputatum, id est, donatam esse Abrahamo iustitiam, quia donata fuit fides, non tamen fuisse ex suo arbitrio sola legis notitia iustificatum, & ita ex illa particula, reputata est fides ad iustitiam, id est, donata, colligit, quod dixerat. Abrahamum non potuisse gloriari in operibus, & ita ex se nihil habuisse peccitare, vt demonstret parem esse omnium causam in negotio iustificationis.
7. Potest etiam litera, illius textus aliter ordinari, si hoc modo legatur, non operari, credenti autem, vt ad litteram est in Græco, vel ita, vt particula non postponatur participio operanti, & aliquid suppleatur hoc modo, operanti non (supple) tribuitur iustitia: quia iam non esset gratia, si operibus daretur: vel etiam si non postponatur, hoc modo, non operanti (supple) tribuitur iustitia, vt illud, non, eadè supra tribuitur, quia iam iustitia non esset, secundum gratiam, quod enim imputatur operanti, secundum debitum datur, credenti autem iustitia

iustitia imputatur, & datur secundum gratiam, quia etiam fides donata fuit Abrahamo, qua iustitiam consequeretur.

8. Particula autem hic non est continuativa, sed aduerlativa.

9. Infert quod intenderat præcedentibus capitibus, nempe parem esse causam Iudæorum & Gentilium, circumcissionis, & præputij in negotio iustificationis.

10. Vtraque illa interrogatio indicat Paulum sensum, quem in paraphrasi expressimus; priori quidem interrogatio sensum negatiuum; cum interrogatio affirmatiua simpliciter posita hanc vim habeat, ut indicet sensum negatiuum; secunda verò interrogatio; etiam si sit affirmatiua, denotat sensum affirmatiuum, ratione illius particulae etiam, quare idem est ac dicere, imò etiam in præputio, &c.

11. Probat reperiri etiam in præputio exemplo eiusdem Abrahamæ.

12. Illa particula, & vim habet in eo loco particulae, *quin, potius, vel imò, verò.*

13. Ostendit Abrahamum futurum patrem eorum tantum, qui sectantur fidem, & opera illius, non autem illorum, qui tantum gloriantur habere legem, quales sunt Iudæi, qui solum literæ inhaerent, nomine autem promissionis intelligit rem promissam iuxta illud ad Galat. 3. *ut pollicitationem spiritus accipiamus*, & ad Hebræos 6. *hereditabunt promissiones*, & cap. 11. ad Hebr. sæpius sic accipit.

14. Confirmat id, quod dixerat, nempe promissiones in Abrahamo factas esse fidei posteritati, nõ autem habenti solum legem: tum quia sequeretur fidem nullius esse momentum etiam quia potius irrita esset promissio. Illud autem *heredes sunt*, non denotat hæredes, qui iam sint consequuti hæreditatem promissionis, alioquin non rectè inferret *abolita est promissio*, si quidem consequuti essent; sed denotat signatos hæredes spiritualis benedictionis, hoc est, iustitia: & sic rectè sequitur, si ex lege esset acquirenda hæc benedictio, abolitam fore promissionem.

15. Probat hoc posterius, nempe abolitam esse promissionem, si ex lege futuram diceremus consequutionem illius.

16. Probat legem iram operari, ubi planè loquitur de lege morali, & non solum ceremoniali, ut probauit 1. 2. q. 114. art. 5. & satis constat Paulum ceremonialium nullam hæctenus fecisse mentionem.

17. Illa verba *ex fide*, conclusionem continent, qua contendeat probare benedictionem futuram ex fide, & promissione.

18. Verba illa, *ante Deum*, addidit Paulus veteri Scripturæ, attendens verum sensum illius, quia Abraham futurus erat Pater spiritualis multorum, & ita futurus erat Pater eorum ante Deum.

19. Hæc verba referuntur non ad proximè præcedentia, sed ad priora, quæ de Abrahamo dixit, *cui adhibuisti fidem, qua iustificatus es*, & mutat personam, quod frequens est in scriptura, iuxta illud ad Galat. 6. *Huiusmodi iustitiam in spiritu lenitatis considerans te ipsum, ne & tu venieris.*

20. Particula *ut* in Græco non est *τὸ ἴνα*, hoc est, *ut, sed eis τὸ, id est, per hoc, & facit sensum, quem dixi.*

DVÆ ALIÆ NOTATIONES CIRCA hoc Caput.

Dvo alia super sunt notanda in hoc capite, alterum est particulam, apud significare coram, ut est illud Luc. 2. *Apud Deum, & homines*, secundum aliquorum expositionem, & alibi frequenter. Sed aliquando significat in, ut est illud Psal. 35. *Apud te est fons vite*, hoc est in te, Psal. 36. *Apud Dominum gressus hominis, & subfrantia mea apud te est.* Et te Psal. 129. *Apud Dominum misericordia, Pl. 21. Apud te laus mea*; dicit ergo Paulus, si Abraham iustificatus est suis operibus, gloriam apud se habere, id est, in seipso, non apud Deum gloriari, hoc est, gloriam suam non esse in Dei virtute, & brachio, neque à Deo, quod deducit ut absurdum Paulus. In hunc sensum interpretatur Augustinus hunc locum in Praefatione Psalmi 31.

Alterum est de verbo *imputo, & reputo*, quo utitur Paulus in hoc capite num. 7. & in Græco est, *λογίζωμαι*, quod supputare, aut computare, & imputare, & reputare significat; est autem sensus, quem in paraphrasi diximus in hunc modum: id, quod operanti ex se, & sua virtute respondet, non imputatur illi, aut supputatur, & numeratur inter sua ex gratuita aliqua donatione, sed verè computatur omnino secundum debitum, quasi suum ex iustitia, & merces laboris sui. Ei verò, qui ex se non habet opus, quo tale aliquid mereatur, credit tamen in eum, qui iustificat impium, imputatur, & adscribitur, non secundum debitum, hoc est, non quasi suum sit ipsi credere, & fides ad iustitiam, sed secundum gratiam, quia ex gratuita voluntate illi datur fides ad iustitiam consequendam; quare & ipsa iustitia, sicut & initium eius gratis omnino ei donatur: supponit verò semper Paulus fidem esse donum Dei. Quocirca si Abraham iustificatus est, vel creuit in iustitia ex fide, quod idem est, sequitur ex dono Dei iustificatum esse. Porro autem non loqui Paulum de imputatione gratuita superuenienti post fidem, hoc est, de acceptance, qua Deus vel illam fidem acceptam habere, ut quæ alias non iustificaret, iustificare reputetur impium ex benevolentia, & favore Dei, ut contendunt hæretici huius temporis, constat; quia perinde esset, ac dicere hominem iustum non esse revera, sed acceptari ex benevolentia Dei, ac si esset iustus: cum ergo dixit, semper fidem reputari secundum gratiam, intelligit ex gratuita voluntate, qua donatur initium. Quod verò dixit imputari, non est quod ex acceptance superuenienti fiat iustus, sed quia fides datur gratis ad consequendam iustitiam. Quocirca excluditur error hæreticorum huius temporis de acceptance superueniente, qua putant hominem sola fide, sine aliquo alio, iustum à Deo reputari. Hoc etiam probatur, quia Abraham quando creditur Deo, iam erat iustus, & reputatum est illi ad iustitiam, id est, ad augmentum; constat autem ad augmentum non esse necessariam novam imputationem superuenientem, sed quodcumque opus virtutis ex se magis sanctificare, quando fit à iusto, ut 1. 2. quæstione. 114. articulo 8. dixi, & ibidem disputatione 220. capite 5. Ex eo verò, quod fides sit augmentum iustitiæ, optime sequitur, & initium iustificationis non esse ex operibus solius arbitrij, ut ostendi 1. 2. quæstione 114. articulo 5. sed augmentum etiam imputatur, non ex iustitia operum arbitrij, sed ex gratia in radice, qua gratis donatur bonum opus. Quare non satis est, si dicamus fidem hoc loco accipi pro fide in homine iusto per dilectionem operante, si cum hoc asseramus hanc fidem reputari, ut iustificet superaddita acceptance, & favore, quia hæc fides formata, & operans per charitatem, secundum debitum; & ex se iustificat

ficat sicut albedo dealbat. Dicitur ergo reputari ipsa fides formata secundum gratiam; quia initium gratis donatum fuit: quo pacto Augustinus interpretari videtur hunc locum in libro ad Bonifacium contra duas epistolas Pelagij, & in tractatu 29. 72. 82. in Ioannem. Caterum poterat esse difficultas, quomodo Paulus adducat illud Abrahami; fides eius reputata est ad iustitiam, cum etiam in scriptura dicatur, alia opera deputata esse ad iustitiam, ut Psalmus 105. *stetit Phinees, &c.* verè non tantum fides, sed etiam opera deputantur ad iustitiam, id est, computantur tanquam benefacta, quibus iustificetur homo apud Deum, magis ac magis.

Respondeo, eo testimonio solum voluisse Paulum ostendere ex aliquo loco, & in aliquo casu ex dono Dei iustificari hominem, scilicet fide, quam quidem esse donum Dei non probat Paulus, sed supponit: & ad hoc adducit illud Abrahami. Cumque scriptura non dicat hominem ex operibus factis sola legis notitia iustificari, colligitur ex dono Dei contingere iustificationem. Quando verò in Psalmo dicitur opus illud deputatum ad iustitiam, non intelligit scriptura opus factum ex sola legis notitia, & viribus arbitrij. Ita igitur intelligendum est illud Psalm. 105. *Et stetit Phinees, & placavit, & cessavit quassatio, & reputatum est ei in iustitiam in generatione, & generationem in sempiternum.* Ut datum fuerit illi ex Dei gratia, & fide illud opus facere, quod computaretur ad iustitiam. Sic autem satis ostenditur, quod contemdit Paulus, Abrahamum non habuisse, in quo gloriari posset: quia si fides reputata est ad iustitiam, hanc accepit secundum propositum gratia, & donationis Dei. Aliqui volunt hic loqui Paulum de operibus ceremonialibus, sine quibus iustificatur homo. Verum iam ostendimus, & de moralibus intelligi, & cum dicit Psalm. 31. *Beati quorum, &c.* Non intelligitur sine operibus ceremonialibus, hoc est, non operanti opera ceremonialia: hoc enim falsum est, quia operans illa non ex sola notitia legis, sed ex fide iustificabatur; intelligit ergo non ex operibus ex sola notitia legis factis, quod etiam de operibus arbitrij verum est.

ARGUMENTVM.

CAPITIS V.

Cum ostendisset iam cap. 3. & 4. radicem, & originem iustificationis tam in Gentili, quam in Iudæo esse fidem per Christum, & non solum legis notitiam, aut scripturam illius, hoc capite ostendit fructum huius iustificationis in nobis.

CAPIT V.

PARAPHRASIS.

Iustificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Iesum Christum: per quem & habemus accessum per fidem in gratiam istam, in qua stamus, & gloriamur, in spe gloriæ filiorum Dei. Non solum autem, sed & gloriamur in tribulationibus: scientes quod tribulatio patientiam operatur. Patientia autem probationem, probatio verò spem. Spes autem non confundit: quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Ut quid enim Christus, cum adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est? Vix enim pro iusto quis moritur: nam pro bono forsitan quis audeat mori. Commendat autem charitatem suam Deus in nobis: quoniam cum adhuc peccatores essemus, secundum tempus, Christus pro nobis mortuus est. Multo igitur magis nunc iustificati in sanguine ipsius, salui erimus ab ira per ipsum. Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem filij eius: multo magis reconciliati, salui erimus in vita ipsius. Non solum autem: sed & gloriamur in Deo per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus. Propterea sicut per vnum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccauerunt. Vique ad legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset. Sed regnavit mors ab Adam, usque ad Moysen, etiam in eos qui non peccauerunt in similitudinem prævaricationis Adæ, qui est forma futuri. Sed non sicut delictum, ita, & donum, si enim vnus delicto multi mortui sunt: multo magis gratia Dei, & donum, in gratia vnus hominis Iesu Christi in plures abundauit. Et non sicut per vnum peccatum, ita & donum: nam iudicium quidem ex vno, in condemnationem: gratia autem ex multis delictis,

Sic i. Ergo iustificati virtute fidei cum Deo pacem retineamus, & conseruemus cum ipsa per Christum Dominum nostrum, cuius merito habemus 2 fidem, qua in gratiam istam remissionis peccatorum, & reconciliationis cum Deo promouemur, in qua perseveramus, & gloriamur ex hoc, quod speramus nos tandem gloriam consequuturos Filiorum Dei. Nec tantum in hac spe gloriamur, sed etiam gloriamur in tribulationibus: scimus enim, quod res aduersæ ad patientiam nos exercent, patientia verò probatores nos efficit, sicut formæ aurum, ex probatione verò in aurum constantior spes nostra redditur, & securior, ex hac verò spe non afficiemur pudore, sicut homines, qui quod diu expectarunt, non consequuntur. Nec enim vanam spem habemus, cum in arrhabonem huius promissionis habeamus iam Spiritum sanctum, qui nobis charitatem, in qua speramus, donauit, & cum ea seipsum. 3 Ad quod enim Christus cum adhuc 4 essemus peccatores, pro nobis impiis mortuus est tempore a Patre desinito 5 in cuius spe omnes ante iustificati sumus, 6 nisi ut in spem inde nos erigeret firmissimam, videntes illius erga nos immensam, & nunquam auditam charitatem? 7 quæ enim inuenies, qui etiam pro vni iusti, & innocenti vita tuenda mori velit. 8 Dixi vix quis forsitan aliquis reperiri posset, qui pro iusto, & bono aliquo mori sustineat. 9 Declarauit verò Deus insignem fuisse vim sui amoris erga nos singularem, & inauditam, qui cum adhuc essemus iniusti, & peccatores in præfinito tempore pro nobis mortuus est; potiori ergo ratione nunc in spem erigimur iam iustificati, & amici facti, cum tam insignis sui eius erga nos charitas, qua salui erimus ab ira iudicij sui, & consequemur gloriam filiorum Dei. Si enim cum essemus Deo inimici tanta fuit erga nos charitas eius, ut reconciliaret nos sibi per mortem filij sui: multo magis sperare debemus reconciliatos iam, liberandos esse ab ira ipsius, quam merebamur. Nec tantum speramus saluos nos fore ab ira, sed sed etiam speramus gloriam filiorum Dei in consequuturos merito, & passione Christi, quo etiam iustificati cum Deo

17 in iustificationem. Si enim vnus delicto, mors reg-
 18 nauit per vnum: multo magis abundantiam gratiæ,
 & donationis, & iustitiæ accipientes, in vita regna-
 19 bunt per vnum Iesum Christum. Igitur sic per
 vnus delictum, in omnes homines in condemnationem:
 sic & per vnus iustitiam, in omnes homines in
 20 iustificationem vitæ. Sicut enim per inobedientiam
 vnus hominis, peccatores constituti sunt multi: ita
 & per vnus obedientiam, iusti constituentur multi,
 21 Lex autem subintravit, vt abundaret delictum. Vbi
 autem abundauit delictum, superabundauit gratia:
 vt sicut regnavit peccatum in mortem: ita & gratia
 regnet per iustitiam in vitam æternam per Iesum
 Christum Dominum nostrum.

impuratur, quando non est lex id, quod lege lata incipit impurari: tantum abest, vt lex ipsa remedium afferat contra
 peccatum: ergo lege auferri non potuit, sed 16 potius vim suam habuit peccatum, contra humanum genus ab Adamo, &
 toto tempore Moysis legislatoris, & legis ipsius, vt toto hoc tempore nihil esset, quod contra peccatum remedium afferre
 posset; non solum adultis, qui propria voluntate peccauerunt: sed etiam infantibus, qui originale tantum habuerunt,
 nec adhuc peccauerant imitando per auaricationem sui primi parentis Adami, qui fuit figura noui Adami: 17 futuri dono
 dissimilitudinem tamen causs, cum Adamus fuerit delicto suo causâ nostre mortis, & peccati: Christus autem dono
 sua gratia fuerit causâ nostre salutis, & vitæ. Sed adhuc in causâ differri non fuit per omnia similitudo: non enim
 eodem modo se habuit delictum Adæ ad inducendum peccatum, & mortem in genus humanum, 18 sicut meritum
 Christi ad viuificandum, & liberandum idem genus humanum à peccatis: si enim 19 vnus Adami delicto omnes ab eo
 propagati reatum incurrerunt, multo potentior est gratia Dei, 20 & donatio in gratiam, quam nobis fecit donando
 vnum hominem Christum Iesum, vt 21 in multos deriuatur ad iustificationem, & liberationem à peccato, quam fuit
 Adæ peccatum ad perdendam genus humanum. 22 Præterea non sicut ex vno homine dimanauit peccatum ad perdend-
 dum, ita se habuit donum, quod diximus ad saluandum, quia iudicium damnationis deriuatum est ex vno delicto, quod
 omnes ab Adamo traxerunt; ex multis autem, & variis delictis, & originis, & actionis Christi gratia sua nos libera-
 uit, & iustificauit. 23 Si enim vnus Adami delicto omnes damnationem mortis incurrerunt, multo maiori ratione per me-
 ritum vnus Christi fiet, vt abundantem gratiam & iustitiam accipientes regnent in vita spiritali liberati a morte pec-
 24 cati. Constat igitur, quamuis sit dissimile in aliquo meritum Christi, merito, & delicto Adami, vt ostensum esse, tamen
 similitudinem in eo, quod initio dixi, vt sicut vnus Adami delicto in omnes homines peccatum peruenit, quod con-
 demnationis, & mortis causâ fuit; sic per vnus Christi iustitiam, & meritum gratiâ deriuata est in genus humanum, vt
 iustificaretur, & viveret: sicut enim merito inobedientie vnus hominis peccato obnoxij facti sunt omnes, qui ex ipso nati
 sunt, sic per vnus Christi obedientiam iusti constituentur omnes, qui per spiritum fidei ex ipso renascuntur. 25 Solus ergo
 Christus potuit esse causâ vitæ spiritalis, & remedium contra peccatum, lex vero non potuit remedium afferre, 26 sed po-
 27 tius lege lata effectum est, vt plura essent peccata, si solum literam illius attendas, & vires arbitry: & quare, & lege lata
 maior fuit, & noua occasio peccati, ideoque abundantior necessaria fuit gratia, quam per Christum genus humanum con-
 tra occasionem peccati, aut commissi, aut imminētis semper habuit, vt 27 sicut peccatum vim suam habuit ad mortem in-
 ferendam, ita etiam, imò abundantius, & efficacius gratia destrueret peccatum, & regnaret per iustificationem in vitam
 æternam per Iesum Christum Dominum nostrum.

A N N O T A T I O N E S.

1. Habemus, legit Ambrosius in expositione i. cap. in illud, *iustus autem ex fide uiuit*, & sensus non differt, si vno, vel altero modo legamus. Vulgata emendata legit *habeamus*.
2. Variant etiam hic exemplaria, vt notat Adamus, sed parua est differentia, emendata legunt *habemus*.
3. Quidam codices legunt *et i*, id est, *iam enim*, noster interpret legit *et i*, id est, *ad quid, aut vt quid*, sed in idem recidit, his enim verbis sequentibus probat, quod dixerat, quare spes non confundatur. Id vero supra probauerat, ex eo, quod habemus arthanomem, qui tanti valoris est, quanti ipsa beatitudo quam speramus, nunc autem probat ex voluntate, & amore illius, à quo speramus habere id, quod speramus.
4. Cum dicit *adhuc osesimus infirmi*, non ideo dicit, quia antea quam passio Christi exhiberetur, non præfesserint aliqui iusti, & post aduentum tantum fuerint, cum iusti nunquam in Ecclesia defuerint, sed quia quotquot salui facti sunt, in Christo iustificati sunt ab initio mundi, & ita Christus pro impijs, qui ex se impij erant, & essent, nisi ipse venisset, mortuus est. Particula autem *adhuc* non significat temporis durationem, sed ordinem, id est cum homines ex se adhuc essent peccatores, pro illis mortuus est.
5. Illud *secundum tempus* denotat terminum à Parte præfixum solutioni, in cuius spe ab initio temporis iustificauit, quorquor iustificati sunt.
6. Torum illud positum sub num. 6. suppleendum est, quod præcedens interrogatio implicitum habet.
7. Probat, quod dixerat firmissimam esse nostram spem, ex eo, quod Christus ita dilexit nos, vt inaudita esset eius erga nos dilectio.
8. Particula, *nam* causam reddit illius, quod dixerat, vix pro iusto aliquem mori; quare pro eodem vsurpat iustum, & bonum, nec accipit iustum pro iustitia, vt Hieronymus quæst. 7. ad Aglaïam, sed pro homine, vt Chrysostomus, vt sic opponat ei, quod dixerat antea.
9. Aut sane illud *commendat*, idem est, quod commendabilem facit, iuxta illud 2. ad Cor. 10. *sed quem Deus commendat*, hoc est bonis operibus, & gratia sua commendabilem facit.
10. Hic additur in vulgata emendata illud, *secundum tempus*, quod supra positum est, in Græco non habetur: referri autem debet ad illa verba, *mortuus est*, vt sit sensus, præfinito tempore mortuus est.
11. Quia dixerat supra iustificatos nos gloriari in spe gloriæ filiorum Dei, iterum illud reperit, & id significat illa particula in *Deo*: probauit enim id, quod proposuerat, scilicet nos gloriari spe gloriæ, probauit autem id ex charitate, quam Deus habuit erga nos; & postquam inde deduxerat nos sperare liberandos esse ab ira, subiungit, *non solum autem, sed etiam gloriamur*; quasi dicat, non tantum speramus liberandos nos esse

nos esse ab ira, sed etiam glorificandos esse, & hoc est gloriamur in Deo.

12. Eo loco pro particula *propterea* in Græco est *διὰ τούτο*, id est, *propter hoc*, vel *ob eam causam*, & incipit enarrare principium nostræ salutis: & sicut ostenderit principium nostræ perditionis, nempe quomodo in vno homine inceperit peccatū, & quomodo ab vno Christo salus iniriū habuerit, & ita inquit, *propterea*, quasi dicat, *ob eam causam, aut qua propter*, vt denotet causam finalem, vt reconciliaremur per Christum, sicut per vnum hominem mors, ita per Christum vita nobis donata est.

13. Quæ clausa sunt virgulis, suppleri debent in textu particulari, quia sermo illius absolutus non est.

14. Sequentibus verbis probat, quod subintellectum erat, Christum scilicet solum attulisse remedium, quia nec lex potuit, & ita cum lege adhuc perseverasse regnum peccati. Est sensus Augustini in lib. expositionis epistolæ ad Rom. cap. 27; & lib. 6. contra Iulianum cap. 4.

15. Probat lege non fuisse sublatum peccatum. In textu dicitur *peccatum autem*, loco illius particula *autem*, posuimus aduersatiuam, sed in Græco autem est particula *δέ*, quæ est aduersatiua, & aliquando Latine dicitur *autem*. illa vero aduersatiua efficit sensum causalem in eo loco, quasi dicat, peccatum adhuc in lege fuit, cum lex non tollat peccatum, sed potius occasione legis incipiat imputari, quod antea non imputabatur ad peccatum, quando lex non erat.

16. Illa particula *sed*, est aduersatiua reddens contrarium sensum, non illius, quod proxime ante dixerat Paulus illis verbis: *Peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset*, sed illius, quod subintelligitur in verbis Pauli, quodque in paraphrasi addidimus, & est quasi conclusio præcedentium, videlicet, *ergo lege non potuit auferri peccatum*. Postea verò optime sequitur, *sed regnavit mors, &c.* vt in paraphrasi.

17. Vox *fuuri*, non debet referri ad tempus Pauli, sed primi Adami, vt ad Colos. 2. *Quæ sunt umbra futurorum*, & dicitur Adamus primus de terra terrenus, & secundus de cælo celestis. 1. ad Cor. 15. dicitur autem ibi secundus, qui dicitur *futurus*. Huius loci, & totius huius comparationis, quam facit Apostolus, optimam expositionem habet Augustinus epist. 89. quæst. 3.

18. Donum appellat non gratiam, aut iustificationem, aut auxilium illius nobis collatum, sed primam gratiam, & donum, scilicet Christum, quem generi humano Deus dicitur donasse, ita vt fiat bene comparatio meriti Christi cum peccato Adæ, quorum differentiam sumpserat declarandam: si enim intelligeret donum gratiæ nobis datum, deberet etiam intelligi delictum non Adæ, sed totius generis humani: ibi autem intelligi delictum Adæ, constat ex sequentibus, ex quibus etiam patet, per donum intelligere Paulum meritum Christi, quod infra obedientiam appellat.

19. Ostendit in quo sit dissimilitudo inter primum, & secundum Adamum in dispari causa, & primum in efficacia, & virtute, aut valore, quia Christus potentior est ad saluandum; quam Adamus ad perdendum.

20. Appellat gratiam Dei, & donum in gratia vnius Christi benignitatem Dei, & liberalitatem erga nos in donando nobis redemptore iuxta illud Ioann. 3. *Sic Deus dilexit mundum, &c.* & ita inquit potentius fuisse hoc donum, scilicet Christum, & liberalitatem gratiæ Dei donantis nobis Christum, potentiozem, inquam, ad saluandum, quàm delictum Adæ ad perdendum.

21. Diximus in *multos*, quod in textu dicitur in *plures*, quia non intelligit Paulus plures comparatè, sed absolute, hoc est, multos constat enim gratiam Christi cum efficacia non deriuari in plures comparatè, quàm Adæ peccatum, & in Græco non dicitur *πλησιον*, sed *πολλος*.

22. Ostendit deinde aliam dissimilitudinem in eo, quod proposuerat, & ita incipit à particula *et*, quam nos *propterea* interpretamur, quia nouam differentiam assignat, & repetit, quod proposuerat: probat autem posteriorem differentiam sequentibus verbis. Prior differentia fuit in efficacia; posterior vero in multitudine effectus in Græco ita habetur ad literam, *Et non sicut per vnum peccatorem, donum est autem ecclesiasticus locus & concisus*; significat verò, quod nos interpretati sumus, parum enim refert dicere peccatum, aut peccatorum, in idem enim vtrumque redit. Si autem legamus peccatorem, sensus est ita ordinandus. Non sicut per vnum peccatorem, supple fuit præuaticatio, ita fuit donum, supple Christi *ad saluandum*.

23. Illa particula *enim* quæ in Græco est *ἰδὲ*, & communiter causalis est, hic non reddit causalem sensum, quod enim sequitur, non videtur, cuius causam reddere possit, & particula illa aliquando in Græco non reddit sensum causalem. Si tamen esset illatiua particula, planior esset contextus. Possumus etiam dicere esse repetitionem eius, quod dixerat n. 19. est enim eadem sententia, & sic illa particula *enim* erit causalis. Reddit autem causam non eius, quod proxime præcesserat, sed illius quod dixerat num. 18. cuius eandem reddit causam numero illo 19. hunc autem locum explicui 3. part. quæst. 1. art. 2. vbi ostendi obscuriorem esse sensum Pauli, quia non videtur ipse profequi eam comparationem, quam proposuerat, tamen eo modo, quo nos sumus interpretati, planior est.

24. Illa est conclusio ex præcedentibus: verum non colligit discrimen inter Christum, & Adamum, quod probauit, sed potius similitudinem aliquam, quam supra dixerat illis verbis, *propterea sicut per vnum hominem, & ita colligendo repetit, quod ibi dixerat.*

25. Totum hoc suppletur vsque ad numer. 27. vt illa particula *autem*, quæ hic aduersatiua est, congruat contextui, & est vltima conclusio, quam supra Paulus proposuerat num. 11.

26. Particula *vt* non significat causam finalem, sed euentum rei, vt sæpe in scriptura: quando verò dicitur per legem plura fuisse peccata, & ideo abundasse gratiam, plura, inquam, quam si lex lata non esset, non debet intelligi ita de facto accidisse, vt plura in illo populo fuerint peccata propter scriptam legem, quam in Gentili, qui non habuit scriptam legem: hoc enim sine fundamento crederemus, tum quia Deus non tribuisset dilecto populo legem, ex qua plura essent futura peccata, nec tanti faciendæ esset lex, si ita futurum erat; tum etiam quia simul cum lege dedit gratiam populo ad illius obseruationem, & ita plures sancti viri fuerunt in Iudaico populo, quam in aliis; sed solum significat abundasse peccatum per legem, hoc est, legem ex se occasionem esse plurium peccatorum, nisi gratiam cum illo coniungas: rectè tamen infert, sicut delictum hoc modo, id est, occasio delicti abundauit, sic etiam abundantiozem debuisse esse gratiam ad victoriam; quo enim plura præcepta; eo maior difficultas, & eo abundantior debet esse gratia. Quare non est sententia Pauli sic accipienda, quasi prius Deus sineret ingredi peccatum, vt postea tempore aduentus Christi abundaret gratia contra peccatum, quia si semel damnati essent homines per peccatum, iam gratia Christi non regnaret contra peccatum, quod præcessit: sed ita vt peccatum, quod ex se

propter Adamum vim habebat mortis, & contractum erat in vnoquoque nascentium, ex lege nullum habuerit remedium; imo verò ex lege maior fuerit occasio peccandi; ex Christo tamen orta fuerit gratia contra peccatum, & eo maior ad obseruandam legem, quo maior occasio peccandi ex ipsa lege fuit, hæc autem gratia communicata fuerit ab initio mundi, quo Christi gratia, & Euāgelium per fidem regnat, & remedium affert contra peccatum; quia de causa ipse Christus dicitur agnus occisus ab origine mundi.

27. Cum dicitur in hoc capite regnasse peccatum in morte, ita vt, & iustitia regnaret in vita per Christum, non est ita accipiendum, quasi toto tempore ante Christi aduentum regnauerit peccatum absque remedio. Deinde aduentu Christi inceperit gratia regnare contra peccatum, & omnino illud vincere, tum quia ante aduentum Christi remedium fuit contra peccatum, ex eadem Christi gratia, quæ ab initio communicata est: tum etiam quia post Christum etiam multa peccata manent, & regnant, quæ gratia Christi non vincuntur, sed dicitur regnasse peccatum, quatenus ex se, & ex Adæ præuacatione vim habebat, contra quod ab origine mundi pugnavit regnum gratiæ Christi in vita, & vim habebat superandi illud: quod si aliqui victi fuerunt peccato, non vitio, & defectu gratiæ, sed eorum malitiæ deputandum est. Cum hoc tamen verum est, aliquibus paruulis non fuisse concessum remedium, quod eis applicari posset, vt ostendi in parte, disput. 96. Nec fatis est si dicat aliquis, ideo regnasse peccatum ante Christi aduentum, quia in paruulis contra originale peccatum nullum erat remedium; post Christi autem aduentum fuit: tum quia verius est, semper fuisse remedium ante Christi aduentum etiam paruulis per gratiam Christi, tum etiam, quia regnum peccati non tantum est in peccato originis, sed etiam in peccato actionis; contra peccatum autem actionis semper fuit regnum gratiæ ab origine mundi: eodem modo accipiendum est illud ad Galat. 3. *Sed omnia conclusit scriptura sub peccato, vt promissio fide ex Iesu Christi daretur credentibus*, hoc est, lex scripta ex se nihil aliud fuit, quam occasio peccati, si literam tantum, & scripturam attendas: ideoque necesse fuit, vt fides daretur ad legis obseruationem, & ad consequendas promissiones, quæ solum obseruantibus legem conceduntur.

ARGUMENTVM

CAPITIS VI.

Quia dixerat in fine capitis precedentis, gratiam abundasse, vbi abundauerat peccatum, tollit in hoc cap. 6. falsam, & impiam opinionem, quam iude, quis concipere posset, permanendi in peccato, & peccata multiplicandi, vt vberiore gratiam consequeretur. Et docet, iam per iustificationem, & Baptismum conscriptos, & mortuos peccato, potius debere nos in nouitate vitæ Deo seruire, & fructificare, quam iterum ad peccata redire.

CAPVT VI.

PARAPHRASIS.

1 **Q**uid ergo dicemus? Manebimus in peccato vt
2 gratia abundet? Absit. Qui enim mortui sumus
3 peccato, quomodo adhuc viuemus in illo? An ignoratis fratres, quia quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus: Consepul-
4 ti enim sumus cum illo per Baptismum in mortem: vt quomodo Christus surrexit à mortuis per gloriâ
5 Patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus. Si enim complantati facti sumus similitudini mortis
6 eius: simul & resurrectionis erimus: hoc scientes, quia vetus homo noster simul crucifixus est, vt destruat
7 corpus peccati, vt ultra non seruiamus peccato. Qui enim mortuus est, iustificatus est à pecca-
8 to. Si autem mortui sumus cum Christo: credimus quia simul etiam viuemus cum illo: Scientes quod
9 Christus resurgens ex mortuis, iam non moritur, mors illi ultra nõ dominabitur. Quod enim mortuus
10 est, peccato mortuus est semel: quod autem viuuit, viuuit Deo. Ita & vos existimate, vos mortuos quidem
11 esse peccato, viuentes autè Deo, in Christo Iesu, Domino nostro. Non ergo regnet peccatum in vestro
12 mortali corpore, vt obediat concupiscentiis eius. Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniquita-
13 tis peccato: sed exhibete vos Deo, tanquam ex mortuis viuentes: & membra vestra arma iustitiæ Deo. Peccatum enim vobis non dominabitur: non enim
14 sub lege estis, sed sub gratia. Quid ergo? Peccabimus, quonia non sumus sub lege, sed sub gratia? Absit. An
15 nescitis quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius, cui obeditis, siue peccati ad
16 mortem, siue obeditionis ad iustitiâ? Gratias autem
17 Deo

Quid ergo dicemus? manebimus adhuc sub 2 dominatu fomitis, obediētes illius desideris, & multiplicantes peccata, vt gratia abundet? 3 Absit. Quomodo enim, qui iam semel renunciamus regno peccati, adhuc eius suggestioni obtemperabimus? 4 siquidem quicumque baptizati sumus Baptismo, instar Christi, & ad similitudinem mortis illius baptizati sumus, vt sicut Christus vita mortali mortuus est, ita & nos peccato moriamur: ipsa enim ceremonia Baptismi denotat ipsam Christi sepulturam, & nos instar illius sepeliri; vt quemadmodum ille mortuus vita mortali sepultus est, ita & nos mortui vita peccati sepulsi sumus. Quocirca non solum mortui sumus peccato in Baptismo, sed etiam sepulti. Hæc autem configuratio cum Christo in nobis fit ad hoc, vt quomodo Christus mortuus resurrexit à mortuis per virtutem Patris, & suam, quæ est gloria ipsius, ita & nos mortui iam peccato, ei amplius non seruiamus, sed vterius pergamus in operibus vitæ nouæ, quam consequuti sumus, si enim inisti, & incorporati sumus morti Christi, similitudinem illius in nobis experientes: similiter etiam & resurrectionis similes 6 esse debemus, virtutem ad hoc recipientes, vt in bonis operibus fructificantes à statu peccati resurgamus: scimus enim veterem illam vitam, qua viximus secundum desideria peccati, crucifixam esse cum Christo in baptismo, sicut dictum est, vt abolito 7 corpore peccati, deinceps non exhibeamus membra nostra ad seruendum iniquitati: 8 sed ita nos habeamus, quasi qui mortui sunt: hi enim amplius non peccant, sed à peccato liberi sunt, cum corpus mortuum operationem non habeat. Nos autem ita mortui sumus peccato, vt tamen non sumus omnino mortui, & sine illa vitæ, aut operatione, sed simul etiam viuimus, sicut Christus
(quod

Deo quod fuistis serui peccati, obedistis autem ex corde in eam formam doctrine in quam traditi estis. Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ. Humanum dico, propter infirmitatem carnis vestræ; sicut enim exhibuistis membra vestra seruire immunditiæ, & iniquitati ad iniquitatem; ita nunc exhibete membra vestra seruire iustitiæ in sanctificationem. Cum enim serui effectis peccati, liberi fuistis iustitiæ. Quem ergo fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est. Nunc verò liberati à peccato, serui autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem verò vitam æternam. Stipendia enim peccati mors; Gratia autem Dei, vita æterna in Christo Iesu Domino nostro.

(qui mortuus est) viuit: Christus enim postquam resurrexit post mortem, iam amplius non est morti subiectus, quod enim 9 mortuus est causa nostri peccati, ut illud destrueret, semel mortuus est, iam verò à morte excitatus viuit immortalem vitam Deo conformem. Ita ergo vos fratres reputate vos mortuos esse vita peccati, sed adeptos vitam iustitiæ merito Christi, in qua viuere debetis secundum Deum in bonis operibus. Non itaque iam amplius dominetur in vobis peccati fomes, ut consensum præbeatis concupiscentiis illius, neque accommodetis membra corporis vestri huic fomiti instrumenta, quibus armetur ad operandam iniquitatem, 10 sed mentem vestram, & vos Deo consecrate, tanquam ex mortuis resurgentes in vitam, cui mors ultra non dominetur, & membra vestra sint arma, & instrumenta, quibus Deus vos ad iustitiam promoueat. Sic enim peccatum deinceps, quod est mors anime, in vobis non dominabitur amplius. 11 Quod iure optimo à vobis peto, quia non estis sub lege, & dominio peccati, & fomitis, sed estis iam sub potestate, & dominio gratiæ. 12 At dicit aliquis; si non sumus sub nuda littera legis, sed sub gratiâ, & habemus adiutorium ab illa ad legem implendam, & ut iustificemur à peccato, prout liberis, parum nocet iterum, at que iterum peccare? Verum hoc absurdum est: 13 quoniam qui semel se alicui constituit seruum ad obediendum, obstrictus illi manet, & deinceps, sine quis constituat se seruum peccati obediendo desideria carnis: sic enim manet morti destinatus, & ut careat gratiâ Dei, & ut æterna pœna mortis puniatur, nec amplius sui iuris manet, aut liber. Sine quis constituat se seruum ad obediendum Deo, quæ obedientia ducit ad iustitiam: iam enim ratione huius seruitutis deinceps manet, ut semper obsequatur Deo, & amplius iustificetur. Gratias autem ago Deo, quod cum antea essetis serui peccati, iam ab eo per Christi gratiam liberati, iustificati, ac prouide quasi manu missi traditi estis ex corde in seruitutem iustitiæ secundum formam doctrine Euangelicæ. 14 Absurdum igitur erit non persistere in hac seruitute, sed ad priorem, quæ est peccati, vos iterum relabi. 15 Rem autem facilem à vobis exigo, cum maiora iure possem postulare, ut Baruch c. 4. postulauit, videlicet. Sicut vult sensus vester, ut erraretis à Deo, decies tantum iterum conuertentes requirite eum. Ego verò id peto, ut quanto studio exhibentes membra vestra instrumenta peccati, 16 hæc tenus seruiiistis omni peccatorum generi, ex vno in aliud magis sordescentes, ita nunc tanta sollicitudine efficiatis membra vestra instrumenta Dei, ad obtinendum iustitiæ, & omni generi virtutum, ut in sanctitate crescatis, quia cum serui effectis antea peccati, iam à peccato liberi, facti estis serui iustitiæ, & sanctitatis. 17 Quare eo labore, quo antea ob seruitutem peccati seruiebatis, debetis nunc iustitiæ inservire. 18 Imo potiori ratione sic iustitiæ obtemperare debetis, cum ex seruitute peccati nullum fructum alium habeatis, 19 neque habituri sitis, quam erubescitiam ipsius peccati: finis enim, & fructus futurus peccati est mors: seruitutis autem, quia iam liberati à peccato addicti estis iustitiæ, habetis nunc fructum copiosum iustitiæ, & sanctitatis augmentum, 20 futurum autem fructum habebitis copiosum, vitam scilicet æternam, stipendium enim, & retributio, quæ peccatum in alia vita manet, est æterna mors, & damnatio. 21 Gratia autem Dei est fons, ex quo prouenit vita æterna.

A N N O T A T I O N E S.

1. Est præoccupatio, ut in argumento capitis exposuimus.
2. Sub peccato, idem est, quod sub fomite ad noua peccata perpetranda: sic enim, si maneret homo sub fomite, videbatur fore, ut abundaret delictum ad hoc, ut abundaret gratia, non autem, si tantum homo in reatu præteriti peccati maneret.
3. Illo verbo, *Abst.* reicit Paulus absurdam obiectionem, sicut & alibi.
4. Quasi dicat, nullo modo rationi consentaneum est. Deinde cum dicit, *an ignoratis?* reddit rationem, quare non fit consentaneum ex professione, quam in Baptismo fecimus, & hanc rationem etiam interrogando proponit.
5. Quæ sequuntur, aut continent eandem rationem reperitam, quam tradidit num. 4. si illud *complantati*, non significat aliam aliam infirmionem in Christo in Baptismo, quam per figuram, & repræsentationem, aut quod verius puto, si denotat infirmionem in Christo, tanquam in vite, ex qua habemus virtutem per baptismum, ut dicam in annotatione in fine capitis, tunc erit altera ratio, qua probat propositum, quare scilicet non debeamus iam peccare. Et illud enim reddit causam non eius, quod proxime præcesserat, sed quod supra proposuerat: quasi dicat. Altera ratio est, &c. quomodo autem Baptismo signum, & forma sit mortis, sepultura, & resurrectionis Christi, in materia de Baptismo diximus.
6. Illud *erimus*, quod in textu habetur, non significat ita esse certò futurum, siquidem peccati contingere potest, ut simus cum Christo mortui in Baptismo, & iustificati, & deinde non perseveremus in noua vita, sed denotat quales esse debeamus.
7. Corpus peccati appellat congeriem, & vniuersitatem peccatorum, vel certè ipsum nostrum corpus ad peccatum inuitans, non quod destruat, ut prorsus non sit, sed ut non exercent vires suas ad desideria carnis perficienda.
8. Illud, *Qui mortuus est, iustificatus est à peccato*, solet ita exponi. Qui mortuus peccato in Baptismo, & iustificatione, iam iustificatus, & emundatus est à peccato. Sed reuera hic sensus non quadrat contextui Pauli, qui exhortatur homines semel iustificatos, ne amplius peccent. Neque enim contendit ostendere semel iustificatos iam esse liberos à peccato præterito, sed admonet eos, ut sicut mortui morte corporali iam non peccant, ipsi etiam spiritualiter mortui peccato non peccent amplius.
9. Illud *mortuus est peccato*, non est accipiendum eodem modo, sicut cum Paulus dicit, nos mortuos peccato; nos enim, inquit, mortuos esse peccato, hoc est, in nobis destructam esse vitam peccati. Christum verò mortuum fuisse peccato, hoc est, ad destruendum peccatum, quod nos interpretati sumus *causa nostri peccati*; & in toto contextu exhortatur, ita ut nos geramus in morte peccati, & vita gratiæ, sicut Christus, qui semel mortuus est vitæ corporali, at verò iam excitatus semperviuuit, ut patet ex contextu.
10. Aliqui interpretantur, *sicut ex mortuis viuentes*, hoc modo, sicut dignum est, quia ex morte peccati ad vitam gratiæ suscitati estis. Sed existimo Paulum seruire similitudinem illam Christi, qui resurgens ex mortuis iam non moritur, &c. Ita exhortatur Romanos, ut ipsi exhibeant se Deo, ut suscitatos, qui iam

non moriuntur, ex quo concludit, *Peccatum enim in vobis non damnabitur.*

11. Reddit rationem, quare ab illis petat, vt amplius non peccent, nec moriantur morte peccati. Aliqui itz exponunt, *non estis sub lege*, hoc est, in statu legis Moylis, vbi peccatum dominabatur. Sed mihi hæc expositio non placet, quia etiam in statu legis Moylis auferebatur peccatum per gratiam Christi. Alij dicunt, esse sub lege, idem esse, quod non habere solum legis notitiam, sed adiutorium gratiæ. Sed neque mihi hæc interpretatio placet, quia hic Paulus non loquitur de lege præcepti, sed de lege dominij, & principatus, vt constat ex sequenti capite, in quo hoc ipsum profequitur, & ita reliquum huius capitis ad hoc tendit, vt iustificati amplius non peccent, quia non sunt sub dominio peccati.

12. Per figuram præoccupationis responderet obiectioni, vt in paraphrasi. Sed notandum, eam obiectionem secundum opinionem aliquorum inde oriri, quia dixerat prius, eos iam non esse sub lege, sed sub gratia, quasi inde inferret aliquis; si ergo legem non habemus, peccare poterimus iam liberè, quia nihil impedit. Ego tamen existimo inde oriri non potuisse obiectionem. Primo quia si in eo sensu dixisset Paulus, iam non esse eos sub lege, quia cessauit lex, non bene inferretur inde, ergo liberum erit iam peccare; sed potius, ergo iam liberum erit facere sine peccato, quidquid volumus, quia vbi non est lex, nec peccatum, aut prauaricatio esse potest, iuxta eundem Apostolum supra capit. 4. tum etiam, quia Paulus non dixit eos non esse sub lege Moylis, quia iam cessauerit, quasi intelligeret solù de ceremoniali, sed intellexit de lege tota etiam morali, quæ non cessauerat: cum igitur adhuc ipsi legem haberent, contra quam peccare possent, dixit eos non esse sub lege, hoc est, non habere solam literam legis, quæ non præstat virtutem ad sui obseruationem, vt supra sapius dictum est, sed habere simul gratiæ adiutorium. Obiectio ergo illa inde oriri non potuit, quia dixerat Paulus, eos non esse sub sola litera legis, quæ iustificare non poterat, nec adiuuare ad sui obseruationem, sed ex eo, quod dixerat eos esse sub gratia, quæ diceret: si gratiæ adiutorium nobis offertur, & ad iustificationem, & ad obseruandam legem, interim liberum erit nobis peccare, vt libuerit.

13. Hæc est repetitio frequens in scriptura, dum dicitur: *Nescitis, quoniam cui exhibuistis vos seruos ad obediendum, seruis estis eius, cui obeditis.* Simile est Psalm. 86. *Cuius participatio eius, &c.* & Isai. 9. *Flauiantibus in regione umbrae mortis lux orta est eis.*

14. Totum illud suppletur, quod est in eo numero: id enim ex sententia Pauli facile colligitur.

15. Extenuat rem, quam petit, vt eos ad studium virtutis exhortetur. Vel, vt alij volunt, humanum dicit, cum eos appellauit seruos iustitiæ, crassius loquens more humano, nempe eos appellans seruos iustitiæ, quos antea seruos peccati dixit.

16. Quod dicit, *iniquitati in iniquitatem*, idem est, quod nos diximus, omni generi peccatorum.

17. Conclusio illa subintellecta est, quæ ex præcedentibus facile colligitur.

18. Addit nouam rationem ex fructu peccati, & iustitiæ.

19. Illud *habitu risis*, de futuro additum est. Postquam enim Paulus ostendit fructum, quem ex peccato hæctenus habuerunt, esse solam erubescenciam, subiungit, finem futurum esse mortem, vt ostendat eis non solum hæctenus non habuisse bonum aliquem fructum, sed neque eos vnquam habituros: eodem modo & iustitiæ assignat fructum, & finem, fructum autem intelligit iam præsentem, scilicet iustificationis augmentum, finem verò appellat fructum futurum, vitam scilicet æternam.

20. Finem appellat hic fructum, qui in futurum expectatur.

21. Cum posset dicere iustitiæ stipendium est vita æterna, noluit appellare stipendium, sed vt indicaret fontem meritorum, quorum stipendium est vita æterna, dixit, gratia autem Dei vita æterna, ita August. epist. 105. & lib. de gratia, & libero arbitrio cap. 8. & 9.

ARGUMENTVM.

CAPITIS VII.

Prosequitur id, quòd sexto capite dixerat, quomodo scilicet iustificati noua vita Deo seruire debeant, eo quod non maneant sub dominio, & seruitute peccati, sed gratiæ, quod illis verbis dixerat, *Quia non estis sub lege, sed sub gratia*; id ergo prosequitur, & similitudine legis matrimonij declarat, quomodo iustificati liberi sint à lege peccati, vt possint iam Christo seruire. Quòd verò de lege matrimonij dixit, idem dicere potuit de lege cuiusuis alterius dominij, & seruitutis. Ut autem melius intelligamus contextum capitis, qui maxime obscurus est, quod frequenter Paulus vtatur nomine legis, nec in eadem omnino significatione; notandum est, dupliciter capi legem à Paulo in hoc capite. Primum pro iure potestatis in aliquem, deinde pro lege præcepti. Contendit itaque iustificatos per spiritum fidei, non esse amplius sub iure seruitutis peccati, & ita seruire debere Deo: quando autem legem surper pro iure seruitutis, & dominij, quando rerò pro præcepto, in progressu Paraphrasis videbimus. Caterum in fine capitis vtriusque meminit, legis scilicet membrorum, quæ dicitur lex in priori sensu; & legis mentis, quæ dicitur lex posteriori modo.

AN ignoratis fratres (scientibus enim legem loquor) quia lex in homine dominatur, quanto tempore viuit? nam quæ sub viro est mulier, viuente viro, alligata est legi; si autem mortuus fuerit vir eius, soluta est a lege viri. Igitur viuente viro, vocabitur adultera, si fuerit cum alio viro; si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est a lege viri: non sit adultera si fuerit cum alio viro. Itaque fratres mei, & vos mortificati estis legi per corpus Christi: vt fitis alterius, qui ex mortuis resurrexit, vt fructificetis Deo. Cum enim essemus in carne, passiones peccatorum, quæ per legem erant, operabantur in membris nostris, vt fructificarent morti. Nunc autem soluti sumus a lege mortis, in qua detinebamur, ita vt feruiamus in nouitate Spiritus, & non in vetustate literæ. Quid ergo dicemus? Lex peccatum est: Absit. Sed peccatum non cognoui, nisi per legem. Nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret: non concupisces. Occasione autem accepta, peccatum per mādātum operatum est in me omnem concupiscentiam. Sine lege enim peccatum mortuum erat. Ego autem viuēbam sine lege aliquando. Sed cum venisset mādātum, peccatum reuixit. Ego autem mortuus sum: & inuentum est mihi mādātum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem. Nam peccatum occasione accepta per mādātum, seduxit me, & per illud occidit. Itaque lex quidem sancta, & mādātum sanctū, & iustum, & bonum. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors: Absit. Sed peccatum, vt appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortem: vt fiat supra modum peccans peccatum per mādātum, Scimus enim quia lex spiritualis est, ego autem carnalis sum, & uenudatus sub peccato. Quod enim operor, non intelligo: non enim quod volo bonum, hoc ago: sed quod odi malum, illud facio. Si autem quod nolo, illud facio: consentio legi, quoniam bona est. Nunc autem iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Scio enim quia non habitat in me, hoc est, in carne mea, bonum. Nam uelle adiacet mihi: perficere autem bonum, non inuenio. Non enim quod volo bonum, hoc facio: sed quod nolo malum, hoc ago. Si autem quod nolo, illud facio: iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. Inuenio igitur legem, volenti mihi facere bonum, quoniam mihi malum adiacet. Condelector enim legi Dei secundum interio rem hominem: video autē aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati, quæ est in membris meis. (Infelix ego homo, quia me liberabit de corpore mortis huius: Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum.) Igitur ego ipse mente seruo legi Dei, carne autem, legi peccati.

preceptū inducens. Est itaque preceptum sanctum, iustum, & bonum, si inspicias id, quod præcipit, & ad quod institutum est. Sed dices, si bonum est preceptum, quomodo est, homini lethale? sanè ipsius preceptum lethale non est, nec mortem animæ affert: sed peccati fomesposito bono precepto, & ipsa natura imbecillitas causa mortis spiritualis est; 17 & occasione precepti apparet optime praua fomes inclinatio, & natura imbecillitas. 18 vniuersaq; illius malitia, & venenum 19 manifestum. 20 Satis enim notum est legem sanctam, & spirituales, & secundum rationem esse, 21 vnumquemque autem nostrum secundum veterem hominem, & inferiorem ipsius partem procliuem esse ad concupiscentiam, quæ carnis sunt, contraria rationi, & sub tyrannide peccati, tanquam empirium seruum constitutum: nam 22 quod quis secundum partem inferiorem 23 appetit, mentis intelligentia non iudicat conueniens. Non enim bonum, quod secundum rationem desiderat, & iudicat conueniens, reprimere scilicet motus carnis, caro operatur, sed malum, quod mens abominatur, scilicet carnis concupiscentiam, illud caro operatur, illicita desiderando. Quod si in illicitas concupiscentias caro prorumpit, quod ratio nollit, & odio habet, profecto homo sequitur in hoc regulam precepti, & legis imposita quæ bona & spiritualis est, secundum superiorem partem. 24 Tunc autem non dicitur homo illam concupiscentiam operari, sed fomes peccati, qui in ipso est, quod peccatum dixerim, quia in homine, hoc est, in parte inferiori hominis, nulla est prorsus ad bonum inclinatio: nam secundum partem superiorem in promptu esse solet homini uelle, & desiderare, quod bonum est, reprimere nempe prauos carnis, & partem inferioris motus; id tamen opere exequi non semper potest. 25 non enim quod bene desiderat secundum rationem homo, scilicet nihil inordinatè concupiscere, secundum inferiorem partem facit; sed in malam concupiscentiam, quam secundum rationem reprimere uellet, prorupit secundum carnem, quod si ita est, iam illud homo nō dicitur operari, sed qui est in eo peccati fomes.

26 Sic ergo homo experiretur legem repugnantem sibi cupienti facere bonum; hac autem est inclinatio carnis, quæ lex formis dicitur: hanc verò legem experitur homo ex mala, & prava inclinatione, quæ ei inheret: condelectatur enim, & consentit legi Dei, quæ sancta est, & bona, secundum superiorem partem, nempe rationem: sed carne sua, & parte inferiori experitur legem aliam, & regulam contrariam legi bonæ, & spirituali, cui mens consentit, sub qua lege membrorum, quæ lex peccati dicitur, est, quasi seruus empirius. O hominem infelicem! 27 quis eum liberabit secundum superiorem partem, ne etiam seruus fiat secundum illam, consentiendo legi huius corporis ita ad peccatum proclivis? Gratia Dei, quam ex meritis Christi nobis preparavit Deus. 28 Hac igitur gratia homo idem mente sua, & superiori parte servit legi Dei, quam carnis, & parte inferiori sequatur legem, & normam peccati in moribus, quos ratio reprimere non potest, sicut vellet.

A N N O T A T I O N E S.

1. Quidam interpretantur illud: *Quomo tempore vivit*, vt intelligatur de homine, qui quandiu vivit, obligatur lege: sic Augustin. libr. 83. quæstion. 66. & Theodoretus, & suaderet hoc ex eo, quod infra explicans hanc doctrinam Paulus inquit: *Itaque fratres mei & vos mortificati estis legi*: vt inde inferat, eos non esse sub lege. Huic expositioni obstat primò, quod Paulus non vteretur bene similitudine vxoris, quam inquit esse sub lege viri, quamdiu vivit vir, & lex viri, seu potestas illius: ideoque Augustinus contendit, non per omnia similitudinem esse observandam, quod tamen mihi non placet, cum rectè possit tota similitudo applicari. Deinde obstat, quia Paulus ad hoc offendit eos non esse sub lege, vt iam sint alterius, scilicet Christi, & hoc per bona opera, vt etiam monebat capite præcedenti. Sic autem potius essent sub legis observantia, sicut vxor quamdiu obedit marito, sub illius iure est. Alij exponunt illud, & *Quomo tempore vivit*, de lege, id est, quanto tempore lex vivit. Sic Origenes: & quamvis Chrysostom. & Theophylact. mihi videantur cum Augustino consentire, tamen postea hanc expositionem videntur sequi. Hac expositio mihi placet, sed non ita, vt per legem hic intelligamus, sicut ipsi intelligunt, legem veterem ceremonialium, sed potestatem, & subiectionem peccati, quam appellat legem membrorum, vt planè constat ex contextu. Tum etiam quia, vt supra notavi, non fit mentio in hac epistola ad Romanos legis Moisaica: ceremonialium: imo in hoc capite Paulus loquitur de lege morali, quando loquitur de lege vt præceptum est, vt ostendi l. 2. quæst. 109. art. 4. quomodo verò non obstat id, quod pro Augustino adducebatur, infra vidimus num. 3.
2. Hic omisi aliqua verba Pauli, quia eadem repetit.
3. Idem est mortificatos esse peccato, quod, vitam peccati, vel peccatum in seipsis destruxisse, aut in ipsis mortuum esse peccatum, & cum illo potestatem, & tyrannidem eius cessasse. Quare comparatio viri, & fœminæ optime servatur per omnia hoc modo, vt peccatum viro comparetur: vivente enim peccato homo est servus illius, & sub potestate eius, vt alterius esse non possit, nisi per gratiam liberetur destructo peccato, sicut vivente viro, vxor est sub potestate ipsius, & homo, qui est sub lege, & potestate peccati, comparetur vxori, quæ est sub viro. Solum differentia est, quod lex matrimonij perit mortuo viro, & superstitite vxore, lex autem seu potestas peccati perit mortuo peccato, & quodammodo mortuo ipso homine, qui vxori comparatur, quia peccatum vivebat in homine, maritus autem in seipso. Et ideo Paulus pro eodem accepit mortuos esse peccato, aut peccatum, & potestatem illius mortuum esse, quia idem est omnino. Quocirca fundamentum sententiæ Augustini infirmum est. Hactenus autem nomine legis Paulus intelligit potestatem, & ius supra aliquem.
4. Facit mentionem resurrectionis, quam imitari debemus per vitam novam, quia profectur semper id, quod superiori capite proposuerat.
5. Similitudine vitæ mulieris, quæ sub viro fructificat filiorum generatione.
6. Mutat personam, sed eandem profectur sententiam, & ostendit, quomodo potestas peccati in nos ante iustificationem ius, & dominium habebat. Et sicut mulier viro mortuo alteri potest tradere se sic nos liberi sumus, vt Christo tradamur, post iustificationem.
7. Appellat vetustatem literæ non legem veterem Moysis, quasi illa iam esset abrogata, & Deo non esset in illa amplius servandam, quia ad rem non attinet hic minister legis veteris, quod ad ceremonialia spectat, cum nunquam Paulus tractet in hac epistola de abrogatione ceremonialium præceptorum. Appellat ergo totam legem etiam moralem, vetustam literam, quia nihil amplius habet, quam ostendere quid est faciendum, vel scriptura, vel verbo. Deinde appellat vetustam, non quia iam sit antiquata, cum moralia præcepta manserint, sed propter legis imbecillitatem, & impotentiam: sicut gratiam appellat novum spiritum, non quia sit nova in tempore, cum ab Adamo etiam fuerit, & sit antiquior lege Moysis, sed propter vigorem illius, qui nunquam deficit.
8. Illa obiectio tantum occasione habuit ex illo, quod dixerat in hoc cap. num. 6. quia hactenus in hoc capite non fecit mentionem legis præcepti, sed legis in alio sensu, vt explicavi.
9. Totum illud suppleri debet, quod insinuat illa aduersatiua, *sed peccatum non cognoui*, &c. Hæc enim denotat, legem non esse malam, sed hoc tantum habere, vt notitiam solum præstet peccati, & rectè operandi.
10. Non loquitur de quacunque concupiscentia, sed de illicita, vt vxoris, vel rei aliena: neque dicit non alio modo hanc potuisse esse notam, nisi per legem, quia per dictamen rationis etiam cognosci potuit, hoc esse peccatum, sed ideo quia lex scripta attulit notitiam peccati, quod aliàs à multis non existimaretur peccatum, id autem dicit in propria persona, non quia ita esset, sed ea phrasi ostendit id, quod multis contingeret.
11. Dicit in me eadem phrasi, & quod de se dicit, de alio quouis intelligit.
12. Idem dixerat num. 6. hoc autem nunc dicit his verbis. *Occasione autem accepta peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam*. Hoc est, occasione ex præcepto accepta, peccatum, quod est fomes peccati, causa fuit concupiscentiæ illicitæ.
13. Peccatum mortuum idem est, quod fomitem peccati sine vi esse, vt inducat ad peccatum, quia sine præcepto non est illicita concupiscentia.
14. Illa particula *autem*, cum dicit, *ego autem*, est aduersatiua non continuatiua, & in persona sua ostendit id, quod in vnoquoque contingit. Cum verò, inquit, *vivebam sine lege*, non est idem, quod esse sine

sine lege, sed vitam habere sine lege, est non incurrere mortem peccati: sine lege enim peccatum non est, & ita nec mors peccati. Quare illud non dicit, quia ipse aliquando vitam mortalem duxerit sine lege: & per legem non intelligit legem Moylis, sed quacunq; cum hæcenus semper de lege morali quacunq; prohibente loquutus sit.

15. Cum loquitur de præterito, non denotat fuisse prius tempus aliquod, in quo nullum peccatum vim haberet, & deinde venisse tempus legis, in quo peccatum incæperit, sed idem est, ac si de præsentis diceret, vt ostendat, quomodo si lex non esset, nec peccatum esse posset, aut culpa. Cum autem ponitur lex, aut ea quomodocunq; supposita, iam incipit vim habere fomes peccati, vt ad culpam inducat: hoc autem dicit ad ostendendum vim legis, & quo pacto sit occasio peccati, & per illam dicantur passiones operari. Idem dixerat numero 6. viuere autem sine lege non est tantum non sentire molestiam illius, sed non incurrere mortem peccati, quia sine lege peccatum non est, vnde nec mors spiritualis animæ. Hac solum ratione dicitur 2. ad Corinth. 3. promulgatio legis ministratio mortis, quia lex est occasio mortis transgressoribus, cum tamen ipsa, quod attinet ad id, quod præcipit, bona sit, vt Paulus in hoc capite dicit. Prædicatio verò Euangelij appellatur ibi à Paulo ministratio spiritus, quia ipse prædicabat, fidem Christi necessariam ad implendam legem, quæ est spiritus adiuuans, vt infra cap. 10. *Hoc est verbum fidei, quod prædicamus vobis.* Et sicut promulgatio legis dicitur ministratio mortis, sic dicitur 1. ad Corinth. 15. Virtus peccati, hoc est, potentia peccati, lex. Sicut, & in hoc cap. num. 14. peccatum, quod mortuum erat sine lege, dicitur per legem reuixisse.

16. Per peccatum intelligit fomitem peccati.

17. Ibi ponitur particula *vt*, quæ hic non significat finalem causam, cum ad id non fuerit propositum præceptum, sed significat euentum, vt sæpe alibi in scriptura.

18. Idem notandum, quod superiori num.

19. *Peccatum*, id est, fomitem peccati, *supra modum peccare*, quod est, supra modum ad peccatum inducere, idem est, quod totam illius malitiam, & venenum manifestari.

20. Illa particula *enim* causalis est, redditque causam eius, quod dixerat, nempe legem sanctam esse, & peccatum, aut culpam non ex lege, sed ex fomite prouenire.

21. Ibi, & deinceps loquitur in persona sua, vt etiam in aliis omnibus id ipsum ostendat, qualis autem sit tyrannus, & potestas diaboli in homines propter peccatum, diximus 3. parte, disp. 2. cap. 1.

22. Ostendit pugnam vtriusque partis hominis, & duos homines sibi contrarios in eodem homine, sicut & duas leges constituit.

23. Cû deinceps vtitur verbo operari, aut agere, nõ debet accipi ita vt significet opus exteriori factû ex carnis concupiscentia, sed affectum carnis, & ita semper interpretabimur: opus enim, quod voluntas vellet, est carnis concupiscentiam subito reprimere: & quod abominatur, est ipsa carnis concupiscentia. Si enim loqueretur de opere exteriori, cum peccat homo iam deliberatione consentiens, aut etiam de ipsa concupiscentia, ex deliberatione, non diceret Paulus numero 20. *Iam non operor ego illud, sed quod habitas in me peccatum.*

24. In persona sua de quocunq; alio loquitur, & cum duos distinxisset homines propter duas partes in eodem, docet illud, quod caro in homine desiderat repugnante ratione, & contrarium volente, non esse dicendum simpliciter ab homine fieri, aut appeti, quia simpliciter homo est ratio, & tunc homo dicitur aliquid velle simpliciter, quod ratione vult ex parte superiori, non carne.

25. Est idem prorsus, quod dixerat num. vigesimo tertio, & vigesimo quarto.

26. Aliqui ita interpretantur. Inuenio mihi volenti facere bene aliam legem præter carnis, & fomitis legem exhortantem me ad bonum, aut auxiliatricem, quantum in se est. Placet tamen expositio paraphrasia, cum qua melius quadrat illud, quod sequitur. *Quoniam malum adiacet mihi.*

27. Aliqui interpretantur ita vt Paulus postulet liberari de corruptione carnis, vt tale corpus habeat, quale erit in resurrectione iam omnino sine inclinatione peccati. Sed plane Paulus non petit id, quod in hac vita, sed in alia habiturum se certò nouit, nec in hac vita peti habere corpus sine tali inclinatione, sed petit vt saltem mens illius non seruiat inclinationi peccati, nec ei consentiat, & hoc petit, quantumuis repugnantem sentiat carnem.

28. Hæc conclusio non est repetitio illius, quod dixerat, in homine eodem esse alteram partem, qua vult bonum, alteram, qua vult malum: sed peculiari ratione hoc inserto modo, quo in paraphrasi, vt ostendat contingere interdum, vt gratia Dei homo seruiat Dei legi, quam bonam, & sanctam esse dixit, corruptione verò carnis, sequatur regulam peccati, id est, prauæ inclinationis, & ita resumit id, quod initio proposuerat, nempe iustificatos non esse amplius sub potestate fomitis per gratiam Christi, ita vt seruiant Deo, sicut proposuerat etiam superiori capite.

ARGUMENTVM.

CAPITIS VIII.

Prosequitur illud, quod proposuerat cap. 7. iustificatos scilicet per gratiam Christi, & consequenter liberatos à lege, & seruitute peccati, debere iam potius Deo seruire, quam iterum ad peccatum labi, vt in hoc ipseus Christi expriment figuram, vt dixerat 6. capite.

CAPVT VIII.

PARAPHRASIS

eiisdem capitis.

Nihil ergo nunc damnationis est iis, qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum carnem ambulat

Quia Ergo iam per Christum iustificati sumus, & eiusdem gratia non consentimus prauis moribus exteriori-

3 Iant. Lex enim spiritus vitæ in Christo Iesu liberauit
 4 me à lege peccati, & mortis. Nam quod impossibile
 5 erat legi, in quo infirmabatur per carnem: Deus Fili-
 6 um suum mittens in similitudinem carnis peccati,
 7 & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iu-
 8 stificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum
 9 carnem ambulamus, sed secundum Spiritum.
 10 Qui enim secundum carnem sunt: quæ carnis sunt
 11 sapiunt: qui verò secundum Spiritum sunt: quæ
 12 sunt Spiritus sentiunt. Nam prudentia carnis, mors
 13 est: prudentia autem Spiritus, vita, & pax, quoniam
 14 sapientia carnis, inimica est Deo: legem enim Dei non
 15 est subiecta; nec enim potest. Qui autè in carne sunt,
 16 Deo placere non possunt. Vos autem in carne non
 17 estis, sed in Spiritu: si tamen Spiritus Dei habitat
 18 in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet,
 19 hic non est eius. Si autem Christus in vobis est; cor-
 20 pus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus
 21 verò viuus propter iustificationem. Quòd si Spiritus
 22 eius, qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in vo-
 23 bis: qui suscitauit Iesum Christum à mortuis, viuifi-
 24 cabit, & mortalia corpora vestra, propter inhabi-
 25 tantem Spiritum eius in vobis. Ergo fratres, debito-
 26 res sumus non carni, vt secundum carnem viuamus.
 27 Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini: si
 28 autem spiritu, facta carnis mortificaueritis, viuetic.
 29 Quicumque enim spiritu Dei aguntur, ij sunt filij
 30 Dei. Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum
 31 in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filio-
 32 rum, in quo clamamus, Abba; (Pater.) Ipse enim
 33 spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quòd
 34 sumus filij Dei. Si autem filij, & hæredes, hæredes
 35 quidem Dei, cohæredes autem Christi: si tamen
 36 compatimur, vt & conglorificemur. Existimo enim,
 quòd non sunt condignæ passionis huius temporis,
 ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis. Nam
 expectatio creaturæ, reuelationem filiorum Dei ex-
 pectat. Vanitati enim creatura subiecta est, non vo-
 lens, sed propter eum qui subiecit eam in spe: quia &
 ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis,
 in libertatem gloriæ filiorum Dei. Scimus enim, quòd
 omnis creatura ingemiscit, & parturit vsque adhuc:
 non solum autem illa, sed & nos ipsi primitias Spiritus
 habentes, & ipsi intra nos gemimus adoptionem
 filiorum Dei expectantes redemptionem corporis
 nostri. Spe enim salui facti sumus. Spes autem, quæ
 videtur, non est spes: nam quòd videt quis, quid spe-
 rat? Si autem quòd non videmus, speramus: per pa-
 tientiam expectamus. Similiter autè & Spiritus ad-
 iuuat infirmitatem nostram: nam quid oremus sicut
 oportet, nescimus: sed ipse Spiritus postulat pro no-
 bis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur
 corda, scit quid desideret. Spiritus: quia secundum
 Deum postulat pro sanctis. Scimus autem quoniam
 diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum,
 iis qui secundum propositum vocati sunt sancti. Nā
 quos præsciuit, & prædestinauit cõformes fieri ima-
 ginis filij sui, vt sit ipse primogenitus in multis fra-
 tribus. Quos autem prædestinauit, hos & voca-
 nit: & quos vocauit, hos & iustificauit: quos autem
 iustificauit, illos & glorificauit. Quid ergo dicemus
 ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui
 etiam proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis
 omnibus tradidit illum: quomodo non etiam cum
 illo omnia nobis donabit? Quis accusabit aduersus
 electos Dei? Deus, qui iustificat: quis est qui condẽ-
 net? Christus Iesus, qui mortuus est; imo qui & re-
 surrexit, qui & est ad dexteram Dei, qui etiam inter-
 pellat pro nobis. Quis ergo nos sperabit à charitate
 Christi? Tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas?
 an periculum? an persecutio? an gladius? (sicut scri-
 ptum est: Quia propter te mortificamur tota die:
 æstima

ris hominis, & corporis obnoxij peccatis, non sunt sub po-
 testate & tyrannide peccati damnati: 2. Lex enim, id est,
 præceptum est spirituale, & bonum & consequenter vitæ,
 per Christi gratiam liberauit eos à; potestate, & iure ser-
 uitutis, peccati, & mortis. 4. Nam quòd impossibile erat
 præcepto etiam sancto, & bono, quatenus illud ex se, secun-
 dum literam solum infirmum, & imbecille est ratione in-
 firmitatis carnis, & natura nostra, qua nisi adiuuetur, in
 ipsum præceptum, tanquam in scandalum impingit. Hoc
 ergo, quòd impossibile erat præcepto, liberare scilicet nos
 à iure, & seruitute peccati, 5. fecit Deus mittendo Filium
 suum in similitudinem hominis peccatoris, 6. & ita per
 eum, qui pro nobis peccatum, hoc est, oblatio pro peccato
 factus est, 7. vicit fomitem in carne sua, & ita vt lex, &
 præceptum sanctum à nobis plene obseruare per auxi-
 lium gratia ipsius: 8. & ita obseruatione legis, & præ-
 ceptorum omnium iustificationem, qua in ipsis legis obser-
 uatione esse dicitur, & quam lex sola prestare non pote-
 rat, consequeremur non secundum desideria carnis: sed, se-
 cundum spiritum gratia Dei viuentic. 9. Qui enim carna-
 les sunt, cogitant, qua carnis sunt, & iis afficiuntur: qui
 verò sequuntur spiritum gratia, cogitant, & sequuntur ea,
 qua sunt spiritus, & menti renouate per gratiam conscien-
 tiana: 10. & illa carnis cogitatio, & affectus mortem as-
 fert: spirituum autem rerum prudentia vita est, & pax.
 Est enim illa carnis sapientia inimica Deo, legem enim Dei
 non obedi: 11. ac proinde, qui acquiescunt carnalibus de-
 sideriis, Deo non possunt placere: vos autem non acquies-
 citis carnis: sed spiritui gratia. 12. Ideoque dixi vos, qui
 secundum spiritum viuitis, consequutos esse iustificatio-
 nem: 13. si tamen spiritus gratia in vobis fixit sedem
 suam, & non tantum ad tempus in vobis fuit. Qui enim
 non retinet Christi spiritum, & gratiam, ad ipsum Chri-
 stum non pertinet: si autem Christus in vobis per suam
 gratiam est, efficitur, corpus vestrum mortuum esse pec-
 cato, vt iam amplius in ipso non regnet peccati impe-
 rium: spiritus verò mentis vestrae viuunt vita iustificatio-
 nis. 14. Quòd si spiritus gratia Dei, qui Christum à mor-
 tuis suscitauit, in vobis permanet: idem, qui Christum sus-
 citauit à morte corporali, suscitabit etiam corpora vestra
 ad incorruptionem vitæ per ipsummet gratiam spiritum, qui
 in vobis est. 15. Constat igitur nos, qui iustificati sumus à
 morte peccati, & quorum corpus mortuum est peccato, 16.
 debitores esse non corpori, vt secundum illius desideria viu-
 uamus, 17. sed spiritui, quo viuificati sumus. 18. Si enim
 desideria carnis fecerimus, moriemur aeterna dam-
 natione: si autem spiritu gratia motus carnis represserimus,
 viuemus vita aeterna, iam non morituri, & Christi resur-
 rectionis figuram in nobis exprimentes: 19. qui enim tali
 spiritu Dei aguntur ad desideria carnis reprimenda, ipsum
 verò filij Dei. Dixi vos esse filios Dei gratia ipsius, &
 amore, non autem seruos: nam serui sunt, qui legis so-
 lum habent præceptum, & timorem: quem vos, quos filios
 dixi, non ita accepistis. 20. nunc per Dei gratiam, sicut
 olim Patres vestri, cum legem receperunt, 21. cuius litera
 solum pœnam proponebat, quæ seruorum est, non tamen tri-
 buebat vires, & spiritum gratia: sed accepistis spiritum gra-
 tia, qui est proprius filiorum Dei, & per quem Deum
 ipsum Patrem vocamus, & tanquam à Patre ab eo postula-
 mus quidquid nobis necessarium est. 22. Ipse enim spiritus
 gratia animo iustorum tribuit, vnde testari possem se esse Fi-
 lios Dei, nempe inuocationem illam filiorum, qua ipsum
 Deum vocamus, Abba, hoc est, Patrem: testari, in qua, pos-
 sent se esse Filios Dei, ac proinde hæredes non cuiusvis al-
 terius rei, quam ipsiusmet Dei: 23. cohæredes vero cum ip-
 somet Christo fratre nostro, 24. si eodem cum Christo spiritu
 forti animo molestias presentis vitæ toleremus. Sic enim co-
 hæredes cum ipso erimus propter spiritum adoptionis, quem
 iustificati à Deo recipimus. 25. Alias enim existimo non
 esse condignas passionis huius vitæ ad futuram gloriam, cuius
 dixi nos esse hæredes, nisi eadem spiritum cum ipso patia-
 mur. 26. Porro autem nos esse glorificandos cum Chri-
 sto, quoniam

æstimati sumus sicut oves occisionis.) Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos. Certus sum enim quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

liberanda est ab hac mutationis subiectione in imitationem eiusam filiorum Dei. Scimus enim quicunque bene instituti sumus, totam hanc rem machinam in modum parturientis dolere sub pondere seruitutis, in qua hominis causa seruire cogitur: sed etiam nos ipsi sentientes presentis vitæ miseriam, & mortalitatis pondus una cum reliqua creatura, & si spiritus primitias, & abundantiam habeamus, desideramus possidere ius, quod nunc habemus. 28 adoptionem filiorum Dei expectantes simul liberationem huius corporis nostri à seruitute corruptionis. Nos enim quantumcumque magni appareamus, tantum spe salvi, & iustificati stemus: non autem nei ipsius, hoc est, beatitudinis adoptione. 29 Res autem ipsa dum iam in manibus præsto est, amplius sperari non dicitur: cum spes tantum sit futuri: quod enim quis, 30 possidet, quid amplius sperare potest? Quod si ea natura est eius, quod speratur, ut non spes tantum sperari, nisi id quod nondum possidemus: sequitur, ut interim dum differitur, æquanimiter toleremus mala presentis vitæ, & per hanc ad immortalitatem perueniamus. Ideoque nos ipsi in gemisissimum redemptionem nostram expectantes. 31 Et quemadmodum nos recipientes spiritum filiorum Dei clamamus & invocamus Deum Patrem: ita similiter ipse spiritus gratia adiuvat nos, & opitulatur in nostris gemibus & orationibus, sine quo nihil possemus: cum sine illo non filium nobis non possumus esse præsidio: sed nec postulare sciamus: sed ipse spiritus gratia pro nobis intercedit gemitibus inenarrabilibus corrigens nostras petitiones, dum eatenus tantum nos petere aliquid facit, quatenus ad Dei gloriam, & nostram salutem conducit. Deus autem, qui scrutatur corda, optimè nouit desiderium nostrum, & orationem ex spiritu gratiæ. 32 Nouit quoque hoc desiderium esse secundam voluntatem ipsius: cui etiam placet nostra solutio à corpore mortali. 33 Et ideo non est dolendum, si interim cum Deus differt, aduersis opprimamur: 34 scimus autem diligenter Deum, qui secundam prædestinationis propositam gratia congrua sua vocatione vocati sumus, & iustificati, omnia, etiam tribulationes, cooperari in bonum. 35 Quia quos præsciuit futuros sibi amicos dono gratiæ suæ, etiam eos prædestinauit conformes fieri per tribulationes, & labores filio suo, tanquam primogenito; & prædestinationem omnium capiti. Quos autem ita prædestinauit sua æterna ordinatione in tempore vocauit, iustificauit, & ita 36 magnificauit, & gloriosus effectus in hac vitæ per nullas tribulationes, ut assimilarentur ita filio suo. Omnia ergo in bonum cooperantur electis, & ideo dolendum non est, si dum differitur præmium, interim aduersa patiamur. 37 Cum ergo tantæ sit cura Dei erga nos, ut æterna sua prædestinatione omnia nobis cooperentur in bonum, si deus adhuc in tribulatione positi dicere possumus conuenientius esse, nisi patienter expectare, nec confidentiam amittere? Si Deus est pro nobis prædestinando, vocando, & iustificando quis contra nos insurgere potest, qui nostram salutem, & spem impedire queat? Et si Deus proprio Filio suo non pepercit, sed pro omnibus tradidit illum quomodo non 38 donabit nobis omnia reliqua ad salutem necessaria, & ad nostram spem consequendam? Quis audebit crimina intentare, & opponere aduersus Deum? Cum eos iustificet Deus à peccatis suis erit, qui condemnationis sententiam proferat? Cum Christus Deus pro illis mortuus sit, & propter ipsos resurrexerit, & sedeat à dextris Dei interpellans pro nobis, 39 quis erit, qui condemnet? 40 Quid ergo, cum hæc omnia pro nobis sint, tam triste, & acerbum accidere potest, ut Dei 41 charitatem, qua per Christum diligit nos, impedire possit? Tribulatio? an angustia? an fames? 42 nam & huiusmodi multa accident iustis, & Deo dilectis sicut dicit scriptura P salm. 43 Quomodo propter te mortificamur tota die, æstimari sumus sicut oves occisionis. In his tamen, & aliis 44 victores facile excedimus gratia illius, qui dilexit nos. Si quidem & electis omnia hæc cooperantur in bonum ex amore, quo Deus eos prosequitur. 45 mihi enim persuasum hoc habeo, 46 neque mortuos, neque viuentes, neque ullam angelicam potestatem, nec presentia mala, nec futura, 47 neque fortitudinem aliquam, neque aliquid in celo sursum, neque in terra deorsum posse nos separare à charitate, qua Deus per Christum diligit nos.

A N N O T A T I O N E S.

1. Consequentiæ est ex illo præcedentis capite. *Quis me liberabit de corpore mortis huius*, &c. Et confirmatur quod dixerat initio illius capitis, lex in homine dominatur, quandiu uiuit.
2. Appellat legem spiritualem, & vitæ præceptum illud, quod supra dixerat bonum esse, & sanctum, & de hac lege præcepti, non inquit simpliciter liberaffe nos à lege, hoc est, à seruitute peccati, & fomitibus, cum potius dixerit supra capite præcedenti, ipsam esse occasionem, ut contra nos peccatum vim habeat, sed dixit hanc spiritualem legem præcepti liberaffe nos in Christo, id est, per gratiam Christi adhærentes huic præcepto nos fuisse liberatos à seruitute peccati, sine qua nihilominus, cum præcepto ipso essemus sub potestate peccati. Illo autem modo loquendi, scilicet (*in Christo*) significari adiutorium Christi ostendi 1. 2. quæst. 114. art. 4.
3. Lex eo loco significat non præceptum, sed ius, & potestatem, ut sæpe in superiori capite.
4. Reddit rationem, quare non dixerit absolute homines liberatos esse per legem bonam à seruitute peccati, sed addit in Christo Iesu.
5. Ilud fecit, suppleri debet, quia aliàs sensus manet eclipticus, & sic constat verus sensus, quem Paulus contendit.
6. Cum dicit de peccato, &c. propositio de, causaliter accipitur, & significat idem, quod per, aut propter, sicut Ioann. 10. De bono opere non lapidamus te, id est, propter bonum opus, &c. vox autem peccato, cum inquit de peccato damnauit peccatum accipitur figurate: oblatio enim pro peccato dicitur in veteri testamento: peccatum: Sic etiam Christus hic dicitur est peccatum. Et 2. ad Corinth. 5. *Qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit* id est hostiam pro peccato fecit eum Deus, ut exponit August. in Enchirid. cap. 41.
7. *Vicit peccatum in carne*, idem est, quod habitans in nobis peccatum, de quo cap. 7. dicit autem *Vicit*, quia contra illud vires subministrat ad legem obseruandam: quare non est hic sermo de victoria contra peccatum iam commissum.
8. Obseruationem legis appellat iustificationem, sicut cap. 2. *Factores legis iustificabuntur*. Et ad Galat. 3. *Qui fecerit ea, viuet in illis*, ut explicui 1. 2. quæst. 114. art. 5.
9. 2. quæstibus reddit rationem, quare dixerit ambulantes secundum spiritum, non secundum carnem, conse

consequutos esse iustificationem per Christum.

10. Non est cur illa causalis, quæ ibi ponitur, iterum repetatur: est enim eadem causa eius, quod dixerat, quam notavi, num. 9.
11. Illa particula *autem*, quæ est continuationis nota, ibi habet vim quasi illationis.
12. Illud debet suppleri, ut intelligatur ad quid adduxit rationem illam num. 9.
13. Hoc dicit ad terrorem aliquorum imperfectorum.
14. Est eadem doctrina, quam dixerat cap. 6. exhortans, ut semel mortui peccato resurgant in nouitate vitæ spiritualis iam non mortui, quod hæcenus semper prosequutus fuerat.
15. Prosequitur colligens idem ex superioribus.
16. Cum aliis seipsum etiam coniungit.
17. Illud suppleri debet usque ad num. 18. ut sensus perfectus sit.
18. Reddit rationem, & ostendit fructum eius, quod dixerat esse vitam æternam etiam mortali corpori communicandam.
19. Reddit rationem, quare dixerit nos victuros æterna vita cū Christo, si facta carnis mortificauerimus: ratio verò est, quia, qui hæc agunt sunt filij, ac proinde hæredes, &c.
20. Illa particula *iterum*, significat nunc, dicit autem *iterum* respectu temporis, quo populus Iudæorum accepit legem in timore.
21. Lex ipsa ex se tantum proponebat pœnam, quam timorem appellat Paulus: neque verò suggerebat interius bonum timorem, quo interdum homines mouentur à Deo ad bene operandum: quod enim posita pœna per legem, homo timore sancto, & bono mouetur ad bene operandum, & seruandam legem, non legis est, sed gratiæ Dei. Præterea Paulus non negat populum Iudæorum præter legis literam, & timorem, habuisse interiore spiritum gratiæ per Christum; sed ostendit, quid habuerint ex sola virtute legis exterioris sonantis. Cum verò ait, *non enim accepistis*, particula *enim*, non reddit causam eius, quod proximè præcessit, ut constat, quia sic vix cohæreret contextus: sed eius, quod antea dixerat n. 11. *Vos autem in carne non estis, sed in spiritu*, & quod sæpe dixerat, eos esse filios Dei.
22. Expositio, quam sequuti sumus, Græcorum est, nam in Græco textu sic legitur, *αὐτὸ τὸ πνεῦμα συμμαρτορεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν*, hoc est, testatur simul cum spiritu nostro, & à Latino nostro textu non est aliena. Nā reddere testimonium spiritui nostro, idem significare potest, nempe tribuere spiritui nostro id, quo testari possit, nos esse filios Dei, nempe inuocationem illam, qua inuocamus Deum Abba, id est, Patrem, quod non est seruorum; sed filiorum; dixerit enim antea, non accepisse eos spiritum in timore, quod est seruorum, sed spiritum filiorum: per spiritum autem intelligit non tertiam personam Trinitatis: sed spiritum gratiæ, ut late 1. 2. quæstione 112. articulo vltimo ostendi. Quod si cum Latinis hoc intelligamus de notitia, quam accepimus à spiritu gratiæ de nostra iustificatione; non debet intelligi esse cum certitudine illa infallibili, quam hæretici, & aliqui catholici putant se habere, quod sint in gratia; sed per testimonium intelligi debet vita sancta, & boni motus, quos homo iustus in se experitur, ex quibus coniectura quadam probabili, quæ tamen non pellat omnem formidinem, credat se esse iustificatum, & in gratia.
23. Dicimus cohæredes Christo, vel quia simul cum Christo regnabimus videntes Deum, sicut ipse videt: vel quia gratiæ ipsius cooperatores sumus, & ita cohæredes.
24. Dicit, *si tamen compatimur*, quasi conditionem adiiciens, ut hæreditatem consequamur: quia si necessarium est in hac vita pati, ut fidem & præcepta Christi teneamus, forti animo tolerare debemus, & ita patiemur, non quomodocunque, sed cum Christo, quod est compati, id est, eodem spiritu cum ipso pati, ut cum eo hæredes simus.
25. Alij exponunt, ita ut dicantur tribulationes huius vitæ non condignæ æternæ vitæ, quia in se minus habent molestiæ, quam illa gaudij, iuxta illud 1. Cor. 4. *Quod momentaneum est, & leue, &c.* Sed quamuis pulchra sit expositio, contextui non quadrat: quia illa causalis *enim* non videtur cuius reddat causam, si hanc expositionem sequamur.
26. Hæc causa non est eius, quod immediatè præcesserat, *non sunt condigna passiones, &c.* ut aliàs sæpe in Paulo contingit, sed illius, quod dixerat paulò antea, nos esse hæredes: & per figuram Propopeciæ sensum tribuit creaturis insensibilibus, ut explicant Græci cum Chrysostomo.
27. Hic reddit causam illius, quod dixit, *subiecit eam in se.*
28. Adoptionem, hoc loco intelligit Augustin. lib. 3. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 3. ipsam resurrectionis immortalitatem, quam appellat ibi secundam adoptionem Filiorum Dei. Sed melius, ut in paraphrasi, cum enim dicitur, *expectantes adoptionem*, non intelligitur ipsa adoptio, sed quod adoptione nobis promissum est, & ideo addidit, *redemptionem corporis nostri*, quasi diceret, quæ adoptione nobis promissa est, & in illa continetur. Et ideo per figuram synecdochen appellauit adoptionem, contentum nomine continentis.
29. *Spes*, hoc loco idem est, quod res, quam quis sperat, sicut etiam 1. Pet. 1. *regenerati in spem viuam*, hoc est, in vitam, quam speramus.
30. Posuit Paulus verbum, *videt*, quia visio Dei; quam speramus, est ipsa possessio boni, quod speramus, quare idem est videre, & possidere.
31. Illud *similiter* melius applicatur ad id, quod dixerat; *in quo clamamus Abba Pater*, quam ad proximè præcedentia, sed ego non intelligerem ea, quæ hic dicit, de Spiritu Sancto, quæ est tertia persona, sed de dono gratiæ ipsius, quem inquit pro nobis postulare, quia gratia adiuti clamamus, *Abba Pater*, & orationes nostras fundimus, ut oportet. Vnde Arriani malè hinc volunt colligere, Spiritum Sanctum esse creaturam, quæ intercedat pro nobis, quibus respondens Augustinus in epistola 121. inquit illud *postulat*, ita accipiendum, non quod ipse Spiritus Sanctus postulet, sed quòd faciat nos postulare, quæ phrasis in scriptura satis frequens est; & accepit Augustinus Spiritum S. pro tertia persona Trinitatis, sic etiam Nazianzenus oratione 36. num. 4. sed non est opus in hæc nos conuicere angustias. Nam Spiritus gratiæ, quem dixit supra nos accipere, optimè dicitur postulare, & intercedere, & in Græco non est postulare, sed *ἐντροχῶδες* quod est intercedere, & hoc modo non habet locum Augustini expositio, quia Spiritus Sanctus non facit nos intercedere, nec ipse intercedit.
32. Illa, quæ sequuntur, supplet Theophylactus, & planior ita redditur sensus.

33. Illud quod in litera dicitur, *quia secundum Deum postulat*, explicari non debet causaliter, quia illa particula *quia*, significat, *quod*, vt frequenter in scriptura, & commodius explicatur hoc modo: aliàs difficile explicaretur, cum non videatur cuius sit causa, nisi sequamur aliam expositionem hoc modo, Deus autem scit, id est, probat desiderium nostrum, quia videt secundum Deum nos postulare. Sed me iudice illud *scit* melius explicatur de sola noticia, quam de approbatione, sic autem non video, quomodo melius explicari possit.

34. Quamuis particula *autem*, sit continuatiua, hic habet quasi vim causalis, reddit enim causam illius, quod nu. 32. suppletum est, & maximè congruit contextui.

35. Optimam reddit rationem, vt ex contextu constat, quomodo omnia cooperentur in bonum etiam tribulationes, ex eo quod iusti prædestinati sunt, vt similes sint Filio Dei in laboribus, & tribulationibus.

36. Aliqui interpretantur de gloria alterius vitæ. Alij de augmento sanctitatis in præsentis, quod fit per bona opera, & tribulationes: quorum expositio magis congruit contextui; præsertim cum emendata vulgata legat *magnificauit*.

37. Illis verbis, *quid ergo dicemus ad hæc?* loquitur ad eos, qui in hac vita patiuntur, vt patienter tolerent, & ita id, quod cæperat, profequitur.

38. Ambrosius legit *donabit*, de futuro, & Græca exemplaria. Si verò legamus in præterito *donauit*, vt habent omnia ferè Latina, tunc accipiendum est secundum æternam Dei prædestinationem, vt in illa donatio facta intelligatur.

39. Illud *quis condemnabit?* iterum est repetendum, vt magis contextus congruat. Quomodo autem Christus interpellat modo in cælo, ostendimus 3. part. disp. 82.

40. Conclusio ex præcedentibus, ex quibus colligit, quod proposuerat gloriandum esse in tribulationibus, & patienter expectandam promissionem, & spem.

41. Quidem accipiunt hic illud, *charitatem Christi*, erga nos, alij pro ea, qua nos Deum diligimus: & utroque modo aptari potest sensus, placet tamen sensus paraphrasis, vt rectè respondeat contextui: dixerat enim prius: *Quis accusabit aduersus electos Dei? Deus qui iustificat, quis est, qui condemnet?*

42. Illud *nihil quidem* suppletur, quod continet interrogatio illa.

43. In Græco est verbum *ὑπερβίβωμι*, quod significat superuincere, aut facile vincere. Sic legit August. de Gratia, & libero arbitrio cap. 7.

44. Hic reddit rationem, quare dixerit nu. 40. *Quis non poterit separare, &c.*

45. Illud, *neque mors, neque vita*, significat, neque mortuos, neque viuos, iuxta illud Iob 28. *perditio, & mors dixerunt*, hoc est, perdit, & mortui dixerunt. Aliqui ita explicant, neque mortis comminatio, neque vita à tyrannis promissa poterunt nos separare à charitate, &c. sed referunt hoc ad charitatem nostri erga Deum: nos tamen iuxta alium sensum, quem sequuti sumus de charitate Dei erga nos, alio modo interpretati sumus.

46. Illud *neque fortitudo*, non est in Græco, & non habet aliud cui, respondeat, & in aliquibus codicibus vulgatis non habetur.

ARGUMENTVM.

CAPITIS IX.

Cum Multa videretur dixisse Paulus cum iniuria Iudæorum, quæ reuera non ita dicta erant. & in hoc capite tractaturus esset de reprobatione eorum, & prædestinatione Gentilis populi, prosequens idem quod proposuerat, scilicet, iustificationis gratiam, esse per fidei spiritum, non per legis notitiam, incipit hoc caput, ostendens se non ex malevolentia ea dixisse, quæ hætenus scripsit, aut dicturum ea, quæ sequuntur de eorum reprobatione, & de prædestinatione Gentilium, iuramento affirmans quam bene affectus sit erga gentem Iudæorum. Deinde veritatem prosequitur huius reprobationis, & prædestinationis.

CAPVT IX.

PARAPHRASIS eiusdem capituli.

Veritatem dico in Christo Iesu non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto; quoniam tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo. Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem, qui sunt Israelitæ, quorum adoptio est filiorum, & gloria, & testamentum, & legislatio, & obsequiū, & promissæ; quorum Patres, & ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula. Amen. Non autem, quod exciderit verbum Dei. Non enim omnes qui ex Israel sunt, ij sunt Israelitæ: Neque qui semen sunt Abraham, omnes filij: Sed in Isaac vocabitur tibi semen: id est, non qui filij sunt

Veritatem dico, & non mentior, testis est mihi Christus, & conscientia mea Spiritu sancto suggerente, quod mihi sit tristitia magna, & continuus dolor, qui cor meum pro Iudæis corrodit, quod delecti sint à gratia Dei. Hoc enim, & ipse affectus naturalis, quo gentem meam diligebam, antequam ad Christum conuersus essem, manifestè ostendit. Tunc enim ita eam ardentè amabam: ut optarem separari omnino à Christo pro fratribus meis Iudæis, & cognatis secundum naturalem profapiam, quos olim Christus adoptauit in filios ex promissione Patris facta, pro quibus mirabilia fecit, ob quæ & ipsi gloriosissimi in orbe, & quibus testamentum, seu hereditas filiorum, tanquam singulare beneficium data fuit, & lex à Deo constituta.

carnis, hi filij Dei: sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine. Promissionis enim verbum hoc est; secundum hoc tempus veniam: & erit Sara filius. Non solum autem illa: sed & Rebecca ex vno concubitu habes, Isaac Patris nostri. Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali, (vt secundum electionem propositu Dei merneret.) Non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei: quia maior seruiet minori, sicut scriptum est; Iacob dilexi, Esau autem odio habui. Quid ergo dicemus? Nunquid iniquitas apud Deum? Absit. Moyfi enim dicit: Miserebor, cuius miserebor: & misericordiam præstabo, cuius miserebor. Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei. Dicit enim Scriptura Pharaoni: Quia in hoc ipsum excitauit te, vt ostendam in te virtutem meam: & vt annuntietur nomen meum in vniuersa terra. Ergo cuius vult miseretur, & quem vult indurat. Dicis itaque mihi, Quid adhuc queritur? voluntati enim eius quis resistit? O homo, tu quis es, qui respondeas Deo? Nunquid dicit figmentum ei, qui se finxit? Quid me fecisti sic? An non habet potestatem figulus lutu, ex eadẽ massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam? Quod si Deus volens offendere iram, & notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia, vasa iræ, aptata in interitum, vt ostenderet diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparauit in gloriam. Quos & vocauit nos nõ solum ex Iudæis, sed etiam ex Gëtibus, sicut in Osee dicit: Vocabo non plebem meam, plebem meam: & non dilectam, dilectam: & non misericordiã consecutam, misericordiam consecutam. Et erit in loco, vbi dictum est eis: non plebs mea vos: ibi vocabuntur filij Dei viui. Isaia autem clamat pro Israel. Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquæ saluæ fient. Verbum enim consummans, & abbrevians in æquitate: quia verbum breuiatum faciet Dominus super terram: Et sicut prædixit Isaia: nisi Dominus Sabbathoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorra fimi-les fuissetus. Quid ergo dicemus? quod gentes quæ non sectabantur iustitiam, apprehenderunt iustitiam, iustitiam autem, quæ ex fide est: Israel verò sectando legem iustitiæ, in legem iustitiæ non peruenit. Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus: Offenderunt enim in lapidem offensiois, sicut scriptum est: ecce pono in Sion lapidem offensiois, & petram scandali: & omnis qui credit in eum, non confundetur.

secundum carnalem generationem: sed illi tantum, qui nullis ipsorum præcedentibus meritis ad gratiam electi sunt, vt promissionis Abrahæ, & Iacob per fidem participes fiant, quam Deus quibusdam concessit: aliis verò, non pro vt ipsi placuit, nullo inter ipsos existente discrimine ex ipsorum arbitrio, & operibus. Quid ergo dicemus: Nunquid iniquus est Deus, qui ita vnem elegit ad gratiam suam, alium vero ab ea exclusit, pro vt ipsi placuit, nulla habita bonorum, aut malorum operum ratione? Absit, vt Deum iniustum dicamus. Nam cum Moyses Exod. 33. transeuntem Dominum ante, ipsum deprecaretur pro delicto populi sui, vt illis parceret. 12. Respondit, miserebor cuius miserebor, & misericordiam præstabo cuius miserebor. Ac si diceret, miserebor cui placuerit mihi misereri, sic enim liberum est mihi, cum nulli hoc debeam, sed opus sit liberalitatis, & misericordiæ meæ. Ex quo 13. etiam fit vt misericordiam a Deo consequi, non sit volentis, & currentis hominis, nec opus illius, sed solum Dei miserentis: dicit 14. enim scriptura etiam Exod. 9. cum Dominus ad Pharaonem loqueretur per Moysen, vt que adhuc excitauit te, non tantum permittendo, sed multatim intus, cum foris operando: cum viderem te per occasionem magis rebellem meis inspirationibus, & prodigijs futurum: & inde manifestandam potentiam meam, & magnificandum nomen meum in vniuersa terra. 15. Constat ergo Deo liberum esse misereri, cuius voluerit, & quem voluerit a sua gratia euicere, & occasiones offerre, etiamsi sciat deteriorum futurum. 16. Fateri ergo debes mihi, & dicere frustra hominem de Deo queri, aut illi iniustitiam aliquam tribuere, cum ita sit Deo liberum facere, quod voluerit, vt nulla lex, nulla ratio, aut obligatio ei possit. 17. Obistere, quo minus faciat: quod voluerit. 18. Imo verò dicere debes contra quemcumque, qui de Deo queritur. 19. O homo tu quis es qui ita 20. disceptare audeas cum Deo? neque enim scitile vas disceptare iure potest, cum figulo, & dicere, cur me fecisti hoc, vel illo modo, & non vt ego vellem? (cum signis habeas potestatem, neque vlla obligatione obstrictus sit facere ex eadem temperata aliquod vas in vsus honestos, aliud verò ad inhonestos. Minus ergo homo conqueri de Deo potest: quod ipsius non sit miseris, sicut alterius: cum Deo hoc plane liberum sit, sicut figulo hoc, vel illo modo vas effingere. 21. Quod si impios tolerauit in mansuetudine, 22. vt ostenderet exuberantem suam misericordiam erga electos, quos in gloriam præparauit, unde facti est, vt ostenderet iniustitiam suam, & potentiam in ipsos impios, quos tolerauit: 23. quis enim poterit culpare? aut quid inde habet homo, vt disceptare propter hoc audeat cum Deo? 24. Dico autẽ vasa misericordiæ nos, quos vocauit, 25. non solum ex Iudæis, sed etiam

tuta, & religiosus cultus, & ceremonia, facta etiam promissiones: ex quorum semine Christus, secundum carnem nasci voluit: qui est super omnia Deus benedictus in secula, Amen. 3. Dolore ergo afficer pro fratribus meis: cum eos videam a facie Domini eiectionis, & reprobos filiationem amisisse: non tamen tristor, quod existimem promissiones dei irritas fuisse, quas promisit Deus Abrahæ, & semini eius: quia non omnes, qui ex Israele Patre nostro sunt progeneriti secundum carnem, ij sunt Israelitæ veri secundum sensum scripturæ, quibus Deus promisit: sicut & enim neque omnes, qui sunt ex semine Abrahæ secundum carnem censentur filij Abrahæ secundum sensum scripturarum: & promissionis diuina. Ideoque Genesis vigesimo primo: non posteritas Israhæ: sed solius Isaac dicitur a Domino posteritas Abrahæ: ita & etiam non omnes sunt filij Dei, & adoptio- nis eius potiri censendi sunt, quicunque secundum carnem sunt ex populo Israel: sed ad quos pertinet promissio spiritualis Abrahæ, & Israhæ, ij sunt Filij Dei, & 6. computantur inter Filios veros Israel: Sicut 7. enim Isaac fuit natus supernaturali virtute ex Dei promissione, quando Genesis 18. Deus promisit dicens, secundum hoc tempus veniam, & erit Sara filius: sic verum semen Abrahæ eorum est, quos gratia, vel virtus promissionis diuina regenerauit per fidem. Non 8. solum autem promissio facta Sara ostendit nobis veros filios esse, qui promissionis: & gratia sunt participes: sed & Rebecca eiusdem rei nobis exhiberet exemplum in eo, quod accidit, cum gratia esset, & haberet in vtero duos filios ex eodem Patre, & conuiu semina- tos: videlicet filios Dei, & veros Israelitæ æstimandos esse, non ex propagatione nature, sed gratia adoptionis ex diuina electione: cum enim duo illi filij nondum nati essent, nec aliquid boni, aut mali egissent, vt secundum electionem gratuitam, qua non fit intuitu operum, propositum gratia, & liberalitatis Dei effectum haberet, non propter merita ipsorum, sed ex gratuita vocatione, qua ex solo Deo est, dictum est Genes. 15. quia maior seruet minori, sicut Malachia 1. scriptum est, Iacob dilexi, Esau autem odio habui: hoc est, Iacob decreui dare terram fertilem, Esau autem reieci ad aspera saxa. 11. Ex quibus constat non satis esse, vt computetur aliquis inter filios Israel natum esse, secundum carnalem generationem: cum Esau natus fuerit ex eodem patre, & matre, imo ex eodem semine cum Iacob: & tamen electus fuerit a Deo in hereditatem Israel, & terram pinguem. Esau autem eiectionis in terram illa sterilem, & saxosam: & filij Esau, qui maior erat, serui fuerint filiorum, & populi Iacob. Sic ergo non mirum si non omnes ex Iacob descendentes sint verè Israelitæ, participes promissionis spiritualis, quam fecit Dominus illi populo, adoptans illum in filium, etiamsi omnes sint ex illo populo

sed etiam ex Gentibus : ex Gentibus quidem sicut dicit scriptura *Osea primo* : Vocabo non plebem meam, &c. hoc est Gentes, quas hæcenus non cognoui pro plebe mea propter cultum idolorum, agnoscam pro plebe mea, &c. Ex Iudæis vero sicut dixit *Isaia 10. capite*, etiam si fuerit numerus filiorum Israel maximus, ex illis tamen reliquia, 26 hoc est paucissimi salui fient. 27 Sermonem enim, & sententiam, quam prædixit de iis, quos saluaturus erat ex Israel, opere 28 complebit, & perficiet, & illam restringet iusto, & aquo iudicio, paucos tantum seruans ex illis : quia sententiam concisam, & breuem Deus faciet in terra : & sicut scripsit etiam 29 *Isai. 1. cap.* Nisi Dominus Sabaoth, &c. ac si diceret : nisi Dominus paucos ex nobis elegerit, fuissetis sicut populus Sodoma, & Gomorrhæ omnes consumpti : hoc est parum absuit, quominus omnes essemus sicut Sodomorum, & Gomorrhæorum Gentes omnino reprobi, & eieci à facie Domini. Quid ergo ex his, quæ dicta sunt, consequitur? hoc certe, quod Gentes, quæ non erant dedita iustitia, & studio virtutum, consequuta sunt iustitiam, ad fidem tamen conuersas, & vocata : Israeliticus verò populus putans se sectari legem, in cuius obseruatione vera iustitia est apud Deum, id non fuit re ipsa assequutus. Quare? quia non ex spiritu fidei conatus est illam obseruare : (ex quo solum obseruari vere potest) sed sola opera, & industria arbitrij, & adiutorio ipsius scripture exterius sonantis. Eos verò ex fide non contendisse sequi iustitiam patet : quia intuentes Christi humilitatem noluerunt ipsam agnoscere, ut promissum Messiam, sed eum reuerunt, & ita fuit illis scandalum, & veluti lapis offensionis, 30 sicut scriptum est : ecce pono in Sion lapidem offensionis, & petram scandali, & omnis qui credit in eum non 31 confundetur, sed consequitur iustitiam, & salutem.

A N N O T A T I O N E S.

1. Illud, quod additum est, debet suppleri, vt congruant, quæ sequuntur : ad illud enim, vt diximus in argumento capituli, spectat iuramentum illud.
2. Varias expositiones huius loci adduxi 1. part. q. 24. art. 3. & hanc magis probaui. Ostendit ergo Paulus quanto prosequatur amore Iudæos, desiderans eorum salutem ex affectu, quo ipsos, & eorum legem semper prosequutus est.
3. Repetendum est, quod supra dixit, & suppleendum totum vsque ad illud, *Non tamen contrisitor* propter hyperbaton, quod interpoluit Paulus.
4. Quamuis Paulus non posuerit particulam causalem : tamen, quia reuera iuxta contextum contendit reddere rationem à simili per allegoriam eius, quod dixerat : ideo addidimus particulam *enim*, qua contextus commode explicatur.
5. Particula, *id est*, quam habet Paulus interpretati sumus per *sic etiam*, quia illa est applicatio allegorica, vt ostendat, non vocari omnes filios Dei, qui secundum carnem sunt filij illius populi, quem sibi Dominus adoptauit, sed illos, ad quos promissio pertinet.
6. *Æstimari* in femine idem est, quod computari inter filios descendentes ex femine.
7. Hic probat, quod assumpserat nu. 4. nempe non omnes esse veros Abrahamæ filios, qui sunt ex femine illius, sed qui sunt promissionis participes. Est autem satis concisa oratio, quæ eo modo explicari debet, vt in paraphrasi.
8. Poruissent Iudæi dicere ad primum exemplum, non mirum Ismaelem fuisse reiectum, cum natus esset ex serua, propterea adhibet aliud, in quo proponit duos fratres ex eodem Patre, & eadem matre, imo ex eodem coitu seminatios.
9. Non transit hic Apostolus, vt recentiores aliqui falsò putant à gratia per Christum, quam hæcenus commendauit, ad gratiam electionis, & prædestinationis, quam aliqui putant esse diuersam, quæ reuera diuersa non est, sed eadem : & vtraque per Christum, vt ostendi 1. par. disp. 94. Nec tamen hic agit Paulus de prædestinatione Iacob ad gloriam, aut de electione ad gratiam, & de reprobatione Esau à gratia Dei ; sed tantum de electione Iacob ad hæreditatem, & terram pinguem : & de eiectione Esau, qua priuatus est hæreditate paterna, & eiectus ad terram saxosam, & asperam, & hoc appellat hic odio habui, de quo ad literam agit Malachias 1. cap. cuius testimonium hic citatur à Paulo. Ob id tamen dicendum non est, in hoc capite Paulum non agere de prædestinatione, quæ ex nullis meritis est, sed de eiectione à gratia secundum permissionem, quæ etiam non est ex demeritis. Tota enim doctrina huius capituli eò spectat, vt ostendat plures ex populo Israel omnino esse exortes gratiæ, & promissionis Dei : & promissiones factas Abrahamo, & Israeli ad multos ex Gentilibus pertinere, sed non ideo esse irritas Dei promissiones : quia non omnes nati ex femine Israelis sunt verè Israelitæ, & verè filij Abrahamæ : sed quibus Deus hanc gratiam donauit, vt per fidem imitarentur Abraham, & Iacob. Adducit autem similitudinem Iacob, & Esau, sicut adduxerat Isaac, & Ismaelis : vt ostendat non omnes, qui sunt ex Israel, esse veros Israelitas secundum spiritum, sicut non omnes, qui sunt nati secundum carnalem generationem ex ipso Abrahamo, & Isaac fuerunt hæredes ipsorum, & censentur in ipsorum posteritate. Hunc locum fusiùs tractaui 1. part. disp. 95. cap. 8.
10. Augustin. lib. 1. ad Simplicianum, quæst. 2. illud, *vt secundum propositum*, coniungit cum præcedentibus, vt sensus sit, cum nondum quidquam boni, aut mali egissent : vt ratione operum inter eos esse posset electio, cum inquam, nihil egissent, non ex operibus, &c. Putat autem hoc loco agere Paulum de electione solum inter distantes ex operibus, & negat vllam factam fuisse ex operibus arbitrij, sed ex operibus gratiæ. Nam in ea quæstione non nouit Augustin. aliam electionem, nisi inter distantes, & ex operibus : & hanc negat ad gratiam, & concedit ad gloriam ex operibus gratiæ, vt fusè ostendi 1. par. disp. 89. & 3. part. tomo 1. disp. 23. mihi tamen placet sensus paraphrasis, vt in eisdem locis notauimus, quam postea secutus est Augu. in epist. 105. post medium, & 106. ante medium, & lib. 4. de correctione, & gratia, cap. 7. in medio, vbi concedit electionem inter æquales, & non præmissio examine, & iuxta hunc sensum illud, *vt secundum propositum*, non ad antecedentia, sed ad sequentia referendum est, vt in paraphrasi. Quomodo autem per propositum non intelligatur voluntas efficax beandi homines ante præuisa merita, neque voluntas efficax iustificandi homines ante præuisum consensum eorum, ostendimus in ea disp. 89.
11. Totum illud quod addidi vsque ad illa verba, *Quid ergo dicemus?* debet suppleri : ad hoc enim probandum, quod supra proposuerat post numerum secundum, adducitur exemplum Ismaelis, & Isaac ex eodem patre : & exemplum Iacob, & Esau, ex eadem etiam matre, & femine : quæ tantum adducit Paulus, & non applicat, quia iam videbatur colligi conclusio, quam proposuerat, scilicet non omnes, qui sunt ex Israel esse veros Israelitas secundum scripturarum, & ita satis confirmat non fuisse irritas promissiones.

Dei, quæ ad solos veros Israelitas intelliguntur factæ.

12. Phrasi illa Hebraica, *Miserere cuius misereor*, quæ etiam apud Hispanos est frequentissima, significat id, quod dixi in paraphrasi.

13. Hunc locum latius explicavi ex mente August. 1. par. disp. 88. cap. 8. in initio, secundum sensum, quem modo in paraphrasi sequor sum: ut illa particula *sed* significet solius Dei opus esse, nempe ratione gratiæ præuenientis, quæ à solo Deo est. Colligitur autem optime ex dictis Exod. 33. *Miserere cuius misereor*, id est, cuius voluero: non enim dixit, miserebor volentis, aut currentis: sed cuius misereor, hoc est, cuius placuerit mihi misereri.

14. Iis verbis rationem reddit non eius, quod proxime dixerat: *Non est currentis, &c.* sed eius, quod antea dixerat, (*nunquid iniquus est apud Deum*) & eius, quod nos ibi diximus numer. 11. suppleendum esse: nempe Deum ita misereri vnus, & alium reicere; ut vnum admittat in hæreditatem spiritualem Iacob, alium reiciat. Probat autem numero 12. quomodo sine iniustitia vnus misereatur ex Scriptura veteri, ita ut ostendat liberum esse Deo misereri, cui voluerit: nunc verò quomodo alterum reiciat, sicut Pharaonem, confirmat ex eadem scriptura. Ex quo constat esse illi liberum facere, ut voluerit, & ita non esse iniustum: quia nullo modo adstrictus est. In hoc verò toto testimonio Exodi causalis particula *ut*, non significat causam, sed euentum. Et ita sumus interpretati, & colligitur ex doctrina tradita 1. par. disp. 97. cap. 1.

15. Conclusio est præcedentium, ea vero est, non esse iniquitatem apud Deum, id quod proposuerat probandum. De duplici verò modo, quo Deus dicitur indurare, tractaui, 1. part. disp. 95. cap. 10. cuius doctrinam sequutus sum in paraphrasi.

16. In textu dicitur hoc modo, *Dices itaque mihi, quæ verba communiter interpretantur Græci, & fere Latini, ut sint obiectantis contra ea, quæ dixerat Paulus. Quasi sensus sit, obiectis, si hæc ita sunt, quare Deus conquirerit de hominibus, quod in peccatis maneat, si ipse, quem vult, indurat? Et sane id videbatur sequi ex prædictis. Verum non esse obiectantis ex eo probatur, quia non videtur villo modo congruè responderi ad eam obiectionem: si enim ad eam obiectionem aliquibus verbis responderet Paulus, maxime illis, *O homo tu, quis es, qui respondeas Deo? nunquid dicit figmentum ei, qui se finxit, quid me fecisti sic?* His autem non videtur congruè respondere: si enim obiectio erat, ut Græci & fere omnes interpretantur, quid queritur Deus, & vindictam sumit de peccatoribus, si voluntati eius nullus potest resistere, & ipse, quem vult indurat: certè non benè responderet Paulus dicens, *O homo tu quis es, qui respondeas Deo?* Cum statim adiciat, *Nunquid dicit figmentum, &c.* ad id enim, quod obiectum est, nempe, *Cur queritur Deus?* nihil responderet ille, *Nunquid dicit figmentum?* potius dicere deberet, quare respondes sic, cum in cuiuscunque manu, & potestate sit, conuerti, & non obdurari, nec Deus obduret ita, ut non possimus, si velimus, respondere: Cur ergo dixisti: voluntati eius, quis resistit? illud ergo, *Nunquid dicit figmentum ei, qui se finxit, quid me fecisti sic?* non videtur congrua responsio proposita obiectioni. Nam ille, qui Deo obiecterit, ut quereretur de hominibus, quod obdurati peccarent, fateretur etiam verum esse, vas non debere dicere contra figulum, *Quare me fecisti sic?* & ille, qui obiecterit eo modo, scilicet, cur adhuc queritur Deus? potius obiecteret, & merito, cur figulus queritur de vase facti in contumeliam, quare ita vile sit, & abiectum, cum ipse figulus ita ipsum fecerit, similiter ergo nec Deus. Quomodo ergo vice versa Paulus responderet? *Nunquid dicit figmentum, &c.* hoc enim non videtur ad rem, nec contra obiectionem factam: quia qui obiecterit Deo, cur quereretur de hominibus, non diceret, cur me fecisti sic? sed quare, tu de me quereris, cum me feceris sic? sicut figulus facit vas in contumeliam, & non queritur de eo. Mihi ergo videtur potius iis verbis respondere ad aliam quæstionem, scilicet, si homo quereretur, quare à Deo esset obduratus, ita vt sensus sit, quid adhuc homo queritur, quod obduret, vel reprobetur à Deo: ad hoc enim rectè responderetur illis verbis, *O homo tu quis es, qui respondeas Deo? nunquid dicit figmentum, &c.* quem sensum insinuat Gagneus in hunc locum. Tunc autem illud, *Dices itaque mihi*: non sunt verba obiectantis, ut satis constat, sed potius inferentis ex iis, quæ dicta sunt: nec enim sunt contra prædicta, nec contra veritatem, sed ad tollendam hominis impudètiã, qui posset obiectere, & conuerti, quare vnum obduraret, & alterius miseretur Deus? meritò ergo hanc expositionem sequuti sumus in paraphrasi. Et cum addit Paulus: *O homo tu quis es, qui respondeas Deo? nunquid dicit figmentum!* &c. non sunt verba increpantis illum, qui diceret, *quid adhuc queritur, sed* continuantis eandem illationem, ut satis constat.*

17. Quod dicit, *Voluntati eius, quis resistit?* non intelligitur solum per potentiam; sed per legem, & ratione, atque obligatione iusti, ita ut reddat ratione eius, quod dixerat: alias non rectè redditur ratio eius, scilicet fatendum esse hominem non posse quari de Deo: de eo enim, cuius potentia resisti non potest vi aliqua, rectè potest conuerti aliquis: non tamen de eo, cui ratione non potest resisti, sicut Deo, cuius voluntas est summa ratio. Quare non dixit rationi eius, sed voluntati eius. Nec sunt verba continuantis obiectione, sed sunt ratio conclusionis præcedentis in nu. 16. vt infra fusius ostendemus. Lege Sapient. 12. *Si perierim nationes, &c.*

18. Illa particula *imo vero*, omissa est in vulgata, habetur tamen in Græco particula *Μετῶν*, quæ significat *quinimo*, vel *imo vero*, & quamuis sine illa constare possit sensus paraphrasi suppleudo illud, *dices itaque*, id est, dicere debes, tamen cum illa melius fluit oratio.

19. Interrogatio illa tacitam habet causam, & probationem eius, quod dixerat, non posse hominem disceptare cum Deo.

20. In hoc loco, *respondeas*, quod in textu est, non est respondentis ad interrogata, sed accipitur pro eo, quod est dicere, quod sæpe fit in scriptura, vt Matt. 11. *In illo tempore respondens Iesus*, cum tamen nemini interroganti responderet. Dicitur ergo respondens, id est, loquens, quare dicere Deo in hoc loco, est Deo disceptando dicere: ipsa enim materia videtur esse disceptationis.

21. Hic omitto in paraphrasi illud: *Volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam*: quia cum videantur hæc verba significare causam finalem per se intentam à Deo, quæ reuera non fuit, accipienda sunt pro euentu ipso, vt notaui 1. parte, disput. 95. sæpe accipi in scriptura, & ideo melius infra ponentur in fine clausulæ totius.

22. Quomodo hunc finem habuerit Deus in permissione, & negauerit gratiam reprobis, non vt ipsos damnaret, ostendi late 1. part. disput. 95. cap. 9.

23. Illa verba addidimus textui, vt facilius constaret sensus Pauli: est enim concisa illa periodus, vt multæ aliæ in Paulo. Alij vero putant periodum totam compleri in illis sequentibus verbis: *Qui ergo dicemus* & cætera

& cætera omnia ab illis verbis, *Quos & vocavit, &c.* sed certè cum non bene respondeant illa verba: *Quid ergo dicemus?* melius est statim compleri clausulam additis illis, quæ addimus in paraphrasi: familia addidit Aug. li. 1. ad Simplicianum qu. 2. post medium nempe, *Tu qui es, qui respondetis Deo?* refertur autem ad id, quod præcesserat, *Quis adhuc queritur.*

24. Ut clarior fiat contextus, addidi illa verba: *Dico autem vasa misericordie, repetens illud, quos & vocavit.*

25. Illud non solum, non tantum significat ex vtriusque vocatis esse, & electos, sed multo plures ex Gentibus, vt colligitur ex testimonio Isai. citato infra: falso tamen putant nonnulli in illo testimonio Isaiæ, non fieri mentionem vocationis Iudæorum: cum planè propositio, *per*, id significet, quamuis in Græco sit *ὡς* quæ etiam significat *de*, vt cumque tamen, cum dicitur, *Reliquia salua fient*, insinuat eorum vocatio: sed quod dicitur *reliquie*, id est, pauci, ostendit paucos esse ex Iudæis.

26. Reliquiæ idem est quod paucissimi: sunt enim reliquiæ veluti cum colliguntur vae in vindemia, & pauci remanent racemi.

27. Græci, & Latini Patres intelligunt *per*, *verbum consummans, & abbrevians*, vel mysterium Incarnationis, quo verbo abbreviato in carne saluandi sunt, qui ex Gentibus, & Israel saluandi sunt. Alij verò verbum fidei, cuius spiritus, qui est sermo brevis comparatione legis Moisaicæ, quæ cum adeo longa esset, saluare non poterat, saluandi sunt, quotquot sunt electi. Quas expositiones ego tanquam Patrum reuerens, sed quam sequutus sum in paraphrasi satis videtur congruere textui Isaiæ, quem ante citauerat, & quem statim citat, in quo agitur de electione ex populo Israel, quæ paucorum futura est, & ideo dicitur Deus consummans, & abbrevians, vt in paraphrasi.

28. Vfus sum verbo futuri, quod in illis participiis, *Consummans & abbrevians*, videtur includi: quali dicitur erit consummans & abbrevians. Illa verba nu. 27, in Isaiæ secundum vulgatam aliter habentur, sed parua differentia est: Paulus illa citat iuxta Septuaginta.

29. Testimonium illud secundum historiam, sicut & præcedens, est de captiuitate Israel, in qua paucissimi ex decem tribubus redierunt. Sed iis vitur testimonii Apostolus transiens ad allegoriam, quam præsequitur de saluandis per fidem, quam debemus dicere figuratam esse in illa captiuitate, quæ fuit figura maioris captiuitatis.

30. Testimonium illud textum est ex duobus locis Isaiæ: initium enim, & finis habetur Isai. 28. vbi dicitur iis verbis: *Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem probatum, angularæm, pretiosum in fundamento fundarum, qui crediderit non festinet.* Alia vero verba intermedia, *offensionis, & petram scandali*, sumpta sunt ex capite 8. illum ergo lapidem, quem Isai. cap. 28. dixit probatum, electum, & fundatum, & pretiosum in Sion, id est, in Ecclesia, nempe Christum Dominum probatum quidem, & electum credentibus in ipsum: eundem cap. 8. (vbi etiam de Christo loquitur, cum dixisset futurum in sanctificationem, quæ ratione 6. 28. dixit, *lapidem pretiosum, &c.*) appellat lapidem offensionis, & petram scandali, & in laqueum, & in ruinam, sicut Lucæ 2. *Ecce hic positus est in ruinam, & resurrectionem.* Paulus complexus est simul, quod Isaiæ vtroque capite dixit, sic etiam 1. Petri 2. dicitur. *Propter quod continet scriptura: ecce pono in Sion lapidem summum, angularæm, electum, pretiosum, & qui crediderit in eum, non confundetur.* Vbi vtrunque etiam locum Isaiæ Petrus complectitur: addit enim: *Vobis igitur honor credentibus: non credentibus autem lapis, quem reprobauerunt edificantes, hic factus est in caput anguli: & lapis offensionis, & petra scandali.*

31. In Isaiæ secundum vulgatam habetur: *quis credit, non festinet*, & est idem sensus; pro non festinabit, est enim signum confessionis, & verecundiæ: cum aliquis festinat fugere conspectum aliorum, & Hispanè dicimus, *correrse*, quod Latine rubore suffundi, transferunt non confundetur, quam lectionem sequitur Paulus, vide in annotationibus capitæ sequentis num. 10.

ARGUMENTVM.

CAPITIS X.

Hoc toto capite probat id, quod postremo dixerat in ca. 9. nempe Iudæos non fuisse conuersos ad veram iustitiam, & sanctitatem, quia non conabantur legem ex plere ex fide, sed putabant ex suis viribus eam posse obseruare; cum tamen legis plenitudo, & facultas obseruandi eam sit ipse Christus: hoc est, ex fide proveniat.

CAPVT X.

PARAPHRASIS eiusdem capitæ.

Fratres, voluntas quidem cordis mei, & obseruatio ad Deum, sit pro illis in salutem. Testimonium enim perhibeo illis, quod æmulationem quidem Dei habent, sed non secundum scientiam. Ignorantes enim iustitiam Dei, & suam querentes statueres, iustitiæ Dei non sunt subiecti. Finis enim legis, Christus ad iustitiam omni. credenti. Moyses enim scripsit, quoniam iustitiam, quæ ex lege est, qui fecerit homo, viuet in ea. Quæ autem ex fide est iustitia, sic dicit: Ne dixeris in corde tuo, quis ascendet in cælum? Id est, Christum deducere. Aut quis descendet in abyssum? hoc est, Christum à mortuis reuocare. Sed quid dicit scriptura? Prope est verbum in ore tuo, & in corde tuo: hoc est, verbum fidei, quod prædicamus.

Vasq. in Epist. Paul.

Quia

Fratres, ne putetis me odio Iudæorum hæc dixisse, siquidem coras erga ipsos 2. affectu vehementer opto eorum salutem: nec tantum opto, sed etiam precor Deum, vt salutem consequantur, & iustitiam. 3. Ideo hæc mea erga ipsos voluntas vrget me, vt eis dicam ipsi quædam conari magno studio placendi Deo: sed non secundam rationem iustitiam legis adipisci. 4. Ignorantes enim quæ ratione iustitia, quæ apud Deum vere facti iustos, consequenda sit, scilicet, spiritu fidei, & ipsorum propria industria: hæc iustitiam, vt suam querentes non se præbent subiectos, & idoneos iustitiæ Dei. 5. Consummatio enim, & ipsa, legis obseruatio est Christus: vt per fidem illius legem obseruantes iustitiæ consequamur. 6. Quid ergo mirum, si Iudæi Christi non recipien

Ccc 2

recipien

Quia si confitearis in ore tuo Dominum Iesum, & in corde tuo credideris, quod Deus illum suscitauit à mortuis, saluus eris. Corde enim creditur ad iustitiam: ore autem confessio fit ad salutem. Dicit enim Scriptura: Omnis qui credit in illum, non confundetur. Non enim est distinctio Iudæi, & Græci: Nam idem Dominus omnium, diues in omnes qui inuocant illum. Omnis enim quicumque inuocauerit nomen Domini, saluus erit. Quomodo ergo inuocabunt eum, in quem non crediderunt? Aut quomodo credent ei, quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante? Quomodo verò prædicabunt nisi mittantur sicut scriptum est: Quam speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bonam: Sed non omnes obediunt Euangelio. Isaias enim dicit: Domine, quis credidit auditui nostro? Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi. Sed dico: Nunquid non audierunt? Et quidè in omnem terram exiit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. Sed dico: Nunquid Israël non cognouit? Primus Moyses dicit: Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem: in gentem insipientem, in iram vos mittam. Isaias autem audet, & dicit: Inuentus sum à non quærentibus me: palam apparui iis qui me non interrogabant: Ad Israël autem dicit: Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, & contradicentem mihi.

Quia si quis confiteatur in ore suo fidei spiritum mysterium Incarnationis Christi, & non solum ore, sed etiam corde crediderit, salutem consequetur: 8 si hoc spiritu legem hanc, quam dixi prope esse, obseruauerit: 9 corde enim fides concepta, & ore protestata, ad iustitiam, & salutem consequendam per legis obseruationem ualet. 10 Dicit enim Isai. 28. Omnis qui credit in ipsum, non confundetur. Omnis dico, quia non est distinctio Iudæi, & Græci quam utrinque ad negotium iustificationis ex fide. Omnis ergo, qui crediderit in eum non confundetur, siue Gentilis fuerit, siue Iudæus: Deus enim sicut est Dominus omnium, ita etiam diuitiis abundans, & copiose effundens dona sua in omnes, qui inuocant ipsum sicut Ioel dixit: Omnis qui inuocauerit nomen Domini, saluus erit. 11 Sed dicit aliquis, quo Deus in omnes, qui ipsum inuocant, effundit dona sua, siue Iudæi sint, siue Gentiles? Nam Gentilis quomodo ipsum inuocare poterit, quem non cognouit, nec credidit: credere autem non potest, nisi audiat audire uero non potest, nisi quis illi prædicauerit, nullus autem ei prædicare poterit, nisi ad id missus fuerit. 12 Sic enim dicit Isai. 52. Quam speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona: & iterum non omnes obediunt predicationi credentes illi, id quod dixit Isai. cap. 53. his uerbis, Domine quis credidit? 13 auditui nostri orid est, predicationi nostre: constat ergo fidem ortum habere ex 14 auditu: auditum autem ex uerbo, & predicatione Christi. 15 Cum ergo Gentes talem predicationem hæcenus non habuerint, unde fidem habere poterunt, per quam Deum inuocarent, & salua fierent: 16 sed res pando, nunquid dici potest, Gentes omnino non audisse, ut uniuersi Deum saltem agnoscentes, ipsum possent inuocare? 17 Si quidè cæli enarrant, & prædicant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiant firmamentum, & in omnem terram exiit sonus eorum, & in fines orbis terræ uerba eorum: habuerunt ergo hanc cælorum predicationem, & sonum, unde Deum agnoscentes ipsum potuerunt inuocare. 18 Sed nunquid Israël non nouit quod à me dictum est, scilicet Gentes, quæ prius non scitabantur iustitiam, deinde fuisse misericordiam Dei iustificatos, Israël tunc uero conando scitari iustitiam, ex sola legis noticia, nunquam ad illam peruensse? 19 Sane id non ignorauit, cum Moyses, & Isaias planè ostenderint. 20 Moyses prius dixit in Deuter. 32. Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem, in gentem insipientem, in iram vos mittam. Quasi diceret: tantis beneficiis afficiam nationem illam, quæ hæcenus habita est pro Gente contemptissima, & ita pro non Gente: ut felicitate, qua uidebitis affluere Gentem illam, pronocandi sitis ad iram, & iniudiciam. Postea autem Isaias cap. 53. 21 audacter etiam cum periculo uitæ sue dicit: Inuentus sum à non quærentibus me, palam apparui iis, qui me non interrogabant, hoc est futurum erit, ut inueniar palam à Gentibus, quæ antea de me nihil cogitabant, nec quærebant fidem meam, & religionem: 22 contra populum uero Israël conuersens sermonem idem Propheta inquit postea eodem capite. Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, & contradicentem mihi.

ANNOTATIONES.

1. Repetit id quod initio capituli. 9. dixerat, ut ostendat se non ex odio, sed ex charitate contra Iudæos eadixisse.
2. In Hæcè habetur ἐὺς ὄκτα, ubi Latine dicitur uoluntas. Significat uero beneuolentiam, & propensam uoluntatem.
3. Particula enim Græce est ἐ, quæ causalis est, & significat aliquando non causam rei, sed cognitionis. In hoc loco uim habet tantum significandi causam cognitionis: causa enim testimonium perhibendi est uoluntas, quam habet erga populum, non autem contra: & hæc de causâ eo modo interpretati sumus.
4. Sequentibus reddit rationem illius, quod dixerat, Non secundum rationem, &c.
5. Quomodo nomine finis significetur hic consummatio, & complementum, uerbius ostendi i. 2. quæst. 109. art. 4.
6. Torum illud suppletur tanquam conclusio ex præcedentibus, cuius rationem postea reddit.
7. Hic applicat, quod dixit Moyses: Prope est uerbum in ore tuo, & in corde tuo, in utroque enim reperitur fidei uerbum, quod necessarium est ad salutem.
8. Addidimus illa, quæ sequuntur, Si hoc spiritum, &c. quia hic nõ cõtendit Paulus sola fide sine operibus salu fieri

feri hominem, sed ostendere, quæ sit facultas, qua homo possit adimplere omnia ea, quæ lex præcipit, sicut etiam Moyses id ostendit illis verbis *prope est verbum in ore tuo, &c.* Facultas ergo est spiritus fidei in corde, & in ore.

9. Non debent accipi vt distincta, *ad iustitiam, & ad salutem*, sed idem prorsus significant, nec sola fides corde sufficiens ad salutem, nec sola protestatio oris, sed vtroque modo necessaria est, vt dixi. Licet interdum iustificari possit homo sola fide interiori, sine externa professione, tamen vt plurimum ore promenda est. Tum etiam dicitur necessaria fidei confessio ad salutem, hoc est, ad seruandum omnem legem, in cuius obseruatione iustitia nostra consistit: nam & ipsius confessionis fidei præceptum habemus, & quidem Paulus de iustitia, & salute, quæ est in obseruatione legis, in hoc capite loquebatur, vt patet ex numero 7.8.& 9.

10. Locum Isai. 28. iam explicui supra cap.9.num. 30. & 31. Alij explicant sic eundem locum Isaia, qui credit, & sperat in ipsum non festinet, hoc est, sustineat in patientia & expectet. Sed Paulus planè accepit, pro *credere*, & illud *non festinet*, pro non confundetur: vt ostendat, quo pacto fructum fidei, qui est iustificatio, non consequatur confusio.

11. Alij alio modo connectunt hæc verba præcedentibus: sed mihi planior videtur hic sensus, vt sit obiectio contra id, quod proximè dixerat, *quicumque inuocauerit nomen Domini, saluus erit.* Intelligit verò, siue sit Gentilis, siue Iudæus.

12. His, & sequentibus verbis non probat, quod proximè dixerat, nullum scilicet posse prædicare, id enim clarum erat, sed probat illud, quod præcesserat, nullum credere posse, nisi audiat, & ei fuerit prædicatum: & semper auget dubitationem propositam nu. 11. quia non videtur quomodo de Gentibus etiam intelligatur illud, *omnes qui inuocant nomen Domini.*

13. Auditus hic pro prædicatione, & ipsa voce, quæ est obiectum auditus, ponitur, vt etiam 1. ad Thessal. 2. verbum auditus Dei, est idem, quod prædicationis.

14. Auditus hoc loco non sumitur pro prædicatione, sed propria significatione pro cognitione sensus auditus, quam deinde transfert ad spirituales auditum, vt infra videbimus.

15. Totum illud debet suppleri vsque ad numerum sequentem, vt continuetur dubitatio proposita.

16. Illud, *dico*, non est obiectus, sed respondentis per interrogationem.

17. Locum illum ad literam adduci ab Apostolo de cælis materialibus enarrantibus gloriam Dei probaui 1. part. disp. 97. cap. 5. hoc modo contextus optimè consonat. Quomodo autem si Gentes inuocarent nomen Domini, id non facerent sine gratia interius mouente, etiam eo loco probaui, & explicui.

18. Illud, quod habetur in eo numero, aliqui referunt ad id, quod proximè præcessit, vt sit sensus. Nunquid Israel non cognouit prædicandum esse Gentibus, vt crederent ex prædicationis auditu? Sed re vera hic sensus non quadrat testimoniis, quæ citat Paulus in huius confirmationem: quia illis potius ostendit electionem Gentilici populi, & electionem Iudaici: quare melius refertur ad id, quod dixerat superiori capite in illis verbis, & sequentibus, *Quid ergo dicemus, quod Gentes, &c.* vt in paraphrasi dixi. Et ad hoc optimè inducuntur testimonia, quæ planè sunt de electione populi Gentilici, & reprobatione Iudaici: hætenus enim toto hoc capite solum probaui, quomodo Israel, quia offendit in Christum conando consequi iustitiam ex sola lege sine fide, non est eam consequutus. Modò ergo redit ad id, quod dixerat, Gentes scilicet præferendas esse, & Israel reiciendum, quod prosequitur etiam 11. cap. & probat hoc Iudaico populo antea dictum fuisse, & Israel id optime cognoscere potuisse. Illud *novit*, non tam significat de facto nouisse, quam potuisse cognoscere.

19. Illa interrogatio affirmans habet implicitam hanc responsionem.

20. Illud testimonium est Deuter. 32. in Cantico Moysis, vbi secundum vulgatam legitur: *Ipsi me prouocauerunt in eo, qui non erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus suis, & ego prouocabo eos in eo, qui non est populus, & in gente stulta irritabo eos. Non populus, dicitur pro eo, quod Paulus allegat non Gentem, Gentilium scilicet nationem, quam ita appellauit, quia vilis adeò erat, vt non reputaretur inter Gentes, & homines. Illud autem prouocabo, vel irritabo, accipiendum est permittive, & per occasionem: quia id quod Deus facturus erat, sciebat futurum esse occasionem iræ, & amulationis.*

21. Illud *audacter*, significat cum timore aliquo Iudæorum, dixisse illud Isaia, quia erat in Iudæorum offensionem.

22. Illud *ad*, quod in textu habetur Græce est *πρός*, & significat *ad*, & *contra*, & in hoc loco videtur significare contra, quia contra Iudæos erat prophetia illa.

ARGUMENTVM.

CAPITIS XI.

Temperat id, quod videbatur dixisse de toto populo Iudæorum, nempe reprobatum, & reiectum fuisse à Deo, ostenditque non omnes fuisse à Deo exclusos, sed aliquos etiam: paucos tamen fuisse à Deo electos: non quia ex Israel erant: sed ex electione gratuita, & præscientia electos fuisse: ita vt Israel id, quod quærebat sua, & progenitorum suorum virtute consequi, non fuerit consequutus, sed id tantum, quod ei ex gratuita electione concessum est. Ultimo tandem ad Gentes conuertit sermonem, ne & ipsi extollantur, sed soli Dei benignitati adscribant, quod electi fuerint in populum fidelem, qui nihilominus si in bonitate non permanserint, experientur iram Dei in se ipsos, sicut Iudæi.

Dico ergo: Nunquid Deus repulit populū suum? Absit. Nam & ego Israelita sum ex femine Abraham, de tribu Benjamin. Non repulit Deus plebem suam, quam præsciuit. An nescitis in Elia quid dicit scriptura? quemadmodum interpellat Deū aduersum Israel? Domine, prophetas tuos occiderunt, & altaria tua suffoderunt: & ego relictus sum solus, & querunt animam meam. Sed quid dicit illi diuini responsum? Reliqui mihi septem millia virorū, qui non curauerunt genua ante Baal. Sic ergo & in hoc tempore, reliquæ secundum electionem gratiæ saluæ factæ sunt. Si autem gratia, iam non ex operibus: Alioquin gratia iam non est gratia. Quid ergo? Quod quærebatur Israel, hoc non est consecutus; electio autem consecuta est: ceteri verò excæcati sunt, sicut scriptum est: dedit illis Deus spiritum compunctionis: oculos, vt non videant, & aures, vt non audiant vsque in hodiernum diem. Et Dauid dicit: fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, & in captionem, & in scandalum, & in retributionem illis. Obscurentur oculi eorum, ne videant, & dorsum eorum semper incurua. Dico ergo: nunquid sic offenderunt, vt caderent? Absit. Sed illorum delictum, salus est Gentibus, vt illos æmulentur. Quod si delictum illorum diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ Gentiū: quanto magis plenitudo eorū? Vobis enim dico Gentibus; & quādiu quidem ego sum Gentiū Apostolus, ministerium meum honorificabo, si quo modo ad æmulandum prouocem carnem meam, & saluos faciam aliquos ex illis. Si enim amissio eorum, reconciliatio est mundi: quæ assumptio, nisi vita ex mortuis? Quod si delibatio facta est, & maffa: & si radix sancta, & rami. Quod si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem cum oleaster es, insertus es in illis, & focus radicis & pinguedinis oliuæ factus es, noli gloriari aduersus ramos. Quod si gloriaris: non tu radicem portas, sed radix te. Dicit ergo: fracti sunt rami, vt ego inserar. Bene: propter incredulitatē fracti sunt, tu autem fide itas: noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non peperit: ne forte, nec tibi parcat. Vide ergo bonitatem, & seueritatem Dei: in eos quidem, qui ceciderunt, seueritatem: in te autem bonitatē Dei, si permanferis in bonitate: alioquin & tu excideris. Sed & illi, si nō permanferint in incredulitate, inserentur; potēs est enim Deus iterum inserere illos. Nam si & tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam oliuam: quanto magis ij qui secundum naturam, inserentur suæ oliuæ? Nolo enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc (vt non sitis vobis ipsis sapientes) quia cæcitas ex parte cōtigit in Israel, donec plenitudo Gentium intraret: & sic omnis Israel saluus fiet, sicut scriptum est: Veniet ex Sion qui eripiar, & auertat impietatem à Iacob. Et hoc illis à me testamentum, cum abfulero peccata eorum. Secundum Euangelium quidem, inimici propter vos: secundum electionem autē charissimi propter patres. Sine penitentiā enim sunt dona, & vocatio Dei. Sicut enim aliquando, & vos non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis propter incredulitatē illorum: ita & isti nunc non crediderunt in vestram misericordiā, vt & ipsi misericordiam consequantur. Cōclūsit enim Deus omnia in incredulitate: vt omnium misereatur. O altitudo diuitiarum sapientiæ, & scientiæ Dei: quā incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius! Quis enim cognouit sensum Domini? Aut quis consiliarius eius fuit? Aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia: ipsi honor, & gloria in sæcula sæculorum. Amen.

Quid ergo ex precedentibus sequitur? nunquid totum populum Israel à Deo reiectum fuisse? nequam. Ego enim Israelita sum, non profectus, sed ex femine Abraham, & tribu Benjamin, 2 qui tamen à Deo non sum repulsus: non ergo Deus totum Israelē reprobauit. 3. Sed ne quis putet me unum solum è Gente Iudeorum non esse à Domino reiectum, addo etiam non repulisse Deum à suis promissionibus partem illam populi, etiam Iudaici, quam ipse prædestinauit: sicut enim 3. Regum 19. cum Elias ad Dominum orans diceret: Domine Prophetas tuos occiderunt, & altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & querunt animam meam: hoc est, vt me occidant (arbitrabatur enim se solum mansisse, qui verum Dei cultum, & fidem retineret) respondit ei Dominus: Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curauerunt genua ante Baal: sic etiam, & in hoc tempore præ infirma multitudine Iudeorum, qui repulsi sunt à Deo, reliquæ, 4 hoc est, aliqui pauci tamen, ex gratia electionis salui facti sunt, & electi à Deo. Quod si ex gratia, ergo non ex ipsorum industria & ex operibus: alioquin 5 electio quam dixi ex gratia, non esset gratuita. Quod 6 ergo consequitur ex dictis: hoc plane, nempe populum Israel maiori ex parte non fuisse assequutum iustitiam, quam ex propria virtute, & quasi ex profapia, eo quod legem scriptam haberet, contendebat assequi sine alio spiritu fidei: eam verò electam partem ex populo etiam Iudaico, quam dixi ex gratia Dei fuisse selectam, consequutam fuisse verum spiritum sanctificationis: ceteros verò, quos dixi non esse assequutos, excæcatos fuisse sicut scriptum est Isai. 29. 7 Dedit illis Deus spiritum 8 compunctionis, oculos, vt non videant, & aures, vt non audiant vsque in hodiernum diem. Hoc est spiritum pertinacem in malo. Et rursus Dauid: Fiat mensa eorum coram ipsis, (id est, scriptura, qua vt mensa illis apposita est) in scandalum, & dorsum eorum semper incurua, hoc est, vt sint ad terrena inclinati, nec conuersatio eorum sit in cælis. Sed nunquid adeo in Christum impeerunt, vt in totum caderent, & sine spe reparationis & nequaquam: sed 9 illorum delicto hoc factum est, vt Gentes ad fidem citius vocarentur, & Iudæi conspectu illorum insigni sanctimoniam ex contentione, & zelotypia ad fidem etiam conuertantur, qui per predicationē Apostolorum accedere ad fidem statim noluerunt. Quod si Iudeorum lapsus, & incredulitas per occasionem cessit in salutem totius reliqui mundi: 10 quanto magis Gentes ad fidem pronocabuntur, si videant quam plurimos ex Iudæis conuerti? In gratiam enim vestram, o Gentes, dico quatenus quidam sum Apostolus Gentium, honorificabo munus meum predicandæ inter Gentes, fructum predicationis inter ipsas Gentes ad fidem conuersas laudans, & magnificans, si forte hoc modo aliquos 11 ex Iudæis, laudibus Gentium ad credendum excitatos saluos faciam. 12 Id quod sim-mopere exopto: si enim 13 reiectio Iudaicorum occasio fuit, vt 14 Gentes tam mauere Deo reconciliarentur, quid sentiendum est de adiunctione Iudaicorum ad Gentes per fidem? Certe multo melior futura erit causa, vt omnes Gentes ex morte ad vitam redeant, & conuertantur. 15 Quod si Patriarchæ illi antiqui, qui sunt veluti primitiæ huius populi, vsque adeo sancti fuerunt & tota massa reliqui populi, & conspersio sancta etiam erit. Et si radix huius populi, illi scilicet Patriarchæ sancti fuerunt, & rami, qui sunt reliqui ex illo populo, sancti etiam erunt: si tamen in radice, & fide Abrahæ & suorum parentum manere velint: aut fracti iam iterum oliuæ coniungi. 16 Quod si aliqui illius populi, qui veri erant rami, quia fideles, abscissi sunt ex radice non permanentes in fide progenitorum: tu autem Genilis, cum esses oleaster in tua infidelitate, 17 illorum loco insertus es, & particeps factus 18 succi illius radicis, & pinguedinis oliuæ: fidei nimirum Patrum

Patrum, & bonorum operum ex ipsa provenientium, noli aduersus ramos abscissos insolemter super bire. Quod si adhuc inani gloria inume scis, attende qualiter nulla sit tibi causa sufficiens gloriandi: non enim ex vestra fide, sicut ex radice Patriarchæ, quorum fidem scilicet animi tanquam ex radice fidei succum hauserunt; sed vos alius increduli ex illis, ut ex radice fidem habebis. Dices saltem in eo esse tibi causam gloriandi, quod Deus permisit ramos, qui antea erant in radice, abscindi, ut in eorum loco insereris: negare certe non possum excisos fuisse ramos, & illorum loco vos Gentiles insertos fuisse. 19 Sed attende id factum esse, non, ut meritis vestris locum darent, & sic illorum loco inseri possent: verum propter incredulitatem ipsorum abscissi sunt, in quam labi iusto Dei iudicio fuerunt permisi. Tu autem fide ex gratia Dei, 20 non tuis meritis insertus es; noli altum sapere id tibi tribuens, quod Dei donum est, sed tunc Dei iudicium. Si enim ipsis Iudæis, qui erant naturales rami origine carnis, ob ipsorum peccata Deus non pepercit, sed permisit in incredulitatem labi, & abscindi; vide tu Gentilis, ne per superbiam indignum te prebeas gratia Dei, & similiter excidaris. Ex quibus iam perspectam habebis Dei seueritatem, & benignitatem: seueritatem quidem in eos, qui ceciderunt: in te autem, o Gentilis, benignitatem, quam Deus semper erga te habebit, si in capto permanseris: alioquin & tu experieris seueritatem Dei, & excideris. Nec solum tu Gentilis, qui insertus es, expertus es Dei benignitatem, 21 sed & illi, si in incredulitate noluerint permanere, & patientur iterum inseri. Deus enim potens est adhuc illos inserere, postquam abscissi sunt: nam si tu cum esses oleaster nauis in infidelitate Gentilitatis, inseruus es in secundam, & pinguem oliuam Patriarcharum, 22 quod videtur magis repugnare, si natiuitatem carnis consideres: quanto facilius inseri poterunt Iudæi, qui secundum carnem progeniti sunt ex Patri-bus, ad quos pertinent promissiones? rem enim arcanam, & paucis adhuc cognitam aperiam vobis, o Gentiles, ne sitis insolentes, & animi elati oris, nec nimium vobis placeatis, propterea quod insiti sitis oliuæ, & Iudæi excisi? *Mysterium autem, & secretum est, quod cæcis ad tempus tantum contigit in Israel, donec irret plenus numerus, quem Deus decreuit ex Gentibus assumere: ubi enim impletus fuerit numerus, 23 totus Israel saluus sit, sicut scriptum est Isai. 59. Veniet ex Sion, qui eripiat, & auertat impietatem à Jacob, & tunc demum testamentum, quod illis disposuit 24 implebitur, cum abstulero peccata eorum, Qui quidem nunc sunt Deo inimici, & offensi 25 ratione pertinacis, qua Euangelio aduersantur, 26 quod vobis occasio fuit, ut fidem reciperetis. 27 At vero si consideretis electionem, qua elegit Deus Patres eorum in populum abiectis aliis nationibus, & promissiones, dilecti sunt ipsi Deo propter promissiones Patri-bus factas: Deum enim penitere non potest promissionis factæ populo illi, & donorum, & vocationis sue, scilicet implebitur, quod iam diu Patribus promisit. 28 Sicut enim, & vos Gentiles, qui antea non credebatis Deo, nunc estis misericordiam consequuti ad fidem, vocati occasione incredulitatis illorum; ita illi non credunt, unde vobis misericordia provenit. Ex quo tandem fiet, 29 ut ipsi etiam misericordiam consequantur, Deus enim ita disposuit salubem utriusque populi, Iudæici, & Gentilis, ut permisit utrumque constringi incredulitate, & inde fieri, ut omnium postea miseretur. 30 Cùmque mecum considero diuina dispensationis rationem, quæ factum est, ut Gentes idolis antea seruientes subito ad gratiam Euangelij vocarentur: Iudæi verè quibus gratia promissa videbatur, ab ea exclusi sint, & eorum casum fuisse occasionem, ut Gentes prius vocarentur, & tandem Gentium salubem esse futuram occasionem salutis Iudæorum, ut explicatum est: cum inquam, hæc mecum considero, præ stupore cogor exclamare, o profunditatem diuinarum, & sapientiæ, & scientiæ Dei, quam incomprehensibilia sunt iudicia, & secreta ipsius, quæ circa homines disposuit facere, & quam inexcogitabiles viæ, & modi, quibus id futurum disposuit? Quis enim unquam cognouit id, quod Deus decreuit sapientia sua de aliquo facere? aut quis consiliarius eius fuit in disponenda viâ, & modo, quo id facturus erat? aut quis prior dedit illi aliquid cum ipse sit diues, & abundans, ut necessario debeat ei potius, quam alteri retribuere? nullus sane quoniam ex ipso, ut ex autore, & inceptore omnia inceptum, & per ipsum perfectorem perficiuntur, & in ipso conseruatore conseruantur. Ipsi gloria in seculum.*

A N N O T A T I O N E S.

1. Illud Ergo est veluti illationis nota ex omnibus, quæ dicta erant: sed id obicit sibi, & ideo inquit, dico ergo, & ipse sibi respondet, quod multum acrimoniam, & emphasis habet, & frequens est apud Paulum.
2. Illud, quod addidimus, subintelligitur facile, & ita respondet obiectioni iam sapius propositæ.
3. Illud etiam suppleendum est, vt quæ ad verbum, addo etiam, & c. quibus melius contextus connectitur.
4. Sic explicauit vocem reliquæ supra cap. 9.
5. Cum dicitur, gratia non esset gratia, non intelligit gratiam ipsam in ratione gratiæ, quod scholastici, formaliter dicent, sed rem ipsam, scilicet electionem, quam dixit ex gratia factam, & non ex operibus, ac si diceret: si enim ex operibus, iam electio non esset gratia: de quo vide 1. part. disp. 91. cap. 15.
6. Illud, *consequitur ex dictis*, sæpe subintelligitur à Paulo in simili interrogatione, sicut etiam initio huius capituli, & aliis præcedentibus.
7. Testimonium hoc, & similia, quæ ad hoc inducuntur, intelligenda sunt, ita vt Deus dicatur per subtractionem gratiæ, & per occasionem causa talis obdurationis, & excæcationis, vt explicauit, cap. 9. & 1. part. disp. 95. cap. 10. non autem directè, vt blasphemant hæretici nostri temporis.
8. Testimonium hoc putat Origenes non haberi in scriptura, sed Paulum de suo addidisse multa verba explicando Isaïam cap. 9. Sed lapsus est Origenes, quia habentur Isaïæ 29. secundum translationem Septuaginta. Erasmus interpretatur spiritum zelotypiæ, siue inuidiæ; κατ'ανωθεν enim, vnde genitiuus κατ'ανωθεν significat, compungo, qui est effectus inuidiæ. Theophylactus, & Oecumenius interpretatur spiritum compunctionis pertinacem in malo: nam κατ'ανωθεν significat etiam, quasi clauo iniquitatis configi. Sed secundum Hebræum Hieronymus vertit, spiritum soporis, & consonat etiam eidem sensui: quia sopor est res tenax, & Hebræa vox non quemcunque, sed grauem soporem significat, quod magis tenacitatem ipsam exprimit.
9. Ratio Pauli est, cum Iudæi non ita facile in initio recipient prædicationem, à Apostoli profecti sunt ad Gentes, ad quas non tam cito irent, si Iudæi ipsos facile recepissent. Et quod prædicatione Apostolorum factum non est, postea æmulatione ex Gentium conuersione sequutum fuit.
10. Dicit Apostolus, quanto magis plenitudo eorum, & videtur loqui, vt explicat Chrysostomus, de tempore, quando vniuersi ad fidem conuertendi sunt.
11. Carnem suam dixit Iudæos, quos cap. 9. appellauit cognatos secundum carnem.
12. Illud, quod summopere exopto, videtur suppleendum, vt causalis, quæ sequitur, bonum reddet sensum, aliàs non videtur coherere iis, quæ præcesserant.
13. Græce est ἀποβολή, id est, abiectio, seu reiectio, nofter vulgatus transtulit amissio, quod idem est.
14. Mundi nomine Gentes intelligit, sicut superius etiam.
15. His verbis reddit rationem, quare non sit desperandum de Iudæorum conuersione: cum autem dicit

& *massam sanctam, & ramos sanctos*, non intelligit sanctos actu esse omnes ex illo populo, sed habitate, vt inquit Ambrosius.

16. Vtitur Metaphora oliuæ, ad significandos fideles ex fructu illius; nomine verò oleastri, ad significandos infideles, & sine fructu.

17. Illud *in illis*, non significat infideles insertos esse in ipsis ramis abscissis, nec ad illos hoc modo referri deberet: sed aut ad illos, qui permanerunt, vt sit sensus *inter illos*: aut potius ad eosdem abscissos, ita vt illud *in*, sit idem quod *pro*: aut illud *in illis* ref. rat partem, & locum, ex quo abscissi sunt, vt in paraphrasi dixi *loco illorum*, sumpta metaphora ex ramis, ex quibus cum abscinduntur, manet veluti quædam pars illorum, qua coniungebantur trunco.

18. Cum his locis vtitur Paulus nomine *radicis*, non est in eo sensu, quo Ioan. 10. Christus dicitur vitis, & discipuli palmites, ex ipso succum, & alimentum trahentes; constat enim ex Patriarchis fideles non habuisse suam fidem; sed Patriarchas comparat radici, quia primi nobis hanc fidem tradiderunt, & ita qui sequuntur, videntur ipsis inseri tanquam rami radici, & trunco.

19. Totum illud vsque ad particulam *verum* suppletur: cum enim inquit Paulus propter incredulitatem fracti sunt, offendit iis verbis Iudæos non ob merita Gentilium, sed ob sua peccata fuisse abscissos.

20. Illud, non suis meritis, quod etiam suppletum est in paraphrasi, subintellectum videtur: vt enim ipsi Gentiles intelligant non suis meritis fuisse insertos, dicit fide id factum fuisse, quæ est donum Dei sine meritis. Et in tota Epistola fidem Paulus opponit propriis meritis, & operibus arbitrij.

21. Illud *sed*, est aduersatiua particula, & refertur ad illud, quod supra dixit de Gentilibus, ipsos, scilicet expertos esse Dei benignitatem, & ne viderentur Iudæi omnino exclusi, quos dixit expertos fuisse seueritatem, subiungit etiam illos participes futuros benignitatis Dei.

22. Quod dicit *contra naturam*, non ideo dixit, quia sit impossibile, vel simpliciter naturæ repugnet, sed quia considerata generatione illorum videbatur magis difficile, Gentiles coniungi fidei Patriarcharum, quam Iudæos: vnde *natura* eo loco idem videtur, quod generatio, vel progenies.

23. Totum Israel em conuertendum in fine mundi, scripsit Chrysostomus in hunc locum, & August. lib. 20. de ciuitate, cap. 29. exposita lege per Eliam Thesbytem.

24. Illud *implebitur* suppleri debet, & facile ex præcedentibus intelligitur.

25. In textu est *secundum Euangelium*, quod nos explicauimus ratione pertinaciæ, qua resistunt Euangelio.

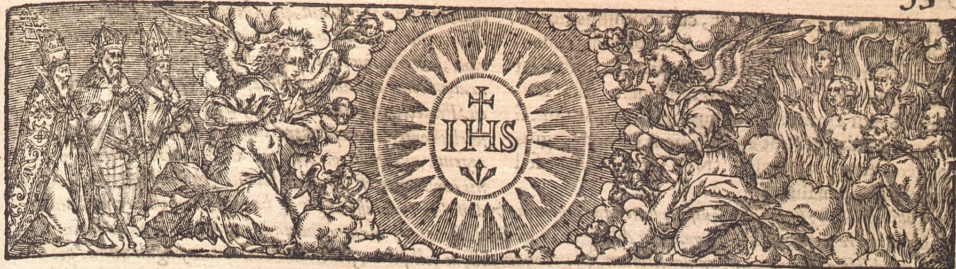
26. In textu est, *propter vos*, quod intelligi debet in vestram vtilitatem Sed cum illud *propter*, videatur significare causam finalem, sicut particula *vt*, hic debet ita solum accipi, vt significet euentum, sicut de particula *vt*, notatum est supra cap. 9. num. 14. Hæc expositio est Augustini, lib. de prædestinatione sanctorum, cap. 16. & Ambrosij in hunc locum. Chrysostomus explicat illud *propter vos*, quia fides suscepta à Gentibus offendiculo fuit Iudæis, vnde dicuntur inimici propter vos, hoc est, in vobis scandalizati: sed quæ sequuntur magis congruum expositioni Augustini.

27. Cum inquit dilectos esse Iudæos secundum electionem, non loquitur de illis, qui tunc resistebant prædicationi, aut postea resistent: sed de natione vniuersam, de qua dixit, etiam si abscissi essent rami, posse iterum inseri, imo facilius, quam Gentiles.

28. Probat fide penitentia esse dona Dei, id est, Deum impleturum, quod promisit, & misericordiam facturum cum populo Iudæorum, & ideo vtitur causali *enim*.

29. Hic, & in sequentibus, cum inquit, *vt omnium miseretur*, & c. particula *vt*, non significat causam finalem, sed euentum: quia vt dixi i. part. disp. 93. cap. 2. non est intentionis Dei permittere, vt miseretur, sed permittere, & postea miseretur: cum verò inquit Paulus, *Conclusit omnia sub incredulitate*, finit primam istam partem Epistolæ cum illamet sententia, quam dixerat 3. capite: *Omnes quidem peccauerunt, & egent gloria Dei*: in hac enim parte hoc potissimum contendit ostendere, parem esse causam apud Deum Iudæorum, & Græcorum, vt egent gratia Dei, & ex operibus suis nullum illorum peculiare aliquid habere, ita vt ostendat diuitias Euangelij, vt proposuit i. capite.

30. Etiam si aliò referri soleat hæc exclamatio Pauli, tamen non potest commodius referri, quam ad id, quod immediate præcessit, de abscissione scilicet Iudæorum, & insitione Gentilium: notanda tamen sunt tria illa *diuitiarum, sapientia, & scientia*, multi enim referunt illud *diuitiarum* ad sapientiam, & scientiam, vt Paulus admiretur diuitias sapientiæ Dei: melius tamen explicari potest, vt admiretur ipsas Dei diuitias, quod nullius indigeat, tum etiam sapientiam, & scientiam, & sic in sequentibus tria opponit, *Quis cognouit sensum* opponit sapientiæ, *quis consiliarius eius fuit?* opponit scientiæ, *quis prior dedit ei?* opponit diuitiis, & sic optime quadrat præcedentibus; ostendens non mirum, si prius Gentiles vocauit, & inseruit Iudæos, abscindens eos, quos tandem miseretur: est enim adeo diues, & nullius indigens, vt nullus prior dederit illi, vt debeat ei potius retribuere. Sapientia autem, & scientia in eo distinguenda sunt, vt sapientia sit cognitio tantum eius, quod futurum est; quod ita secretum est, vt nullus cognouerit, & ideo dicit, *Quis cognouit sensum Domini?* scientia verò significat dispositionem mediourum ad ea, quæ facturus est Deus, quod admirabilis esse solet, & ideo dicit, *Quis consiliarius eius fuit?* quasi dicat, vt consilio illius disponderet causas, & media, quibus facturus erat, quod sibi placuit facere: quorum vtrumque mirabile est, sed hoc posterius mirabilius: mirabile enim est, aliquid in finem fortis futurum Principem: mirabilis tamen esse solet illis, aut illis mediis futurum esse. Merito ergo vtrumque admirans exclamat Paulus.

POSTERIOR PARS
EPISTOLÆ, IN QVA
SOLVM TRADIT PAVLVVS
DOCUMENTA RECTE
VIVENDI.

ARGVMENTVM
CAPITIS XII.

Hoc hoc capite varia tradit documenta. Primum quam de seipso quisque opinionem habere debeat, propter varia dona, & gratias à Deo acceptas. Deinde multa alia communia omnibus præbet documenta, maximò verò, quæ ad fraternam dilectionem pertinent.

CAPVT XII.

PARAPHRASIS
eiusdem capituli.

Obfecro itaque vos frater per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam videntem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. Et nolite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri, vt probetis, quæ sit voluntas Dei bona, & beneplacens, & perfecta. Dico enim per gratiam data est mihi, omnibus, qui sunt inter vos; nõ plus sapere, quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem; & vnicique sicut Deus diuisit mensuram fidei. Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autè membra non eundem actum habent: ita multi vnus corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra: habentes donationes secundum gratiam, quæ data est nobis, diferentes, siue prophetiam secundum rationem fidei, siue ministerium in ministrando, siue qui docet, in doctrina, qui exhortatur, in exhortatione, qui tricuit in simplicitate, qui præstet in sollicitudine, qui miseretur in hilaritate. Dilectio sine simulatione: odientes malum adherentes bono: charitatem fraternitatis inuicem diligentes: honore inuicem præuenientes; sollicitudine, non pigri; spiritu feruentes: Domino seruientes, spe gaudentes, in tribulatione patientes, orationi instantes, necessitatibus sanctorum communicantes, hospitalitatem seruantes. Benedicite persequentibus vos: benedicite, & nolite maledicere. Gaudete cum gaudentibus: fletum cum flentibus. Id ipsum inuicem sentientes. Non alta sapientes, sed humilibus consentientes. Nolite esse prudentes apud vosmetipsos. Nulli malum pro malo reddentes. Prouidentes bona non tantum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus. Si fieri

Vos ergo fideles, qui & gratiam Dei consequuti estis ex fide, & misericordia Dei, non ex legis notitia, constituti in super heredes vite æternæ, & in filios Dei adoptati, obsecro per eandem Dei misericordiam, vt membra vestra ad bonas operationes illis vtendo Deo offeratis, vt hostiam non mortuam, sicut pecudum sacrificia sed viuentem: vita spirituali gratia sanctam, & Deo acceptam, quæ sit cultus, & latra spiritualis: & ne vos accomodetis pro arbitrio cupiditatum vestrarum, sicut faciunt, qui huic saculo dediti sunt; sed per renouationem mentis, quam per fidem accepistis, transformamini in dies in nouos affectus spirituales, vt experimento comprobetis, 3 quodnam sit bonum, quod Deus a nobis vult, quod verò sit optimum; & perfectum. 4 Hoc autem est, quod volo dicere per gratiam Doctoris, & Apostolatus, quæ mihi concessa est a Christo. In primis, ne quis plus offeratur, & magnifice de se sentiat, quam opus est, sed modeste, 6 & eo modo, sicut vnicique Deus distribuit mensuram doni 7 in fide sibi collati, vt intra illius terminos se contineat: sicut enim in vno humano corpore multa sunt membra, sed non omnia eodem funguntur munere: 8 vnumquodque tamen in alterius subsidium suum sortitur ministerium: ita multi fideles sumus vnus corpus, cuius Christus caput est, vniuscuique verò est membrum, & suam sortitur ministerium in gratiam etiam alterius secundum diuersa dona ex gratia Dei ei concessa. Quidam prophetia dono præditi sunt, 9 quorum munus est prophetare, non augurari modo Gentium, sed conuenienter, vt fides nostra postulat: quidam gradum ministerii, siue episcopi, siue Sacerdotis, siue Diaconi sortiti sunt, cuius officium est in eo ministrare iuxta præscriptum ordinem: quidam verò sunt Doctores, qui ad hoc destinati sunt, vt aliis explerent,

18
19
20
21

fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes. Non vosmetipsos defendentes charissimi, sed date locum ira: Scriptum est enim: Mihi vindictam; & ego retribuam, dicit Dominus. Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potum da illi: hoc enim faciens carbones ignis congeres super caput eius. Noli vinci a malo: sed vince in bono malo.

gregi sibi commissio: sicque unusquisque bene utatur gratia, & dono sibi commissio. Præter hac autem in uniuersum quisque ita se gerere debet, ut dilectio, qua alios diligit, sit 12. ex corde sincera, & minime fucata, ita verò ut non 13. in malum, qualis est dilectio laiciorum, & malefactorum; sed in bonum diligit, sicque 14. fraternam charitatem singuli mutuo prosequantur, & honore se inuicem præueniant sedulitate, & studio alii exhibendi officium. Sint impigri, & impetu quodam animi accensi ad bene merendum de proximo. Domino verò seruentes, non tantum religioſo cultu, sed etiam moribus totius vitæ, & conuersationis humane, assidua etiam instantia perseverantes in oratione. Inopia & angustia Christianorum rebus vestris subuenite, hospitalitatem ita colentes, 15. ut alios ad hospitium vltro intrare compellatis. Bene precemini iis, qui vos persequuntur, benedicite, inquam, iis, & nolite male imprecari, vel execrari; iis verò, quibus prospere res eueniunt, non modo ne sitis inuidi; sed potius 16. congratulamini, & congratet; de eorum verò malo, qui in afflictione sunt; non tantum non gaudeatis, sed potius compatimini, & cum illis etiam flete: eodem animo sitis erga alios, ut quisque de alio eam habeat opinionem, quam de se ipso: nec arroganter de vobis sentiat; sed potius 17. pauperibus ignobilibus, & indolentibus vos accommodare, & cum illis conuersamini. Nolite plus æquo per arrogantiam vobis tribuere prudentia, quasi alieno consilio existimetis vos non indigere. 18. Nulli pro maleficio maleficium retribuatis. Curam verò habete, ut que agitis bona, sic agatis, ut non solum Deo placeant, sed etiam hominibus: quoad verò fieri potest, salua scilicet pietate, & iustitia, cum omnibus hominibus pacem habete: quod si ab aliquo iniuriam passi estis, nec 19. vindictam sumatis de illo; 20. sed date locum, & expectate iram diuinam, que vlticetur etiam vestram iniuriam: scriptum est enim Deuter. 32. Mihi vindictam, & ego retribuam; nec solum non sumatis vindictam de inimicis vestris; sed si inimicus esurierit, 22. indulgeter paciscite ipsum; si sitierit, potum date illi: sic enim totum illum inflammatibus erga vos non audio, aut ira, ut antea erat, sed amore, non secus, atque si carbones 23. ardetes coacturnantes super ipsum accenderetis. Nolite ergo vinci ab 24. iniuria illata, ut prouocati iniuria ipsa adducamini ad sumentiam vindictam, sed potius vincite ipsam iniuriam vobis illatam bene merendo de illo, à quo lesi estis.

A N N O T A T I O N E S.

1. Particula itaque est nota illationis ex iis, quæ antea dixerat. Cum ergo antea tractasset de iustificatione per fidem & gratiam, qua ostenderat homines iustificari, nunc ipsos Romanos interpellans, ea nota illationis videtur insinuare eos iustificatos, & adoptatos in filios, quod in paraphrasi expressimus.
2. Rationabile obsequium Græce dicitur λογική in eodem sensu, quod dicitur 1. Pet. 2. λογικὸν γέλα, id est, rationabile lac concupiscite, hoc est, spirituale lac: eo quod sacrificium, ad quod inuitat Paulus in hoc capite, non est corporalium victimarum, sed spiritualis hostiæ, hoc est, boni operis.
3. Voluntas Dei hoc loco accipitur pro eo, quod Deus vult de nobis. Quod vero dixit noster interpres, bona, beneplacens, & perfecta, in Græco ad literam est, bona, optima, & perfecta, quasi dicat, exhibendo vos hostias spirituales Domino, opere complebitis, quod Deus à vobis postulat, scilicet bonum, optimum, & perfectum in operibus vestris.
4. Verba illa dico autem explicantis sunt, non præcipientis, ut aliqui volunt: in his enim, quæ statim subiungit, plura proponit, quæ verè sunt consilia: non ergo ea præcipit, sed proponit ut meliora, & consonat cum superioribus, vbi dixerat, quæ sit voluntas Dei beneplacens, & perfecta.
5. Sapere hoc loco non pertinet ad eruditionem, & speculationem, sed ad cogitationem, & opinionem de seipso, ut in phrasi.
6. Illud, &, non habetur in Græco, in Latina vero editione etiam emendata habetur, nec redundat: sensus enim est, ut in paraphrasi, qui facile constabit, si particula sicut, quæ postposita est, voci unicuique, anteponatur.
7. Nominis fidei per Metonymiam intelligit donum ratione fidei collatum: postea enim enumerat varia dona, intra quorum mensuram contendit Paulus, ut quisque se contineat, nec vltra præsumat.
8. Illud suppleuimus, quod videbatur Paulus subintelligere, quæ cum applicat similitudinem, ad mutuum operam, & leuamen videtur respexisse.
9. Illud Secundum rationem fidei, ita interpretatur Chrysostomus.
10. In omnibus clausulis præcedentibus, in quibus est eclipticus sermo, suppleri debet, quod addidimus in paraphrasi, num. 8. iuxta id, quod Paulus proposuit, Non plus sapere, quam oportet sapere.
11. Hinc iam vniuersalia omnia tradit documenta, hactenus enim de vsu tantum, & exercitio donorum, & gratiarum loquutus fuerat.
12. In his omnibus clausulis intelligi debet verbum sit, est enim sermo concisus.
13. Addidit Paulus, odientes malum, &c. ut ostenderet, qualis deberet esse dilectio, ut in paraphrasi explicatum est.
14. In Græco est φιλαδέλφια, id est, dilectione, seu charitate, quod idem est, siue enim in causa accusandi legas, siue in casu effectiui, idem est sensus, particula autem diligentes, Græce est φιλόστοργοι, quod significat eos, qui affectu pietatis cognatos diligunt, aut affines.
15. Verbum sectantes, significat vltroeam illam hospitalitatem, quam quis vltro sectatur.
16. More Græcorum Paulus dixit, Gaudere cum gaudentibus, &c. vltro parit enim infinitum pro imperatiuo, ac si diceret, gaudete cum gaudentibus, vel, ut alij volunt, intelligi debet verbum oportet, vel aliud simile.
17. Humilibus, &c. Hoc loco intelligit non modestos, sed humili loco natos, & inferioris conditionis homines.
18. In omnibus illis participiis suppleri debet verbum sitis, vel exponi debent, ut in paraphrasi per modum imperandi.

19. Quod interpres dixit *defendentes*, in Græco est participium *ἐκδικῶντες*, quod significat *ulciscetes*, non autem participium *δεδικῶντες*, quod significat *defendentes*, cæterum defendere pro vindicare etiam accipitur in Scriptura, vt Judith 1. *Quod defenderet se de omnibus regionibus his.* Et 2. cap. idem habetur, & congruunt sequentibus.

20. Locum dicitur dare Dei vindictæ, qui non sumit vindictam per se de suis inimicis: sicut contra, qui ulciscitur, videtur impedire, ne Deus ipse vindictam pro eo sumat, vide in verbis Pauli cum dicit, *sed date locum iræ, debet suppleri Dei.*

21. Testimonium hoc est Deuter. 32. in Cantico Moysis his verbis, *mea est vltio, & ego retribuam eis in tempore.* Hoc est, ad me pertinet officium vindicandi, & in Græco est vindicta in casu nominandi, & in vulgata est eodem modo, quamuis in aliis vulgaris esset antea in casu accusandi, & eodem recidit sensus: scilicet, mihi vindictam relinquit, & ego retribuam.

22. In Græco est verbum *ψάμμις*, id est, pascere, quod non significat tantum pascere simpliciter, sed indulgenter pascere, vt in conuiujs fieri solet, cum quis alteri fauet ministrando de iis, quæ ipsi apponuntur. Hic etiam Paulus mutauit numerum, sicut ad Galat. 6. *considerans te ipsum, ne & tu teneris.*

23. *Corbones ignis*, dixit pro ardentibus carbonibus phrasi Hebraica.

24. *Malum* hic non accipit pro persona lædente, sed pro re ipsa, id est, iniuria, & vinci ab iniuria est, sinere vt in nobis affectum excitet ad vindictam: vincere ergo iniuriam, est in amoris affectum mutari erga lædentem: sicque optime Paulus ostendit, quæ sit voluntas Dei bona, optima, & perfecta, de qua supra num. 3. Hic non tantum quæ necessaria sunt, docuit Paulus, sed etiam, quæ perfectionis, & consilij.

A R G V M E N T V M.

C A P I T I S XIII.

Docet Paulus Magistratibus, & Principibus parendum, eisque debita soluenda, siue honoris, siue vectigalium, siue tributorum: erga omnes autem etiam aequales debitum dilectionis semper retinendum, & obseruandum. Denique in vniuersum sectanda opera iustitia, & relinquenda, quæ sunt carnis.

C A P V T XIII.

P A R A P H R A S I S.

OMnis anima, potestatibus sublimioribus subdita sit. Non est enim potestas nisi à Deo; quæ autem sunt à Deo, ordinata sunt. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Qui autem resistunt, sibi ipsis damnationem acquirunt: nam Principes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, & habebis laudem ex illa. Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time: non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est: vindex in irâ ei, qui malû agit. Ideoque necessitati subditi estote: non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam. Ideo enim & tributa præstatis: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum seruientes. Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem. Nemini quidquam debeatis, nisi vt inuicem diligatis: qui enim diligit proximum, legem impleuit: nam, non adulterabis: non occides; non furaberis; nõ falsum testimonium dices; non concupisces: & si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur: Diliges proximum tuum, sicut teipsum. Dilectio proximi, malum non operatur, plenitudo ergo legis, est dilectio. Et hoc scientes tempus; quia hora est iam nos de somno surgere. Nunc enim propior est nostra salus, quam cum credidimus. Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Abiciamus ergo opera tenebrarû, & induamur arma lucis. Sicut in die honestè ambulemus; non in commellationibus, & ebrietatibus, non in cubilibus, & impudicitijs, non in contentione, & æmulatione: sed induimini Dominum Iesum Christum, & carnis curam ne feceritis in desiderijs.

soluatis: 9 id quod iam libenter vobis suadeo: 10 quia qui diligit proximum, legem obseruat: nam non adulterabis, non occides, &c. & si quod est aliud mandatum, hoc solo verbo mutue dilectionis veluti compendio, 11 & recapitulatione continetur, diliges proximum, sicut teipsum: dilectio enim charitatis non mouet ad faciendum aliquid in bono sensu, 12 & ob id obseruantiæ legis est in dilectione. Diligite ergo inimicis, & 12 hoc præsertim cum sciatis quale iam sit tempus, quia tempestiuû est, vt excitemur à somno

OMnis homo, siue Ethnicus, siue Christianus sit, potestatibus in autoritate publica constitutis obediat, nec prætextu Christiane religionis derideat in iustis Principum: nulla enim potestas est, quæ non sit Deo auctore instituta. 1 Quæ vero sunt potestates, & dominia ad Rempublicam administrationem, hæc à Deo virtutem, & robur accipiunt ad continendos populos in disciplina, & pace, qui sic voluit hominum disponere vitam. Ergo qui illis non obedit, iussis, & ordinationi Dei resistit; qui verò Dei ordinationi resistunt, sibi damnationem acquirunt, 2 apud ipsum Magistratum: nam Principes nec sunt terrori: 3 nec pœnam infligunt bene agentibus. Si autem vis non timere mala, quæ Principes potestate sua comminantur malis, bene viuere: quod si feceris, non solum liber eris à metu potestatis Magistratus, sed etiam laudem referes ab illo: sic enim Princeps tibi bene viuenti, erit minister Dei in magnam tui utilitatem; contra verò si male vixeris, time illum, qui à Deo gladium potestatis habet, vt pœnis etiam mortis malefacta puniat: Dei enim minister est vltor 4 ad pœnam male agentis. Cum itaque res sic se habeat, potestati, 5 cui necesse est obedire, subditi estote, non solum propter pœnam, de qua hæctenus dixi, sed etiam ne vestra 6 conscientia polluat inobedientia. Ideò 7 verò tributa pendatis Principibus, quia ministri Dei sunt ad hoc instituti, vt curam vestri habeant, vosque tueantur, vt tranquillè viuatis, in quo & ipsi laborare debent. Reddite ergo omnibus, qui publica præditi sunt autoritate, id, quod eis iure debetis, cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal, cui honorem, honorem. 8 Soluite ergo quacumque alteri debetis, ita vt liberi maneatis, nec ullus possit vos admonere ullius debiti, nisi mutua dilectionis: debetis enim semper vos debiores agnoscere dilectionis, quantūcumque illam persoluatis: 9 id quod iam libenter vobis suadeo: 10 quia qui diligit proximum, legem obseruat: nam non adulterabis, non occides, &c. & si quod est aliud mandatum, hoc solo verbo mutue dilectionis veluti compendio, 11 & recapitulatione continetur, diliges proximum, sicut teipsum: dilectio enim charitatis non mouet ad faciendum aliquid in bono sensu, 12 & ob id obseruantiæ legis est in dilectione. Diligite ergo inimicis, & 12 hoc præsertim cum sciatis quale iam sit tempus, quia tempestiuû est, vt excitemur à somno

à somno corporis, & ignavia, & preparemus nos: 13 in dies enim ad Domini presentiam magis accedimus, quam cum initio venimus ad fidem. 14 Nox precessit in nobis ignorantia, infidelitatis, & erroris. Dies vero fidei nobis iam illuxit: surgentes ergo à somno negligentia, abiciamus opera noctis, hoc est, somnum, & desidiam, qua est in malis operibus, & induamur arma lucis hoc est, vigilantiam, qua in bene operando posita est, ita operemur, ut honestè ambulemus, sicut decet die non in commensationibus, &c. sed 15 Christum per omnem nostram vitam sectemur. 16 & ne habeamus curam carnalium nostrorum desideriorum, ut bonis operibus, quasi armis Christi instructi, securè incedere, & diem Domini, tanquam si fur esset, expectare possimus.

A N N O T A T I O N E S.

1. Recentiores aliqui ita interpretantur ea, *Quæ à Deo sunt, illa sunt ordinata*, & multa philosophantur, quomodo scilicet opera Dei habeant ordinem, sed non est iuxta intellectum Pauli, vnde Græci omnes explicant, vt in paraphrasi, & in Græco non dicitur, ordinata sunt, sed ordinatæ sunt, & sic legit vulgata emendata: quod referendum est ad ipsas potestates, de quibus dicit esse à Deo ordinaras, & constitutas: dixit autem (inquit Græci) de ipsis potestatibus, non de Principibus, quia multi Principes non eliguntur Dei ordinatione, sed per humanam, & illicitam negotiationem; ceterum postquam iam electus est aliquis in Principem, eius potestas dicitur esse à Deo, hoc est, vim habere ab ipso naturæ autore, vt ei obedire debeamus.
2. Aliqui exponunt de æterno supplicio, quo transgressores mandatorum Principis puniuntur à Deo, sed magis videtur sequentibus etiam quadrare interpretatio paraphrasis: statim enim subsequitur, *nam Principes, &c.* quæ ratio non satis accommodari posset priori sensui: ideo aliqui sequuti priorem expositionem dicunt, ex illa parte, *nam Principes, &c.* incipere nouam rationem non eius, quod immediate præcesserat, sed illius, quod dixerat, prius obediendum esse Principibus, quod tamen mihi non satis probatur.
3. Illud: *non sunt terrori boni operis*: in Græco ad litteram est, *non sunt terror bonorum operum*, hoc est, non sunt in terrorem bene operantibus: sumit enim bonum opus pro ipso bene operante.
4. Ira eo loco sumitur pro effectu illius, id est, pœna, vnde vindex in iram, idem est, quod vindex ad pœnâ.
5. In Græco ad litteram est, *Ideo necessitas est, subiici*, id est *ἀνάγκη ὑποτάξασθαι* quidem vulgati codices legunt in datiuo cum iota subscripto, *ἀνάγκη*, & ideo vertunt necessitati *subditi estote*, appellant verò necessitatem ipsam potestatem principis, & Magistratus, & sensus utroque modo est idem: dicitur enim potestas necessitas, quia necesse est ei obedire. Emendata editio legit *necessitate* in ablatiuo, & perinde est, eundemque sensum habet, quem nos in paraphrasi sequuti sumus, ac si dicat, ideo necessitate exigente obedite, &c. quod perinde est, atque dicere, necesse est obedire.
6. Hæretici nostri temporis sequuti Erasmus alio modo interpretantur, vt tollant vim legum humanarum, dicunt, *propter conscientiam*, ne scilicet sitis vobis conscii, quod alios vestro exemplo prouocaueritis ad inobedientiam, sed cum nihil hætenus dixerit de scandalo, videtur satis extorta hæc expositio.
7. In Græco est particula *ἵνα*, quæ hic potius habet vim continuatiuæ, quam causalis: ideo explicauimus per particulam, *vero*: si enim reddat rationem, non satis accommodari potest præcedentibus, potius ergo hic ostendit, quæ de causa tributa Principibus præstari debeant.
8. In græco est ad litteram, *Nomini quidquam debeatis, nisi hoc, quod est diligere, τὸ ἀγαπᾶν*, & expositio est omnium Græcorum, & Latinorum.
9. Addidimus totum illum numerum, vsque ad particulam causalem: illa enim reddit causam, ob quam Apostolus ita exhortatur ad dilectionem.
10. Hanc propositionem Pauli explicabo in Epistola ad Galatas, c. 5. num. 20.
11. Verbum instauratur in Græco est *ἀνακεφαλαιῶται*, quod ad litteram est *recapitulatur*, eodem vsus est Paulus ad Ephesios 1. & Græce est idem verbum.
12. In textu habetur, *Sic & hoc sciens tempus, &c.* vbi illud *hoc*, non est referendum ad tempus, quia tempus Græcis est *χρόνος* masculini generis, particula vero *hoc*, in Græco est *τοῦτο*, quæ est neutrius generis: illa ergo secundum se accipienda est, & referenda ad ea, quæ dicta sunt de charitate: habent autem vim amplificandi quod dictum est, licet cum dicimus: inebriatur aliquis, & hoc in quadragesima.
13. Nostra salus idem est, quod nostra beatitudo, & felicitas, quod tendimus, iuxta illud Lucæ 21. *Appropinquat redemptio vestra.*
14. Illud *nox precessit*, multi referunt ad tempus veteris legis, & *dies appropinquauit*, ad tempus Euangelij, sed non videtur contextui multum quadrare: potius ad vitam ipsorum, cum quibus loquitur, referendum videtur, vt nox sit ignorantia, & infidelitatis; dies autem sit fidei, iuxta illud 1. Petri 2. *Qui de tenebris vos vocauit in admirabile lumen suum.* Eandem vero sententiam sub eadem metaphora habet Paulus ad Ephes. 5. *Etiam enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino, vt filij lucis ambulate (fructus enim lucis est in omni bonitate, & iustitia, & veritate) probantes quid sit beneplacitum Deo.* Vbi contra appellat opera mala, opera tenebrarum, & 1. ad Thessal. 5. *Vos autem fideles non estis in tenebris, vt vos dies illa tanquam fur cooperendat: omnes enim vos filij lucis estis, & Filij Dei, non sumus noctis, neque tenebrarum, igitur non dormiamus, sicut ceteri, sed vigilemus, & sobrij simus &c.* Quæ pulchrè explicant hanc sententiam, & sicut hic Paulus monet, vt induamur arma iustitiæ, ibi etiam vt induamur lorica fidei, & charitatis, & galeam spei, attenti expectantes diem illum, tanquam qui furem & latronem expectat vigilans, & armis bene instructus, subdit rationem cap. illo 5. *Nam qui dormiunt, nocte dormiunt, & qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt, nos autem, qui Dei sumus, sobrij simus, &c.* Refert communem consuetudinem Gentium, qui in cœnis inebriari solebant, & ceterorum omnium qui nocte dormiunt, non die: hic vero diem spiritualem appellat lucem fidei, noctem verò tenebras Gentilitatis: ac si dicat, nos fideles non dormiamus, sed sobrij simus, & vigilemus, nec sicut ebrij simus sine cura, id est, præparati simus, ideo admonet Petrus 1. Epist. cap. 5. *Frates, sobrij estote, & vigilate.* Per opera tenebrarum intelligit somnolentiam, hæc enim propria est noctis non diei. Enumerat verò peccata multa, & illa vocat opera tenebrarum, non quia fiant in occulto noctis, ne videantur ab hominibus, sed quia hæc opera peccati re vera sunt somnus, quo fidelis homo dormire videtur oblitus aduentus Domini. Contrà verò opera bona appellat arma lucis, quia arma propria, seu opus proprium lucis est vigilantia, & sollicitudo, qui autem bene operatur, dicitur vigilans expectare aduentum Domini, quia bene præparatus expectat.

15. Repetit quod dixerat, quomodo scilicet induere debeamus arma lucis, ad quem verò effectum, optime explicauit 1. ad Thessalon. 5. vt supra num. 14. Hic autem, & in sequentibus mutauit personam, vt familiare ipsi est.

ARGUMENTVM

CAPITIS XIV.

Exhortatur Paulus in hoc capite idem, quod ad Galatas: quomodo scilicet infirmis in fide non sit præbenda occasio aliqua temerè iudicandi: speciatim verò agit de delectu ciborum, & hortatur Romanos, vt quibusuis vescantur sine delectu Iudaico, cum liberi sint à ceremoniis legis Moysaica, vt tamen ignorantibus, & infirmis non sint offendiculo, sed coram illis abstineant potius, quàm contentiose disceptent. Contra verò monet infirmos, qui facile iudicant eos, qui omnibus vescuntur, vt non tacito suo iudicio condemnent alios: hæc enim contentio forsitan eo tempore erat inter recenter conuersos ex Gentilitate, & Iudaismo: Sicque exhortatur ad mutuam concordiam, & pacem. Tandem ostendit nihil commune esse, à quo iam secundum legem Moysis abstinendum sit.

CAPVT XIV.

PARAPHRASIS.

Infirmum autem in fide assumite, non in disceptionibus cogitationum. Alius enim credit se manducare omnia: qui autem infirmus est, olus manducet. Is qui manducat, non manducantem nõ spernat; & qui non māducat, manducantē non iudicat: Deus enim illum assumpsit. Tu qui es, qui iudicas alienum seruū? Domino suo stat, aut cadit; stabit autem: potēs est enim Deus statuere illum. Nam alius iudicat diē inter diem; alius autem iudicat omnem diem. Vnufquisque in suo sensu abūdet. Qui sapit diem, Domino sapit. Et qui manducat, Domino manducat: gratias enim agit Deo. Et qui non manducat, Domino non māducat, & gratias agit Deo. Nemo enim nostrū sibi viuit, & nemo sibi moritur. Siue enim viuimus, Domino viuimus; siue morimur, Domino morimur. Siue ergo viuimus, siue morimur, Domini sumus. In hoc enim Christus mortuus est, & resurrexit: vt & viuorum, & mortuorū dominetur. Tu autē quid iudicas fratrem tuum? aut tu, quare spernis fratrem tuū? Omnes enim stabimus ante tribunal Christi. Scriptū est enim: Viuo ego, dicit Dominus, quoniā mihi flectetur omne genu; & omnis lingua cōfitebitur Deo. Itaque vnufquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Non ergo amplius inuicem iudicemus; sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri, vel scandalū. Scio, & confido in Domino Iesu, quia nihil commune per ipsum, nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est. Si enim propter cibum frater tuus contristatur, iam non secundū charitatem ambulat. Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est. Non ergo blasphemetur bonū nostrum. Non est enim regnū Dei esca, & potus: sed iustitia, & pax, & gaudium in Spiritu Sancto. Qui enim in hoc seruit Christo, placet Deo, & probatus est hominibus. Itaque quæ pacis sunt, sectemur: & quæ edificationis sunt, in inuicē custodiamus. Noli propter escam destruere opus Dei. Omnia quidem sunt munda, sed malum est homini, qui per offendiculum manducat. Bonum est non manducare carnem, & non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. Tu fidē habes? Penes temeripsum habere coram Deo. Beatus qui non iudicat femetipsum in eo quod probat. Qui autē discernit, si manducauerit, damnatus est: quia non ex fide. Omne autē, quod non est ex fide peccatū est.

Vasquez in Epist. Pauli.

Eum autem, qui in fide adhuc infirmus est, 1 & putat non licere vesci omnibus cibis, sed obseruandum ex parte ritum legis Moysaicae, 2 nolite abicere, & contemnere, nec hac re sed eius infirmitatem boni consulite, nec vllam ei deis offensionem: sunt enim aliqui, qui a putat licere sibi vesci omnibus, & hi iam firmiores in fide sunt putantes non obseruandam in hoc legem Moysis: alij verò, qui nondum in fide Christi firmum habent fundamentum, solum manducant 5 olera, & alia huiusmodi, quæ lege nullo modo prohibita sunt, credentes non licere alijs vesci. Qui sanè omnes ita se inuicem gerere debent, vt ille, qui vescitur quibuslibet, quod sublatam nouerit legem Moysis, non contemnat infirmorem, qui putat abstinendum esse à cibis in lege prohibitis: nec illi vllam det occasionem offensionis; qui verò non audeat omnibus vesci sine discrimine, & putat in hoc obseruandam adhuc legem Moysis, non temerè iudicet, & indignè ferat eum, qui omnibus vescitur: 6 nam & illum per gratiam Euangelij in partem suam Deus assumpsit, & seruum suum constituit. 7 Tu ergo scrupulose legis Moysis obseruator, qualis es, qui audeas damnare, & iudicare seruum alienum, qui non est sub tua, sed Dei potestate? siue enim ille peccet, siue beneficiat, non in tui utilitatem, vel detrimentū, sed id in Domini sui aut obsequium, aut offensam erit: non ergo licet tibi illum iudicare. 8 Et sane faciet Deus, vt ille, qui vescitur omnibus, non labatur vtendo libertate sua ad luxum: id enim Deus facere potest. Quemadmodum in cibis, ita & in diebus distinguendis, & obseruandis contingit: 9 nam alius quidem, qui est infirmus in fide, Iudaico more adhuc discernit inter diem, & diem quosdam festos, & solennes obseruans, alios profanos ducens. Alius verò, qui firmior est in fide, de omnibus diebus eodem modo 10 iudicat, & nullam peculiari ratione ob legem Moysis obseruat. In hac verò materia tam de delectu ciborum, & obseruatione dierum secundum legem Moysis, permittatur vnusquisque iudicio mentis sue duci, & nullus alterum iudicet, vel offensionem sit. Qui discernit inter diem putans legem nondum sublatam, & obseruat solemnitatem diei, certe hoc in cultum Dei parat se facere: similiter 11 & qui inter nullum diem discernit agnoscentes ex lege Moysis, omnes eodem modo obseruat, Deo etiam obsequium prestare putat, & qui vescitur omnibus sine delectu legis Moysis, ad Dei glorificationē se facit: 12 agit enim gratias Deo quod ad hominis sustentationem considerit quemlibet cibum: & qui abstinet ab ali-

D d d

quibus cibis, et carne suilla, & aliis lege prohibitis, in Dei etiam gloriam ab illis abstinere, 13 & gratias agit Deo, priusquam se illis, quibus alias vesci posset, ut Deo obsequatur, qui alios multos cibos ad usum hominis reliquit. 14 Cum ergo nullus nostrum sibi in suam solum utilitatem 15 vivat spiritualiter, & bene operetur, sed etiam in Dei obsequium, qui pro divitiis hanc spirituale vitam nostram ducit, neque ipse solum damnium patiatur, qui spiritualiter moritur, & peccat, sed Deum etiam offendat, qui mortem spiritualem nostram pro damno habet: & ita 16 sine viventes spiritualiter, sine morientes in peccato sub Dei potestate, & dominio sumus: 17 ad hoc enim Christus mortuus est, ut vivorum, & mortuorum dominetur. Si ergo ita res se habet, non debemus iudicare quengquam, quod male agat, sed Domino, sub cuius est potestate, illius relinquere debemus iudicium. Tu autem, o infirme in fide, qui adhuc inter cibos discernis, & dies, quid iudicas fratrem tuum tanquam intemperantem, cum Christus illius Dominus sit: Tu etiam, qui firmior es, qui vilipendis fratrem tuum, & tanquam superstitiosum superbe abiicis? omnes 18 enim sistemur ante tribunal Christi ab eo iudicandi: scriptum est enim Iſai. 45. Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo: cum ergo unusquisque nostrum in eo tribunalis pro se, non pro alio reddaturus sit rationem, in hoc certe iniquitare debet, ut ipse recte agat, & aliorum vitam Deo iudicandam relinquat. 19 Hoc vero tantum recte iudicat unusquisque, & decernat, ne praebeat aliis offensionis occasionem, dum vescitur omnibus, ne forsitan alij infirmiores deterreantur a fide, quam semel amplexi sunt, putantes illam immundam esse, nec aliis praebeat scandalum, ad hoc forsitan inducis infirmiores, et contra conscientiam vescatur omnibus. Ego sane scio, 20 & confido fretus bonitate Christi, Iesu, nullum cibi genus 21 immundum, aut vetitum esse beneficium, & gratia ipsius Christi, nisi ei, qui existimat aliquid commune esse, huic enim cibus immundus erit, ut vesci illo sibi non liceat propter conscientiam erroneam. 22 Quod si adveris tu, qui in fide firmior es, fratrem tuum ex usu cibi in animi tristitiam concitandum, nec ab illo abstinere, consequens est, te curam non habere fraternae charitatis. Noli quosvis cibi, tam parvi pretij, & valoris causa esse perdendi fratrem, quem tanti Christus fecit, ut pro illo mortem obiret. 23 Vos ergo, qui firmiores estis in fide, & recte creditis, nihil immundum iam esse potest, ut pro Evangelium, obsecro, ne vestra libertate vescendi omnibus indifferenter occasionem detis infirmioribus, ut blasphemetur 24 fidei vestra perfectio, qua recte quidem iudicatis licitum esse per Christum omnibus antea vetitis in lege & Moysis vesci: alij enim ignorantes, & imperfecti deturbantur hanc vestra conscientia libertatem, cum tamen alias bona sit: 25 ne ergo pro re vili, qualis est cibus, & potus occasionem detis infirmioribus: 26 neque enim cibus & potus res tanti pretij est, ut in ea sit regnum Dei, sed potius est in iustitia observatione, & exercitio virtutis, & in tranquillitate inter fratres conferuanda, & in gaudio, & laetitia, qua ex hac pace fraterna oritur cum Spiritus Sancti gratia. Itaque non negemus nimium ea, quae ad libertatem hanc nobis per Christum concessam pertinent, si ex his occasio datur offensionis, & discordiae; sed ea potius, quae ad pacem, mutuaque adificationem spiritualem pertinent, diligenter sectemur. Et propter usum ciborum, a quibus libere abstinere potestis, ne alios offendatis: nolite infirmioribus esse causa, & occasio, 27 ut fidem, & pietatem, quas Dominus in ipsis operatus est, relabentes ad Iudaismum amittant. Sic quidem res se habet, sicut iam dictum est, ut omnes cibi mundi sint, quibus liceat indifferenter vesci, non obstante lege Moysis: ei tamen, qui esu suo futurus est offensionis occasio in firmioribus, indifferenter omnibus vesci non licet; imò quamvis alias indifferens omnibus sit, vesci 28 quibusvis carnibus, & bibere vinum, abstinere tamen ab illis, ne frater scandalizetur, bonum est, & Deo acceptum. 29 At obiicis mihi dicens: ego quidem credo secundum libertatem Evangelicam licitum esse vesci indifferenter cibis, quibus non licebat antea per legem Moysis. Ego verò tibi 30 respondeo, si tu hanc fidem, & conscientia verum distamen habes, illud retine apud te, & illo vivere, tantum Deo, & bona conscientia testibus contentus; 31 non tamen iactites in publicum, & illo utaris cum aliorum turbatione. Beatus sane ille est, qui 32 in rebus dictis, quas agere statuit, & decernit, libera, 33 & bona conscientia procedit, non putans ea prohibita esse. 34 Sic ergo tu conscientia tua, si ea utaris, ut dixi, beatus eris: contra verò, qui putat 35 discernendas esse cibos secundum legem Moysis ita indicans, nihilominus manducaverit, damnationem incurrit: 36 quia non comedit ex fide, & opinione, quod licet illis vesci: omne autem, quod fit non ex fide, & opinione, quod sit licitum, peccatum est.

A N N O T A T I O N E S.

1. Infirmum in fide appellat iuxta id, de quo disputaturus est in hoc capite, eum, qui putat non licere omnibus cibis vesci, sed obseruandam legem Moysis in ciborum delectu.
2. Verbum, quod vulgatus vertit *assumite*, in Græco est *προσλαμβάνετε*, quod est: non abiiciatis, sed ad vos sumite, hoc est, ne contemnatis dantes ei offensionem, manducando scilicet quaecunque etiam lege Moysis verita sunt.
3. Quod noster vulgatus transtulit *cogitationum*, in Græco est *λογισμῶν*, alij verò legunt *διαλογισμῶν*, quod significat cogitationem intellectus: sumitur autem hic cogitatio pro eo, quod est disputatio, quæ fit per discursum, & rationem.
4. Credit se manducare, idem est, quod existimat, vel credit sibi licitum esse manducare, qui modus loquendi insolens est tam Græcis, quam Latinis, & in eodem sensu accipit infra nomen fidei, ut videbimus.
5. Per *olus*, intelligit Paulus omnia etiam alia, quæ non erant lege interdicta.
6. Videtur Apostolus reflexisse ad Charifinata, quæ visibiliter tunc conuersis ad fidem conferebantur, unde probat Gentiles iam conuersos, qui omnibus vescabantur sine delectu legis Moysis, in partem Dei esse ascitos.
7. Hic putat Chrysofostomus, & alij Paulum conuertere sermonem ad eum, qui est libera conscientia; sed contextui magis cōsentaneum est, ut loquatur ad scrupulosam obseruatorem legis in delectu ciborum, cum supra dixerit: *Qui non manducat, manducantem non iudicat*. Reddit ergo rationem cur non debeat iudicare manducantem, scilicet quia est sub Dei potestate, ut illius seruus.
8. Quidam hæc verba, & totum numerum præcedentem interpretantur non de scrupuloso obseruatore ciborum, sed de eo, qui liberæ conscientia est, sed nos è contrario vtrobique.
9. Particula *nam*, in Græco est *ὅτι*, hoc est, *quidem*, & est continuantis particula: hoc autem modo fuit facile contextus: difficile enim intelligi potest, cuius causam reddat particula illa *nam*, nisi suppleamus illud *quemadmodum*, quod num. præcedenti addidimus.
10. Idem verbum *iudicare*, est in hac periodo, & in præcedenti, & tamen in illa significat discernere: quia addidit Paulus *inter diem, & diem*, iudicare verò inter vnum, & alium, est idem, quod discernere inuicem: cum verò dicit in hac vltima periodo *omnem diem*, contrarium significat, nempe nullum diem ab alio discernere, sed eodem modo de omnibus diebus iudicare.

11. In textu solum habetur illud, *qui sapit diem*, sed verba hæc ad vtrumque, de quo antea locutus est Paulus, referenda videntur, tam ad eum, qui discernit diem, quam ad eum, qui non discernit, cum vnum alteri hic non opposuerit, sicut edenti opposuit non comedentem.
12. 13. Vtrobique illud, *gratias agit Deo*, aliqui referunt, non tantum ad beneficium creationis, quo Deus prouidit cibaria hominibus, sed etiam ad gratiam Christi, diuerso tamen modo: nam n. 12. ad gratiam Christi, quia abstulit legem Moysis, at verò in num. 13. ad legem Christi: quia dedit virtutem abstinendi à cibo ad obseruandam legem, quam eo vsque illi putabant in hoc seruandam. Ego puto ad solam cibariorum provisionem respicere illud *gratias agit*, eo modo, vt in paraphrasi.
14. Hic ponitur causalis, quæ non potest ad proximè præcedentia referri, sed ad id, quod dixerat nu. 7. videlicet non esse iudicandum proximum, quod ille sit. seruus alienus, scilicet Dei: propterea addidimus aliqua, vt rursus induceremus confirmationem illam Apostoli.
15. Vitam, & mortem aliqui recentiores referunt ad corporale tantum, ratione cuius Deus est omnium Dominus, sed melius Patres Græci referunt ad spirituale, & hoc pacto prosequitur Paulus id, quod supra proposuerat, & optime confirmat: illo vero modo ratio illius vix quidquam probaret.
16. Quando dicit, *Sicut viuimus, siue morimur, Domini sumus*: cum loquatur de vita, & morte spirituali, intelligit Paulus, non quidem nos esse Dei amicos vtroque modo, eo quod dicat *Domini sumus*, sed sub Dei esse potestate, vt ab eo iudicari debeamus.
17. Christum dominari viuorum, & mortuorum, est esse iudicem supremum, qui præmio, & pœna afficiat. Vnde Ioannes 5. *Dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est.*
18. Causalis illa rationem reddit eius, quod subintellectum est illis duabus interrogationibus, videlicet, *nulla sanè est ratio*, quod rectè probat ex eo, quod à Christo pro tribunali sedente omnes iudicandi sumus.
19. Idem verbum *iudicate*, quo antea vsus fuerat; repetit figuratè in alio sensu, videlicet, vt iam desinant inuicem iudicare temerariè se ipsos, sed potius iudicent, quomodo aliis nullam præbeant offensionem. Quidam verò cum Chryostomo putant Paulum ad omnes loqui, sicut supra dixerat ad omnes: *non amplius inuicem iudicemus, &c.* Sed alij melius hæc omnia solum referunt ad eos, qui firmiores erant in fide, & omnibus cibus vescabantur, quod indicant ea, quæ sequuntur.
20. In Græco est *πειρασμος*, quod Chryostomus interpretatur *πειρασμός*, hoc est, persuasus sum; & dicit vsum Apostolum duabus vocibus ad maiorem rei asseuerationem. Interpres noster transfert (& merito sanè) *confido*, id quod verbum ipsum significat: sed recentiores aliqui putant hic non significare summam certitudinem, sed esse mitigantis id quod dixerat, in quem sensum videtur accipere Ambrosius, sed reuera magis congruit asseuerationi Apostoli, vt significet certitudinem, sicut ad Rom. 8. *Certus sum enim, quia neque mors, &c.*
21. Commune hoc loco dicitur, quod immundum erat, quia communis cibus dicebatur, quo vescabantur communiter Gentiles, quos immundos dicebant esse Iudæi: ideo communis cibus idem est, quod immundus.
22. In textu Latino ponitur particula *enim*, quæ in sensu causali accommodari posset, non ad ea, quæ proximè, sed quæ paulò ante præcesserunt: in Græco tamen non est particula causalis, sed continuatiua *δὲ*, hoc est, *verò*, vel *autem*.
23. Cum dicit: *Non ergo blasphemetur, &c.* non ad infirmiores conuertit sermonem sed ad firmiores, & cum dicit, *non blasphemetur*, idem est, ac si dicat, ne deris occasionem, vt blasphemetur.
24. *Bonum nostrum*, aliqui interpretantur Religionem Christianam & putant hic Apostolum ad omnes loqui, tam infirmos, quam firmiores in fide, ne scilicet dent occasionem suis dissensionibus, vt blasphemetur religio Christiana à Gentilibus, sed Chryostomus, & Græci interpretantur, vt in paraphrasi, & magis congruit hic sensus verbis Pauli.
25. Totum hunc numerum supplenuimus, cuius reddere viderur causam Apostolus num. 26. hoc enim præcipue exhortatur, ne offensionem vllam præbeant sua libertate, & ad hoc inducit illud, quod sequitur.
26. Cum dicit, *Non est regnum Dei esca & potus*, idem est, ac si dicat, non est regnum Dei positum in vescendo quibusuis cibus, nec in bibendo quocumque potu cum libertate, sed in hoc, ne aliis detur offensio: cum enim vesci omnibus, & bibere indifferenter non esset in præcepto, sed solum liberum, nec iam lex Moysis ad vllam in hoc obseruationem obligaret, optime dicit: *Non est regnum Dei*, hoc est, sanctificationis, & gratiæ positum in vescendo liberè iis omnibus cum libertate, quia his vti non est ad salutem necessarium, sed iustitia, &c. hoc tamen non obest, quominus lege Ecclesiæ quædam cibaria aliquibus diebus iure optimo vetita sint. Quidam ita interpretantur, vt quamuis in his sit aliquid regni cœlorum, tamen non sit potissima pars, quorum interpretatio mihi non placet.
27. Opus Dei appellat vel ipsos conuersos ad fidem, qui infirmiores erant, vel ipsorum spirituales pietatem, & fidem.
28. Loquitur Apostolus de omnibus carnibus in genere, quæ non prohibebantur in lege Moysis, & non tantum de suilla, ita vt ostendat bonum esse abstinere etiam ab esu carnis vetitæ in lege Moysis, ob illum finem non scandalizandi fratrem.
29. Totum istum numerum addidi ad exprimendam obiectionem, cui Paulus tacitè occurrit illis verbis, *Tu fidem habes, &c.*
30. Sequitur responsum ad obiectionem illis verbis: *Tu fidem habes*: aliqui codices addunt, *Tu fidem, quam habes*, sed particula *quam*, non habetur in Græco, nec in vulgata emendata, & sermo viuidior est sine illa.
31. Aliqui putant hic Paulum admonere firmiores illos, ne publicè prædicarent libertatem illam ciborum qua prædicatione erant inferioribus scandalum, sed Paulus non tam ad prædicationem, quam ad vsum ipsum publicum videtur attendisse.
32. Particula *in eo, quod probas*, significat, vt in paraphrasi, res licitas, quas quis facere decernit.
33. Oon iudicare idem est, quod bona conscientia procedere.
34. Totum hunc numerum addidi, vt applicarem doctrinam superiorem ad eos, cum quibus loquebatur Paulus.
35. Verbum *discernit*, non significat actionem discernendi, sed opinionem, quòd sint cibi discernendi, & non sit licitum vesci sine discrimine, sicut in numer. 4. *credis se manducare omnia*, significat; putat se licitè

posse omnibus vesci, ut ibi explicauimus.

36. Fides hoc loco accipitur pro opinione conscientia, qua quis putat sibi aliquid dicere, sicut num. 4. dicitur, *credit se manducare*, qui putat sibi licere illud ergo est peccatum, quod non est ex hac credulitate, sed opposita. Unde non placet expositio Augustini, de qua satis 1.2. disp. 55. cap. 1. & quæst. 109. art. 2.

ANNO TATIO CIRCA TOTAM materiam huius Capitis.

Debitatio est circa totam materiam huius capitis, quare permittit Paulus Romanis recēter ad fidem conuersis, vnumquemque iudicio suo duci in obseruationem legis, cum tam acriter contra Galatas inuehatur tota illa epistola, quod obseruarent circumcisionem, & alias legis ceremonias. Aliqui recentiores respondent, in alio errore fuisse Galatas, quàm Romanos: quod illi putarent se iustificari apud Deum per obseruationem legis Moisaicae, & ita, quod præcipuum erat in passione Christi, legalibus adscriberent, & Romani solum putabant ceremonialia obseruanda esse tanquam præcepta à Domino, non quia peculiarem haberent vim iustificandi. Mihi difficilis satis videtur solutio hæc, quia non satis constare potest, Galatas putasse legalia habere vim ex se iustificandi sine meritis, & passione Christi per fidem; quia vtrumque simul dicebant necessarium esse. Quare ceremonialia non alio modo, quàm vt præcepta videbantur velle retinere. Facilius solutio est, si dicamus primum Galatis iam satis declaratum fuisse, legem Moyſis non esse amplius in ceremonialibus seruandam; Romani verò non item: paulatim enim Apostoli prædicatione sua legalia abrogarunt, concedentes ad tempus licentiam illorum; quod vt notauit 1.2. in questione de hære, ita fuit licitum, & expediens Euangelicæ prædicationi. Ad hæc Galatæ non solum vtbebantur legalibus tanquam infirmiores in fide, sed Pseudopostoli ipsorum dogmatizabant publicè contra Pauli doctrinam, qui Euangelicæ libertate illis prædicauerat, necessarium esse seruare legalia, & ideo oportuit eos acriter reprehendere, nec vllò modo permittere legalia vtbebantur verò & legalibus, quæ mere ceremonialia erant, & nihil morales, aut iudicialis habebant, qualis erat circumcisio. Aliter verò Romani, ij enim solum bona fide potentes adhuc eos ex parte teneri lege, aliqua illius obseruabant, nempe ea quæ aliquo modo ad mores potius, quàm ad puram ceremoniam spectare videbantur, videlicet ad cultum religiosum dierum, & abstinentiam: vnde nec circumcisio, nec alia, quæ purè ceremonialia videbantur, vt baptisima, & lotiones retinebant. Fuit ergo necessarium reprehendere Galatas de hac sua Iudaica professione, cum Romanis verò infirmioribus mitius agere: sicut etiam Apostoli in Concilio Hierosolymitano concesserunt, imò præceperunt, vt abstinerent à suffocato, & sanguine.

ARGUMENTVM.

CAPITIS XV.

Prosequitur id, quod proposuerat superiori capite: ferendos videlicet esse infirmos, & proximo potius, quàm nobis esse placendum exemplo Christi, qui potius Patri, quàm sibi met ipsi placuit. Excusat deinde se Paulus, quod liberius ad eos scribat ob confidentiam Christi, & pollicetur se ad eos venturum. Postulat denique adiuari ipsorum orationibus, vt euadat pericula infidelium, & eius ministerium acceptum sit sanctis, & Christianis hominibus.

CAPVT XV.

PARAPHRASIS.

1 **D**ebemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis placere. Vnusquisque vestrum proximo suo placeat in bonum, ad adificationem. Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est; Impropria impropertant tibi ceciderunt super me. Quæcunque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, vt per patientiam, & consolationem scripturarum spem habeamus. Deus autem patientia, & solatij det vobis id ipsum sapere in alterutrū secundum Iesum Christū: vt vniuersi vno ore honorificent Deum, & Patrem Domini nostri Iesu Christi. Propter quod suscipite inuicem, sicut & Christus suscepit vos in honorem Dei. Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrū: Gentes autem super misericordia honorare Deum, sicut scriptum est: Propterea confitebor tibi in Gentibus Domine, & nomini tuo cantabo. Et iterum dicit: Laetamini Gentes cum plebe eius. Et iterum: Laudate omnes Gentes Domi-

Debemus autem nos, qui magis instructi sumus in doctrina Euangelica opitulari imbecillibus, & eorum infirmitatem ferre, & non nostris seruire commodis, & voluntati. Vnusquisque vestrum morem gerat proximo suo non ad noxias cupiditates, sed in bonum, vt infirmus adificetur, & crescat in spiritu. Atque ad hoc studium erga fratres debet nos prouocare Christi capiti nostri exemplum, qui non sua infernitati vtilitati, sed suo incommodo nostro commodo consulit, sicut scriptum est Psal. 68. Impropria impropertant tibi ceciderunt super me: hoc est, peccata humani generis, quibus tibi iniuriæ irrogata est, mihi imposita suscepi, vt pro eis debitas penas luerem. Omnia vero, quæ in scriptura veteri scripta sunt, ad nostram vram instructionem scripta sunt, vt exemplo eorum, quos scriptura commemorat aduersas res forti, & patienter animo tolerasse, & rursus exemplo consolationis, quos illi in aduersis constituitis, & ad implorandam Dei operam confugiuntibus contigisse fertur, nos ipsi quoque patienter tolerare aduersa discamus, & firmissimam spem & fiduciam consolationis accipere, quam nobis Dominus in aduersis constituit.

num, & magnificate cum omnes populi. Et rursus
 12 Hais aicit: Erat radix Iesse, & qui exurget regere Gen-
 13 tes in eum Gentes sperabunt. Deus autē spei repleat
 14 vos omni gaudio, & pace in credendo: vt abundetis
 15 in spe, & virtute Spiritus sancti; Certus sum autē fra-
 16 tres mei & ego ipse de vobis, quoniam & ipsi pleni
 17 estis dilectione, repleti omni scientia, ita vt possitis
 18 alterutrum monere. Audacius autem scripsi vobis
 19 fratres ex parte, tanquam in memoriam vos reducēs,
 20 propter gratiam, quæ data est mihi a Deo, vt sim mi-
 21 nister Christi Iesu in Gentibus, sanctificans Euange-
 22 liū Dei, vt fiat oblatio Gentiu accepta, & sanctificata
 23 in Spiritu sancto. Habeo igitur gloriam in Christo
 24 Iesu ad Deum Non enim audeo aliquid loqui coris,
 25 quæ per me non efficit Christus in obedientiā Gen-
 26 tium, verbo, & factis; in virtute signorum & prodigiorum,
 27 in virtute Spiritus Sancti: ita vt ab Ierusalem
 28 per circuitum vsque ad Illyricum repleuerim Euangelium
 29 Christi. Sic autem prædicaui Euangelium hoc, non vbi
 30 nominatus est Christus; ne super alienum
 31 fundamentum ædificarem; Sed sicut scriptū est:
 32 Quibus non est annunciatum de eo, videbunt; & qui
 33 non audierunt de eo, intelligēt. Propter quod impe-
 diebar plurimum venire ad vos; & prohibitus sum
 vsque adhuc. Nunc verò ulterius locum non habens
 in his regionibus, cupiditatem autem habens veniē-
 di ad vos, ex multis iam præcedentibus annis; cum
 in Hispaniam proficisci cœperem, spero quod præter-
 iens videam vos, & à vobis deducar illuc; si vobis
 primū ex parte fruius fuero. Nunc igitur profici-
 scor in Ierusalem ministrare Sanctis. Probauerunt
 enim Macedonia, & Achaia collationem aliquā fa-
 cere in pauperes Sanctorum, qui sunt in Ierusalem:
 placuit enim eis, & debitores sunt eorum. Nam si
 spirituum eorum participes facti sunt Gentiles:
 debent & in carnalibus ministrare illis. Hoc igitur
 cum consummauero, & assignaui eis fructū hunc:
 per vos proficiscar in Hispaniam. Scio autem quoniam
 veniens ad vos, in abundantia benedictionis
 Euangelij Christi veniam. Obsecro ergo vos fratres
 per Dominum nostrum Iesum Christum, & per cha-
 ritem sancti Spiritus, vt adiuuētis me in orationi-
 bus vestris pro me ad Deum, vt liberet ab infideli-
 bus qui sunt in Iudæa, & obsequij mei oblatio
 accepta fiat in Ierusalem Sanctis: vt veniam ad vos in
 gaudio per voluntatem Dei, & refrigerer vobiscum.
 Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen.

stinau impertietur. Deus autem, qui est autor patientiæ, &
 largitor consolationis det vobis gratia sua, 4 vt hoc ipsum,
 quod de patientia in aduersis dixi, vnusquisque vestrum
 erga alium ita sentiat ex corde, & obseruet, vt omni con-
 tentione deposita patienter alterius ferat infirmitatem, &
 imperfectionem; & alterius potius, quam suo commodo in-
 feruiat, vt sic vnanimis, quasi vno communi ore laudetis,
 & honorificetis Deum, nulla lite, & contentione diuisi. 7
 Propter quod vnus alium suscipiat, & foueat quantum vnus
 infirmum, & sibi molestum: 6 sicut & Christus vnus as-
 sumpsit in locum filiorum, nostra omnium peccata in se
 lucenda suscipiens 7 in Dei gloriam & honorem. 8 Dico
 Christum assumpsisse nos: ipse enim non tantum ministerio
 functus est apud Indæos docendo, & sanando, & c. vt ostē-
 deret Deum veracem in promissis, qui ei populo Christum
 promiserat; sed etiam dico Deum à Gentibus laudatum, &
 honorificatum propter misericordiam ipsi non promissam,
 sed factam, sicut scriptum est & c. Ita erruque popululum
 Christus in vnum coniungens omnes tam Gentiles, quam
 Indæos suscepit: 9 Suscipite ergo inimicem, sicut Christus
 suscepit vos omnes. Deus autem, 10 qui est speci nostre bon-
 num, donet vobis nunc per anigma credentibus, & adhuc
 in ipsam sperantibus gaudium, & pacem Spiritus sancti.
 Satis autem persuasum habeo vos plenos esse dilectione erga
 proximos, & omni scientia præditos, vt inimicem vos
 commoneere possitis; visum tamen mihi est liberius aliquan-
 tulum ad vos scribere commonefacienti gratia potius,
 quam ducendi, eo quod gratiam accepi à Deo, vt sim sa-
 cerdos 11 Iesu Christi in Gentibus, & 12 exerceam meum
 sacerdotium, & sacrum ministerium, quod in Euangelij
 prædicatione positum est. 13 & ita prædicationi Gentibus
 facta, sit Deo acceptabile sacrificium in Spiritu sancto. Ha-
 beo igitur vnde gloriari possim 15 non ex me, sed in Dei
 ope, & auxilio 16 per merita Christi mihi collato. 17 Ha-
 beo ergo magnam occasionem gloriandi: non 18 enim susti-
 neo narrare quid est, quod 19 non effecerit per me Christus,
 vt Gentes ad obediendum Euangelio perduceret: quid, in-
 quam, non effecerit verbo prædicationis, & 20 factis signo-
 rum, & prodigiorum potestate, & virtute gratiæ Spiritus
 sancti; ita vt factio incho prædicationis ab Ierusalem per
 circuniacentes etiam regiones Arabiam scilicet, Dama-
 scum, Antiochiam vsque ad Illyricum; quæ est extrema
 pars Macedonia, disseminauerim cum fructu Christi
 Euangelium. Nec verò ædificauis super fundamentum fidei
 ab alio prius positum, sed ego primus illis Euangelium an-
 nunciaui, apud quos nec nomen quidem Christi auditum
 erat, de quibus dicit Isai. 25. Quibus non est annuncia-
 tum de eo, videbunt, & qui non audierunt de eo, intelligēt: & hac de causa dum studeo Euangelium per vos, &
 tantas regiones prædicare, non potui Romam ire, 21 sed sepe iter aggressus detentus sum. Nunc verò cum nullum in his re-
 gionibus amplius locum vacuum habeam, in quo non seminauerim Euangelium, & desiderem multis abhinc annis Romam
 adire, simul atque in Hispaniam proficiscar, in transitu videbo vos, & à vobis deducar illuc, postquam presentia vestra ali-
 quantum 22 expletum fuerit desiderium meum. Nunc 23 verò proficiscor in Hierusalem, vt 24 fidelibus pauperibus dis-
 tribuam elemosynam: vs enim, qui sunt in Macedonia, & Achaia, 25 visum est ex facultatibus suis aliquid communi-
 care fidelibus, qui sunt Hierosolymis, & per manus meas distribui: & sane huius rei debitores erant, si enim per Apostolos,
 qui ex Iudæa, & Hierusalem prodierunt, facti sunt Gentiles participes Euangelij, Gentiles ipsi obligati erant bona, quæ ad
 vsum presentis vite pertinent, illis suppeditare. Cum igitur hoc munus perfecero, 26 & obsignatum mihi as distribuaui, per
 vos transibo in Hispaniam. Scio autem quod cum venero ad vos, cum plenitudine benedictionis, & fructu Euangelij ventu-
 rum sum; meo enim aduentu admodum proficietis in fide, & scientia. Obsecro igitur vos per Dominum nostrum Iesum Chri-
 stum, & charitatem, quam Spiritus sancti dono accepistis, vt mecum vna certetis orando pro me Deum, vt liberet me ab
 infidelibus, qui in Iudæa sunt, ne ab illis impediatur, quominus oblatio, & elemosyna 27 hæc mihi demandata distribui possit
 fidelibus Hierusalem, & eis grata esse, vt sic expleto munere meo ad vos veniam, cum gaudio Deo volente, vt refociller, cum
 videro vestrum in Euangelio profectum. Deus autem, qui est autor pacis: sit cum omnibus vobis. Amen:

A N N O T A T I O N E S.

1. Sibi placere, est suæ vilitati, & commodo studere, sicut enim qui seruit alterius commodo, illi placet, sic etiam sibi met placere dicitur.
2. Illud Psalm. 68. quod citat Paulus, aliqui sic interpretantur: ego in me transtuli blasphemias, quas homines solent in te Pater iacere, sed melius est in vniuersum de omnibus peccatis interpretari, vt in paraphrasi.
3. Patientia, & consolatio scripturarum dicitur, patientia eorum, quos Scriptura commemorat, & eorumdem consolatio.
4. Sapere in alterutrum, aliqui interpretantur pro eo, quod est, idem inter vos omnes sentire, sed illud in Vaquez in Epist. Paul: D d d 3

altervrum, videtur significare erga alios mutuo sentire, vt in paraphrasi.

5. In Græco idem verbum est, quod initio capitis 14. vbi dicitur. *Infirmum autem in fide assumite*, & hæc est conclusio, quam colligit ex præcedentibus.

6. Redit ad exemplum Christi, quod initio capitis proposuerat.

7. *Illud in honorem Dei*, aliqui annectunt particulæ proximè præcedenti, alij verò superiori, *sicut Christus suscepit vos*.

8. Erasmus putat hanc esse summam omnium, quæ dixerat Paulus, sed verisimilius est, hoc esse referendum ad proximè præcedens, vt probet Christum assumpsisse nos.

9. Hæc est conclusio tacita, quam deducere, & probare contendit Paulus.

10. Deum *spei* aliqui interpretantur, qui est autor *spei*, sicut dicitur *Deus pacis*, hoc est, autor pacis. Melius dicitur, *Deus spei*, hoc est, *Deus*, quem speramus: ipse enim dicitur *spes nostra*.

11. Græce non est *διδάσκων*, id est, minister, sed *ἀεὶ ἰσθῆς*, id est, Sacerdos.

12. *Sanctificans Euangelium*, idem est, quod rem sacram operans, quod Græcè est *ἱεραργεῖν τῆρα*, hoc est, exereens sacram ministerium, quod est Euangelij prædicatio.

13. Aliqui volunt hostiam acceptabilem esse ipsas Gentes Pauli prædicatione ad fidem conuersas, & ita assignant sacrificium huius sacerdotij. Sed cum hic Paulus dicat se non scripsisse hæc, quia ipsi indigerent admonitione, vt eos lucraretur, sed solum, vt exerceret officium prædicationis, ad quod constitutus fuerat gratia Dei Sacerdos, melius hostia, vel Gentium oblatio intelligitur ipsa prædicatio Euangelij in Spiritu Gentibus facta, vt in paraphrasi.

14. Particula *igitur*, non est illationis nota, sed continuatiua sermonis.

15. *Ad Deum* idem est, quod apud Deum, qua phrasi vsus est cap. 4. & vtroque in Græco est *πρὸς*, quæ significat *ad*, & *apud*, idem autem est apud *Deum*, quod *Dei virtute*, vt ibi ostendimus.

16. Cum dicit *in Christum*, significat meritum, cuius intuitu auxilium accepit.

17. Torum hunc numerum suppleuimus, vt ostenderemus connexionem illius causalis subsequens.

18. Verbum Græcorum est *τολμῶ*, quod significat etiam teste Budæo *sustineo*, quasi dicat: præ magnitudine rei non sustineo narrare.

19. Modus loquendi Pauli difficilis est: videtur enim hic sensus: Non audeo narrare aliquid ex multis, quæ non effecit Christus per me ipsum, quasi aliquid non effecerit Christus per me ipsum: cum tamen contrarium significare velit, scilicet nihil non effecisse, & ita inquit: *Non audeo dicere, quid non effecerit Christus*, hoc est, quomodo nihil prætermiserit Et hic modus loquendi apud Hispanos ad idem significandum, quod Paulus significare voluit, frequens est.

20. Facta aliqui referunt ad mores, non ad prodigia, & miracula; sed cum opponat *verbo* melius intelliguntur facta miraculorum, & signorum, quibus iualit Euangelium.

21. Cum dicit, *prohibitus sum usque ad huc*, explicat id, quod dixerat cap. 1. verba autem hæc in Græco non habentur, habentur tamen in vulgata emendata.

22. Græce est *ἐμπρόσωπον*, à verbo *πρόσωπον*, quod significat expleri, & ad literam est: Si tamen vobis primum expletus fuero.

23. Particula *igitur*, ibi habet vim continuandi, idè interpretati sumus *verò*.

24. Sanctos appellat fideles, & ita infra eodem modo Sanctos pauperes, fideles pauperes intelligit: sic capit. 1. *uocatis sanctis*.

25. *Probauerunt*, idem est, quod placuit illis: in Psalm. *Quoniam placuerunt seruis tuis lapides eius*, in Græco dicitur, *quoniam probauerunt serui tui lapides eius*. Iterum autem id repetit infra, cum dicit, *placuit enim eis*, quod nos in paraphrasi omisimus.

26. Vox Græca *σπερματόδωρον* significat *obsignatum tradidero*, ex quo intelligitur eam elemosynam fuisse in pecunia obligata: appellat autem fructum teste Chrysofomo, vt significet, eam multum profuisse ipsis largitoribus.

27. Oblationem obsequij sui dicit elemosynam sibi demandatam, est enim elemosyna quoddam genus oblationis.

C A P V T XVI.

Caput hoc non illustrauimus paraphrasi, quòd litera Pauli satis perspicua sit, sed quædam notare placuit circa illud.

1 **C**ommodo autem vobis Phœben sororem no-
2 stram, quæ est 1 in ministerio Ecclesiæ, quæ est
3 in Cenchris: vt eam suscipiatis in 2 Domino dignè
4 sanctis: & assistatis ei, in quocumque negotio vestri
5 indigeritis, etenim ipsa quoque assistit multis, & mihi
6 ipsi. Salutate Priscam, & Aquilam adiutores meos
7 in Christo Iesu (qui pro anima mea suas ceruices sup-
8 posuerunt: quibus non solum ego gratias ago, sed &
9 cunctæ Ecclesiæ Gentium) 3 & domesticam Eccle-
4 siam eorum: salutate Epænctum dilectum mihi, qui
5 est primitiuus Ecclesiæ Achaïæ in Christo Iesu. Sa-
6 lutate Mariam, quæ multum laborauit in nobis. Sa-
7 lutate Andronicum, & Iuniam 4 cognatos, & con-
8 captiuos meos: qui sunt 5 nobiles in Apostolis, qui
9 & ante me fuerunt in Christo. Salutate Ampliatum
6 dilectissimum mihi in Domino: salutate Vrbanum

adiutorem nostrum in Christo Iesu, & Stachyn dile-
ctum meum. Salutate Appellen probum in Christo Iesu. 10
Salutate eos qui sunt ex Aristoboli domo. Salutate 11
Herodionem cognatum meum. Salutate eos, qui sunt 12
ex Narcissi domo, qui sunt in Domino. Salutate Try-
phânâ, & Tryphosam, quæ laborant in Domino. Sa-
lutate Persidem charissimam, quæ multum laborauit 13
in Domino. Salutate Rufum electum in Domino, & matrem 14
eius, & meam. Salutate Afyncritum, Phlegon-
tem, Hermam, Patrobam, Hermen, & qui cum eis 15
sunt fratres. Salutate Philologum, & Iuliam, Ne-
reum, & sororem eius, & Olympiadem, & omnes, 16
qui cum eis sunt, sanctos. Salutate Inuicem in oscu-
lo sancto. Salutant vos omnes Ecclesiæ Christi. Ro-
go autem vos fratres, vt obseruetis eos, qui dissen-
siones, & offendicula præter 7 doctrinam, quam
vos

vos didicistis, faciunt: & declinate ab illis. Huiusmodi enim Christo Domino nostro non feruiunt, sed suo vètri: & per dulces sermones, & 8 benedictiones seducunt corda innocetium. Vestra 9 enim obedientia in omni loco diuulgata est. Gaudio igitur 10 in vobis. Sed volo vos sapientes 11 esse in bono: & simplices in malo. Deus autem pacis ceterat 12 Satanam sub pedibus vestris velociter. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum. Salutat vos Timotheus adiutor meus: & Lucius, & Iason, & Sosipater cognati mei. Saluto vos ego Tertius, qui scripsi epistolam in Domino. Salutat vos Caius 13 hospes meus, & vni-

uerſa Ecclesia. Salutat vos Erastus 14 arcarius ciuitatis, & Quartus frater. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis, Amen. Ei autem, 15 qui potens est vos confirmare 16 iuxta Euangelium meum, & prædicationem Iesu Christi, secundum 17 reuelationem mysterij temporibus 18 æternis tæciti, (quod nunc patefactum est per scripturas prophetarum secundum præceptum æterni Dei, ab obedientiam fidei) in cunctis Gentibus cogniti, soli sapienti Deo, per Iesum Christum, cui honor, & gloria in sæcula sæculorum. Amen.

ANNOTATIONES.

1. *Ministra* Græcè est δίακονα, variè tamen exponi solet. Græci cum Chrysoſtomo existimant fuisse nomen dignitatis in Ecclesia, alij verò cum S. Thom. censent dictam fuisse, in ministerio esse, quia ministrabat bona sua pauperibus Ecclesia.
2. *In Domino*, idem est, quod per Dominum, nam particula in, sæpe in Scriptura significat per, vt in Epistola ad Ephes. dicemus, vbi in Christo idem est, quod per Christum.
3. *Domeſticam Ecclesiam*, idem est, quod congregationem domus suæ, nempe totam domum.
4. *Cognatos* vocat, quia erant ex gente Iudæorum.
5. *Nobiles in Apostolis* significat, aut inter Apostolos, aut iudicio Apostolorum insignes.
6. *Electum in Domino*, vocat eximium religionem apud Deum.
7. *Præter doctrinam*, Græcè est πέρα τῆς διδασκαλίας, & denotat contra doctrinam: nam πέρα significat etiam contra, quò sensu accipi ab Aristotele frequenter notauimus 1. 2. distinct. 25. cap. 3.
8. *Benedictiones*, Græcè est εὐλογίας, quidam putant idem benedictiones, & dulces sermones, nempe adulationes: & ita hac forte ratione illud benedictiones, non interpretatur Chrysoſtomus. Alij per benedictiones intelligunt promissiones magnificas.
9. *Particula enim* reddit causam: difficile autem est, cuiusnam causam reddat. Aliqui cum Chrysoſtomo putant esse occupationem, ac si diceret: Hæc quæ dixi de erroribus, nihil ad nos pertinent: nam vestra obedientia, &c. potest etiam referri ad illud, Rogo vos fratres, vt obseruetis: nam vt dixi in 1. c. num. 12. causalis particula apud Paulum, non semper refertur ad proximè, sed ad remotè præcedentia, & sensus erit, ideo rogo vos fratres, vt obseruetis eos, quia vestra obedientia in omni loco nota est: ne igitur eâ amittatis auscultantes eos, qui contraria prædicant, dixi vt prudenter eos auscultetis. Id quod autem subiungit, hunc sensum planè indicat, cum ait, Gaudeo in vobis, sed volo vos sapientes in bono, & simplices in malo: ac si diceret: gaudeo de vestra obedientia, sed desidero vos esse cautos, vt eam obseruetis, quia facilitas obediendi solet esse obnoxia fraudi.
10. *In vobis*, Græcismus est significans idem, quod de vobis.
11. *Sapientes in bono, & simplices in malo*, alludit ad doctrinam Christi apud Mart. c. 10. *Esote prudentes, sicut serpentes*, nempe ad bonum, supple, discernendum à malo, ne facile sub specie boni ab alijs decipiãmini, & *simplices, sicut columbæ*, nempe ad malum, supple, dissimulandum sub specie boni, hoc enim non est prudentia, sed dissimulationis mendacis, & in hoc cupit eos assimulari columbæ, quæ nihil mali dissimulare solet, & in illo priori serpenti, qui insidias sibi paratas callidè discernit.
12. *Satanam*, intelligit quemcunque autorem falsæ doctrinæ, ex qua dissensio oritur in Ecclesia.
13. *Hospes meus, & vniuersa Ecclesia*, Græcè est: & vniuersa Ecclesia, vt sensus sit, qui me, & vniuersam Ecclesiam hospitio recipit: sic etiam legunt aliqui codices vulgati, sed emendata legit: *Et vniuersa Ecclesia*, & sensus diuersus est, nempe hospes meus, & vniuersi fideles salutant vos.
14. *Arcarius*, Græcè est ἀρκάριος, hoc est, œconomus, & dispensator.
15. *Ei autem, &c.* hyperbaton est, vt sensus sit, ei autem, qui potest vos in cæpto confirmare iuxta id, quod ego annunciaui vobis, qui est solus sapiens Deus, per Iesum Christum, honor, & gloria in sæcula sæculorum. Nec obstat nomen cui, quod in omnibus codicibus est, quia redundat more Scripturæ, vt in Psalm. 127. *Cuius participatio eius in idipsum*, redundat autem, cuius, aut eius, quare non opus est supplere aliquid, vt aliqui faciunt existimantes esse sensum etiam ecclipricum, cui aliquid desit: supplent autem in hunc modum, ei autem, &c. gratias agimus, cui honor, & gloria, &c.
16. *Particulam iuxta*, aliqui interpretantur in, vt sensus sit, qui potest in Euangelio confirmare: sed non oportet mutare particulam, & sensus optime congruit, sicut numero præcedenti diximus, quia paulus sapiens annunciauerat, confirmationem in bono à Domino esse.
17. *Secundum reuelationem*, aliqui interpretantur in reuelatione.
18. *Temporibus æternis*, idem est, quod toto tempore ab orbe condito, vt notauimus 1. part. disp. 33. cap. 2.

PARAPHRASIS,
ET ANNOTATIONES
IN EPISTOLAM B. PAULI
AD GALATAS.

ARGUMENTVM TOTIVS EPISTOLÆ

SVNT qui putent idem esse institutum huius epistolæ, & eius, quæ est ad Romanos: & in vtraque duo tractari: alterum, iustificationem ex fide provenire, non ex lege: hoc est, ex cæremoniis, quæ lege veteri præcipiebantur: alterum eos, qui ex spiritu fidei sunt iustificati, liberos esse ab observatione cæremoniarum ipsius legis. Horum tamen sententia mihi non probatur: vt enim iam satis constat ex Epistola ad Romanos, nihil in ea Paulus curat de cæremoniali obseruatione antique legis, sed vbicunque mentionem facit legis in ea Epistola loquitur de quacunque etiam morali lege Decalogi, à cuius obseruatione non liberatur, qui iustificatus est. Cùm verò in ea Epistola docet iustificationem non provenire ex lege: nõ contendit ex cæremoniis legis non iustificari aliquem: sed ex sola litera legis, & noticia illius sine spiritu fidei adiuuante ad illius obseruationem, hominem non iustificari. In hac verò epistola præcipue de cæremonialibus loquitur: cum enim Galatæ seducti essent à quibusdam Pseudoapostolis, vt post Baptismum retinerent antiquas Iudæorum cæremonias: & eas necessarias esse existimarent, ostendit, abiiciendas esse omnino, & cum Euangelio minime necessarias esse. Quod vero in cap. 2. & 3. de omni lege in vniuersum etiam morali videatur loqui ostendens ex illa nec hæreditatem spiritualement vlli contingere, nec vllum iustificari; sed ex Dei promissione, & spiritu fidei, aut gratia, sicut in Epistola ad Romanos docuerat: id facit, vt inde probet cæremonias illius legis non esse retinendas: quod ipse præcipue contendit: Quomodo verò hoc sequatur dicemus in cap. 3. numer. 47. Porro autem Paulum in hac Epistola loqui de imbecillitate legis moralis ad iustificationem, in secundo nimirum, & tertio capite, probaui ex professo 1. 2. disp. 166. c. 2. & disp. 189. cap. 4.

ARGUMENTVM.

CAPITIS I.

Cum Paulus vidisset Galatas seductos à quibusdam contra id, quod ipse illis predicauerat, vt suam doctrinam tueretur, & illorum non auderes fallaciam: commendat dignitatem

gnitatem Apostolatus sui, quam non inferiorem aliis se accepisse testatur, & ad hoc sua occasionis mentionem facit, & quomodo à Christo Evangelium accepit.

CAPVT I.

PARAPHRASIS

Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Iesum Christum, & Deum Patrem qui suscitauit eum a mortuis, & qui mecum sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ. Gratia vobis, & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo, qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, vt eriperet nos de præsentis sæculi nequam, secundum voluntatem Dei, & Patris nostri, cui est gloria in sæcula sæculorum. Amen. Miror quod sic tam citò transferimini ab eo, qui vos vocauit in gratiam Christi, in aliud Evangelium: quod non est aliud, nisi (sunt aliqui qui vos conturbant, & volunt conuictere Evangelium Christi. Sed licet nos, aut Angelus de cælo Euangelizet vobis præterquam quod euangelizauimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis vobis euangelizauerit præter id, quod accepistis, anathema sit. Modo enim hominibus suadeo, an Deo? An quero hominibus placere? si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem. Notum enim vobis facio fratres, Evangelium, quod euangelizatum est à me, quia non est secundum hominem. Neque enim ego ab homine accēpi illud, neque didici, sed per reuelationem Iesu Christi. Audistis enim conuersionem meam aliquando in Iudaismo, quoniam supra modum persequabar Ecclesiam Dei, & expugnabam illam, & proficiebam in Iudaismo supra multos coetaneos meos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum. Cum autem placuit ei, qui me segregauit ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suam, vt reuelaret filium in me, vt euangelizarem illum in Gentibus: continuo acquieui carni, & sanguini; neque veni Ierosolymam ad antecessores meos Apostolos: sed abij in Arabiam, & iterum reuersus sum Damascum. Deinde post annos tres veni Ierosolymam videre Petrum: & mansi apud eum diebus quindecim. Alium autem Apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrem Domini. Quæ autem scribo vobis; ecce coram Deo, quia non mentior. Deinde veni in partes Syriæ, & Ciliciæ. Eram autem ignotus facie Ecclesiis Iudææ, quæ erant in Christo: tantum autem auditum habebant: quoniam qui persequēbatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem, quam aliquando expugnabat. Et in me clarificabant Deum.

Ierosolymam ad consulendos Apostolos, sed propterea, vt eram missus, aggressus sum munus prædicationis, ad quod suscitatus, & contuli me ad hoc in Arabiam, deinde iterum veni Damascum, &c.

ANNOTATIONES.

1. Illud ab hominibus, & illud neque per hominem, aliqui putant esse diuersa, vt prius denotet solum originem missionis, & eum, à quo missus sit Apostolus: posterius autem interesse non alii cuius, & fauorem, vt ab alio mitteretur. Mihi verò videtur pro eodem omnino vsurpari, quia statim subdit, *sed per Iesum Christum*, cum tamen non tantum fauore illius, sed etiam ab illo Paulus esset missus iuxta illud Marci 10. & Ioann. 20. *Eccē ego mitto vos*. Et illud Matt. 28. *Data est mihi potestas in celo, & in terra, &c.* & ita eodem modo subdit, & *per Deum Patrem*, cum tamen Deus Pater propria autoritate Paulum miserit, non tamen fuerit intercessor, vt mitteretur. Quod autem attinet ad initium Epistolæ, & salutationem dicendum est, sicut in Epistola ad Romanos notauimus. Nec obstat, quod dicat, & *ceteri fratres, qui mecum sunt*, cum tamen ipsi non scriberent Epistolam, nam cum ipse Paulus nomine eorum eam scriberet, recte dicere potuit, & *ceteri fratres, &c.* Supple, mittunt hanc Epistolam ita vt non solum salutatio, sed tota Epistola etiam aliis fratribus eo modo, quo diximus, tribuat, &c.
2. Sæculum prauum appellat prauas hominum cogitationes, & opera nostre nature corruptæ, non tantum iam commissa, sed quæ committerentur, nisi Christi gratia præsto esset.
3. Illud *secundum voluntatem*, non refertur ad id, quod quidam dicunt, distributionem gratiæ, non ex beneplacito humanitatis Christi, sed Dei factam fuisse. De quo satis 1. par. disp. 94. cap. 5. & 3. par. qu. 19. art. 1. sed refertur ad dispositionem, qua Deus voluit Christum pro nobis mori.

4. Illud *tam cito*, Hieron. refert ad tempus conuersionis, quasi Paulus miretur, quod post tam breue tempus, quo ab ipso erant in fide instructi, defecerint ab Euangelio. Mihi uero placet sensus, quem in paraphrasi sequutus sum, qui est Chryf. vt illud *tam cito* ad leuem tentationem, & persuasionem referatur: hoc enim mirandum erat: non autem quod post breue tempus conuersionis retrocederent, imò oppositum esset magis mirandum.
5. Illud *ab eo, qui vos uocauit*, est periphrasis ipsius Dei, cui tribuitur in Scriptura uocatio ad fidem, & gratiam.
6. Totus numerus vsque ad illud, *nisi ex eo* supplendum uidetur, vt congruat contextus.
7. *Præter id*, quod est in textu, interpretati sumus *diuersum ab eo*, uerum non est ita intelligendum, quasi nihil liceat addere doctrinæ semel à Paulo prædicatæ, nam si ipse iterum prædicasset, addidisset, sed ita ut aliquo modo sit contrarium, sicut erat, inducere circumcisionis obligationem. Notandum tamen est Apostolum data opera dixisse, *Præter id quod euangelizatum est*, vt optimè notant Græci; quia non tantum dicit anathema eum, qui omnino contrarium prædicauerit, sed etiam eum, qui aliquid dumtaxat prædicauerit, quod minima ex parte sit contrarium.
8. Reddit rationem, quare asperè loquutus sit, vt videatur Pseudoapostolos irritasse: rationem ergo optimam reddit, quia nunc dicit causam apud Deum, non apud homines: unde non mirum, si non curet, non placere hominibus, sed Deo soli ueritatem planè dicendo, sic interpretantur Græci.
9. Reddit causam, & probat ab effectu, quomodo non quærat placere hominibus, nec gloriam apud eos.
10. Quidam ita interpretantur: si studerem placere hominibus, desinerem esse seruus Dei, sed efficacior est probatio illa ab effectu secundum sensum paraphrasis, quem sequuntur Græci Patres.
11. Illud enim, quod causam reddidit in Græco est *ὅτι*, Latine autem, quod uidetur quadrare contextui, quia Paulus aggreditur nouam narrationem. Ego uero existimo optime esse posse particulam causam, sicut est in uulgata, ita tamen vt non reddat causam eius, quod proxime præcessit, sed anterioris, quod frequens esse in Paulo notauit in Epist. ad Rom. Reddit uero causam eius, quod dixerat prius, *Si aliquis uobis euangelizauerit, &c. anathema sit*, ostendens Euangelium, quod ipse prædicauit, se à Christo proxime accepisse, vt ostensa eius certitudine confirmet illud, quod dixerat *anathema sit*: & idè vt ostenderem in paraphrasi connexionem proxime antea, illud repetiui.
12. Narrat quomodo non accepit ab aliquo homine Euangelium, sed proxime à Deo, & à Christo.
13. Dicit *ex uero*, non vt ostendat statim, dum in uero esset uocatione ipsa segregatum fuisse, uel ab ortu suo: siquidem postea uocatus fuit: nec ut ostendat decreto Dei fuisse segregatum solum ex uero, cum ab æterno fuerit, sed ut ostendat sine meritis suis, sicut cap. 9. ad Rom. *sed & Rebecca ex eodem concubitu*.
14. Illud, *ut reuelaret filium eius in me*, aliqui referunt ad illud *uocauit*, ita ut illud *ut*, significet causam finalem uocationis. Melior contextus est, si referatur ad *placuit*, & illud *ut*, non sit finalis particula, sed expletiuua hoc modo: placuit ut reuelaret, & in Græco non habetur, sed uerbum *reuelare* in infinitiuo.
15. Illud *in me*, Erasmus putat idem esse *per me*, & in scriptura illud *in*, frequenter significare *per*, ut dixi in Epist. ad Rom. Melius tamen quadrat expositio paraphrasis, quæ est Chrysostrami, ut illud *in me* idem sit, quod *mibi*.

A R G V M E N T V M.

CAPITIS II.

Postquam superiori capite ostendit auctoritatem Euangelij, quod prædicauit, non esse inferiorem auctoritate Euangelij aliorum Apostolorum, ut ei fides adhiberetur: in hoc capite primum prosequitur, qua ratione Euangelium suum cum aliis Apostolis Hierosolymis contulerit, & ab eis uia fuerit probatum, ut ipse, & Barnabas in Gentes mitterentur, alij uero ad prædicandum Iudeis se contulerint. Deinde incipit probare circumcisionem, & legalia non esse seruanda, sicut Galatis prædicauerant Pseudoapostoli. Id uero probat trifariam: primo quia cum comes ipsius, Titus ascendisset cum eo Hierosolymam, & esset circumciscus: alij Apostoli non suaserunt, nec compulerunt ipsum circumcisci, ita ut auctoritate aliorum Apostolorum probet, Galatis circumcisionem non esse necessariam. Secundo quia ipse reprehendit acriter Petrum, quod uideretur consentire his, qui ceremonias Iudaicas obseruabant. Tertio ex eo quod homo non iustificatur apud Deum ex operibus legis, sed ex fide: quod utrum sit intelligendum de operibus ceremonialibus, an etiam de moralibus legis in annotationibus ostendam.

CAPVT II.

PARAPHRASIS.

Deinde post annos quatuordecim, iterum ascendi Ierosolymam cum Barnaba, assumpto & Tito. Ascendi autem secundum reuelationem, & contuli cum illis Euangelium, quod prædico in Gentibus; seorsum autem iis, qui uidebantur aliquid esse: ne forte in vacuum currerem aut cucurissem. Sed neque

Post hæc transactis 14 annis quatuordecim, iterum ueni Hierosolymam simul cum Barnaba, pariter & 2 Tito, etiamsi Gentilis esset, & in circumciscis: ascendi autem motus diuino oraculo, & familiariter exposui 3 illis, quos Hierosolymis erant, Christianis doctrinæ genus, quod in Christo prædicando habemus sum sequutus. Seorsim uero contuli

neque Titus, qui mecum erat, cum esset Gentilis compulsi sunt circumdidi: sed propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutem redigerent. Quibus neque ad horam cessimus subiectione, ut veritas Euangelij permaneat apud vos. Ab iis autem, qui videbantur esse aliquid (quales aliquando fuerint, nihil mea interest. Deus enim personam hominis non accipit.) Mihi enim, qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt. Sed contra, cum vidissent, quod creditum est mihi Euangelium præputij, sicut & Petro circumcissionis, (qui enim operatus est Petrus in Apostolatu Circumcisionis, operatus est, & mihi inter Gentes) & cum cognouissent gratiam, quæ data est mihi; Iacobus, & Cephas, & Ioannes, qui videbantur columinæ esse, dexteras dederunt mihi, & Barnabæ sociatis: ut nos in Gentes, ipsi autem in Circumcisionem tantum ut pauperum memores essemus: quod etiam sollicitus fui hoc ipsum facere. Cum autem venisset Petrus Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. Prius enim quam veniret quidam à Jacobo, cum Gentes edebat: cum autem venissent subtrahere, & segregabat se timens eos, qui ex circumcissione erant. Et simulationi eius consenserunt ceteri Iudæi, ita ut & Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem. Sed cum vidissent quod non rectè ambularent ad veritatem Euangelij, dixi Cephas coram omnibus. Si tu, cum Iudæus sis, Gentiliter viuus & non Iudaice: quomodo Gentes cogis Iudaizare? Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores. Scientes autem, quod non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Iesu Christi, & nos in Christo Iesu credidimus, ut iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus legis: propter quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. Quod si quaerentes iustificari in Christo, inueni sumus, & ipsi peccatores, nunquid Christus peccati minister est? Absit. Si enim quæ destruxi, iterum hæc ædifico: prauaricatorem me constituo. Ego enim per legem, legi mortuus sum, ut Deo viuam: Christo confixus sum cruci. Viuo autem, iam non ego: viuit verò in me Christus. Quod autem nunc viuo in carne: in fide viuo Filij Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me. Non abiicio gratiam Dei. Si enim per legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est.

cum essent adhuc in fide paruuli, & ceremonialia obseruarent, nec illis omnino essent interdita. Et ceteri Iudæi ad fidem conuersi, qui cum Petro simul antea commercium habebant Antiochia cum Gentilibus, videntes simulationem Petri, quia simulauit se obseruare legalia, abscedentes à Gentilibus eodem modo: & ipsi simulauerunt: & eo progressum est exemplum Petri, ut Barnabas quoque meus collega duceretur in simulationem eorum. Sed cum viderem, quod Petrus, & reliqui Iudæi conuersi ad fidem claudicaret, nec satis firmi essent in declaranda veritate: Euangelij: sed modo Gentibus se adiungentes legem negligerent: modo ab illis se separantes legis obseruarent ceremonias, dixi Petrus: si tu qui Iudæus natione & ab infanti circumcisus es, sciens ceremonias legis Christi morte iam cessasse, nec vim habere, cum Gentilibus communi mensa, & quibusuis cibis vtebaris, antequam venirent Iudæi: & sic Gentiles conuersi suasi sunt sine ceremonia legis iustificari posse: profecto hoc tuo facto, & exemplo postquam Iudæi venerunt, subtrahens te à consortio Gentilium, & mensa eorum, adducis eos in eam opinionem: ut etiam ipsi velint ceremonias obseruare, & ita circumcidi, ne ipsos tanquam incircumcisos, & immundos, & nondum per fidem iustificatos fugias, ex quo in magnum errorem inducitur. Nos 20 genere Iudæi non profelyti, nec ex gentilibus; & 21 impus paremibus genti 22 scientes non iustificari hominem ex 23 operibus legis, sed per fidei spiritum, in Christum credimus, 24 ut instituiam, quam lex præstare non potest, fide Christi consequamur, non autem ex operibus: non quod putemus etiam ex operibus iustificari aliquem posse; sed 25 propter eam quod ex operibus legis, hoc est, solo legis adiutorio nullus homo iustificabitur nunquam, nec ex solo legis adiutorio vllus iustificari potest. 26 Sed neque illis obseruatio, qua parte ceremonialis est, necessaria existimari debet ad iustificationem. 27 Si enim, 28 qui ex fide contendunt, iustificari sine legis ceremoniis, adhuc 29 & ipsi peccatores sunt, sicuti Gentiles incircumcisi, & infideles, ut eos debeamus euitare, sicut tu Petre fugis consortium Gentilium; iam fidelium ac si peccatores essent, efficitur Christum esse causam, cur in peccato maneant, qui eos à legis ceremoniis ad legem, & fidem suam abducit, & ita à remedio peccati, quod erat in legis ceremoniis ipsos auocant. 30 Christus autem non potuit esse causa, ut ipsi in peccato manerent eos decipiendo, & auocando à vero remedio: ergo nec ipsi sunt peccatores adhuc non obseruantes ceremonias legis, ut eos tanquam impuros fugere debeas. 31 Quod verò Petre male feceris fugiendo consortium Gentilium fidelium, inde cognosces: 32 quia, si quis quod antea faciebat tanquam bonum, postea fugit, ostendit se & declarat in iustum: necesse enim est, aut ipsum tuac peccare cum relinquit, quod antea sequebatur, aut antea sequendo illud peccasse: tu ergo tale me ostendis, cum deseras modo Gentiles religionis causa, cum quibus antea consortium habebas.

33 Porro legem vim non habere iustificandi, inde constat, quia 34 per legem ipsam, habendo scilicet litteram illius sine fidei adiutorio mortui sunt ipsimet legi, eam transgredientes, & pravaricantes: 35 ut verò vivant vita Dei, & iustificatio- nis, observantes legem Decalogi, cum Christo, 36 crucifigi debent in Baptismo, & fide eius, ut spiritu illius legem observent. Hoc modo, quisque cum Christo crucifixus, & conspuitus in Baptismo, & gratia ipsius dicere potest, cruci affixus sum, vi- vo ego, tamen iam non ego, verus scilicet homo, sed Christus, & gratia eius vivit in me. Quod autem adhuc in carne ma- nens, & consumens adhuc cum veteri Adamo, & corpore peccati, nihilominus 37 vivo spiritali vita (quod mirum sane est) ex fide filij Dei, & spiritu illius provenit, quo supero pravorum motus illius, qui me ad legis transgressionem, & mortem contendit pertrahere, ex fide inquam, Filij Dei, qui dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis, ut merito passionis il- lius spiritum fidei haberemus ad observandam legem. Apprehendo 38 ergo gratiam Dei, & spiritum illius ad iustificatio- nem, non enim puto, 39 solam legis notitiam ad iustificacionem, & recte vivendum sufficere: nam si sufficeret, frustra Chris- tus mortuus esset, cum sola virtus boni, & mali sufficeret.

ANNOTATIONES.

1. Quidam cum Beda enumerant hos 14. annos à tempore conuersionis, alij cum Hieronymo post illos tres, quorum superiori cap. fecit mentionem, quibus etiam addunt hos 14.
2. Habet emphasim illud, *assumpto & tuo*, ut ostendat non timuisse secum habere seruum Gentilem, & incircuncisum, etiam cum venit Hierosolymam ad Iudæos.
3. Illud *cum illis*, alij referunt ad Petrum, & Iacobum, ego tamen puto generalius accipi pro omni- bus alijs, cum deinde speciatim addat, *Scorsim autem his, qui videbantur aliquid esse*, per quos intelligit Petrum, & Iacobum.
4. In Latinis codicibus dicitur, *qui videbantur aliquid esse*, in Græco verò, & antiquis Latinis codicibus non habetur illud *aliquid*, nec Augustinus legit, nec Hieronymus: imo apud Augustinum non est illud *esse*, sed tantum legit (*qui videbantur*) & exponit: qui videbantur eminere in Ecclesia: ad eundem modum Hieronymus, *qui videbantur columna esse*, hoc enim modo loquendi infra videtur Paulus hoc eodem cap. In idem recidit expositio, quam sequuti sumus in paraphrasi, quæ est Erasmi, in Græco habetur *δοκούντες δοκῶντες* autem absolutè dicuntur, qui in pretio sunt, intelligit autem Petrum, & Iacobum.
5. Illud. *Ne forte in vanum currerem, &c.* non dixit, quod dubitaret de suo Evangelio, sed ob ratione, quam in paraphrasi addidimus.
6. Iam incipit probare necessariam non esse circuncisionem. Primò quia alij Apostoli non impulerunt, ut Titus circuncideretur, ergo non putabant esse necessarium circuncidi: ex quo fit non esse solam Pauli do- ctrinam, sed aliorum Apostolorum, quam ipse Galatis prædicauit, & tunc prædicabat.
7. Totus hic numerus suppletus est, videtur enim conclusio argumenti, quod facit Paulus hoc modo: Contuli cum Apostolis meum Evangelium, & cum scirent mecum esse Titum incircuncisum, non compu- lerunt me, ut circuncideretur, ergo non putabant necessarium esse.
8. Illud *sed*, quod est aduerlatiua particula, multos perturbauit, ut videre licet apud Adamum: ommissis ve- rò aliorum expositionibus solita breuitate nostram probare cõtendo. Clausula illa cum aduerlatiua *sed*, red- ditur difficilis ex duobus. Primùm ex illa particula *propter*, quæ Græcè est *διὰ*, & significat *propter*, deinde quia perìodus est concisa, & ecclipticus sermo sine verbo. Tollitur autem vtraque difficultas facile, pri- mùm si illud *διὰ* ponatur ibi pro *à*, aut *per*, sicut solet poni, ita, ut ibi significet causam efficientem, Deinde si perìodo concisa repetatur verbum præcedentis perìodi, scilicet, *compulsus est*, & sic sensus facile constat. Affertur ergo illa particula *sed* de falsis fratribus, quod de Apostolis negauerat, sicut patet in paraphrasi, ut inde probet ex sententia Apostolorum, & ex sua ipsius constantia, qua coram Apostolis restitit falsis fratri- bus, id quod ipse persuadere contendit Galatis.
9. Illud *ad horam*, idem est quod minime, & ad minimum tempus, eo quòd nec minimo tempore passus esset Paulus, ut ipsi hanc vim inferrent, sed statim sine mora eorum cõnatum represserit, & sententiam con- futauerit.
10. Illud *ut*, non denotat finem, propter quem tunc Paulus id fecerit, quasi tuuc ea intentione fecerit, ut Galatæ ex facto in sua doctrina firmarentur: forsàn enim tunc de illis non cogitauit: sed significat finem, quare hoc illis factum exposuerit, scilicet ut hoc sit illis argumentum, sicut dicitur in paraphrasi.
11. Illud videtur supplendum, id enim Paulus adiecturus erat.
12. Parenthesim illam existimo positam à Paulo, quia dixit, *ab his, qui præcipui erant, &c.* ne ei obiceretur, illos fuisse idiotas piscatores antea. Et in paraphrasi sequuti sumus expositionem Ambrosij, & Augustini, Hieronymus alio refert, sed non ita placet.
13. Iterum repetiui, quod additum erat in n. 11. ut causalis enim, quæ post parenthesim posita erat, rectè cõ- necteretur, & causam redderet, ob quam ab illis nihil accepit, eo quòd illi nihil ei contulerint.
14. Est hyperbaton, & propter longam parenthesim repetit inchoatam orationem dicens: *Et cum cognouis- sent gratiam Dei, quæ data est mihi, ac sic diceret, & cum inquam, cognouissent, &c.*
15. Ibi suppleri debet illud *admonuerunt, vel quid simile*.
16. Pergit adhuc confirmare, quod proposuerat, nempe suum Evangelium, quod ipse Galatis prædicauit auferens illis legalia tantæ esse auctoritatis, ut veritate ipsa nixus, ausus sit reprehendere Petrum, quòd in hac re non admodum caute ambularet in obseruatione cæremoniarum.
17. In textu Latino dicitur, *in faciem ei restitit*, in Græco verò *κατὰ πρόσωπον*, id est, *iuxta faciem*, quod ita Hieronymus interpretatur, & Chrysostomus, ut illud *iuxta faciem*, significet reprehendisse tantum ex com- posito, & fide, non autem ex corde. Hieronymus enim contendit in nullo fuisse Petrum verè reprehen- sum, sed in 1. 2. disputat. 182. cap. 6. ostendimus Petrum verè dignum fuisse reprehensione, etiam in eo, quod bona fide ductus fecit, non peccauerit: expositioni Hieronymi fauet illud 2. ad Corinth. 10. *Quæ se- cundum faciem sunt, videte, id est, quæ habent apparètem speciem potius quam rem, &c.* cap. 5. *ut habeatis ad eos, qui in facie gloriantur, scilicet ad hypocritas.* Verù cum Petrus, ut diximus, verè dignus fuerit reprehensione, placet ex- positio quæ sequuti sumus, quæ est Augustini, cui fauet illud 2. Cor. 10. *Secundum faciem quidem humilis sum in- ter vos, absens autem, &c.* hoc est, *dum præsens, sum humilis inter vos.* Et Act. 23. *Non est Romanis consuetudo dam- nare hominem aliquè, nisi is, qui damnatur, præsentem habeat accusatores.* In Græco pro *præsentem* dicitur *πρὸς πρόσωπον*.

18. Illud à *Iacobo*, idem est quod *Hierosolymis*, Iacobus enim erat Episcopus Hierosolymorum.
19. Quare dignus fuerit Petrus hic reprehensione, & non Paulus, cum circumcidit Timothæum: & quare idem Paulus noluerit circumcidere Titum, cum tamen in eodem tempore, nempe quando post quatuordecim annos ascendit Hierosolymam cum Tito, de quo ascensu dicitur Acto. 21. ipse Paulus seruauerit ceremonias legis, quia ex voto se torondit in templo, & longiorem postulari disputationem, quam instituti nostri ratio in præsentia patiatur, vt diximus in illa disputatione 182.
20. Illud *natura Indai*, dixit ad differentiam Profelytorum.
21. Illud, *Non ex Gentibus peccatores*, dixit quia non essent ex peccatoribus parentibus, hoc est, ethnicis, & impiis Gentilibus, ex quibus filij dicuntur peccatores.
22. Illud *autem*, redundare videtur, nec habetur in Græco, si vero retineatur, vt sensum faciat, debet addi superiori parti verbum *scimus*.
23. Quidam hic tantum intelligunt ceremonialia opera, contra quæ disputat Paulus in hac epistola, licet in Epistola ad Romanos etiam de moralibus loquatur. Sed quod in hac Epistola loquatur etiam de lege morali, & de operibus illius in eo etiam sensu, quo in Epistola ad Rom. ostendi 1. 2. q. 114. art. 5. inde tamen bene probat, non esse obseruanda ceremonialia, vt dixi, & dicam infra.
24. Illud *credimus*, quod vulgata habet de præsentia, in Græco est in præterito, & Græci omnes ita interpretantur. Illud etiam participium *scientes*, in Græco est temporis præteriti, sed idem sensus utroque modo est. Reperit autem iterum illud, *non ex operibus legis*, cum tamen non esset necessarium.
25. Repetit iterum, quod dixerat, quod frequens est in Paulo, & reddit rationem, quare non velit ex operibus iustificari, non quia putet per se ita aliquem iustificari, & ipse nolit, sed quia reuera nullus ita viuificari potest, vt 1. 2. disput. 189. cap. 4. notauimus. Illud vero *propter quod*, in Græco est *διότι*, quod significat *quia, quoniam, propterea quod*, illa phrasid *omnis caro*, idem significat, quod nulla caro, hoc est, nullus homo.
26. Incipit probare non tantum non iustificari hominem sola lege, sed etiam illius ceremonias necessarias non esse, & ideo totas hic numerus suppletus est, quod ratio ipsa subiuncta probare conrendit.
27. Illa particula *quod si*, denotat inde incipere nouam rationem ad probandum id, quod numero 25. diximus.
28. Quamuis in hac ratione in prima persona loquatur, tamen de aliis etiam intelligitur Gentilibus, qui sola lege sine ceremoniis iustificati erant, quorum nihilominus consortium fugiebat Petrus, vnde adhuc cum Petro sermonem habet, ostendens, quam dignus sit reprehensione. Quod verò prima persona Paulus vtatur pro tertia, frequens est in Epist. ad Rom. & alibi, vt in ea notauimus.
29. Illud *et*, quod in textu est, significat etiam eo modo, vt in paraphrasi.
30. Illud *abstulit* est destructio consequentis, quod intulit in illa ratione, quam fecit Paulus, ita vt ostendat antecedens etiam esse absurdum, quod est, fugiendos esse eos, qui sunt incircumcisi, & Gentiles, contra quod Paulus disputat, & Petrum reprehendit, nos autem interpretati sumus in paraphrasi ita: *Christus autem non potuit esse, &c.* & addidimus aliqua vsque ad numerum sequentem, vt integram rationem Pauli exprimeremus.
31. Ratio illa Pauli non refertur ad immediate præcedentia, sed est noua ratio ad probandum initio propositum, Petrum scilicet esse dignum reprehensione, & ideo totum nu. 28. suppleuimus ad indicandum, quod spectet illa ratio, quæ incipit à num. 29.
32. Quod dicit in propria persona, intelligit de quacunque alia, vt familiare est Paulo, & nu. 28. notauimus, & idem obseruat num. seq.
33. Totus ille numerus suppleri debet, quia causalis, quæ ponitur nu. 32. non refertur ad immediate præcedentia, sed ad id, quod supra dixerat de legis impotentia, hoc verò frequens est Paulo, vt cap. 1. ad Rom. notauimus.
34. Multi per *legem* intelligunt hic gratiam, quasi dicat Paulus, per gratiam iam mortuis sum legi Moyse, & ceremoniis. Sed ne ita æquiocationem in paucis admittamus, melius est eodem modo utrobique accipere in eum sensum, quem sequuti sumus in paraphrasi. Dicitur verò mortuus legi, quia non obseruat ea, quæ in lege præcipiuntur, quasi dicat: ipsa facit, vt ipsi non viuam, hoc est, vt eam non obseruem.
35. Illa particula *ut*, quæ finalem causam denotat, non refertur ad præcedentia, nec enim sensus eo modo constare posset, sed ad sequentia, & ideo addidi particulam *verò*, quæ diuidit, sicut aduersatiua.
36. Crucifigi cum Christo, est phrasid Pauli, sicut ad Rom. 6. dicuntur consepulti, & mortui cum Christo, qui baptizati sunt: rationem huius ibi reddidimus.
37. Quidam illud *uiuo* referunt ad vitam temporalem, vt sensus sit: quod adhuc uiuo vita hac temporali, fidei Dei debeo: nam sine illa dignus essem, qui immergerer in infernum: hic tamen sensus non satis coheret cum præcedente, sensus verò paraphrasis optime consonat omnibus, quæ dixerat Paulus.
38. Videtur conclusio præcedentium, & ideo addidi particulam *ergo*.
39. Illud *si ex lege iustitia*, non puto significare, quod quidam dicunt, non sufficere obseruationem legis, nam Christus dixit Matth. 19. *Si vis ad vitam ingredi, serua mandata*: sed quia non possunt obseruari sine fide Christi, & illius spiritu; ideo dicit Paulus, ex lege non esse iustitiam, quia aliàs Christus frustra esset mortuus, si ex sola boni, & mali notitia, quam solum lex præstat, obseruari posset. Sic etiam loquitur semper de lege in Epist. ad Rom. vt suis locis ostendi. Quo modo verò hinc colligat non esse iam seruandas ceremonias, vt circumcisionem, &c. ostendam in argum. cap. 3.

A R G V M E N T V M

C A P I T I S III

Putant aliqui, cum Paulus in hoc cap. contendit Galatis ostendere ipsos non accepisse spiritus dona, nec iustificatos esse ex operibus legis, sed ex spiritu fidei in Christum, ipsum loqui tantum de operibus ceremonialibus, ut de circumcisione, quam contendit illis suadere necessariam non esse, sicut ipsi falso existimabant. Ego quidem censeo orationem totam Apostoli eo quidem spectare, ut suadeat Galatis circumcisionem, & legis ceremonias necessarias non esse: hoc enim fuit institutum huius epistole, ut ex præcedentibus constat: nihilominus in hoc cap. non agere Paulum speciatim de ceremoniis legis, & cum probat hominem ex sola lege sine fide non iustificari, nomine legis totam literam, legem etiam moralium præceptorum comprehendere continuando id, quod in fine præcedentis capitis proposuerat, nempe eam non sufficere ad iustificationem, aliis si de solis ceremonialibus intelligeret, contextus huius capitis minime constaret, sicut si intelligat de tota lege, inde tamen optime eum probare cessasse legalia. Quia cum observatio legis, qua homines semper iustificati sunt, non fuerit ex ipsa sola legis notitia: sic enim frustra Christus venisset, sed ex spiritu fidei, quem Christus semper communicavit iis, qui legem observantes iustificati sunt, consequitur, ceremonias illius legis cessare debuisse aduentu veritatis, nempe aduentu Christi, qui in illis signabatur: nam quod attinet ad moralia, cessare non potuit ea parte, qua naturalia præcepta continebat, sicut ostendi 1.2. disp. 180. cap. 3.

C A P V T III.

P A R A P H R A S I S

1. **O** Insenfati Galatæ, quis vos fascinavit nõ obedire veritati, ante quorum oculos Iesus Christus præscriptus est, & in vobis crucifixus? Hoc solum à vobis volo discere; ex operibus legis scriptum accepistis, an ex auditu fidei? Sic stulti estis, ut cum spiritu cæperitis, nunc carne cõsummemini: Tanta passio estis sine causa? si tamen sine causa Qui ergo tribuit vobis Spiritu, & operatur virtutes in vobis: ex operibus legis, an ex auditu fidei? Sicut scriptu est: Abraham credidit Deo, & reputatu est illi ad iustitiam. Cognoscite ergo, quia qui ex fide sunt, ij sunt filij Abrahamæ. Providens autem scriptura, quia ex fide iustificat Gentes Deus, prænuñciauit Abrahamæ: quia benedicentur in te omnes Gentes. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham. Quicumque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim: Maledictus omnis, qui non permanferit in omnibus, quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea. Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est: quia iustus ex fide vivit. Lex autem non est ex fide, sed quæ fecerit homino, vivet in illis. Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictus (quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet in ligno) ut in Gentibus benedictio Abrahamæ fieret in Christo Iesu: ut pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem. Fratres, (secundum hominem dico) tamen hominis confirmatõ testamētũ nemo spernit, aut superordinat. Abrahamæ dicte sũt promissiones, & semini eius. Nõ dicit, Et feminibus: quasi in multis, sed quasi in vno, Et semini tuo, qui est Christus. Hoc autẽ dico testamentum confirmatum à Deo: quæ post quadringentos & triginta annos facta est lex, non irritum facit ad evacuãdam promissionẽ. Nã si ex lege hæreditas, iã non ex promissione. Abrahamæ autem per

O Stulti Galatæ quis vos aspectu malefico tanquam pueros recens in fide natos lesit, & veluti incantationibus delusit, ut vos, (quibus per meam prædicationem Evangelij, ita 2. expositum est Christi Evangelium, & ipsum Christi 3. passio, ut certius sitis eum contemplari, quam qui ipsum oculis tantum corporis viderunt.) veritatem, quam semel estis edocti, non retineatis? Hoc unico aduersus vos vti volo argumeto; unde nam 4. Spiritus dona accepistis, linguarum scilicet, & aliarum gratiarum: nunquid ex 5. operibus bonis, quæ sola legis notitia fecistis aliquando: an 6. potius ex spiritu fidei, quæ media prædicatione mea habuistis? Plane vos stultos ostendistis, qui cum cæperitis præsidis spiritumalibus, fide nimirum, & obedientia, nunc ad circumcisionem, & alias carnales ceremonias conuertimini. Si enim tam insignia dona vobis contigerunt sine ceremoniis legis, quare ad eas iam iterum confugistis? Quare tot, & ita graves persecutiones passi estis pro fide? 7. frustra, & sine causa, iam rursus ad vomitũ redeitis: 8. dixi sine causa, si tamen ita futurum est: spero enim vos perseveraturos usque in finem in his legis ceremoniis, & sic non frustra fuisse id, quod passi estis pro fide. 9. Qui ergo in vobis operatur virtutes, & suppeditabat spiritus dona quæ iustificationis iudicium erant: nõ nunquid propter opera quæ ex legis sola notitia faciebatis, ea tribuebat: an per spiritum fidei, quo etiam virtutem iustificationis vobis subministrabat? 11. sanè ex spiritu fidei, quo homines apud Deum iustificantur, & non ex sola legis notitia: 12. sic enim de iustificatione Abrahamæ legitur: Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam. Adverte ergo Galatæ, quia 13. qui spiritu fidei ducuntur, ut legem observantes iustificentur, ut legem observantes iustificentur, ij sunt verè Abrahamæ filij, non qui solum ab eo per generationẽ descendunt. 14. Quare prævidens longe antea Deus scriptura autor, nationes omnes ex spiritu fidei iustificandas esse, nõ ex sola legis notitia, non sine causa dixit, in fideli Abrahamo benedi

repro

benedi

re promissionem donavit Deus. Quid igitur lex: Propter transgressionem posita est, donec veniret semen cui promiserat, ordinata per Angelos in manu mediatoris. Mediator autem, unus non est: Deus autem unus est. Lex ergo aduerfus promissam Dei: Absit. Si enim data esse lex, quæ posset viuificare, vere ex lege esset iustitia. Sed conclusit scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur creditibus. Prius autem quam veniret fides, sub lege custodiebamur conclusi, in eam fidem quæ reuelanda erat. Itaque lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide iustificemur. At ubi venit fides, iam non sumus sub pædago. Omnes enim filij Dei estis per fidem, quæ est in Christo Iesu. Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis. Non est Iudæus, neque Græcus, non est seruus, neque liber, non est masculus, neque femina. Omnes enim vos unum estis in Christo Iesu. Si autem vos Christi, ergo semen Abraham estis, secundum promissionem hæredes.

benedicendas esse omnes Gentes spirituali benedictione, illas nimirum, quæ instar illius ex fide iustificandæ erant. 15 Quare quotquot spiritu fidei nuntiantur, & legem obseruantes iustificantur, sicut Abraham iustificatus fuit, benedictionem spiritualem, sicut ille, consequentur: non 16 qui sola legis notitia ducuntur. Quicumque 17 enim sola notitia legis ducuntur, nec spiritum fidei habent, ut legem obseruent, iam sunt sub maledictione ipsius legis comprehensi, & eam incurrerunt: non igitur benedicentur cum fidei Abrahamo. 18 ipsi enim lege 19 maledicti scripti est contra eos, qui legem non obseruauerint. 20 Quod autem sola legis notitia nullus iustificetur apud Deum, quia iustificationem legem obseruantes liberetur a maledictione legis, manifestum est. 21 Quia iustus ex fide uiuit, ut scriptum est Habacuc 2. lex autem, seu notitia illius, & fides maxime differunt: nec lex est idem quod fides: unde iustus, qui ex fide uiuit iustificationis uita, ex legis notitia solu uiuere non potest: sed hoc tantum scriptura dicit, quod qui fecerit ea, quæ in lege scripta sunt, uiuit 22 uita spiritali ex ipsa legis obseruatione: 23 ergo illi, qui solam legem habent notitiam maledicendum potius incurrent: quia ex illa nullus iustificatur apud Deum, nec legem obseruabit. Quare tantam absunt, ut cum fidei Abrahamo benedicendi isti sint, ut potius ipsius legis maledictionem comprehendantur: 24 qui uero spiritu fidei legem obseruantes, benedictionem cum Abrahamo consequentur: a maledictione legis liberati sunt, accipientes spiritum fidei, quo legem obseruantes maledictionem legis euitent: per Christum inquam, 25 qui factus hostia pro peccatis nostris in ligno crucis ob eadem peccata, ut maledictus a Deo habitus est: omnis enim, qui in ligno pendet, Deo est maledictus, & execrandus, ut scriptum est Deuter. 21. ut Gentes benedictionem spiritualem Abraham promissam consequentur in iustitia, & sanctitate per ipsum Christum: sicque promissionem spiritualis huius benedictionis Abraham, & Gentibus factam, quam ego prædico, recipere per spiritum fidei: quod uero benedictionem accepturæ essent: Gentes ex fide, non ex legis notitia, exemplo quodam 26 a rebus humanis sumpto, 27 fratres Galatæ, facile intelligitis. Testamentum enim confirmatum semel, ut humana habet consuetudo, 27 cum tamen sit hominis, qui infirma uoluntatis, & mutabilis est, nemo reuocet, nec ei noui aliquid adiicit: atque Abraham 28 facta sunt promissiones, & semini suo 29 Genes. 21. ubi non est dictum, & seminibus, 30 quasi solum ferret mentio in promissione uultorum suorum filiorum, qui futuri erant participes, & hæredes promissionis, sed dictum est, & semini tuo, ut indicaret Deus unicum filium Abraham, scilicet Christum futurum causam huius promissionis adimplenda, & benedictionis communicanda omni posteritati spiritali Abraham. 31 Hoc autem ego ex dictis inferre uolo. testamentum scilicet Dei ipsius promissione, & uerbo ab eo confirmatum, quod irritum fieri non potest, nec ex noui aliquid adiici: sicut nec testamentum hominis iam confirmatum, lex quæ postea lata est post quadringentos, & triginta annos per manus Moysis, 32 rescindere non potuit: 33 Benedictio igitur spiritalis, quæ uelut hæreditas ex testamento deferenda erat posteris Abraham fidelis, non ex sola legis notitia deferenda erat: sic enim lex irrita fecisset testamentum Dei promissione firmatum, quod fieri non potuit, cum postea illa fuerit subsequuta. 34 Si enim ex sola legis notitia factura erat hæreditas spiritalis benedictionis, ergo non ex promissione, & uelut testamentaria illa uoluntate deferenda erat: at constat ex veteri scriptura citata per promissionem, quæ prior fuit lege, factam fuisse donationem spiritalis benedictionis: ergo non ex legis notitia, quæ promissioni superuenit. At dices: quid ergo officij, & utilitatis habet lex, uel ad quid tradita est, si ex illa non est factura benedictio? Respondeo post promissionem, adiectam fuisse legem 35 ad hunc tantum effectum, ut populus cognosceret peccatum, & transgressionem: quæ amittitur benedictio spiritalis: non autem quia benedictionis promissio adimplenda esset ex uirtute eius uolito modo: ex quo etiam effectum est, ut ex sola legis notitia nihil aliud, nisi peccata, & transgressionem orirentur, nisi 36 veniret Christus, qui est semen Abraham, cuius meritis promisit Deus benedicendus esse omnes Gentes, etiam ante ipsius aduentum: 37 Lex quidem adiecta, & posita fuit: ordinata uero & exhibit a ministro Angelo, non tanquam legislatorum, promulgata uero per Moysen 38 mediatorum, & sequentem, cumque mediator inter duos, ut minimum collocari debeat, & Deus 39 sit unus eorum, inter quem, & populum Moyses mediator legis fuit, & promulgator, sequitur legem ipsam Deo autore latam fuisse. Quomodo 40 ergo lex ipsa contra promissionem Dei esse potest, si ab eo lata est, qui prius promisit sine lege sola sua uoluntate, quæ mutari non potest, benedictionem spiritualem ex gratia fidei? nulla sane modo. 41 Esset autem lex contra Dei promissionem, si illa non tantum notitiam peccatorum præberet, sed etiam uirtutem contra peccata in obseruationem sui ipsius subministraret. 42 Si enim lex posset spirituales uitam præbere, quæ in illius obseruatione consistit, uere ex sola illius notitia esset iustitia, & benedictio, & ita con uaria esset promissio: sed scripta lex 43 coarctauit omnes sub peccato, & fecit eos esse reos damnationis absque fide Christi: unde factum est, ut benedictio ipsa, quæ promissa fuit, ex solo spiritu Christi, non ex notitia legis communicaretur. 44 Prius autem, quam fides daretur, sub lege ueluti munito præsidio, unde exire non poteramus, detinebamur ratione peccati in ipsam commissi, ueluti sub custodia carceris conclusi 45 usque ad Christum, cuius fides reuelatione nobis communicanda erat, & uirtute illius eramus iustificandi, & a custodia illa carceris liberandi. 46 Ex his omnibus itaque constat legem fuisse hominibus ad instar pædaggi: nam ea, quæ ostendebat, non ex se, 47 sed in Christi adiutorio obseruari faciebat, ut sic uerum sit, quod sæpe dixi, ex fide iustificationem contingere, non ex lege. At ubi uenit Christus, qui autor futurus erat fidei, iam non indigemus legis 38 pædagogia, quare, & ipsa ex ea parte, quæ non erat naturalis, cessare debuit: ideo autem cessare debuit iam pædagogia legis: 49 quia omnes post aduentum Christi sumus filij Dei per fidem illius, non quomodocumque, sed quasi in adulta ætate. 50 Quicumque enim baptizati estis in Christo, illius gratiam ita copiose, & manifeste accepistis, ut Christum induisse uideamini. Dixi quocumque baptizatos, siue fuerint Iudæi genere, siue Græci, siue conditione serui, siue liberi, siue sexu mulieres, siue uiri: omnes enim quatenus baptizati, & Christiani unum corpus cum Christo constitutis. 51 Quod si ita estis unum cum

Christo, eritis certe semen illud Abraham, cui facta sunt promissiones, ac proinde

hæredes 52 promissionis in ipso.

1. Vtitur metaphora fascini, quod tantum dicitur lædere pueros ipsos verò Galatas appellat pueros, quia recens in fide nati efant.
2. Aliqui codices, & emendatus Sixti V. legunt *præscriptus*, melius quam alij *proscriptus*, Græcæ enim est *προεγραψθη*, quod significat præscriptum, & declaratum esse, sic Græci omnes cum Chrysoſtomo exponunt.
3. Illud *in nobis* redundare videtur: non est in Græco, nec habent Augu. & Ambr. & in quibusdam codicibus Latinis non reperitur, est tamen in vulgata emendata.
4. Nomine *spiritus* intelligit dona ipsius, quæ tunc fidelibus baptizatis passim dabantur per manus impositionem, de qua dicit Paulus, *Si Spiritum sanctum accepistis credentes*. Act. 19. & 9. Cui responderunt, *Neque si Spiritum sanctum est, novimus*, non loquebantur de tertia persona Trinitatis, quam iam vtrique noverant, sed de donis illius. Tunc ergo imposuit illis manus, & acceperunt Spiritus Sancti dona.
5. Per opera legis in toto hoc cap. vt dixi in argumento, intelligit etiam moralia non tantum cæremonialia, & in ea interrogatio affirmatiua debet suppleri responsio negans ad hunc sensum, quia non fuerunt in illis talia bona opera moralia facta ex sola legis notitia sine adiutorio gratiæ Dei, quibus consequerentur dona spiritus: notitia enim legis sola inefficax, & infirma est, vt in Epistola ad Rom. ex mente Augustini satis ostendimus.
6. In hac interrogatio, quæ aduersatiuo sensu fit, suppleri debet responsio affirmans, ita vt ostendat ex fide, non ex notitia sola legis hæc dona accepisse, quæ erant signa iustificationis.
7. Dicit *sine causa*, hoc est, frustra, quia cum multa passi essent, frustra ea sustinuisſent, siquidem ad cæremonias reuertentes gratiam Dei amittebant.
8. Ex hoc textu manifeste probatur, secundum hanc expositionem; merita mortificata per peccatum iterum redire, vt dixi 1. 2. disp. 121.
9. Verba *tribuit, & operatur*, possunt esse præteriti, & præsentis: in Græco enim sunt participia, quæ tempori præterito accommodari possunt, si verò sumantur pro præsentis, intelligendum est adhuc Galatas retinuisse dona illa, postquam exciderunt, neque in hoc à Deo desertos fuisse. Verum Paulus ostendit eos illa habere non ex lege, sed spiritu fidei, quam semel acceperunt: id quod ex præterito tempore, quando non credebant cæremonias legis necessarias esse, facile probatur, quia tunc hæc dona habebant, & cum in præcedente periodo de præterito dixerit *accepistis*, rectè etiam in hac de præterito intelligemus.
10. Nomine operum legis non intelligit tantum cæremonialia, sed etiam moralia, vt in reliquo huius capituli: vult enim ostendere legem infirmam fuisse: cum verò dicit, *ex operibus legis*, non intelligit, ita vt ipsi facientes illa opera etiam moralia, & legem obseruantes non consequerentur spiritum sanctificationis, sed quia talia opera ex sola lege facere non poterant, & ideo dicit, ex legis operibus non accepisse Spiritum sanctificationis.
11. Totus ille numerus suppletus est, quia est veluti responsio, quam interrogatio illa tacite continebat: addidimus autem illud: *Quo homines iustificantur apud Deum*: ad hoc enim pertinet testimonium fidei Abrahamæ, & ea, quæ sequuntur.
12. De illo testimonio satis dixi in Epistola ad Rom. Illud *scriptum est*, non est in Græco, nec in omnibus Latinis.
13. Eos dicit esse ex fide, qui fidei spiritu, non sola legis notitia ducuntur.
14. Aliqui illud *præuidens*, aut *providens*, quod idem est, referunt ad hoc, quod antea scriptura nuntiauit Abrahamo, Genes. 12. *In te benedicentur omnes Gentes*. Et postea 13. cap. sequitur, *Credidit Abraham Deo, &c.* melius tamen providentia illa ad nos refertur, qui instar Abrahamæ ex fide iustificandi sumus, ita vt illi ob hæc causam dictum sit: *in te benedicentur omnes Gentes*, hoc est illi, qui tui imitatores fuerint, ex fide iustificabuntur: per scripturam verò intelligit Deum scripturæ autorem per metonymiam.
15. Est conclusio ex his, quæ dixit, & repetit eandem phrasim, qua vsus antea fuit, scilicet, qui ex fide sunt, ad ostendendos eos, qui ex spiritu fidei ducuntur.
16. Addidimus illam aduersatiuam partem, *non tamen, qui sola legis notitia ducuntur*, vt textus cohæreat, huc enim spectat ratio, quæ sequitur, cum enim dixisset, *qui ex fide sunt benedicentur cum Abrahamo*, & solum de iis intelligat benedictionem, sequitur eos, qui fide non ducuntur, non esse benedicendos.
17. Illud enim aliqui mutant in *alioquin*, sed non est opus mutare, verè enim reddit causam eius, quod implicitum erat, & iam expressimus, scilicet non esse benedicendos eos, qui sola lege sine fide ducuntur.
18. Ostendit eos, qui sola notitia legis ducuntur, sine spiritu fidei esse iam sub maledictione comprehensos, probat verò syllogismo illo, qui sequitur.
19. Nomine legis intelligit etiam moralem, de omnibus enim intelligit posita maledictio: ex quo constat, in hoc cap non de sola lege cæremoniali loqui Paulum, & hæc est maior syllogismi.
20. Illa est minor.
21. Illa est minoris probatio.
22. Quod intelligat de vita spirituali, satis ostendi 1. 2. disp. 189. cap. 4. contra eos, qui tantum intelligunt de vita corporali, quia qui obseruat legem effugiet penam mortis impositam, ibi igitur probandi intelligi de vita spirituali, de qua etiam intelligit illud Habac. 2. *iustus ex fide viuit*, quod adducit Paulus, vt ostendat neminem vita iustificationis viuere ex sola legis notitia, sed ex spiritu fidei.
23. Hæc est conclusio syllogismi, quam proposuit supra nu. 17. ad hanc enim probandam, rationem hanc syllogisticam adduxit Paulus.
24. Non intelligit ex eo liberatos iustos à maledictione legis per Christum, quia ille abstulerit communicationem legis, quia reuera non abstulit, sicut nec legem ea parte, qua moralis est, sed dicitur abstulisse maledictionem eo modo, quo in paraphrasi diximus, eodem modo explicabimus illud ad Colossens. 2. *Delèt quod aduersus nos erat chirographum decreti*.
25. Vocè, quæ hic Paulus prætermittit, scilicet *Deo*, & nos addidimus, habetur Deut. 21. ex quo loco citatur hoc testi

hoc testimonium : sensus autem est, omnem, qui admisit peccatum, quod crucis morte plectendum sit, esse à Deo execratum, & ideo eodem die sepeliendum, & ad literam in eo capite de homine scelerato est sermo. De Christo autem intelligi potest, vel ad ipsum accommodari ob diuersam rationem, quia ipse propter delicta aliena, quæ tamen, vt propria luenda suscepit, crucifixus est, ideoque 1. Petr. cap. 2. dicitur: *Peccata nostra perulit in corpore suo super lignum.* Et Psal. 21. peccata nostra dixit delicta sua : *Longe à salute mea verba delictorum meorum,* dicitur ergo Christus maledictus à Deo, quia vt talis ab eo habitus est, vt ipsum videretur odio habere.

26. Illa parenthesis in textu (*secundum hominem dico*) significat se exemplo rerum humanarum illud, quod dixit, confirmaturum, tamen hæc verba (*secundum hominem dico*) ad Rom. 3. significant idem, quod *more carnalium, & imprudentium hominum.*

27. Hinc incipit probare legem, non potuisse aduersari testamento, & promissioni Dei de benedictione spirituali, ita vt ex lege, non ex fide fieret iustificatio, quæ est benedictio spiritualis promissa Abraham, & femini eius, sumitur autem ratio ex natura testamenti, quod semel confirmatum mutari non potest, neque ei aliquid additur. autem 37. incipit idem probare ex Autore testamenti, & legis. Propter illam autem particulam *tamen*, quæ posita est post parenthesis, difficilis est contextus: habet verò eo loco vim particulæ *licet*, vel *etiamsi*, quare illa pars, *tamen hominis* commate disiungenda est, & addendum verbum *sit*, & aduerbium *cum*, & vt clarior contextus reddatur, postponenda est, vt in paraphrasi fecimus.

28. More Hebraico dixit *dicit sum*, hoc est, factæ.

29. 30. Ponderat Paulus illud singulare, & *femini tuo* eo modo, vt diximus in paraphrasi, nec de solo Christo ita intelligitur, vt ille solus esset futurus particeps illius promissionis, sed quia futurus erat solus causa illius communicandæ benedictionis, quæ promissa fuit, & ita in *illo*, hoc est, propter illum benedicendæ erant omnes Gentes. Verum Paulus non collegit hoc ex eo solum, quod dictum non sit in numero plurali *feminibus*, sed in numero singulari *femini tuo*. Tum quia apud Hebræos nomen illud plurali caret, tum quia etiam in singulari sumi solet pro omnibus filiis posteritatis, vt Genes. 12. & 13. Cum Dominus terram Palestinæ femini Abraham promississet omnibus ex illo descendentibus. Id igitur collegit non respiciens ad numeros Grammaticos, sed ad res ipsas: nam cum interdum semen in singulari significet multos, aliquando vnum, ex circumstantiis discernendum est, quando de vno intelligatur. Et quoniam benedictio illa, quæ promissa fuit Abraham ob animi improbitudinem, qua immolare filium suum voluit, spiritualis est, quia non alia benedictione benedictæ sunt omnes Gentes in semine Abraham, ideo de Christo solo intelligendus est locus, siquidem non sunt benedictæ omnes Gentes in filiis aliis Abraham, sed in solo Christo.

31. Illud pronomen *hoc*, quidam referunt non ad testamentum, quasi sensus sit, ego autem dico hoc testamentum esse Dei, quia in Græco articulus *hoc*, est neutrius generis, testamentum vero feminini: sed referunt ad antecedentia, cum dicit, *hoc autem dico*, ac si diceret: cum igitur ita sit, &c. & planior sensus est, quem sequuti sumus in paraphrasi, vt verba illa, *ego autem dico*, sint inferentis ex duabus propositionibus positus, quarum altera est testamentum hominis reuocari non posse, altera verò, Deum promississe verbo suo veluti testamento.

32. Quod dicit, *non irritum facit ad euacuandam promissionem*, idem prorsus significat, quare illud ad euacuandam promissionem abundat, vt moris est in scriptura.

33. Totus ille numerus subintelligendus est in Paulo, est enim conclusio, quam proposuit probandam, ex lege scilicet non esse futuram benedictionem, quæ est hæreditas spiritualis Abraham, & postea optime sequitur ratio in sequenti numero.

34. Probat deinde quomodo per legem irritum fuisset testamentum, & promissio Dei.

35. Propter *transgressionem*, aliqui exponunt hoc modo: positam scilicet esse legem ad coercendâ peccata, quibus benedictio impediri posset, sed cum Paulus hic sicut in epistola ad Romanos velit ostendere legis imbecillitatem, ita vt probet benedictionem iustitiæ spiritualis ex sola promissione prouenire per fidem in Christum, melius explicatur sententia Pauli eo modo, vt in paraphrasi. Prosequitur enim in hoc capite, vt notauimus in argumento illius id, quod proposuit, nempe solam legem etiam morale non iustificare, hoc est, solam illius notitiam. Illud etiam, propter *transgressionem*, potest significare euentum, non causam: quia occasione legis factum est, vt abundaret peccatum, & plures essent transgressiones, & ideo dicitur, *donec veniret semen*, ac si diceret, lex ex se, donec gratia communicabatur Christi, solum erat occasio peccati, vt sic ostendat ex lege, non futuram hæreditatem.

36. Illa particula, *donec*, non significat temporis durationem, quasi sensus sit, legem positam esse vsque ad tempus aduentus Christi, & illo adueniente cessasse, quia cum hic sit sermo de morali lege, vt ostensum est, ea enim etiam propter transgressionem posita est, & nunquam cessauit: ideo causalitatis ordinem non durationis debet denotare, vt in paraphrasi explicauimus: quasi dicat Paulus, legem ad solam notitiam transgressionis positam, nec vlllo modo adimplendam fuisse promissionem, nisi per Christum, qui est semen Abraham, in quo benedicendæ erant Gentes, & ideo per *nisi* eam explicuimus. Nec tamen ob hoc non fuit promissio adimpleta tempore toto ante incarnationem, sed quia ab initio mundi impleta fuit ex Christi meritis, ideo dicit, *donec veniret semen &c.* in quo significat ante Christum iuxta ordinem causæ, non durationis, non fuisse promissionem implendam.

37. Probaerat supra num. 27. legem non potuisse aduersari testamento Dei, & promissioni, vt ex ipsa, & non ex promissione daretur benedictio, & ita ex lege testamentum abrogaretur: hoc autem ostenderit ex sola natura testamenti, quod mutari non potest. Nunc autem ex eo confirmat, quia ab eodem Deo lata fuit, qui sibi contrarius esse non potest. Et ideo repetiuimus illud, *lex quidem adiecta, & posita fuit*, quod enim dicatur ordinata per Angelos, vel per manus Moysis tradita, non denotat ab eis legislatoribus positam esse.

38. Per mediatorem aliqui Christum intelligunt, vix tamen contextus Pauli constare potest hoc modo, quod facile, quis videre poterit.

39. Illud *Deus autem vnus est*, plures habet expositiones, quas longum esset referre, legantur in Adamo, sed nulla illarum contextui accommodari potest: hæc verò, quam sequuti sumus, videtur secundum mentem

Pauli, ita vt ostendat legem datam ab ipsomet Deo autore testamenti, & promissionis, qui sibi contrarius esse non pote st.

40. Aliqui putant esse quæstionem, quam Paulus proponit, & ideo diuidunt à præcedentibus: ego verò puto esse conclusionem rationis, quam induxit, sed sub interrogatione.

41. Totus ille numerus supplendus videtur, vt causalis sequens in nu. 42. vim habeat, quæ in se continere videtur destructionem illam consequentis, quod intulit superiori ratione.

42. Iam reddit rationem, quomodo destrueret lex promissionem, si illa non solam notitiam, sed etiam vires præberet.

43. Secundum aliquos verbum illud *concludit*, est illationis, & consequentiæ nota, & nomine scripturæ non legem, sed scripturam intelligunt, melior tamen expositio est, quam sequuti sumus in paraphrasi, quæ est Augustini, vtiturque Paulus eadem phrasi, qua vsus fuit ad Rom. 11. *Conclusio Deus omnia sub incredulitate, vt omnium miseretur Deus.*

44. Aliqui hic accipiunt fidem pro ipso Christo, ante cuius aduentum dicunt nos fuisse sub lege conclusos, vt saltem timore pœnarum, quæ in lege erant, abstinere ab illius transgressione. Verum cum iam factis ostensum sit, Paulum in hoc capite voluisse nobis ostendere legis imbecillitatem, vt sine spiritu fidei, quantumcunque addat timoris, & pœna, nullus illam possit obseruare multo melius est iuxta hanc expositionem explicare verba Pauli, vt adhuc intelligantur de ipsa imbecillitate legis, vt in paraphrasi; & nomine fidei, intelligamus spiritum fidei. Dicitur verò prius quam veniret, hoc est, priusquam communicaretur nobis, siue etiam Patribus antiquis; omnes enim, quotquot legem feruarunt, hoc spiritu solum eam obseruarunt. Quare illud verbum *custodiebamur*, non significat aliquod legis adiutorium, vel tutamen, sed potius illam legem fuisse veluti carcerem eo modo, vt in paraphrasi, vt sic ostendatur adhuc imbecillitas illius, & ita correspondet alteri modo loquendi ipsius Pauli cum dixit, scripturam conclusisse omnia sub peccato, sic ergo in illa custodiebamur conclusi. Si autem nomine fidei intelligamus Christum, sensus erit, genus humanum, quantum erat ex parte legis, sub illa teneri conclusum, veluti in carcere propter peccatum, donec veniret Christus, cuius merito liberandi eramus à peccato, ita tamen vt particula *donec*, non temporis ordinem, sed causalitatis denotet.

45. Cum dicit *in eam fidem*, nomine fidei intelligit Christum, & particula *in* significat idem quod *vsque*, non denotans originem temporis: quasi sensus sit, omnes fuisse sub peccato tempore toto ante Christi aduentum, quia tunc etiam multi iustificati sunt, sed ordinem causalitatis, vt detentur in lege veluti in carcere ratione peccati in ipsam commissi intelligatur fuisse semper, quousque spiritu fidei à peccato iustificati essent, qui quidem spiritus communicandus erat ex meritis Christi: & ideo dixit in eam fidem, *qua reuelanda erat*, hoc est, ad Christum vsque: particulam verò *vsque* significare ordinem causalitatis, non durationis, ostendimus in epist. ad Rom. cap. 5. sicut supra in hoc cap. num. 36.

46. Particula *itaque* est illationis nota, & indicat conclusionem vniuersalem, quam ex omnibus contendebat Apostolus deducere, legem scilicet scriptam non adiuuissse nos alio modo, quam indicando ea, quæ facti eramus, quod proprium est pædagogum: nec enim pædagogus vires præstat interius addiscendi, sed tantum exterior sonat præceptum illius, & doctrina.

47. Dixit non simpliciter fuisse pædagogum, sed cum additamento illo *in Christo*, vt ostenderet adiutorium fuisse Christi: ex meritis scilicet ipsius, quod semper fuit cum pædagogia legis, quamuis illud ex se lex non haberet. Suppleuimus autem ibi nonnulla, vt planior esset sententia. Et particula *in* significat adiutorium Christi iuxta illud Pl. 17. *In Deo meo transgrediar murum.* & 1. ad Cor. 1. *Qui gloriatur, in Domine gloriatur.* de qua præpositione multa 1. 2. disp. 189. cap. 4.

48. Quod inquit cessasse iam pædagogiam legis est conclusio omnium, quam inferre contendebat, vt in argumento epistolæ proposuimus. Docens igitur legem solam ostendisse faciendam, & ideo fuisse imbecillam, comparat illam pædagogo, & colligit debuisse cessare aduentu Christi ea parte, qua non erat naturalis, sed qua solum erat voluntate Dei posita, quia filius non semper debet esse sub pædagogo, aut tutore, ea vero parte, qua naturalis erat cessare non potuit.

49. Quare cessare debeat iam pædagogia legis ostendit, illa ratione, quia sumus filij Dei. Sed hanc non plene explicat in hoc cap. explicat verò in sequenti, vt in argumento illius ostendimus: & ideo addidimus illud, *quasi in adulta ætate*; huc enim spectat ratio Pauli, vt videbimus cap. sequenti.

50. Probat eos esse filios Dei, & prouocat quasi ætatis, propterea quòd Christum, & illius gratiam manifeste susceperint, scilicet per aduentum redemptoris, & per Baptismi Sacramentum, sicut initio sequentis capituli ostensus est. Et in hoc capite inde probat Paulus, Galatas non esse sub pædagogia, quia iustificati erant per Baptismum, non quia erant filij quomodocumque, nam & filius sub pædagogo esse solet, sed quia erant filij manifeste, & ideo quasi in adulta ætate, & nisi ita intelligamus hanc filiorum adoptionem, nec causalis particula, neque ratio Pauli vllam vim haberet.

51. Ostendit eos esse hæredes benedictionis Abrahamæ ex eo quòd sunt vnum cum Christo, quod etiam probare contendebat in hac epistola.

52. Illud, *secundum promissionem*, aliqui interpretantur, ita vt ostendat Paulus eos esse hæredes ex gratia, non ex meritis: melius tamen est secundum phrasim superius repetitam in hac epistola dicere, illos hæredes ipsius promissionis, in quo etiam ostenditur non meritis, sed gratia fuisse hæredes. Omnia quæ in annotationibus, & paraphrasi huius capituli, & præcedentis de imbecillitate legis diximus, fufius probauimus, & explicauimus 1. 2. disp. 189. ex mente Augustini multis in locis, qui in hunc sensum intellexit Paulum

in hac epistola, & præcedente. Quo autem pacto non dicatur homo iustificari ex operibus

tam in prima iustificatione, quam in secunda, quæ fit per augmentum gratiæ, diximus in epistola ad Romanos cap. 3. & 1. 2. disp. 189. c. 4.

A R G V M E N T V M.

CAPITIS IV.

Inulit Paulus num. 46. superioris capituli conclusionem, quam contendebat ex toto discursu illius elicere, scilicet legem ceremonialem cessasse, ut iam iustificati post aduentum Christi Galatæ non essent sub legis ceremoniis; probauit verò ex eo, quod essent filij Dei, veluti in adulta ætate, & ita non deberent esse sub pedagogo, scilicet sub lege, cum ante Christi aduentum iusti verè fuissent filij Dei, & tamen sub legis pedagogia constituti, ostendit eos fuisse veluti in paruula ætate, & ita sub pedagogo; at verò filios Dei post Christi aduentum iam esse veluti in adulta ætate, & ideo non esse sub pedagogo: vniūque alio exemplo in hoc c. 4. continuans id, quod dixerat in 3. Exemplum verò est tutoris, sub quo etiam filius est, tanquam sub pedagogo; ergo sicut filius non semper est sub tutore, sed certo tempore, sic ostendit non esse sub pedagogo, nisi vsque ad determinatum tempus. Hoc autem tempus in iustificatis docet fuisse aduentum Christi: ex quo sequitur non fuisse eis præfixum terminum pedagogia, & tutela iuxta ætatem ipsorum, sed iuxta Dei voluntatem, vsque ad Christi aduentum: cum enim illius merito iustificandi essent omnes etiam, qui ante Christum fuerunt: iure optime effectum est, ut veniente Christo iam cessaret omnis vmbra, quæ erat veluti pedagogia, sub qua antea omnes etiam filij Dei, & iustificati veluti sub tutore, & pedagogo fuerunt. Quocirca in reliquo capituli suadet Galatis, ut nullo modo legales obseruent ceremonias, quod ipse ab initio epistolæ proposuerat.

CAPVT IV.

PARAPHRASIS.

Dico autem, quanto tempore heres paruulus est, nihil differt à seruo, cum sit Dominus omnium; sed sub tutoribus, & actoribus est vsque ad præfinitum tempus à Patre: Ita & nos, cum essemus paruuli, sub elementis mundi huius eramus seruientes. At vbi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum, factum ex muliere, factum sub lege, ut eos, qui sub lege erant, redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus. Quoniam autem estis filij Dei: misit Deus Spiritum filij sui in corda vestra, clamantem; Abba, Pater. Itaque iam non es seruus: sed filius. Quod si filius, & heres per Deum. Sed tunc, quidem ignorantem Deum, iis qui natura non sunt dii, seruiebatis. Nunc autem cum cognoueritis Deum, imò cogniti sitis à Deo: quomodo conuertimini iterum ad infirma, & egena elementa, quibus denuò seruire vultis? Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos. Timeo vos, ne fortè sine causa laborauerim in vobis. Estote sicut ego, quia & ego sicut vos. Fratres, obsecro vos: nihil me læsistis. Scitis autem quod per infirmitatem carnis euangelizauit vobis iam pridem: & tentationem vestram in carne mea non spreuistis, neque respuistis; sed sicut Angelum Dei accepistis me, sicut Christum Iesum. Vbi est ergo beatitudo vestra? Testimonium enim perhibeo vobis, quia si fieri potuisset, oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi. Ergo inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis: Amulantur vos non bene: sed excludere vos volunt, ut illos æmulemini. Bonum autem æmulari in bono semper: & non tantum cum præsens sum apud vos. Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis. Vellem autem esse apud vos modo, & mutare vocem meam: quoniam confundor in vobis. Dicite mihi, qui sub lege vultis esse, legem non legistis? Scriptum est enim: Quoniam Abraham duos filios habuit: vnum de ancilla, & vnum de libera. Sed qui de ancilla, secundum carnem

Illud 1 autem, quod dicere cœperam de pedagogia legis, & de filiis Dei per fidem, & Baptismum, qui post Christi aduentum in adulta ætate esse cœperunt, tale est, quale solet esse de tutela etiam filiorum: quanto enim tempore filius heres in puerili ætate constitutus est, etiam si sit dominus hereditatis, quia verè filius est, tamen seruus esse videtur, cum nullius rei liberum usum habeat, sed sub tutore sit, eiusque arbitrio rebus propriis utatur vsque ad tempus vel a patri & in testamento, vel a Principe in lege signatum: 2 at elapso tempore, iam non solum filius, & dominus est, sed verè talis apparet omnino à tutela, & pedagogia liberatus. 3 Ita & Iudæi ante Christi aduentum, quamuis essent verè filij Dei, & heredes benedictionis Abrahæ ex merito Christi venturi, quia tamen erant in statu paruulorum, adhuc etiam erant sub pedagogia, & tutela 4 ut serui viderentur seruientes illis ceremoniis, & sacrificiis, quæ erant rudimenta, & quasi prima 5 elementa paruulorum, quæ cum non possent hominem iustificare, & nondum Christus apparuisset, cuius fide, & merito iustificati erant, & ipsa in se virtutem non haberent iustificandi, adhuc ipsos iustificatos sub se ita habebant, sicut paruulus est sub pedagogo, & tutore: ut etiam ipsi serui peccati, non filij Dei viderentur, si remedia antiquæ legis solum spectares: in illius enim sacrificiis, quæ exteriori apparebant, nullum prorsus ex se remedium peccati fuit. 6 Postquam autem præfinitum tempus à Patre æterno aduenit, misit Deus filium suum factum ex muliere, sub lege constitutum, ut iam salueretur pretium redemptionis, 7 quo etiam illi, qui sub legis tutela erant, iustificati fuerant, & adoptionem filiorum acceperant, & status ille seruorum, & paruulorum sub pedagogia, & tutela legis finiretur, statusque adoptionis, & filiorum plane appareret. 8 Vobis autem, ô Galatæ, quoniam estis modo per fidem Christi consequuti filiorum Dei adoptionem, dedit Deus Spiritum gratiæ suæ, quæ excitat vos, ut ex corde, & affectu innoceris ipsum 9 Patrem. Itaque iam non estis serui peccati, sed filij quod si filij estis, etiam heredes per misericordiam Dei spiritualis

carnem natus est: qui autem de libera, per promissionem: quæ sunt per allegoriam dicta. Hæc enim sunt duo testamenta. Vnum quidem in monte Sina, in seruitutem generans, quæ est Agar, (Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Ierusalem) & seruit cum filiis suis. Illa autem quæ sursum est Ierusalem, libera est: quæ est mater nostra. Scriptum est enim: Lætare sterilis, quæ non paris: erumpe, & clama, quæ non parturis: quia multi filij desertæ magis quam eius quæ habet virum. Nos autem fratres, secundum Isaac promissionis filij sumus. Sed quo modo tunc is qui secundum carnem natus fuerat, persequeretur eum qui secundum spiritum: ita & nunc. Sed quid dicit scriptura? Eijce ancillam, & filium eius: non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Itaque fratres, non fumus ancillæ filij, sed liberæ: quæ libertate Christus nos liberauit.

12 Nam & ego etiam aliquando fui, quales vos nunc estis existimans pietatem esse circumfessionem, & alias ceremonias seruare. 13 Fratres obsecro audiat me, 14 nihil a vobis læsus sum, cum vobis Euangelium predicauis, sed potius vestra in me maxima fuit obseruantia. 15 Vobis autem omnibus notum est, mecum Euangelium vobis antea predicarem, nudum fuisse, & inopem ab omnibus humanis præsidij, atque adiumentis. Scitis etiam 16 nuditate illam, & inopiam meam ab humanis præsidij, quæ erat vobis quasi tentationis occasio, & incentiuum, ne mihi crederetis, nihil vobis nocuisse, quominus predicationi mee acquiesceretis, imò me ita destrutum tam piè, & sanctè suscepistis, & auscultastis, ac si Angelus Dei, aut Christus ipse ad vos venisset. 17 Vbi ergo modo est 18 insignis vestra erga me beneuolentia, quæ me beatum predicabatis, quæ uel illa abiit: beneuolentiam dico; 19 testimonium enim perhibeo, quia etiam in me gratiam oculos erissetis, si opus mihi fuisset. Quomodo ergo nunc velut inimicum, & infernum me habetis, quia pergo dicere veritatem: quod potius vestram erga me dilectionem augere deberet. Isti uero vestri Doctores, à quibus antea dixi cap. 1. vos perturbari, magno studio ostendunt, se vestri 20 zelo ardere, & amore, qui reuera bonus non est: conantur enim vós à fide, & Euangelio adducere ad legis ceremonias, ita ut illos imitemini in legitimam obseruationem. 21 Bonum autem peceptorem, qualis ego fui vobis, imitami in eo, quod bonum est, ita ut stabiles, & firmi maneatis semper in eo, & non tantum in presentia mea, sicut tunc fecistis, sed etiam nunc in absentia. Filioli, quos semel tanquam mater genui in Christo, non sine multo labore, nunc uero in errorem prolapsus iterum parturio, magna scilicet sollicitudine ad Christum reuocare laborans, donec ad illius ueræ perfectionem perueniat; neglectis legis ceremonijs, cuperem 22, autem apud vos esse, 23 ut non scripta, sed uiva uoce uobiscum agerem: 24 quoniam dubio de vobis, ne paulatim in pristinum statum recidatis, quod ego facilius sermone, quam epistola impedire possem. Obsecro respondeatis mihi, qui ceremonias legis obseruare uultis, nunquamne legis in ipsius 25 Moysis pentateuco legi. 16. Auise duo filios fuisse Ismaelem ex Agar muliere ancillæ, & Isaac ex Sara uxore libera: sed horum duorum longe fuisse diuersam generandi rationem, nam Ismael natus est iuxta naturæ ordinem, natus enim est ex puella facunda adhuc ætate uivente, at uero Isaac qui ex libera susceptus est, natus est supra naturæ ordinem, & vires uirtute diuinae promissionis: repugnat enim natura, ut senex ex amica sterilis, qualis erat Sara, filium generet. Quæ per allegoriam reconditum habent sensum. 26 Hæc enim quæ dixi, duo significant, & figurant testamenta. 27 Agar quidem) quæ serua est ipsa, 28 & filij eius (significat illud, quod in monte Sina datum est, quod etiam seruos facit. 29 Dico ergo Agar significare ipsam montem Sina (hoc est, testamentum ibi datum) qui similitudinem, 30 & cognationem habet cum Hierusalem 31 terrestri, quam uidemus, ea enim 32 sicut Sina seruos gignit, seruans idem testamentum, & ceremonias. 33 Illud autem caelestis Hierusalem nouum testamentum, cuius typum gerit Sara, liberum est, sicut, & Sara libera fuit, & omnes fideles filij illius sunt, & eam matrem habent, sicut scriptum est Isaia 54. Lætare sterilis, quæ non paris, erumpe, & clama quæ non parturis, quia multi filij desertæ magis, quam eius, quæ habet virum. Quasi dicat: lætare tu Ecclesia primitiua, quæ a parte, quæ ex Gentibus constat, hætenus derelinquentes Deum, & fornicans cum idolis, sterilis fuisti, erumpe ergo in uocem gaudij, 34 quia plures iam tibi sunt filij, quam Synagoga, quæ 35 maritum habuit Deum à principio. Nos ergo, qui sub Euangelio nati sumus, etiam filij sumus Abræe, non quidem iuxta naturæ ordinem, sicut fuit Ismael, sed iuxta gratiam promissionis, sicut Isaac hæres fidei illius, & libertatis: sed sicut tunc Ismael, secundum carnis ordinem natus persequeretur Isaac, qui secundum promissionis gratiam natus est, sic etiam modo Israelitæ, qui legis ceremonijs adhuc adhærent, ut filij Abræe secundum carnem contra fratrem minorem, Ecclesiam, scilicet Gentilium, quæ nata est secundum Euangelij libertatem ex gratia promissionis, & fide instantur, non sustinentes spiritualem Euangelij libertatem: sed sicut Deus, ut scriptura testatur, dixit Abrahamo: Eijce ancillam, & filium eius, non enim erit hæres filius ancillæ cum filio liberæ. Sic etiam uetus testamentum quod per Agar ancillam significatur, & filij eius, obseruantes scilicet ceremonias legis, & propterea serui, eiciendi sunt ex domo, & congregatione fidelium, ut hisolum, qui ex fide filij sum Abræe, hæres sint regni caelestis. Ex quibus constat nos, qui nouum testamentum reiectis ceremonijs ueteris legis complectimur, esse uerè filios Isaac secundum promissionem, & ita liberos; non autem seruos, & filios ancillæ, 37 quæ libertate à ceremonijs nos Christus gratia sua donauit, & consequè uerè futuros esse hæres regni caelestis promissit.

ANNOTATIONES.

1. Illud Dico autem explicantis id, quod antea dixerat: hæc uerò explicatio refertur ad id, quod de pædagogia legis dixerat, ut in argumento capitis declarauimus. Ex hoc textu Pauli contra quosdam recentiores Theologos conuicimus 3, part. disp. 88. c. 1. in antiqua lege filiorum Dei adoptionem uerè, & propriè fuisse, atque ex eodem testimonio, etiam probauimus 1. 2. disp. 84. c. 3. circumfessionem non habuisse vim iustificandi sicut habet Baptismus, quia sicut baptizati dicuntur filij Dei, quasi in adulta ætate, eo quod manifesto signo sunt iustificati, ita etiam circumfisi dicentur filij Dei in adulta ætate, & non tanquam serui filij sub tutoribus, si circumfisi vim haberet iustificandi.

2. Totum illud numerum suppleuimus, qui implicitus erat in exemplo, ad utrumque enim tempus pædago

giæ, & libertatis pupilli attendit Paulus in applicatione exempli, præcipue verò ad tempus libertatis, quam ponit num. 6. illis verbis: *at ubi veni.*

3. Hinc incipit applicare exemplum tutoris, & filij hæredis, primum quidem tempus tutela ad iustificatos in lege veteri, qui etiam filij erant: deinde ad iustificatos post aduentum Christi, qui iam non sunt sub tutore.

4. In hoc seruat comparationem: sicut enim filius defuncti est hæres illius, & dominus hæreditatis, apparet tamen ex tutela, & pædagogia seruus ratione dicta in paraphrasi, sic & iusti in lege veteri erant filij Dei, & hæres benedictionis Abrahamæ, sed considerata solum pædagogia legis serui videbantur peccati, nec habuisse hæreditatem Abrahamæ spiritualem.

5. Cæremonias illas appellat elementa mundi huius, sicut ad Hebr. 5. & Coloss. 2. dicit enim esse veluti rudimenta paruulorum, & prima elementa. Dicit autem *seruientes*, vt ostendat statum illum, in quo adhuc serui videbantur esse, si solum illas cæremonias spectes: serui inquam peccati ob rationem, quam in paraphrasi addidimus.

6. Hic iam applicat exemplum filij, cum liberatur à tutore, ad iustificatos post aduentum Christi, quod erant tempus definitum pædagogia, & tutela.

7. Cum dicit, *vt filiorum adoptionem recipereamus*, non ideo dicit, quia solum post Christi aduentum fuerint verè filij adoptiui Dei; fuerunt enim etiam ante aduentum, vt planè ostendi explicans hunc locum 3. part. quæst. 23. art. 2. sed quia post aduentum Christi, vbi manifestatum est pretium nostræ redemptionis, & adoptionis, & Sacramenta, quibus vt manifesto signo iustificamur, sicut in fine præcedentis cap. de Baptismo diximus, & iam iusti receperunt adoptionem manifestè, ita vt verè filij Dei adoptiui non solum essent, sed etiam apparerent, ablata iam pædagogia, & tutela cæremoniarum legis.

8. Hactenus ostenderat diuersum statum filiorum Dei inter eos, qui in Iudaismo per meritum Christi futuri iustificati fuerunt, & eos, qui post aduentum Christi: quod hi non tantum essent filij, sed etiam statum filiorum absque pædagogia essent consequuti: illi verò essent filij, sed serui apparerent sub tutore, & legis pædagogia constituti, quam ostendit debuisse cessare, cum tempore signato à Patre venit Christus: nunc verò ostendit diuersum statum, quem nunc habent Galatæ ab eo, quem ante fidem Christi habuerunt, multò sane inferiori, quam Iudæi in lege veteri, vt potiori ratione in eis etiam cæremonia legis cessare debeant, id quod incipit ostendere ab illis verbis, *sed nunc quidem.*

9. Variè aliqui exponunt, vt videre licet apud Adamum, quare Paulus geminauerit dictionem, quæ Patrem significat, & Hebraice dicendo *Abba*, & Græce dicendo *Pater*, ego tamen existimo fuisse solum expositionem Hebraicæ vocis.

10. Corrigit id quod dixerat, scilicet *postquam non istis Deum*, vt agnoscant gratiam Dei, quasi diceret: potius dicere debebam cognitos fuisse vos à Deo, quia vos non quæsiuistis eum, sed ille se vobis ostendit, & propterea dicit cognitos esse à Deo. Doctrinam hanc ex aliis locis desumpsit Concil. Arausican. secundum can. 4.

11. Illud *iterum*, quod habetur in textu, non expressimus in paraphrasi, quia satis explicatur, cum ponitur infra particula illa *denuo*, significat autem Paulus eos conuerti sine causa ad egena elementa, hoc est, ad cæremonias legis, quas supra in hoc cap. num. 5. appellauit elementa, sicut etiam alibi, quod notauit in eo numero. Dicit autem iterum *conuertimini*, & *denuo seruire vultis*, non quia antea seruierint, cum illi non essent natione Iudæi, nec in Iudaismo antequam ad Christum conuerterentur, imò seruierunt idolis, vt num. 8. & 9. ostendi, sed dicit *iterum*, & *denuo* respectu prioris status idololatriæ, vt in paraphrasi explicauit. Aliqui putant eos reprehendi, quod conuerterentur iterum ad Solem, & Lunam, non vt eos colerent, sicut ante: tanquam Deos, sed quia obseruabant dies, & annos, & hæc putant dixisse Paulum elementa. Sed placet expositio, quam sequuti sumus in paraphrasi.

12. Illud *quia ego sicut vos*, Caiet. refert ad futurum, ac si diceret, quia ego ero sicut vos: cæterum parum haberet hoc energia ad persuadendum id, quod contendebat Paulus. Adamus refert ad præsens in hunc sensum: estote sicut ego sum in obseruatione cæremoniarum, sicut & ego me vobis accommodaui in aliquibus, quæ propria videbantur Gentilium. Verum parum etiam haberet coloris hæc ratio, quia Paulus se solum accommodaui in his, quæ non pertinebant ad salutem, Galatis autem persuadet, vt relinquat ea, quæ ipsi putabant necessaria ad salutem: quare expositio paraphrasis placet, quæ magnam vim habet.

13. Illud *Obsecro vos*, aliqui cum Hieronymo referunt ad præcedentia, vt obsecret Paulus eos esse, sicut ipse erat: cæterum videretur præposterè poni in fine periodi, si hunc sensum haberet: Græci omnes referunt ad sequentia, & est phrasi Scripturæ, cum quis incipit aliquid denuo loqui, vel rationem nouam obicere, sicut Genes. 28. *Obsecro ne in ascaris Domine, si loquar adhuc semel*, & in vulgari sermone vtimur eadem phrasi. Exod. 4. *Obsecro Domine non sum eloquens ab heri, & nudius tertius.*

14. Græci omnes putant ea de causa dixisse Paulum, *Fratres nihil me lasistis*, vt eis ostenderet non laceffitum aliqua iniuria, contra eos omnia, quæ retulimus, dixisse; sed cum aliàs multis ab ipsis affectus esset beneficiis, vt amorem in eos ostenderet. Ego verò existimo alia de causa id dixisse, vt in paraphrasi constat, ita enim ratio Pauli maiorem vim habet.

15. *Infirmi-tatem carnis*, aliqui cum Hieronymo referunt ad ægritudinem corporis; verum non satis constat, cum Paulus prædicasse Galatis. Alij, vt Græci, putant Paulum significasse persecutiones, quas ibi cum prædicaret, passus est; id tamen non quadrat cum eo, quod dicit, exceptum fuisse, sicut Angelum Dei: melius igitur intelligi potest, vt in paraphrasi, sic enim & ratio Pauli optime contextitur.

16. Tentationem appellat ipsam nuditatem humani auxilij, erat enim illa occasio, ne Paulo tam facile crederent, humano modo loquendo: hanc ergo non respiciuit, nec spreuit, inquit Paulus, ea ratione, qua dixi in paraphrasi, quia nihilominus prædicantem exceperunt Paulum, vt Angelum Dei: quidam verò codices vulgati legunt *vestram*; alij verò *meam*, idem tamen sensus est: in Græco habetur *meam*, vel *mei*, dicitur autem *vestra*, quia poterat Galatis esse occasio non attendendi Paulo prædicanti: dicitur autem *mea*, quia illa erat in ipso Paulo: dicit etiam *in carne mea*, id est, in nuditate sua in modum explicatum. Vulgata autem emendata habet *vestram*.

17. In Græco dicitur *ris*, id est, quæ est beatitudo vestra, sed vt notauit Theodoretus *qua* posuit *vbi*, & in idem redit sensus, sicque interpretantur Græci omnes.

18. In Græco est μακαριστός, à verbo Græco μακαρίζω, id est, beatum prædico, vnde eo loco beatitudo est beatificatio, vel prædicatio alicuius tanquam beati: Theophylactus, & Theodorus referunt ad alios, à quibus Galatæ beati prædicantur ob singularem beneuolentiam eorum in ipsum Paulum, & sic illud *uestra* sumitur passiue, O Ecamenius refert ad ipsum Paulum, qui Galatas antea beatos prædicabat, & sic etiam lumitur passiue: mihi placet actiue accipere iuxta sensum, quem sequuti sumus in paraphrasi.
19. Causalis illa poterat referri ad præcedentia, scilicet tanquam Angelum Dei excepistis; commodius tamen refertur ad illud, *vbi est beatitudo vestra*, cæterum opus est supplere aliqua, vt fecimus in paraphrasi, aliàs nullius rationem, & causam redder.
20. *Emulantur vos*, idem est, quod æmulatione, vel zelo erga vos ardent, æmulari enim significat zelum habere, vt Apocal. 3. *emulare ergo, & poenitentiam age*, & 1. Cor. 14. *emulamini spiritualia*, & paucis interiectis in hoc cap. æmulari accipit pro imitari, vtunque enim significat.
21. Græci legunt hoc modo, *bonum est æmulari semper in bono*, idem tamen sensus est.
22. Particula *autem*, aut redundat, vt sæpe fit, aut prior periodus mansit Eccliptica propter animi affectionem, ita vt sit quædam ad ipsos conuersio, solum eos filios appellans,
23. Illud *mutarem uocem*, ad hoc referunt Græci, vt præsens ueretur diuerso loquendi modo, nunc plangentis, nunc uero admirantis, &c. & ad hunc ferè modum exponit Hieronymus: existimo tamen potius mutationem uocis referendam esse ad id, quod dixi in paraphrasi, desiderabat enim Paulus potius uia uoce, quam Scriptura cum ipsis agere, sicut Ioannes 2. epist. & 3. *Plura habens uobis scribere nolui per chartam, & aramentum, spero enim me futurum apud uos, & os ad os loquus*. Dicitur uero mutari uox hoc modo, quia etiam Scriptura dicitur uox quædam, tametsi quasi mortua.
24. Reddit rationem, quare desideret os ad os loqui cum eis, quia scilicet confundor in uobis. Verbum *confundor* non significat *erubescere*, aut *pudeficere*, sed *hesitare*, & *dubitare*, Græce enim est ἀπορρομαι, sensus uero est quasi diceret, non vt aliqui uolunt, quia nescio quid, aut quomodo scribam, hæc enim ratio non uideatur quadrare superioribus, maxime si sequamur interpretationem paraphrasis, sed sensus est, quem in paraphrasi dixi.
25. Nomine legis intelligit Paulus librum legis, qui dicitur Pentateuchus, vnde non accipit legem eo modo, quo proxime antea acceperat, nempe pro ceremoniis legis. In hoc loco Pauli quatuor sensus, qui solent Scripturæ assignari, simul contineri ostendi 1. part. disp. 16. cap. 3.
26. Vulgatus interpres legit *ἀντὰ*, id est, hæc, Græci codices habent *ἀντὰ*, id est, hæc prima lectio refertur ad ea omnia, quæ narrata erant, secunda ad duas mulieres Agar, & Saram, vt illis duo Testamenta significantur.
27. Textus sic habet: *Vnum quidem in monte Sina, in seruitutem generans, quæ est Agar*, in quibus uerbis notandum est, illud relatiuum *quæ*, in Græco esse fœmininum, & referri posse ad testamentum, quod Græce est fœmini generis *διὰ τὴν*, & ad Agar in uersione Latina non potest referri ad testamentum, quod est neutrius, sed debet referri ad Agar, cum autem dicit, *quæ est Agar*, sensus est, quæ per Agar significatur.
28. Illud *seruit cum filiis suis*, quod ab aliquibus ponitur in textu, post parenthesis, in emendata uero Sixti sine parenthesis, refertur ad Agar, & ita coniunximus in paraphrasi, quamuis deinde idem etiam de Hierusalem terrestri dicat Paulus.
29. Textus sic habet, *Sina enim mons est in Arabia, &c.* In omnibus codicibus Græcis est repetitio eiusdem in hunc modum, *Agar enim Sina mons est in Arabia*, & Græci Patres hoc modo legunt, & ex Latinis solum apud Ambrosium est uestigium quoddam huius repetitionis, sed utroque modo in idem redire potest sensus. Mitto autem varias expositiones, quas inuenies in Adamo in hunc locum.
30. Quod Latine habetur *coniunctus est*, Græce dicitur *συντοιχῆς*, quod uerbum significat consensum, & conuenientiam in natura, aut similitudinem in alia qualitate, & ita tollitur difficultas, quæ posset esse si de coniunctione loci loqueretur Paulus. Mitto varias etiam expositiones huius loci, sic enim facile constat uerus sensus Pauli.
31. In textu dicitur: *Hierusalem, quæ nunc est*, quod varie explicari solet, vt uidere licet in Adami commentariis: uerum illam particulam *nunc*, puto non significare solum temporis durationem, sed etiam locum, vt significet Hierusalem, quam nunc uidemus, id est, terrestrem: id quod colligo ex eo, quod postea opponit ei cœlestem Hierusalem.
32. Illud, *& seruit cum filiis suis*, quod ponitur post parenthesis, referri uideatur ad Agar, potest tamen ad illam, & ad Hierusalem referri, quia in hoc est cognatio, & similitudo utriusque, frustra uero refert Caiet. illud ad seruitutem temporalem, quia seruiebat ciues Hierusalem Romanis: est enim hic sermo de seruitute ceremoniarum legis.
33. Nomine Hierusalem non intelligit ipsam congregationem Christianorum, sed nouum testamentum, id est, legem gratiæ: superius enim illas duas mulieres dixit significare duo testamenta. Vocat autem hoc nouum testamentum *fidei*, & gratiæ cœlestem Hierusalem per figuram metonymiam accipiens continens pro contento. Dicitur uero cœlestis non iam Ecclesia triumphalis solum, sed uiatorum, quia rebus cœlestibus intendit.
34. Nomen positiuum *multi* comparatiue accipit, & significat plures, quod indicat particula *quam*, quæ subsequitur: sicut contra ad Rom. 5. nomen *plures* non accipitur comparatiue, vt ibi notauit.
35. Habere meritum, quidam referunt ad Moysen, & legem scriptam, melius tamen refertur ad Deum, vt in eodem sit comparatio, quod illa, quæ antea Deo coniuncta non fuit, vt generaret filios, scilicet Gentilitas, modo coniuncta plures habeat, quam synagoga, quando etiam coniuncta fuit Deo, tanquam uiro.
36. Cum prosequatur hætenus allegoriam superius propositam, facile hæc ultima pars applicari potest, quam Paulus sine applicatione reliquit.
37. Græci illam extremam clausulam interrogatiue legunt, & coniungunt cum sequenti cap.

A R G V M E N T V M.

CAPITIS V.

Prosequitur id, quod proposuerat: à circumcissione enim adhuc Galatas auerit, & Pseudoapostolis, qui contrarium eis suadebant, imprecatur. Tandem ad solam obseruationem legis charitatis hortatur eos, in qua ostendit totam legem decalogi contineri, quam satis est obseruare.

CAPIT V.

PARAPHRASIS.

State, & nolite iterum iugo seruitutis contineri. Ecce ego Paulus dico vobis: quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit. Testificor autem rursus omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est vniuersæ legis faciendæ. Euacuati estis à Christo, qui in lege iustificamini: à gratia excidistis. Nos enim Spiritu ex fidespem iustitiæ expectamus. Nam in Christo Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium: sed fides, quæ per charitatem operatur. Curebatis bene: qui vos impediuit veritati non obedire? (Nemini consenseritis.) Persuasio hæc non est ex eo, qui vocat vos. Modicum fermentum totam massam corrumpit. Ego confido in vobis in Domino, quod nihil aliud sapietis. Qui autem conturbat vos, portabit iudicium, quicumque est ille. Ego autem fratres, si circumcissionem adhuc prædico: quid adhuc persecutionem patior? Ergo euacuatum est scandalum crucis. Vtinam & abscindantur qui vos conturbant. Vos enim in libertatem vocati estis fratres: tantum ne libertatem in occasionem detis carnis, sed per charitatem Spiritus seruite inuicem. Omnis enim lex in vno sermone impletur: diliges proximū tuum sicut teipsum. Quod si inuicem mordetis, & comeditis: videte, ne ab inuicem consumamini. Dico autem in Christo: Spiritu ambulate, & desideria carnis non perficietis. Caro enim concupiscit aduersus Spiritum: Spiritus autem aduersus carnem; hæc enim sibi inuicem aduersantur: vt non quæcunque vultis, illa faciatis. Quod si spiritu ducimini, non estis sub lege. Manifesta sunt autem opera carnis; quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, veneficia, inimicitia, contentiones, amulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia: quæ prædico vobis, sicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur. Fructus autem Spiritus est: charitas, gaudium, pax, patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, mansuetudo, fides, modestia, continetia, castitas. Aduersus huiusmodi non est lex. Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis, & concupiscentiis. Si Spiritu viuimus: Spiritu & ambulemus. Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem iniudentes.

ergo non approbo prædicationem meam circumcissionem. Vtinam illi, qui vos à recto statu Euangelij deicere conantur, penitus à vestro contubernio ampuentur. Dixi, qui vos deicere conantur, & perturbant, quia vocati estis vocatione Euangelij in libertatem à ceremoniis istis: cum ergo isti rursus ad eas vos reducere conantur, vos perturbant. Vocati igitur in libertatem, quam dixi tantum curare debetis, ne libertate hac, qua donati estis, abutimini ad vitæ licentiam, & pretextu illius desideria carnis compleatis, sed volo vos exerceri in charitate, & mutuis officiis præstandis, nec aliquid aliud à vobis peto. Totam enim lex hoc vnicò verbo continetur: Diliges proximum tuum sicut teipsum, contra verò, si per contentiosas disputationes, quas de legis ceremoniis inter vos habetis, vos mutuo mordetis, & quod magis est, deioratis, periculum est, ne tanquam mutuis vulneribus conficiamini. Illud igitur, quod dixi, vos scilicet vocatos esse in libertatem, & tantum curare debere, ne ea abutimini ad desideria carnis implenda, sic explico. Spiritum fides, in quo est libertas, quam dixi, in omnibus vestris actionibus, vt duces sequimini, & desideria carnis non perficietis: caro enim concupiscit contraria spiritui, & gratiæ, & hic spiritus contraria carni: hæc enim duo sibi aduersantur. Quocirca & caro resistit, ne omnia faciatis, quæ spiritu gratia desideratis facere, contra etiam idem spiritus gratia repugnat, ne omnia faciatis,

ad qua

Firmi estote, & in fide amplius ne vacilletis. & libertatem, quam lege Evangelicæ consequuti estis, retinete, ne implicemini iugo legis Mosaicæ iterum, postquam sub iugo infidelitatis in Gentilismo primum fuistis. Ecce ego Paulus Dei Apostolus, qui apud vos deberem maioris esse auctoritatis, quam Pseudoapostoli isti, qui vos seducunt, affirmo vobis, si circumcidamini, putantes necessariam esse circumcissionem ad salutem, fidem Christi nihil vobis profuturam: rursus addo, quamuis tam Iudeum, quam Gentilem, qui circumcissionem obseruat, tanquam necessariam, obnoxium se reddere ad obseruandas vniuersas alias legis ceremonias: tum quia eadem est illius, & aliarum omnium ratio; tum etiam quia ipsamet circumcisio est veluti professio quedam, & signum Iudaicæ religionis. At vos, o Galate, non obseruatis omnes alias ceremonias, cur igitur circumcissionem putatis ad salutem necessariam? opus, & labor Christi nihil vobis profuturus est, qui ex legis Mosaicæ ceremoniis iustificari contenditis, & a gratia iustificationis, quam per ipsam consecuti eratis, defecistis. Nos quidem, qui sincerè Christiani sumus per Spiritum fidei, iustitiam, quæ in votis nobis est, speramus consequi. Apud Deum enim nullius valoris, & effectus est circumcisio, vt Pseudoapostoli isti vobis persuadent, nec etiam præputium Gentilium, vt quidam etiam Gentiles arroganter iactant, sed fides actiua, & quæ charitatem excitat ad operandum, & ad obseruandam legem. Pulcre vobis succedebat vitæ, & doctrina Evangelicæ, in qua curebatis; quis impediuit istum cursum, cuius erat spes magni profectus, quominus obtemperaretis veritati? Nemini, quisquis ille est, qui ad circumcissionem, & alias ceremonias Mosaicæ vos inuitat, consenseritis: ratio enim persuasio non est à Deo. pauci enim impostores totam vestram congregationem facile inficient. Ego tamen de vobis fido, vt fides Dei bonitate, quod deinceps nihil aliud diuersum sentietis ab eo, quod principio tenuistis de gratia Christi: tum etiam spero, quod is, qui vos decepit, quicumque ille sit, luet poenas peccati sui. Ego autem fratres, si adhuc prædico necessariam esse circumcissionem, vt calumniantur Pseudoapostoli, volentes etiam vos seducere, cur adhuc Iudei pergunt tam obstinato odio me insectari? sic enim cessare offendiculum prædicationis Crucis Christi: non enim tam offenduntur, quod Christum prædicem esse Messiam, quam quod per ipsam dicam legem, & ceremonias esse abolitas: at nondum cessauit persecutio: ergo non approbo prædicationem meam circumcissionem.

ad que caro impellit. 24 Quod si spiritus gratia ductum sequimini, lex non tenebit vos reos, & obstrictos penis suis, quia sic adiuti gratia præstabitis opera legis, & poenam illius fugietis. Sic ergo libertatem veram consequemini, ad quam vocati estis, nec illa abutimini ad vitæ licentiam. Ignorare autem non potestis, quoniam sint ista opera carnis, que fugere debetis: sunt enim fornicatio, & usus venereus contra naturam, &c. Et qui talia agunt, regnum Dei non consequentur. Contra vero fructus spiritus gratia est charitas, gaudium, &c. 26 Eis vero, qui hæc agunt, non est contraria lex, nec eos damnat, nec accusat: unde liberi sunt ab eius timore, & poena. 27 Qui vero sunt Christi, mortui sunt carnalibus desideriis: & in hoc Christo assimilantur, quod sicut ille mortuus est vitæ temporali, sic & ipsi mortui sunt vitæ peccati, & carnis operibus, & cum ipso conspulti in Baptismo, & ita ei configurati. 28 ut sicut ipse surrexit a mortuis in vitam immortalem, ita & qui sunt Christi, spiritali vita viuunt.

A N N O T A T I O N E S.

1. Conclusio est eius, quod antea dixerat in fine 4. cap. qua libertate Christus nos liberauit.
2. Illud iterum, quod est in textu, habet sensum, quem expressimus in paraphrasi, & eodem modo explicauimus eandem particulam cap. 4. num. 11.
3. Ego Paulus emphasim habet, & ostendit autoritatem suam apud Galatas, vt inde eos conuincat.
4. Christus idem est, quod fides, vel gratia Christi.
5. Duas rationes attulimus, ob quas dixit Paulus, qui circumciditur, obnoxium se facere omnibus aliis ceremoniis, quas tamen Paulus non expressit, quomodo autem circumcisio sit professio legis Mosæicæ, diximus 3. part. quæst. 70. art. 2. Chrysostomus adducit aliam causam, quia in ipsa circumcisione necessarium erat plures alias ceremonias obseruare, vt legitime illa susciperetur. Verum mihi placet magis expositio, quam sequutus sum in paraphrasi: quia hoc modo non esset, qui circumciditur, obnoxius toti legi, sed bonæ parti illius. Paulus vero dicit, vniuersæ legi. Expressi etiam argumentum, quod ex propositione illa fieri potest, quodque Paulus non deduxit: hinc enim colligere licet, Galatas non voluisse seruare omnes ceremonias, alioquin argumentum Pauli nullum esset. Porro autem ipsos aliquas alias præter circumcisionem seruasse, constat ex cap. præcedente post num. 11.
6. Illud iustificamini non pro re ipsa sumitur, sed pro conatu, & voluntate, vt in paraphrasi.
7. Per illud nos significat se, & alios, qui sententiam ipsius in hac parte sequuntur.
8. In Græco est particula γὰρ, quæ significat enim, & sic vertit interpres hoc loco. Aliquando verò denotat certè, seu quidem: hic autem non videtur habere vim causalis: vix enim appareret, quòd referri possit si causalis sit, nec ad proximè, nec ad superius antecedentia.
9. Per spiritum aliqui intelligunt Spiritum sanctum, aliqui spiritualem legis intelligentiam. Verum satis congrue intelligitur ipsa gratia, quæ dicitur Spiritus ex fide.
10. Spem iustitia posuit pro eo, quod est sperata iustitia, quia ipsa res, quam speramus, aliquando dicitur spes, iuxta illud ad Rom. 8. Spes autem, quæ videtur, non est spes, & vulgò vtimur hoc etiam loquendi modo, vt res ipsa spes dicatur.
11. Fides dicitur per charitatem operari, non vt quidam dicunt, tanquam per causam, ex qua fides habet efficaciam operandi, quia re vera charitas nõ est causa fidei, sed, vt dixi in paraphrasi, quia fides excitat amorem: omnis enim amor à consideratione ortum habet, & charitas deinde mouet ad operandum, sicut voluntas dicitur alias potentias mouere. Id quod fultius tractaui 1. 2. disput. 210. cap. 6. vbi explicui, quomodo fides habeat rationem fundamenti, & radicis, & initium iustificationis ex ipsa sumatur. Hic verò Paulus tam loquitur de prima iustificatione, quam de augmento illius, ad vtrumque enim nec circumcisio aliquid valet, nec præputium, sed fides, quæ per dilectionem operatur. Vide quæ dixi 1. 2. disp. 184. cap. 4.
12. Illud veritati non obedire, non legit Chrysostomus in Græcis tamen codicibus etiam habetur, & sine illo idem sensus est.
13. Illud nemini consenseritis, non est in Græco, nec habent omnia Latina, sed habet emendata vulgata, & sensus est, quem dixi in paraphrasi.
14. Qui vocat vos, periphraasis est Dei, aut Christi.
15. Comparisonem fermenti consperisionis Græci referunt ad doctrinam, quæ, si sit erronea, etiam in modico sit, totam fidem Christi, & doctrinam illius corrumpit, ita vt non parum existiment Galatæ vnam solam, aut alteram ceremoniam legis obseruari. Hieronymus refert ad Doctorem ipsum: & antecedentibus, & sequentibus magis congruit: semper enim Paulus agebat de Doctores, qui seducebant Galatas: sic enim accipit 1. ad Cor. 5. Si vnus, aut alter vobis persuadeat doctrinam hanc.
16. Corruptus idem est hoc loco, quod fermentat, quia fermentatur consperisio, per quamdam corruptionem, dum tota fit acida, & Græcè est de præsentis, quamuis Latini codices de præterito legant corruptus; sed idem est sensus, emendata Sixti legit de præsentis.
17. Sensus ille communis est, & Paulus argumentatur ab euentu, quod adhuc scilicet esse Iudæis in sensu contra eos, qui dicebant ipsum etiam circumcisionem prædicare.
18. Minor illa, & conclusio subintelligitur in maiori illa, quam Paulus assumpsit: & argumentum est à destructione consequentis ad destructionem antecedentis.
19. Chrysostomus, & alij explicant abscindantur, id est, non tantum circumcidantur, vt desiderant, sed pendenda ignominia membrum illud omnino eis abscindatur: mihi tamen placet expositio paraphrasis.
20. Addidi aliqua verba textui Pauli, vt appareret, cuius causam redderet in ea periodo, quod alias difficile constaret.
21. Eadem sententia habetur ad Rom. 13. nec est contraria ei, quæ habetur Matth. 22. & Marci 12. vbi in duobus mandatis dilectionis Dei, & proximi dicitur contineri tota lex: hic verò in vno. Omisssa verò solutione, quam August. excogitauit lib. 8. de Trinit. cap. 8. faciliori modo conciliari possunt hæc duæ sententia, vt hic loquatur de lege, quæ vt plurimum obseruanda occurrit erga proximum, ibi verò de lege tam erga Deum, quam erga proximum.
22. Nomine Spiritus aliqui intelligunt Spiritum sanctum, sed cum Spiritus sanctus in nobis dicatur operari per spiritum gratiæ, & fidei, melius pro hoc accipitur, & vtroque modo in idem redit.
23. Siue nomine carnis intelligat appetitum rebellem, siue prauas cogitationes, idem est sensus. Nomine autem

autem spiritus non intelligit solam animam rationalem, sed eam spiritu gratiæ instructam: sic omnes Græci nomine spiritus, spirituales cogitationes: nomine verò carnis cogitationes humanas ad malum inclinantes intelligunt.

24. Aliqui putant illud, *non estis sub lege* significare idem, quod 1. ad Tim. 2. *Iusto non est lex posita*, quali utrobique Paulus dicat: non indigetis doctrina, & instructione legis. Ego tamen existimo festum huius loci esse, quem sequuti sumus in paraphrasi, & congruit cum eo, quod proposuit antea, videlicet, eos vocatos esse in libertatem: & cum eo, quod postea subiungit, *Aduersus huiusmodi non est lex*, & eundem sensum diximus esse illius loci. 1. ad Timoth. 1. 1. 2. disput. 166. cap. 2. Planum autem est, Paulum hic non loqui de lege cæremoniali, quasi dicat, Galatas ab ea liberos esse, nec eam seruare debere: nam hoc non solum verum est de iis, qui spiritu ducuntur, hoc est, qui operantur bene, sed etiam de iis Christianis, & baptizatis, qui desideria carnis sequuntur. Hic autem loquitur Paulus de iis, qui rectè operantur. Adde, quod cum ait: *Aduersus huiusmodi non est lex*, intelligere non potest de obseruatione legis cæremonialis, vt patet.

25. Immunditia non quancunque luxuriam significat, sed quæ est contra naturam, quam Hieron. libidinem extraordinariam appellat.

26. Equiuocum est, quos intelligat, cum ait, *aduersus huiusmodi non est lex*, vtrum ipsas personas, an opera: sed in idem ferè redit sensus. Contextus postulare videtur, vt personas intelligat, de quarum libertate semper loquitur.

27. Seruat eandem metaphoram, qua vsus fuit ad Rom. 6. Eos verò dicit esse Christi, qui baptizati susceperunt fidem ipsius, & in ipso Baptismo figuram Christi mortui, & sepulti in se expresserunt: propterea nos aliqua addidimus in explicatione huius sententiæ iuxta illud ad Roman. 6. Alij verò interpretantur hoc modo: qui sunt Christi, subegerunt, & mortificauerunt non tantum praua desideria carnis, sed etiam ipsam carnis cupiditatem, & radicem illius assiduo labore. Verum cum hic loquatur Paulus cum omnibus iustificatis in Baptismo, non est, cur tantum de illis, qui assiduo labore subegerunt sibi passiones, intelligamus. De omnibus verò baptizatis intelligitur eo modo, quo ad Rom. 6. vnde statim subdit, *si spiritu viuimus, spiritu ambulemus*, sicut ad Rom. 6. dixerat, *consepulti enim sumus cum illo per Baptismum, vt in nouitate vite ambulemus*.

28. Cum Paulus dicit eos, qui sunt Christi, mortuos esse peccato, crucifigentes carnem suam cum vitiis, & concupiscentiis, ad hoc tendit, vt ostendat, eos viuere vita spirituali, quod ipse non expressit: nos tamen suppleuimus, ita vt cohæreat contextus, vnde statim infert optime, *si spiritu viuimus, spiritu ambulemus*, & in omnibus seruat eandem sententiam, quam dixerat ad Rom. 6.

ARGUMENTVM

CAPITIS VI.

Prosequitur Paulus id, quod proposuerat tradere, scilicet, documenta moralia, & spiritualia Galatas, exhortans eos ad fructus spirituales nouæ vitæ, & vt mutuo se adiuuent. Huius exemplum ostendit in seipso, quod hanc Epistolam propria manu scripserit. Contra verò ostendit Pseudoapostolos, qui eis suadebant circuncisionem, ea de causa id fecisse, vt fugerent crucis Christi ignominiam, & persecutionem, non vt legem custodirent, se autem in nullo alio gloriari, quàm in cruce Christi, & ignominia pro eo toleranda, ad quod exhortatus Galatas paucis verbis, & gratiam Christi precatus claudit epistolam. Sequuntur autem diuisionem Græcorum, qui caput hoc sextum incipiunt ab vltima periodo precedentis.

CAPVT VI.

PARAPHRASIS.

1 **F**rattes, & si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, huiusmodi instruere in spiritu lenitatis, considerans teipsum, ne & tu teneris. Alter alterius onera portate; & sic adimplebitis legem Christi. Nam si quis existimat se aliquo esse, cum nihil sit, ipse se seducit. Opus autem suum probet vnusquisque, & sic in femeriplo ratum gloriam habebit, & non in altero. Vnusquisque enim onus suum portabit. Communicet autem is, qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat, in omnibus bonis. Nolite errare: Deus non irridetur. Quæ enim seminauerit homo: hæc & metet. Quoniam qui seminat in carne sua; de carne & metet corruptionem; qui autem seminat in Spiritu, de Spiritu metet vitam æternam. Bonum autem facientes, non deficiamus: tempore enim suo metemus non deficientes. Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei. Videte qualibus literis scripsi vobis mea manu. Quicunque enim volunt placere in carne, hi

Vasquez in Epist. Paul.

SI ergo viuimus vita spirituali cum Christo suscitati à morte peccati, præstemus opera huic vitæ conuenientia; non efficiamur cupidi gloria, quæ in hominū opinione posita est, quæq; merito dicitur inanis; nec prouocemus nos mutuo ad contentiones, nec iniucem inuideamus Fratres, 2 si quis præoccupatus fuerit, antea quam cauere possit, in aliquo crimine, nolite eum acris oburgare, sed vos, qui estis spirituales, in spiritu lenitatis componite, & reficite, atque adiuuate eum, siue monendus, siue corripiendus, siue castigandus sit: 3 illud considerantes, quod vnusquisque vestrum 4 tentari, & labi possit. Si videritis alium lapsum in delictum, subleuate, & adiuuate illum: sic enim legem Christi, quæ est lex charitatis implebitis. Si enim aliquis iactet se ita perfectum esse Christianum, vt alterius ope non indigeat, cum reuera ita non sit, ipse suam mentem in hoc decipit, cum experimento ei constet se in multis deficere. 5 Verum ne quis putet se ab aliis ita adiuuandum, & subleuandum, vt ipse sui operis curâ non habeat, sed totam in alium reiiciat: probet vnusquisque, & examine opus suum, vt reuè illud, quod debet, 6 faciat: & sic remunerabitur opus

F ff

13 cogunt vos circumcidi, tantum vt crucis Christi per-
 14 secutionem non patiantur. Neque enim qui circum-
 15 ciduntur, legem custodiunt: sed volunt vos circum-
 16 cidi, vt in carne vestra glorientur: mihi autem abist
 17 gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi: per
 18 quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. In
 Christo enim Iesu, neque circumcisio aliquid valet,
 neque præputium: sed noua creatura. Et quicumque
 hanc regulam sequuti fuerint, pax super illos, & mi-
 sericordia, & super Israel Dei. De cætero nemo mihi
 molestus sit: ego enim stigmata Domini Iesu in cor-
 pore meo porto. Gratia Domini nostri Iesu Christi
 cum spiritu vestro fratres. Amen.

muneratio vestri operis, nullo prætextu humano deludi poterit: sed secundum opera, quæ reuera quisque in hac vita fecerit, quæ sunt veluti semina quadam alterius, ita colliget fructum retributionis à Deo in alia vita: quamuis qui sequuntur opera carnis iam enumerata, seminauerit ea in hac vita, de his carnalibus operibus colliget fructum damnationis: qui autem fide ex charitate seruiert iustitia, & opera illius in hac vita seminauerit, inde colliget fructum vite æternæ. 11 Non defatigemur autem, sed perseueremus tempore sementis in seminando: bonis operibus tempore enim messis, scilicet in alia vita, colligemus fructum 12 sine fine, & in perpetuum duraturum insatigabiles, & nunquam à colligendo cessantes. Sic ergo dum tempus sementis, & benemerendi apud Deum bonis operibus præsens est, operemur incessanter, & charitatem seruemus erga omnes; maxime vero erga fideles. 13 In cuius rei exemplum videte, quam deformibus literis epistolam vobis scripserim propria manu contra morem solitum non recusans laborem scribendi, cuius iudicium sunt literæ deformes, quas non sine labore scribere possum, vt vos in fide vacillantes confirmarem. 14 Nam alij, qui placere volunt 15 Iudeis, prædicant necessariam circumcisionem, non quidem vt officium charitatis vobis præsentent sed eam solum ob causam, ne prædicantes 16 crucem Christi, & cæremonia Moysis excludentes, persecutionem patiantur à Iudeis. Quod vero non charitatis, & beneficentia gratia erga vos id faciam, inde colligitur, quia qui seruiant cæremoniis, & circumciantur, de cætero non seruiant legem. Quid ergo mirum, si non ex officio charitatis vobis persuadam circumcisionem, sed tantum, vt apud homines glorientur de vestra carnali circumcisione, quod vos effecerint sui sedatores, & discipulos? A me autem procul abist, vt in alia re glorier, quam in cruce, & ignominia Christi Iesu, cuius gratia ea, quæ vulgo videntur esse præciosi, & mundus admiratur, mihi facta sunt velut mortua, & nullius momenti; & ego vicissim illis. Ideo autem mihi nullius momenti facta sunt, quia in regno gratia Christi nihil valet, aut circumcisio esse, & ea, quæ Iudei magna esse putant: nec Gentilem esse, & ea, quibus ipsi confidunt, bona: sed solum anima gratia, & fide Dei reuoluita. His vero omnibus, quicumque hunc viuendi modum seruauerint cæremoniis omnibus legis reiectis, pax, & mentis tranquillitas contingeret: 17 qui sunt veri Israelitæ non secundum carnem ex Iacob progeniti, sed ex Dei promissione, & gratia. 18 Reliquum est, vt nemo mihi molestiam afferat, 19 & me insimulet, quod circumcisionis legem non obseruem, sed potius eam dissuadam: ego enim 20 signa Domini nostri Iesu Christi impressa gero in carne mea, res scilicet aduersas, fugas, laboriosas, plagas mortiferas, & cætera periculosa discrimina, quæ propter Euangelij, & crucis predicationem passus sum, quibus satis ostendo me nihil circumcissioni, sed fidei Iesu Christi considerare. Gratia Domini nostri Iesu Christi perseueret cum spiritu vestro. Amen.

A N N O T A T I O N E S.

1. Illud *ambulemus*, in Græco non est verbi *περπατῶ*, quod est ambulare, sed *ορχίζω*, quod significat ordine suo incedere, & idem Chrysostr. & Theophylact. sic interpretantur: Contineamus nos intra spiritum, incedamus ordine nostro, id est, contenti sumus Euangelio, non quæramus legem Moysis. Cæterum magis quadrat contextui expositio tradita in paraphrasi, vt adhuc exhortetur Paulus Galatas ad bona opera, quæ appellauit fructus spiritus, nec hic mentionem facit cæremoniarum, & idem in exemplum subdit: *Non efficiamur inanis gloria cupidi, &c.* & sensus iste locum habet etiam cum illo verbo Græco, *ορχίζω*, nam & ordine suo incedit, qui viuens vita spirituali opera spiritualia præstat.
2. Sententia hæc similis est ei, quæ habetur ad Roman 14. & 15. Verum cum ibi generalem doctrinam tradat Apostolus, vt ostendat, quomodo quisque se debeat gerere erga infirmos, aliqui hic cum Hieronymo sententiam hanc peculiariter intelligi volunt de his, qui lecti erant à Pseudoapostolis, vt legalia sequerentur: quod mihi non tam placet, quam vt vniuersale fit præceptum hoc Pauli ad omne genus delicti: cum hic tradat præcepta quædam spiritualia in vniuersum, iuxta id, quod proposuerat capit. 5. in fine illius.
3. In textu dicitur: *Considerans teipsum, ne & tu tenteris*, mutat autem Paulus numerum, cum antea in plurali loqueretur, in quo Hieron. putat Paulum solæcismum commisisse ex imperitia linguæ. Alij verd, humilitatis gratia. Sed probabilis est, quod notat Adamus ex Erasmo, Apostolum ex industria mutasse numerum, quod singularis esset magis idoneus ad compellendum vniuersumque conscientiam: & mira cautione hoc fecit, ne offenderet eos, quos studebat corrigere: durius enim erat dicere omnibus: Considerate vos ipsos, ne & vos tentemini. Sic enim solet aliquando mutare personam, & numerum, vt videbimus in annotat. 14. in cap. 12. ad Hebræos.
4. Illud *ne tenteris* significat, ne & tu aliquando tentatione etiam victus in delicto deprehendaris, quando velles tecum mitius agi. Vt enim Augustin. hoc loco inquit, nihil ad misericordiam magis inclinatur, quam proprii periculi cogitatio.
5. Sequens periodus videtur satis clara; verum difficile quadrant contextui aliorum expositiones, quas quia variæ sunt, prætermitto. Mihi placet expositio paraphrasis, quæ verbis quibusdam additis optime cohæret cum præcedentibus: postquam enim exhortatus fuit Paulus, vt mutuo se adiuuarent, & defectus aliorum, quos onera appellauit, ferrent, ne vnusquisque de proprio opere non esset sollicitus, addidit illud, *probet autem, &c.*
6. Illud *gloriam habebit*, multi exponunt, id est, gloriari poterit, sed in Domino, de suo opere recte facto. Caiet. verd sic exponit, vt quisque examinet opus suum, si putat aliquid esse, vt inde videat propriam imbecillitatem. Illud verd, *& sic gloriam habebit*, exponit ipse per ironiam. Est tamen expositio hæc extorta: magis vero

verò quadrare videtur,quam sequuti sumus in paraphrasi.

7. In Græco habetur *in seipsum, & in alterum*, & Oecumenius interpretatur in hunc sensum: aduersus seipsum gloriationem habebit, & non aduersus alium, id est, seipsum condemnabit, & non alium, & inde gloriationem habebit aduersus se, & non aduersus alium. Verum hæc interpretatio non quadrat contextui, melius est, si illud *in se ipsum* interpretetur, vt in paraphrasi, id est, in sui vtilitatem, & illud *in alterum*, in alterius vtilitatem, & sic perinde est dicere, *in seipso, & non in altero*, atque, in se ipsum, & non in alterum.

8. Onus intelligunt multi interpretes, opus proprium, siue bonum, siue malum: verum magis quadrat contextui, si intelligamus opus malum, quod nomine oneris significat Paulus supra, cum dicit, *alter alterius onera*, hoc est, defectus. *portate*, hic verò dicit, vnusquisque defectum suum portabit: intelligit, quod attinet ad supplicium, sicut in paraphrasi, ita vt moneat singulos sui operis curam habere, & non in alterius curam illud reicere.

9. Cum Paulus vtatur nomine catechumeni, & catechizantis, multi putant ipsam hic loqui de eo, qui ad Baptisimum instruitur, ipsumque exhortatur, vt, cum accipiat Spiritualem doctrinam, ipse rependat gratiam, & honorando eum, qui catechizat, & etiam ipsum alendo de bonis suis, ita vt communicet in omnibus bonis: sic omnes Græci. Id tamen videtur esse contra id, quod Paulus proposuerat. Idcirco ego puto, hic adhuc Paulum prosequi sententiam illam, *alter alterius onera portate*, & postquam dixit, quid debeat facere ille, qui alium in delicto deprehendit, & quid vnusquisque in seipso: tandem inquit, quemodo is, qui instruitur, se debeat habere erga eum, qui ipsum instruit.

10. Putant aliqui adhuc Paulum exhortari Galatas, vt ex suis facultatibus alant Doctores verbi Dei, & ne prætextu aliquo id reculent. Melior tamen est interpretatio in paraphrasi posita, vt semper prosequatur id, quod proposuerat superiori cap. scilicet, ne sequantur carnis delideria prætextu quocumque, ostendens illis, quifnam fructus colligatur in alia vita ex his operibus, & ex operibus spiritus.

11. Aliqui existimant adhuc loqui Paulum de merito erga præceptores fidei, ipsos scilicet alendo. Mihi tamen videtur potius semper in genere loqui de quocumque bono opere, & merito erga quemcumque alium.

12. In Græco est aliud vocabulum pro illa parte *non de scientes*, aliud verò pro priori *non deficiamus*, illud tamen est *ἐκλυόμενοι*, hoc est, in fatigabiles: quod interpretatur Chrysostomus, in hunc sensum: Agricola quidem & cum feminat, & cum colligit fructum, multum laboris sustinet cum squalore, & puluere, sed nos in die iudicij fructum bonorum operum, quæ cum labore seminauimus, colligemus non defatigati.

13. Græca voce, quam interpres vulgatus legit, *qualibus literis*, putat Hieronymus significari potius magnitudinem, quam qualitatem: Græci quorum opinionem sequutus sum, potius videtur ad qualitatem referre, qualibus scilicet literis, hoc est, quàm deformibus literis. Quorsum autem hoc modo dicit Paulus, vtrum nouam incipiat sententiam, an prosequatur quam proposuit, non explicant. Ego verò in paraphrasi facile ostendi, Paulum prosequi sententiam illam, *Alter alterius onera portate*, & quomodo id exemplo sui in scribendo hanc epistolam confirmet. Illud verò *propria manu*, explicant Theophylact. & alij Græci additum fuisse, quod contra morem Apostoli erat, qui solum literas, quas dicitabat, & alij scribebant, ipse scribebat propria manu. Inde autem optimè ostendit officium charitatis erga Galatas.

14. Illud *nam*, non est causalis particula, vix enim reperiri potest cuius causam reddat, sed est veluti aduersariua: quasi dicat, *at verò alij, &c.* & Latine sæpe vtimur illa phrasi, & modo loquendi.

15. In carne placere, periphraſis est significans placere hominibus, & quia homines, quibus illi Pseudoapostoli placere cupiebant, erant Iudæi, ideò diximus, Iudæis placere.

16. *Ibi expressimus causam* persecutionis, quam Pseudoapostoli timebant: iuxta ea, quæ dixit Paulus supra in hac Epistola cap. 5.

17. *Israel Dei* appellat vero Israelitas, de quibus in hac epistola cap. 4. & epist. ad Rom. 9. dicit non omnes genitos secundum carnem ex Iacob esse Israelitas veros, sed natos ex promissione Abrahamæ.

18. Illud *de cætero* est particula claudentis epistolam.

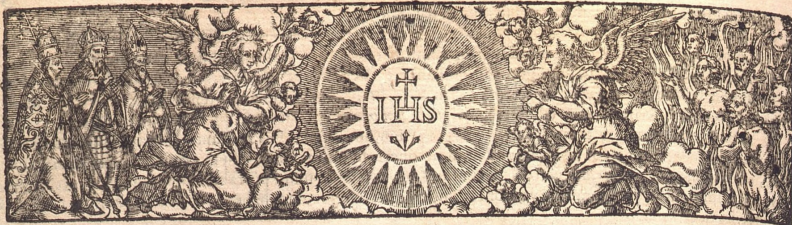
19. Illud ad didimus, in quo videbatur molestari Paulus: & est secundum interpretationem communem. Statim verò optimè subiungit, *ego enim stigmata, &c.* vt sic ostendat, non debere fugillari, & accusari falso de illa re, cum ipse contraria omnia signa expressa habeat in carne sua.

20. Signa hæc, & stigmata non erant crucifixionis Christi in pedibus, & manibus, sed erant persecutiones, plagæ, & alia, quæ passus erat pro Christo, de quibus dixerat in hac epistola cap. 5. *Ego autem stigmata crucifixionem prædico, quid adhuc persecutionem patior?*

PARAPHRASIS

Uasquez in Epist. Paul.

Uasquez in Epist. Paul.

EPISTOLA BEATI PAULI APOSTOLI AD EPHESIOS

ARGUMENTVM TOTIVS EPISTOLÆ.

HANC Epistolam aliqui arbitrantur scriptam contra Simonem Magum, & eius familiam, Menandrum scilicet, & alios, inter quos fuit Cerinthus, qui ex parte addictus fuit Iudaismo, ut refert Epiphanius. hæres. 28. Contra horum ergo errores putant epistolam scriptam, cum in ea nulla eorum mentio habeatur. Ego vero potius existimo, in ea Paulum exhortari Ephesios, ut in fide suscepta permaneant. Ad id verò commendat eximiam Dei charitatem erga illos, summumque prædestinationis beneficium. Deinde sollicitudinem exponit, quia assidue Deum deprecatur pro ipsorum perseverantia. Demum documenta quædam spiritualia eis præbet.

ARGUMENTVM.

CAPITIS I.

Premissa, more solito, salutatione, recenset beneficium diuinæ prædestinationis per Christum erga electos in uniuersum: deinde erga ipsos Ephesios peculiariter: pro quo non tantum se Deo gratias agere testatur, sed etiam quotidie postulare, ut à Deo illuminati intelligant diuitias gloriæ, quam Deus illis preparauit.

CAPVT I.

PARAPHRASIS.

1 Paulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem
2 Dei, omnibus sanctis, qui sunt Ephesi, & fidelibus
3 in Christo Iesu. Gratia vobis, & pax à Deo Patre
nostro, & Domino Iesu Christo. Benedictus Deus &
4 Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos
in omni benedictione spirituali, in cælestibus, in
5 Christo, sicut elegit nos in ipso ante mundi constitu-
tionem, ut effemus sancti, & immaculati in conspe-
6 ctu eius in charitate. Qui prædestinavit nos in adop-
tionem filiorum per Iesum Christum, in ipsum, se-
7 cundum propositum voluntatis suæ, in laudem glo-
riæ gratiæ suæ, in qua glorificauit nos in dilecto filio
suo: in quo habemus redemptionem per sanguinem
8 eius (remissionem peccatorum) secundum diuitias
gratiæ eius, quæ superabundauit in nobis in omni
9 sapientia, & prudètia; ut notum faceret nobis sacramen-
tum

Paulus per voluntatem Dei Apostolus Iesu Christi om-
nibus sanctis, & fidelibus merito Christi, qui sunt Ephe-
si, hanc epistolam misit. 1 Gratia vobis, & pax sit à Deo
Patre nostro, & Domino Iesu Christo. Laudesur 2 Deus,
& Pater Domini nostri Iesu Christi, qui 3 in cælestibus
existens 4 abundanti spiritualium donorum beneficentia, &
largitate, 5 propter Christi meritum cumulauit nos, eo-
dem propositum modo; quo 6 per eundem Christum ab aeterno
7 gratuita sua electione nos elegit, ut effemus sancti, &
immaculati coram ipso, qui corda intuetur, atque presi-
niuit nos in filios 8 sibi adoptare per Christum ex pro-
pensa animi affectione, & voluntate, ut sic adoptati mag-
nificam eius gratiam, qua nos gratiosos effecit per dile-
ctum Filium suum, laudaremus, & predicaremus. Per
quem etiam Christum à peccatis, & dempti sumus pretio
sanguinis ipsius, in xta diuitias gratiæ suæ, quatuor in nos ef-
fudit

10. tum voluntatis suæ, secundum beneplacitum eius,
 11. quod proposuit in eo, in dispensatione plenitudinis
 12. temporum, insaturare omnia in Christo, quæ in cæ-
 13. lis, & quæ in terra sunt, in ipso. In quo etiam, & nos
 14. sorte vocati sumus, prædestinati secundum propo-
 15. situm eius, qui operatur omnia secundum consilium
 16. voluntatis suæ: ut simus in laudem gloriæ eius nos,
 17. qui ante sperauimus in Christo. In quo & vos, cum
 18. audissetis verbum veritatis, (Euangelium salutis ve-
 19. stræ:) in quo & credentes signati estis Spiritu pro-
 20. missionis sancto, qui est pignus hereditatis nostræ
 21. in redemptionem acquisitionis, in laudem gloriæ
 22. ipsius. Propterea & ego audiens fidem vestram, quæ
 23. est in Christo Iesu, & dilectione in omnes Sanctos,
 non cesso gratias agens pro vobis memoriam vestri
 faciens in orationibus meis: ut Deus, Domini nostri
 Iesu Christi Pater gloriæ, det vobis spiritum sapien-
 tiæ, & reuelationis, in agnitionem eius, illuminatos
 oculos cordis vestri, ut sciatis, quæ sit spes voca-
 tionis eius & quæ diuitiæ gloriæ hereditatis eius
 in Sanctis. & quæ sit supereminens magnitudo
 virtutis eius in nos, qui credimus secundum
 operationem potentia virtutis eius, quam ope-
 ratus est in Christo, suscitans illum a mortuis, &
 constituens ad dexteram suam in cælestibus, supra
 omnem principatum, & potestatem, & virtutem, &
 dominationem, & omne nomen quod nominatur
 non solum in hoc seculo, sed etiam in futuro. Et
 omnia subiecit sub pedibus eius: & ipsum dedit
 caput supra omnem Ecclesiâ, quæ est corpus ipsius
 & plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimplet.
 opulenta sit gloria, quæ in hereditario iure adepturi sunt
 magnitudo potentia ipsius, 2.4 quam ostendit, dum primitias nostras, Christum scilicet, suscitauit a mortuis, & sedere fecit
 2.5 ad dexteram suam in cælestibus super omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dominationem, & super
 omne, 2.6 quod dici, aut celebrari potest, non solum in hoc seculo, sed etiam in futuro, cuius pedibus omnia subiecit, &
 ipsum caput constituit omnium Ecclesiarum fidelium, siue Ephesiorum, siue Philippiensium, & c. que corpus ipsius mys-
 tificum sunt, & ipsum, 2.7 quodammodo complent, & perficiunt, 2.8 qui sanè Christus, cum sit omnia in omnibus, & singulis
 suis membris completur, & consummatur.

fudit abunde: 10 simul quoque eximiam suorum myste-
 riorum sapientiam, & prudentiam nobis tribuens, ut co-
 gnosceremus arcanum voluntatis suæ, prout ipsi benepla-
 citum fuit: quod sanè arcanum, seu mysterium proposuit
 11 ex eodem beneplacito complere temporibus iam elapsis, quæ
 ab æterno ad illius dispensationem ipse presertim, videlicet
 vniuersa ad vnum 12 caput Christum reuocare, reno-
 uando omnia, tam quæ in cælis, quam quæ in terris sunt:
 propter quem 13 nullis ex nobis præcedentibus meritis vo-
 cati sumus: prædestinati quoque ex illius voluntate, qui
 omnia liberè ex consilio voluntatis suæ operatur, 2. ut ipsius
 in nobis gloria illustraretur: in nobis inquam 14 Iudæis
 qui omnium primi in ipsum sperauimus, & credidimus, &
 in vobis, qui in ipsum etiam 15 sperastis, postquam au-
 distis verbum veritatis, scilicet Euangelium, quo vobis salus
 annuntiata fuit; per quem Christum credentes, ab eo ob-
 signati estis, ut in populo suo vos connumeraret: obsignati,
 inquam, Spiritu sancto promisso, quem in vos effudit
 abunde, qui in vobis habitans, & virtutem præstans
 contra diaboli insidias loco pignoris, & arrhabonis est
 vitæ æternæ 16 hereditario iure tribuende, quæ perfectam
 17 redemptionem, & liberationem non solum a peccatis,
 sed ab omni quoque aduersitate ad gloriosam ipsius
 laudem consequemur. 18. Propterea ego perspecta fide
 vestra in Dominum Iesum Christum, & charitate erga
 omnes 19 fideles non cesso pro vobis gratias 20 agere, &
 mentionem vestri in orationibus meis facere, ut 21 Deus
 gloriosus, & Pater Domini Iesu Christi det vobis Spi-
 ritum sapientia, mentisque vestra oculos illustret, ut ipsum
 agnoscatis, ut etiam sciatis, 22 ad quæ, & quam magna
 bona vocati sunt, qui in ipsum credunt, hoc est, quam
 opulenta sit gloria, quæ in hereditario iure adepturi sunt 23 sancti. Porro quam excellens est erga nos, qui credidimus
 magnitudo potentia ipsius, 2.4 quam ostendit, dum primitias nostras, Christum scilicet, suscitauit a mortuis, & sedere fecit
 2.5 ad dexteram suam in cælestibus super omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dominationem, & super
 omne, 2.6 quod dici, aut celebrari potest, non solum in hoc seculo, sed etiam in futuro, cuius pedibus omnia subiecit, &
 ipsum caput constituit omnium Ecclesiarum fidelium, siue Ephesiorum, siue Philippiensium, & c. que corpus ipsius mys-
 tificum sunt, & ipsum, 2.7 quodammodo complent, & perficiunt, 2.8 qui sanè Christus, cum sit omnia in omnibus, & singulis
 suis membris completur, & consummatur.

A N N O T A T I O N E S.

1. Formam huius salutationis habes explicatam in cap. 1. ad Rom. num. 4. Quod verò dicit in Christo, intelligendum est, ut in paraphrasi, nempe merito Christi: nam propositio in sæpe denotat idem, quod per, ut num. 5. dicemus, quæ significatur causa effectrix, cuius virtus conuenit Christo per meritum ipsius.
2. Deus, & Pater, potest legi coniunctim, ut sensus sit: Deus Domini nostri Iesu Christi, & Pater Domini Iesu Christi, iuxta illud Ioan. 10. Ascendo ad Patrem meum, & Patrem vestrum, Deum meum, & Deum vestrum. Nam pater æternus non tantum dicitur Pater Christi, sed etiam Deus Christi, vt 3. part. 1. tom. disp. 80. cap. 1. diximus. Vel potest legi separatim, ut sit sensus: Benedictus Deus, qui etiam Pater est Domini nostri Iesu Christi.
3. In cælestibus existens aliqui suppleant rebus. Hieron. verò locis, iuxta id, quod cap. 6. dicitur, Non est nobis colubatio, &c. contra spiritualia nequitia in cælestibus, hoc est, contra demones in aere hoc degentes, sic ergo illud etiam Matth. 21. Hofanna in excelsis, hoc est, tu qui habitas in excelsis, saluifica. Filio Dauid, id est, in gratiam filij Dauid.
4. Illud, In omni benedictione, significat abundantem benedictionem, sicut infra in omni sapientia.
5. Præpositio in hoc loco posita est loco per, quod familiare est Paulo: idem autè est per Christum, & per meritum ipsius. Erasmus sine præpositione in interpretatur, ut Christo sit in casu dandi, & sit sensus, Benedictus nos Christo, hoc est, in gloriam Christi in Græcis enim exemplaribus non est præpositio. Sed cum Patres Græci Chrysothom, Theophylact. & OEcumen. & Hieron. interpretentur in Christo, non est, cur Latinos codices cum Græcis, quos modo habemus, emendemus. Et quamuis in textu, qui adiunctus est commentariis Ambrosij, non sit præpositio, ipse tamen in commentario exponit in Christo.
6. Aliqui putant illud in ipso, non significare meritum Christi, sicut id, non semper significat, cum Paulus dicit in Christo, vnde probabile putant, sic dici electos in Christo, sicut in ipsos conditos, hoc est, ab ipso, vel per ipsum, aut in ipso: hoc est, ad habendam fidem in ipso. Hoc dicunt recentiores quidam; quod existiment electionem nostram, & prædestinationem non cadere sub meritum etiam Christi: sed falluntur, ut latè ostendit 1. part. disputat. 94. cap. 1. 2. 5. & 4. est enim eadem ratio prædestinationis, electionis, atque gratiæ, quare fit ex meritis Christi nobis data est gratia, electi etiam sumus ob eadem merita, ut ibi ostendimus.
7. Illud in ipsum idem significat quod sibi, quod clarius dixisset interpretes in se est enim in Græco pronomen reciprocum.
8. Hoc loco, In dilecto filio suo, iterum significat meritum Christi, quod fuit causa nostræ gratificationis, & iustificationis.
9. Græce est ἀπολύτρωσις, quod significat redemptionem captiui pretio factam: hic nostræ redemptionis

- pretium dicit Paulus fuisse sanguinem Christi, hoc est meritum passionis ipsius. Explicat verò qualem remissionem habuimus, vel ex cuius potestate, cum dicit per appositionem, *Remissionem peccatorum*.
10. Præpositio *in* ponitur pro *cum* more Hebraico: nec debet intelligi sapientia ipsius, sed quam simul nobis communicavit cum remissione peccatorum, vt explanauimus in paraphrasi. Quod verò dicit *in omni*, significat abundantem sapientiam.
11. Illud *in eo*, aliqui referunt ad Christum: verum quia postea dicit *in Christo*, & iterum addit *in ipso*, ne toties idem reperatur, melius refertur ad beneplacitum, vt in paraphrasi. Quod verò addit *in Christo*, & iterum *in ipso* repetitio est Hebræis familiaris, vt in Psal. 67. *Mons, in quo beneplacitum est Deo habitare in eo*. Et in Psal. 121. *Cuius participatio eius in idipsum*, & alibi.
12. Hic locus luculenter explicatus à nobis est 3. part. 1. tom. disp. 49. cap. 4. vbi exposuimus, quid significet inflaturare.
13. *Sors* hoc loco euentum gratiæ significat, quæ quilibet nostrum electus est sine suis meritis, & nihil prius cogitans de illa, ideo respectu electi gratia, ad quam eligitur, est veluti fortuitus euentus, cum accidat non cogitanti, Deo tamen non est fortuitus vlla ratione.
14. Illud *antea*, significat iudæorum vocationem ad fidem Christi fuisse priorem: inde enim Euangelium, cœpit Græci illud referunt ad diem vltimi iudicij. Hieron. putat præteritum *sperauimus* pro *speramus*, postquam, repugnat tamen præpositio *ante*.
15. Opus est supplere illud *sperastis*, sicut expressum erat in præcedentibus, aliàs contextus vix ordinari potest.
16. Vitam æternam nomine hereditatis appellauit, quia filiis Dei, iustus videlicet, & sanctis datur.
17. *Redemptionem acquisitionis*, idem est, quod acquirendam, sicut Petrus dixit Epist. 1. cap. 2. *populus acquisitionis*, id est, acquisitus. Dicit autem vitam æternam redemptionem, non à peccatis, quæ iam supponitur facta, sed à multis etiam malis: quam ad Rom. 8. appellauit redemptionem corporis nostri.
18. Ex multis beneficiis Dei erga homines, quæ superius enumerauerat, insert Paulus, ideo se agere Deo gratias pro his, quæ Ephesij acceperunt, imò & postulare, vt in dies Deus maiora ipsis largiatur.
19. Sanctos hic appellat fideles, vt in Epistola ad Galat. cap. 1.
20. Participium *faciens*, est loco verbi infiniti.
21. Græci etiam exponunt hoc modo: *Deus Domini nostri Iesu Christi, qui est Pater gloriæ, &c.* alij coniungunt illud *gloriæ* cum Patre, parenthesi distinguentes verba intermedia quem sensum secuti sumus.
22. Spes hoc loco pro re, quam speramus, accipitur, iuxta illud ad Rom. cap. 8. *Spes, quæ videtur, non est spes*.
23. Quamuis sancti communiter in hac Epistola, & aliàs dicantur fideles, cum tamen agitur de retributione vitæ æternæ, vt in hoc loco opus est intelligere Sanctos, non sola fide Sanctos, sed etiam vitæ integritate, & virtute.
24. Sic interpretatur Oecumenius, à quo non dissentit Theodoret. Alij cum Chrysoft. & Theophylact. putant, hic fieri comparisonem ab Apostolo, vt ostendat eadem opus fuisse virtute ad vocandos Philipenses, quæ necessaria fuit ad suscitandum Christum, & constituendum in dextera. Expolitio tamen paraphrasos magis quadrat etiam textui.
25. Quomodo sedeat ad dexteram, explicauit ex Damascen. 3. part. disp. 96. cap. 6.
26. *Nomen* hoc loco significat non vocabulum, sed rem ipsam, vt notauit 1. part. disp. 22. cap. 7.
27. Ecclesia fidelium dicitur complecti, & perficere Christum, & ab eo perfici perinde, atque corpus, & caput mutuo etiam se perficere dicuntur.
28. Suppleri debet *Christus*, vt in paraphrasi. Dicitur autem esse omnia virtute, & eminentia, ac proinde etiam in membris suis perfici. Verbum *adimpletur*, est medium apud Græcos, in actiua, & passiuâ vsurpari potest, si in actiua capitur, sensus est Qui Christus omnia, scilicet motum, vitam, & reliqua omnia bona in omnibus membris adimplet, & facit. Verum priorem sequuti sumus in paraphrasi cum vulgata lectione.

ARGVMENTVM

CAPITIS II.

Prosequitur in hoc cap. Apostolus quod proposuerat in superiori, nimirum beneficium prædestinationis diuinæ speciatim, erga ipsos Ephesios: quare huius capituli sententia continua est cum superiori.

CAPVT II.

PARAPHRASIS.

ET vos cum essetis mortui delictis, & peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis secundum sæculum mundi huius, secundum principem potestatis aeris huius, spiritus, qui nunc operatur in filios diffidentiae, in quibus & nos omnes aliquando conuersati sumus in desiderio carnis nostræ, facientes voluntatem carnis, & cogitationum, & eramus natura filij iræ, sicut & cæteri: Deus autem, qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatem suam, qua dilexit nos, & cum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos in Christo (cuius gratia estis saluati) & cõresuscitauit, & cõsedere fecit in cœlestibus

ET vos quoque Deus qui est abunde misericors pro sua clemencia charitate, & beneuolentia ad vitam spiritualem gratia renouauit vna cum Christo, quem ad corporalem suscitauit, cuius resurrectionis figuram gerunt, qui apud Deum à peccatis resurgunt. Cum tamen antea spiritualiter mortui essetis propter peccata vestra, in quibus aliquando vixistis vita mundana huius sæculi, & pro voluntate Principis, qui in hoc aere potestatem habet, demum videlicet, qui vsque adhuc vim habet in incredulos, & indociles, 6 inter quos, & 7 nos aliquando versati sumus, sequentes concupiscentias carnis nostræ, & eius voluntati, & cogitationibus obediētes, ac proinde non secus

in Christo Iesu, ut ostenderet in saculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ, in bonitate super nos in Christo Iesu. Gratiæ enim estis saluati per fidem, (& hoc non ex vobis, Dei enim donum est.) Non ex operibus, ut ne quis gloriatur. Ipsi enim sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quæ præparauit Deus, ut in illis ambulemus. Propter quod memores estote quod aliquando vos eratis Gentes in carne, qui dicebamini præputium, ab ea, quæ dicitur circuncisio in carne, manu facta: quod eratis illo in tempore sine Christo, alienati à conuersatione Israel, & hospites testamentorum, promissionis sp̄s non habentes, & sine Deo in hoc mundo. Nunc autem in Christo Iesu, vos qui aliquando eratis longe, facti estis prop̄e in sanguine Christi. Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque vnum, & medium parietem maceriæ soluens, inimicitias in carne sua, legem mandatorum decretis euacuans, ut duos condat in semetipso in vno nouum hominẽ, faciens pacem, & reconciliat ambos in vno corpore, Deo per crucem, interficiens inimicitias in semetipso. Et veniens euangelizauit pacem vobis, qui longe fuistis, & pacem istam, qui prop̄e. Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu, ad Patrem. Ergo iam non estis hospites, & adueniẽtes, sed estis citi, Sanctorum, & domestici Dei super ædificati, ad id super fundamentum Apostolorum, & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu. In quo omnis ædificatio constructa, crescit in templum sanctum in Domino. In quo, & vos coædificamini in habitaculum Dei in spiritu sancto. Propter transgressionem accusabat: 2. ut duos populos, Gentilem scilicet, & Iudaicam in nouum hominem liberum à peccatis eadem fide renouaret, & 23. in semetipso omnium capite vniuer, atque in eodem corpore Ecclesia inter se, & cum Deo passione conciliaret, inimicitia, qua sibi inuicem aduersabantur, perempta: 4. in semetipso: & veniens in carne tum vobis, qui prop̄e à Deo, & populo ipsius eratis, tum etiam Iudaicis, qui prop̄e ad illum accedebant, non solum sanctorum patris, & reconciliatoris nuncium attulit, 25. sed etiam ipsam tribuit: nam ipse est per quem uterque populus eodem spiritu fidei, accessum habet. 26. ad Deum. Iam ergo Ephesi non estis peregrini, & advena in populo Dei, nullam cum eo communicationem habentes, sed estis concines. 27. sanctorum Abrahe, Moysis, Helie, & aliorum, ad Dei populum spectantes, tanquam ad familiam Dei potentes. In quo sanè edificio 28. Propheta, & Apostoli in fundamentum positi sunt, vos autem reliquam partem edificij supra ipsos completis, connexi omnes per fidem, & spiritum gratiæ in Christo, qui est. 29. angularis lapis in hoc edificio, fundamentum, & reliquis ipsius partes connectens: in quo quacunque structura coagmentata crescit, & surgit in templum sanctum Domini: in quo ex vobis, & Iudaico populo fit vnum habitaculum Dei per spiritum Sancti gratiam.

ANNOTATIONES.

1. Hoc loco suppleuimus totum id, *Dens qui est, &c.* vsque ad illud à peccatis resurgunt; id autem desumptum ex nu. 8. vbi Paulus dicit (*Deus autem, &c.*) ibi enim redit ad caput orationis, quod inuit particula autem Græcè est, secundum Hieron. γὰρ: idem enim verbum, quod nos repetiuimus deseruit duabus periodis, videlicet, & nos quoque, &c. & in quibus & nos, &c.
2. Iustificati dicuntur coniuuificati Christo iuxta phrasim eiusdem Apostoli ad Rom. 6. qui enim baptizantur, dicuntur in assimilationem mortis Christi mori peccatis, sicut ille vitæ corporali: & contra resurgere à morte peccati, sicut ille à corporali: ad hoc igitur alludit in hoc cap. cum dicit *coniuuificari*.
3. Illud *ambulationis* significat vitam contrariam, quam in vitis habuistis: ambulare enim est actio quedam vitæ.
4. Principem aeris huius intelligit dæmonem, ut cap. 6. *Contra spiritualia nequitia in cælestibus*, nam dæmones, cum quibus nobis pugna est, hoc medio aere commorantur.
5. Filios diffidentie phrasi Hebraica intelligit incredulos, & diffidentes, sicut filius perditionis dicitur perditus homo. Græcè est ἀπίστω, quod imperuasiuilitas dici potest Latine.
6. In quibus refert Hieron. ad delicta.
7. Vos aliqui referunt ad Iudæos: melius tamen ad ipsam personam Pauli refertur.
8. Hæc periodus est, quæ suppleri debet in præcedentibus, vt notauimus num. 1.
9. Cum dicit, *confedere nos fecit*, quasi rem præteritam, non refertur tantum ad eos, qui iam in cælestibus cum Christo sedebant, sed ad omnes, qui merito ipsius fessari sunt. Dixit autem de præterito, *sedere fecit*, accipiendo sessionem ipsam, pro eo quod merito Christi sedes nobis præparata sunt ab æterno: & ideo particula illa in Christo, idem significat, quod per Christum, qua denotatur meritum ipsius.
10. Causalis illa exprimit causam eius, quod proximè præcessit, nimirum (*diuitias gratiæ suæ, &c.*)
11. Hoc loco enim causam assignat, quare gratia saluati sumus per fidem, nempe quia fides Dei donum est: si enim per fidem, absque dubio gratia saluati sumus: fides enim Dei donum est. Quomodo verò per fidem dicatur saluari, & iustificari, in Epist. ad Rom. 4. & 1. 2. disput. 209. cap. 4. explicauimus. Quod ergo dicit *Dei enim donum est*, refertur ad fidem, & ita optima conficitur ratio, quam diximus, non tamen refertur ad illud *non ex nobis*: nam satis manifestum est, gratiam idem esse, quod donum, & non ex operibus.

12. Particula *ne*, quæ communiter significat causam finalem, idemque valet, atque *ut non*, hoc loco eam non significat: neque enim ad hoc fides est donum, ut homo non gloriatur, cum id non suapte natura fides habeat: habet ergo vim illationis in hoc loco, sicut etiam aliquando solum euentum significat, ac si dicamus, & ideo vel ac proinde.
13. Causalis enim, hoc loco rationem reddit, quare fides non sit ex nostris operibus, quam in paraphrasi breuiter induximus.
14. Hiero. putat illud in carne additum, ut significaretur ipsos fuisse solum secundum carnem Gentiles, spiritu verò fidei veros Israelitas, cum tamen Paulus loquatur de tempore, quo nondum Christum cognouerant, ut ex sequentibus patet: hæc interpretatio consistere non potest. Alij exponunt *in carne*, hoc est, viuentes secundum carnalia desideria. Verum cum Paulus statim adiiciat, *quod eratis in illo tempore*, &c. quo etiam ostendit, eos in peccatis vixisse, & cum Iudæos circumcisionem manifestam appellet, quasi oppositos Gentilibus secundum carnem, ideo magis placet expositio, quam in paraphrasi sequitur sumus.
15. *Sine Christo*, idem est, quod sine vlla fide Christi adhuc venturi.
16. Hospites appellat peregrinos, & alienos, sicut 1. Pet. cap. 2. *Tanquam aduenas, & peregrinos abstinere vos à carnalibus desideriis*: hoc est, rogo vos abalienatos esse à desideriis carnalibus: peregrini enim in aliqua ciuitate non communicant priuilegijs, & alijs bonis. Sic ergo admonet Petrus, ut in hac carne sumus, veluti peregrini, non communicantes desiderijs eius. Eadem phrasi dixit cap. 4. *Nolite peregrinari in seruire, qui vobis sit ad temptationem*, hoc est, nolite vos arbitrari alienos esse debere à temptatione, atque ita subiungit, *quas nunc aliquid vobis contingat*. Alij cum Cypriano lib. 4. Epistoliarum epist. 6. quæ nunc est 56. ante medium, & in exhortatione ad martyrium, cap. 9. explicant, nolite mirari, in eum sensum, quo rem mirabilem dicimus peregrinam, seu raram.
17. Hieronymus in magnis commentarijs, tom. 6. & Græci referunt genitiuum, *promissionis* ad testamentum, ut nos in paraphrasi; alij referunt ad spem, melius autem refertur ad testamentum: est enim veluti epitheton testamenti, quod sæpe Scriptura appellat pactum. Per spem autem intelligit Paulus, non Christum, sed resurrectionem, quæ Act. 16. dicitur facta Patribus, & ob quam alibi dixit Paulus: *Propter spem Israel catena hac circumdatus sum*. De hac etiam dixit cap. 1. huius Epist. *Qua sit spes vocationis vestra*, inquit autem eos expertes testamenti promissionij, non quòd Gentibus non esset promissum, eas benedicendas esse in semine Abrahamæ, hoc est, in Christo, sed quia erant extra populum illum, cui solum prima facie videbatur facta promissio, & propterea dixit ad Rom. 3. *Præstare super omnem modum populo Gentiliticò, quod ei commissa essent eloquia Dei*, hoc est, lex, & testamentum, & Prophetiæ apud ipsos essent seruata. Quod verò attinet ad negotium iustificationis, in eo cap. in nulla re antecellere susus dixi.
18. Christus non dicitur pax nostra, sicut nec sanctificatio, quòd illius sanctitate tanquam forma sancti dicamur, sed quia meruit nobis sanctitatem, & pacem, de quo 1. par. disput. 85. cap. 6. & 1. 2. disput. 202. cap. 2.
19. Græcè est vna vox *μεσότηρον*, quæ significat illum parietem, quo aedès diuiduntur. Participium verò *soluens* explicari posset verbo præteriti, sicut dixit *fecit utraque vnum*, utrobique enim est participium eiusdem temporis in hunc modum, *Qui fecit utraque vnum, & diruit inter medium parietem*, sensus autem utroque modo idem est.
20. Istum intermedium parietem aliqui interpretantur, non inter duos populos Iudaicum, & Gentilium, sed inter ipsos Epheseos, & Deum: dum enim erant in sua infidelitate, à Deo erant diuisi. Verum cum antea inter duos populos fecerit comparisonem, & inferius dicat, ut duos condat in semetipso, melius quadrat contextus, ut in paraphrasi.
21. Hieronymus, Chrysostr. Theophylact. Theodoret. & Æcumen. sic interpretantur, legem ceremoniale præceptis Euangelicis abrogans, seu commutans. Erasmus verò legit in decretis, atque adeò interpretatur hoc modo: legem mandatorum in decretis sitam euacuans. Sed Græci, & Hieronymus. & alij Latini Patres non legunt in decretis. Verum interpretes Chrysostr. & Theodoret. ex suo cerebro in textu Pauli posuerunt in decretis. Mihi placet expositio paraphrasis, ut per decreta intelligat fidei dogmata, & ea pro fide accipiat, quam interpretationem sequuntur etiam Chrysostr. Theophylact. & OEcumenius: & eodem modo interpretari possumus illud ad Coloss. 2. *Delens quod aduersus nos erat, chirographum decreti* si legamus, *chirographum decretis*.
22. Repetitio est illius, quod dixit: *Fecit utraque vnum*.
23. Nonnulli interpretantur, *per semetipsum*, quæ phrasis in hac Epistola, & alibi sæpe familiaris est Paulo: sed quia hic Christum videtur comparare capiti, sicut inferius lapidi angulari coniungenti vtrunque populum, ut seruetur continuata metaphora: & comparatio, placuit interpretari, ut in paraphrasi.
24. Eodem modo interpretantur *per semetipsum*, mihi magis probatur in *semetipso*, ut sensus sit: Ipse occisus est sua morte, quod est, in seipso interfecit, & dissoluit inimicitias duorum populorum.
25. *Euangelizare*, hoc loco plus, quam *verbo annunciare*, significare videtur, scilicet opere ipso, sicut de his etiam, qui rem desideratam nobis detulerunt, dicimus bonos fuisse nuncios.
26. Patrem non appellat primam personam, sed Deum Patrem communem. Sicut ad Rom. 8. inquit, *In quo clamamus, Abba, Pater*.
27. Hos sanctos, & alios similes ex populo Dei intelligit Paulus, ut exposuit Chrysostr.
28. Fundamentum aliqui intelligunt fidem Apostolorum, & Prophetarum, alij verò ipsum Christum, sed metaphoricè, & argumento proposito magis congruit expositio paraphrasis: vult enim Paulus ostendere, quomodo Ephesij aggregati sint populo Dei, Christum autem comparat inferius lapidi angulari.
29. Non satis nunc cognoscitur lapis angularis, qui si esset perspectus, appareret maximè vis comparisonis, & metaphora. Videtur sane hæc metaphora optime explicare Paulus, quod superius dixerat, nempe, ex duobus populis veluti ex duobus parietibus diruto intermedio pariete inimicitiarum, factum fuisse vnum populum, veluti vnum templum; cum verò ex duobus parietibus sit vnum habitaculum, opus est in angulo aliquo lapide communi copulari: huic ergo comparatur Christus in hoc ædificio spirituali.

A R G V M E N T V M.

CAPITIS III.

EXposito iam in duobus precedentibus capitibus mysterio vocationis erga omnes in vniuersum, & speciatim erga ipsos Ephesios, explicat nunc illis Paulus, quanto animi affectu à Deo petat, ut opus, quod in ipsis Deus sua gratia cœpit, perficiat eosque corroboret, & impleat spiritu gratiæ suæ, ut possint optimè cognoscere, quæ à Deo eis donata sunt. Et cum se in principio epistolæ vinctum esse dixisset pro ipsis, obiter explicat munus prædicationis sibi commissæ: cuius occasione in vincula coniectus fuerat, vbi longissimam interseruit parenthesim, siue hyperbaton, ob quod difficilis est sensus, ut statim apparebit.

CAPVT III.

PARAPHRASIS.

Huius rei gratia ego Paulus vinctus Christi Iesu, pro vobis Gentibus, si tamen audistis dispensationem gratiæ Dei, quæ data est mihi in vobis: quoniam secundum reuelationem notum mihi factum est sacramentum, sicut supra scripsi in breui: prout poteritis legètes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi, quod aliis generationibus nõ est agnatum filiis hominum, sicut nunc reuelatũ est sanctis Apostolis eius, & Prophetis in Spiritu. Gentes esse coheredes, & cõcorporales, & cõparticipes promissionis eius in Christo Iesu, per Euangelium. Cuius factus sum ego minister secundum donum gratiæ Dei, quæ data est mihi secundum operationem virtutis eius. Mihi enim omnium sanctorum minimo data est gratia hæc, in Gentibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi, & illuminare omnes, quæ sit dispensatio sacramenti absconditi à sæculis in Deo, qui omnia creauit, ut innotescat principibus, & potestatibus in cœlestibus, per Ecclesiam, multiformis sapientia Dei, secundum præfinitionem sæculorum quam fecit in Christo Iesu Domino nostro; in quo habemus fiduciam, & accessum in confidentia per fidem eius. Propter quod peto, ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra. Huius rei gratia, sesto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis paternitas in cœlis, & in terra nominatur; ut det vobis secundum diuitias gloriæ suæ, virtutem corroborari per Spiritum eius in interiori homine: Christum habitare per fidem in cordibus vestris, in charitate radicatis, & fundatis, ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo, & longitudo, & sublimitas, & profundum, scire etiam supereminentem scientiam charitatem Christi, ut impleamini in omni plenitudine Dei. Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter, quam petimus, aut intelligimus secundum virtutem, quæ operatur in nobis: ipsi gloria in Ecclesia, & in Christo Iesu in omnes generationes sæculi sæculorum, Amen.

familia, & cognatio, tum etiam omnis paternitas, & principatus Angelorum in cœlis, & hominum in terris 18 existit: ut virtute sua, & spiritu gratiæ suæ nos interius confirmet, 19 & faciat 20 per eundem spiritum fidei Christum 21 permanere in vobis: ita ut postquam in charitate atq; radicis egeritis, & firma ieritatis fundamenta, percipere, & intelligere possitis unã cum omnibus sanctis, quæ sit tanti mysterij 23 magnitudo, & eximiam Christi in vos charitatem omnĩ creatã cogitatione superiorem intelligere: ut 24 donorum, & beneficiorum Dei perfectione compleamini. 25 Ipse autem Deus, qui omnia hæc abundantius, quam petimus, aut cogitamus prestare potest per Christi meritum, laudetur ab Ecclesia sua in omnes generationes sæculi sæculorum. Amen.

A N N O T A T I O N E S.

1. Hieronymus cum non inueniret verbum huic priori periodo, dixit esse sollecissimum: nam pro eo quod dicere debuit: huius rei gratia ego Paulus vinctus Iesu Christi pro vobis Gentibus cognoui mysterium, ait: huius

huius

huius rei gratia ego Paulus: norum nihil factum est Euangelium. Sed quod hoc verbum non possit deferuire huic priori parti manifeste indicat articulum *quoniam*, quæ interposita est, quam præterit Hieron. Alij cum Erasmo addunt verbum substantiuum *sum* in hunc modum huius, scilicet prædicationis gratia, ego Paulus pro vobis victus sum; imò & ipsi textui audacter addidit. Obstat tamen huic eius interpretationi, quòd in Græco nomini illi *vinctus* additur articulus η , qui non solet abstat prædicatio enunciationis. Alij cum Ambrosio suppleant hoc modo: ego Paulus pro vobis legatione fungor. Alij dicunt, vt Græcica scholia, rectum pro obliquo positum, vt sensus sit: huius rei gratia mihi Paulo, qui vinctus sum, Iesu Christi data est gratia hæc, videlicet, in Genod euangelizare. Cæterum verisimilius est, hic esse parenthesis longissimam occasione illius, quod dixerat, se vinctum pro illis: quare verbum quod suppleri debet, est infinitiuum, cum iterum repetit: *huius rei gratia flecto genua*, quasi diceret: huius inquam, rei gratia. Et hoc pacto in paraphrasi addidimus.

2. Reddendo causam eius, quod dixerat, explicat, qua ratione commissum ei fuerit euangelica prædicationis officium.

3. Idem habet ad Galat. 1.

4. Significat eo modo, quo illud mysterium ipsis superiori cap. exposuit, sibi fuisse reuelatum: neque aliquid de suo addidisse.

5. Quia multo copiosius mysterium ei fuerat reuelatum, limitat, quod dixerat superiori numero, nimirum ita à se expostum breuiter, non quod copiosus non acceperit, sed quòd ipsi non essent magis capaces. Vnde particula *propterea* Græcè $\epsilon\pi\omicron\upsilon\sigma$, id est, *ad quod*, vel *iuxta quod*, optimè interpretatur Chrysof. vt valeat idem, quod *quatenus*, quæ est particula limitantis.

6. Ambrosio putat veteres Prophetas, & Patriarchas ignorasse hoc mysterium, quomodo scilicet Gentes sine circumsione forent participes donorum per Christum: sed hoc verisimile non esse, qui que colligere potest ex libris Prophetarum, maxime Isaia. Alij vt Chrysof. & S. Thomas 3. part. q. 17. art. 5. ad tertium dicunt, sæculis præteritis reuelatum hoc mysterium, sed non sub illis circumstantiis, quibus fuit Apostolis, & Prophetis Euangelicis. Tertia expositio est etiam Chrysof. videlicet, antiquos Prophetas, & Patriarchas cognouisse vocandas esse Gentes, ignorasse tamen ex æquo futuras consortes cum Iudæis. Verùm ex libris Prophetarum conuincit potest contrarium. Mihi placet expositio Hieronymi quam etiam habet Chrysof. vt solum neget Apostolorum filiis hominum reuelatum esse mysterium hoc. Per filios autem hominum, intelligit alios omnes, præter Prophetas, etiam antiquæ legis, & Apostolos Euangelij, hi enim dicuntur filij Dei. Sic ergò solum hi, quibus spiritu Dei reuelatum fuit hoc mysterium, notitiam illius habuerunt: ac si diceret Paulus, paucis illud reuelatum fuisse.

7. Illud coheredes, & concorporales alij referunt ad Christum, vt sit sensus: hæc redes vnà cum Christo & vnū cum illo corpus constituentes. Verum, vt constat ex superiori capite potius ad Iudæos referri debet, vt in paraphrasi sic enim in fine cap. dixit coadificamini in habitaculo Dei: ex vtroque namque populo dixit eundem in Christo factum, & ædificatum. Quare mysterium est, Gentes simul cum Iudæis sub eodem capite, & in eundem populum vniri, & heredes esse promissionis.

8. Quod interpretes latine reddit operationem, Græcè est $\epsilon\pi\epsilon\sigma\tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\alpha$, quæ vox significat efficaciam & operationem.

9. Græcè est $\epsilon\lambda\alpha\chi\iota\sigma\tau\epsilon\iota\sigma\mu$, non superlatiuum, sed comparatiuum ex superlatiuo formatum.

10. Græcè non est $\delta\iota\kappa\omicron\nu\omicron\mu\iota\alpha$, quæ significat sapissime ipsum mysterium incarnationis in Scriptura, & apud sanctos Patres: sed est $\kappa\omicron\iota\nu\omicron\upsilon\iota\alpha$, id est, communicatio.

11. Locum istum habes explicatum in tractatu de Angelis 1. p. q. 57. art. 5. vt hic in paraphrasi, non quia ex Ecclesia didicerint Angeli, sed quia in conspectu ipsorum gesta sunt ea, quæ ipsis innotuisse dicuntur.

12. Illud *quam facit*, non refertur ad æternam prædestinationem Dei, sed ad executionem in tempore.

13. Illud in denotat idem, quod *per*, vt sæpius dictum est Christus autem meruisse dicitur æternam Dei præfinitionem, non secundum se, vt increatum quid est, sed ratione rei, quam Deus præfinit, sicut 1. part. disp. 94. diximus.

14. Fiducia hoc loco Græcè est $\pi\alpha\upsilon\sigma\iota\sigma\iota\alpha$, quod aliquando significat audaciam loquendi, vt Act. 4. *Videntes autem Petrum, &c.* Verum audacia hæc idem est quod fiducia: qui enim loquitur cum audacia, cum fiducia etiam loquitur: hic etiam fiduciam cum Deo etiam significat.

15. Illud, *quæ est gloria vestra* Græci interpretantur in hunc sensum, nimirum: gloriari potestis, quòd tanti vos faciat Deus, vt dilectissimos Apostolos pro vobis affligi pariat. Quæ expositio non displicet. Cæterum fortassis Paulus etiam eos ad similes aduerfitates patienter in se ipsis tolerandas exhortatur, & ob id magis placet expositio paraphrasis.

19. Hactenus durauit hyperbaton, de quo num. 1. nunc ergo redit ad orationis filium.

17. Quod paternitas hoc loco significet familiam, seu principatum latè ostendi 1. p. q. 3. art. 6. & ideo vtramque significationem in paraphrasi expressimus.

18. *Nominatur* hoc loco significat idem, quod esse, seu existere, vt eodem art. latè ostendi.

16. Infinitiuum *habitare* pendet ex verbo superius posito, *desub*, id est, addidimus nos verbum *faciatis*, quod in idem redit.

20. Per fidem dicit, tanquam per nuncium, cui sæpe in hunc sensum tribuit Paulus iustificationem, vt vidimus in epist. 1. ad Rom. quòd spiritus fidei præster vires ad operandum, & obseruandum legem.

21. *Habitare* perseverantem præsentiam significat, qui enim non diu manet alicubi, non dicitur ibi habitare.

22. Comprehendere hoc loco non vsurpatur eo sensu, quo scholastici accipiunt, sed vt in paraphrasi.

23. Pleniudinem intelligit non tantum notitiam speculationis, sed operationis etiam, quam ex ea cogitatione eos habituros esse sperat.

24. Præpositio in hoc loco, vt alibi sæpe, significat *per*, vt Græci interpretantur.

Idem est *per Christum*, atque, *per meritum illius*, sine quo nemo potest Deum laudare.

A R G V M E N T V M.

CAPITIS IV.

Iam ab hoc capite incipit Paulus sanctæ vitæ documenta Ephesius præbere. In hoc verò ad charitatem erga proximum eos exhortatur, & hæc est secunda pars epistolæ, quæ est parenitica, seu exhortatoria.

CAPVT IV.

PARAPHRASIS

Obscuro itaque vos ego vincit in Domino, vt dignè ambuletis vocatione, quia vocati estis, cum omni humilitate, & mansuetudine, cum patientia, supportantes inuicem in charitate, solliciti seruire vnitatem Spiritus in vinculo pacis. Vnus corpus, & vnus Spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ, vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma. Vnus Deus, & Pater omnium, qui super omnes, & per omnia, & in omnibus nobis. Vnicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi, propter quod dicit: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem; dedit dona hominibus. (Quod autem ascendit, quid est, nisi quia & descendit primum in inferiores partes terræ: Qui descendit, ipse est, & qui ascendit supra omnes cælos, vt adimpleret omnia,) & ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios verò Euangelistas, alios autem pastores, & doctores ad consummationem Sanctorum in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi: donec occurramus omnes in vnitatem fideli, & agnitionis filij Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi. Vt iam non simus paruuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum, in astutia ad circumventionem erroris. Veritatem autem facientes in charitate, crescamus in illo per omnia, qui est caput, Christus: ex quo totum corpus compactum, & conexum per omnem iuncturam subministrationis, secundum operationem in mensuram vnusquisque membri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in charitate. Hoc igitur dico, & testificor in Domino: vt iam non ambuletis, sicut & Gentes ambulantes in vanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorantiam, quæ est illis, propter cæcitatem cordis ipsorum. Qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitia, in operationem immunditiæ omnis in auaritiam. Vos autem non ita didicistis Christum: si tamen illum audistis, & in ipso edocti estis, sicut est veritas in Iesu. Deponite vos secundum pristinam conuersationem, veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris. Renouamini autem spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis. Propter quod deponentes mendacium, loquimini veritatem vnusquisque cum proximo suo: quoniam sumus inuicem membra. Irascimini, & nolite peccare: Sol non occidat super iracundiam vestram. Nolite locum dare diabolo. Qui furabatur, iam non furetur: magis autem laboret, operando manibus suis quod bonum est, vt habeat vnde tribuat necessitatè patienti. Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat: sed si quis bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus. Et nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis. Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia tol-

Cum ergo ita sit, quod vos Deus totis, tamisque beneficiis donauerit, vt hæcenus ostendi, obscuro ego, qui propter Dominum in vincula sum coniectus, vt eum vntem modum obseruetis. qui fini, & scopo, ad quem vocati estis, optime respondeat, 2 humiliter, 3 mansueti, 4 & patienter, si quid in alio vitiosum, aut minus rectum videbitur tolerantes inuicem 5 per charitatem, studentes 6 voluntarium vnionem obseruare vinculo pacis, 7 vnus corpus, & eundem spiritum cum aliis conseruantes, quemadmodum vocati estis, cum credidistis in vniam, & eandem vitam 8 immortalem, quam speratis. Vnus est 9 enim Dominus omnium, vna fides, vnum baptisma, quo iungimur, vnus etiam Deus, & Pater omnium nostrum, 10 qui omnibus presidet, omnia peruat, & permeat, & in ipsis quoque manet. 11 Ob id autem quisque non putet se aliis omnibus equari posse, quod eiusdem corporis vnitatem cum aliis sub eodem capite Christo sit consequutus: vnusquisque enim huius corporis membro gratia spiritus, & influxus iuxta mensuram, & Christi beneplacitum, qui est caput omnium, communicatus est: id quod Psalmista 12 significare voluit Ps. 67. cum dixit. Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. 13 Cur Propheta inquit, ascendit? nisi quia ipse descendit prius in inferiores partes terræ: qui autem descendit, ipsemet Christus est, qui ascendit super omnes cælos, vt omnia, quæ de ipso prædicta erant, adimpleret. Et ipse quidem, 14 prout ei placuit, in hoc Ecclesie sue corpore constituit quosdam Apostolos, quosdam Prophetas, alios verò Euangelistas, alios Episcopos, qui & locum pastoris, & doctoris habent, vt vniuersitatem eorum, qui prædestinati sunt 15 consummaret, omnibusque numeris absolutum esset totius corporis ministerium, & operatio: atque ita adificium, quod 16 in seipso constituitur proposuit: 17 donec omnes perueniamus ad vnam fidem, & agnitionem filij Dei, & in viros perfectos, 18 tanquam plena ætatis in rerum Christi cognitione euadamus, robusti scilicet, & constantes in fide ipsius: nec amplius simus pueri 19 hoc est, inter vera, & falsa dogmata fluctuantes, nec circumferamur quouis vento doctrinæ, per 20 artificiosam hominum fallaciam, & astutiam, qua in errorem nos inducere conantur: sed potius veritatem sectemur 21 omni opere, & occasione in charitate crescamus, 22 coniuncti cum eo, qui est caput nostrum, Christo nimirum, 23 ex quo totum huius Ecclesie corpus compactis, & conexis inuicem membris, singulisque suo loco quadam animorum conexione colligatis 24 virtute, & energia, pro cuiusque membri conditione, proportionem quadam communicata 25 coalescit, & quasi adificium quoddam crescit in 26 charitate. Hoc igitur dico, & per Christum obtestor, vt iam non ita agatis, sicuti Gentiles, qui quacunque vana eorum 27 mens excogitauerit, ea prosequuntur, excacati tenebris ignorantia, alieni omnino à vita spiritali, quam Deus Sanctis suis elargitur: 28 qui postquam eo diuitis peruenierunt, vt peccatorum dolere nesciant, 29 desperati ita semetipsos tradiderunt impudicitia, & lasciuia, vt eorum libido 30 iniustitia, si opus fuerit, compleatur. Vos autem iuxta Christi doctrinam, & spiritum non ita facere didicistis, 31 nisi forsan illius doctrinam audientes, nondum plenè edocti estis 32 iuxta veritatem, quam Christus docuit: 33

latur à vobis cum omni malitia. Eflote autem inuicem benigni, misericordes, donantes inuicem, sicut & Deus in Christo donauit vobis.

mens vestra, induentes nouum Adamum, scilicet 36 Christum, qui à Deo factus est, & omni iustitia & sanctitate ornatus, hoc est Christi in nobis conuersationem, & virtutes exprimit. 37 Quapropter omne genus mendacij fugentes, cum sitis inuicem membra eiusdem corporis, vt prædictum est, omnes veritatem cum alijs proficemini, neque vllus alium seducat. 38. Si verò contingat irasci, ira sit ita moderata, vt non peccetis, sed ea sit breuissima, vt in vobis. 9 ad occasionem vsque solis non perseueret, quin imò non solum ei consensum non præbeat, verum etiam optimis rationibus illam omnino deponat, & nolite in ea permanentes locum dare 40 demoni. Qui antea aliena rapiebat, amplius non fuerit: 41 sed potius laboret, & 42 ex aliquo bono officio quæstum querat, 43 vt habeat, quo indigentibus subuenire possit. 44 Nullus sermo spurcus, & turpis de ore vestro procedat, sed qui alios in spiritu 45 adificet, & ad bonum promoueat, ipsi que 46 commodum afferat: & nolite à vobis quasi contristatum expellere Spiritum sanctum Dei. 47 quo obfignati estis in baptismo, 48 qua fuit dies redemptionis vestre. Omnis amaritudo, qua radix est aliorum malorum, ira, indignatio, vociferatio sine iudicio, & mensura, & 49 maledicentia longè à vobis absit, sed potius estote inuicem benigni, misericordes, 50 condonantes, & ignoscetes vobis ipsis, sicut etiam Deus condonauit vobis per meritum Christi.

exuere vos veterem hominè, hoc est, vitam, 34 qua prauis desiderijs nulli alij fert fructum, quam corruptionis. Renouamini autem in ea 35 vestri parte, que est spiritus, seu

ANNOTATIONES.

1. Particula *itaque* est nota consequutionis ex præcedentibus, vt in paraphrasi explicauimus.
2. Explicat quo pacto dignè vocationi suæ debeant ambulare, omnia autem respiciunt mutuam charitatem.
3. Græca vox est, quæ à sentiendo dicta est, cum quis modeste de se sentit, quod proprium est humilitatis.
4. Græcè est *μακροθυμία*, quæ longanimitatem significat: est autem differentia inter patientiam, & mansuetudinem, vt colligitur ex S. Tho. 2. 2. quæst. 136. & quæst. 157.
5. Particula *cum* idem significat hoc loco quod *per*, denotat autem charitatem debere esse principium mutuo tolerandi alienos defectus: id verò non significat superius, vbi dicit *cum humilitate*, & c. sed ibi potius denotat affectum charitatis, & explicat, quale debeat esse opus tolerandi mutuo aliorum defectus.
6. Per spiritum aliqui intelligunt Spiritum sanctum, vt Chrysostr. & Græci: verum vtroque modo eodem recidit sensus.
7. Illud *Vnum corpus, & vnus spiritus*, multi non referunt ad præcedentia, sed explicant hoc modo: vnū corpus est omnium, qui credunt, & vnus spiritus per singula membra, ita vt inde noua periodus incipiat. Mihi cum Caietano placuit continenti sermone ad præcedentia referre.
8. *Spes vocationis*, hoc loco pro re ipsa, quam speramus, accipitur, vt ad Rom. 8. *Spes qua videtur, non est spes.*
9. Supplenda videtur illa causalis: hanc enim videtur assignare causam, ob quam ad vniõnem, & paternam charitatem eos exhortatur.
10. *Super omnes*, quidam putant significare dominium *per omnia*, & gubernationem *in omnibus* verò inhabitationem: possemus etiam in illo *per omnia*, intelligere penetrationem Dei, qui sua substantia intime in rebus est, addidit autem Paulus *in omnibus*, vt perseueranter in ipsis eum manere ostenderet, non quasi transeuntem ea penetrare.
11. Aliqui censent id dixisse Paulum, vt reprimeret affectum inuidia, & superbia erga alios: alij putant dictum, vt eos, qui minus acceperant, consolaretur, quòd Christus iuxta suæ voluntatis nutum ita distribuerit, Sensus tamen paraphrasis mihi magis probatur, & congruit cum eò, quod dicitur nu. 23. & infra.
12. Psalmum illum aliqui contendunt scriptum pro victoria Syriæ habita, quæ describitur 2. Reg. 8 sed quamuis non sit contemnendus hic sensus, saltem mysticè de Christo intelligendum esse definit Paulus hoc loco.
13. Explicat Paulus verba Psalmi ad Christum ea applicans: dicit ergo Dauid: *Ascendit in altum*, hoc est, mirabiliter exaltatus est, cum ipsos Syrios in captiuitatem cepisset: nam iuxta phrasim Hebraicam captiuam ducere captiuitatem, est captiuos ducere, vnde Deuteron. 21. loco illius quod vertit Hieronymus. *capitio duxeris*, ad verbum in Hebræo habetur *captiuam ceperis captiuitatem*, hic sensus est iuxta corticem literæ, at verò sensu mystico explicat Paulus de Christo. Illud autem *in inferiores partes terra*, variè solet explicari: quidam de ipsa terra, vt sit sensus: in inferiores partes mundi, quæ sunt terræ. Alij quorum sententia mihi probatur in infernum, quod sub terra est, de quo dicemus latius 3. part.
14. In verbo *dedit*, insinuat gratuita Dei donatio, quæ nullis præcedentibus meritis, sed prout placuit ipsi, facta est.
15. Vox Græca *κατασίζειν*, interdum significat instaurare, & reparare, & iuxta hanc significationem sensus esset: vt lapsos repararet, hæc dona largitum fuisse Christum. Appellat verò sanctos, hoc est, ad sanctitatem vocatos fideles, vt in Epist. ad Galatas, & ad Philippenfes. Interdum verò significat perficere, quam significationem sequutus est interpres, quæ iure est præferenda.
16. Christi ædificium appellatur Ecclesia, quam supra Christum fundamentum firmissimum voluit ædificari.
17. Latini aliqui intelligunt illud *occurramus*, de occurso quo in die iudicij omnes cõueniemus, non in vnâ fidem, sed in vnâ visionem, qua iam erimus stabiles, & falsis doctrinis non circumferremur, melius tamen quadrat contextui paraphrasis: nam ideo Christus constituit quosdam Apostolos, & c. ad ita perficiendos fideles, vt non solum in alia vita, sed in hac non fluctuarent omni vento doctrinæ.
18. Ea periphrasi describit statum perfectum, quem per mensuram ætatis plenitudinis, hoc est, plenæ ætatis significat, illud autem *Christi* est obiectiue, & idem est, quod de Christo, quasi diceret, in cognitione Christi, & mysteriorum eius.
19. Quod addidit *fluctuantes* interpretatiue additum est, vt explicaret illud, *non simus paruuli*, hoc est, pueri: horum enim propria videtur inconstantia, & fluctuatio.
20. Græca vox est, quam interpres vertit *nequitia*, est autè, vt interpretatur Chrysostr. & alij Græci deducta à ludo

- à ludo tesserarum, in quo vnusquisque alium conatur decipere, sui tantum commodi gratia. Præpositio *in* significat idem, quod *per*, vt sapius in hac Epistola, & in aliis notauimus; ne autem repetatur iterum coniunximus in paraphrasi, per astutiam, & fallaciam.
21. Illud *per omnia* interpretati sumus, in omni opere, & occasione.
22. Crescere in Christo significat in eodem corpore cum eo, tanquam capite coniunctos crescere, quod subinde explicauit, cum dixit, *qui est caput*.
23. Desumptum est ex similitudine incrementi corporis naturalis coniuncti capiti, instar capitis non crescimus in charitate virtute à capite subministrata.
24. Secundum operationem Græcè est *κατ' ἐνέργειαν*, secundum energiam, hoc est, secundum virtutem, quod nos interpretati sumus, virtute communicata.
25. *Facit augmentum* interpretati sumus, coalescit. Ceterum quia in hoc capite non tantum comparauerat congregationem Ecclesiæ corpori naturali, sed etiam ædificio, vt num. 14. & 15. ideo addidit *in adificationem*, hoc est, instar ædificij.
26. Illud *in charitate*, explicat illud, in quo fit augmentum huius corporis.
27. Græcè est *νοῦς*, quæ partem rationalem significat.
28. & 29. Desperantes interpretatur Ambros. non credentes immortalitatem, ac proinde eam non sperantes. Verum in Græco est *ἀσπληγκότες*, quam Græci, & Hier. interpretantur *indolentes*, quos in paraphrasi sequuti sumus: ita tamen, vt vtrunque sensum complecteremur.
30. Græcè est *πλεονεξία*, quam noster interpres vertit auaritiam, verum non solum communem auaritiam significat, sed lucri, hoc est, excessus cupiditatem contra iustitiam; propterea iniustitiam interpretati sumus. Hic sensus constare potest, siue auaritia sit in accusatiuo, vt in vulgata, siue in effectiui, vt in Græco, nec opus esse referre vocem *auaritiam* ad illud tradiderunt, sed vt in paraphrasi diximus, ad illud *operationem immunditiæ*, vt sensus sit: ita vt eorum libido in iniustitiam prorumpat.
31. Chrysof. & alij putant, particulam *si tamen*, non esse dubitantis, sed afferentis, sicut est in secunda Epistola ad Thessal. cap. 1. *Si tamen iustum est apud Deum retribuere*, &c. at locus certè dissimilis est, ibi namque non ponitur particula *si tamen* correctionis gratia, sicut hic, quare melius est in modum dubitantis interpretari, vt in paraphrasi.
32. Aliqui legunt per parenthesis (*sicut est veritas in Christo Iesu*) verum opus non est id sub parenthesi claudere, sicut non claudit emendata editio.
33. Aliqui legunt *deponite*, vulgata tamen Sixti habet *deponere*, quod referri debet ad illud, *edocti estis*, cum tamen vtroque modo idem sensus retineatur, si tamen legendum esset *deponite*, noua inde periodus deberet incipere.
34. Variè expnditur ab aliis illud *corrumpuntur*, quidam sic: qui vetus Adamus quotidie corrumpitur, dum scilicet ipsius desideria, quæ ad errorem perducunt, intercipiuntur, & eliduntur. Mihi planior videtur sensus paraphrasis, vbi desideria oneris interpretati sumus, praua desideria, quæ corruptionis fructum producant, iuxta illud ad Galat. 6. *Qui seminant in carne, de carne metent corruptionem*.
35. Quidam *Spirituum mentis vestre*, intelligunt Spiritum sanctum, sed vtroque modo in idem recidit: verum sensus paraphrasis idè mihi probatur, quia cum primùm ostendisset partem nostram, scilicet exteriori hominem, quam exuere debemus: deinde eam demonstrat, secundum quam nos renouari postulat.
36. Nouum hominem Christum intelligit, opera scilicet iustitiæ, in quibus Christus creatus est, & eisdem in nobis ad viuum exprimitur.
37. Postquam persuasit in vniuersum nos exuere veterem hominem, hoc est, abicere opera carnis, & renouari operibus interioris hominis, speciatim vtrunque genus operum ostendit: particula verò *quæ proprie*, indicat illationem ex eo, quod sint membra, vt in paraphrasi.
38. Illud *irascimini*, non est præcipientis, aut permittentis, sed sensus illius in paraphrasi expressus est.
39. Posuit exemplum occisus, non quod toto die permittat Apostolus in ira permanere, sed pro breui tempore illud assignauit.
40. Erasmus diabolum vertit calumniatorem, *ὁ πρὸς τὸ διαβόλλειν*, quod est calumniari: intelligit verò in annotationibus Ethnicos calumniatores, vt sensus sit, comescite iram, ne ansam præbeat Ethnicos calumniandi vos: præstat tamen cum reliquis vniuersalem omnium calumniatorem, dæmonem scilicet intelligere.
41. *Magis* hoc loco non est comparatiua particula, sed corrigentis, ideo interpretati sumus *potius*, quod in Græco est.
42. *Quod bonum est* aliqui per parenthesis legunt, nos retulimus ad *operando*, &c. vt in paraphrasi.
43. Exhortatur Paulus non tantum, ne furentur, aut laborent, ne indigeant, verum etiam vt habeant, vnde aliis tribuere possint.
44. *Omnis non* in Scriptura sæpissimè est idem, quod nullus.
45. Alludit ad metaphoram templi spiritualis, quod dixit esse ex sanctis constructum, & ita promotionem cuiusque ad bonum appellat adificationem.
46. Gratiam hic pro commodo phrasi Hebraica intelligit.
47. Metaphora est ab his, qui res suas obsignant, vt dignoscantur, cuius sint.
48. *Quidam* interpretantur in diem vsque redemptionis, quam dicunt esse extremi iudicij, habent enim Græca exemplaria, non præpositionem *in*, sed *eis*: at verò aliàs etiam Apost. vnã pro alia ponit: & vulgatus merito non in diem, sed in die vertit, sicque interpretatur OEcumenius.
49. Blasphemia hic non pro maledicentia in Deum, sed genericè pro quacunque accipitur.
50. *Donantes*, putant aliqui positum pro *largientes*, quia Græcè est *χαρίζομαι*, Chrysof. tamen Theophylact. & OEcumen. interpretantur condonantes, seu ignoscentes, idque locum habere potest, etiam si participium Græcum significet largientes: nam & in ipsa condonatione iniuriarum est quedam liberalis largitio, & donatio.

ARGUMENTVM.

CAPITIS V.

Hoc etiam caput paræneticum est, & varia continet morum documenta, sicut præcedens præsertim verò charitatis erga alios.

CAPIT V.

PARAPHRASIS

Estote ergo imitatores Dei, sicut filij charissimi: & ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem, & hostiam Deo in odorem suauitatis. Fornicatio autem, & omnis immunditia, aut auaritia, nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos; aut turpitudine, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinet, sed magis gratiarum actio. Hoc enim scitote intelligentes, quod omnis fornicator, aut immundus, aut auarus (quod est idolorum seruitus) non habet hereditatem in regno Christi, & Dei. Nemo vos seducat in verbis: propter hæc enim venit ira Dei in filios diffidentiae. Nolite ergo effici participes eorum. Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino. Vt filij lucis ambulate. (Fructus enim lucis est in omni bonitate, & iustitia, & veritate;) probantes quid sit beneplacitum Deo. Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum; magis autem redarguite. Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est, & dicere. Omnia autem quæ arguuntur, à lumine manifestantur: omne enim quod manifestatur, lumen est: propter quod dicit: Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus. Videte itaque fratres, quomodo cautè ambuletis: non quasi in sapientes, sed vt sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quæ sit voluntas Dei. Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria, sed implemini Spiritu sancto. Loquentes vobismetipsis in psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus, cantantes, & psallentes in cordibus vestris Domino. Gratias agentes semper pro omnibus in nomine Domini nostri Iesu Christi Deo, & Patri. Subiecti inuicem in timore Christi. Mulieres viris suis subditæ sint, sicut Domino: quoniam vir caput est mulieris, sicut Christus caput est Ecclesiæ, ipse Saluator corporis eius. Sed sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita & mulieres viris suis in omnibus. Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & semetipsum tradidit pro ea, vt illam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in verbo vitæ, vt exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed vt sit sancta, & immaculata. Ita & viri debent diligere vxores suas, vt corpora sua. Qui suam vxorè diligit, seipsum diligit. Nemo enim vnquam carnem suam odio habuit: sed nutrit, & fouet eam, sicut & Christus Ecclesiam. Quia membra sumus corporis eius, de carne eius, & de ossibus eius. Propter hoc relinquet homo patrem & matrè suam, & adheribit vxori suæ, & erunt duo in carne vna. Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo, & in Ecclesia. Verumtamen & vos singuli, vnusquisque vxorem suam sicut seipsum diligit: vxor autem timeat virum suum.

Imitamini igitur Deum Patrem vestrum in condonando, tanquam filij ipsius dilectissimi: 2 & diligite inuicem, quemadmodum Christus dilexit vos, & semetipsum morti tradidit victimam Deo 3 suauissimi odoris. Fornicatio vero, & quæuis turpis libido, aut a iniusta pecunie cupiditas non solum non sit in vobis, sed neque earum nomen, aut vocem 5 memoria retineatis, sicut decet eos, 6 qui Christi nomine, & fide sum insigniti. Neque vlla verborum obscæritas, aut in loquendo stultitia, aut nimia, & intempestiua 7 facetia, & discitias, 8 quæ nullus est utilitatis, sed 9 potius congressibus vestris de acceptis beneficiis Deo gratias agite: oportet enim optime, & 10 exactè hoc scire, nempe nullum 11 fornicatorem, aut libidinosum, aut etiam 12 auarum, & pecunie cupidum, qui sua pecunie ita obsequitur, eamque reuereri videatur, ac si pro idolo, & Deo eam haberet, heredem futurum regni Christi, & Dei. Nullus ergo vos seducat, dum verbis fallacibus, & compositis aliud persuadere conatur: propter hæc enim peccata, quæ commemoravi, Dei vindicta 13 venit in eos. 14 qui persuadentibus hæc non licere, & conantibus ab eis ipsos reuocare, non obsequuntur. Nolite ergo hæc vitia sectantes esse participes malorum, & pœna cum illis: 15 viuite, vt decet eos, qui veram cognitionem diuina voluntatis sunt consequuti, experimento comprobantes, quod Deo placuit. Eratis 16 enim aliquando in summa Dei 17 ignoratione, nunc autem vera eius notitia illustrati. Fructus enim 18 lucis fidei vestra est omne opus bonum, atque iustitia, & veritas. Nec commercium cum his operibus infructuosus 19 ignorantium, & infidelium habeatis, quin 20 potius ea reprehendite, 21 nam quæ in 22 profundo ignorantia, in quo ipsi versantur, quasi in tenebrarum occulto, operantur, adeo obscæna sunt, vt referre quoque inhonestum videatur. Ceterum omnia hæc, & similia, quæ 23 reprehenduntur, si ab his, qui 24 sunt filij lucis, & vt decet eos, qui veram habent cognitionem, viuunt, reprehenduntur, ex occulto illo, & profundo ignorantia, in quo eorum turpitudine non ita apparebat, eruntur, vt quam sint obscæna, statim appareat: omne enim quod ex tenebrarum occulto detegitur, necesse est 25 illuminari. Eorum igitur turpia facta, quæ tenebris ignorantia tegebantur, dum a filijs lucis, & vere fidei reprehenduntur, illuminantur, vt appareant: propter quod 26 dicitur: expergiscere, qui somno peccatorum teneris, & exurge à morte peccati, qui inter mortuos iaces: & Christiana tua vita, quæ est fructus lucis, & vere fidei illustrabit turpitudinem proximi tui, vt videatur: quæ propter tenebras ignorantia non apparebat. Videte itaque, fratres, diligenter, ne tempus vobis effluat, dum aures præbetis his, qui verbis compositis aliud vobis tradere conantur: sed potius si opus fuerit, patiamini aliarum rerum iacturam, vt in iis 27 tempus coneratis, quoniam dies multis malis expositi sunt. Quare nolite imprudenter agere, sed diligenter inuestigate, quæ sit Dei voluntas, quicquid ei placeat, vt opere exequamini: neque aures his, qui vos conantur decipere, præbeatis, & nolite inebriari vino, cuius 28 temulentia desumat in 29 libidinem, sed replemini gratia Spiritus sancti: quod 30 fiet, si dum in vnum ad quatuor loca conuenitis, Psalmi, & hymni non solum summis labijs, sed toto corde à vobis recitentur in laudem beneficiorum omnium, quæ à Deo Patre in 31 nomine, & merito Christi accepimus. Et in congregationibus inuicem vnus alteri honorem, & reuerentiam non propter vanam hominum gloriam, sed Christi 32 reuerentiam deferat: quæ tamen subiectionis reuerentia

reuerentia non omnibus in vniuersum exhibenda est. Nam 33 mulieres maritis suis subdite esse debent, 34 sicut Christo: vir enim est caput vxoris, sicut Christus est Ecclesia, 35 ipseque salus totius corporis sui, scilicet Ecclesia, 36 Quare sicut Ecclesia subiecta est Christo, sic & vxores maritis esse debent: viri autem, & mariti non subditi esse vxoribus, sed eas diligere debent, sicut Christus dilexit Ecclesiam. Quam sanè dilectionem re ipsa declarauit, dum semetipsum pro ea in mortem tradidit, vt ipsam sanctificaret mundans aqua Baptismi in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, que sunt 37 verba æterna, & spiritualis vitæ efficacia: & 38 eam sibi coniungeret non solum mundam, sed etiam decore, & gloria insignem 39 nulla macula, aut ruga, aut aliquo huiusmodi turpente, sed sanctam, & immaculatam. 40 Sic ergo mariti diligere vxores debent, vt propria corpora, 41 nam qui suam diligit vxorem, seipsum diligit: diligere inquam, eas debent, cum sint ipsorum corpus, & caro propria: 42 nemo enim vnquam propriam carnem odio habuit, quin potius curam illius habet, nutrit, & fouet eam. Sumus 43 enim nos membra Ecclesie, cuius ipse caput est, similis cum eo natura, ex ossibus, & carne, sicut ipse etiam compacti. Hoc verò vinculum, & vniõnem mariti, & vxoris quanta sit dilectionis, & amoris causa, optime indicauit Adamus Genes. 2. cap hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea: 44 propter hoc relinquit homo patrem, & matrem, quos summopere diligebat, & adhaerebit vxori suæ, ipsamque ita diligit, vt propter animorum concordiam, & 45 corporum commixtionem duo sub vno, & eodem corpore, & eadem carne esse videantur. Historia hæc à me recitata præter sensum literæ, quem reddit maritum scilicet relicturum patrem, & matrem, vt vxori suæ adhaereat, sensum quoque mysticum habet, 46 quem sacramentum dixerim: commixtionem enim Christi cum Ecclesia ipsam et incarnatione factam indicat. Quæ tametsi vera sint secundum sensum mysticum de Christo cum Ecclesia: volo tamen vos, & literam ipsam, quam explicauis, retineatis, vt quisque vxorem suam diligit, sicut seipsum: vxor autem 47 reuereatur virum, & insubiecta sit, vt hæcenus vobis exposui.

ANNOTATIONES.

1. Perpetuus sermo est cum superiori capite, & quasi illius conclusio, ideo addidit in condonando, id enim dixerat in fine præcedentis capitis.
2. Cum subdit *ambulate in dilectione*, exprimit id, in quo Christum imitari debeant.
3. Præpositio *in* idem valet, quod *ad*, vt sit sensus ad hoc se Christus obtulit Deo, vt suauissimum odorem præberet ei: est metaphora, hoc est, vt ipsum placaret.
4. Auaritia in Græco est *πλεονεξία*, quæ accipit Hieronym. pro inordinata libidine, ita vt consequenter adiecta sit avaritia turpitudinis, aliàs videretur extra rem. Sic etiam intelligit illud ad Thesal. 1. epist. cap. 4. *Nec quis in negotio circumueniat fratrem*, hoc est, relicta sua vxore alterius quærat. Mihi placet pro iniusta pecunie cupiditate accipi, nec extra rem eam adiecit Apostolus, cum plura alia vitia annumeret, & nescio, vbi nomen Græcum in significatione Hieronymi inueniatur: nam & illud ad Thesalon. de iniusta deceptione in negotiis agendis, & contractibus planè intelligitur.
5. Illud *nominetur* explicat Anselm. hoc modo: nulla in vobis sit, nec suspicio, nec rumor, aut fama talis peccati.
6. Sanctos appellat hæc Christianos in vniuersum, sicut alibi sæpè.
7. Græcè est *εὐσταθεια*, quam in bonam partem accipit Aristot. 4. Ethic. cap. 8. de qua S. Tho. 2. 2. q. 168. a. 2. tenet autem medium inter scurrilitatem, & rusticitatem: hæc verò Paulus in malam partem accipit.
8. Eo dicitur scurrilitas, & dicacitas, quæ non est ad rem, quod nullius sit vtilitatis, & ided ad rem, de qua oportet Christianos tractare, nihil attinet.
9. Magis hoc loco est idem, quod potius: in Græco est *μᾶλλον*, sicut cap. præced. num. 40.
10. Duplicatio illa *scitote intelligentes*, est iuxta phrasin Hebraicam, qua exacta cognitio significatur, iuxta illud Psal. 117. *Castigans castigaui me Dominus*, hoc est serua correptione.
11. Pro eodem accipit fornicatorem, & immundum, sicut supra fornicationem, & immunditiam.
12. Hunc locum putant aliqui esse pro Hieronymo, qui supra nu. 4. avaritiam esse dixit eo loco inordinatam libidinem; quoniam cum schola Simonis, contra quam putat scriptam hanc epistolam, libidinem suam in Dei honorem referebat, ideo addidit, *quæ est idolorum seruitus*, hoc est, non quamlibet avaritiam intelligit, sed quæ est idolorum seruitus. Ego tamen non video, quam aptè illa libido Simonis dicatur idolorum seruitus, potius enim blasphemiam veri Dei appellanda esset: quare placet expositio paraphrasia, quæ communis est, iuxta illud Marth. 6. *Non potestis Deo seruire, & mammonæ*, cum verò dicit, *quæ est idolorum seruitus*, non ad ipsum avarum, sed ad eius avaritiam refertur. Nos verò vt contextum seruaremus, ad avarum retulimus, & in Græco est *ὁ βῆν εἰδωλοπλάτης*, qui est idololatria.
13. *Venit* est præsentis temporis.
14. *Filios dissidentia*: Græcè est *inobediētia*, & phrasi Hebraica idem est quod *inobedientes*, sicut filius iniquitatis idem, quod iniquus. Hieron. vertit filios insuasibilitatis, hoc est, qui persuasionibus non acquiescunt.
15. Periodum, quæ subsequeretur in textu transmutaui, & priori loco posuimus, vt deinde particula causalis enim suauiore faciat contextum: præponitur namque interdum causalis periodo, cuius reddit causam, vt si quis dicat: quia aliquando eratis in tenebris, nunc autem gratiæ lumen consequi, viuite, vt decet eos qui illustrati sunt.
16. Causam reddit, ob quam debent viuere, sicut filij lucis, quia scilicet cum antea essent in tenebris, iam sunt sub luce vere fidei, & agnitionis.
17. Vtitur tenebris, & luce more Hebraico pro iis, qui in eis versantur.
18. Causalis enim refertur ad illud, *experimento comprobantes*, ideo enim, qui viuunt, vt decet filios lucis, hoc est, eos, qui noticiam veram Dei habent, comprobant experimento id, quod Deo placet: quia fructus, & opera lucis, quibus incumbere debent, sunt omnia bona opera virtutum iustitiæ, & veritatis, quæ sanè Deo placent. Participium illud *probantes*, quod Græcè est *δοκιμάζοντες*, significat exquirentes, experimento comprobantes, putantes, & alia. Merito tamen interpres transtulit *probantes*: sic enim causalis, quæ est num. 18. ad ipsum referri potest. Si verò dicamus *exquirentes* non videtur, cuius reddat causam.
19. Tenebræ sicut etiam num. 17. ponuntur pro his, qui in tenebris versantur, hoc est, ignorantibus.
20. *Magis* hoc loco est corrigentis, vt supra num. 9.
21. Causalis illa reddit rationem, quare non debeant communicare operibus tenebrarum, sed ea potius reprehendere.

22. In occulto Græcè est *κεκρυμμενόν*, hoc est, occultè; hic verò non significat occultum locum, in quo illi absconditi ea faciant, ne videantur, sed refertur ad ignorantiam eorum, ratione cuius eorum turpitudine non ita apparet, sed est quasi in occulto, ita enim optimè quadrat, quæ sequuntur.
23. *Arguo* idem est hoc loco, quod num. 20. *redarguo*.
24. Illud à lumine coniungere cum *arguuntur*, vel cum *manifestantur*, proinde est. Nomine autem luminis hic intelliguntur ij, qui supra dicuntur filij lucis, hoc est, veræ fidei, & agnitionis. Sensus verò est, eorum omnium turpitudinem manifestam fieri, si à filiis lucis redarguantur: nam per vitam Christianam, quæ est filiorum lucis, statim detegitur eorum obscenitas.
25. Lumen hoc loco significat id, quod illuminatur, aut lumen accipit: nam quod detegitur, quia antea erat in tenebris, non fit lumen, sed illuminatur.
26. Hieronymus testatur, hanc autoritatem se non potuisse in illis Hebræorum voluminibus reperire; quare est antiqua aliqua sententia, quæ in ore hominum versabatur; eam verò probat Paulus. Obseruandum autem est *illuminabit*, hoc loco non denotare id, quod communiter significat, nempe idem, quod illustrari à lumine quomocumque, sicut contingit corpori, quod non habet in se natium lumen, neque lumem ita recipit, vt illuminare alia possit; sed sicut num. 25. accipit Paulus lumen pro eo, quod est illuminatum, & illustratum, sic etiam hic accipit illuminari contrario modo pro eo, quod est fieri lumen, aut luminosum, vt illuminare possit, licet recepto lumine ab alio: sicut speculum, quod per refractionem, aut sicut Luna, quæ recepto lumine, à sole illuminare possunt, & detegere ea, quæ in tenebris erant: in Græco est *καὶ ἀποφάσει σοὶ ὁ ἡγεῖσός*, ac si verbum pro verbo reddas. *Et illucescet, seu orietur tibi Christus*: intelligitur, vt lumine suo tibi communicato, sicut lunæ communicato à sole, rectè possis alia illuminare, & de tenebris peccatorum eruta manifestare, factus speculum diuini splendoris: nam alio modo illuminari etiam contingit ipsis peccatoribus; nam quatenus lumine honestæ vitæ fratrum suorum deteguntur, dicuntur illuminari. Porro mihi non probatur aliorum expositio, qui illud *illuminabit*, refertur ad propriam turpitudinem, vt sensus sit, illuminabit turpitudinem tuam, vt eam videas: hic enim sensus non congruit his, quæ supra dixerat, nimirum turpia facta filiorum tenebrarum manifestari à vita honesta filiorum lucis.
27. *Tempus* Latinæ, Græcè est *χρῆσός*, quod propriè articulum temporis significat.
28. Illud. *In quo* referri potest ad vinum, vel ad totam illam orationem, *nolite inebriari vino*, vt sensus sit, *in quo*, hoc est, in qua re.
29. Luxuriam aliqui interpretantur pro luxu, quæ vox generalis est, & omnem superfluitatem significat. Magis tamen quadrat, si accipiatur pro libidine, quæ est proprius vini, & crapulæ fructus.
30. Ostendit iam, quo possunt gratia Spiritus repleri.
31. In nomine Christi non debet referri ad gratiarum actionem, quasi sensus sit, gratias esse Deo agendas in nomine Christi, sed ad illud *pro omnibus*, vt sit sensus, pro omnibus beneficiis in nomine, aut merito Christi acceptis.
32. Timorem Christi hac parte intelligit, quem Theologi filialem appellant, nempe reuerentiam quandam. Exhortatur ergo, vt inuicem exhibeant sibi reuerentiam, & honorem ob reuerentiam, quam Christo debent.
33. Quia videbatur in vniuersum persuasisse, vt inuicem sibi subiicerentur, & subiectionis reuerentiam exhiberent, ne mulieres putarent inter ipsas, & maritos idem quoque fieri debere, subiungit, qualiter *se mutuo gerere debeant*.
34. Dominum hic intelligit Christum, cuius matrimonij cum Ecclesia comparatione vtitur: facit ad hoc, quod in Græco est articulus *ο*, vt sensus sit *illi domino*, alij referunt ad maritum, iuxta illud Gen. 28. vbi Sara maritum suum dominum vocat.
35. Quidam referunt ad Christum, qui est Saluator, seu salus totius Ecclesiæ, quia ex eo tota ipsius salus deriuatur; alij referunt ad maritum.
36. Particula *sed*, hoc loco indicat illationem ex præcedenti doctrina.
37. Verbum vitæ omnes intelligunt verba, quæ accedunt ad aquæ elementum, vt fiat sacramentum.
38. Exhibere sibi, idem significat, quod alteri exhibere, scilicet coniungere matrimonio. Particulam verò *et*, non opus est repetere, nam particula *et*, eam continet.
39. Vtitur metaphora matrimonij, quo quisque desiderat sibi speciosam, & pulchram vxorem, non senem, & rugosam, nec aliqua macula turpem.
40. Repetitio est, applicat enim iterum similitudinem Christi cum Ecclesia ad virum, & vxorem; adiungit tamen nouam rationem diligendi, & explicat magis id, quod superius dixerat, quomodo scilicet vxor sit proprium corpus, & caro viri.
41. Intelligi debet hoc loco causalis.
42. Causalis illa non refertur ad proximè præcedens, *qui suam vxorem diligit, seipsum diligit*, sed ad illud, *virii debent diligere vxores*: ideo sententiam repetiimus cum sua etiam causa, vt contextus connecteretur.
43. Ideo aliqui dictum putant, *de carne eius, & de ossibus eius*, quia pretio sanguinis ipsius in corpus Ecclesiæ coaptati sumus. Verum interpretatio paraphrasis mihi placet: nam & sequentibus maximè consonat, quibus matrimonium Christi cum Ecclesia indicat Apostolus factum in ipsa incarnatione, quando similis, & eiusdem nobiscum naturæ factus est.
44. Verba illa, *propter hoc* non sunt Pauli, sed Scripturæ Genes. 2. quam Paulus in confirmationem suæ sententiæ allegat.
45. Hæc verba de matrimonio consummato, non de solo rato intelliguntur: nam ipsa corporum commixtio ex affectu maritali arctius vinculum inter coniuges facit: propter quod iam quasi vna caro reputantur.
46. Hunc locum late examinaui in tractatu de matrimonio.
47. Græcè est *φοβήται*, quod timere significat: hic tamen non debet accipi feruorum more, sed cum reuerentia, vt diximus, quæ timoris species à Græcis dicitur *εὐδβεία*.

A R G V M E N T V M.

CAPITIS VI.

Persistit toto hoc capite in tradendis etiam præceptis moralibus, & postquam viros, & uxores instruxit, iam nunc ad alios hominum status sermonem conuertit.

CAPVT IV.

PARAPHRASIS.

Filij, obedite parentibus vestris in Domino: hoc enim iustum est; honora patrem tuum, & matrem: (quod est mandatum primum in promissione.) Ut bene sit tibi, & sis longæuus super terram. Et vos patres, nolite ad iracundiam prouocare filios vestros: sed educate illos in disciplina, & correptione Domini. Serui obedite dominis carnalibus cum timore, & tremore, in simplicitate cordis vestri, sicut Christo: non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed vt serui Christi, facientes voluntatem Dei ex animo, cum bona voluntate seruientes, sicut Domino, & non hominibus: scientes quoniam vnusquisque, quodcunque fecerit bonum, hoc recipiet à Domino, siue seruus, siue liber. Et vos domini, eadem facite illis remittentes minas, scientes quoddam illorum & vester Dominus est in cælis: & personarum acceptio non est apud eum. De cætero fratres, confortamini in Domino, & in potentia virtutis eius: induite vos armaturam Dei, vt possitis stare aduersus infidias diaboli: quoniam non est nobis colluctatio aduersus carnem, & sanguinem, sed aduersus principes, & potestates, aduersus mudi rectores tenebrarum harum, cõtra spiritualia nequitia in cælestibus: propterea accipite armaturam Dei, vt possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare. State ergo succincti lumbos vestros in veritate, & induiti lorica iustitiæ, & calceati pedes in preparationem Euangelij pacis. In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguerè. Et galeam salutis assumite; & gladium spiritus (quod est verbum Dei.) Per omnem rationem, & obsecrationem orantes omni tempore in spiritu, & in ipso vigilantes in omni instantia, & obsecratione pro omnibus sanctis; & pro me, vt detur mihi sermo in apertione oris mei cum fiducia notum facere mysterium Euangelij, pro quo legatione fungor in catena, ita vt in ipso audeam prout oportet me loqui. Vt autem & vos sciatis, quæ circa me sunt, quid agam: omnia vobis nota faciet Tychicus, charissimus frater, & fidelis minister in Domino, quem misi ad vos in hoc ipsum, vt cognoscatis, quæ circa nos sunt, & consoletur corda vestra. Pax fratribus & charitas cum fide à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo. Gratia cum omnibus, qui diligunt Dominum nostrum Iesum Christum in incorruptione, Amen.

Estote 19 etiam veluti qui calceis pedes preparant ad iter parati, non solum ad Euangelium pacis tuendum, & retinendum, sed etiam predicatione vestra propagandum: & 20 per omnia assumite clypeum fidei, quo possitis ignitos ictus demonum excipere: & spem vitæ æternæ, tanquam capiti galeam imponite; & 22 spiritualem gladium, quod est Verbum Dei. 23 Frequenter preces, & obsecrationes ad Deum fundite, non in multiloquio sed ex affectu, & spiritu, ipso spiritu perugiles; & magna 24 sollicitudine, & frequenti obsecratione Deum pro omnibus fidelibus, & pro me deprecantes, vt Deus mihi verba 25 subministret, quibus cum fiducia, & libertate prædicem, & publicè annunciem arcana Euangelij, & illius rationem reddam, pro cuius predicatione legati munere fungor etiam in 26 carcere, ita 27 ut de ipso Euangelio libere audeam loqui, prout oportet. Vt autem sciatis, quæ circa me geruntur, quid etiam agam, omnia narrabit Tychicus charissimus frater, & fidelis minister in Domino, quem ad hoc ipsum misi ad vos, vt omnia, quæ dixi, intelligatis. Tranquillitas, & pax conscientia omnibus fratribus, & charitas cum fide à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo donetur. Gratia quoque sit iis omnibus, qui diligunt Dominum Iesum Christum incorruptè, & sincere, Amen.

Filij obedite parentibus vestris, 1 secundum Domini voluntatem: nam hoc natura lex, & iustitia postulat, sicut habetur Exod. 20. honora patrem tuum: & matrem tuam, id enim est mandatum, & 2 cui primò adiuncta est promissio, scilicet vt bene sit tibi, & sis longæuus super terram. Vos autem patres ne in tempesta correctione, & imperio aures filios vestros tractetis, ita vt ad iracundiam prouocentur: sed erudite eos, & 3 disciplina, & oburgatione Christiana castigate. Serui obedite domini vestris temporalibus: etiam se 4 in fideles sint, cum timore, & reuerentia, sicut Christo, qui hoc præcipit: non sub dolo, sed simplici animo; non solum ipsis, presentibus, sed etiam absentibus iussu eorum exequentes; non vt 6 ipsi vestris dominis, qui homines sunt, sed vt Christo, cuius serus estis, placeatis, exequentes: scilicet ex animo in sua dominorũ, quia Dei voluntas est, atque adeo prompta voluntate non dominis vestris, sicut hominibus, vt ipsis tantum placeatis, sed vt Deo, qui ita præcipit, scientes quoniam vnusquisque boni, quod iuxta Dei voluntatem fecerit, mercedem à Deo recipiet, siue seruus ille sit, siue liber: ac proinde non in gratiam hominum, quibus obediunt, id facere debent, cum ab eis non mercedem æternæ retributionis, sed salum temporalem sperent. sed vt Deo, qui æternam præmiam habituri sunt, placeant. Et vos domini tales vos exhibete erga seruos, quales ipsi erga vos esse desideratis: relaxate ferocitatem, & minas: ne sitis erga eos imperiosi, scientes eundem esse dominum in cælis, qui & nostris, & illorum dominatur, apud quem nulla est personarum acceptio, & 7 quapropter ita dominum, atque seruum de facto suo indicabit. 7 Tandem, vt sinem est istola imponam, date operam, vt fortes efficiamini gratia Dei. 8: & virtute gladius: induite vos omnem simul armaturam Dei, vt possitis permanere, & resistere infidiis diaboli: ideò enim opus est, vt omni diuina 10 armatura, & oporoboreamini. 11 quia colluctatio non est nobis cõ hominibus, qui ex carne, & sanguine sicut nos, constant; sed aduersus diuinos Principes huius mundi, potestates, & rectores mundi inquam, non omnium, quæ in vniuerso sunt, sed tenebrarum, hominum videlicet, qui in tenebris peccatorum huius sæculi versantur: contra 13 nequitas spirituales; demones scilicet, qui in hoc 14 aere degunt. Quis ergo iam fortes hostes, & semper ad malum perugiles habetis, accipite omnem 15 armaturam, vt in die 16 malo tenebrarum videlicet, & pugna resistere possitis, & omnibus armis perfecte instructi, sustinere possitis, vt non quouamini. 17 Accingite ergo lumbos spirituales mercis vestra veritate doctrinæ, sicut milites balteo se solent, ad bellum accingentes. 18 Insuper, atque honestam vitam ue-

1. Illud *in Domino*, iuxta phrasim Hebraicam sæpius à nobis repetitam idem est, quod secundum Dominum, & illius voluntatem.
2. *In promissione*, est additamentum restringens illud mandatum primum.
3. Græcè est *παίδεια*, vox anceps, quæ significat & eruditionem, & castigationem: hic putant aliqui pro sola castigatione moderata vsurpari: in paraphrasi vtrunque coniunximus, vt eruditionem cum castigatione etiam significet. Quod verò addit *Domini* significat moderatam, secundum rationem, quod nos Christianam dicimus.
4. Aliqui tempore Apostoli malè intelligentes libertatem Christianam docebant, seruos non debere esse subiectos dominis infidelibus.
5. *Non ad oculum*, idem est, quod non solum in præsentia eorum, sed etiam in absentia.
6. Duobus modis potest quis placere Christo obediendo domino suo; aut actu referendo obsequium illud in Christum, qui in Domino suo aliquo modo consideratur, aut obediendo domino, quia secundum rationem honestum est, & oppositum peccato, & hoc etiam modo obsequitur Christo, quia ipsi placet tale opus, sicut quoduis aliud bonum morale: quod si in iustificato fiat, placet vt meritum vitæ æternæ. Quod verò improbat Paulus, est ita seruire domino, vt ipsum tantum beneuolum habeamus propter commodum nostrum, quia licet interdum non sit peccatum, bonum tamen opus non est.
7. His verbis *de cætero* claudere solet Paulus Epistolas.
8. *In*, hoc loco sicut alibi sæpe secundum phrasim Hebraicam significat *per*: indicat enim casum instrumenti.
9. *Scare* apud Paulum opponitur ei, quod est cadere, iuxta illud 1. ad Cor. 10. *Si quis existimat se scire, videat ne cadat*. Et illud ad Rom. 14. *Domino suo stas, aut cadit*.
10. Græcè est *παινοπλασία*, quæ vox significat omnem armaturam ad militem pertinentem.
11. Variè hunc locum interpretes explicant, quidam per carnem, & sanguinem intelligunt eam partem hominis, quæ est corpus, vnde prauæ cogitationes, & motus oriuntur, & ex his nonnulli addunt particulam *tantum*, vt sit sensus: Non tantum est nobis pugna contra nostram carnem, verum etiam contra Principes, &c. alij nihil suppletentes, hoc modo interpretantur: Tametsi pugna cum carne, & sanguine sit grauis, collata tamen cum ea, quam habemus cum dæmonibus, ferè nulla est, adeò variæ sunt eorum fraudes, & vires. Mihi placet sensus Paraphrasis.
12. Principem huius mundi dæmonem appellauit Christus Ioan. 1. 12. & cap. 14.
13. Secundum phrasim Hebraicam ait, *spiritualia nequitiæ*, hoc est, nequitiæ spirituales.
14. Phrasis hæc *in excelsis*, sicut illa est, *Gloria in excelsis Deo*, hoc est, Deo, qui est in excelsis, similis est in hac epistola cap. 1. nu. 3.
15. Armatura hoc loco idem est, quod num. 20.
16. Hieronymus & alij per diem malum intelligunt diem iudicij, verum cum armatura deseruiat ad pugnam, & resistendum diabolo in hac vita, melius de die tentationis intelligitur.
17. Explicat speciatim id, quod dixerat vniuersim, quomodo scilicet omnem armaturam induere debeât. Primum autem balteo militari comparat veritatem doctrinæ: nam sicut arma ipso balteo applicantur, & continentur, ne suo loco moueantur, sic vera doctrina continet bonos vitæ mores. Nonnulli putant hic Apostolum exhortari generatim ad vitæ veritatem, quæ hac phrasi etiam in Scriptura significatur. Sed cum hic velit explicare, quæ sint arma spiritualia, melius militari balteo comparat veritatem doctrinæ.
18. Loricæ, quæ præcipuam partem corporis, scilicet pectus, & scapulas tegit, comparat vitæ & morum integritatem, quæ complectitur, quod præcipuum est in vita spirituali, quam appellat iustitiam 1. ad Thesalon. 5. gloriæ comparat fidem, & charitatem simul, quod idem est.
19. Præparationem pedum, quæ fit calceis, comparauit Paulus promptitudini ad peragrandum orbem, & Euangelium vbique seminandum.
20. Fidem nostram clypeo comparat, quia ea resistimus etiam diabolo, & ictibus tentationum.
21. Spem vitæ immortalis cum galea contulit. Idem fecit 1. ad Thesalon. 5. *Et galeam spem salutis, &c.* nam sicut galea caput tegit, & defendit, ita spes erigit caput, iuxta illud Luc. 21. *Respicite, & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra*.
22. Verbum Dei appellauit gladium spirituale, hoc est, doctrinam fidei; quia penetrabilior est omni gladio ancipite, & discernit cogitationes, ad Hebræos 4.
23. Omnem sollicitudinem, appellat magnam.
24. In omni tempore idem est, quod semper, iuxta illud Luc. 18. oportet semper orare. Significat autem non perpetuo, sed frequenter orandum esse.
25. Hebraismus est sicut Math. 5. *Aperiens os suum*, significat loqui, & sensus est, vt loquenti mihi Deus verba suggerat.
26. Indicat se in carcere hanc epistolam scripsisse.
27. Repetitio est eiudem, quod dixerat.

EPISTOLA BEATI PAULI APOSTOLI AD PHILIPPENSES

ARGUMENTVM TOTIVS EPISTOLÆ.

Um Philippenses à Paulo edocti Euangelium suscepissent, ita in eo permanserunt, vt nunquam Pseudoapostolos, & iudaizantes admitterent, cumque Paulum vincetum audissent, ei per Epa- phroditum necessaria ministrarunt, vt constat ex cap. 2. per quem ad eos Paulus hanc mittit epistolam, eorum fidem lau- dans, & contra Pseudeapostolos confirmans, eosque con- solans, & ad mutuam charitatem cohortans.

ARGUMENTVM. CAPITIS I.

IN hoc capite primùm sui erga Philippenses affectum declarat. Deinde ostendit ex suis vinculis multum Euangelio accessisse: ideoque pro illo mortem se nihili facere, etiamsi ob ipsorum vilitatem viuere cupiat. Postremò Christum eis non defuturum in patienter se- rendis afflictionibus pollicetur.

CAPVT I.

PARAPHRASIS.

PAulus, & Timotheus serui Iesu Christi, omni- bus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis, cum Episcopis, & Diaconibus. Gratia vobis, & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo. Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri, semper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis, cum gaudio deprecationem faciens, super communica- tione vestra in Euangelio Christi à prima die vsque nunc: confidens hoc ipsum, quia qui cepit in vobis opus bonum, perficiet vsque in diem Christi Iesu: sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus vobis: eo quod habeam vos in corde, & in vinculis meis, & in defensione, & confirmatione Euangelij, cum socij gaudij mei omnes vos scitis. Testis enim mihi est Deus, quomodo cupiam omnes vos in visceribus Iesu Christi. Et hoc oro, vt charitas vestra magis ac magis abundet in omni scientia, & in omni sensu, vt proberis potiora, vt sitis sinceri, & sine of- fensa in diem Christi, repleti fructu iustitiæ per Ie- sum Christum, in gloriam, & laudem Dei. Scire autem volo vos fratres, quod quæ circa me sunt, magis

PAulus, & Timotheus serui Iesu Christi omnibus fide- libus merito Christi Iesu, qui sunt Philippis, Episcopis etiam, & Diaconis, hanc epistolam mittunt. Gratia vobis, & pax sit à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo, Gratias ago Deo meo semper pro vobis, assidue vestri memor in cunctis orationibus meis, deprecans Deum, cum magna letitia, quam de vestra communicatione cū aliis Gemibus in apprehendendo, & sectando Euangelium capio confidens me à Deo hoc ipsum consecuturum, vt scilicet ipse, qui gratia sua capit in vobis hoc opus communica- tionis Euangelij, perseverare faciat vsque in diem ultimi iudicij. Quod equum est me considerare, & sentire de vobis eo quod habeam vos amicissimos, cum suis charitatis meæ inuicem socij, vt me reciproco amore diligatis, & in vinculis constitutum, & in defensione, & confirmatione Euangelij, quod pro vobis predicavi. Deus enim mihi testis est, quam vehementer desiderem vos omnes intime, & ex corde à Christo amari, vnde hoc ipsum oro, & peto à Deo, vt charitas vestra inuicem magis, ac magis crescat cum perfecta scientia, discretione, & iudicio, & delectu, vt ex multis, quæ vobis proponuntur, & delectis,

13 magis ad profectum venerunt Euangelij: ita vt vincula mea manifesta fierent in Christo in omni pratorio, & in ceteris omnibus; & plures e fratribus in Domino confidentes in vinculis meis, abundantius auerent sine timore Verbum Dei loqui. Quidam quidem & propter inuidiam, & contentionem; quidam autem & propter bonam voluntatem Christum predicant, quidam ex charitate, scientes, quoniam in defensionem Euangelij positus sum. Quidam autem ex contentione Christum annunciant, non sincere, existimantes pressuram se suscitare vinculis meis. 18 Quid enim? Dum omni modo, siue per occasionem, siue per veritatem Christus annuntietur; & in hoc gaudeo, sed & gaudebo. Scio enim quia hoc mihi prouenit ad salutem, per vestram orationem, & subministrationem Spiritus Iesu Christi, secundum expectationem, & spem meam, quod in nullo confundar: sed in omni fiducia sicut semper, & nunc magnificabitur Christus in corpore meo, siue per vitam, siue per mortem. Mihi enim viuere Christus est, & mori lucrum. Quod si viuere in carne hic mihi fructus operis est, & quid eligam ignoro. Coarctor autem e duobus, desiderium habens dissolui, & esse cum Christo, multo magis melius: permanere autem in carne, necessarium propter vos. Et hoc confidens, scio quia manebo, & permanebo omnibus vobis, ad profectum vestrum, & gaudium fidei. Vt gratulatio vestra abundet in Christo Iesu in me per meum aduentum iterum ad vos. Tantum dignè Euangelio Christi conuersamini: vt siue cum venero, & video vos, siue absens, audiam de vobis, quia statis in vno spiritu vnanimis, collaborantes fidei Euangelij: & in nullo terreamini ab aduersariis; quæ illis est causa perditionis, vobis autem salutis, & hoc à Deo: quia vobis donatum est pro Christo, non solum vt in eum credatis, sed vt etiam pro illo patiamini, idem certamen habentes, quale & vidistis in me, & nunc auditis de me.

30 hi suppeditabitur iuxta spem, & 32 expectationem, quam habeo: & 34 omni 35 meum deposito, sicut in omnibus periculis, & nunc magnificabitur Christus per corpus meum, siue viuere contingat, siue mori. 37 Istorum ergo contentionem, qua me conantur opprimere, spero suum am mihi ad salutem, etiam si mors mihi inde 38 sequatur. Christus enim mihi est pro vita corporali, quam amittere possum; & mortem pro lucro duco, quod defunctus hac vita cum Christo futurus 39 sim. Verum tamen si ipsum viuere vitam mortali res 40 fructuosa est Ecclesiis, quibus prodesse possum, 41 etiam dubito vtrum eligam: 42 duo 43 enim sunt, qua me vtrinque premunt, & tenent accipiem; quorum alterum in meum commodum desidero, scilicet dissolui, & esse cum Christo: 44 multo longèque mihi melius alterum est, quod iudico 45 magis necessarium, permanere in carne mortali propter vestram utilitatem. Quocirca charitas in hac parte meum trahit, & impellit animum. 46 Confidens ausens, & credens 47 quod vobis futura sit necessaria opera mea, scio quod eripiat nunc à potestate Neronis, & manebo superstes 48 vobis omnibus, vt in fide proficiatis, & gaudeatis spiritali, & vera laetitia, 49 qua ex ipsa fide nascitur, & mihi 50 gratulemini de 51 reditu meo ad vos. Id vnum à vobis 52 exopto, vt pro Euangelij dignitate agatis, vt siue cum venero ad vos, ego videam, 53 siue absens audiam vos in eodem spiritu permanere vno animo inuicem pro fide Euangelij 54 laborantes, & certamina excipientes; nec terreamini ab aduersariis, etiam si pericula comminentur, & morpes: 55 id quod 56 causa est illis nos persequentibus damnationis aeternae; vobis autem sustentationis aeternae salutis, quod gratia Dei adscribendum est. 57 Vobis enim non tantum Deus gratia sua 58 obmerita, & intercessionem Christi donauit, vt in ipsum Christum credatis, sed etiam vt decertantes pro Euangelio pro ipso Christi patiamini multa incommoda, sicut etiam me decertantem pati antea audistis, & nunc auditis.

A N N O T A T I O N E S.

1. Sancti appellantur fideles ad fidem conuersi, vt in epist. ad Rom. & alibi saepe notati.
2. De ordine, quo ponit Episcopos post plebem, varij varia dicunt, Chrysof. & alij Græci legunt *Coeppiscopos*, & sic intelligunt epistolam scriptam ad totum clerum, vnde dicit, *fidelibus Coepiscopis, & Diaconibus*, sed in Græcis codicibus non est vna dictio, & ita legendum cum vulgata, *cum Episcopis*. De ordine vero dico non esse inurbanum, quia Episcopos non posuit in vltimo loco, sed in primo: quamuis enim primùm salutet omnes fideles in vniuersum, vbi etiam comprehenditur Episcopos, postea tamen precipiat eos salutari. Primo loco ponit Episcopos, quasi præcipuos in tota communitate. Ambros. hoc modo contexit textum Pauli, vt illud, *Paulus, & Timotheus*, coniungat cum illo, *cum Episcopis, & Diaconibus*, & sensus sit: Paulus, & Timotheus, & alij Episcopi, & Diaconi mittunt hanc epistolam Philippensibus. Et sic tolli videtur alia difficultas, quomodo Paulus dixerit, *Episcopis*, in plurali, cum Philippis, quæ erat vna ciuitas, vnus tantum esset. Verùm hic sensus est planè extortus. Ad hanc verò difficultatem respondent Chrysof. & alij Græci nomen Episcopi commune fuisse etiam presbyteris multo tempore.
3. Sensus Pauli in salutatione hac, sicut in alijs epistolis est eclipticus, & in hunc modum explicari debet,

- bet, sicut in Epistola ad Rom. cap. i. num. 4 tum etiam sicut in epistola ad Galat. cap. i. num. 1.
4. Illud in *omni memoria* non significat tantum, quotiescunque vestri recordor, sed assiduam, & iugem memoriam illius.
5. Illud *super communicatione vestra*, coniungi debet cum illo, *cum magno gaudio*, non autem cum illo, *deprecationem faciens*, quia non significat se deprecari aliquid de communicatione illorum in Evangelio; sed cum deprecatur Deum aliquid pro illis, multum gaudere de communicatione ipsorum in Evangelio.
6. Illud *consecuturum* supplemus, vt melius fluere contextus.
7. Explicat quod est illud, quod dixit se sperare consecuturum.
8. Dies Iesu Christi dicitur vltimi iudicij, qui dicitur etiam dies Domini magnus, propterea quod in eo maxime ipsius potestas relucebit.
9. *Habere in corde*, est phrasid obscura, quodam referunt ad memoriam, alij melius ad effectum, id quod indicat, quod sequitur n. 11. alijs enim non recte ibi redderet rationem eius; quod dixerat: si verò referatur ad effectum, causalis optime congruit.
10. In Latina vulgata dicitur *socios vos esse*, & ita difficilis est contextus, & constructio: quidam putant illud esse redundare, & ita exponunt, eo quod habeam vos amicissimos, & in defensione Evangelij, & c. socios: sed in Græco non redundat particula illa, nec opus est, non tamen est *ἐταυ*, hoc est, esse, sed *ὄντες*, id est, existentes: & sic omnes Græci Patres legunt, ac si ad literam diceret: cum habeam vos amicissimos existentes, vos socios meæ charitatis, & dilectionis, in vinculis, quod Latine suauis redditur *cum sitis*, & sic interpretes Patrum Græcorum verterunt.
11. Vulgatus legit *gaudij mei*, in Græco habetur *χαρητός*, id est, charitatis: vulgatus pro eodem accepit gaudium, & charitatem, seu dilectionem, quia etiam charitatis est gaudere de bono amici, & de liberatione à malo, sicut dolere de malo. Græci Patres interpretantur, non charitatis, sed gratiæ, quia & Philipenses hanc etiam gratiam habuerunt, vt paterentur pro Christo, & defenderent Evangelium, sed melius est interpretari, *dilectionis*, vt referatur ad mutuum amorem.
12. Socios charitatis appellat propter reciprocum ipsorum erga Paulum amorem, quem diligebant, sicut & ipse eos.
13. Causalis hæc refertur ad id, quod dixit num. 9. eo quod habeam vos in corde.
14. Græci non legunt *esse*, sed tantum *vos in visceribus Iesu Christi*, nec vulgati codices habent *esse*, & sine illo interpretantur Græci in hunc modum: quam vehementer vos amem visceribus, & amore Christi: & non carnali, aut temporali. Sed si suppleamus *esse*, fit planior contextus; verbum enim *cupio*, quod interpretati sumus *desidero*, & id, quod subsequitur, *& hoc oro, vt, & c.* illud postulare videtur: sic enim exprimit desiderium quod habet, vt diligantur à Christo, ex quo sequitur, vt & ipsi crescant in charitate.
15. Dies Christi, vt supra, dicitur dies iudicij.
16. Illud in *Christo*, interpretati sumus propter Christum, vt referatur ad vincula, licet sit hyperbaton: alij referunt ad *manifestata*, vt sit sensus, manifestata sunt per Christum, id est, per gratiam Christi.
17. Quod in vulgata dicitur, *in omni pratorio*, Græce dicitur *intoto*.
18. Paulus Græce scribens vtitur nomine Latino, *pratorium*, quia vt notat Chryostom. vulgo sic dicebatur Romæ palatium Imperatoris.
19. Textus vulgatus habet, *& in cæteris omnibus*; verum præpositio *in* non habetur in Græcis codicibus, & videtur dubium, an suppleri debeat; quidam interpretantur sine illa referentes non ad loca, sed ad personas, vt sensus sit, *& cæteris omnibus manifesta facta sunt, & c.* alij verò ad loca, & ita dicunt supplendam præpositionem *in*.
20. Particula *in domino* Græci referunt ad confidentes, sed nos retulimus ad fratres, vt sensus sit, & ex fratribus religione Christiana.
21. *Confidentes in vinculis* non significat spem aliquam sitam in vinculis, sed vt in paraphrasi, videlicet, ex meis vinculis sumpta fiducia; & confirmati cœperunt prædicare, cum viderent me in vinculis maiori cum fiducia verbum Dei prædicare.
22. Hoc loco vulgata legit, *propter inuidiam, & contentionem*, verbum contentio in Græco est *ἐρις*, quod significat contentionem, seu inuidiam: contentio autem hoc loco non est fumenda, vt num. 25. in eum sensum, videlicet, vt Paulo damnationem aliquod inferrent, sed vt contentione sua, & æmulatione tantum gloriæ consequerentur, quantum videbant Paulo accidisse ex prædicatione; est ergo hoc loco contentio, non inimicitia, sed æmulationis: inuidi enim ipsa inuidia dicuntur contentiosi.
23. *Bona voluntas* in Græco hic dicitur *εὐδοκία*, dicit autem bonam voluntatem, non erga ipsum Paulum: hoc enim dicit num. seq. sed erga Euangelium.
24. Charitatem hoc loco intelligit, non erga Deum, sed erga Paulum, vt ipsum scilicet adiuuarent, id quod indicat ratio, quam subiungit statim *scientes, & c.* quæ si sermo esset de charitate erga Deum, non videretur esse ad rem.
25. Contentio hoc loco Græce est *ἐριθεία*, quod significat contentionem, seruitutem, seu concertationem, est autem hoc loco contentio, non æmulationis, sed inimicitia, vt constat ex eo, quod statim subiungit. Vnde hoc loco non explicat Paulus (vt quidam putant) contentionem illam, quam posuerat num. 22. sed potius aliud genus contentionis.
26. Ex hoc loco putant aliqui epistolam hanc esse scriptam in vinculis, id quod dubium sanè est, Chryost. in præfatione putat, priora fuisse vincula.
27. Particula *enim*, Græce *γάρ*, potius habet vim continuandi, vt particula *autem*, quam causalis, & suppleri debet aliquid, vt sit integer sensus, vt in paraphrasi.
28. Dictio Græca, qua vtitur Paulus est *ἐπιβολαίς*, quæ etiam significat prætextum, in qua significatione videtur vsus Apostolus, cum occasione opponat veritatem, sed in paraphrasi vtumque sensum simul amplexi sumus.
29. Particula *imò*, videtur addenda.
30. Apostolus gaudet de malo opere ad bonum finem, & vilitatem sequutam, quod licitum esse ostendi 1. 2. disp. 111 cap. 4.
31. Causalis *enim*, non refertur ad immediate præcedentia, scilicet, *gaudeo, & gaudebo*, quasi gaudium illud esset

esset ex eo, quod prædicatio Euangelij, qua aliqui contendebant nocere Paulo, profutura esset illi ad spirituale profectum: sic enim frustra dixisset, *Sine per occasionem, siue per veruatem*, quia illa, quæ erat per veritatem, non erat ad hoc, vt noceret Paulo: dicit ergo *gaudeo, & gaudebo*, eo quod Christi veritas etiam aduersario- rum testimonio confirmetur; causa ergo, quam reddit Paulus in hoc numero, refertur ad id quod subintel- ligitur, & expressimus in paraphrasi, *sed neque curo, &c.*

32. Nomen Græcum *ἀπολαύω*, ex tribus compositum, vt notauit Theophylactus, significat vehementem expectationem, vt cum quis etiam moto capite circumspicit, & obseruat euentum, eo vtius est Paulus ad Rom. 8. *Non expectatio creatura.*

33. Particulam *quia*, aliqui putant positam pro *quod*, non causali sensu, sed vt idem valeat, quod *imò*, verum optime congruit causalis sensus eo modo, vt in paraphrasi, verba autem desumpti ex Theodoro, quibus ostendit Paulus affectum suæ expectationis.

34. Hic non est opus aduersatiua, sicut est in textu, sed coniunctiua particula, quia priorem periodum explicauimus affirmatiuo sensu.

35. Nomen Græcum *ἀσφάλεια*, significat libertatem, quod metu deposito interpretati sumus.

36. Hebraismus est, & suppleri debet *ita*, eodem modo in oratione Dominica, sicut in caelo, & in terra, id est, ita & in terra.

37. Totus ille numerus suppleri debet, & repeti, quod dixerat Paulus num. 30. ad id enim refertur causalis numeri sequentis.

38. Causalis hæc congruè referri non potest ad proximè præcedentia: quod enim Paulo Christus sit vita, & mors sit lucrū, non est causa eius, quod proximè dixerat, scilicet per mortem, & per vitam in suo corpore magnificandam esse gloriam Christi.

39. Quia dixerat lucrum sibi esse mori, subiungit in sensu aduersatiuo, *verum tamen, &c.* quare particula *quod, si*, Græcè *εἰ δὲ*, non habet vim continuantis, sed aduersatiua.

40. Aliqui non vrgent particulam *et*, sed in commentario illam prætermittunt aliqui putantes habere vim particulæ *etiam*, aliqua suppleat hoc modo, *adeo non prefero mecum commodum bono vestro, vt etiam dubitem, verum eligam*, sed quamuis nihil suppleat, bonus est sensus, vt in paraphrasi.

41. Quo in vulgata dicitur *hic mihi fructus est*, in Græco habetur: hoc mihi fructus est; idem tamen est sensus, & vtroque modo dici potest secundum Grammaticam: dixit autem, est mihi fructus, non quia sibi fructificari debebat, sed in hunc sensum, quia ipse vita sua fructuosus esse debebat Ecclesiis.

42. Hunc locum latè examinat August. 3. de doctrina Christiana, cap. 2. & explicat eo modo, quo nos in paraphrasi: alij verò ita interpretantur, sicut ipse refert, vt Paulus dicat se ancipitem teneri illarum duarum rerum desiderio, quem sensum sequitur Theodoretus, & vt in hunc sensum Paulum interpretarentur, dicit Augustinus aliquos abstulisse particulam *enim*, à textu: Theophylactus sequitur interpretationem Augustini illa verò particula nec in Græcis, nec in Latinis codicibus habetur, & siue ponatur, siue non, idem potest esse sensus. Quod enim dicit, melius esse cum Christo, intelligit sibi: & idè dicit, se magis illud desiderare respiciendo proprium commodum: quod vero iudicat manere magis necessarium, indicare etiam potest affectū, & desiderium manendi, non concupiscentiæ proprii commodi, sed charitatis erga fratres. Et impossibile est, si vtrique Paulus traheretur anceps, non fuisse motum vtriusque desiderio: nisi enim animus esset inter duos amores, non esset anceps, erat ergo vtriusque desiderium, sed diuersa ratione: alterum proprii commodi, alterum proximorum, cum ergo negat August. vtriusque desiderium, intelligit proprii commodi.

43. Est in Græco *γὰρ*, quæ est causalis, quandoque continuatiua, vt hic vertit vulgatus, maiorem tamen videtur habere vim, si interpretentur causalem, idem tamen vtroque modo est sensus.

44. Illud, *Multo magis melius est* appositivè, & sic interpretati sumus, vnde non est opus addere causalem *enim*, quod verò *magis* addit *melius* est Hebraismus.

45. In Græco est *ἀναγκασιότερον*, id est, magis necessarium.

46. In Græco est participium præteriti temporis *ἠσπασμένος*, verum hoc verbo vsus est pro præsentis ad Rom. cap. 8. *Certius sum, quia neque moris, &c.* pertinet autem, tum ad certitudinem intellectus, tum etiam ad certitudinem spei, in quem sensum vulgatus hic vertit: sed quia vna non est sine alia, ideo vtroque modo interpretati sumus in paraphrasi. Confidentia verò, vel spes Pauli erat de fructu suæ doctrinæ, quem videbat illis necessarium esse.

47. Cum dicit, *hoc confidens*, debet virgula distingui, qui enim cum sequentibus coniungunt, vix contextum ordinare possunt: illud autem *hoc* refertur ad id, quod vltimo dixit, scilicet necessarium esse manere in carcere, quia fructuosum illis; hoc ergo, inquit, confidens ita futurum, &c.

48. *Vobis* potest esse in datiuo, vt sensus sit, gratia vestri manebo, & vel in ablatiuo, vt in paraphrasi, sicut habent Græci.

49. *Gaudium fidei*, aliqui interpretantur, quod de fide habetur, mihi placet sensus periphrasis.

50. Quod vulgus vertit *gratulatio*, Græcis est *καύχημα*, quam aliàs vertit gloriam, & solum Græcis significat gloriam, gloriationem, seu exultationem: nequam verò gratulationem, sed vulgatus iuxta sensum optime transiit, ad literam enim transferre debuit *exultatio vestra*, sed cum dicat *in me*, indicat exultationem gratulationis in ipsum, quod de aduentu illius lætari deberent, quod idem est, atque congratulari. Quod verò dicit *in Christo*, potest significare adiutorium gratiæ Christi, qua gloriari deberent, vel vt in paraphrasi interpretati sumus.

51. *Aduentum iterum ad vos*, significat reditum, qui est secundus aduentus.

52. Illud *exposito* supplet Theophylactus, quod phrasis Pauli manifeste indicat supplendum esse.

53. *Videro*, est pro *videam*, tempus pro tempore; quidam tamen ita interpretantur, vt addant *gaudeam*, hoc modo, cum venero, & videro vos, gaudeam: verum eodem modo suppleri deberet in sequente sententia, quæ tamen id non patitur; melius ergo vt in paraphrasi vtrunque sue *videam*, siue *audiam*, refertur ad illud, *quia stans, &c.*

54. Illud, *collaborantes fidei*, non est idem, quod, cooperantes fidei, sed vt in paraphrasi, certantes pro fide, vnde datiuus significat in gratiam fidei, quod indicat id, quod sequitur. *Nec terreamini, &c.*

55. Relatiuum *qua* refertur ad id, quod præcessit immediatè, *nec terreamini, &c.* sed concordat in genere cum causa.

56. Græcè est ἐπίσημος, Latinè *ostentatio*, unde Ambros. legit *ostentationem*; & sensus est, id quod est argumen-
tum, & ostensio interitus, & perditionis ipsorum, sed in idem redit.

57. Hoc testimonio utitur August. sæpissimè, & Concil. Arausican. 2. can. 5. ad probandum, fidem esse do-
num Dei.

58. Particula *pro Christo* varie exponi solet, ut latè examinavi 3. part. disp. 77. cap. 2. ubi magis hunc proba-
ui sensum, quem sequor in paraphrasi.

ARGUMENTVM

CAPITIS II.

AD mutuam charitatem exemplo Christi Philippenses exhortatur Paulus: laudat
etiam Timotheum, quem pollicetur ad eos se missurum, ut ex ipso cognoscere possint bo-
num ipsorum statum: eodem modo, & Epaphroditum multum commendat, & promittit
ipsum etiam se missurum, ut eius aspectu letari possint, quòd ante mæsti fuissent, eo quod
audierant ipsum agrotasse.

CAPVT II.

PARAPHRASIS.

1 **S**I qua ergo consolatio in Christo, si quod sola-
2 tium charitatis, si qua societas Spiritus, si qua vi-
3 scera miserationis: implet gaudium meum, ut idem
4 sapiatis, eandem charitatem habentes, vnanimes id-
5 ipsum sentientes, nihil per contentionem, neque per
6 inanam gloriam: sed in humilitate, superiores sibi
7 inuicem arbitantes, non quæ sua sunt singuli confi-
8 derantes, sed ea quæ aliorum. Hoc enim sentite in
9 vobis, quod & in Christo Iesu; qui cùm in forma
10 Deo; sed semetipsum exinaniuit, formam serui acci-
11 piens, in similitudinem hominum factus, & habitu
12 inuentus ut homo. Humiliauit semetipsum, factus
13 obediens vsque ad mortem, mortè autem crucis. Pro-
14 pter quod & Deus exaltauit illum: & donauit illi no-
15 men, quod est super omne nomen: ut in nomine Ie-
16 su, omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, &
17 infernorum: & omnis lingua confiteatur, quia Do-
18 minus Iesus Christus in gloria est Dei Patris. Itaque
19 charissimi mei (sicut semper obedistis) non ut in
20 præsentia mei tantum, sed multò magis nunc in ab-
21 sentia mea, cum metu & tremore vestram salutem
22 operamini: Deus est enim qui operatur in vobis &
23 velle, & perficere, pro bona voluntate. Omnia autem
24 facite sine murmurationibus, & hæitationibus: ut
25 sitis sine querela, & simplices filij Dei, sine reprehensionem
26 in medio nationis prauæ, & peruersæ: inter
quos lucetis sicut luminaria in mundo, verbum vitæ
continètes ad gloriam meam in die Christi, quia
non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboraui.
Sed & si immolor, supra sacrificium, & obsequium
fidei vestræ, gaudeo, & congratulor omnibus vobis.
Idipsum autem & vos gaudete, & congratulamini
mihi. Spero autem in Domino Iesu, Timotheum me-
citò mittere ad vos: ut & ego bono animo sim,
cognitis, quæ circa vos sunt. Neminem enim habeo
tam vnanimem, qui sincera affectione pro vobis so-
licitus sit. Omnes enim, quæ sua sunt quarunt, non
quæ sunt Iesu Christi. Experimentum autem eius
cognoscite, quia sicut patri filius, mecum seruiuit in
Euangelio. Hunc igitur spero me mittere ad vos,
mox vt video, quæ circa me sunt. Confido autem in
Domino, quoniam & ipse veniam ad vos citò. Ne-
cessarium autem existimaui, Epaphroditum fratrem,
& cooperatorem, & commilitonem meum, ve-
strum autem Apostolum, & ministrum necessitatis
meæ, mittere ad vos: quoniam quidem omnes vos
delide

SI igitur mihi tentationibus agitato, & in vinculis
sposito 2 solamen aliquod secundum Christum ex cha-
ritate, que me prosequimini afferre cupitis: si vultis osten-
dere spiritualibus in rebus secundum Dei voluntatem, ali-
quam mecum communicationem habere: si qua est in vobis
ex corde nostri miseratio: si hac inquam, que dixi, exhibere
mihi vultis, id omne vel in hoc vnum conferatis, quo gau-
dium meum plenum erit, & perfectum, ut sitis mutua inter
vos charitate deuincti, 3 & tanquam si vna anima omnes
essetis connexi, eodem modo affecti sitis: idemque sentiat,
nihil agatis, aut loquamini contentiose, quo alij prouocari
possint, nec appetitu inanis gloria, sed humilitate, & mode-
stia quisque alium seipso excellentiorem, & præstantiorem
putet: nec 4 spectetis, vestrique commoda potius queratis,
5 imò verò magis aliorum. Oportet 6 enim hunc eundem
sensum, & affectum in vobis esse erga alios, 7 quem Chri-
stus Iesus habuit, qui cum verus Deus esset, 8 non puta-
uit arrogantiam esse, seipsum agnoscere equalem Deo, cum
dixit: ego & Pater vnum sumus: 9 nihilominus tamen
seipsum 10 exinaniuit, non quidem amittendo excellen-
tiam diuinitatis, quam habebat æqualem cum Patri, sed
assumendo humilem, & conditione sua seruilem naturam,
scilicet humanam, 11 similem quidem aliis hominibus, que
& pateretur frigus, & sitim, & alia incommoda, ac provin-
de similitudinem haberet peccatoris: in qua assumpta hu-
manitate seipsum humiliavit obediens Patri vsque quo
mortem probroissimam crucis pro nobis pateretur: pro-
pterea 12 vicissim Deus exaltauit illum, secundum huma-
nitatem, qua se humiliavit, & obediuit Patri, & prædica-
bilem fecit ab omnibus, & nomen ita gloriosum super omne
nomen ei concessit, ut 13 ipsum Iesum omnes adorent, &
confiteantur ipsum esse in gloria Dei Patris: omnes in-
quam etiam infernorum spiritus, qui velint nolint ipsum
confitentur, & maiestatem illius expauescunt. 14 Quæ-
re fratres dilectissimi, sicut mihi monenti sæpius obtempe-
raſtis, non tantum cum essem præsens apud vos, sed etiam in
absentia: nunc etiam auscultate me libenter, 15 ut Christi
exemplo ea, que dixi, faciatis: que sanè ad vestram salutem
attinent, quam cum timore, & tremore curare debetis; quòd
ea licet in vestra sita sit potestate, ex vobis tamen ortum non
habeat: Deus 16 enim est, qui operatur, & agit in vobis,
ut velitis, & faciatis ea, ex quibus vestra salus pendet, 17
iuxta beneplacitum suum: non autem iuxta meritum ve-
strum: cuius enim vult, miseretur, & quem vult, deserit.
18 Omnia autem, que pertinent ad vestram salutem, sic
agite, ut aliorum studia minime reprehendatis, nec miscer-
tis vos alienis rebus 19 disceptando, nun bonam sit, quòd
hic,

desiderabat: & mœstus erat, propterea quod au-
 27 dieratis illum infirmatum. Nam & infirmatus est
 usque ad mortem: sed Deus misertus est eius; non
 28 solum autem eius, verumetiam & mei, ne tristitia
 super tristitiam haberem. Festinantius ergo
 29 misi illum: vt viso eo, iterum gaudeatis, & ego sine
 30 tristitia sim. Excipite ergo illum cum omni gaudio
 in Domino, & ejulmodi cum honore habetote. Quo-
 niam propter opus Christi usque ad mortem accep-
 sit, tradens animam suam, vt impletet id quod ex
 vobis deerat erga meum obsequium.

24 contingat, & Deus velit me esse victimam, & mori 25 propter fidem vestram, qua etiam victima 26 Deo gratif-
 sima est, gaudeo, 27 & congaudeo: scio enim & vos gauisuros, si audiat me pro Christo mortuum, id ipsum vos facie-
 re, nimirum gaudeat, & congaudeat simul mecum. Confido autem in Domino me cito ad vos missurum Timotheum, vt
 ex ipso inuelligam bonum statum rerum vestrarum, & ita erecto, & bono sim animo, nec aliquo timore, aut sollicitudi-
 ne premor, ignorans qualiter vobis res succedant (neminem enim alium habeo penes me, qui pariter mecum curam, aut
 sollicitudinem vestri sincero animi affectu ita habeat: reliqui 29 omnes, quos mittere possem, non tam quod ad ho-
 norem Christi perinet, quam quod sua interest, quarunt.) 30 Habetis autem & vos non leue probitatis ipsius argu-
 mentum: scitis enim, quanta erga vos charitate mecum laborauit in Euangelio promulgando. Hunc igitur spero me
 missurum ad vos, max. vt videro, quem habeant finem res meae, & vincula, in quibus nunc sum: imò etiam confido Deo vo-
 lente, quod & ipse ad vos cito inturus sim; nunc vero Epaphroditum meum quidem fratrem in fide, cooperatorem in se-
 minando Euangelio, & commisionem in perferendis vna mecum periculis, quem vos ad me 31 legatum, seu Apostolum
 destinatis, vt mea indigentia subueniret, necessarium existimaui mittere vobis ea de causa, quod 32 pro sollicitudine con-
 quiescere non poterat, donec vos videret, & presentia sua vestram etiam mitiget tristitiam: angebat enim ipsum quod
 rumor ad vos de ipsius perueniret agriuidinis, ob quam & vos maerore affici credebatur: & sane egrotauit ad mortem; sed Deus
 noluit ipsum mori, non solum misertus illius, sed etiam mei, ne & hoc mihi tristitia mea accederet. 33 Sine cunctatione ergo
 misi illum statim ad vos, vt ad spectu illius laetiam sitis, & ego maerorem quem ex vestra tristitia concepi, deponam. Excipi-
 te itaque ipsum laeto animo, 34 qualis decet Christianos, & eos 35 qui huiusmodi sunt, in pretio habete, morti enim vicinus
 suis, 36 ex morbo, quem contraxit usque adeo solliciti ministrans mihi, & implens id, quod deerat obsequij vestri erga me,
 quem absentes curare non poteratis, vt nec vna sua rationem haberet.

A N N O T A T I O N E S.

1. Particula ergo est nota continuationis: connectit autem id, quod dixerat Paulus in cap. i. in fine mentio-
 nem faciens suorum vinoulorum, in quibus erat, & afflictionis, quam patiebatur. Quare rectè suppletum est
 illud, *Agitato, & in vinculis posito.*
2. Quod Paulus dicit *consolatio in Christo, & solatium charitatis*, est repetitio; at particula in Christo diuersum
 quid indicat ab illa voce *charitatis*, vt in paraphrasi explicuimus.
3. Participia omnia, quæ sequuntur, explicauit per verba eiusdem temporis, & modi, qui præcesserat in
 priori periodo, est enim idem sensus siue suppleatur verbum *sitis* in singulis participiis, siue referantur ad
 verbum, quod proximè præcessit.
4. Quia ille, qui quærit aliquid, illud considerat, & ad illud attendit, de aliis non curat, ideo Paulus po-
 suit, *considerantes pro querentes.*
5. In textu Græco est *ἀλλὰ ἔγω*, quod est ad literam, *sed & aliorum*, quæ particula non videntur significare
 comparisonem, vt in paraphrasi nos sumus interpretati, sed coniunctionem, vt Paulus exhortetur, non tan-
 tum commoda propria quærere, sed & aliorum. Verum expostores vident particulam &, quam noster in-
 terpres omisit, & videntur accepisse particulam *ἀλλὰ*, non vt aduersatiuam tantum, sed comparatiuè, vt in
 paraphrasi.
6. Illud enim, aut debet habere vim continuantis particula; aut si causalis est, illud imperatiuum *sentite*, non
 debet esse tantum exhortantis, sic enim non redderet bene sensum causalem, sed vt in paraphrasi, quasi dic-
 at: *Opus est vt sentiat in vobis.*
7. Illud, *quod & in Christo*, non refertur ad illud *sentite*, quasi sit sensus: hoc sentite in vobis, quod in Christo
 sentitis, sed suppleri debet illud, *quod fuit in Christo*, & sensus est, vt in paraphrasi, opus est in vobis esse eun-
 dem affectum, qui fuit in Christo: addidimus, verò *erga alios*, quia de hoc erat sermo proximè præcedens.
8. Græci sequuti Chrysofostomum, illud, *Non rapinam arbitratus, &c.* sic interpretatur, cum diuinitatem suam
 non haberet pro capto, non dubitauit illam quasi deponere dissimulando illam, est enim proprium latro-
 num rem furto sublatam, non facile eam deponere apud alios, ne amittant; Christus autem deposuit eo mo-
 do, id est, dissimulauit suam diuinitatem, quia non putauit eam furto habere. Verum sensus paraphrasis magis
 placet, qui est August. tract. 17. in Ioan. & lib. 2. contra Maxim. cap. 5.
9. Particulam *ἀλλὰ* Græci putant esse notam correctionis, sequuntur sensum, quem diximus illorum verbo-
 rum *non rapinam, &c.* hoc modo: Christus cum non arbitraretur diuinitatem sibi furto vsurpasse, non dubi-
 tauit eam dissimulare, adeo non veritus à maiestate sua descendere, vt planè exinanierit seipsum, &c. Aug-
 ust. accipit in sensu aduersatiuo, vt in paraphrasi.
10. Exinanitio refertur ad ipsum Deum, non quia naturam diuinam amiserit Christus, & euacuauerit, sed
 quia assumpsit humilem, ideo ipse Deus dicitur exinanitus: sed in hac assumptione nō potuit esse meritum,
 quia Deus mereri non potest ex eo, quod assumeret in se naturam hominis, præbuit tamen nobis exemplum
 humiliationis.
11. In similitudinem hominum, & habitu, &c. idem omnino significat: nec ita accipiendum est, quasi non af-
 sumperit verbum veram naturam humanam, sed vmbra illius, sed ideo dixit in similitudinem, vt osten-
 deret in vera natura habuisse, quod attinet ad peccatum, similitudinem, & habitum aliorum, vt in para-
 phrasi. Sic Ambros. & Chrysost. in illud ad Rom. 8. In similitudinem carnis peccati, & in illud Hebr. 4. Pro simili-
 tudine abique peccato. Habuit etiam similitudinem aliorum, nō autem veritatem, quod attinet ad diuinitatem,
 & gene

& generationem suam: quia alij ex semine viri, Christus de Spiritu sancto.

12. Illud & pro etiam positum est, & valet idem, quod *vicissim*: hic enim explicat Paulus, quomodo Pater rependerit vices pro humilitate, & obedientia. De hoc testimonio plura alia dicta sunt 3. part. disp. 79. c. 2. & 4. & q. 20. art. 2.

13. Nomen *Iesu*, hoc loco accipi pro re, ostendi latissime 3. p. d. 108. c. 1. in fine ex Patribus Græcis: alludit verò Paulus ad illud Isai. 46. *Per memetipsum iuravi, dicit Dominus, quia incurvabitur mihi omne genu, &c.*

14. Per particulam *itaque*, quæ est nota illationis, applicat Paulus exemplum Christi ad id, quod proposuit.

15. Totum illud, quod habetur num. 15. suppleri debet: cum enim Paulus adduxisset exemplum Christi, qui ob nostram utilitatem seipsum humiliavit, &c. non vult inferre inde, nos debere nostram salutem operari cum timore, & tremore, neque enim id videtur ad propositum, sed ex Christi exemplo colligit, nos eodem modo facere debere, & quia id ad salutem nostram spirituales attinet, dixit, *itaque fratres, &c. cum metu, & tremore operamini vestram salutem*, & non dixit: itaque fratres in humilitate quisque vestrum alium sibi præstantiorem existimet, & quarat, quæ sunt aliorum, non quæ sua sunt.

16. Ideò dicit, *cum timore, &c.* quia Deus est, qui operatur: ob id enim timere debemus, quia Deus sola sua voluntate præuenit nos congrua vocatione, quam si subtrahat, non operabimur salutem nostram subtrahere verò potest ex seipso, & facit aliquando: timere ergo debemus, ideò dictum est, *non est volentis, &c.* ad Rom. 9. vt explicavi in paraphrasi illius loci.

17. Pro bona voluntate, Græcè est ἐὺδουλία, quod aliàs, *beneplacitum* vertit interpres. Dixit verò pro bona voluntate, ad excludenda merita nostra, vt in paraphrasi. Alium sensum habet Chrysof. tamen non multum quadrat contextui rationis, quæ vtitur Paulus.

18. Redd id id, quod proposuerat, nihil scilicet per contentionem agendum. Dicit verò ad eos, *omnia autem facite, &c.* supple, *quæ pertinent ad salutem vestram*, quibus dixerat ante: *operamini vestram salutem.*

19. Pro *hesitationibus*, alij vertunt *dyscepsationibus*, & idem est: qui enim dyscepsat, vertit in dubium, vtrum hoc bene fiat, vel non.

20. Vocem *simplices* quidam coniungunt cum voce *filij*.

21. *Retinemes* est participium, quod debet coniungi cum verbo *stis*, quod præcessit, & ideò interpretati sumus, *retineatis*. Participium verò Græcum ἐπέχοντες, significat sustentantes, vel retinentes aliqui studio, ne eripiat. Hortatur verò Paulus, vt retineant non tantum verbo; & fide, sed etiam moribus, quod antea dixerat.

22. Illud in diem Christi, aliqui contingunt cum eo, in *gloriam meam*, vt sit sensus: vt gloriari possim de labore meo in die iudicij: nos retulimus ad verbum *retinemes*. In illum verò diem dicitur, quis retinere bonam doctrinam, & bonos mores, quia recepturus est præmium illorum coram vniuersis.

23. Vt illa particula aduertatiua *sed*, sensum expleat, suppleri debet id, quod adiecimus, *non solum lator, &c.* sic enim offendit, non solum de præterito labore, sed de futuro etiam pro ipsis gaudere.

24. In hoc loco non significat instantem mortem, quia iam dixerat se sperare periculum illius euasurum esse, sed vt in paraphrasi, si contingat mori.

25. *Supra sacrificium*, in Græco est ὑπὲρ τῆς θυσίας, & particula ὑπὲρ, cum datiuo significat causam, & Latine *propter*.

26. Fidei vestræ intransitiuè accipiendum est: hic enim non meminit Paulus alicuius sacrificij, quod ipsi Philippenses sua fide offerrent Deo, sed ipsos appellat sacrificium ratione fidei, quod ipse Paulus, dum eos lucratus est prædicatione sua, obtulit Deo.

27. Verbum Græcum συχαίω, significat congaudeo, sicut & χαίω, ex quo componitur *gaudeo*, quo & vsus est Paulus. Interpres noster translulit *congratulator*, sed idem vtroque modo est sensus.

28. Particula *enim* causam reddit, quare potius Timotheum mittat ad ipsos, quam vllum alium.

29. Particula *enim*, rationem reddit, cur solus Timotheus sit, qui sincero affectu curam haberet illorū, cum alij etiam essent, qui in Euangelio viderentur elaborare, &c. Cum verò dicit *omnes* intelligit, vt plurimum, aut eos alios, quos ipse posset mittere præter Timotheum.

30. Verbum Græcum γινώσκετε, ambiguum est indicatiuū, & imperatiuū modo: noster interpres vertit in modo imperandi.

31. Apostolum Philippensium intelligit Paulus, siue quia missus fuit ab ipsis ad Paulum, siue quia ipsi Euangelium prædicauerat. Prior sensus mihi magis probatur, quia cum dixerit Paulus, neminem se habere, quem mittere posset, nisi Timotheum, quia omnes alij quærebant, quæ sua sunt, indicat apertè, apud se non habere alium familiarem idoneum, quem posset mittere: nam de Epaphrodito non intelligit illud, *Omnes enim querunt quæ sua sunt*, cum ipsius fidem, & virtutem in fine Epistolæ commendat, quare Epaphroditus non erat familiaris tunc ipsius Pauli, sed missus potius ad ipsum eleemosynæ gratia.

32. Græcè est ἐδνημονον, quod vulgatus vertit *maestus*, Ambros. verò vertit *impatientes sollicitus*, id quod Græca ipsa vox exprimit.

33. Græcè est ἀσδαιότες, quod Erasmus vertit *studiosus*, sed Chrysof. interpretatur, sine mora, sicut noster interpres vertit.

34. In Domino quidam referunt ad verbum *excipite*, vt sensus sit, excipite illum in Domino, sed nos contemimus cum præcedente in hunc modum, *cum gaudio in Domino*.

35. Illud *eiusmodi*, implicite continet pluralem numerum, vt ex Græco manifestum est, dicitur enim τοῖς τοῖς τοῖς, ac si dicat *eos, qui eiusmodi, &c.*

36. Ambiguum satis est, vtrum intelligat Paulus de morte, quæ imminet Epaphrodito à Nerone, cuius periculo ipse se exposuit accedens ad Paulum vincum in carcere, vt intelligit Chrysof. aut de mortis periculo ex morbo, vt nos cum aliis interpretati sumus. Verum cum antea Paulus fecerit mentionem morbi probabile est de periculo illius hic etiam loqui.

A R G V M E N T V M.

CAPITIS III.

Exhortatur Philippenses, ut caueant iudaizantes, ne ab eis decipiantur, quos appellat *Econcisos, non circumcisos, ut suo loco notabimus, ostenditque veros circumcisos esse, qui spiritu seruiunt Deo, de qua circumcissione gloriari quis merito possit, sed in Christo; de carnali verò circumcissione nulla ratione, quanquam si de ea gloriandum esset, non minor ex ea esset Paulo causa gloriæ, quam aliis. Verumtamen omnia merito se reliquisse inquit pro Christo, cuius iustitia vult inueniri iustus, & in summo studio proficere. Inuitat tandem Philippenses ad sui imitationem.*

CAPVT III.

PARAPHRASIS.

DE cætero fratres mei gaudete in Domino. Eadem vobis scribere, mihi quidem non pigrum, vobis autem necessarium. Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem: nos enim sumus circumcisio, qui spiritu seruiamus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, & non in carne fiduciam habentes: quanquam & ego habeam confidentiam in carne. Si quis alius videtur confidere in carne, ego magis, circumcisus octauo die ex genere Israel, de tribu Benjamin, Hebræus ex Hebræis, secundum legem Phariseus, secundum æmulationem persequens Ecclesiam Dei, secundum iustitiam, quæ in lege est, conuersatus sine querela. Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta. Veruntamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem sciētiam Iesu Christi Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror ut stercore, ut Christum lucrificam. Ut & inueniar in illo non habens meam iustitiam, quæ ex lege, sed illam, quæ ex fide est Christi Iesu: quæ ex Deo est iustitia in fide, ad cognoscendum illum, & virtutem resurrectionis eius, & societatem passionum illius: configurationem morti eius; si quo modo occurram ad resurrectionem, quæ est ex mortuis. Non quod iam acceperim, aut iam perfectus sim: sequor autem, si quo modo comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo Iesu: fratres, ego me non arbitror comprehendisse. Vnum autem, quæ quidem retro sunt obliuiscens, ad ea verò quæ sunt priora extendens me ipsum, ad destinatum persequor, ad brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu. Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus: & si quid aliter sapitis, & hoc vobis Deus reuelabit. Veruntamen ad quod peruenimus, ut idem sapiamus, & in eadem permaneamus regula. Imitatores mei estote fratres, & obseruate eos, qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram. Multi enim ambulant, quos sæpe dicebam vobis (nunc autem & flens dico) inimicos crucis Christi: quorum finis interitus; quorum Deus venter est, & gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt. Nostra autem conuersatio in cælis est: vnde etiam Saluatorem expectamus Dominum nostrum Iesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostræ figuratum corpori claritatis suæ, secundum operationem virtutis suæ, qua etiam possit subiicere sibi omnia.

ratione pertingam, 24 quod nondum brauium acceperim, nec finem adhuc virtutis scilicet adeptus. 25 Prosequor igitur ad nihil aliud attendens, aut cogitans, si quæ ratione assequar virtutis perfectionem à Christo, & cumulum, ad quem apprehensus, & electus fui. Ego sane quanquam Apostolus sum, arbitror me nondum ad virtutis culmen 26 peruenisse; vnum autem hoc 27 ago, nimirum oblitus 28 iam relictæ à me factæ, & ea veluti à tergo relinquens ad id quod à fronte est, & adhuc superest acquirendum, me ipsius quasi toto corpore, & manibus 29 protendens 30 ad scopum perfectionis, qui vocatione superna Dei ex Christi gratia quasi brauium præfixus est, prosequor. 31 Quilibet vestrum quantumcumque perfectus fuerit, hoc

Habentis, o Philippenses, in morore, & tristitia suis, tum ob agritudinem Epaphroditum, tum etiam ob vincula mea, 1 reliquum iam est, ut gaudeatis, iuxta Domini tamen voluntatem, 2 vt decet Christianos homines. Mihi quidem non erit molestum eadem sapiens ad vos scribere, & de eisdem rebus commonere, vobis autem est maxime 3 necessarium: sic enim & tutiores vos reddam, ne labamini. 4 Cauete igitur homines impudentes, iudaizantes inquam, quos merito canes appellem, qui se non tantum vendunt pro Christianis, sed pro etiam Euangelistis. Cauete hos carnaliter sine delectu 5 circumcisos: vera enim, & que Deo placet, circumcisio apud nos est, qui spiritu fidei seruiamus Deo, & gloriam 6 ex Christi gratia, & spiritu; non ex circumcissione, 7 & generis profapia, quærimus. Quanquam ego & se vellem, de his etiam potiori ratione possem gloriari, quam alij plures, qui ea de re videntur se iactare posse: ego enim circumcisus sum 9 octauo die, non tanquam profelytus adptione, sed genere Israelita 10 de tribu Benjamin. 11 Hebræus natus ex Hebræis parentibus: inter Iudeos verò in modo obseruandi ipsam legem 12. Pharisæorum scētiam, & religionem tanto studio, & zelo scētatus, ut ad eam tuendam, & amplificandam Christi Ecclesiam persecutus fuerim. 13 Quod si bonos mores, qui lege scripta præcipiuntur, spectes, sine ulla offensione inter Iudeos ita versatus sum, ut nullus mihi obicere posset, me in vlla parte legem prætermisisse. 14 Sed nihilominus de his omnibus nullo modo gloriabor: hæc enim, quæ mihi 15 videbantur esse alicuius momenti, comparatione Christi, & veritatis Euangelij pro damnis duco; 16 imò vero ceteras res huiusmodi, siue philosophiam, siue opes, siue quæcumque alia, pro excellentia Euangelij Iesu Christi nihil facio, duco pro stercore, & vilissimis rebus, 17 omniumque iacturam feci, ut mihi Christum comparare possem, nempe ut 18 consequer, 19 non sanè iustitiam ex proprio meo labore, & legis sola notitia, nusquam enim ea inuenitur; sed 20 virtute Christi eam veram iustitiam, quæ spiritu fidei ipsius Christi comparatur: quam Deus largitur subministrans interius spiritum fidei, quo cognoscimus ipsum, & 21 potentiam, qua iustos à mortuis excitaturus est in vitam immortalem, & impassibilem, quantumque habeat momenti meritorum ad eam consequendam, si quis pro ipso Christo passiones sustineat: 22 ut consequer, inquam, iustitiam veram ex spiritu Christi conformis effectus morti, & passioni ipsius, 23 si qua ratione pertingam gloriosam resurrectionem. Dixi, si qua

hoc ipsum, quod longa metaphora expressi, sentire debet, nimirum ad ea, quæ præterita sunt, non esse nobis aspiciendum, nec eorum memoria vanè detineamur, quæ iam perfectionis ultimum fuerimus consequuti, sed ad ea, quæ adhuc facienda sunt, persunt, incitemur. Quod si contrarium adhuc sentitis, & existimatis nihil vobis deesse ad perfectionis cumulum, Deus quæ multa alia vobis deest charismata, hoc etiam addet: 32 persuadebit nimirum gratia sua hanc modestiam, & humilitatem, ut vobis adhuc multum ad perfectionis finem deesse credatis: interim tamen id quod iam consequuti estis in via perfectionis, 33 retinere curate, videlicet, ut 34 eandem doctrinam, & dogmata sequentes intra eandem regulam fidei contineamini. Nec in vobis sint schismata, nec ullus nova dogmata confingat: una cum cæteris me imitamini, & auentes considerate eos, quos videritis iuxta normam 35 nostram, quam habetis, & bene nostis, sequi vitæ conversationem, ut illos etiam imitemini: multi enim quos antea vobis dicebam inimicos esse crucis Christi, nunc autem, & cum lacrymis iterum dico, 36 alios longe diversos sectantur vitæ mores, in luxu nimirum, quiete, & otio, qui ad extremum interitum animæ properant; 37 quorum unicum studium in eo est, ut ventri satisficiant, ac si Deus ipsum esset, 38 qui in eis rebus turpibus gloriantur, quarum ipsos pudere deberet, & terrefacta, & caduca tantum curant. Nos autem mente, & affectu in rebus spiritualibus, & in ipso cælo versamur 39 ex quo venturum expectamus saluatorem Dominum nostrum Iesum Christum in extremo die resurrectionis, qui corpus nostrum 40 humile, & abiectum mutabit, ut conforme sit corpori ipsius glorioso, ea nimirum virtute, & potentia sua, quæ non solum hoc præstare, sed vniuersa sibi subicere etiam potest, ut liberit.

A N N O T A T I O N E S.

1. Illud de cætero in initio capitis implicitum habet id, quod ante suppleuimus.
2. Illud in Domino, hoc loco significat secundum Dominum, quod frequens est in hac Epistola, ut supra vidimus.
3. Græcè est ἀποκρίσις, quod tutum significat, noster verò interpres vertit necessarium, idem tamen sensus utroque modo est, ut in paraphrasi, idè enim necessarium erat, ut tutiores essent.
4. Videte posuit pro caute, qui enim aliquid cauere debet, oportet illud aspiciere.
5. In Græco non est ἀετοῦ κίον, Latine circuncisio, sed est κατὰ τοῦ κίον, Latine concisio: vtitur verò Paulus hoc nomine, quod contemptum habet, concisio enim est sine delectu, & inutiliter, ut notat Chrysostomus. dicitur verò circuncisio id, quod expolitur resectis superuacaneis, sic ergo Iudæos opprobrii gratia appellat concisionem, hoc est, concisos.
6. Gloriarì in Christo idem est, quod Christi gratiæ gloriam tribuere, & hoc est ex Christi gratia gloriam querere.
7. In carne fiduciam habere est gloriari ex carnis profapia, vel ex his, quæ inde sequuntur, ut infra explicat Paulus.
8. In verbo habeam est sensus potentialis, ut in paraphrasi.
9. Dicit octauo die, ut ostendat se esse Iudæum natum, qui octauo die ex lege debet circuncidi.
10. Gloriatu' se esse de tribu Benjamin, non quia illa esset nobilissima: contra enim Saul humilitatis gratia dixit 1. Reg. 9. se esse de tribu Benjamin, sed quia illa tribus postea in diuisione aliarum à tribu Iudæa, mansit semper sub Regibus Iudæa, quod fuit maximo honori omnibus ex illa tribu.
11. Addit Hebraus, &c. ad ostendendam generis sui antiquam nobilitatem ortam ex Hebr.
12. Hanc sectam fuisse bonam ex hoc textu Pauli colligitur, nisi enim ordo ille honestus fuisset, nunquam eum commemorasset Paulus inter ea, de quibus apud homines gloriari posset.
13. Quare non dixerit Paulus secundum iustitiam, quæ ex lege est, sed quæ in lege est, dicemus in fine, in quadam peculiari annotatione, vbi hunc locum, & eum, vbi inferius dicit iustitiam quæ ex lege est, explanabimus.
14. Particula sed habet inclusum sensum contrarium, quem expressimus, & causam illius.
15. Verbum fuerunt, non planè affirmat, neque enim illa fuerunt lucra, ut infra Paulus, sed videbantur esse iudicio hominum.
16. Verumtamen est hic particula corrigentis, non aduersatiua, rectè igitur interpretati sumus imò verò, nec hic est repetitio eiusdem, sed per omnia intelligit cætera, quæ numerare prætermisit.
17. Fidei detrimentum, vel, ut interpretati sumus, iacturam. Quidam putant dixisse Paulum, quia illa erant aliquo modo bona, & solum comparatione Euangelij reputabat Paulus detrimenta, tanquam minus bona, quam esset Euangelium: verum statim patet illa non esse lucra vera apud Deum, sed apud homines tantum: propterea dixit, quæ videbantur lucra, nempe hominibus, se reputasse detrimenta propter Christum. Dicit verò iacturam illorum fecisse, non quod damnatum apud Deum passus esset, sed tantum apud homines ea omnia relinquendo, quod verò ea non fuerint lucra apud Deum, constat, quia zelo persequi religionem Christi non erat bonum. Deinde esse Pharisæum, & Iudæum natione tantum, apud Deum nullus erat valoris, quia apud ipsum circuncisio nihil valet, sed noua creatura. De iustitia legis idem dicendum est, ut constabit ex annotatione peculiari in fine.
18. Inueniar, Hebraismus est, ut supra cap. 2. Et habitu inuentus ut homo, idem significat quod esse, sensus igitur est, ut sim habens iustitiam, &c. hoc est, ut habeam, aut ut consequar.
19. Iustitiam suam dicit suo labore paratam, quam sibi Iudæi arrogabant, dicit ergo Paulus se nolle consequi hanc iustitiam, non quia putet reuera talem aliquam esse iustitiam, & sanctitatem, sed velle iustitiam ex spiritu fidei Christi comparatam. Hunc locum explanauimus latissime 1. 2. disp. 180. cap. 4. & alibi, quare verò dicat ex lege, infra notabimus.
20. In illo idem est, quod virtute illius iuxta illud, in Domino meo transgrediar murum.
21. Non loquitur Paulus de potentia, quæ Christus se excitauit à mortuis, sed de resurrectione iustorum, id autem fit manifestum ex eo quod dicitur paulò inferius, Si quomodo occurrat ad resurrectionem, &c.
22. Configuratus, &c. coniungi debet cum eo, quod præcessit, ut inueniar, ut ab eo verbo regatur participium configuratus, ut quidam interpretantur, sic: dum conformis efficior, &c. sed certè durior fit contextus literæ, & participium ita positum non patitur hanc interpretationem, Græcè ἐπιμορῶς, si quomodo, vel si forte.
23. Quidam putant esse dubitantis, quod Paulus non esset certus de sua salute, & vtuntur hoc testimonio contra Calvinum ad probandum, neminem certum esse de sua salute, & iustitia: verum non est cur Paulum sub hac lege comprehendamus. Quare censeo particulam ἐπιμορῶς, non esse dubitantis, sed indicare libertatem arbitrij in sua salute & iustificatione.

24. Illud *non quod*, non est corrigentis id, quod dixerat, ut quidam arbitrantur, vix enim sic posset con-
textus ordinari: est ergo particula causalis, cui si negatio illa postponatur, optimum reddit sensum, ut in para-
phrasi, quem ex Theophylacto desumpsimus. In Græco est χ *ἔτι*, quod significat *non quod*, & est corrigentis;
hic tamen vim habet, ut diximus, causalis.
25. In Græco est verbum *διώκω*, quod est verbum stadiorum, significatque plusquam currere, nimirum toto
conatu, nihil aliud intruendo, aut cogitando currere.
26. Illud *apprehendisse*, non refertur hic ad brauium æternæ gloriæ, nimis enim compertum erat, nondum
Paulum ad illud peruenisse, sed ad culmen perfectionis in hac vita, ut in paraphrasi.
27. Sermo est eclipticus, suppleri debet illud *ago*, ut sensus constet.
28. Dicit se obliuisci bene antea facta: horum enim memoria solet segniores facere, potius ergo, ut in-
quit Chrysostomus, ad id, quod superest, more currentium in stadio, tendere debemus, quam ad præteri-
ta respicere.
29. Græcè est participium *ἑσπέρων*, significat autem cum, qui non solum currit, sed etiam manus, &
corpus extendit, ut brauium apprehendat.
30. Ex hoc loco constat, hic loqui Paulum non de præmio beatitudinis, sed de scopo perfectionis, ut
numer. 26. notauit, quam brauium comparat, quod omnibus, tanquam quid pretiosum in hac vita, pro-
ponatur.
31. Illud *quicumque perfecti sumus*, Augustinus intelligit de perfectione viæ, non patriæ: supponit enim
hæc tenus de perfectione patriæ locutum Apostolum: sed cum probatum maneat, locutum antea fuisse de
perfectione viæ, locum non habet explanatio Augustini. Verum ne Apostolus contraria sibi doceat, Am-
brosius intelligens de perfectione viæ explicat hoc, non absolute, sed comparatione aliorum, ac si dicat:
Nos qui comparatione vulgi perfecti sumus, &c. Alij intelligunt per ironiam dictum de Philippenfibus,
qui se iactabant perfectos, planior est expositio paraphrasæ secundum vocum proprietatem, si suppleatur
particula *quamcumque*, vel *tametsi*. Nec sibi contraria dicit Apostolus: quod enim antea dixerat, se non-
dum assecutum perfectionem, intelligit de ea, quam in hac vita posset acquirere: cum verò subdit, *qui-
cumque perfecti sumus*, intelligit de perfectione non vltima, & maxima, quam quis habere potest gratia Dei,
sed de perfectione absolute: contendit igitur quemcumque perfectum hoc sentire debere, nimirum sibi
adhuc multum deesse perfectionis, & virtutis.
32. *Reuelabit* hoc loco non tam docere, quam persuadere significat.
33. Sermo est eclipticus, & suppleri debet illud *retinere curate*.
34. Verisimilius est hic Paulum potius respexisse ad doctrinam, quam ad mores, ut Oecumenius aduer-
tit: quanquam Theophylactus primo de vita, deinde de doctrina intelligit. Redit ergo ad id, quod initio ca-
pitis proposuit, videlicet vitandos esse iudaizantes, volentes noua dogmata inducere.
35. Quidam legunt per appositionem *formam nos*, sic legunt Græca exemplaria, alij legunt *formam nostram*,
idem autem est vtriusque literæ sensus.
36. Pauca illa si suppleantur, quæ facillè ex antecedentibus intelliguntur, planior erit contextus, sermo enim
concisus, & eclipticus videtur, illud enim *inimicos crucis Christi*, non debet coniungi cum illo *ambulant*, sed
cum illo, *quos sæpe dicebam vobis*, ut in paraphrasi. Dicit verò inimicos crucis, quia austeritatem vitæ abiiciunt,
quam crucem Christi, hoc est, quam Christus docuit, appellat.
37. Ad Romanos vlt. eos aliter appellauit, scilicet, *qui ventri suo seruiunt*.
38. August. serm. 15. de verbis Apostoli, & Ambros. in hunc locum referunt ad circuncisionem, quòd illi
gloriantur in ea, quæ in partibus pudendis fiebat, & ideo dixisse Paulum *in confusionem ipsorum*: Græci in-
terpretantur, ut nos in paraphrasi. Forsan referri posset ad futuram confusionem, & ignominiam in die
iudicij.
39. Ambiguum est, vtrum particula *vnde* sit illatiua, an relatiua, quæ ad cælum referatur; in Græco est *ex
quo*, scilicet cælo, quare particula erit relatiua, & optimè subiungit, *ex quo expectamus*, & c. illic enim mens no-
stra infixæ esse solet, vnde aliquod magnum bonum expectamus.
40. *Corpus humilitatis*, est Hebraismus pro eo quod est, corpus humile, adiectiuo enim carent Hebræi, &
genitiuo substantiuo illud exprimunt. Idem de illo *corpus claritatis suæ*, hoc est, gloriosum, & clarum.

Observatio circa num. 13. & 19.

Circa numerum 13. & 19. obseruandus est modus loquendi Apostoli: dicit enim num. 13. *Secundum iusti-
tiam, qua in lege est, conuersatus sine querela*, non dicit, quæ est ex lege: nunquam enim supponit ex le-
ge sine gratia Dei esse aliquam iustitiam, quam ipse habuisset in Iudaismo, & ideo sine querela vixisset,
quia ut ex tota Epistola ad Romanos constat, *littera ipsa occidit*, hoc est, sola lex sine gratia est occasio peccati,
non autem sufficiens ad rectè viuendum: quod tam intelligendum est de ea parte, quæ pertinet ad mores,
quàm de ea, quæ circa ceremonias versatur: illarum enim obseruatio secundum rationem ex sola litera le-
gis non erat, sed ex spiritu fidei, ut i. 2. disputat. 189. probauit. Dicit verò iustitiam, quæ verè est in lege,
hoc est, in legis obseruatione, sed ex gratiæ spiritu, iuxta illud ad Galat. 3. *Sed qui fecerit ea, vniuet in eis*, hanc
verò non affirmat se habuisse, in qua gloriari posset, & non apud Deum, sed inquit se vixisse sine querela,
quod sanè sine spiritu gratiæ fieri potuit, nimirum sola exteriori obseruatione, in qua non saluatur vera ra-
tio virtutis, & iustitiæ; sufficit autem ad vitam tranquillam inter homines sine querela cum laude hoc
modo legem obseruare. In hac ergo, & ipse gloriari posset, sicut in cæteris, quæ narrat: numero verò 19.
non dicit iustitiam, quæ in lege est, sed *qua ex lege est*, hoc est, ex sola notitia ipsius, sine spiritu fidei, cum
tamen inquit. *Vt inueniar in illo non habens meam iustitiam, qua ex lege est, sed qua ex fide Iesu Christi*,
non supponit esse aliquam veram iustitiam ex lege, sed dicit se velle in Christo
esse, ut consequatur iustitiam, non quæ sit ex sola legis notitia,
quæ sanè nusquam est, sed eam, quæ est ex spiritu
fidei, quæ vera iustitia est.

A R G V M E N T V M.

CAPITIS IV.

Hortatur Philippenfes, ut cum lætitia fpirituâli in cæpto permaneant, & pro liberalitate, qua erga ipfum vfi fuerant neceffaria fuppeditando, ita gratias agit, ut fimul oftendat eis animum multo maiorem inopiam patiendi. Tandem faluationibus confuetis finit epiftolam.

CAPVT IV.

P A R A P H R A S I S.

Itaque fratres mei chariffimi, & defideratiffimi, gaudium meum, & corona mea: fic ftate in Domino, chariffimi. Enodiâmi rogo, & Syntychen deprecor, id ipfum fapere in Domino. Etiam rogo, & te germane compar, adiua illas quæ mecum laborauerunt in Euangelio cum Clemente, & cæteris adiutoribus meis, quorum nomina funt in libro vitæ. Gaudete in Domino femper; iterum dico gaudete. Modestia veftra nota fit omnibus hominibus. Dominus prope eft. Nihil folliciti fitis: fed in omni oratione, & obfecratione, cum gratiarû actione petitiones veftræ innoteſcât apud Deum. Et pax Dei, quæ exuperat omnem ſenſum, custodiat corda veftra, & intelligetias veftras in Chriſto Iefu. De cætero fratres, quæcunque funt vera, quæcunque pudica, quæcunque iuſta, quæcunque ſancta, quæcunque amabilia, quæcunque bonæ famæ; ſi qua virtus, ſi qua laus diſciplinæ hæc cogitate. Quæ & didiciftis, & accepiftis, & audiftis, & vidiftis in me, hæc agite; & Deus pacis erit vobifcum. Gauifus ſum autem in Domino vehementer, quoniam tandem aliquando reſtoruiſtis pro me ſentire, ſicut & ſentiebatis: occupati autê eratis. Non quaſi propter penuriam dico: ego enim didici, in quibus ſum ſufficiens eſſe. Scio & humiliari, ſcio & abũdare (vbique & in omnibus inſtitutus ſum) & lætari, & eſurire, & abundare, & penuriam pati. Omnia poſſum in eo, qui me confortat. Veruntamen bene feciſtis communicantes tribulationi meæ. Scitis autem, & vos Philipp. quod in principio Euangelij, quando profectus ſum à Macedonia, nulla mihi Eccleſia cõmunicauit in ratione dati, & accepti, niſi vos ſoliquia & Theſſalonica ſemel, & bis in vſum mihi miſiſtis. Non quòd quero datum, ſed requiro fructum abundantem in rationem veftram. Habeo autem omnia, & abundo: repletus ſum, acceptis ab Epaphrodito quæ miſiſtis, in odorem ſuauitatis, hoſtiam acceptam, placentem Deo. Deus autem meus impleat omne defiderium veftrum, ſecundum diuitias ſuas in gloria, in Chriſto Iefu. Deo autem, & Patri noſtro gloria in ſæcula ſæculorum. Amen. Salutate omnem ſanctum in Chriſto Iefu, ſalutant vos qui mecum funt, fratres. Salutant vos omnes ſancti, maximè autem qui de Cæſaris domo funt. Gratia Domini noſtri Iefu Chriſti cum ſpiritu veftro. Amen.

praudum, & famem pati, ubi copia rerum deſt, omnia aque poſſum 19 videri Dei, qui mihi vires præſtat. 20 Verum gauifus ſum, quòd benefeceritis veftra erga me charitate, 21 participare volentes premium, quòd me manet ex paupertate, & tribulatione mea, eam elemoſynis ſubleuando. 22 Porò me non gaudere, quia meam inopiam ſubleuatiſtis, ſed quòd in veftram utilitatem ſpiritualem veftris rebus, & facultatibus mihi ſubueniſtis, vel hoc vnum ſatis demonſtrat, quòd meum commodum ego non quero, nec ab his omnibus, à quibus accipere ſubſidium poſſem, illud eſſlagito. 23 Id quòd vos optime noſtis: in principio enim mea predicationis, cum profectus ſum à Macedonia, à nulla Eccleſia cum tamen iure poſſem tanquam dignus miniſter quidquam accipi, niſi à vobis tantiam, qui Theſſaloniceam ſemel, & iterum in vſum mihi neceſſaria ad egeſtatem ſubleuandam miſiſtis. 24 Non igitur gaudeo, quòd queram meum commodum, ſed gaudeo, quòd deſiderem 25 in veftram utilitatem vos liberales eſſe, & fructificare per elemoſynas. 26 Accepi itaque omnia, quæ veluti cõſum, & redidit digno miniſtro tribuiſtis, & 27 mihi ſatis ſuperq̄, exiſtimo: expleſtis indiſcretiam, & inopiam meam his, quæ per Epaphroditum miſiſtis, 28 eaq̄, Deo gratiſſime, & ſuauiſſimum ſacrificium fuerunt: Deus autem meus, 29 deſiderium, & ſtudiũ quòd erga me habuiſtis, ut eſt diſiſimus, expleat 30 gloria ſollicitatis æternæ, 31 per merita Domini noſtri Iefu Chriſti. Amen.

Salutate nomine meo omnem 3. fidelem, & in Christo baptizatum. Vos autem salutant fratres, quos mecum habeo ministros, & adiutores Euangelij, salutant etiam omnes ad Christum conuersi, qui sunt Rome, maxime verò, qui de Casaris familia sunt. Gratia Domini nostri Iesu Christi sit cum Spiritu vestro. Amen.

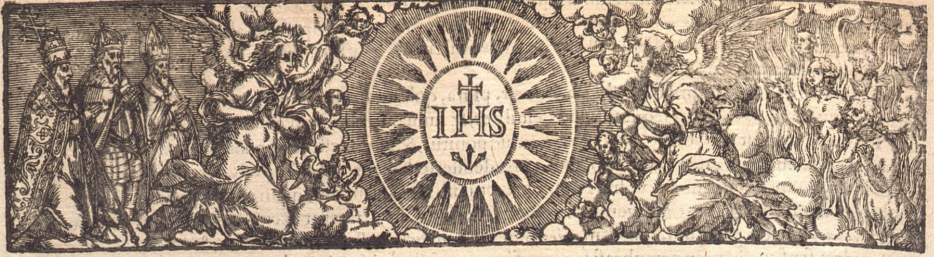
A N N O T A T I O N E S.

1. Græcè est *dilecti*, & desiderati.
2. *Corona* hoc loco intelligi possit, quòd ipsorum fidem, & profectum Paulus pro corona sui laboris diceret.
3. Quòd est latine *rogo*, & *deprecor*, Græcè est idem verbù repetitum, cuius anadiplosis emphasim habet, verbum est *παρηγορησας*, quòd hortor, aut excito significat.
4. Fere omnes ad morum concordiam referunt, alij ad doctrinam, de qua superiori cap, ad vtrumque autem referri nihil obstat.
5. Græcè est *συζυγες*, & dicitur Latine *coniugalis*, qui est cum alio sub eodem iugo, *ζυγος* enim iugum significat; quæ verba perperam aliqui, quos Faber Stapulensis, & Erasmus sequuti sunt, interpretantur *germana coniux*, quibus omnes Patres contradicunt, præsertim Græci, ex quibus Theophylactus eam reddit rationem, quòd Paulus dixerit *germane* in genere masculino, cum tamen dicere debuisset in fœminino, si de vxore intelligeret. Tertiam reddit Oecumenius, quòd stultum esset putare Paulum vxorem suam reliquisse Philippis, sed vel Hierosolymis, vel in ciuitate Tharsi, vbi educatus fuerat; appellat igitur coniugalem ibi virum aliquem coadiutorem in Euangelio, quis autem ille fuerit, non constat: tamen si Chrysofomus, Theophylactus, & Oecumenius, multa de hoc homine dicant diuinanones, quis nam ille fuerit. Misto autem questionem de Paulo, & Apostolis, vtrum vxores habuerint, an non, hanc enim fusè disputauimus in tractatu de Sacramento ordinis, in postrema disputatione de continentia sacrorum hominum.
6. *Laborauerunt*, hoc loco non refertur ad industriam, & sollicitudinem, sed ad pericula, & aduersitates toleratas.
7. Græcè est *ἐπιεικής*, neutrum adiectiuum Latine æquum pro substantiuo *ἐπιεικεια*, quæ vox interdum significat æquitatem, quæ est pars iustitiæ, de qua Arist. Ethic. c. 10. nonnunquam modestiam in externa conuersatione aliquando animi moderationem, in quo sensu hic vsurpatur, cum agatur de afflictionibus, & tribulationibus. Sic intellexit hunc locum S. Tho. 2. 2. q. 120. art. 2.
8. Illud, *Dominus propè est*, quidam interpretantur hoc modo paratus est opem ferre.
9. Latini subintelligunt causalem *enim*, quæ optimè quadrat contextui, Græci verò inde nouam periodum incipiunt.
10. Illud *in omni*, nõ debet coniungi cum oratione, est enim in Græco *ἐν παντι*, quòd est neutrius generis: Vt autem coniungeretur cum oratione, quæ Græcè etiam est fœminini, nempe *προσευχή* deberet esse *πᾶσαν* quare Græcanica scholia addunt *αὐτάριστα*, hoc est, ac si dicat, in omni re.
11. *Petitiones* hoc loco desiderium, non orationem, & postulationem significant, nam postulatō ab oratione non distinguuntur. Quare si orationes significaret, frustra dixisset, *Oratione petitiones vestre immotescant*, & c. perinde enim esset, atque dicere, oratione oratio vestra innotescat: nec verò significat desiderium, & affectu ipsam voluntatis secundum se, sed rem desideratam, & petitam, hæc enim dicitur etiam desiderium; vnde obtinere dicitur petitionem, hoc est, rem petitam.
12. Illud *in gratiarum actione*, non debet coniungi cum præcedentibus, quamuis enim oratione Deo manifestamus id, quòd desideramus, id tamen non fit per gratiaru actionem, quæ est pro re obtenta, sed dicit *cum gratiarum actione*, quia post orationem illa adiungenda est pro beneficiis collatis.
13. Huius pacis meminit Dominus in Euangelio Ioan. c. 14 cum dixit, *Pacem meam relinquo vobis*, cum verò dicit *exsuperat omnem sensum*, Augustinus intelligit de intellectu humano, & Angelico, qui nequit comprehendere pacem, qua Deus nos diligit. Ambrosius tamen Primasius, & alij interpretantur, vt in paraphrasi, & id confirmat verbum, quòd Græcè est *ἀρρησθη*, & significat custodiam, quæ obsessis ciuitatibus adhiberi solet.
14. Custodire in Christo, idem est, quòd ne excidatis à Christo.
15. *Resloruistis*, metaphora est arborum, quæ postquam infructifere fuerunt tota hyeme, incipiunt resflorere adueniente æstate, vt iterum fructificent: sic enim contingit Philippensibus qui intermiserant officium subueniendi Paulo in suis necessitatibus. Dicit ergo, *resloruistis pro me sentire*, hoc est, vt sentiretis, vel curam de me haberetis, vel cura de me in vobis iterum floruit, quæ mortua videbatur: Sentire Græcè *ᾠκεῖν* est curam agere.
16. Excusar eorum intermissionem, ne ipsorum culpæ illam tribuisse videatur.
17. Incipit explicare, causam gaudij vsque ad num. 20.
18. *Sufficiens esse*, quasi passiuè accipiendum est, ac si diceret, sufficienter mihi prouisum puto rebus, quas ad manus habeo.
19. Præpositio *in*, significat idem, quòd *per*, id quòd frequens est apud Paulum, vt in Epist. ad Rom. & Galat. vidimus.
20. Num. 17. dixerat se non gaudere de ipsorum elemosynis, quòd paupertatem ægre ferret, restabat, vt ostenderet causam, ob quam gaudebat; hanc verò explicat in hoc num. & ideo suppleuimus illud *gausissum*, vt sensus cum præcedentibus conuinceretur.
21. Non ait, subleuantis inopiam, sed communicantes, vt in paraphrasi, quo virtutè ostendit elemosynæ.
22. Totus iste numerus suppleri debet, nam quæ sequuntur num. 23. sunt ad probandum, quòd à num. 17. proposuerat: sic enim videtur contextus optimè coherere, non autem si referantur, quæ dicit in n. 15. vel ad remouendam à se suspicionem, quòd nimirum acciperet, vt aliqui volunt; aut ad temperandum correptionem, quam superius quidam putant posuisse num. 15. iuxta Græcorum expositionem.
23. Iste numerus cum præcedenti optimè connectit totam epistolæ contexturam,
24. Hic aliqui volunt esse correctionem eius, quòd dixerat, vt ostendat Paulus illud dixisse non sui gratia sed illorum. Verum nullo modo placet mihi series, & contextus, nisi hic intelligamus illationem ex præcedentibus, quam proposuerat, nu. 17. probandam.

- 25. *In vestum vilitatem*, interpretati sumus quod Paulus dixit, *in vestram rationem*.
- 26. Verbum Græcum *ἀπέχο*, plus quàm habere significat, nimirum recipere ab aliquo veluti censum, & redditum ex agris, idè autem eo vsus est Apostolus, vt ostendat, quæ Philippenses ad ipsum miserant, debita ei fuisse, vt notant Patres Græci.
- 27. OEcumenius sic interpretatur *abundo*, hoc est, plura, quàm suscepta sunt, me recepisse duco; hoc modo, aut eo, quem in paraphrasi sequuti sumus, ciuilitè, & humanitè dictum est ab Apostolo.
- 28. In Græco non est præpositio, *in*, sed appositivè ponitur, & sensus est, vt in paraphrasi.
- 29. Græca exemplaria, quæ nunc habemus, pro desiderio habent *χρειά*, hoc est, necessitatem, & Græci Patres interpretantur hoc modo, vt hic Paulus precetur illis sufficientiam, quasi dicat: ego sum repletus vestris beneficiis, Deus suppleat indigentiam vestram. Verùm Chryl. fatetur exemplaria variare, & quadam habere *χαρὰν*, hoc est, gaudium, quadam *χρεὶν*, hoc est, beneficium, studium, meritum, & vtroquè modo optimè quadrat sensus, quem in paraphrasi sequuti sumus, vt scilicet hic Philippensibus, Paulus precetur æternam fœlicitatem pro beneficio accepto, ita vt Deus impleat meritum ipsorum, vel studium, aut quod perinde est, desiderium.
- 30. Gloriam aliqui referunt ad eam, quæ est in hoc mundo, vt Paulus precetur illis gloriam apud alios ex bono opere, quod illos faciat gloriosos, & admirabiles. Caterum parum videtur hoc illis deprecari, maxime si sequamur lectionem nostram, vt num. superiori notauimus.
- 31. Illud *in Christo* non est intelligendum, ita vt fiat noua applicatio meritum Christi merito ipsorum ad consequendam gloriam, sed vt merito Christi donetur illis perseuerantia, vt deinde meritum hoc æterna gloria remunerari possit. De qua applicatione meritum Christi multa dixi 1.2. disput. 222. capit. 3.

Hbb 4

EPISTOLA BEATI PAULI APOSTOLI AD COLOSSENSIS.

ARGUMENTVM TOTIVS EPISTOLÆ.

Congratatur in primis Colossensium fidei in Christo, & maiores in ea profectus ipsis precatur, & obiter prædicata Christi excellentia, cuius se ait ministrum esse, hortatur, vt à Pseudo-Prophetis caueant; qui vana quadam somniorum superstitione ad Iudaicas cæremonias eos pertrahere conabantur, & quam vitæ rationem tenere debeant, demonstrat.

ARGUMENTVM.

CAPITIS I.

Oscendit suum erga Colossenses amorem, quo maiorem in Deo gratiam illis quotidie desiderat, & à Deo postulat: atque excellentiam Christi, à quo omnia bona acceperunt, commendat: & qua ratione minister illius sit, ipsis exponit.

CAPVT I.

PARAPHRASIS.

1 **P**Aulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem
2 Dei, & Timothæus frater, iis qui sunt Colossis,
sanctis, & fidelibus fratribus in Christo Iesu. Gratia
vobis, & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu
3 Christo. Gratias agimus Deo & Patri Domini nostri
4 Iesu Christi, semper pro vobis orantes, audientes fidem
5 vestram in Christo Iesu, & dilectionem quam
6 habetis in sanctos omnes, propter spem, quæ reposita
7 est vobis, in cælis; quam audistis in verbo veritatis
8 Evangelij: Quod peruenit ad vos, sicut & in
9 vniuerso mundo est, & fructificat, & crescit sicut &
10 in vobis, ex ea die qua audistis, & cognouistis gratiam
11 Dei in veritate; sicut didicistis ab Epaphra charissimo
12 confervo nostro, qui est fidelis volutatis eius, in
omni sapientia & intellectu spiritali: vt ambuletis
dignè Deo per omnia placentes, in omni opere bono
fructificantes, & crescentes in scientia Dei; in
omni virtute confortati secundum potentiam claritatis

PAulus i voluntate Dei Apostolus Iesu Christi, & Timothæus frater eius Colossensibus sanctis, & fidelibus fratribus merito Christi Iesu hæc mittunt epistolam. 2 Gratias vobis, & pax sit à Deo Patre nostro. Gratias agimus Deo, dum pro vobis oramus intellecta fide vestra in Christo Iesu, & dilectione, quam erga fideles omnes habetis ob spem vobis in cælis repositam, quam verbo prædicationis euangelicæ, quæ ad vos peruenit, audistis. 3 Quomodo in vniuerso mundo, vbi iam est, fructificat non secus atque in vobis fructum facere cepit, ex quo illam audistis, prout edocti in ea fuistis ab Epaphra, qui est fidelis pro vobis apud Deum Iesum Christum minister, à quo de spiritali vestra charitate certiores facti sumus. Quapropter ex qua die illam audiuimus, non cessamus pro vobis orare, & postulare, vt perfectè cognoscatis voluntatem Dei, ad hoc vt ambuletis coram Deo sicut dignum est, in omnibus illi placentes, & in omni bono opere fructificantes, crescentes in dies in scientia Dei & abundantanti potentia corroborati, secundum robur gloria ipsius in magna patientia, & longanimitate cū letitia gratias agentes Deo Patri, qui idoneos nos fecit, vt participaremus sortem, & hereditatem sanctorum per fidem, & lumen Evangelij, 8 qui eripuit

tatis eius, in omni patientia, & longanimitate, cum gaudio gratias agentes Deo Patri, qui dignos nos fecit in partem fortis Sanctorum, in lumine; qui eripuit nos de potestate tenebrarum, & transfuit in regnum filij dilectionis suæ; in quo habemus redemptionem per sanguinem eius, & remissionem peccatorum, qui est imago Dei inuisibilis, primogenitus omnis creaturæ: quoniam in ipso condita sunt vniversa in cælis, & in terrâ, visibilia, & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue principatus, siue potestates; omnia per ipsum, & in ipso creata sunt; & ipse est ante omnes, & omnia in ipso constant: & ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est principium, primogenitus ex mortuis: ut sit in omnibus primatum tenens, quia in ipso complacuit omnem plenitudinē diuinitatis habitare; & per eum reconciliare omnia in ipso, pacificans per sanguinem eius, siue quæ in terris, siue quæ in cælis sunt. Et vos cum effectis aliquando alienati, & inimici sensu, in operibus malis: nunc autē reconciliauit in corpore carnis eius per mortem, exhibere vos sanctos, & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso; si tamen permanetis in fide fundati, & stabiles, & immobiles à spe Euangelij quod audistis, quod prædicatum est in vniversa creatura, quæ sub cælo est, cuius factus sum ego Paulus minister. Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea, quæ desunt passionum Christi, in carne mea pro corpore eius, quod est Ecclesia: cuius factus sum ego minister secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vobis, ut impleam Verbum Dei: in mysterium, quod absconditum fuit à sæculis, & generationibus, nunc autem manifestatum est sanctis eius, quibus voluit Deus notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in Gentibus, quod est Christus, in vobis ipse gloria, quem nos annuntiamus, corripientes omnem hominē, & docentes omnem hominem in omni sapientia, ut exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu, in quo & laboro, certando secundum operationem eius, quam operatur in me in virtute.

eam, & virtutem, quæ potenter in me miracula ad hunc effectum operatur.

eripuit nos de potestate errorum, & tyrannide diaboli, & transfuit in regnum Filij sui dilecti, per quem redemptionem hanc, & peccatorum remissionem consequuti sumus: qui est imago Dei 9 inuisibilis, & ante 10 omnes creaturas. Per ipsum enim condita sunt vniversa, quæ in cælis, & in terra sunt, visibilia, & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates, omnia per ipsum initium sumpserunt, & 11 propter ipsum creata sunt, & ipse ante omnes creaturas est, & omnes eius virtute conseruantur: ipse est 12 caput corporis Ecclesiæ, qui est 13 principium illius, primus, qui ad vitam immortalē inter omnes resurrexit, ut sit in omnibus ipse primatum tenens, eo quod placuit æterno Patri in ipso esse omnem 14 plenitudinē diuinitatis, potestatis, & gratiæ, & per eum omnia sibi reconciliare, 15 pace composita inter cælestia, & terrestria. Vos etiam cum aliquando ab alienati ab illo essetis, & propter vestra opera mala 16 mente ei essetis inimici, ipse sibi reconciliauit per mortem in corpore suo 17 mortali, ut exhiberet vos sanctos, & immaculatos, & irreprehensibiles apud se, ita 18 tamen ut permanetis in fide fundati, & stabiles, nec moueamini à spe, quam conceperitis ex Euangelio, quod audistis, & prædicatum est in 19 vniverso orbe. Cuius predicationis factus sum ego Paulus minister, qui nunc gaudeo, quod tot afflictiones vestri causa patior, quibus quidem in predicatione Euangelij in me ipso perpepsi 20 impleo, quod decrat 21 passioni Christi, ut fructus eius per laborem predicationis Euangelicæ ad corpus Ecclesiæ perueniat, dum ex auditu illius fidem singuli concipientes iustificamur, cuius quidem Ecclesiæ factus sum ego minister, secundum æconomiam, & dispensationem, quæ mihi à Deo erga vos concessa est, ut perfecte 22 annuntiem Euangelium, 23 hoc est, mysterium, quod absconditum fuit ab initio mundi usque modo: nunc autem manifestatum est sanctis, & fidelibus eius, quibus voluit Deus notas facere 24 diuitias gloriæ sacramenti huius inter Gentes, quod quidem Sacramentum est Christus ipse in vobis & à vobis creditus, in quo repositum habetis spem vestram, quem & nos annuntiamus corripientes, & docentes omnem hominem magna sapientia, & doctrina, ut perfectum ipsi reddamus. In qua re laboro, & enitor secundum efficaciam.

A N N O T A T I O N E S.

1. Primam, & secundam periodum aliqui ita coniungunt, Paulus, & Timotheus Colossensibus salutem dicunt: verum sensus paraphrasis mihi magis probatur, ut notauit in epist. ad Rom. c. 1. nu. 4.
2. Secunda periodo precatur illis non salutem more aliorum hominum, sed more Christianorum gratiam, & benedictionem Dei.
3. Græcè est *δύναμις*, non tamen est ordo nominis, sed officij.
4. Participia Græca hoc loco secundum phrasim Græcam pro infinitiuis ponuntur.
5. Illud *omnis*, eo loco significat abundantiam potentiæ: porro illud *virtute*, non debet coniungi cum *confortari*: sed cum præcedentibus, nam postea sequitur, secundum potentiam claritatis eius, virtus enim Græcè est *δύναμις*, idem, quod Latine *potentia*.
6. Claritas hic idem est, quod gloria, Græcè habetur *δόξα*, appellauit verò potentiam gloriæ ipsius magnam aliquam potentiam, in qua gloria Dei maximè reuocet.
7. Hic etiam *omnis*, idem est, quod *magna*.
8. Quidam putant Apostolum loquutum de potestate demonum, qui in hoc aere caliginoso habitant, ut ad Ephes. 6, alij de tenebris errorum, ut ad Ephes. 5, sed idem omnino regnum est, hoc loco. Vt utique Concil. Trid. Sess. 6. cap. 3, & 4. & censet eo describi impij iustificationem. De quo plura 1. 2. disp. 204. c. 3. vbi contra Scotum ex hoc loco, & explicatione Concilij probauimus iustificationem nostram non esse duos motus eo modo, quo ille putauit.
9. Vox *inuisibilis*, ad Deum refertur, non ad imaginem.
10. Legendum est *ante omnia*, vel suppleri debet *creaturas*, referunt autem omnes ad diuinitatem.
11. Illud *in ipso*, quidam explicant, ut significet idem, quod *per*, & denotat causam conseruationis; verum cum iterum dicat, & omnia in ipso constant, placuit explicare per modum causæ finalis, præsertim cum in Græco dicatur *eis, & τὸν*, hoc est, *in ipsum*: nam supra, vbi vulgatus legit *in ipso* condita sunt, Græcè habetur *ἐν τῷ*, hoc est, *in ipso*.
12. Quomodo Christus sit caput Ecclesiæ, explicauit 3. part. disp. 48. & quamuis Græci intelligant hoc loco Christum dici ab Apostolo caput secundum diuinitatem, verum cum postea ipsum appellet primogenitum ex mortuis, & plura alia, quæ non possunt intelligi, nisi de Christo secundum humanitatem, illud etiā, quod de capite dicitur, ad ipsum referri debet.

13. Cum dicit principium explicat, quomodo sit caput Ecclesiæ, quia est principium illius, id quod inferius magis declarat.
14. Plenitudinem alij intelligunt diuinitatis, alij potestatis, & gratiæ verum cum sit eadem ex plenitudine enim diuinitatis habuit plenitudinem gratiæ, & potestatis, merito in paraphrasi vtrunque complexi sumus.
15. Quæ fuerit ista pax inter cœlestia, & terrestria, explicauimus 3. par. disp. 111. cap. 2.
16. Cum dicit sensus, intelligit non corporeum, sed mentis, Græcè enim est *νόσος*.
17. Corpus carnis appellat corpus mortale, iuxta illud ad Hebr. 5. *Qui in diebus carnis suæ*, hoc est, mortalitatis.
18. Particula *si tamen*, non est dubitantis, sed ex phrasi explicat, quid sit necessarium, vt immaculati sint coram Deo.
19. Hyperbole est, & significat in maxima parte orbis terrarum fuisse Euangelium prædicatum.
20. Aliqui passiones Christi hîc intelligi putant passiones Ecclesiæ, quas Christus suas esse dicit, vnde Paulus dicebatur implere ea, quæ deerant passionibus Christi, hoc est, Ecclesiæ. Alij sic interpretantur, postquam Christus pro nobis passus est, nihil aliud superest, nisi vt nos patiamur, iuxta illud 1. Petr. 2. *Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum*: sic enim quisque implet, quod deest passionibus Christi, ex parte sua. Alij hinc colligunt thesaurum Ecclesiæ ex sanctificationibus Sanctorum, quod dicat *pro corpore eius, &c.* planior tamen est sensus paraphrasis, cum semper id referat Paulus ad ministerium prædicationis.
21. Hic idem significat *impleam*, quod docere, & prædicare.
22. Per appositionem intelliguntur illa verba, quod indicat particula Græca *τὸ*.
23. Addit exaggerationem exaggerationi.

ARGVMENTVM

CAPITIS II

DDeclarato suo erga Colossenses affectu, & solitudine hortatur eos in fide Christi persistere, & à Pseudoapostolorum doctrina, qui caremonias legis introducere conantur, cauere.

CAPVT II.

PARAPHRASIS.

VOlo enim vos scire, qualem solitudinem habeam pro vobis, & pro iis, qui sunt Laodicæ, & quicumque non viderunt faciem meam in carne: vt consolentur corda ipsorum, instructi in charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterij Dei Patris, & Christi Iesu; in quo sunt omnes thesauri sapientiæ, & scientiæ absconditi. Hoc autem dico, vt nemo vos decipiat in sublimitate sermonum. Nam etsi corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum gaudens, & videns ordinem vestrum, & firmamentum eius, quæ in Christo, est fidei vestræ. Sicut ergo accepistis Iesum Christum Dominum nostrum, in ipso ambulare, radicari, & superædificari in ipso, & confirmari in fide, sicut & didicistis, abundantes in illo in gratiarum actione. Videte ne quis vos decipiat per philosophiam, & inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum: quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter: & estis in illo repleti, qui est caput omnis principatus, & potestatis: in quo & circumcisi estis circumcissione non manu facta in expoliatione corporis carnis: sed in circumcissione Christi; consensu ei in Baptismo, in quo & resurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitauit illum à mortuis. Et vos cum mortui essetis in dilectis, & præputio carnis vestræ, coniuuificauit cum illo, donans vobis omnia delicta. Delens quod aduersus nos erat, chirurgum nostrum, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci: & expoliens principatus, & potestates, traduxit confidenter palam triumphans illos in semetipso. Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbathorum: quæ sunt vmbra futurorum; corpus autem Christi. Nemo vos seducat, volens in humilitate, & religione angelorum, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sicut carnis suæ, & non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus, & coniunctiones subministratum & constru-

DIxi me laborare in Euangelij prædicatione: cupio enim non solum vobis, sed etiam omnibus, 2 qui adhuc faciem meam non viderunt, cognitam esse 3 solitudinem meam, & curam, quam de Colossensibus, & Laodicensibus habeo, vt seipsum 4 consolentur instructi in charitate, vsque ad plenissimam intelligentiam, & agnitionem mysterij Dei, & Patris, & Christi Iesu, in 5 quo sunt omnes thesauri sapientiæ, & scientiæ absconditi, Hoc autem est meum desiderium, 6 hac mea sollicitudo, vt nemo vos 7 seducat verbis 8 artificiosis, nam etsi corpore absens sum, mente tamen, & spiritu semper adsum, & summo opere gaudeo, cognoscens quam rectum inter vos seruetis ordinem & quam sit firma fides vestra quam habetis in Christo: ideo ergo licet 9 corpore absens, mente tamen & cogitatione presens maxime sollicitus sum, vt hunc ordinem, quem cepistis, seruetis, & hanc fidem retineatis. Sic ergo de reliquo in Christo ambulare, sicut ipsi accepistis, mittentes in ipso alias radices, ipsi tanquam firmisissimum fundamentum innixi, & in fide confirmati crescite in modum edificij iuxta eam, quam didicistis doctrinam, diuites, & abundantes in illo 10 facti per gratiarum actionem. Cauete, ne quis vos 11 decipiat Philosophicis, & fallacibus argutis, quæ tota sita sunt in hominum traditione, & consuetudine iuxta legis 12 Moisaicæ caremonias, quæ non sunt Christi Euangelio consentanea, ideo ergo cauere debetis: in ipso 13 enim Christo tota diuinitatis plenitudo est, & vos gratia quoque, & donis cœlestibus estis repleti virtute illius, qui est caput omnis principatus & potestatis, per quem etiam circumcisi estis circumcissione non carnis humane manu facta, sed circumcissione Christi spirituali, in modum illius 14 sepulti in baptismo, dum renuntiastis carnis operibus, cuius etiam virtute instat illius in nouam vitam surrexistis per fidem, quæ credidistis virtutem Dei efficacem, quæ Christum suscitauit à mortuis. Et cum essetis mortui delictis, & 15 concupiscentiis vestris carnalibus, vos 16 viuificauit, sicut illum à morte corporali suscitauit gratia sua, 17 remittens nobis peccata, delens etiam per 18 fidem 19 chirurgum, quod non reos efficiebat, & ipsum abstrulit, cruceque, & sanguine suo 20 abrogauit, & demones exuio imperio atque potestate cum magna

structum, crescit in augmentum Dei. Si ergo mortui estis cum Christo, ab elementis huius mundi: quid adhuc tanquam viuentes in mundo decernitis? Ne tetigeritis, neque gustaueritis, neque contrectaueritis: quæ sunt omnia in interitum ipso vsu, secundum præcepta, & doctrinas hominum: quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ in superstitione, & humilitate, & non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis,

sed e suo cerebro confinxit tumens iudicio, & 28 intellectu proprio, nec bene connexus capiti suo Christo, ex quo totum corpus per uincturas 29 subministrato spiritui, & incremento crescit secundum Deum. Si ita renunciaueritis in Baptismo Iudæicis ceremoniis, ut illis sitis mortui, quid adhuc tanquam illis uiueretis, & eas professi, essetis, dogmatizatis, & decernitis, talem rem 30 non esse tangendam, neque gustandam, nec contrectandam, tanquam immundam, sequitur in hoc hominum 31 doctrinas, & præcepta, cum hæc omnia. 32 quæ ad cibum, & potum pertinent, tam parui momenti sint, ut ipso vsu perirent? 33 Quæ observationes, & ceremonia habent rationem mundana sapientiæ in superstitione, & humilitate in eo, quod negatur corpori alimentum, nec honoratur debita sustentatione, & saturitate carnis.

ANNOTATIONES.

1. Causalis illa enim reddit causam eius, quod proximè præcesserat in præcedente cap. quod maioris claritatis causa in initio cap. suppleuimus.
2. Illud, & quicumque non uiderunt coniungendum uidetur eò modo, quo in paraphrasi coniungi etiam potest cum illo, & pro his, qui sunt Laodicæ, hoc modo, & pro omnibus quicumque non uiderunt faciem meam.
3. Græcè est vox ἀγῶνα, quam quidam putant significare certamen: cæterum sollicitudinem etiam significat apud Herodianum 2. lib.
4. Si uerbum conuolentur uerueretur passiuè, dicendum esset instructorum, nam & Græcè est συμβιβασθέντων, uerum cum dicat instructi, uerbum debet accipi actiuè, utroque autem modo idem sensus est, ut in paraphrasi: & illud ipsorum corda, idem significat, atque sua corda.
5. Dicit, in quo sunt omnes thesauri, &c. uel quia Christus præditus est omnium rerum scientia, uel quia in fide, quam de Christo habemus, reconditi sunt thesauri ueræ scientiæ.
6. Speciatim explicat, quæ sit eius sollicitudo.
7. Græcè est uerbum ἐκλογίζομαι, quod significat argumentis decipere aliquem.
8. Græcè est πειθανολογία, quæ est vox scholæ, sicut præcedens: itaque non alludit Paulus ad eloquentiam, sed ad captiosam argumentationem, id quod deinde repetit, cum dicit per philosophiam, & inanem fallaciam.
9. Repetit id, quod dixerat ostendens qualem sollicitudinem habeat, etiam si absens sit.
10. Græcè est ἐν αὐτῇ, hoc est, in ea, refertur ad fidem, & Latina quadam exemplaria sic habent; sensus autem est idem utroque modo.
11. Græcè est uerbum συναγαγῶ, aliud quidem, quam nu. 7. significat autem deprædari; & quia deceptio est quoddam genus de prædationis, eo rectè vsus est Paulus.
12. Elementa, quidam interpretantur rudimenta prima Philosophiæ mundanæ, quæ tradebant Gnostici, & Simoniaci ex schola Platonis: nos interpretati sumus ceremonias legis Moylis, quas etiam ad Galatas, & iterum in hoc cap. appellauit elementa.
13. Particula enim causam reddit, cur cauere debeant, idè claritatis gratia pauca uerba suppleuimus.
14. Quo pacto in Baptismo Christo conspeliatur, & in nouam vitam resurgamus optime explicat Apost. ad Rom. 6.
15. Præputium carnis intelligit, non materiale, & corporeum, sed concupiscentias, quæ sunt superfluitates.
16. Uerbum conuolentur, significat similitudinem secundum quam, sicut Christus surrexit uirtute Dei, sic etiam & nos eiusdem uirtute in Baptismo ad vitam reuocamur.
17. Participium condonans, non significat meram imputationem sine dono iustificante, quod inhæreat, sed gratiam, quia illud donatum est, ut eo peccata remittantur, supra quod, qui ullam imputationem admittunt, hæreticis non parum fauent.
18. Græcè est τοῖς δόγματιν, id est, decretis, sic legunt Græci Patres cum Chrysofomo & August. & Hieronymus: per decreta uerò intelligunt dogmata fidei; ac si dicat, ipsa fide deletum fuisse chirographum: uulgata uerò emendata legit decreti, & debet referri ad chirographum, ut dicatur chirographum decreti, uel quia fuit sententia, uel quia fuit pœnæ statuta in lege, uel quia fuit pacti initi cum Deo, ut in sequenti notatione dicemus.
19. Chirographum aliqui intelligunt sententiam mortis aeternæ latam Genes. 2. ita Chrysofomus, Theophylactus, & Oecumenius, alij decalogum, eo quod in ipso apposita est pœna non obseruantibus; quod mihi magis placet: sic Adamus, & recentiores: qui cum non obseruaretur, erat ueluti chirographum contra nos, indicans nos reos esse pœnæ: dicitur autem deletum, quatenus pœnam continet, eo quod fides tribuit uires obseruandi legem, ex quo omnis pœnæ condemnatio cessat. Alij per chirographum intelligunt pactum factum à Moyse Exodi 19. cum Deo pro populo de seruanda lege, sic Chrysofomus, Theophylactus, & Oecumen. dicitur autem deletum à Christo ob eandem rationem, quia seruata lege ex gratia Christi iam amplius nullam vim contra nos habere potest ad damnationem: quare uerò de tempore, quo Christus passus est; hæc dicantur cum tamen ante aduentum meritis ipsius donata fuerit gratia ad seruandam legem, diximus 3. part. disp. 77. cap. 6. hæc autem expositio cum nostra conuenit, & eadem est, quia pactum cum Moyse fuit lex ipsa cum pœnæ comminatione.
20. Uerbum affixit, significat abrogationem factam.
21. In semetipso, significat propria uirtute. Circa hunc locum in disp. 111. cap. 2. satis dictum est. Notandum uerò est omnia illa participia referri ad Deum, non ad Christum secundum humanitatem, dixerat enim conuolentur cum illo, hoc est, cum Christo.

22. Iam magis speciatim ostendit, à quo cauere debeant: hactenus enim digressionem fecerat; ostendens quantum deberent Deo, & meritis Christi, vt inde eos à falsa doctrina, ad quam eos alij inducere conabantur, reuocaret: hæc autem falsa doctrina erat in seruandis cæremonijs, vt late ostendi 3. part. disp. 112. cap. 6. Dicit autem, *nemo inducet*, hoc est, condemnet, eo quod si ipsi non profiteantur has seruare cæremonijs, nemo eos condemnabit, quod sic, aut sic eas non obseruauerint.
23. Partem dicit, quia non omnino, sed ex parte ipsis suadere conabantur, vt iudaizantes cæremonijs.
24. Corpus hic sumitur pro veritate ipsa, nam vmbra non est res, sed similitudo illius, res autem est corpus ipsum, quod vmbra efficit, inde autem sumit argumentum, vt iam cessare debeant cæremonijs; quod nos in paraphrasi expressimus.
25. Prosequitur idem, verbum autem Latinum, *seducat* Græcè est *καταπαύετο*, quod putat Valla significare idem, quod vocare ad brauium, melius tamè Erasmus interpretatur brauium incipere, sic Chrylost. & Græci omnes, & Hieron. in epist. ad Algasiam, q. 10. dicens peculiare esse vocabulum hoc Cilicum, in qua prouincia Paulus natus, & educatus fuerat.
26. Participium *volens* refert Erasmus ad præcedentia, vt sit sensus, nemo vos seducat volens, hoc est, de industria, Græci, & Augustinus referunt ad sequentia, vt sit sensus, volens in humilitate, hoc est, affectans humilitatem, siue volens videri humilis. Verùm hæc insolens phrasid est: appellat autem religionem, & humilitatem Angelorum, quam Simoniaci docebant, nempe indignum esse vniuenti maiestatem, cum pro nobis intercedere ad Patrem, idè dicebant Angelos hoc fungi officio.
27. Suppleri debet illud *inuis*, quia relatiuum *quæ* non refertur ad illud, in religione & humilitate.
28. Sentum carnis appellat proprium iudicium, quod est secundum carnem.
29. Ipsum corpus dixit subministratum pro eo, quod est ei subministratum esse spiritum, & vitam.
30. Ab illis verbis *no cogitatis*, &c. explicat speciatim, quodnam esset eorum superstitiosum iudicium in cæremonijs.
31. Illud *secundum doctrinas hominum*; non refertur ad id, quod proxime præcesserat; *quæ sunt in interitu ipso*, sed ad illud, quid adhuc decernitur: idè in paraphrasi ordinem verborum mutauimus.
32. Relatiuum *quæ* refertur ad cibum, & potum.
33. Relatiuum *quæ* refertur ad cæremonijs prædictas; de toto verò hoc loco Pauli dixi 3. part. disp. 112. cap. 6.

ARGUMENTVM.

CAPITIS III.

EX eo, quod resurrexerunt in Baptismo cum Christo, exhortatur eos ad nouam vitam, non solum vt eas cæremonijs, quas diximus, relinquunt, aut non admittant, vt 2. cap. suavit, sed etiam, vt bonis operibus incumbant, & omne vitiorum genus è medio tollant.

CAPVT III.

PARAPHRASIS

1 **I**gitur si confurrexistis cum Christo, quæ sursum
2 sunt, quærite: vbi Christus est in dextera Dei
3 sedens. Quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram.
4 Mortui enim estis, & vita vestra est abscondita cum
5 Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit,
6 vita vestra; tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria.
7 Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super
8 terram; fornicationem, immunditiam, libidinem,
9 concupiscentiam malam, & auaritiam, quæ est simu-
10 lachrorum seruitus: propter quæ, venit ira Dei super
11 filios incredulitatis, in quibus & vos ambulastis
12 aliquando, cum viueretis in illis. Nunc autem de-
13 ponite & vos omnia; iram, indignationem, malitiam,
14 blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro. No-
15 lite mentiri inuicem; expoliantes vos veterem homi-
16 nem cum actibus suis, & induentes nouum eum,
qui renouatur in agnitionem, secundum imaginem
eius, qui creauit illum. Vbi non est Gentilis, & Iu-
dæus, circumcisio, & præputium, Barbarus, & Scy-
tha, seruus & liber: sed omnia, & in omnibus Chri-
stus. Induite vos ergo sicut electi Dei, sancti, & dile-
cti, viscera misericordiæ, benignitatem, humilitate-
& modestiam, patientiam: supportantes inuicem,
& donantes vobismet ipsis, si quis aduersus aliquem
habet querelam: sicut & Dominus donauit vobis,
ita & vos. Super omnia autem hæc, charitatem ha-
bere, quod est vinculum perfectionis: & pax Chri-
sti exulter in cordibus vestris, in quam & vocati estis
in vno corpore: & grati estote. Verbum Christi ha-
bitet

QVia igitur in Baptismo ad vitam nouam instar
Christi surrexistis, postquam in eodem Baptismo ad
imitationem illius sepulti estis, quæ in caelis sunt, vbi Chri-
stus ad dexteram Dei sedet, quarere, hæc eadem, & cogita-
te, & curate, non autem, quæ mundana sunt; mortui
enim estis in Baptismo affectibus carnis, & vitis iam se-
cundum spiritum, tametsi vita vestra abscondita sit ab oc-
ulis, & sensu mundi, sicut etiam vita ipsius Christi, cuius
resurrectionem imitati estis in Baptismo: est autem abscon-
dita apud Deum, cuius spiritus vivit, Quare cum Chri-
stus in vita mortali oculis omnium manifestabitur, & vos
apparebitis cum ipso viuentes in gloria. Quia ergo professi
estis, vos quidem mortuos esse peccato, & viuere Deo, mor-
tificate affectus terrestres, 4 qui adhuc viuunt in vobis, af-
fectum 5 fornicationis, immunditiam, & libidinis, mala
concupiscentias, & 6 auaritia, quod est genus quoddam ido-
latria: propter quæ vitia vindicta Dei venire solet super
filios 7 inobedientes legibus, & Euangelio: 8 quæ quidem
aliquando, & vos sectati estis, cum illis viuentes: 9 nunc
autem quia professi estis, vita vestra esse mortuos, deponite om-
nia hæc, & alia id genus vitia, iram, indignationem, mali-
tiam, blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro: ne men-
tiamini inuicem: 10 denique spoliare vos veterem homi-
nem cum omnibus operibus, & affectibus illius, & induite
nouum, cum scilicet, qui ad cognoscendum, quæ reuelatione
nota sunt renouatur secundum imaginem Dei, qui creauit
illum. In qua renouatione non refert aliquem esse Iudæum
vel Gentilem: 11 circumcisum, vel habentem præputium:
Barbarum, vel Scytham: seruum, vel liberum: sed in his
omnibus

bitet in vobis abundanter, in omni sapientia, docentes, & communes vosmetipsos psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus, in gratia cantantes in cordibus vestris Deo. Omne quodcumque facitis in verbo, aut in opere, omnia in nomine Domini nostri Iesu Christi, gratias agentes Deo, & Patri per ipsum. Mulieres, subdita estote viris, sicut oportet in Domino. Viri, diligite uxores vestras, & nolite amari esse ad illas. Filij, obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum est in Domino. Patres, nolite ad indignationem prouocare filios vestros, vt non pusillo animo fiant. Serui, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes Deum. Quodcumque facitis, ex animo operamini, sicut Domino, & non hominibus: scien-

omnibus instar omnium rerum 12. *supplens omnem defectu debet esse Christus.* 13. *Induite ergo: sicut decet sanctos, & electos Dei, viscera misericordie, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam. Supportate vos inuicem, & mutuo condonantes iniurias, si quis contra alium ob iniuriam sibi illatam querelam habet: sicut Dominus donauit vobis peccata, ita & vos condonate inuicem iniurias illatas.* Super omnia autem hac charitatem habete erga Deum, & 14. *proximos, quæ est vinculum totius 15. perfectionis, & virtutis, hæc enim veluti spiritus connectuntur inter se, quæ sine illa dilabuntur.*

tes quod à Domino accipietis retributionem hereditatis. Domino Christo seruite. Qui enim iniuriam facit, recipiet id, quod inique gessit, & non est perforatum acceptio apud Deum.

ANNOTATIONES.

1. Particula *Si* non est dubitantis, sed asseuerantis: prosequitur autem metaphoram, quam assumpsit superiori capite de morte, quam professi sumus in Baptismo, & de vita, ad quam in eodem resurreximus.
2. Rationem reddit, ob quam debeant querere, quæ sursum sunt.
3. *Cum Christo*, significat similitudinem, vt in paraphrasi.
4. Esse super terram, non significat affectus terrestres, sed eos, qui adhuc viuunt, esse enim super terram, vel esse super, in Scriptura significat viuere.
5. Quatuor nominibus explicauit idem vitium carnis, & libidinis.
6. *Auaritia*, hic Græcè est *αρεοεξία*, quæ significat cupiditatem lucri cum iniustitia, de qua voce diximus cap. 2. & 5. ad Ephes. vbi etiam explicauimus, quare dicitur genus idololatricæ.
7. Filios incredulitatis appellat phrasî Hebræica filios incredulos. Incredulos autem vocat eos, qui imper-suasibiles sunt: id enim significat vox Græca *ἀπειθείας*, hoc est, *imper-suasibilitatis*.
8. *In quibus*, nonnulli referunt ad filios inobedientes, vt sit sensus: inter quos vos aliquando ambulastis. Alij referunt ad vitia, quæ enumerauit, id quod mihi magis probatur id, quod subditur statim, *cum viuere-tis in illis*.
9. Illud *nunc*, emphaticè habet: refert enim tempus præsens, in quo iam professi erant, se mortuos esse peccatis.
10. Particulam *vbi* nonnulli referunt ad Deum, vt sit sensus, *apud Deum parum refert, &c.* sed eodem recidit, si referamus ad renouationem.
11. Circumcisio, & præputium hic sumitur pro circumciso, & præputium habente.
12. *Omnia in omnibus*, interpretatur Græci, quia sit Christus, Saluator, Dominus, Deus, Caput, & Sacerdos; verum cum velit ostendere, parum referre apud Deum, esse aliquem Iudæum, vel Gentilem, &c. videtur Paulus significare Christum supplere omnes nostros defectus.
13. Postquam ostendit, eos, quidem mortuos esse peccatis, ac proinde eos debere vitia de medio tollere omnia, quibus se mortuos esse profitebantur, nunc demonstrat, qualia opera vitæ spiritualis sectari debeant, cum eodem modo profiteantur se viuere vitæ spirituali.
14. Placet charitatem hoc loco intelligere erga Deum, & proximos, vt omnem perfectionem contineat.
15. *Vinculum perfectionis*, quidam putant esse Hebraicum, hoc est, vinculum perfectum: mihi verò probatur sensus paraphrasis, qui est secundum mentem Græcorum Patrum.

ARGUMENTVM.

CAPITIS IV.

Exhortatur Dominos, vt erga seruos iustitiam seruent, & omnes vniuersim, vt in oratione solliciti sint, pro seipso instent, atque cum Gentibus honestè versentur, Tandem salutationibus epistolam claudit.

CAPVT IV.

PARAPHRASIS.

Domini, quod iustum est, & æquum, seruis præstare: scientes quod & vos Dominum habetis in cælo. Orationi instate, vigilantes in ea in gratiarum actione: orantes simul, & pro nobis, vt Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendū mysteriū Christi (propter quod etiam vinctus sum) vt manifestem illud ita, vt oportet me loqui. In sapientia ambulate ad eos, qui foris sunt; tempus redimentes.

Vasq. in Epist. Paul.

Vos autem, qui seruos habetis, quod iustum, & æquum est, erga illos seruate: sciitis enim vos etiam seruos esse supremi Domini, qui in cælis est, qui vobis etiam vicem rependet, si seruos vestros iniquè tractaueritis. In oratione estote frequentes, & vigilantes cum grata commemoratiōne beneficiarum Dei, atque pro me orate, vt Deus mihi concedat opportunitatem loquendi, & manifestandi, vt oportet, mysterium Christi, propter quod vinctus patior.

7 Sermo vester semper in gratia sale sit conditus, vt
 8 sciat; quomodo oporteat vos vnique respon-
 9 dere. Quæ circa me sunt, omnia vobis nota faciet
 10 Tychicus charissimus frater, & fidelis minister, &
 11 conferuus in Domino: quem misi ad vos ob hoc
 12 ipsum, vt cognoscat quæ circa vos sunt, & console-
 13 tur corda vestra, cum Onesimo charissimo, & fideli
 fratre, qui ex vobis est, qui omnia, quæ hic aguntur,
 nota facient vobis. Salutat vos Aristarchus concu-
 prius meus, & Marcus consobrinus Barnabæ (de
 quo accepistis mandata: si venerit ad vos, suscipite
 illum.) Et Iesus qui dicitur iustus: qui sunt ex Cir-
 cuncisione; hi soli sunt adiutores mei in regno Dei,
 qui mihi fuerunt solatio. Salutat vos Epaphras, qui
 ex vobis est seruus Christi Iesu, semper sollicitus pro
 vobis in orationibus, vt stetis perfecti, & pleni in
 omni voluntate Dei. Testimonium enim illi perhi-

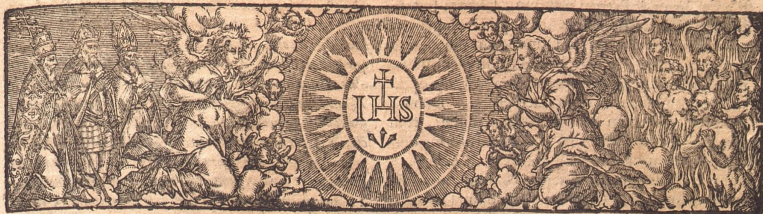
*denter agite cum Ethnicis, qui extra Ecclesiam sunt, &
 diligenter caute, ne vobis tempus, quod pretiosum est, cum
 illis infructuose elabatur: sermo vester cum illis afferat vsi-
 litatem sale discretionis conditus.*

14 beo, quod habet multum laborem pro vobis, & pro
 15 iis, qui sunt Laodicæ, & qui Hierapoli. Salutat vos
 16 Lucas medicus charissimus, & Demas. Salutate fra-
 17 tres, qui sunt Laodicæ, & Nympham, & quæ in do-
 18 mo eius est, Ecclesiam. Et cum lecta fuerit apud vos
 epistola hæc, facite vt & in Laodicensium Ecclesia
 legatur: & ea quæ Laodicensium est, vt vobis lega-
 tur. Et dicite Archippo, vide ministerium quod ac-
 cepistis in Domino, vt illud impleas. Salutatio,
 mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meo-
 rum. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum.
 Amen.

Repliqua, qua sequuntur, continent salutationes.

PARA

PARAPHRASIS, IN PRIMAM EPÍSTO.

B. PAULI AD THESALO-
NICENSES.

ARGUMENTVM TOTIVS EPÍSTOLÆ.

IN hac epistola Paulus non solum congratulatur Thessalonicen-
sibus, Deoque gratias agit pro eorum ad fidem conuersione;
sed etiam pro constantia, utpote qui ob tuendam fidem multa à
suis contribulibus passi essent, ut constat ex capite 2. nihil-
ominus à vera fidei doctrina dimoueri nunquam potuissent,
quin potius exemplo fuerint Ecclesis, quæ erant in Iudæa,
in qua conuersi ad fidem multa similiter à suis pro Christi fide sustine-
runt. Verum cum Thessalonicenses nunquam lapsi fuissent, ut constat ex tota
epistola, sicut nonnulli ex Iudæis, ut colligitur ex cap. 6. epist. ad Hebræos, ideo
epistola hæc potius est congratulatoria, quam exhortatoria. Contra verò in epi-
stola ad Hebræos, quæ nihil habet congratulationis, exhortatur Paulus ipsos ex
instituto ad constantiam, & perseuerantiam in fide. Capite autem 4. & 5. huius
epistolæ solum reuocat in memoriã Thessalonicensibus præcepta, ac monita
salutis, quæ ipsis præsens antea tradiderat.

ARGUMENTVM.

CAPITIS I.

Nihil aliud continet hoc caput, quam congratulationem de eorum fide, & constantia in
tolerandis persecutionibus, pro qua etiam Deo gratias agit.

CAPVT I.

PARAPHRASIS eiusdem capit. I.

Paulus, & Siluanus, & Timotheus Ecclesie Thes-
salonicensium in Deo Patre nostro, & Domino
Iesu Christo. Gratia vobis, & pax. Gratias agimus
Deo semper pro omnibus vobis memoriã vestri
facientes in orationibus nostris sine intermissione,
memores operis fidei vestræ, & laboris, & cha-
ritatis, & sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Chri-
sti. *Vasq. in Epist. Paul.*

Paulus, & Siluanus, & Timotheus Ecclesia Thes-
salonicensium in Dei Patris gratiam, & merita Chri-
sti congregata, 2 hanc epistolam mittunt. Gratia 3 sit
vobis, & pax. 4 Gratias agimus Deo semper pro omni-
bus vobis, mentionem vestri in orationibus nostris ince-
santer facientes, memores egregij operis vestri, 5 nempe
quod credidistis, & propter fidem multa aduersa patienter

4
5
6
7
8
9
10
sti ante Deum, & Patrem nostrum, scientes fratres dilecti à Deo electionem vestram: quia Euangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantum, sed & in virtute: & in Spiritu Sancto, & in plenitudine multa sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos. Et vos imitatores nostri facti estis, & Domini excipientes verbum in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus sancti: ita ut facti sitis forma omnibus credentibus in Macedonia, & in Achaia. A vobis enim diffamatus est sermo Domini, non solum in Macedonia, & in Achaia, sed & in omni loco fides vestra, quæ est ad Deum, profecta est, ita ut non sit nobis necesse quicquam loqui. Ipsi enim de nobis annuntiant qualem introitum habuerimus ad vos; & quomodo conuersi estis ad Deum à simulachris seruire Deo vivo, & vero, & expectare filium eius de cælis (quem suscitauit ex mortuis) Iesum, qui eripuit nos ab ira ventura.

peruenit, ita ut non sit nobis necesse fidem vestram, & tolerantiam alius enarrare: ipsi enim præueniunt nos, & cum nihil illis dixerimus de vobis, enarrant nobis, quam salicem accessum prædicatio nostra ad vos habuerit, & quo pacto à cultu & fide simulachrorum conuersi estis ad seruendum Deo vero, & ad expectandum per fidem, & spem aduentum filij eius de cælo ad iudicandum, quem secundum humanitatem Deus suscitauit à mortuis: Iesum dico, qui merito passionis suæ tribuit nobis gratiam, ut legem seruauerimus, 15 & ita eripuit ab ira, & pena illius, quæ transgressoribus propter peccatum 16 in die iudicij cum ille venerit, infligenda est.

tolerastis, & operati estis, & 6 per spem in 7 Dominum nostrum Iesum Christum longanimiter expectatis, & sustinistis, in conspectu Dei, & Patris nostri: 8 scientes quod fratres dilecti peculiari quadam vocatione præ multis alijs ad audiendum Euangelium vos à Deo electos fuisse 9 Nam Euangelium, quod ego prædico, non verbo tantum, sed etiam virtute miraculorum, & 10 donis Spiritus sancti, 11 & plena persuasione, rebus, & argumentis exhibitis propositum vobis fuit; sicut bene nostis, qualiter in prædicando vobis Euangelium gratia vestri nos gesserimus. Vos 12 autem imitati estis nos ipsos, & Dominum 13 in ferendis aduersis, dum verbum prædicationis, ad quod electi eratis, licet multa aduersa propter fidem illius passi, cum gaudio, quod Spiritus sanctus in aduersis elargitur, excepistis, ita ut exemplo fueritis omnibus, qui 14 antea crediderant in Macedonia, & in Achaia, quo in fide confirmarentur. A vobis enim diuulgatus est sermo, & fides Dei, non solum in Achaia, sed etiam in omnem ceteram regionem

A N N O T A T I O N E S.

1. Illud *Deo Patri, &c.* referendum est ad Ecclesiam, non autem ad id, quod suppleuimus num. 2. neque ad numerum 3, quali sensus esset, mitto epistolam in Deo, aut gratia sit vobis, & pax in Deo: multo enim melius refertur ad Ecclesiam, ut in paraphrasi, ita referunt Theophylactus, Oecumenius, & Chrysostomus, nempe ut Paulus eam Ecclesiam ab Ecclesia Gentilium distinguat. Præpositio autem *in* idem denotat, quod *per*, ut in Epistola ad Ephesios 1. cap. num. 1. & alibi sæpe numero.
2. In salutatione omnium aliarum Epistolarum, illud addidimus, Vide in epistola ad Romanos capite 1.
3. Illud *sic*, addidimus sicut in alijs epistolis, Græca etiam exemplaria addunt à *Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo*, & ita iuxta hanc lectionem illud *in Deo Patre*, quod est num. 1. non possit referri ad num. 3. sicut notauius.
4. Hinc incipit epistola, cætera enim sunt salutationes.
5. Per opus fidei, Oecumenius intelligit constantiam in fide, quod nihil eos à fide se mouerit. Alij intelligunt cum ipso, & Theophylactus bona alia opera ex fide profecta, quod nimirum non solis verbis, sed operibus etiam fidem suam ostenderint. Theophylactus verò opus fidei hoc posteriori modo explicatum, vocat instantiam in fide: hoc enim opus est fidei, solidè, & firmiter consistere; & instare, non solis verbis in fide gloriari. Ego verò ut in paraphrasi, per opus fidei simpliciter intelligo ipsum opus credendum: nam de perseverantia, & operibus ex fide profectis statim loquitur, cum ait, & *charitatis, &c.*
6. *Et sustententia spei*, coniunctim legendum est, ut intelligatur de sustententia, quæ nascitur ex spe, nam propter spem multa patienter toleramus.
7. Illud *Domini nostri Iesu Christi*, non denotat causam effectricem ipsius spei, ut sensus sit, per spem, quam à Domino Iesu Christo accepistis, &c. sed significat ipsum, in quem speramus, ut in paraphrasi.
8. Illud *scientes*, Græci referunt ad præcedentia, & sequentia in hunc sensum: *Meminimus vestri in orationibus, eo quod sciremus, &c.* aut ita referunt, ut non solum referant ad electionem eorum in hunc modum: eo quod sciremus vos à Deo electos esse, sed etiam ad illud *Quia Euangelium nostrum non fuit ad vos, &c.* Hoc sensu, eo quod etiam sciremus quod Euangelium nostrum non fuerit ad vos, &c. Nos autem putamus ad hoc posteriori referri non posse, sed his posterioribus verbis reddit rationem eius, quod proximè dixerat Paulus, se scire Thessalonicenses peculiari electione à Deo electos esse.
9. Ex modo prædicationis Thessalonicensibus facta, optimè colligit Paulus, eos fuisse à Deo peculiari electione electos: nam exterior gratia signorum, & prædicationis, interioris gratiæ indicium esse solet.
10. Illa verba *in Spiritu Sancto*, duobus modis exponunt Græci. Primo quidem, ut sensus sit, in sapientia, non carnali, sed spirituali: deinde ita, ut per Spiritum Sanctum intelligamus dona Spiritus Sancti, quæ dabantur credentibus. Ego verò existimo, per Spiritum quidem denotari dona, non tamen, quæ darentur credentibus, sed quæ ostenderet Paulus in ipsa prædicatione: loquitur enim de modo, quo propositum illis fuit Euangelium, ut inde colligat ipsos fuisse à Deo electos.
11. Pro eo quod vulgata habet in plenitudine multa, in Græco est ἐν πληροσῳγία, quæ vox plenam cognitionem, seu persuasionem denotat.
12. Pro &, coniunctio copulatiua posuimus autem, quæ est continuatiua, & eundem sensum reddit.
13. Addidimus illud *in ferendis aduersis*, ut explicarem, in quo Thessalonicenses essent imitati Paulum, & Christum, id enim indicant verba sequentia.
14. Per *credentes*, intelligunt Græci, ut in paraphrasi eos, qui iam antea priores crediderant: quod quidem in magnam Thessalonicensium laudem cedit; non enim tam laudabile esset, si solum iis, qui postea crediderunt exemplo fuissent.
15. Per Christum, hoc est, per merita ipsius non aliter eripimur ab ira Dei, nisi quia per gratiam eius legem seruamus: nam aduersus eum, qui legem seruauit, non pugnat lex, ut dicitur ad Galatas, & notauius

1. 2. disp. 189. cap. 4. & hac ratione iustus dicitur non esse sub lege, vt ibidem diximus, neque iusto legem esse positam, vt ibidem notauimus.

16. Venturam iram vocat, quam Deus in die iudicij ostendet in transgressores legis.

ARGUMENTVM.

CAPITIS II.

In hoc capite ostendit Paulus, quo pacto Thessalonicenses ipsum fuerint non solum imitati, sicut dixerat capite precedente numero 13. sed etiam Hebraeos, qui in Iudæa crederant: eo quod propter fidem Christi multa à conciuibus suis passi essent: suam verò prædicationem obiter commendat, rationem reddens, ob quam cum fiducia in aduersis constitutus ipsis prædicauerit, vt initio capitis dixerat.

CAPVT II.

PARAPHRASIS.

NAm, & ipsi scitis fratres, introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit: sed ante passi multa, & contumeliis affecti (sicut scitis) in Philippis, fiduciam habuimus in Deo nostro, loqui ad vos Euangelium Dei in multa sollicitudine. Exhortatio enim nostra non de errore, neque de immūditia, neque in dolo. Sed sicut probati sumus à Deo, vt crederetur nobis Euangelium, ita loquimur: non quasi hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra. Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis: neque in occasione auaritiæ, Deus testis est: nec querentes ab hominibus gloriam, neque à vobis, neque ab aliis. Cū possemus vobis oneri esse, vt Christi Apostoli: sed facti sumus paruuli in medio vestrum, tanquam si nutrix foueat filios suos. Ita desiderantes vos, cupidè volebamus tradere vobis non solum Euangelium Dei, sed etiam animas nostras, quoniam charissimi nobis facti estis. Memores enim estis, fratres laboris nostri & fatigationis: nocte & die operantes, ne quem vestrum grauaremus, prædicauimus in vobis Euangelium Dei. Vos testes estis, & Deus, quam sanctè, & iuste sine querela, vobis qui credidistis, affuimus: sicut scitis, qualiter vnumquemque vestrum (sicut Pater filios suos) deprecantes vos, & consolantes testificati sumus, vt ambularetis dignè Deo, qui vocauit vos in suum regnum, & gloriam. Ideo & nos gratias agimus Deo sine intermissione: quoniam cum accepissetis à nobis verbum auditus Dei, accepistis illud non vt verbum hominum, sed (sicut est verè) verbum Dei, qui operatur in vobis, qui credidistis. Vos enim imitatores facti estis fratres, Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Iudæa, in Christo Iesu: quia eadem passi estis, & vos à contribulibus vestris, sicut & ipsi à Iudæis, qui & Dominum occiderunt Iesum, & Prophetas, & nos persecuti sunt, & Deo non placent, & omnibus hominibus aduersantur; prohibentes nos Gentibus loqui, vt saluæ fiant, vt impleant peccata sua semper; peruenit enim ira Dei super illos vsque in finem. Nos autem fratres defolati à vobis ad tempus horæ, aspectu, non corde, abundantius festinauimus faciem vestram videre cum multo desiderio: quoniam volumus venire ad vos; ego quidem Paulus, & semel, & iterum; sed impediuit nos Satan. Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? Nonne vos ante Dominum nostrum Iesum Christum estis in aduentu eius? Vos enim estis gloria nostra, & gaudium.

Ideo autem dixi vos imitatores nostri factos fuisse, ex-cipientes nimirum verbum prædicationis nostræ in multa tribulatione, 2 quia ipsi bene nostis introitum etiam nostrum ad vos, 3 non sine magno fundamento, quod est in rebus aduersis, confidentiæ, & fructus spiritualis animarum vestrarum fuisse: sed cum ante Philippis propter eandem Euangelij prædicationem multa aduersa passi, & contumeliis affecti fuissetis, sicut bene etiam nostis, & ex prædicatione nostra apud vos, non minus periculi nobis immineret, ipsis rebus aduersis, & tribulationibus, tanquam firmissimo fundamento nixi, cum magna spe, & confidentiâ fructus, & conuersionis vestre & in magno agone, & periculo Thessalonica constitui non dubitauimus Euangelium vobis prædicare. 5 Ideo autem contumeliis affecti in ingressu nostro spem magnam in vobis fructificandi concepinus, 6 quia prædicatione nostra non est falsa doctrina, neque impurum, aut immundum aliquid continet, neque dolosa est: 7 vt per imposturam audientes decipiamus: sed sicut probati, & digni existimati sumus à Deo, quibus Euangelij prædicatione committeretur, ita etiam verè loquimur, non quasi hominibus placere cupientes, sed Deo, qui corda scrutatur, & expendit. 8 Neque enim iniquè adulatoriis verbis vsi sumus, vt bene nostis, neque prædicatione nostra 9 in minima adhuc occasione auaritiæ accipiendæ à vobis aliquid in sustentationem constituti sumus. 10 Deus testis est, neque gloriam, & autoritatem 11 præpositi à vobis, aut ab aliis vendicare, aut imperiosos agere volumus, 12 (cum tamen exigere possemus à vobis alimenta, sicut alij Apostoli, & ita hoc modo vobis oneri esse) 13 sed nihil de autoritate, & imperio curantes; nos gessimus in nostra prædicatione erga vos, 14 tanquam paruulos, qui nullum præ se ferunt specimen imperij, & autoritatis, 15 atque instar nutricis summo affectu iuuentis filios sibi commendatos, desiderio vestri flagrantem tradere 16 vobis summopere volebamus non modo Euangelij doctrinam, verum etiam vitam nostram pro vobis, & vestra salute spiritali manifesto periculo exponere: eo quod charissimi nobis facti essetis. 17 Porro autè à nemine vestrum nos sustentationem, & alimenta pro ministerio Euangelicæ prædicationis postulasse bene nostis: rectè 18 si quidem meministis laboris nostri, & fatigationis: nocte, diuque operantes, ne quem vestrum grauaremus ab eo alimenta exigendo, prædicauimus vobis Euangelium, vos testes estis, & Deus, quam sanctè, iuste, & sine querela vobis, qui credidistis, præsto fuimus, 19 scitis, & Deus testis est, quomodo vnumquemque vestrum 20 deprecantes vos, & consolantes non fecis, atque pater filios suos deprecari solet, & consolari, 21 obtestari sumus, vt ambularetis dignè coram Deo, qui vocauit 22 vos in suum regnum, & gloriam. 23 Ideo autè, & nos incessanter Deo gratias agimus quoniam cū excepissetis verbū fidei Dei, & prædicationis nostræ, excepistis illud non quasi verbū humanū 24 sed (vt reuera est) verbū

Dei, qui per fidem eiusdem verbi 25 bona operetur in vobis, qui iam credidistis: hac enim fide fratres roborati, imitari
 26 estis fideles, qui sunt in Iudæa, siquidem eadem, & vos propter Christum, & fidem eius passi estis 27 à civibus nationis
 vestrae, quæ ipsi passi sunt à pravis Iudæis, qui & Dominum Iesum Christum occiderunt, & Prophetas Dei, & nos per-
 sequuti sunt, 28 & quamvis putent se obsequium in hoc præstare Deo, ipsi minime placent, atque 29 humano generi ve-
 luti communes hostes, & adversarij sunt, impediētes Evangelium Genibus omnibus à nobis annuntiarī, quo totus orbis
 salvari posset. 30 Ex quo fit, ut hoc modo impleant 31 mensuram peccatorum suorum, postquam in ignem, & damnationem
 æternam destinati sunt, 32 succensa enim est ira Dei super illos, atque ipsi sub ea comprehensi sunt, & usque in finem
 vite ipsorum permittet eos in dies in peccata prolabi, neque unquam ab eis per penitentiam recedere, & ita fiet, ut com-
 pleta mensura peccatorum æteris supplicij addicantur. Nos autem 33 Paulus, nimirum Silvanus, & Timotheus, orbati
 vobis ad breve 34 tempus ipso aspectu, & presentia, non tamen corde: 35 ac proinde desolati vehementius studuimus vos
 visitare, eo quod nos omnes summopere desideramus ad vos venire: & ego quidem non tantum semel, sed iterum etiam vos
 visitare curavi: 36 nostro tamen omnium desiderio obstitit Satanas. 37 Vehementer autem, sicut dixi, vos visitare desidera-
 vimus: quam enim aliam mercedem, aut gaudium, aut coronam gloriae coram Deo in adventu Domini, qui unicuique se-
 cundum opera retribuit, speramus? nonne in 38 laboribus erga vestram omnium conversionem impensis eam collocatam
 habebimus? de vestra enim conversione, & fide, quod in ea plurimum laboraverimus, & de retributione, quam à Deo pro ea
 speramus, gloriamur, & gaudemus in Domino.

A N N O T A T I O N E S.

1. Repetivimus id, quod dixerat Paulus num. 13. præcedentis capituli, ut connecteremus particulam cau-
 sale[m] *nam*, cum præcedente capite, neque enim, vilius alteri rei ratio per eam particulam congruè reddi
 potest.
2. Inde incipit cap. & ratio illa refertur ad prædictum num. 13. præcedentis capituli.
3. Nonnulli putant idè dicere Paulum suum introitum ad Thessalonicenses, idè non fuisse inanem, quia
 non fuit inefficax, & sine fructu. Oecumenius per non vulgarem introitum intelligit prædicationem nõ hu-
 manam, neque vulgarem. Mihi placet sensus pataphrasis, quem indicat Theophylactus, nam ut ipse ait, pe-
 riculis fides solidatur, dum maior in illis spes concipitur.
4. Pro in multa sollicitudine, ut habet vulgatus, Græcè est ἐν πολλῷ ἀγωνίᾳ, hoc est, cum multo periculo, &
 certamine: quare sollicitudo hoc loco non denotat curam, & diligentiam, sed certamen, in quo quis aliquid
 periculi, & adversum patitur, sic intelligunt Græci.
5. Supplevimus numerum illum, ut explicaremus ad quod referretur causalis particula sequentis nu-
 meri.
6. Reddit rationem, ob quam fiducia magna Thessalonicæ prædicaverit, etiam si multa adversa præ-
 retur.
7. Per errorem Theophylactus, & Græci intelligunt errorem decipientis, qui est *impostura*. Græcè autem
 est πλάνη, quæ vox, ut notavit Erasimus, non solum denotat errorem decepti, sed etiam decipientis: & ita
 voluisset ipse, ut vulgatus verteret imposturam. Ego verò puto per errorem hoc loco significari falsam do-
 ctrinam, nam imposturam denotavit Paulus infra per dolum.
8. Probare corda est non tantum ea nosse, sed etiam expendere, Græcè pro eo, quod est, *probat*, est
 δοκιμάζει.
9. Per occasionem avaritiæ Græci intelligunt lucri cupiditatem, ita vt denotet Paulus, se nunquam lu-
 cri causâ prædicasse. Verum cum infra id, quod de se negat, de aliis Apostolis concedat, & affirmet fore, ut
 aliàs licitum esset, cum ait, *cum possemus vobis oneri esse ut Christi Apostoli*, & de cupiditate lucri ex prædicatione
 acquirendi, id intelligendi nequit, ideo de alimentis necessariis, quæ ob munus prædicationis iure de-
 bentur, intelligendum esse censeo: alimenta autem, quæ hac ratione licite accipiuntur, appellat occasio-
 nem avaritiæ, quia prætextu eorum ex avaritia aliquid amplius nonnunquam exquiri solet, à qua se absti-
 nuisse testatur.
10. Vocat Deum in testem, cum agit de occasione avaritiæ, cum tamen supra agens de aliis rebus solo
 Thessalonicensium testimonio contentus fuerit, eo quod cætera multo magis manifesta, & nota essent.
11. Participium *quærentes*, quod est præsentis temporis, explicuimus per verbum præteriti, *volumus*, eo
 quod repeti debet verbum *fuimus*, quod præcessit, ac si diceret Paulus, nec quærentes fuimus.
12. Vobis oneri esse, Græcè est ἐν βάρει εἶναι: quidam autem interpretantur hoc modo: cum possemus
 gravitatem inter vos, & autoritatem vendicare, tanquam Christi Apostoli, ut hæc parenthesis referat ad
 proximè præcedentia, nempe ad illud, *nec quærentes ab hominibus gloriam*. Nos verò cum Theodoro, Theo-
 phylacto, Chrysothomo, & Oecumeno in paraphrasi interpretati sumus iuxta quam expositionem retuli-
 mus ad illud, quod paulò antea dixerat, *neque in occasione avaritiæ, &c.* & per parenthesis legimus, ut facilio-
 rem redderet contextum.
13. Particula adversatiua *sed*, non refertur ad illud proximè præcedens *cum possemus vobis oneri esse*, & ideo
 illud sub parenthesis conclusimus, sed ad illud, *Non quærentes ab hominibus gloriam*.
14. Aliqui Græci codices pro parvulis legunt νήπιοι, Latine *parvuli* alij verò ἡπίοι, Latine *mites*, & quam-
 vis utrius modo sensus idem videatur, tamen cum particula *sed*, oppositum denotet illius, quod dixerat
Nec quærentes ab hominibus gloriam multò melius legit vulgatus noster νήπιοι, & Latine vertit, *par-
 vuli*.
15. Tametsi verba illa, *tanquam nutritrix*, non diuidantur puncto à præcedentibus, sed commate tantum,
 tamen non immerito coniunguntur in paraphrasi cum sequentibus: nam quamvis sensus sit, facti sumus,
 tanquam si nutritrix foueat filios suos, tamen particula *ita*, à qua sequens periodus incipit, explicat modum,
 quo Paulus se habuerit, ut nutritrix erga Thessalonicenses: prædicta autem verba referri non posse ad illa præ-
 cedentia. *Sed facti sumus parvuli in medio vestri*, manifestum est.
16. Illud *cupidi*, quod nos interpretati sumus, *summopere*, aliqui referunt ad participium *desiderantes*, ut sen-
 sus sit summo amore erga vos flagrantes. Verum melius refertur ad *volebamus*, ut in paraphrasi, & ita in
 emendata Sixti distinctione ipsa punctorum refertur.
17. Totum hunc numerum addidimus, ut indicarem, ad quid referenda esset causalis *enim* numer-
 sequentis,

- ſequentis, pro qua poſuimus particulam *ſi quidem*, neque enim prædicta cauſalis referri poteſt ad proximè præcedentia in numero 10. & ſequentibus vſque ad 16. ſed ad illud, quod eſt in num. 9.
18. Ab experimento comprobatur id, quod dixerat num. 10. nempe nihil ſe accepiſſe pro ſuſtentatione ſui, eo quod labore manuum ſuarum ſibi victum comparauerit.
19. Teſtimonium ipſorum Theſſalonicenſium, & Dei hoc loco adducit ad comprobandum id, quod dixerat numero 15. inſar nutricis erga eorum ſalutem ſpiritualem ſe habuiſſe, & exemplum nutricis comutatur in exemplum Patris, qui eodẽ affectu bono filiorum proſpicit.
20. *Vos*, quod erat in textu non omiſimus, quamuis redundare videretur, vt moris eſt apud Paulum.
21. Pro *obteſtari ſumus*, Græcè eſt *μαρτυροῦμενοι*, quod licet plerunque ſignificet ſimplicem teſtationem, hoc loco capitur, non pro teſtatione ſimplici, ſed pro obteſtatione, & ita interpretari ſumus. Caietanus putat, in omnibus illis participiis ſubintelligendum eſſe verbum *ſumus*. Verum cum poſtea ſubdat *obteſtari ſumus*, non opus eſt prædictum verbum ſupplere, ſed ſine illo ſenſus rectè coniectitur.
22. *Prouoocauit*, interpretatur Caietanus *vocat*: verum non opus eſt hoc loco mutare tempus, cum ſcribat Paulus ad eos, qui iam ad fidem vocati erant, & eos deprecetur, vt dignè vocationi reſpondeant.
23. Cauſalis ideo non fidem ad præcedentia, quia nullam cauſam præcedentium reddit, ſed coniectitur cum alia cauſali ſequenti *quoniam*, & cauſam ſequentium reddit, qua ratione addidimus particulam *autem*, quæ vim habet continuandi, vt contextus, & oratio melius flueret. Quocirca non rectè aliqui interpretantur per *quapropter*, hæc enim cauſalis ſemper refertur ad præcedentia, cum incluſum habeat relatiuum.
24. Verbum auditus idem eſt, quod verbum fidei, quia vt dicitur ad Rom. 10. *Fides ex auditu auditus autem per verbum Chriſti*.
25. Cum Paulus dicat ſolum, *operatur*, nos explicuimus id, quod dicit Deum in ipſis operari, nempe bona opera, ipſe enim Deus dicitur in nobis operari velle, & perficere pro bona voluntate, opus tamen non eſt, vt *credidiſtis*, quod eſt præteriti explicemus per *credatis*, ſicut vult Caietanus: denotat enim Paulus initium fidei, cum primum credere cœperunt, & intellectu ipſum fidei diuinæ ſubicecerunt.
26. Per Eccleſias, quæ ſunt in Iudæa, intelligit fideles ex Iudaïſmo conuerſos.
27. Per contribules non intelligit eos, qui ſunt ex eadem familia, ſed latiori ſignificatione omnes, qui ſunt ex eadem natione, aut ciuitate.
28. Illum numerum ſuppleuimus, iuxta mentem Caietani.
29. Per homines intelligit vniuerſum genus humanum, quod prædicatione Pauli ſaluari poterat.
30. Particula *Et* hoc loco non eſt nota cauſæ finalis, ſed euentum ſignificat, ſi iuxta doctrinam à nobis traditam 1. part. diſp. 95. cap. 7.
31. Per menſuram aliqui intelligunt abundantiam, ego verò exiſtimo, denotari complementum omnium peccatorum, quod in diuina prædeſtinatione Deus expectare decreuit, vt Iudæos puniret, & idem ſignificari cenſeo Matth. 23. illis verbis. *Verum amen implete menſuram patrum veſtrorum*.
32. Ira Dei tunc dicitur in aliquem peruenire, & ipſum comprehendere, ſeu in eum ſuccendi, cum eum re ipſa punit, ſicut hos Iudæos.
33. Per *nos* intelligit, non ſe ſolum, ſed etiam Siluanum, & Timotheum, quorum etiam nomine hanc epiſtolam ſcribit.
34. Tempus horæ, idem eſt, quod breue tempus.
35. Pro *deſolati* in numero 34 poſuimus *orbati*, nam vox Græca *ἀπορφανισθέντες*, idem eſt, quod Latine *orbati*, addidimus tamen illa verba, *ac prouide deſolati*, vt complecteremur ſenſum noſtræ vulgatæ, quæ pro *orbati* transfert *deſolati*, attendens ad effectum, qui abſentiam amicorum conſequitur, nempe ad deſolationem.
36. Hunc numerum addidimus, vt ostenderemus, ad quid referretur cauſalis numeri ſequentis: manifeſtum enim eſt non referri ad proximè præcedentia.
37. Verba illa *coram Deo*, quæ inferius poſita ſunt à Paulo, in reſponſione interrogationis poſuimus in hoc numero, eo quod Paulus de eodem interrogat, de quo reſpondet, neque de alia retributione, niſi de ea, quam à Deo ſperabat, loquitur. Cum autem duobus modis hæc verba de retributione intelligi poſſent, nempe de accidentaria: quæ eſſet in gaudio, quod ſperaret Paul. ſe habiturum de Theſſalonicenſium conuerſione, ita vt ipſi eſſet obiectum gaudiij, & de gaudio beatitudinis, quæ eſt eſſentialis retributio, nos interpretari ſumus de retributione eſſentialis beatitudinis, in quo cætera virtute continentur: id autem denotare videtur, interrogatio illa, *quæ eſt enim noſtra ſpes?* hæc enim interrogatio ſignificare videtur, Paulum nihil aliud ſperaffe, quod quidem non rectè dixiſſet de ſolo gaudio accidentario, quod ſe habiturum ſperaret de conuerſione Theſſalonicenſium.
38. Cum dicit: *nomine vos, &c.* non denotat ipſos Theſſalonicenſes futuros obiectum gaudiij, quod pro retributione ſperaret in aduentu Domini, quia re vera ſperabat maius quod pro retributione, vt diximus: dicit ergo Theſſalonicenſes eſſe coronam, & gloriam ſuam, quia propter labores, erga ipſos impenſos, beatitudinem ipſam, quæ eſt in Dei viſione, & fruitione, ſperaret.

ARGUMENTVM

CAPITIS III.

Cum in præcedente capite dixiſſet Paulus; non potuiſſe Theſſalonicam ſe conferre ad viſendos, & confirmandos fideles illius ciuitatis, ſicut deſiderabat: in hoc capite oſtendit ſe eiſmodi deſiderium amplius diſſerre non potuiſſe, ideoque miſiſſe ad eos Timotheum, qui pro eo id ipſum præſtaret: ſe autem conſolatum eſſe ex eorum fide & conſtantia, quam ex

Timotheo reuertente rescivit, nec paruo eos videndi desiderio adhuc teneri: & tandem bene illis precatur, vt in incepto perseuerent.

CAPVT III.

PARAPHRASIS

Propter quod non sustinentes amplius placuit nobis remanere Athenis, solis & misimus Timotheum fratrem nostrum, & ministrum Dei in Euangelium Christi, ad confirmandos vos & exhortandos pro fide vestra: vt nemo moueatur in tribulationibus istis: ipsi enim scitis, quod in hoc positi sumus. Nam & cum apud vos essemus, prædicebamus vobis passuros nos tribulationes, sicut & factum est, & scitis. Propterea & ego amplius non sustinens, nisi ad cognoscendam fidem vestram: ne fortè tentauerit vos is, qui tentat, & inanis fiat labor noster. Nunc autem veniente Timotheo ad nos à vobis, & annuntiante nobis fidem, & charitatem vestram, & quia memoriam nostri habetis bonam semper, desiderantes nos videre, sicut nos quoque vos: ideo consolati sumus fratres in vobis, in omni necessitate, & tribulatione nostra, per fidem vestram: quoniam nunc viuimus, si vos statis in Domino. Quam enim gratiarum actionem possumus Deo retribuere pro vobis, in omni gaudio quo gaudemus propter vos ante Deum nostrum nocte ac die abundantius orantes, vt videamus faciem vestram, & compleamus ea, quæ defunt fidei vestræ? Ipse autem Deus, & Pater noster, & Dominus Iesus Christus dirigat viam nostram ad vos. Vos autem Dominus multiplicet, & abundare faciat charitatem vestram in inuicem, & in omnes, quemadmodum & nos in vobis; ad confirmanda corda vestra sine querela, in sanctitate ante Deum, & Patrem nostrum, in aduentu Domini nostri Iesu Christi, cum omnibus sanctis eius. Amen. cum nulla sit tam grauis afflictio, etiam si sit mortis, quæ nobis doloris causa esse possit, dummodo vos in fide Domini, & charitate constanter perseueramus. 14. Neque mirandum est, quod dixerim, nos viuere, eo quod sciamus vos in fide, & charitate perseuerare: 15. etenim ita latati sumus, vt 16. ne inueniamus quidem, quas gratias Deo dignas reddere possimus pro 17. pleno gaudio, quod ex vestro profectu habemus 18. in Domino, nocte dieque magis ac magis orantes, vt concedat nobis Deus videre vos, & docere vos aliqua, 19. quæ adhuc ad doctrinam fidei vestre magis explicandam desiderantur. Ipse autem Deus, & Pater noster, & Dominus Iesus Christus, ita dirigat viam nostram ad vos, 20. vt obstacula, quibus Satanas obistere nobis contendit, de medio tollat. Dominus autem vestram congregationem, & Ecclesiam multiplicet, & charitatem vestram exuberare faciat, 21. non tantum mutuum in fratres fideles, qui vos etiam diligunt, 22. sed etiam in omnes alios etiam infideles, qui adhuc non diligunt vos 23. (quemadmodum & nos seruenti charitate, non solum nunc diligimus vos, cum scimus vos in fide permanere, & nos à vobis diligi; verum etiam quando infideles, & inimici Christi eratis, dileximus) exuberare inquam, faciat charitatem vestram, vt confirmetur, & seruentur corda vestra in sanctitate apud Deum, que sit 24. sine graui peccato, & lethali. 25. in aduentu Domini nostri Iesu Christi, quando cum omnibus sanctis ad iudicandum venerit, Amen.

A N N O T A T I O N E S.

1. Causalis quapropter refertur ad id, quod capite præcedente dixerat, sed impediuit nos Satanas & ideo in paraphrasi illud repetiuimus, vt ostendamus connexionem huius capitis cum præcedente per particulam illam causalem.
2. Sustinere hoc loco idem est, quod differre, nam qui differt desiderium, aliquid pati, & sustinere dicitur.
3. Pro placuit nobis Græcè est ἐὺδὸν ἔαμεν, Latine decreuimus, eundem autem sensum continent verba illa, placuit nobis, nisi quod secundum Grammaticæ regulas participium non sustinemes, non potest rectè conuenire cum illis.
4. Positos esse, idem est, quod destinatos, & constitutos esse, addidimus autem illud ipsa fide, vt ostenderemus destinationem hanc in ipsa fidei nostræ professione fundamentum habere.
5. Numerum quintum addimus, vt vim rationis Pauli, & energiam, qua suadebat Thessalonicensibus, ne propter afflictiones, & aduersa, quæ patiebantur, à fide deficerent, magis explicaremus.
6. Illud quod est in numero sexto repetiuimus, vt connexionem rationis, quam subiungit Paulus, indicaremus, nec verbis in paraphrasi additis, obscurior redderetur.
7. Reddit rationem eius, quod dixerat in numero tertio, & nos iterum in numer. 6. repetiuimus, vt diximus: quare nimirum dicat, eos rectè scire eos, qui credunt, eo ipso ad patiendum aduersa destinatos esse.
8. Inanem laborem suæ prædicationis appellat sine fructu, quod eos timeret à suscepta fide metu persecutionum recessisse.
9. Quod Timotheus renunciauerit eos in fide, & charitate perseuerare, prospera annunciatio fuit Paulo, quod esset contra timorem, & ideo diximus in paraphrasi, prospera annunciante.

10. Bonam memoriam vocat Paulus, non quod viua eſſet quomodocunque, ſed quod ea eſſet in bonum, non in malum, ſicut aliqui etiam amici aliorum memores eſſe ſolent.
11. *Conſolati ſumus*, paſſiuè poſitum eſt pro eo, quod eſt, conſolationem accepimus.
12. Quod ait, *in omni tribulatione, & neceſſitate noſtra* addit Paulus, vt expenderet eximiam conſolationem, quam habuit ex bono nuntio Timothei.
13. Explicat magnitudinem conſolationis, vt non ſolum abſtulerit timorem de eorum lapſu, ſed etiam lenierit dolorem, quem ipſe ex ſuis tribulationibus Athenis patiebatur, ita vt iam quaſi à morte ſuſcitatus uiueret.
14. Addidimus in paraphraſi num. 13. vt oſtenderemus connexionem cauſalis particulæ ſequentis cum præcedentibus, quæ non ita bene apparere poſſet, niſi numerus ille adderetur propter aliqua, quæ in præcedente numero ad maiorem explicationem addidimus.
15. Ab effectu oſtendit, quam magna lætitia fuerit affectus, quod nimirum non inueniat dignas gratias, quas pro ea Deo reddere poſſit.
16. Per negationem explicuimus mentem Pauli, eam enim continet interrogatio illa affirmans, *quam enim, &c.*
17. Per omne gaudium intelligit plenum, & integrum, ſicut etiam per omnem benedictionem, integram benedictionem, ad Ephesios 1. vt ibidem notauiſus.
18. Per illud, *in Domino*, explicat, quale fuerit gaudium, nimirum ſpirituale.
19. Non dicit, *quæ deſunt*, quali exiſtente eos adhuc integrè non credere, ſed vt in paraphraſi explicuimus. Ita notant Chryſoſt. Theophylaſtus, & Euthymius.
20. Iuxta Scripturæ phraſim dirigere idem eſt, quod ea, quæ obſtare poſſunt auferre, & in hunc ſenſum explicuimus illud Prouerb. 16. *a Domino greſſus diriguntur*. 1. 2. diſp. 185. cap. 20.
21. Per illud *inuicem*, intelligit mutuam charitatem inter fratres, & fideles iuſtos.
22. Per illud, *& in omnes*, intelligit reliquos omnes etiam infideles, vt in paraphraſi.
23. Per parentheſim ea explicare voluimus, & aliqua ſuppleuimus, vt clarior ſenſus redderetur: nam Paulus eandem omnino Theſſalonicenſibus deprecatur gratiam, quam ſibi à Deo conceſſam fuiſſe exiſtimauit.
24. Querela hoc loco denotat *lethale peccatum*, quod ſolum in aduentu Domini erit cauſa damnationis: Lucæ autem 1. cum dicit de Zacharia, & Eliſabeth, fuiſſe ſine querela, ſignificat peccatum, quod apud homines ſolum criminationis, & querelæ cauſa eſſet ſolet, vt notat Auguſtinus lib. 1. de gratia Chriſti cap. 48. & 49.
25. Aliqui cum Caietano pro *in aduentu*, legunt *in aduentum*, ſed codices omnes habent *in aduentu*, & ſenſus planus eſt, vt in paraphraſi.

A R G V M E N T V M.

CAPITIS IV.

Caput hoc continet exhortationes de moribus, & in fine nonnihil de reſurrectione: non vt ex inſtituto Theſſalonicenſibus explicet Paulus myſterium reſurrectionis, & in eos ipſos confirmet: ſed vt indicet quo pacto ex fide reſurrectionis conſolari ſe inuicem debeant de morte ſuorum: hoc enim genus ſolatij eſt proprium fidelium, & Chriſtianorum, qui ſpem habent vite æternæ.

CAPVT IV.

PARAPHRASIS.

DE cætero ergo fratres, rogamus vos, & obſecramus in Domino Ieſu, vt quemadmodum accepſiſtis à nobis quomodo oporteat vos ambulare, & placere Deo, ſic ambuletis, vt abundetis magis. Sciatis enim quæ præcepta dederim vobis per Dominum Ieſum. Hæc eſt enim voluntas Dei, ſanctificatio veſtra: vt abſtineatis vos à fornicatione, vt ſciat vnuiſquiſque veſtrum vas ſuum poſſidere in ſanctificatione, & honore; non in paſſione deſiderij, ſicut & Gentes, quæ ignorant Deum, & ne quis ſupergrediat, neque circumueniat in negotio fratrem ſuum: quoniam vindex eſt Dominus de his omnibus, ſicut prædiximus vobis, & teſtificati ſumus. Non enim vocauit nos Deus in immunditiam, ſed in ſanctificationem. Itaque qui hæc ſpernit, non hominè ſpernit, ſed Deum, qui etiam dedit Spiritum ſuum ſanctum in nobis. De charitate autem fraternitatis non neceſſe habemus ſcribere vobis: ipſi enim vos à Deo didiciſtis, vt diligatis inuicem. Etenim illud facitis in omnes fratres in vniuerſa Macedonia. Rogamus autem vos fratres, vt abundetis magis: & operam detis,

Quod ſuper eſt ergo fratres, rogamus vos, 1. & hortamur, vt eo modo, quo accepſiſtis 2. oportere vos viuere, & placere Deo, 3. viuatis, vt in dies in iuſtificatione creſcatis: 4. id autem præſtare poteritis, 5. ſiquidem non ignoratis, quæ præcepta 6. tanquam Chriſti legem vobis tradiderim. 7. Dixi autem, tanquam Chriſti legem, quia ſunt diuine voluntatis, ac proinde Chriſti; nam diuine voluntatis eſt ſanctificatio veſtra in omni opere bono virtutis, & abſtinentia ab omni genere peccatorum: ita vt abſtineatis vos 8. à fornicationis peccato, & vnuiſquiſque veſtrum ſe ipſum 9. tanquam vas quoddam aptum ad conſeruandum diuine gratiæ liquorem purum conſeruet in ſanctitate, & vero apud Deum 10. honore abſque ignominia, non in affectionibus concupiſcentiæ, ſicut Gentes, quæ ignorant Deum. Præterea ne quis vi opprimat, neque fraude decipiat in negotio fratrem: quoniam de his omnibus peccatis vindictam ſumet Dominus, ſicut obteſtari ſumus vobis: 11. ideo autem vindictam ſumet de his peccatis in iis, qui fidem habent; nam vocatione fidei ſuæ non vocauit nos Deus, vt immunditia horum peccatorum inquinaremur, ſed vt ſanctificaremur magis: ex quo fit, vt qui hæc mandata ſpernit, non

12 ris, vt quieti sitis, & vt vestrum negotium agatis, &
 13 operemini manibus vestris, sicut præcepimus vobis:
 14 & vt honeste ambuletis ad eos, qui foris sunt, & nul-
 15 lius aliquid desideretis. Nolumus autem vos ignora-
 16 re fratres, de dormientibus: vt non contristemini, si-
 17 cut & cæteri, qui spem non habent. Si enim credi-
 18 mus quod Iesus mortuus est, & resurrexit: ita & Deus
 eos, qui dormierunt per Iesum, adducet cum eo. Hoc
 enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos, qui
 viuimus, qui residui sumus in aduentum Domini,
 non præueniemus eos qui dormierunt. Quoniam
 ipse Dominus in iussu, & in voce Archangeli, & in
 tuba Dei descendet de cælo: & mortui, qui in Chri-
 sto sunt, resurgent primi. Deinde nos, qui viuimus,
 qui relinquimur: simul rapiemur cum illis in nubi-
 bus, obuiam Domino in aëra: & sic semper cum Do-
 mino erimus. Itaque consolamini inuicem in verbis
 istis.

obliuioni tradatis doctrinam, & documenta, quæ 18 de defunctis fidelibus vobis tradidimus, vt de eorum obitu non contri-
 stemini, sicut infideles, & Gentiles, qui cum nullam fidem, & spem vite aeternæ habeant, ita contristari solent, 19 vt nullam
 prorsus ex fide, & spe melioris vite pro defunctis suis recipiant consolationem, ac proinde solo temporis cursu dolor eorum
 mitigetur. 20 Nam si nos fideles credimus, quod Iesus mortuus est, & in vitam immortalẽ resurrexit, ita etiam 21 crede-
 re debemus, quod Deus eos, qui ex fidelibus sanctis dormierunt, suscitabit, & in eandem vitam immortalẽ cum eo simul
 adducet; 22 diximus autem, cum eo simul adducet; quia hoc vobis asseuerauerat ex sententia Domini affirmamus, quod is,
 qui nunc viuunt, & nondum vita cursum finierunt, non prius resurgent, quam qui antea mortui sunt, quasi prius mortui
 ab hac resurrectione in vitam immortalẽ longius distent: quoniam ipse Dominus Iesus Christus cum 23 maiestate, imper-
 rio, & potestate, 24 & cum voce Archangeli instar tubæ nomine Dei vocantis mortuus ad iudicium veniet, & simul, atque
 vox hæc insonauerit: 25 primum quidem mortui in fide Christi, & sanctitate resurgent; 26 reliqui præterea fideles, qui nunc
 viuunt, & postea futuri sunt, & 27 in Domino morientur, simul cum iis qui prius mortui 28 in Domino fuerant, resurgent,
 & in aëra simul cum illis rapiemur obuiam Christo. Non igitur temporis decursus, sicut Gentiles; sed hæc firma spe, & fide
 resurrectionis, quam prædictis verbis vobis exposui, consolationem doloris vestri diligenter exquirite.

A N N O T A T I O N E S.

1. In Græco est *ἑκκαλίμεν*, quod consolari, & hortari significat: obsecrare autem magis est, quam rogare, & aliquando idem, quod per læra rogare: pro *rogamus* autem in Græco est *ἐρωτάμεν* à verbo *ἐρωτάω*, quod interrogare, & petere significat, & aliquando precari, vt in hoc loco, & Matth. 15. *rogabant dicentes, mitte ipsam.*
2. Illud *quomodo* redundare videtur, ideo in paraphrasi omisimus.
3. Totum illud *sic & ambuletis*, putat Caietanus reducere, & ita putat hunc esse sensum, hortamur vt abundetis magis. Ego verò existimo non redundare, vt patet ex paraphrasi: illud autem *ita abundetis magis*, denotat finem, & fructum, qui ex recta vita consequitur.
4. Numerum 4 addimus, vt ostenderemus vim causalis sequentis.
5. Hic redditur causa non eius, quod in textu præcesserat: sed eius quod suppletum est, & facile subintelligebatur.
6. Illud *per Dominum Iesum Christum*, denotat autorem legis traditæ ab Apostolis.
7. Illud *dixit autem, &c.* in paraphrasi suppleuimus, vt ostenderemus vim causalis particulæ sequentis, cum ad præcedentia vix referri posset: perperam enim sequentia aliqui legunt pro continuatiua, autem hoc modo, *hæc est autem, &c.* cum emendata legat cum causalis *enim*, hoc pacto: *hæc est enim voluntas Dei, &c.*
8. Propter Gentiles meminit fornicationis, & quod existimarent non esse peccatum, vt admonet Caietanus.
9. Vocat corpora Theſſalonicensium, seu ipsos vasa, quia homines sunt instar vasis ad suscipiendum liquorem diuinæ gratiæ.
10. Honorem hic accipit pro vero, qui est apud Deum, non pro honore apud homines.
11. Illud, *ideo autem, &c.* suppleuimus ob eandem rationem, quam diximus num. 4. & 7.
12. Nomine Spiritus Sancti, non solum intelligit Paulus sanctificationem, sed etiam auxilium gratiæ præuenientis, & adiuuantis ad seruandam legem, sine quo, vt ex mente Augustini diximus 1. 2. disp. 189. & in paraphrasi Epistolæ ad Romanos sæpe numero, cum sola notitia lex Dei seruari non potest.
13. Sicut intelligere, & scire in Scriptura, non solum denotat notitiam intellectus, sed etiam affectum voluntatis, vt perspicuum est, ita etiam discere denotat disciplinam non tantum intellectus, sed etiam affectus.
14. Ex causa, quam hic reddit Apostolus colligitur id, quod diximus, disciplinam, de qua numero præcedente loquitur, etiam ad affectum pertinere, nam quod didicerint comprobatur ex opere ipso.
15. Abundare, hoc loco est crescere magis, ac magis in charitate.
16. Per eos, qui foris sunt intelligit infideles, qui sunt extra Ecclesiam, sicut, & in eo loco 1. ad Cor. 5. *Quis enim mihi de his, qui foris sunt?*
17. Pro eo, quod vulgatus dicit, & nullius aliquid desideretis. Græcè est, *μηδενὸς χρείαν ἔχοντες*, vt nullius indigentiam habeatis; hic enim oritur, vt alterius desideremus rem, & petamus, si illa indigemus. Exhortatur igitur, ita vt sustentationis suæ necessaria laborantes propriis manibus, si opus fuerit, habeant, vt ab eis nihil petant, ne offendantur.
18. Dormio Latine, & *κοιμάμαι* Græcè in Scriptura sumitur pro mori, inde autem deriuatur vox *κοιμητήριον*, quod si verbum pro verbo redderes, dicere deberes Latine dormitorium, sumitur autem pro loco, in quo requiescunt corpora defunctorum.

19. Suppleuimus num.illum, vt explicarem discrimen inter tristitiam infidelium de dormientibus, & fidelium.
20. Reddit rationem aliquam cur debeant non contristari, sicut Gentes, sed ex fide, & spe consolationem accipere.
21. Fides catholica docet, omnes tam bonos, quam malos resurrecturos, verum quia mali resurrecturi sunt ad secundam mortem, nempe ad pœnam inferni, solum meminit hic Paulus resurrectionis sanctorum, qui in vitam resurrecturi sunt, quorum resurrectionis spes iure optimo iis qui superstites sunt, esse debet causa consolationis, vt hic contendit Paulus.
22. Quædam verba hic addidimus, vt ostenderemus, cuius rei causam indicaret sequens particula causalis.
23. Per *inssum*, intelligit id, quod dixit Luc. cap. 21. *Cum potestate magna, & maiestate*, ita vt id, quod ipse iusserit fieri, futurum sit.
24. Non puto futuram aliam vocem Archangeli, & aliam tubæ, sed cum hæc facturus sit Christus ministerio Angelorum, ad hanc vocem resonantem instar tubæ, vtetur etiam illo, & ideo quæ in textu diuersa videbantur, nos coniunximus.
25. Per illud *primi* quidam putant non denotari ordinem temporis, sed dignitatis respectu damnatorum, quasi priores illi in Domino mortui resurrecturi sint ad gloriam, damnati autem ad mortem: quam expositionem sequitur Gagneius, indicant Theodor. Theophyl. Oecumen. & Primasius. Verum cum illud *primi*, posuerit Paulus respectu eorum, qui tunc viuebant, & de illis dixerit, *deinde nos qui viuimus*, hæc interpretatio quadrare non potest, nec probanda est, quam alij explicant de ordine dignitatis, vt ij, qui iam dormierant resurrecturi sint ad maiorem gloriam. Sed S. Thomæ hæc expositio non probatur, quia aliqui ex iis, qui postea morituri erant, futuri erant digni maiori gloria, quam multi alij prius mortui. S. Thom. exponit de ordine temporis, non inter resurrectionem priorum, & posteriorum, quia vtrorumque futura est in momento, & ictu oculi, sed inter resurrectionem eorum, qui dormierunt, & raptum eorum, qui superstites tunc erunt, quia prius illi resurgent, quam hi rapiantur, postea verò simul vtrique rapientur in aëra. Denique Anselmus denotare resurrectionem eorum, qui dormierunt, futuram prius, & eos prius Christo occursuros in aëra, antequam occurrant, qui tunc superstites erant: postea verò hos rapiendos in aëra ab angelis, vt simul cum prioribus, deinde Christo occurrant. Mihi videtur, vt in paraphrasi, nomen *primum* positum esse pro aduerbio *primum*; nam Græcè est *πρῶτον*, Latine *primum*: huic autem re-
 & è subiunctum fuisse aduerbium Græcum, *εὐθέως*, Latine *deinde*, & his nec denotari ordinem temporis, neque dignitatis, sed solius narrationis, vt *deinde* idem sit, quod præterea, sicut in paraphrasi exposuimus. Sumit autem Paulus argumentum consolandi fideles de morte suorum ex resurrectione, quam speramus, quæ tam iis, qui mortui tunc erant, quam iis, qui tempore Pauli viuebant, & postea victuri, & nascituri erant, simul futura est: nec vlli eorum alios in resurrectione præuenient, eo quòd prius mortui non longius distent a resurrectione.
26. Per residuos, & qui nunc viuunt, non intelligit eos tantum, qui tempore Antichristi superstites erunt, sed omnes quocumque tempore viuentes comparatione mortuorum, qui præcesserunt.
27. Addidimus verba huius numeri, quia Paulus hic solum loquitur de morte bonorum, de quibus spem resurrectionis ad meliorem vitam habemus, non autem de damnatis.
28. Hic ostendit, quo pacto simul futurus est occurfus omnium Christo, ita vt sit communis ratio consolandi quoscumque fideles de morte suorum defunctorum, qui diu antea mortui sunt, & præcesserunt.

A R G V M E N T V M.

CAPITIS V.

Quoniam dixerat Paulus in fine præcedentis capituli, vnumquemque fidelem debere mitigare dolorem suum de morte suorum propinquorum, & amicorum, consideratione, & spe resurrectionis futura in aduentu Domini Iesu Christi ad vitam immortalem, & dixerat, vt inuicem se consolarentur in verbis his; ideo in hoc capite 5. instruit eos de die aduentus, ne putarent certo, & definite ab hominibus sciri. Et ostendit qualiter ipsum expectare debeant, & in hoc serò mediam partem capituli consumit. In altera verò, quæ tota paranetica etiam est, alia documenta salutis Thessalonicensibus præbet.

CAPIT V.

PARAPHRASIS.

DE temporibus autem & momentis, fratres, non indigeris vt scribamus vobis. Ipsi enim diligenter scitis quia dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet. Cum enim dixerint, pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus, sicut dolor in vetro habenti, & non effugiet. Vos autem fratres non estis in tenebris, vt vos dies illa tanquam fur comprehendat: omnes enim vos filij lucis estis, & filij diei: non sumus noctis, neque tenebrarum. Igitur non dormiamus sicut & ceteri, sed vigilemus, & sobrii simus. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: & qui ebrii sunt,

MOmni quidem vos præcedente capite, vt spe aduentus Christi, in quo omnes in eo mortui resurrecturi sunt ad vitam immortalem, vt vnusquisque fratrem suum de morte suorum consolaretur, & ipse etiam dolorem suum leniret, atque hoc dixisse vobis sufficiat ad eum effectum: de ipso tamen definito tempore, & momento, quo Christus venturus est, nec esse non vt est vobis scribam: vt enim estis a diligentes, in sciendis mysteriis, ex adde nostis 5. Domini venturum clanculum repente, sicut fur in domum alicuius repente, & ipso Domino nihil omnino præcauente ingredi solet; 6. cum enim impij putabunt omnia in pace & securitate esse,

8 sunt, nocte ebrii sunt. Nos autem qui dici sumus, sobrii sumus, induiti lorica fidei, & charitatis, & galea spem salutis: quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Iesum Christum, qui mortuus est pro nobis: ut siue vigilemus, siue dormiamus, simul cum illo viuamus. Propter quod consolamini inuicem, & aificate alterutrum, sicut & facitis. Rogamus autem vos fratres, ut noueritis eos, qui laborant inter vos, & presunt vobis in Domino, & monent vos, ut habeatis illos abundantius in charitate propter opus illorum: pacem habere cum eis. Rogamus autem vos fratres corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. Videte ne quis malum pro malo alicui reddat: sed semper quod bonum est, sectamini inuicem, & in omnes. Semper gaudete. Sine intermissione orate. In omnibus gratias agite; hæc est enim voluntas Dei in Christo Iesu in omnibus vobis. Spiritum nolite extinguere. Prophetias nolite spernere. Omnia autem probate, quod bonum est, tenete. Ab omni specie mala abstinete vos. Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia: ut integer Spiritus vester, & anima, & corpus sine querela in aduentu Domini nostri Iesu Christi seruetur. Fidelis est, qui vocauit vos: qui etiam faciet. Fratres, orate pro nobis. Salutate fratres omnes in osculo sancto. Adiuro vos per Dominum, ut legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum. Amen.

spem, ut ea tanquam galea muniri sitis, 21 id quod maxime congruit vocationi vestrae. 22 Nam ex quo Deus vos ad fidem conuertit, non fecit vos filios fidei, hoc est fideles ad hunc finem, ut vos incautos, & improvidos in die aduentus sui inueniret, & ita aeterno supplicio in vos animaduerneret: sed ut 23 consequeremini aeternam salutem ex meritis Domini nostri Iesu Christi, qui mortuus est pro vobis, 24 ita ut spiritu, & animo quidem vigiletis, 25 sine corpore vigiletis, siue dormiatis, sem ille aduenerit, ita vos paratos inueniat, ut cum illo vitam aeternam consequamini, propterea munito 26 consolamini, & exhortamini vos hac doctrina, 27 & mutuo edificate bonis operibus, sicut reuera facitis, 28 ita ut spiritu vigilantes aduentum Domini, sicut oportet, expectetis, 29 Sicut autem precedente capite ad paternam charitatem erga omnes in uniuersum vos sui exhortatus, ita etiam nunc rogo, ut eos, qui inter vos laborant in predicatione Evangelij, & in alijs Ecclesiasticis ministerijs, & presunt vobis in Domino, & tanquam pastores monent vos, 30 agnoscatis, & magis quam alios diligatis, & circa hos charitas vestra magis eluceat: 31 ita ut gratiam eis reddatis operis, quod erga vos praestant, & pacem cum eis habeatis. Rogamus autem vos, ut 32 alia que ad mores etiam pertinent, diligenter curetis, videlicet ut corripatis, & moneritis 33 otiosos, consolamini pusillanimes, opitulemini infirmis, & imbecillis, patienter toleretis, non tantum fideles, sed etiam 34 alios omnes infideles. Malum malo non rependatis, vindictam de iniurijs vobis illatis sumentes: qui potius 35 pro malo accepto bonum reddatis, 36 non tantum iis, qui eandem fidem vobiscum sectantur, sed etiam infidelibus, 37 & semper hilari animo sitis, etiamsi aduersa patiamini, 38 in desinenetis oreris, 39 & de omnibus rebus, etiam aduersis gratias Deo agatis: 40 hoc enim voluntati Dei placet, & summo opere acceptum est. 41 Spiritus sancti dona non prohibeatis inter fideles exerceri. Et prophetia gratiam, qua aliqui praediti sunt, ea de causa, quod inter vos falsi aliqui Propheta inueniantur, non contemnatis: 42 sed omnia, que videntur esse dona Dei, siue linguarum, siue prophetia, siue sanuatis, examinate diligenter, an a bono spiritu, & gratia Dei procedant, & quod bonum esse inuenieris, ad utilitatem spiritualem fidelium retineatis, & exerceri inter vos permittat. Nec tantum ab eo, quod malum reuera est, sed etiam ab eo quod malum apparet, & videtur, omnino abstinete, nec permittat inter vos. 43 Deus autem ipse, qui horum donorum autor est, sanctificet vos 44 totos, hoc est, spiritum, & carnem vestram, 45 ut pars vestra rationalis, & sensus, & vita sine corruptione vlla peccati, pro aduentu Domini nostri Iesu Christi seruetur. 46 Fidelis est Deus ac verax, qui vocauit nos in fidem, & Evangelium hoc, ac proinde ita faciet, & praestabit id, quod dixi: Fratres orate pro Paulo. 47 Siluano, & Timotheo; salutate fratres omnes, qui vobiscum sunt, 48 & osculo puro, & casto, nomine nostro pacem eis prebere. Adiuro vos, ut legatur Epistola hæc 49 omnibus fidelibus fratribus. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum sit. Amen.

A N N O T A T I O N E S.

1. Hunc totum numerum addidimus, ut ostenderemus connexionem huius capituli cum fine precedentis.
2. Aduerbium autem, vim habet aduersatiuæ dictionis, potius quam continuatiuæ, & ideo per tamen sumus interpretati.
3. Græci putant ideo Paulum dixisse, non indigetis, quod nullius utilitatis illis futurum esset, quin potius causa, ut si quis sciret postremum diem iudicij, nulla illi virtutis cura esset, sed vsque ad extremum vitæ Baptismum differret, & penitentiam: ita Oecumenius, Theophylactus, Chrysofomus; intelligunt autem non solum de aduentu Christi in extremo die iudicij, sed etiam de fine cuiuslibet. Chrysofomus verò ita exponit, ut dicat Paulus non indigetis, eo quod sit superuacaneum de die illo extremo (de quo putat Paulum solum loqui, non de fine cuiuscumque) quia cum summatione vitæ sit cuiuscumque terminus, frustra quis scire desideraret extremum diem iudicij. Mihi tamen placet cum Theodoro, illud dixisse Paulum modestiæ gratia, ut indicaret eos in ea re, ita bene instructos esse, ut eius doctrina in hac parte non indigerent, estque idem sensus huius loci, & illius capituli præcedentis, De charitate autem fraternitatis non necesse habemus scribere

ſcribere vobis, pro neceſſe habemus, Græcè vtrouque eſt, & *ἵνα ἴνα ἔχητε*, quod ad verbum eſt, non indigentiam habetis, & noſter vulgatus in 4. cap. tranſtulit, non neceſſe habuimus, pro non neceſſe eſt, hic autem non indigentis, idem tamen eſt ſenſus, quem in hoc capite maximè confirmat ratio, quam ſubdit Paulus, cum ait, *Ipsi enim diligenter ſcitis*. Quod ſenſui Chryſoſtomi, & Theophylacti accommodari non poteſt, vt patet. Quamuis autem Paulus his verbis loquatur de extremo die iudicij, & aduentu Domini, eadem tamen ratio videtur extremi diei vniuſcuuſque hominis, vt inopinatè venturus ſit, & ideò vigilare debeamus, ſicut infra ſuadet Paulus.

4. Illud *diligenter*, idem eſt, quod rectè, & exactè, non quomocumque, ſed ob ipſorum diligentiam, & ſtadium, quod etiam obiter commendat.

5. Pro die poſuimus ipſum Chriſtum, qui venturus eſt repentè, & inopinatè, ſicut fur; hic enim modus aduentus non diei, ſed ei, qui die illo venturus eſt, conuenit. Et ipſe Chriſtus inſtar furis venturus eſt, nam furis aduentus hora omnino ignoratur.

6. Aduentum Chriſti ſolum dicit futurum repentinum reſpectu malorum, quibus reuera erit inſtar aduentus furis, quia illos omnino dormientes inueniet, hoc eſt, ſuæ ſalutis nullam curam habentes. Nam bonis repentinus non erit, cum inſi omni tempore parati ſint ad reddendam rationem, & bonis operibus muniti. Hæc eſt enim vigilia, ad quam Apoſtolus nos inuitat, eodem modo deſcripſit Chriſtus aduentum ſuum, Luc 17. & Matth. 24. exemplo hominum, quos edentes, & bibentes inuenit aqua diluuij in diebus Noe, vt notaui Theodoretus in hunc locum. Et ita id quod in vniuſum de omnibus dixiſſe videtur, nimirum omnibus futurum aduentum Chriſti inſtar aduentus furis, limitat ad ſolos peccatores, de iuſtis autem aliud putat eſſe, vt patebit num. 9.

7. Vtitur exemplo prægnantis ad idem ſignificandum, tamenſi Theophylactus, & Oecumenius ad hoc putent hoc exemplum fuiſſe adductum, vt ſicut mulier præſentit aliquid partus, & ſigna aliqua habet de eo, ramen certum diem ignorat, ſic homines indicia aliqua, & ſigna, quæ præcedunt, habebunt aduentus Chriſti horam tamen ignorabunt. Chryſoſtomus verò eodem modo putat exemplum ſpectare, neque exponit illud, ſicut prædicti Patres, vt quemadmodum mulier ridere ſolet, & ludere, & in ipſo ludo, & riſu repentè dolores partus ei adueniunt, ſic etiam aduentus Chriſti erit iis, qui cuncta tranquilla, & ſecura eſſe putauerint, ſi ipſi peccatis ſordidi erunt.

8. Hic numerus explicatus eſt num. 7.

9. Mutauit hic perſonam, ſicut in epiſtola ad Hæbræos cap. 12. cum dixit *ideoque, & nos tantum habentes, &c.* & addidit, *recogitate enim, &c.* nos autem in paraphraſi eandem ſemper ſeruauimus.

10. Per noctem & tenebras intelligunt Chryſoſtomus, & Theophylactus, & Caietanus ſtarum peccati, videlicet mortalitatis. Verùm cum poſtea dixerit, *omnes enim vos filij eſtis, & filij Dei*, opponens eos filiis tenebrarum, & certum non eſſet omnes illos eſſe tunc in ſtatu gratiæ, multo melius, per tenebras, & noctem intelligitur infidelitas, per lucem autem, & diem fides. Adde quod metaphora vigilantis, & dormientis multò melius hoc modo integrè ſeruatur, & ita Theodoretus tenebras, & noctem pro ignorantia, lucem autem, & diem pro cognitione Dei accipit, ita vt perſiſtat Paulus in parabola, quam incepit, ad quod ex ſequentibus quoque patebit.

11. Illud, dormientes, & incautos, addidimus ad exprimendam vim parabolæ ſumptam à nocte. infra enim inquit Paulus eos, qui dormiunt, nocte dormire. Et ad Rom. 13. opera tenebrarum vocat ſomnum, & inertiam, quæ vigilantia opponitur, vt ibidem explicuimus. Hoc enim opus proprium eſt tenebrarum, cum ergo dixiſſet, eos non eſſe in tenebris, & nocte, rectè addidimus dormientes, & incautos, quod proprium eſt noctis, & tenebrarum.

12. Aduentum Chriſti pro die aduentus poſuimus, ſicut num. 5.

13. Hunc etiam numerum addidimus ad exprimendam vim parabolæ ſumptæ ex aduentu furis, qui nocte eſſe ſolet, quando homines dormiunt, ac proinde inermes, & improuidi.

14. Reddit rationem, quare non ſint in tenebris, & nocte.

15. Filij lucis, & diei dicuntur more Hebraico, qui ſunt in die, & luce, ſeu qui luce, & die fruuntur. Et quia per diem, & lucem intelligit Paulus fidem, & cognitionem Dei, vt diximus; ideo filij lucis, & diei fideles dicti ſunt à Paulo, ſicut phraſi Hebraica filij perditionis dicuntur filij perditionis: & filij iræ, qui Dei vindictam patiuntur.

16. Optima ratione colligit ex præcedentibus id, quod contendit, videlicet Theſſalonicenſes vigilantes eſſe debere, & prouidos pro aduentu Chriſti, ac proinde non inebriari, & dormire, quæ duo diligentia, vigilantia, & prudentia opponuntur.

17. Per cæteros intelligit filios tenebrarum, & noctis, hoc eſt, non fideles, quos antea oppoſuerat filiis diei, & lucis, hoc eſt, fidelibus.

18. Per vigilare intelligit Paulus bona opera, & ſanctificationem, per quæ homo non improuidus expectat extremum iudicium, ac proinde ſe habet inſtar vigilantis, qui aduentum furis expectat. Opponit autem hanc vigiliam ſomno peccatorum, cui coniungitur incuria: per ſobrietatem verò eadem quoque bona opera, & ſanctificationem intelligit quam opponit ebrietati etiam peccatorum, cui etiam coniuncta eſt inertia, nam qui in peccatis exiſtens expectat aduentum Chriſti, perinde ſe habeat, atque ſi dormiens, aut ebrius expectaret aduentum furis, hic non poſſet vim illius vlllo modo effugere.

19. Id, ad quod exhortatur Theſſalonicenſes, confirmat exemplo ſenſibili eorum, qui corpore dormiunt, & inebriantur, vt ſicut ij, qui in die ſunt, neque dormiunt, neque audent inebriari: quia hæc opera minimè conueniunt diei: ita etiam Theſſalonicenſes, qui ſunt filij diei, hoc eſt, fideles, non dormiant ſomno peccati, neque eo inebrientur, id enim minimè decet fideles, ſed ſobrij ſunt, hoc eſt, bonis operibus abundant, & vigilent, & tanquam cuſtodes vigilantes excitent in ſe fidem, ſpem, & charitatem.

20. Proſequens metaphoram, quam cæpit, pro vigilantia, non vtitur exemplo tantum eorum, qui vigilant vtrunquæ, ſed cuſtodum militum, qui excubias agunt ad exprimendum modum, quo expectare oportet Dominum. Cùmque vigilantiam poſuerit in bonis operibus, hic eadem bona opera comparat armis, quibus milites cuſtodes in vigilia armari ſolent. Fidem, & charitatem comparat lorice, qua corpus tegitur, ſpem autem galeæ, qua caput defendimus. Quam metaphoram non video ab aliquo explicari, præſertim in eo, quod potius ſpei tribuat capitis deſenſionem, tanquam galeæ, & duabus aliis virtutibus

defensionem corporis tanquam lorica: quod quidem ideo puto dixisse Paulum, quia spei proprium est erigere deiectos, & ideo dicimur erigi in spem, cuius indicium esse solet erigere caput, & quia ille, qui caput galea reatum habet, audacter erigit caput, neque quidquam mali timet, nec fugientem periculum ipsum deiecit, ideo peculiari ratione tribuit spei esse galeam ad tegendum caput. Fidem autem, & charitatem dicit esse lorica, quia ea veluti totum corpus bonorum operum aduersariorum ictibus defendimus.

21. Totum numerum illum suppleuimus, vt ostenderemus connexionem causalis sequentis, quæ est in num. 22. cum præcedentibus.
22. Ex sine vocationis eorum reddit rationem, ob quam vigilare debeant pro aduentu Domini.
23. Adquisitio salutis ad ipsosmet Thessalonicenses refertur, quod ipsi consequuturi essent salutem æternam.
24. Ostendit finem mortis, & meritorum Christi, & addidimus illud, *Vt ita, spiritu, & animo quidem vigilantes*, ad explicandum id, quod de somno, & inuigilia subsequitur, quod quidem alio modo accipitur, quam in præcedentibus.
25. Omnes interpretes fatentur alio modo hinc accipi vigilare, & dormire, quam in præcedentibus, variis tamen modis explicant, Theodoretus, Theophylactus, & Oecumenius, & Chrysostomus, & alij vsurpant quidem hoc loco vigiliam, & somnum pro corporali, per vigiliam tamen intelligunt vitam, per somnum autem mortem, vt sensus sit, siue corpore viuus, siue mortuus, semper cum Christo spiritu viuamus. Caietanus verò per somnum, & vigiliam, intelligit quidem corporalem, explicat autem hoc modo, vt per somnum denotet Paulus ea, quæ patimur, per vigiliam autem ea, quæ agimus, & sensus sit, in quibuscunque, quæ patimur, siue agimus, simul cum illo viuamus, & ei placeamus. Mihi placet expositio paraphrasis, vt ostendat Paulus ad vigiliam, ad quam fuerat exhortatus Thessalonicenses parum referre vigiliam corporalem, & nihil ei obesse corporalem somnum, sed si quis bonis operibus bene sit instructus, & præparatus, verè vigilare spiritum pro aduentu Domini, etiam si corpore dormiat, & sic dormientem dies Domini ipsum inueniat.
26. Consolationem refert ad doctrinam, quam illis tradiderat de aduentu Domini, & præparatione ad illum.
27. Ædificationem verò refert ad bona opera, ad quæ eos fuerat exhortatus, vt vigilarent pro aduentu Domini.
28. Addidimus hunc numerum ad explicandum finem, propter quem dixit illis, vt consolarentur se inuicem, & edificarent.
29. Exhortatur iam ad charitatem erga præpositos, & ministros, cum antea cap. 4. exhortatus esset ad charitatem erga omnes in vniuersum, & ne putarent communi lege tantum charitatis erga Præpositos eos teneri sicut erga alios, ideo ad maiorem amorem erga illos Thessalonicenses exhortatur.
30. Verbum *noueritis* hoc loco non simplicem tantum notitiam erga ministros, sed reuerentiæ, & quam vocant affectiuam denotat.
31. Hunc numerum addidimus in paraphrasi, vt ostenderemus titulum obligationis, quo Thessalonicenses exhortabatur Paulus ad maiorem erga præpositos charitatem.
32. Alia documenta morum, & salutis incipit Paulus tradere Thessalonicensibus, non tantum præpositis, vt putauit Caietanus, sed etiam aliis, nam singula vniuersalia esse videntur, vt patet.
33. Pro, inquietos, quod est in vulgata lectione, Græci codices habent *ἀτακτος* & aliqui interpretantur, perturbatores pacis communis, alij inordinatè viuentes: verbum enim *ἀτακτων*, militare est, & denotat idem quod non seruare ordinem in exercitu, ideo per inordinatè viuentes explicant, & dicunt rectè vulgatam transulisse *inquietos*, nam in exercitu ille dicitur ordinem, statum, seu stationem non seruare, qui inquietus est; ego verò censeo per *ἀτάκτως* Paulum intellexisse, otiose viuentes, sicut in Epistola 2. cap. 3. cuiusmodi multi apud Thessalonicenses erant, vt patet ex eo capite, qua verò ratione ex Græco nomine otiosi denotentur cap. illo 3. num. 13. videbimus.
34. Cum dicit *ad omnes*, denotat non tantum patienter tolerandos esse fideles, sed etiam infideles, vt constat ex verbis numeri sequentis.
35. Sectari bonum hoc loco, non est contendere ad perfectionem in vniuersum, sed in tolerandis iniuriis, vt in paraphrasi explicuimus: & ita intellexerunt omnes Græci, est autem eadem sententia apud Paulum ad Rom. 12. *Sed vince in bono malum*, quam ibi Paulus longius prosequitur, & apud Petrum 1. Epist. cap. 3. *sed e contra benedicentes, &c.*
36. *In inuicem* idem denotat, quod fidelibus: cum enim ad eos tantum scriberet, eo ipso, quod ait, *in inuicem* significat id seruandum esse inter ipsos; cum verò addit, *& in omnes*, infideles denotat, sicut notarunt Theophylactus, & Oecumenius.
37. Aduerbium *semper*, denotat omne tempus, etiam aduersitatis, in quo latari difficile est, ita omnes Græci.
38. Aduerbium *indefinenter*, significat frequentiam in oratione; neque enim possibile est omni momento temporis orare: & eodem modo intelligitur illud Luca 18. *Oportet semper orare, & nunquam desicere.*
39. Per omnia, de quibus dicit gratias agendas esse Deo, intelligit, siue prospera, siue aduersa, vt Græci interpretantur, sicut etiam dixerat Paulus, de omnibus lætandum esse.
40. Cum dicit hanc esse voluntatem Dei; per voluntatem intelligit rem, quam scholastici vocant voluntatem, & obiectam; nec loquitur de obiecto voluntatis efficacis Dei, sed simplicis complacentiæ, de quarum distinctione multa diximus 1. part. disp. 83. cap. 3.
41. Theophylactus, & Oecumenius duobus modis explicant hunc locum, id est, vt per spiritum intelligatur lucerna Spiritus sancti, hoc est, gratia sanctificationis, quam dicunt extinguī prauis operibus, & peccatis; deinde ita vt per spiritum intelligantur dona Spiritus sancti, quæ dici solent gratiæ gratis datæ. Quam expositionem solus tradidit Theodoretus, qua verò ratione hoc illis nunc dicat, & suadeat, expressimus in paraphrasi, & eam asserunt prædicti Patres.
42. Partitula *autem*, non est continuatiua, sed aduersatiua, & ideo eam explicuimus per *sed*, cum autem ait Paulus *omnia probate, quod melius est tenere*, non loquitur de moribus in vniuersum, sed de iis, quæ videbantur esse dona prophetiæ, inter quæ aliqua falsa erant.

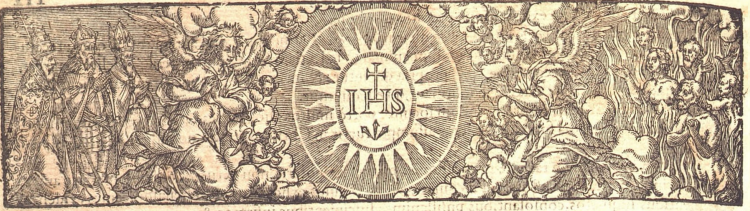
- 43. Hic iam Paulus finita exhortatione precatur illis bona.
- 44. Quod vulgatus dixit *per omnia*, Græcè dicitur *διουθενός*, Latine totos, dixi autem totos, quia precatus est illis sanctificationem, non tantum secundum animam, sed etiam secundum carnem: videlicet, ne eam macularent operibus & peccatis, quæ ipsi propria dicuntur: & ita explicuimus in paraphrasi, sicut Græci omnes. Hunc autem sensum maximè confirmant, quæ sequuntur.
- 45. Ita explicant Græci interpretes in eum locum: porro multos alios Patres Græcos per spiritum intellexisse mentem, qua media substantia animæ assumpta fuerit in Christo à Verbo, notauimus 3. part. disp. 38. cap. 2.
- 46. Fidelem vocat Deum ratione promissionis, quam non poterit non seruare, & implere: hæc autem promissio in scriptura facta est iis, qui faciunt ea, ad quæ Paulus exhortatus est Theſſalonicenses, videlicet corripientibus inquietos, consolantibus pusillanimes, suscipientibus infirmos, &c.
- 47. Cum ait, pro nobis, non solum se intelligit, sed alios etiam, quorum nomine hanc epistolam scribit.
- 48. Theophylactus, & Oecumenius putant osculum sanctum hic vocari à Paulo non dolosum, quale fuit Iuda. Ego verò existimo osculum sanctum vocari purum, & castum, neque enim vllum erat periculum fraudis inter eos, aut de hoc nobis non constat. Ratione autem carnis, & infirmitatis naturæ periculum esse poterat: & non raro esse solet, vt osculum, quod est signum amoris, non ex casto amore, sed ex impuro, & carnali procedat, à quo quisque abstinere debet.
- 49. Sanctos vocat hoc loco fideles omnes, sicut ad Philippenſes 4. sub finem. *saluam vos omnes sancti.*

Vasquez in Epist. Paul.

kkk 2

1
 2
 3
 4

PARAPHRASIS,
IN EPISTOLAM
SECUNDAM AD THESSA-
LONICENSES.

ARGUMENTVM TOTIVS
EPISTOLAE.

Priorem Epistolam ad Thessalonicenses, quam iam exposuimus, scriptam fuisse Athenis Thessalonicam: hanc verò posteriorem scriptam & missam fuisse Roma, putauit Oecumenius, quem in hac re sequitur Gagneius, & alij recētiore. Theodoretus tamen, & Theophylactus censent vtramque Epistolā Athenis scriptam, & Thessalonicam missam fuisse. Neutrum quidquam refert, vt mentem Pauli in ea intelligamus; ac proinde in hac re amplius laborandum non est. Porro totius epistolæ præcipuū institutum, occasione cuius fuit cōscripta, fuit, eos instruere, de ipso die iudicii, de quo in præcedente etiam loquutus fuerat. Eo quod post scriptam priorem falsa quadam opinio apud ipsos de eo oriri cœperat. Initio tamen epistolæ commendat eorum fidem, charitatem, & constantiam: & in fine exhortatur, vt præcepta a se tradita seruent, & inordinatè, nec secundum traditionem ipsius viuentes, hoc est otiosos deuitent, & non cessent benefacere.

ARGUMENTVM
CAPITIS I.

Gratias agit Deo pro fide Thessalonicensium in Deum, & mutua charitate eorum inter se, atque constantia in tolerandis persecutionibus, ostendens eos pro toleratis præmia consequuturos; aduersarios autem eorum in iusto iudicio Dei dignas pœnas daturus, quem illis propitium fore præcatur.

CAPVT I.

PARAPHRASIS

PAVLVS, & Siluanus, & Timotheus, Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo. Gratia vobis, & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo. Gratias agere debemus semper Deo pro vobis fratres, ita vt dignū est, quoniā supercreuit fides vestra, & abundat charitas vniuscuiusque vestrū in inuicem: ita vt & nos ipsi in vobis gloriemur in Ecclesiis Dei, pro paciētia vestra, & fide, in omnibus persecutionibus vestris, & tribu-

latio

Paulus, & Siluanus, & Timotheus, Ecclesiæ Thessalonicensium per Deum Patrem nostrum, & Dominum Iesum Christum congregata, hanc epistolam mittūt, Gratia, & pax spiritualis à Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo, vobis sit. 2 Non paruum deumētōs nos esse existimamus ad agendum frequenter gratias Deo, 3 sicut par est pro vobis, o fratres, eo quod in dies fides vestra in Deum augetur, & mutua inter vos charitas perficitur. 4 Ita vt & nos ipsi commendātes, & glorificantes vos apud fideles aliarum

Eccle

lationibus quos sustinetis in exemplum iusti iudicij Dei, vt digni habeamini in regno Dei, pro quo & patimini, si tamen iustus est apud Deum, retribuere tribulationem iis, qui vos tribulant: & vobis qui tribulamini, requiem nobiscum, in reuelatione Domini Iesu de cælo, cum Angelis virtutis eius, in flamma ignis, dantis vindictam iis qui non nouerunt Deum, & qui non obediunt Euangelio Domini nostri Iesu Christi: qui pœnas dabunt in interitu æternas à facie Domini, & à gloria virtutis eius: cum venerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus, qui crediderunt: quia creditum est testimonium nostrum super vos in die illo. In quo etiam oramus semper pro vobis, vt dignetur vos vocatione sua Deus noster, & impleat omnem voluntatem bonitatis suæ, & opus fidei in virtute, vt clarificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in illo, secundum gratiã Dei nostri, & Domini Iesu Christi.

15 gloria, & 16 laus ab Angelis, & hominibus eis misericordè tribuatur. 17 Eo quod crediderit mihi predicanti, & prænuñcianti de præmiis, & suppliciis, 18 quæ eo die futura sunt: 19 qua in re etiam postquam credidistis, oramus semper pro vobis, vt dignos vocatione sua vos efficiat Deus noster: & compleat in vobis, 20 ac omne desiderium bonæ voluntatis suæ, quod est de omni opere virtutis in vobis perficiat, & opere exequatur, & 21 tolerantiam contra persecutiones, quod est opus fidei, tribuens, 22 potentiam, & robur vobis largiatur, vt nomen Domini nostri Iesu Christi etiam in vita hac 23 glorificetur ab hominibus, & Angelis considerantibus patientiam, & tolerantiam vestram, & vos etiam virtute illius cum 24 eo gloriam consequamini, & gratiam Dei nostri, & Domini Iesu Christi.

ANNOTATIONES.

1. Idem omnino exordium est huius epistolæ, & prioris, vt notarunt Theophylactus, & Oecumenius, & ita idem omnino dicunt de hoc dicendum esse, quod de illo notatum est. Cumque vt ibi obseruauimus, illud in Deo Patre, in ea epistola referatur ad Ecclesiam, non autem ad sequentia etiam in hac referri debet: ideo addidimus vocem *congregata*, vt eam distingueremus ab Ecclesia Gentilium, sicut ibi dictum est. Theodoretus loco refert ad salutationem sequentem; verum cum in salutatione dicat, *à Deo Patre nostro*, & c. superuacaneum est ad illam hoc modo referre.
2. Addidimus verbum *sit*, sicut in salutatione prioris epistolæ: circa initium autem, & salutationem epistolæ idem notandum omnino est, quod in c. i. epistolæ ad Romanos obseruauimus.
3. Verbum *debemus*, denotat obligationem gratitudinis erga Deum: & ita illud interpretati sumus in paraphrasi, vtitur autem Paulus numero plurali, quia loquitur etiam pro Siluano, & Timotheo, id quod eodem modo intelligitur in periodo sequente.
4. Non dicit *gloriamur*, quasi ipse Paulus, Siluanus, & Timotheus, laudarent suam prædicationem, quod ita in Thessalonicensibus fructificasset, sed quod ipsi commendantes eorum fidem, gloriam, & laudem ab Ecclesijs consequerentur, vt in paraphrasi explicauimus.
5. Pro *in exemplum*, quod vertit vulgatus, Græcè est *ἐν εὐαγγελίῳ*, & deest præpositio *in*: est autem idem quod documentum, seu manifestatio: denotat autem Paulus patientiam Thessalonicensium, sicut etiam iniuriam ipsi illatam ab aduersariis futuram in manifestatione diuini iudicij, cum in iudicio videbunt impij, quos affixerunt.
6. Pro *vt*, in Græco est *εἰς τὸ*, quod Latine interpretati sumus adeo *vt*.
7. Pro *si tamen*, Græcè est *ἐάν*, Latine, siquidem, vel quandoquidem, quod quidem notant Theodoretus, Theophylactus, & Oecumenius non fuisse positum dubitationis, sed asseuerationis gratia. Chrysof. legit *si tamen*: ita vt *si*, non sit dubitantis, sed affirmantis, Oecumenius verò alio etiam modo, videlicet iuxta quandam interrogationem, ac si dixisset, si certe iustum ducit Deus, quod videlicet omnino iustum dicat.
8. Pro *retributionem*, Græcè est *θλίσιν*, Latine est tribulationem: nos verò interpretati sumus pœnam, quam Deus propter peccata infligit.
9. Per Angelos virtutis intelligit eos, qui futuri sunt ministri potentie suæ in die illa iudicij.
10. Per eos, qui non nouerunt Deum, denotat infideles, quorum infidelitas culpæ imputatur.
11. Græci putant, idè dixisse Paulum puniendos esse eos, qui non obediunt Euangelio, hoc est, qui non credunt prædicationi illius, vt ostenderet multo maiori ratione puniendos esse eos qui impediunt fidem illius. Ego verò existimo de vtriusque intellexisse.
12. In Græco est *ὁλεθρον αἰώνιον*, Latine interitum æternum, sensus autem eodem recidit; nam pœnæ illæ futuræ sunt æternæ, & in interitu, seu morte spirituali.
13. *A facie Domini*, aliqui interpretantur à furore, nam in facie ira, & furor agnoscitur Psal. 50. *Auerte faciem tuam à peccatis meis*, hoc est, *furorem tuum*. Psal. 20. *Pones eos, vt cibus ignis in tempore iræ tuæ; Dominus in ira sua conturbabit eos*, & c. vbi per vultum furor significatur. Theophylactus, Oecumenius cum Chrysofomo ita explicant, vt significet Paulus summam facilitatem, & quam sine labore damnati luent pœnas sui peccati, videlicet solo aspectu faciei Domini. Ego verò puto denotari per faciem præsentiam iudicij proferentis sententiam, & ideo addidisse Paulum, & à gloria virtutis eius, quia nimirum non solum præsentia sua, sed etiam cum magna maiestate, & gloria, sicut supremus iudex in throno suo sententiam dicturus est.
14. Hunc numerum addidimus eo quod fides sola non sufficit ad iustificationem, & beatitudinem consequendam.
15. Glorificari Christum in Sanctis, idem est, quod propter iustorum salutem, & præmium, gloriam illi ab hominibus tribui, quia nimirum gloriosum ipsum ob hanc causam prædicabunt.
16. Admiratio hoc loco sumitur pro laude, pro qua interdum vsurpari notauimus 3. part. disputat. 62.

cap. 4. & ita hoc loco admirabilis idem est, quod laudabilis.

17. Reddit causam eius quod proximè dixerat.

18. Quod ait Paulus in illo die, Theophylactus, & Theodoretus ita explicant vt in illo die iudicij, Deus mirabilis appareat, & ita referunt non ad id, quod proximè, sed quod remotè præcesserat: qui sanè sensus contextui vix quadrare potest. Oecumenius verò ita, vt sensus sit, in illa die futurum manifestum, quod Thessalonicenses credidissent, cum essent multi alij, qui fidem simularent.

19. Illud in quo, non est referendum ad diem, quasi sensus sit, in illo die, sed ad rem de qua agebat.

20. Per voluntatem, intelligit Paulus antecedentem, quæ dicitur desiderium nostræ salutis, & perfectionis sicut in paraphrasi explicauimus. De qua voluntate multa diximus, i. part. disp. 83. cap. 3.

21. Opus fidei aliqui interpretantur, confessionem. Theodoretus, & Theophylactus exponunt tolerantiam in laboribus, & persequutionibus, quæ quidem nascitur ex fide, & spe, quem sensum multò magis contextui quadrare existimo. Oecumenius expendit, quod non dixerit Paulus fidem, sed opus fidei; non tamen explicat, quid denotare voluerit.

22. In virtute, vt Græci explicant, idem est, quod in potentia, & robore, nimirum gratiæ collatæ à Deo. Præpositio autem in hoc loco idem est, quod per, quod frequens in Paulo esse notauimus 3. part. disp. 94. capite 2.

23. Per clarificationem Dei, hoc loco intelligit Paulus laudem, & gloriam Deo tribuendam.

24. Contra verò per clarificationem nostram, denotat beatitudinem quam sumus consequuturi in societate Sanctorum.

ARGUMENTVM

CAPITIS II.

Am verò Paulus in hoc capite confutat falsam opinionem, quam suasionem aliquorum, Thessalonicenses de aduentu Antichristi conceperant: occasione cuius iterum ad eos hanc posteriorem epistolam scripsit, vt in argumento illius notauimus, & vera signa atque indicia aduentus Antichristi describit.

CAPVT II.

PARAPHRASIS.

1 **R**Ogamus autem vos fratres, per aduentum Do-
2 mini nostri Iesu Christi, & nostræ congrega-
3 tionis in ipsum, vt non citò moueamini à vestro
4 sensu, neque terreamini, neque per Spiritum, ne-
5 que per sermonem, neque per epistolam, tanquam
6 per nos missam, quasi initet dies Domini. Ne quis
7 vos seducat vllò modo: quoniam nisi venerit disces-
8 sio primùm, & reuelatus fuerit homo peccati, filius
9 perditionis, qui aduersatur & extollitur, supra omne
10 quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita vt in tem-
11 plo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus. Non
12 retinetis quod cum adhuc essem apud vos, hæc dice-
13 bam vobis? Et nunc quid detineat scitis, vt reue-
14 letur in suo tempore. (Nam mysteriū iam operatur
15 iniquitatis; tantum vt qui tenet nunc, teneat, donec
16 de medio fiat.) Et tunc reuelabitur ille iniquus, quē
17 Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, & destruet
illustrationē aduentus sui eum, cuius est aduentus
secundum operationem Satanæ; in omni virtute, &
signis, & prodigiis mēdācibus, & in omni seductione
iniquitatis iis qui pereunt; eo quod charitatem veri-
tatis non receperunt, vt salui fierent. Ideo mittet illis
Deus operationem erroris, vt credant mendacio: vt
iudicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed
conferentur iniquitati. Nos autem debemus gratias
agere Deo semper pro vobis, fratres dilecti à Deo,
quod elegerit vos Deus primitias in salutem, in sancti-
ficatione Spiritus, & in fide veritatis. Ad quod &
vocauit vos per Euangelium nostrum, in acquiritio-
nem gloriæ Domini nostri Iesu Christi. Itaque fra-
tres state, & tenete traditiones quas didicistis, siue
per sermonē per epistolam nostram. Ipse autem Do-
minus noster Iesus Christus, & Deus, & Pater noster
qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam,
& spem bonā in gratia exhortetur corda vestra, &
confirmet in omni opere, & sermone bono.

Hortamur autem 1 vos fratres, & obsecramus per ad-
uentum Domini nostri Iesu Christi, 2 & Sanctorum
nostrorum in ipsum congregatorum, quos & eo eū venturos
quoque iam vobis scripsimus, ne citò moueamini ab ea opi-
nionē, & sententiā, quam de aduentu Christi à nobis edocti
tenetis. 3 Neque falso timore terreamini decepti ab aliquo
4 quasi Propheeta sermonis 5 predicatione, & suasionē ali-
cuius, aut epistola aliqua 6 nomine nostro ad vos missa,
quasi iam initet dies aduentus Domini ad iudicandum, 7
neque vllò alio modo in hac re vos seducat. Quoniam nisi
prius 8 venerit Antichristus, qui faciet homines à Deo de-
ficere, & Apostatari, & manifeste apparuerit homo ille, 9
qui omnem operationem peccati in se suscipiet, & 10 se
ipsum, & alios multos perdet, 11 qui non tantum vero nu-
mini, sed falsis etiam diis, & idolis quæ di dicuntur, & ve-
tales coluntur, aduersabitur, & super illa ita extollitur, vt
nihil aliud, vt Deum coli patiatur, sed ipse 12 in templis
ubi Deus ab omnibus fidelibus colitur, publicè sedeat, &
collocetur docens se solum verum Deum esse, & vt talem
adorari debere, non veniet Christus ad iudicandum. 13
Non retinetis memoria, quod agens apud vos, dicebam
vobis, 14 non venturum Christum, nisi prius Antichristus
venerit? 15 quid autem nunc impedimento sit, & detineat,
quominus Antichristus veniat, 16 & suo tandem tempore
manifeste appareat, bene notis. (17 Dixi autem vt ma-
nifeste appareat: suo tempore: nam 18 typus, & figura An-
tichristi nunc certè in mundo est, & operatur, siquidem
multi sunt Antichristi, qui membra sunt diaboli, & ipsius
Antichristi, qui in fine mundi venturus est, mores sētantur,
ipse autem nondum venit, nec manifeste apparuit) 19 id
autem, quod detinet, & impedimento est, quo minus An-
tichristus veniat, & in mundo manifestetur, tantum est, vt
filius Dei prædestinatus, qui nunc veram fidem, & charitatem
tenet, eam retineat, & in ea vsque ad mortem perseverent
20 donec vitam finiānt, 21 qui tamen aliquando aduentum
Antichristi à charitate, & fide Christi deserent. 22
Tunc autem

Tunc autem cum impletus fuerit numerus hic prædeſinatorum: manifeſtè veniet, & reuelabitur ille iniquus homo, & Antichriſtus, quem Dominus Ieſus interficiet 23 ſolo verbo oris ſui, & maiestate gloria, in qua adueniet, deſtruet eum. Cuius aduentus 24 ope Satanae efficae erit exhibendo omnem potentiam, ſigna, & prodigia mendacia, & ſeducendo 25 quoniam modo eos, qui peribunt, & damnabuntur, eo quod 26 Chriſtum, qui eſt vera charitas erga nos, non recipient. Quia de cauſa Deus permittet eos errare, 27 & credere falſa prædicationi ipſius Antichriſti, 28 & ita non ſolum punientur, ſed in ſto Dei iudicio iudicati pœnas luent, omnes quotquot non receperunt Chriſtum, neque veritati crediderunt: ſed iniquitatem, & Antichriſtum ſequuti ſuerunt. Nos autem debemus Deo gratias agere ſemper pro vobis fratres ad eum dilecti, quod vos elegerit 29 veluti primos, & præcipuos 30 ſaluandos elegerit 31 per ſanctificationem ſpiritus, & fidem veritatis 32 in quam ſanctificationem, & fidem vocauit vos media uia Ewangely prædicatione, 33 vt gloriam cum ipſo Chriſto conſequeremini. Ergo fratres in cœpto perſeuerate, & memoria retinete, atque opere ſequimini 34 traditiones, quas eſt hæc de aduentu Antichriſti, quas à me ſive verbo, ſive ſcripto didicisti: ipſe autem Dominus noſter Ieſus Chriſtus 35 Deus, & Pater noſter, qui dilexit nos, & conſolatus eſt vos æterna conſolatione, que eſt in ſp̄e æternæ gloriæ 36 per gratiam, 37 conſoletur, & conſolatione exhortetur, & moueat corda veſtra ad omne opus, & ſermonem bonum, atque in eo 38 viſque in finem conſeruet.

A N N O T A T I O N E S.

1. Rogamus poſitum fuiſſe pro eo, quod eſt exhortamur, notauit Theodoretus, & Theophylactus.
2. Per congregationem intelligit Paulus, ſanctos omnes, quos dixerat in præcedente epiſtola cap. 4. futuros cum Chriſto in aduentu illius, ſicut in paraphraſi explicuimus. Neque enim Paulus exhortatur ſolum per congregationem, ſed per aduentum congregationis: non enim dixit, & per noſtram congregationem, ſed & noſtram congregationis, ſcilicet aduentum, de quo antea dixerat.
3. Quamuis in præcedente epiſtola cap. 4. ſerio Theſſalonicenſibus Paulus ſuaſiſſet vt cauti, & prouidi eſſent pro aduentu Domini, eo quod ſicut fur inopinato tempore venturus ſit: tamen in hoc capite non vult Paulus vt vano, & falſo timore aduentus Domini terreantur: vt non illud valde conueniens eſt, ita etiam hoc non parum nocere poſſet. Et ideo addidimus in paraphraſi illud, falſo timore.
4. Per ſpiritum Græci intelligunt ſpiritum nequam, hoc eſt, dæmonem, per quem Pſeudoapostoli loquebantur: alij intelligunt fictam reuelationem, aut ficta ſpiritus ſancti miracula. Mihi placet expoſitio paraphraſis, vt per ſpiritum intelligatur Propheta, ſicut prophetiæ ſpiritus, non verus, ſed apparens.
5. Per ſermonem intelligit Paulus vocis prædicationem, & ſuaſionem.
6. Per epiſtolam non quamcunq; intelligit, ſed miſſam nomine ipſius, ſicut in paraphraſi.
7. Excludit omnem alium modum, quo in hac re decipi poterant.
8. Nomine diſceſſionis aliqui intelligunt defectionem à Romano Imperio. Non quod ſtatim venturus eſſet Antichriſtus, ſed quod non antea, quam deſiceret. Græci autem, & recentiores nonnulli intelligunt Antichriſtum ipſum, quorum interpretationem ſequuti ſumus in paraphraſi.
9. Græci omnes explicant hominem peccati, eo modo, quo nos in paraphraſi.
10. Filius perditionis dicitur, homo perditus, phraſi Hebraica, ſicut ſæpe monuimus.
11. Senſus, quem in hoc numero ſequuti ſumus, eſt omnium Græcorum, & colligitur non obſcurè ex illis verbis, *ſuper omne quod dicitur Deus, &c.* per quæ denotatur idola, & falſi Dij, his enim omnibus aduerſabitur etiam Antichriſtus, vt ipſe ſolus tanquam verus Deus colatur, ſicut ex contextu ipſo patet, ita Irenæus, Cyrillus Hieroſolymitanus, locis citandis numero ſequenti.
12. Templum aliqui interpretantur Hieroſolymitanum, quod dicunt ab Antichriſto reædificandum: quod videlicet in eo ſeſſurus ſit, & tanquam Deus ab hominibus colendus. Ita Irenæus lib. 3. aduerſus hæreſes cap. 6. & lib. 5. cap. 25. Cyrillus Hieroſolymitanus catecheſi 15. & Damascenus lib. 4. de fide cap. 27. Anſelmus verò per templum intelligit animas hominum, in quibus Antichriſtus ſeſſurus erit, & ab eis etiam adorandus. Auguſtinus libr. 20. de ciuitate capite 19. cenſet per templum non denotari locum, in quo ſeſſurus ſit Antichriſtus, ſed eo loco ſignificari Antichriſtum cum ſuo populo, & ita non eſſe legendum, *in templo, ſed in templum*, ac ſi Paulus diceret, Antichriſtum ſeſſurum, vt templum, ſeu vt Eccleſiam, quaſi ipſe cum ſuo populo Eccleſiam facturus ſit. Mihi placet expoſitio Græcorum, quam in paraphraſi expoſi, vt nomine templi intelligatur quodcumq; templum, in quo tanquam Deus colendus erit Antichriſtus.
13. Græcè eſt ἠμνηſίς *vere*, Latine non meministi, ſeu memoriam retinetis, atque hinc conſtat de hac re Paulum iterum Theſſalonicenſes verbo monuiſſe, cum apud eos fuit. Addidimus autem illud memoria, vt exprimeremus ſenſum Pauli.
14. Id quod Theſſalonicenſibus dixerat Paulus, & de quo dicit, non retinetis, expoſiſſimus num. illo 15.
15. Pro eo, quod vulgatus habet, quod detineat, Græcè eſt τὸ κατέχον, hoc eſt, impediens, ſive impedimentum: eſt autem locus non parum difficilis, quem Aug. li. 20. de ciuitate Dei cap. 19. ſe nescire fatetur: Græci duas referunt expoſitiones. Prior eſt, vt id quod impediēbat aduentum Antichriſti, eſſet Romanum imperium, quo perſeuerante Antichriſtus non eſſet venturus. Et hanc ſequitur Chryſoſtomus, & ceteri Græci magis probare videntur. Poſterior eſt, vt id quod impedit, ſit ſpiritus ſanctus, quo autem pacto hoc impedimentum ad ſpiritum ſanctum pertineat, Theophylactus explicat ratione præſcriptionis: nos autem in paraphraſi ratione gratiæ externæ protectionis, quam expoſiſſit Paulus num. 19.
16. Illud, vt reueletur in ſuo tempore, non refertur ad verbum *ſciitis*, ſed ad illud, & nunc quid detineat, & id eodē verbum *ſciitis*, poſtpoſuimus. Præterea particula *vt*, non denotat hoc loco cauſam finalem, ſed euentum: quia euentus Antichriſti non eſt voluntatis, & intentionis Dei. Quando autem *vt*, denotet cauſam, quando autem euentum, ex profeſſo tractauimus prima part. diſp. 95. cap. 7.
17. Totum hunc numerum legimus per parentheſim, & aliqua verba proximè præcedentia repetiuimus, vt explicarem connexionem partiçulæ cauſaliſnam.
18. Myſterium aliqui legunt in caſu accuſandi, qui verò in caſu nominandi; vt ſcilicet Antichriſtus in ſuis diſcipulis operetur iam falſam religionem, quæ eſt myſterium iniquitatis; vel Antichriſtus, qui futurus eſt myſterium iniquitatis, per ſuos diſcipulos iam operetur. Caietanus legit in caſu accuſandi, ſed per myſterium intelligit complementum iniquitatum Imperij Romani, quod putat vocari myſteriũ, quia ſolum Deo

notum sit: vt sensus sit. Non aliter impediri nunc aduentum Antichristi ab Imperio Romano, nisi quia operatur interim complementum iniquitatum, vt tandem illis completis veniat: Antichristus, Oecumenius, & Theophylactus, & autor commentariorum apud Ambrosium, per mysterium intelligunt Neronem, & legitur in casu nominandi in hunc sensum, vt Nero qui esset typus Antichristi, tunc operaretur. Theodoretus verò intelligit omnes hæreticos, qui falsam doctrinam, & religionem docebant, quod vocari putat mysterium, quia erant typus, & figura ipsius Antichristi, eius mores imitantes. Quæ expositio mihi placet, eo quod mysterium opponat Paulus manifestæ reuelationi, & apparitioni Antichristi: ex quo sequitur per mysterium intelligere Paulum Antichristum in vmbra, & figura, nondum manifestum, qua ratione Ioannes I. epist. cap. 2. dixit, *Et nunc Antichristi multi facti sunt*, & infra, *Quis est mendax, nisi is, qui negat quoniam Iesus est Christus, hic est Antichristus*.

19. Explicat in hoc numero Paulus, quid sit id, quod detineat, & impedimentum sit, quominus veniat Antichristus, & refertur ad id, quod dixit nu. 17. nu. autem 19. & 20. legimus per parenthesis, vt contextus melius apparet. Aduerbium autem *tantum*, putat Caietanus coniungendum esse cum præcedentibus, vt sensus sit, *nam qui iam detinet, iam operatur solum iniquitatis mysterium*, & ita censet aduerbium *tantum*, commate disjungendum esse à sequentibus; sensus tamen valde extortus est, & multò melius cæteri expostores coniungunt cum sequentibus, hoc modo, *tantum vt qui tenet, nunc tenet*. Per id autem, quod detinet, intelligunt Theophylactus, Oecumenius, & Chrysofomus, Romanum Imperium in hunc sensum tantum vt quod impedit aduentum Antichristi, impediatur, donec è medio tollatur impedimentum, videlicet Romanum Imperium. Verum cum iam finitum fuerit Romanum Imperium, & nondum Antichristus venerit, non videtur, quo pacto id sit, quod impediatur aduentum eius. Alij (vt refert Theophylactus) intelligunt æternam præfinitionem Dei, sed ij non explicant, quid significet illud, *domec de medio fiat*. Mihi tamen maximè placuit expositio paraphrasis, vt id, quod detinet, sit gratia protectionis externæ perferentiam iustorum: sicut autem non venit Antichristus propter iustos, qui in aduentu eius deficerent, nec persecutiones eius ferrent, sic etiam propter alios breuiabuntur dies Antichristi, iuxta illud Matt. 24. *Sed propter electos breuiabuntur*. Porro tenere hoc loco, non est idem, quod detinere, vt Græci putant, sed idem quod tenere fidem, & charitatem, iuxta illud Apocal. 3. *Tene, quod habes*.
20. De medio fieri, hoc loco idem est, quod è medio tolli, & mori, seu vitam finire, vt in paraphrasi, & referri debet ad eum, de quò dixerat, *vt qui tenet*.
21. Addidimus hunc numerum ad explicandam gratiam externæ protectionis, quæ detinet aduentum Antichristi: nam gratia Dei non mediocri est, vt is, qui aduentu Antichristi à charitate, & fide deficeret, ante aduentum vitam finiat, qualem gratiam agnouit sapiens Sapientiæ 4. *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius, &c.* de quo genere gratiæ fufius tractauimus I. part. disp. 67. cap. 4. ex mente Augustini, vbi latè tractatum fuit à nobis eo loco de ipsius mente.
22. *Tunc*, eo loco secundum sensum Græcorum, & autoris commentariorum apud Ambrosium refertur ad tempus, quo fuerit finitum Imperium Romanum, & sic refert Caietanus, ita tamen vt non affirmet tempore proximè sequente venturum Antichristum, sed denotet non antea venturum. Græci verò non expendunt vim huius aduerbii: ego verò puto referendum ad tempus, quod in paraphrasi exposuimus, ita vt proximè post illud venturus sit Antichristus.
23. *Spiritus oris Christi*, denotat verbum, quod spiritu oris eius firmabitur, iuxta illud Psalmi 32. *Et spiritus oris eius omnis virtus eorum*, hoc est verbo eius. Ita vt significet Paulus summam facilitatem, & potentiam, qua Christus sine labore aduersus Antichristum pugnavit, redundat autem in hoc num. vox *eum*.
24. Operatio Satanæ hoc loco denotat auxilium, & opem illius: ponitur autem verbum *esset* præsentis, *pro erit*, futuri, & ita nos exposuimus.
25. Per omnem seductionem intelligit Paulus omnem modum seducendi: vitur autem in hoc numero verbo præsentis pro verbo futuri, vt frequens illi est, & ita sumus interpretati.
26. Charitas veritatis, idem est quod vera charitas, & hanc esse Christum, docent Græci patres in hunc locum.
27. Verbum *immitet*, quo vitur Paulus, accipiendum est secundum permissionem tantum, vt in paraphrasi: per mendacium autem intelligit falsam prædicationem Antichristi.
28. Non dixit Paulus *punientur*, sed *inducuntur*, vt denotaret eos pœnas soluturos secundum iustum Dei iudicium.
29. Nonnulli codices Græci habent *ἀπὸ ἀρχῆς*, hoc est, ab initio: alij autem *ἀπ' ἀρχῆς*, hoc est, primitias: vocat autem Paulus primitias præcipuos fructus; nam fructuum primitiæ præcipuæ esse solent.
30. In salutem, *idem est*, quod saluandos.
31. Ostendit media diuinæ electionis, per quæ Deus homines ad salutem eligit, & perducit.
32. *Ad quod*, idem est, quod ad quam sanctificationem, & fidem, refertur enim ad id, quod proximè præcesserat.
33. Adquisitionem gloriæ aliqui referunt ad ipsum Deum in hunc sensum, vt ipse adquisiturus sit sibi electos in gloriam suam cum Christo. Ita Oecumenius expressè; & indicat Theophylactus. Mihi placet expositio paraphrasis, quam habent etiam Gagneius, & Caietanus.
34. Hic locus efficax est ad probandum contra hæreticos nostri temporis traditiones, quas non scriptas, sed verbo tantum Ecclesia accepit à Christo, & ab Apostolis, quem recentiores contra hæreticos disputantes expendunt.
35. Deus, & Pater hoc loco non accipitur pro prima persona Trinitatis, sed pro Deo communi tribus personis, cuius nos filij adoptiui sumus, & ita conuenit ipsi Christo.
36. Præpositio in hoc loco vsurpatur pro *per*, sicut etiam num. 23.
37. Gracè est *ἡ καταλύσις*, hoc est, consoletur, noster autem vulgaris vertit exhortetur, eo quod Paulus hoc loco non ad solam consolationem, sed ad exhortationem respexit. Et ideo nos explicuimus *consolatione exhortetur*: nam consolatio plurimum etiam iuuat ad exhortationem.
38. Confirmatio in omni opere bono, denotat hoc loco perseverantiam, & ideo nos addidimus *in finem*, vt eam significaremus.

A R G V M E N T V M.

C A P I T I S III.

Postquam admonuit Paulus, ut Thessalonicenses pro Euangelij prædicatione, quam ipse susceperat, orarent, & liberarentur etiam ipsi ab inquietis, & malis hominibus, exhortatur eos, ut otiosos homines deuenient, & seipsum, ut exemplum imitandum eis praeponit.

C A P V T III.

P A R A P H R A S I S

DE cætero fratres, orate pro nobis, ut sermo Dei currat, & clarificetur, sicut & apud vos: & ut liberemur ab importunis, & malis hominibus; non enim omnium est fides. Fidelis autem Dominus est, qui confirmabit vos, & custodiet à malo. Confidimus autem de vobis fratres in Domino, quod quæcunque præcipimus, & facitis, & facietis. Dominus autem dirigat corda vestra in charitate Dei, & patientia Christi. Denuntiamus autem vobis fratres in nomine Domini nostri IESU Christi, ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè, & non secundum traditionem, quam accepit à nobis. Ipsi enim scitis, quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam non inquieti fuimus inter vos, neque gratis panem manducauimus ab aliquo, sed in labore, & in fatigatione nocte, & die operantes, ne quem vestrum grauaremus. Non quasi non habuerimus potestatem; sed ut nosmetipsos foris daremus vobis ad imitandum nos. Nam & cum essemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis; quoniam si quis non vult operari, nec manducet. Audiuius enim inter vos quosdam ambulantes inquietè, nihil operantes, sed curiosè agentes. Iis autem qui eiusmodi sunt, denuntiamus, & obsecramus in Domino IESU, ut cum silentio operantes, suum panem manducent. Vos autem fratres, nolite deficere benefacientes. Quod si quis non obedit verbo nostro, per epistolam, hunc notate; & ne commisceamini cum illo, ut confundatur: & nolite quasi inimicum existimare, sed corripite ut fratrem. Ipse autem Deus pacis det vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis. Salutatio, mea manu Pauli: quod est signum in omni epistola, ita scribo. Gratia Domini nostri IESU Christi cum omnibus vobis. Amè. *pi vobis, ut quietaretis otiosos: audiui enim inter vos quosdam* 21 *otiose viuere, nihil operantes, 22 quod alicuius momenti sit, 23 sed satagentes, & rebus inanibus nimium intendentes, iis autem, qui eiusmodi sunt denuntiamus & obsecramus per Dominum Iesum, ut cum silentio, & quiete operantes panem suum sibi conseruent, & manducent. Vos autem fratres, perseuerate in benefaciendo aliis, quod si quis non obediret precepto, & verbis nostris, qua per nostram epistolam ad vos scribimus, hunc notate, ne cum eo communicetis, ut erubescat: nolite 24 tamen, ut inimicum eum habere, & tractare, sed corripite ut fratrem. Ipse autem Deus 25 auctor pacis largiatur vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis. 26 Ne autem vos aliqui falsa aliqua epistola nomine meo scripta decipiat, salutatio manu mea scripta, 27 qua est signum, & quasi subscriptio in omni mea epistola sub fine 28 ita se habet. 29 Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.*

Ceterum 1 fratres orate pro nobis, ut prædicatione Euangelij, quam suscepimus, 2. sine offensione currat, 3 & magnificetur, sicut & apud vos 4 hæcenus euangelizauimus, & magnificata est. Tum etiam ut 5 omnes, qui Euangelio credimus, liberemur ab 6 inconstantibus in fide, & malis hominibus qui nos specie pietatis decipere conentur: non enim omnibus hominibus, etiam si boni, & Christiani appareant, 7 fidendum est: 8 Deus autem talis est, ut neminem decipere possit, & cui ideo ex corde fidendum sit, qui incepto vos confirmabit usque in finem, & custodiet, ne ab aliquo huiusmodi decipiamini, 9 credimusque de vobis, qui in Domino estis fratres nostri, 10 quod quæcunque, siue scripto, siue etiam verbo præcipimus, 11 facitis: & confidimus quod ea facietis. Dominus autem corda vestra per rectum tramitem charitatis, & iustitiae, 12 instar Christi, seu perseverantiae usque in finem incedere faciat. Id autem vobis fratres denuntiamus, & præcipimus in nomine, & autoritate Domini nostri IESU Christi, ut euitetis omnem hominem, qui in eadem religione, & fide vobiscum communicare videtur, 13 otiose tamen, & non secundum traditionem, quam à nobis 14 accepit, viuente. Bene enim nostis, in quo oporteat, ut nos imitemini: neque enim otiosi fuimus inter vos, neque absque labore, & merito panem 15 ad manducandum ab aliquo accepimus: sed assidue labore, & fatigatione noctu, & interdum operantes 16 subsidium nobis comparauimus, ne cui vestrum oneri essemus, alimenta ab eo accipientes. Non quod potestatem non habuerimus accipiendi à vobis necessaria pro vitæ sustentatione, sed ut in nobis ipsis exprimeremus formam, & normam viuendi, secundum quam nos imitauerimus: 18 nec solum re ipsa huius rei vobis præbimus exemplum, sed etiam verbo id sapius monuimus. Nam cum essemus apud vos id verbo denuntiabamus vobis, 19 quod si quis non vult laborare, sed otiosus esse, ei cibum non præbeatis: 20 dixi autem & præcepimus, ut qui non vult laborare, nec manducet. Vos autem fratres, perseverate in benefaciendo aliis, quod si quis non obediret precepto, & verbis nostris, qua per nostram epistolam ad vos scribimus, hunc notate, ne cum eo communicetis, ut erubescat: nolite 24 tamen, ut inimicum eum habere, & tractare, sed corripite ut fratrem. Ipse autem Deus 25 auctor pacis largiatur vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis. 26 Ne autem vos aliqui falsa aliqua epistola nomine meo scripta decipiat, salutatio manu mea scripta, 27 qua est signum, & quasi subscriptio in omni mea epistola sub fine 28 ita se habet. 29 Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

A N N O T A T I O N E S.

1. De cætero est, particula concludentis.

2. Illud sine offensione addidimus, ut sensum Pauli magis explicarem.

3. Græce est *δοξάζεται*, Latine glorificetur, seu illustretur, aut magnificetur.

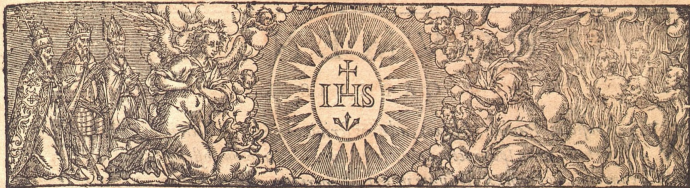
4. Ea quæ addidimus, tacite continebantur in illis verbis Pauli sicut, & apud vos.

5. Sub verbo, liberemur, comprehendit seipsum, & reliquos.

6. Pro importunis Græce est *ἀπόρων*, hoc est inquietis, quinimirum, nunquam in eodem loco permanent, & hi inconstantes esse dicuntur; ideo interpretati sumus in paraphrasi *inconstantibus in fide*, hi autem importuni fidelibus esse solent, & ideo vulgare *importunis* conuertit.

7. Illud, *non enim omnium est fides*, expositores Græci de fide actiue explicant in hunc sensum: ut dicat raulus: non omnes, qui se fingunt Christianos, vere credere, & fideles esse: ego vero putō accipi fidem passiuè

- passive sicut in paraphrasi: sic enim particula causalis recte coheret, cum præcedentibus ut patet, alio autem modo difficulter aptari potest. Adde etiam quod verba, sequentia per sensum aduersatiuum prædictam interpretationem maxime confirmant.
8. Cum dixisset non omnibus hominibus fidendum esse, opponit eis Deum fidelem, cui plane fidendum sit, eo quod neminem decipere velit, nec possit.
9. *Confidimus* comparatione præsentis vsurpatur, pro *credimus*: comparatione vero futuri in propria sua significatione, & ita in paraphrasi utrunque expressimus.
10. *Quoniam* hoc loco capitur pro *quod*, sicut etiam *quia*, interdum hoc modo vsurpari solet.
11. Verbum *confidimus*, reliquimus hoc loco in propria significatione cum futuro *facietis*.
12. Per patientiam Christi intelligit Paulus perseuerantiam, quæ per spem, & patientiam in aduersitatibus confirmatur; addidit autem *Christi*, non tantum quia est donum Christi, sed quia maximum, & illustre patientiæ exemplum Christus nobis præbuit, & ideo diximus *instar Christi*; ita Theophylactus, qui alio etiam modo hunc locum explicat, ut dicatur patientia Christi, quia per illam expectamus Christum.
13. *Pro inordinate* Græcè est *ἐτάκτως*, quod significat *extra ordinem*, verbum autem *ἐτάκτω* est militare, denotans de classe se subducere, interdum autem luxuriose viuere, hic autem Paulus vsurpauit pro *otiose*, ita Græci Patres accipiunt Theophylactus, OEumenius, putat autem Theophylactus, hos dici inordinatos, generali quadam ratione; quia cum otiose viuunt, non sequuntur ordinem à Deo præstitutum; ego vero puto pro *otiose* vsurpari, quia qui luxuriose viuunt, valde otiosi sunt, & hoc eodem modo idem nomen vsurpari à Paulo in priori epistola cap. vlt. num. 33. ibidem notauimus; per fratrem autem intelligit Paulus hoc loco hominum Christianum, de quo vult ut curam habeant Thessalonicenses; non autem de gentilibus. Porro autem hoc loco Paulum loqui de otiosis, quos dicit corripiendos, patet, quia alioquin non proponeret se in exemplum contra illos, quod nunquam otiosus fuerit, ut victum sibi quæreret manibus suis, etiam si prædicationem Euangelij operam daret.
14. Per traditionem hoc loco intelligit non illam de Antichristo, sed eam, quæ erat de non otiose viuendo ut patet ex num. 19. cuius doctrinæ etiam meminit in priori epistola cap. 2.
15. Panem ab aliquo manducare, idem est quod ab aliquo ad manducandum accipere.
16. Aliqua verba huius numeri suppleuimus in paraphrasi, nam hic sensus tacite in verbis Pauli continebatur.
17. Eadem ratione suppleuimus, aliqua in hoc numero.
18. Totum num. 18 etiam suppleuimus, ut explicarem contextum, & vim causalis particula *nam*.
19. Aduerbium *quoniam*, ponit pro *quod*, sicut etiam num. 10. illud vero *non manducet*, idem est quod non accipiat à vobis cibum; hoc enim tantum prohibere potuit illis Paulus, non autem quod ipse non manducaret panem, quem habebat.
20. Aliqua in hoc numero suppleuimus sicut in num. 18. ob eandem rationem.
21. *Inquiete* in hoc numero eodem modo vsurpatur, quo *inordinate* in num. 13. pro *otiose*, est enim eadè vox Græca, & conuenit maxime hæc interpretatio cum præcedentibus, & sequentibus; manifestum enim est in hac epistola loqui Paulum aduersus otiosos.
22. Addidimus illud *quod alicuius momenti sit*, quia certum est otiosos etiam homines non vacare ab omni actione, id enim fieri non potest, sed tantum ab actione vtili, id quod sequenti numero magis explicat Paulus.
23. Curiose agentes, Græcè est *ἀεργαζόμενοι*, quæ vox Latine reddi potest *sat agentes*, satagere autem interdum est aliquid inutiliter agere, quod quidem recte dici potuit à vulgato *curiose agere* nam otiosi homines, & qui nihil vtile & alicuius momenti operantur curiositati potius student.
24. Particulam *et*, per aduersatiuum exposuimus, hanc enim vim hoc loco habere videtur.
25. *Deus pacis* ponitur pro eo quod est Deus autor pacis.
26. Addidimus verba quædam ut explicarem finem, ob quem Paulus dicat *salutatio mea*, &c. ut autem notat Caietanus pronomen *mea*, est in casu auferendi, & conuenit cum manu, & ideo nos postposuimus hoc modo *manu mea*.
27. Omisimus vocem *Pauli*, quia redundat, & addidimus, totum hunc numerum, ut sensum Pauli magis explicarem.
28. Pro eo quod ait Paulus, *ita scribo*, interpretati sumus, *ita se habet*, ut conueniret cum eo quod præcessit *salutatio manu mea*. Hæc salutatio habetur etiam in priori epistola: & in epistola ad Colossenses, vbi etiam dicitur: *salutatio mea manu Pauli*. Dicitur autem *manu mea*, nam cum ipse totam epistolam manu aliena scribere soleret, & initio illius seipsum nominaret, eam non subscribebat nomine & manu, sed propria manu pro nomine suo subscribebat ita, *gratia Domini nostri Iesu Christi*; nam si propria manu hanc salutationem subscriberet, aut totam epistolam propria manu scribere debebat, aut facile multi decipi possent per epistolam nomine ipsius scriptam: & certè nullus hæc epistolam scripsit, qui aliquod signum propria manu in ea non scriberet, si posset; quamuis autem prædicta salutatio præmitteretur à Paulo initium cuiuscunque epistolæ, tamen in fine eam etiam propria manu scribebat, aut his verbis, aut similibus eam habebat in epistola ad Romanos, nisi quod post illam addidit plura alia verba, quæ ut ego existimo, simul cum salutatione propria manu scripsit Paulus: Porro autem non propria manu; sed aliena ipsum consueuisse scribere patet ex epistola ad Galatas cap. 6. *Videte qualibus literis scripsi vobis mea manu*, quasi id peculiaris erga eos amoris indicium esset; quod quidem non dixisset si id in more haberet; & ex hoc loco colligitur illud *mea esse* in casu auferendi, & conuenire debere cum manu, sicut in hoc numero notauimus. Et id omnino conuincit Græcus textus, in quo nullo modo cum salutatione conuenire potest illud pronomen.
29. Hæc est salutatio scripta propria manu Pauli pro subscriptione totius epistolæ.

PARAPHRASIS, ET ANNOTATIONES

IN EPISTOLAM AD
HEBRÆOS.

ARGUMENTVM TOTIVS EPISTOLÆ.

PRÆTERMISISSIS controuersis circa hanc epistolam, nempe de autore illius, de auctoritate, quam inter libros Canonicos habet, & de idiomate, quo fuit conscripta, quæ ab aliis nostrate doctissimè discussa sunt, & ab instituto nostro videntur aliena, qui germanum sensum solum eruere, & familiari stylo explanare contendimus: argumentum totius epistolæ de more prætermittere necessarium erit, in quo quidem assignando controuersiam quoque esse non dubito. Nonnulli putant eadem occasione hanc epistolam scriptam fuisse, qua & epistola ad Galatas, & ad Philipenses, & ea quæ est ad Titum, scriptæ fuerunt: nempe propter infirmos aliquos Iudæos, qui Moysen cum Christo coniungebant, & ideo Paulum tam longam de Christo, & de Sacerdotio ipsius, & de abrogatione Aaronici Sacerdotij disputationem assumpsisse, vt ostenderet eis iam Mosaicam legem omnino cessasse. Quem sensum secuti sunt Primasius, & Sedulius.

Ego tamen non legi in tota epistola vel minimum verbum, ex quo coniectare possem, Hebræos, ad quos scripsit Paulus, voluisse, sicut & Galatas Mosaicam legem, & cæremonias simul cum Christo retinere. Quare placet mihi sententia Chrysofostomi & Theophylacti qui censent, Apostolum scripsisse ad Hebræos Palestinæ, qui ob fidem, & religionem Christi multa, ac dura à suis patiebantur, vt constat ex cap. 10. cumque hæc mala possent à vera fide, & spe ipsos auocare, & nonnulli eorum lapsi essent, vt constat ex cap. 6. confirmat eos in fide, præsertim autem in spe Iesu Christi, ne ab incepto desistant, & retrocedant, cuius occasione Christum summum, & diuinissimum Sacerdotem Sacerdotibus Leuiticis multis de causis anteponit, vt in discursu epistolæ patebit.

ARGV

A R G V M E N T V M.

C A P I T I S I.

VT Apostolus Paulus Hebraeos, ad quos scribit, in fide, & doctrina, quam à Christo acceperunt, & in spe concepta confirmet, multis rationibus ostendit illis Christum verum Deum esse, sic enim ex dignitate illius eos exhortatur ad retinendum doctrinam traditam, vt patet ex initio capituli.

C A P V T I.

P A R A P H R A S I S

Multifariam, multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis: nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio, quem constituit heredem vniuersorum, per quem fecit & sæcula: qui cum sit splendor gloriae, & figura substantiæ eius, portansque omnia verbo virtutis suæ: purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram maiestatis in excelsis: tanto melior Angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit. Cui enim dixit aliquando Angelorum, filius meus es tu, ego hodie genui te: Et rursum: ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium? Et cum iterum introducit Primogenitum in orbem terræ, dicit: & adorent eum omnes Angeli Dei. Et ad Angelos quidem dicit: qui facit Angelos suos spiritus: & ministros suos flammam ignis. Ad filium autem: thronus tuus Deus in sæculum sæculi: virga æquitatis, virga regni tui. Dilexisti iustitiam: & odisti iniquitatem: propterea vixit te Deus, Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis. Et tu in principio Domine terræ fundasti: & opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt, tu autem permanebis: & omnes vt vestimentum veterascent: & velut amictum mutabis eos, & mutabuntur: tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient. Ad quem autem Angelorum dixit aliquando: Sede à dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum: Nonne omnes sunt administratorij spiritus, in ministerium missi propter eos, qui hæreditatem capient salutis?

scriptura Psal. 103. Qui facit Angelos suos spiritus, & ministros suos flammam ignis, vocat igitur spiritus Angelos, hoc est, nuntios, & ministros Dei, ad Christum autem dicit Deus in Psalmo 44, 18. Thronus tuus Deus in sæculum sæculi, virga æquitatis, virga regni tui, dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem, propterea vixit te Deus, Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis. Et Psalmo 101. Et in principio terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cæli, ipsi peribunt, tu autem permanebis, & omnes vt vestimentum veterascent, & velut amictum mutabis eos, & mutabuntur, tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient. 21. Demum nulli Angelorum dixit unquam Deus sicut dixit Christo: Sed à dextris meis quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Psal. 109. Nam Angeli 22 omnes verè sunt ministri Dei missi ab eo in ministerium animarum propter eos, qui vitam, & salutem æternam consequentur, ac proinde neuiquam Deus illis dixit sede à dextris meis.

A N N O T A T I O N E S.

1. Aduerbiū multifariè, quo vulgatus Latine vitur, in Græco est ποικίλος, quod idem est, ac si dicamus per patres; nam per vnum Prophetam Deus reuelauit quædam, per alium verò alia, & per vnum non reuelauit omnia.

2. Illud, multis modis, Græcè est, ποικίλως, denotat autem non aperte, sed per varia figurarum inuolucra Deum locutum fuisse nobis per Prophetas.

3. Aliqui codices Latini legunt nouissime, aliqui verò nouissimis, in Græco est ἐν ἑσχάτων τῶν ἡμερῶν τέτων, quod si verbum pro verbo reddas, idem est, atque in nouissimo dierum istorum. Emendata Sixti habet, nouissime diebus istis.

4. Quæ sunt in num. 4. addidimus tanquam antithesin eorum, quæ sunt in numeris præcedentibus, nam Christus hoc differt à Prophetis, quod singulis Prophetis non omnia fuere reuelata, neque palam, at verò Christus omnia palam nouit, & annuntiauit mundo.

5. Illud, hæredem vniuersorum, potius apud Oecumenium refertur ad diuinitatem, & putat idem esse eo loco, κληρονόμον, Latine hæredem, atque δημιουργόν, Latine opificem. Cæterum verbum illud constituit, manife

manifestus indicat verba illa referenda esse ad humanitatem Christi, per quam locutus est nobis deus nouissimis, ita vt eius dignitate opponat dignitati Prophetarum, quibus vna gens Iudæorum tantum in prædicationem designata est: Christo autem secundum humanitatem, vniuersæ gentes nationes, iuxta illud Psal. 2. *Postula a me, & dabo tibi gentes, &c.* nam licet ipse prædicatione sua per se ipsum non docuerit omnes gentes, tamen eas omnes sanguine suo redemit, & per Apostolos suos docuit.

6. Verba illa, vt sensit Chrysofostomus, referenda sunt ad diuinitatem, in hac enim Epistola contendit Apostolus ostendere hominem Christum esse verum Deum: illud autem per quem exponit Augustinus in hunc sensum, vt denotet filium fuisse ideam, per quam Pater condidit vniuersa, hoc autem, per appropriationem intelligendum est: Chrysofostomus verò, & alij in eum sensum intelligunt, quem in paraphrasi expressimus, quæ etiam ratione Græci dicunt Spiritum sanctum procedere à Patre per Filium.

7. Eo modo loquendi explicat Paulus modum, quo Christus secundum diuinitatem à Patre procedit, nimirum cum ab ipso generatione, & sine passione vlla sicut splendor à sole procedit, & ei æqualis est secundum durationem.

8. *Figura*, Græcè est *χαρακτήρ*, & Latine characterem dicimus, denotat autem formam expressam ex alio, siue notam alicui rei impressam.

9. *Substantiæ*, Græcè est *ὑπόστασις* de quo nomine multa diximus prima part. disp. 124. quomodo autem Filius sit imago Patris, non autem Spiritus sanctus, ostendimus eadem prima part. disp. 145.

10. Quod Latine transtulit vulgatus verbo Græcè non est *λόγος*, sed *σηματι*, & ita reddit sensum, quem diximus, idque notauimus 1. part. disp. 142. num. 33.

11. Quod vulgatus vertit Latine per participium præsentis *faciens*, Græcè denotatur per participium præteriti *ποίησάμενος*, hoc est, postquam fecit purgationem, & ideo interpretantur multi purgatione facta, quia prius fuit redimere genus humanum, quam Christum sedere ad dexteram Deitatis, vt ostendimus 3. part. disp. 89. tamen corpus tunc dictum est sedere ad dexteram Patris, cum gloriosum effectum est, hoc autem fuit peracta purgatione peccatorum. Cæterum quia sedere ad dexteram, per metaphoram denotat maximum honorem, quem humanitas Christi habuit, imò & consortium eiusdem dignitatis in eadem sede, sicut explicauimus in eadem disputatione ex mente Patrum, non opus est intelligere hanc sessionem fuisse post redemptionem, quia ab initio conceptionis suæ humanitas illa sedit ad dexteram Patris ratione vniõnis; si autem sequamur hunc sensum, debemus vocem illam *in excelsis*, referre ad vocem *Maiestatis*, vt sit periphrasis Dei in hunc modum; sedet ad dexteram Maiestatis Dei, qui in excelsis habitare dicitur. Eodem modo intelligitur illud Lucæ 2. *Gloria in altissimis Deo*, neque enim Angeli solum præcabantur gloriam Deo futuram in caelis, sed etiam in terris, præcabantur igitur gloriam Deo, qui est in altissimis. Similiter intelligitur illud, Marci 11. *Hosanna in excelsis*; neque enim præcabantur paruuli illi, vt saluos faceret eos in excelsis; sed loquebantur cum Deo, qui est in excelsis, & ab eo petebant, vt saluos eos faceret, ac si dicerent: tu, qui habitas in caelis, salua nos.

12. In Græco est illud, *per semetipsum*, quod non habet vulgatus noster, id tamen intelligi debet in nostra vulgata; nam Christus non alterius ope, sed solo pretio sanguinis sui redemit nos, & hæc verba referuntur ad humanitatem.

13. In Græco est *διαφοράσασον*, quod *differentius*, interpretatur vulgatus; sed quia eorum, quæ differunt, alterum præstantius est, per differentias hoc loco præstantius intelligendum est.

14. Locum illum Psalmi explicauimus prima parte, disput. 108. cap. 4. de Resurrectione, quod attinet ad illam partem, *genus te*, & diximus paulum hoc loco solum vt hoc testimonio, ratione illius partis, *filius meus es tu*.

15. Testimonium illud ex 2. Reg. 7. diximus 1. part. disp. 14. cap. 3. citari ab Apostolo in sensu mystico, neque ob id aliquid energiæ amittere probationem illius.

16. particula *iterum* non debet referri ad *introducitur*, sed est nota citantis nouum testimonium, & ideo Græci eam non exponunt, mitto multa, quæ Theologi ex hoc loco colligunt, de quibus fufius tractaui 1. par. disp. 233. cap. 1. vbi hoc modo explicui particulam iterum, sicut eam accipit Erasimus.

17. Diuinitatem Christi probauit hætenus ex præstantiori nomine quod præ Angelis obtinuit in Scriptura, nunc autem ex alijs modis, quibus etiam Angelis præstare dicitur, idem ostenditur ab ipso.

18. Hebræi volunt psalmum illum 44. esse epithalamium pro nuptiis Salomonis, verum vt recentiores scripturæ expositores optime probant cum omnia illius Psalmi non possint in Salomonem conuenire, melius est dicere epithalamium esse Christi, ex quo versum illum desumpsit Paulus, vt probaret diuinitatem.

19. Nomen illud *Deus*, quidam dicunt cum Erasmo esse in casu nominandi, vt sensus sit, Deus ipse erit tibi thronus in sæculum sæculi, alij verisimiliter putant esse in casu vocandi, utroque autem modo rectè probatur diuinitas Christi; primum si sit in casu vocandi quia ipsum vocat Deum; deinde si sit in casu nominandi, quia sola humanitas Christi propter vniõnem in eadem persona dicitur sedere in eadem sede cum persona filij, ac proinde Deus ipse dicitur thronus illius.

20. Illud *oleum exultationis*, quo delibata est humanitas Christi præ participibus esse diuinitatem ipsam fufius ostendimus 3. part. disp. 41. cap. 4. quare etiam ex hoc loco probatur diuinitas Christi.

21. Modo illi interrogandi, qui continet sensum negantem annectit Paulus aliam antithesin inter Christum & Angelos, vt in paraphrasi, & ideo suppleuimus illud, *sicut dixit Christo*.

22. Interrogatio illa vim habet, & rationem causæ eorum, quæ proximè præcesserunt, vt in paraphrasi, quamuis aliquis posset referre illam ad omnia antecedentia, vt reddat Apostolus causam omnium antithesum inter Christum, & Angelos.

23. Controuersia esse solet inter scholasticos ex hoc loco Pauli, vtrum omnes Angeli, an aliqui solum mitantur, quam late examinauimus 1. part. disp. 244.

A R G V M E N T V M.

CAPITIS II.

Postquam præcedenti capite ostendit Paulus Christi diuinitatem, statim initio huius colligit debere Hebræos cum timore, & reuerentia retinere doctrinam, quam à Christo audierunt. Deinde incipit agere de Christi humanitate, & Sacerdotio, vt exhortetur eos ad retinendam traditam doctrinam, & spem conceptam de futura beatitudine innixi intercessionis talis Sacerdotis.

CAPVT II.

PARAPHRASIS.

eiusdem capituli.

Propterea abundantius oportet obseruare nos ea, quæ audiimus: ne fortè perefluamus. Si enim qui per Angelos dictus est sermo, factus est firmus, & omnis præuaricatio, & inobediencia accipit iustam mercedis retributionem: quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem: quæ cum initium accepisset enarrari per Dominum, ab eis qui audierunt, in nos confirmata est, contestante Deo signis, & portentis, & variis virtutibus, & Spiritus S. distributionibus secundum suam voluntatem. Non enim Angelis subiecit Deus orbem terræ futurum, de quo loquimur. Testatus est autem in quodam loco quis, dicens: Quid est homo quod memores eius, aut filius hominis quoniam uisitas eum: Minuisti eum paulò minus ab Angelis: gloria & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum. Omnia subiecisti sub pedibus eius. In eo enim quod omnia ei subiecit, nihil dimisit non subiectam ei. Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei. Eum autem qui modico quàm Angeli minoratus est, videmus Iesum propter passionem mortis, gloria & honore coronatum, vt gratia Dei, pro omnibus gustaret mortem. Decebat enim eum propter quem omnia, & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, autorem salutis eorum per passionem consummari. Qui enim sanctificat, & qui sanctificantur, ex vno omnes. Propter quam causam non confunditur fratres eos vocare, dicens, nuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te. Et iterum. Ego ero fidens in eum. Et iterum. Ecce ego, & pueri mei, quos dedit mihi Deus. Quia ergo pueri communicauerunt carni & sanguini, & ipse similiter participauit eisdem, vt per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperium, id est, diabolum: & liberaret eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxij erant seruituti. Nnquam enim Angelos apprehendit: sed semen Abraham apprehendit. Vnde debuit per omnia fratribus simulari, vt misericors fieret, & fidelis pontifex ad Deum, vt reprobaret delicta populi. In eo enim in quo passus est ipse, & tentatus, potens est, & eis qui tentantur auxiliari.

non erubescit idem Christus omnes sanctificatos, fratres suos appellare: sic eos vocat in Psal. 21. cum dicit, Nuntiabo nomen tuum fratribus meis: Et Isaiâ 8. cum ait, Ecce ego & pueri mei, 16 quos dedit mihi dominus. 17 Tum etiam cum ait in Psal. 17. Ego verò fidens in eum, nempe in Deum, manifeste indicat humanam naturam, secundum quam ex Adamo originem traxit. Quia ergo pueri, & sanctificati Christi communicauerunt 18 carni, & sanguini passibili multis obnoxij miseris, ipse etiam eodem modo carnem, & sanguinem assumpsit, vt in ea mortem patiens destrueret diabolum, qui habebat 19 æternæ mortis imperium, & liberaret eos, qui per totam vitam meam mortis æternæ tanquam serui tenebantur propter transgressionem, 20 cui ex se ipsis subiacebant, tribuendo illis gratia an. valium, ita vt seruantes legem, supplicium æternæ mortis effugerent: 21 cum enim non uenerit, vt Angelos liberaret, sed homines, confertentia fuit fratribus suis, nempe hominibus, quos iustificare debebat, per omnia similem fieri, nempe assumendo carnem passionibus, & erumnis subiectam, sicut fratres sui habebant: ita vt post experimentum miseriarum sensu humanitatis tangeretur, 22 & vt misericors erga homines, & fidelis sacerdos apud Deum pro omnibus intercederet, & propitium Deum redderet erga illos. Nam ex eo, quod passus est ipse miseris, valde propensus est, ipse sensu humanitatis ad miserendum, & succurrendum eis, qui misere patiuntur.

ANNOTATIONES.

1. Particula *propterea* conclusionem continet eorum, quæ superiori cap. dicta sunt.
2. *Pereamus* Græcè est *παράσσωμεν*, interpretatur autem Chrysostomus, ne pereamus, aqua enim quæ effunditur in terram, perit, cum iterum colligi non possit. Alij interpretantur, ne instar perfluentis chartæ, quæ non retinet characteres, auditam doctrinam non retineamus. Cæterum cum hoc idem sit, atque observare doctrinam auditam, & particula *ne* denotet euentum, quem comminatur non obseruantibus legem, idèo expositio, quam in paraphrasi secuti sumus, magis nobis probatur.
3. Argumentum est à minori, quo autem pacto lex per Angelos fuerit promulgata, diximus 1. part. disp. 185. cap. 2.
4. Hic putant aliqui redire Paulum, ad id, quod primo capite cœperat ostendere, nempe ad Christi præ Angelis excellentiam, atque ita particulam *enim* non referri ad proximè præcedentia; verum cum iam in hoc 2. capite cœpisset Paulus exhortari hebræos ad seruandam doctrinam Christi argumento sumpto ab excellentia, qua Christus Angelis antecellit, extra rem videtur iterum redire ad demonstrandam Christi dignitatem, qua præstat Angelis; quare congruentius est, vt per particulam *enim* reddat causam eius, quod proximè dixerat Paulus, nempe doctrinam hanc à Christo exordium sumpsisse, tanquam à capite, & idèo claritatis gratia in paraphrasi id repetiuimus.
4. Cum ait Paulus, *orbem futurum, de quo loquimur*, existimant aliqui denotari alterum orbem corporeum futurum; hoc tamen signum est, nam quamuis talis esset futurus orbis, Christus non illi solum, sed huic etiam præfenti præfens esset: Alij futurum orbem dicunt esse hunc mundum visibilem, ita vt dicatur futurum comparatione ipsius Christi secundum diuinitatem, secundum quam ipse æternus est: alij per orbem futurum intelligunt sæculum nouum futurum post resurrectionem, & ita intelligunt illud Isaia 9. *Pater futuri sæculi*, Mihi placet vt in paraphrasi per futurum orbem, sicut etiam Isaia 9. per sæculum futurum, intelligi sæculum spirituale, nempe Ecclesiam; quod enim animale est, prius est, vt ait Paulus, tum etiam, quia quamuis Ecclesia spiritualis inceptit cum hominibus productis cum hoc orbe terrestri, tamen quia Christus morte sua erat ei promeriturus gratiæ charismata, idèo dicitur futurus orbis, aut sæculum futurum, nec est incongrua explicatio.
6. Aliqui putant testimonio illo Psalmi probare Paulum Christum hominem præfectum fuisse vt caput toti Ecclesiæ, vel quia ad litteram Psalmus intelligatur de Christo, cui dicuntur omnia illa subiecta spirituali modo, vel in sensu mystico, vt Psalmus loquatur ad litteram de quouis homine, cui subiecerit Deus omnia creata visibilia, mysticè autem de homine Christo, cui omnia quæ sunt in Ecclesia, vt orbe spirituali subiecit Deus. Cæterum cum statim dicat Paulus, *nunc autem nec dum vidimus*, quod intelligi non potest de Christo, sed de puro homine, qui propter peccatum dominium illud antiquum supra creaturas amisit, idèo verba Psalmi non de Christo, sed de puro homine ad litteram intelligenda sunt. Porro autem illa verba *nunc autem, &c.* non posse intelligi de Christo, patet; quia licet vt aliqui volunt post futurum iudicium omnia Christo plene subiicienda sint, nunc autem omnia ei non plene subiecta sunt: tamen non videtur quorsum Paulus, hoc loco illud insererat: quare videtur mihi Paulus vt pulchrâ quadam antithesi inter Christum, & purum hominem, nam puro homini tribuit dominium, & potestatem supra mundum visibilem (quem præsentem vocare possumus) sicut dicitur in Psalm. 8. & hanc quidem post peccatum non integram, sed ex parte homo retinet: Christo autem Deus tribuit integram, & plenam potestatem in mundum futurum, nempe in mundum spirituale, qui est Ecclesia, particula verò *autem* eo loco habet vim continuandi sermonem.
7. Particula *autem* ibi habet vim aduersatiuæ, & continet antithesin Christi.
8. Græca exemplaria Bibliorum Complutensium pro *gratia Dei*, legunt *χρησι Θεο*, quod idem est ac si Latine dicas charitate Dei, & ita legit noster vulgatus. Alij ex Latinis, vt fulgentius lib. 3. ad Transimundum cum alijs Patribus Græcis legunt *χαρις Θεο*, hoc est sine Deo, & inde probant Deitatem non fuisse passam; circa hunc locum multa notauimus tertia parte, disp. 49. cap. 4.
9. Illud *pro omnibus* antithesis est Christi, cum enim dixisset, homini puro nunc post peccatum non est omnia subiecta, opponit potestati hominis imperfectæ perfectam Christi potestatem in mundum spirituale; eam verò pulchrè denotauit per id, quod dicit Christum pro omnibus gustasse mortem; sic enim omnes redemit, ac proinde omnes sibi subiecit, & seruos constituit; quomodo autem ex hoc loco intelligatur Christum sibi meruisse gloriam corporis diximus 3. part. disp. 79. cap. 1.
10. Periphrasis est Dei Patris, *propter quem*, tanquam propter finem, & *per quem*, tanquam per causam efficientem sunt omnia.
11. Illa verba, *qui multos filios* aliqui referunt ad Christum hoc modo, decebat enim eum propter quem omnia, & per quem omnia, eum scilicet Christum, qui multos filios in gloriam adduxerat, autorem salutis eorum consummare; melius tamen referuntur ad Deum Patrem, sicut in paraphrasi vt respectu illius sanctificati dicantur filij qui postea dicuntur pueri, & fratres Christi, de quo loco plura diximus 3. parte, disp. 49.
12. Pro *adduxerat*, in Græco est *ἀνάγοντα*, participium præsentis, & significat adducentem.
13. Pro *consummare*, quam habet vulgata emendata aliqui legunt *consummari*, qui pro eo quod est *τελειῶσαι* quod est consummare, legerunt *τελειῶσαι*, quod est verbum medium, & significare potest consummari; tunc autem illud quod supra dicitur *decebat eum, &c.* non ad Deum Patrem, sed ad ipsum Christum referendum esset. Quod autem, inquit Gagneus, verbum consummari idem esse, quod sacrificari, explicans in hunc sensum illud ad Hebr. 5. *Consummatus factus est, &c.* vt sensus sit, sacrificatus, &c. mihi non probatur; nam quamuis Christus fuerit consummatus morte, in qua oblatu est, verbum tamen non significat sacrificari, sed consummari.
14. Causalem particulam *enim*, quidam referunt ad illud, *Gratia Dei, pro omnibus gustaret mortem*, aut vsurpât illam pro *Dei*, hoc est autem, ne sit continuatiua. Ego vero dico referri ad id quod proxime præcesserat, nempe, *Per passionem consummare*; id enim probat in sequentibus, vt patet ex contextu.

15. Illud ex vno omnes, aliqui sic interpretantur, ex vno Deo Patre omnes; verum hæc interpretatio contextui non quadrat: contendit enim Paulus respondere Christum similem fuisse sanctificatis suis, & ideo fratres eos vocasse.
16. Ex illo loco colligere volunt aliqui, Christum non fuisse causam meritoriam electionis nostræ; quam sententiam, exponentes hoc testimonium, confutauimus 1. part. disp. 94. cap. 2.
17. Illud testimonium ex Psal. 27. quod citat Paulus secundo loco, nos posuimus in tertio; quia duo alij erant ad probandum non erubuisse Christum appellare sanctificatos suos fratres suos; hoc autem solum ad probandum in eo humanam naturam secundum quam fiduciam habuit in Deo, quod etiam eodem spectat inde enim sequitur Christum recte appellasse sanctificatos suos fratres suos.
18. Per carnem & sanguinem intelligit humanam naturam, non quomodocunque sed passibilem, quo pacto etiam in hac epist. cap. 5. tempus quo fuit Christus passionibus obnoxius vocat Paulus dies carnis Christi.
19. Per mortem intelligit æternam, huius enim præcipuè imperium habebat dæmon, & ita à metu eius Christum nos præsertim liberauit.
20. Quo pacto homines ex seipsis post peccatum primi parentis obnoxij sint seruituti diaboli, & peccati, & quo pacto ab hac seruitute per Christum fuerint liberati ostendimus 1. 2. d. 189. cap. 4. & tomo 1. in 3. par. disp. 1. cap. 1. idque in paraphrasi breuiter expressimus.
21. Illud enim reddit rationem cur Messias fuerit homo mortalis similis nobis.
22. Dicitur Christus sacerdos misericors erga homines, quia illorum miseria motus pro illis se obtulit dicitur autem fidelis erga Deum vt constat ex cap. sequenti, quia fideliter functus est munere intercessoris, prout à Deo fuerat constitutus.

Annotatio circa Scripturam, quam citat Paulus in hoc capite.

Torum Psal. 21. ex quo citat Paulus testimonium illud *narrabo nomen tuum*, &c. intelligendum esse ad litteram non de Dauide, sed de Christo Domino interpretes Psalmorum communiter sentiunt. Propter alia etiam testimonia, quæ citantur ab Evangelistis. Aliud testimonium, quod citat Paulus ex Isaia cap. 8. *Ecce ego, & pueri mei*, &c. aliqui putant allegari in sensu literali: eo quod ad litteram illud dixerat Isaia de Christo. Alij verò ad litteram dictum putant de ipso Isaia; mystice autem, & per figuram de Christo, & Paulum sensum mysticum allegasse. Tertium testimonium, *ero fidens in eum*, videtur desumptum ex eodem cap. Isaia secundum translationem Septuaginta, nam vbi vulgata legit, & *prosolabor eum*. Septuaginta habent, & *ero fidens in eum*. Sic autem esset eadem diuersitas opinionum circa sensum, in quo citatur à Paulo, nam hæc verba proxime posita sunt ante illa; *Ecce ego, & pueri mei*. Alij putant desumptum illud testimonium ex Psal. 19. mutatis verbis, & seruatō sensu, ibi enim dicitur, & *sperabo in eum*, sed cum psalmum illum, vt patet ex 2. Reg. 21. Rex Dauid cecinerit, postquam diuina virtute omnes hostes suos superasset, videtur quibusdam hoc testimonium etiam citari in sensu mystico.

A R G V M E N T V M.

C A P I T I S III.

Exhortatur Paulus Hebræos, vt considerata huius Christi fidelis sacerdotis excellentia, vocem eius audiant, ne permanentes in incredulitate sicut antiqui Iudæi, impediuntur & ipsi à requie sempiterna consequenda, sicut & increduli ex illis prohibiti sunt in terram promissionis ingredi.

C A P V T III.

P A R A P H R A S I S

Vnde fratres sancti, vocationis cœlestis participes, considerate Apostolum, & Pontificem confessionis nostræ Iesum, qui fidelis est ei qui præfecit illum, sicut & Moyses in omni domo eius. Amplioris enim gloria iste præ Moyse dignus est habitus, quanto ampliore honorem habet domo, qui fabricauit illam. Omnis namque domus fabricatur ab aliquo, qui autē omnia creauit, Deus est. Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius tanquam famulus, in testimonium eorum, quæ dicenda erant. Christus verò tanquā filius in domo sua: quæ domus sumus nos, si fiduciam, & gloriam spei vsque ad finem, firmā retineamus. Quia propter sicut dicit Spiritus sanctus: Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione secundum diem tentationis in deserto, vbi tentauerunt me patres vestri; probauerunt, & viderunt opera mea quadraginta annis: propter quod inensus sui generationi huic, & dixi: semper errant corde.

Ipsi

Quocirca cum Christus sit Pontifex noster à Deo constitutus, & vos in Baptismo sanctificati, & gratia ipsius vocati ad cœleste brauium, attente considerate Apostolum, & Pontificem fidei, & confessionis nostræ Iesum, 2 qui fidelis est ipsi Deo, qui ipsum 3 præfecit, & Pontificem constituit supra orbem terræ futurum, nempe supra mundum spiritualem, qui est Ecclesia, sicut etiam Moyses in toto populo Israël, qui fuit domus Dei, fuit fidelis ei, qui præfecit eum. 4 Nam tanto maiori gloria hic Christus, quam Moyses dignus est habitus, quanto maiorem honorem habetis, qui construxit domum, 5 quam ipsa domus: omnis enim domus ab aliquo construitur, Deus autem autor est omnis creatura: ergo & Christus, qui est Deus, autor, & opifex fuit populi Israëliticæ, qui fuit domus Dei, ac proinde ipsius Moyses, qui fuit pars quedā huius domus. 6 Porro etiam si Moyses minister huius domus fuerit, Christus dignior illo fuit, nam Moyses quidem fidelis fuit in ea domo tanquam famulus: Christus verò fidelis est tanquam filius in domo sui Patris, quo quidē domus sumus nos si 7 fiduciam, &

8 glo

11 Ipsi autem non cognouerunt vias meas, quibus iuraui in ira mea: si introibunt in requiem meam. Vide-
 12 te fratres, ne forte sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis, in discedendi a Deo viuo: sed adhorta-
 13 mini vosmetipsos per singulos dies donec Hodie cognominatur, vt non obduret quis ex vobis fallacia peccati. Participes enim Christi effecti sumus; si
 14 tamen initium substantiæ eius vsque ad finem firmum retineamus, dum dicitur: hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemad-
 15 modum in illa exacerbatione. Quidam enim audientes, exacerbauerunt; sed non vniuersi qui profecti sunt ab Ægypto per Moysen. Quibus autem
 16 insensus est quadraginta annis? Nonne illis qui peccauerunt, quorum cadauera prostrata sunt in deserto? Quibus autem iurauit non introire in requiem
 17 ipsius: nisi illis qui increduli fuerunt? Et videmus quia non potuerunt introire in requiem ipsius, propter incredulitatem.

18 illa exacerbatione: ex his 15 enim, qui profecti sunt de Ægypto, ducentes Moysen, non omnes, sed quidam peccato incredulitatis irritarunt dominum, vt non sineret illos ingredi in requiem terra promissionis. Quibus autem Deus indignatus est quadraginta annis? nonne illis quorum corpora 16 in deserto prostrata sunt, eo quod murmurare fecerunt populum contra terram promissionis? Porro quibus iurauit non introire in requiem suam nisi illis, qui increduli fuerunt, nec exploratoribus crediderunt narrantibus miracula de terra illa, & sane scimus hos non introisse terram promissionis ob predictam incredulitatem.

A N N O T A T I O N E S.

1. Particula *vide*, qua incipit Paulus cap. 3. denotat illationem ex precedenti doctrina, vt in paraphrasi, & ideo quædam repetiuimus, vt illatio cohereret.
2. Aliqui cum Erasino exponunt *quod fidelis sit*, vt sit sensus, considerate, quod fidelis sit, verum iuxta lectionem vulgatam multo melius illud *qui fidelis est*, ponitur vt epitheton Christi, quamuis vtunque sensum, & lectionem admittant Græca exemplaria.
3. *Profecit*, hoc loco significat id, quod cap. 2. dixit, *Non enim Angelis subiecit Deus orbem terra futurum*, de quo loquimur, vt ibidem exposuimus; cum enim ibi dicat orbem futurum, scilicet Ecclesiam subiectam fuisse non Angelis, sed Christo; consequenter hic ait Christum præfectum fuisse, scilicet Ecclesiæ, vel domo Dei, quod idem est.
4. Causalis illa particula *enim*, refertur ad *considerate*; causa enim ob quam considerare debebant attente Hebræi Christum, est illius dignitas, & excellentia, ob quam seria consideratione dignus est.
5. Domus in nostra vulgata est in casu gignendi, tum quia in Græco est in eo casu; tum etiam quia si esset in casu nominandi nullum exitum inuenire possemus in sensu illius periodi; in casu autem gignendi quidam exponunt, ita vt sit casus possessionis in hunc sensum: tanto maiori gloria dignus est Christus, quam Moyses, quanto maiorem habet honorem domus, qui illam fabricauit, quam qui in ea seruit: si enim *domus* in casu gignendi referretur ad comparatiuum *amplioris*, vt esset sensus maiori gloria dignum esse eum, qui domum ædificauit, quam ipsam domum, sicut reuera referri potest, non videretur quadrare; nam Paulus non comparat Christum cum domo; sed cum Moysen seruo huius domus. Mihi tamen sensus paraphrasis probatur, ita vt *domus* quæ est in casu gignendi referatur secundum phrasin Græcam ad *amplioris*, & sit casus comparationis, ac si Latine diceremus *domo*, aut *quam domus*; & in hoc sensu transfuit vulgatus in casu gignendi retinens phrasin Græcam. Neque obstat, quod alij dicebant, quia Paulus comparat Christum cum Moysen, non solum tanquam cum ministro domus Israël, sed etiam tanquam cum parte ipsius domus, siquidem ipse vnus erat de populo, & ita in nu. 4. comparat cum illo, tanquam cum parte domus.
6. Ibi comparat Paulus Christum cum Moysen ministro huius domus; quia poterat quis dicere, Moysen non solum fuisse partem huius domus, sed etiam ministrum.
7. Pro fiducia Græce est *πιστῶν*, quæ denotat libertatem loquendi, interdum tamen Apostolus accipit pro fiducia; nam qui fiduciam habet in aliquo, libere de illo loquitur.
8. Pro gloria. Græce est *καύχουα*, quod significat gloriationem.
9. Illud *quapropter* coniungendum est cum illo *videte*, quod nos interpretari sumus *cauete*, & testimonium Psal. 94. per parenthesis legendum est; quod si noua periodus sit ab illis verbis *videte fratres*, &c. sensus prioris manebit imperfectus, neque omnia illa, quæ citantur ex Psalmo dici possunt in persona illorum ad quos scribit Paulus.
10. Illud *hodie* prout applicatur à Paulo, denotat tempus præsentis vitæ cuiusque nostrum.
11. Particula *causalis enim* refertur ad id, quod dixerat, *videte fratres*, &c. & ideo iterum nos repetiuimus illud, *cauete*, vt sensus causalis melius appareret.
12. Mutat personam, vt frequens est apud ipsum.
13. Initium substantiæ denotat fidem, pro substantia est *πιστοσδεωσ*, hoc est, substantia, hunc locum declarauimus 1. part. disp. 1. 4. cap. 4. & 1. 2. disp. 209. cap. 2.
14. Illud *dum dicitur*, coniungunt Latini cum præcedentibus, vt in paraphrasi. Græca exemplaria non habent *dum*, & ideo dicunt Græci sensum esse imperfectum, & ideo in fine addunt *timete*, seu *cauete*, ne huic præcepto contrarietis; mihi verò videtur etiam sine illo *dum* sensus perfectus, ita vt iterum repetat illa verba exhortationis modo applicata ad Hebræos.
15. Particula *causalis enim* reddit causam eius, quæ proxime præcesserat, simulque Paulus limitat ad quosdam solum ex illo populo, quod de toto populo dixisse videbatur.

16. Illud peccauerunt, denotat non peccatum incredulitatis tantum, sed eorum exploratorum, qui murmurare fecerunt populum contra terram promissionis, horum enim corpora prostrata sunt, vt patet n. 14, & subito percussa, & quamuis ob alia peccata multi ex illo populo fuerunt à Deo percussi, vt patet num. 11, propter peccatum non concupiscendi carnes, & Exodi 32. propter peccatum idololatriæ, tamen hic solum fit mentio eorum, qui peccauerunt contra promissionem Dei.

ARGUMENTVM.

CAPITIS IV.

Pergit Paulus exhortari adhuc Hebræos exemplo illo Iudæorum, qui tempore Moysis increduli fuerunt, ne ipsi increduli sint, & quemadmodum illi prohibiti fuere, ne viderent terram promissionis, ita & ipsi excludantur ab æterna beatitudine, quare testimonium Psal. 94. quod est de Iudæis qui ex Aegypto cum Moysse exierunt, applicat etiam ad Hebræos, ad quos scribit, vt in decursu capitis patebit.

CAPVT IIII.

PARAPHRASIS.

Timeamus ergo ne fortè relicta pollicitatione introeundi in requiem eius, existimetur aliquis ex nobis deesse. Etenim & nobis nunciatum est, quemadmodum & illis: sed non profuit illis sermo auditus, non admixtus fidei ex iis, quod audierunt. Ingreдемur enim in requiem, qui credidimus: quemadmodum dixit: sicut iurauit in ira mea: si introibunt in requiem meam, & quidem operibus ab institutione mundi perfectis. Dixit enim in quodam loco de die septima sic: & requieuit Deus die septima ab omnibus operibus suis. Et in isto rursum: si introibunt in requiem meam. Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, & ij quibus prioribus annunciatum est, non introierunt propter incredulitatem: iterum terminat diem quendam, Hodie, in Dauid dicendo, post tantum temporis, sicut supra dictum est. Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra. Nam si eis Iesus requiem præstitisset, nunquã de alia loqueretur, post hac, dic. Itaque relinquitur Sabbatificus populo Dei. Qui enim ingressus est in requiem eius; etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut & à suis Deus. Festinemus ergo ingredi in illam requiem; vt ne in id ipsum quis incidat incredulitatis exemplū. Viuus est enim sermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio accipiti & pertingens vique ad diuisionem animæ, ac spiritus, compagum quoque ac medullarum, & discretor cogitationum, & intentionum cordis. Et non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius: omnia autem nuda, & aperta sunt oculis eius, ad quem nobis sermo. Habentes ergo Pontificem magnum qui penetravit cælos, Iesum filium Dei: teneamus spei nostræ confessionem. Non enim habemus Pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris: tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato. Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ eius: vt misericordiam consequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.

populi illius Israelis, dum solum introduxit eum in terram illam promissam, præstitisset ei veram, & plenam requiem, quam vocat Deus in illo Psalmo requiem suam, 12 & nulla alia præter illam superesse æterna, & vera felicitas: nunquam 13 deinceps Dauid loqueretur, de alia die 14 in qua alia requies esset speranda, cum iam nulla terra promissionis superesset. 15 Atqui illis qui supersunt, loquitur eodem modo Dauid, sicut locutus est Dominus antiquis Iudæis iurans illis, incredulos non ingressuros in terram illam: 16 ergo Iesus Naue non præstitit eam requiem, que est vera beatitudo: ac proinde superest Sabbathificus, & requies alia sempiterna populi Dei, 17 videlicet superariis, & finitis laboribus huius vitæ: 18 nam requiem terra promissionis qua fuit requies huius æternæ felicitatis nobis referuata populus ille consecutus est peractis iam laboribus, & æternis, vt ab eis requiesceret: sicut & Deus quidem perfectis operibus suis dicitur septimo die quiescere, cuius requie etiam nostra felicitas sub umbra, & figura annuntiata est. 19 Dum ergo sumus in hac vita, pergamus ingredi, & consequi sempiternam illam felicitatem, ne incidamus

in simile crimen incredulitatis, in quod incidit populus ille. 20. Cauemus igitur incredulitatis peccatum, non solum verbo, sed etiam corde. Nam 21. sermo Dei vitam habet, & efficax est, acutior omni gladio utrinque incidenti, ita ut diuidat partem animalem, qua cum brutis communicamus, a ratione, & voluntate, qua ipsis antecellimus, nihilque tam absconditum est, quales sunt compagine, & medulla in corpore humano quo hic sermo non pertingat, 22. hoc est, nulla creatura est inuisibilis ei, sed omnia nuda, & aperta sunt oculis eius, cui nobis 23. ratio reddenda est. 24. Habentes itaque nos Pontificem magnum non sicut illi habuerunt Aaron, qui non in sancta templi corruptibilis, sed in caelos intrauit, nempe Iesum non Naue sed Filium Dei, firmo animo retineamus, confessionem spei nostræ, quam cepimus. Non enim habemus Pontificem, qui non sit procliuis ad miserendum infirmitatibus nostris, sed tentatum, & probatum omnibus modis, quibus 25. & nos probari solemus, citra peccatum, cui non fuit obnoxius. Accedamus igitur cum fiducia ad thronum gratiæ eius 26. placabilem, ut misericordiam consequamur, quæ peccata nostra deleantur, & gratiam quæ nobis sit 27. in auxilium opportunum.

ANNOTATIONES.

1. Particula *ergo* est nota illationis, aut continuationis, mutat autem personam, vt solet Apostolus.
2. Illud eius interpretati sumus *Christi*, quem introducit Apostolus loquentem in hunc modum *si introibunt in requiem meam*.
3. Apostolus non dixit, *Ne aliquis ex nobis dicat*, sed, *ne existimet aliquis ex nobis deesse*, hoc est, ne videatur, vt temperaret minus.
4. *Deesse* quod est præsentis temporis, videtur positum pro futuro.
5. Pro *nuntiatum est nobis*, in Græco est euangelizati sumus nos, capitur autem passiuè, sicut etiam accepit Matth. 11. cap. cum dixit, *pauperes euangelizantur*, pro eo quod est pauperibus annunciatu Euangelium.
6. Aliqui vulgati, vt codex Complutensis legunt *admixtis fidei*, &c. variant enim exemplaria Græca, si autem legamus *admixti fidei*, sensus est, nihil eis profuit promissionis sermo, eo quod admixti, & coniuncti non essent fidei eorum, qui audiuerant, & crederant de terra promissionis, utroque autem modo idem sensus est, non secuti sumus lectionem vulgatæ nuper emendatæ.
7. *Causalis enim*, refertur ad illud, quod præcesserat, & *nobis nuntiatum est*, ideo illud repetiuimus, vt congrueret sensus, & planior fieret. Addidimus autem & illud: si rectè vixerimus; nam sola fides sine operibus non sufficit, vt latè ostendimus 1.2. disp. 210.
8. Probat nos ingressuros in requiem à contrario, quia increduli non sunt ingressi.
9. Illud, & *quidem operibus*, &c. suboscram reddit periodum, & ferè nullus est præter Anselmum, qui explanat difficultatem contextus; ille autem refert prædicta verba ad illud *nuntiatum est*, ideoque nos illud repetiuimus. Porro ter inuenimus factam mentionem æternæ felicitatis, ad quam exhortatur Paulus, bis quidem in figura, nempe quando requieuit Deus ab operibus suis, & quando proposita est terra illa promissionis: nam his duobus locis adumbrata fuit nostra beatitudo, semel autem nunciata fuit nostra felicitas non in vmbra, & figura, sed in ipsa veritate Psalm. 94. Porro autem Dauidem in sensu analogico explicasse requiem illam Domini, & requiem populi Israelis de nostra beatitudine, & in sensu literali docuisse propositam nobis esse felicitatem æternam, ex hoc loco Pauli probaui 1. part. disp. 16. cap. 3.
10. Illud *Deus*, quod est in paraphrasi suppleuimus, eo quod postea dicit in *Dauid*, nam qui in Dauid locutus fuit, est Deus.
11. *Diem quendam*, idem est apud Paulum, quod *hodie* apud Dauidem, non quia sit certus aliquis dies, sed tempus huius vitæ præsentis, de quo semper dicitur *hodie*.
12. Illud, & *nulla alia*, suppleuimus ad explicandam rationem Pauli, nam si requies illa terræ promissionis quam solum præstitit Iesus Naue, fuisset beatitudo vera, non esset felicitas nobis expectanda, quia non est nobis promissa terra similis, & ita Dauid nunquam de alia die, in qua expectanda esset requies, locutus fuisset.
13. Post hac, interpretati sumus deinceps.
14. Illud *in qua*, &c. suppletum est.
15. Totus etiam num. 15. suppletus est ad explicandam vim rationis Pauli, quæ, vt Logici dicunt, est à destructione consequentis, ad destructionem antecedentis.
16. Hæc est conclusio rationis, qua colligitur ex destructione antecedentis: destructio autem antecedentis erat, ergo Iesus Naue non præstitit veram requiem, quam Paulus suppressit, nos autem suppleuimus.
17. Illud *videlicet superatis*, &c. addidimus, vt causalis, quæ subsequitur, rectè connectatur; hunc autem sensum confirmant duo exempla, quæ adducit Paulus, & populi Israelis ingredientis in terram promissionis, & domini quiescentis septimo die ab omni opere.
18. *Causalis enim*, pro qua nos posuimus *nam*, aliqui putant idem esse quod *autem*, nam Paulus aliquando vtitur particula *γὰρ*, Latine *enim*, pro *sed*, Latine *autem*, verum eo modo contextus non ita rectè constat.
19. Constituto semel æternam felicitatem nobis esse promissam, incipit exhortari Paulus Hebræos, vt permanent in fide, neque vlla occasione laborum ab ea discedant, ne eodem modo illis accidat, atque incredulis Iudæis, qui non sunt ingressi terram promissionis.
20. Vt rectè constaret ratio, quam subiungit Paulus, cum toto contextu addidimus totum num. 20.
21. Sermo Dei capitur hoc loco pro increato sermone, nempe pro ipso Deo, & per varias illas metaphoras, quibus vtitur Paulus, explicat nihil esse occultum ei, de quo non sumus reddituri rationem, ac proinde ostendit etiam incredulitatem mentis occultam n occitram Hebræis, vt promissam beatitudinem adipiscantur.
22. Particula *et*, vim habet exponentis id, quod per metaphoram dictum erat.
23. Sermo hoc loco Græcè est *λόγος*, inter alia verò significat rationem, teste Augustin epist. 49. aliqui explicant hoc modo, de quo nos loquimur, sensus tamen paraphrasis melius quadrat contextui, ita vt perinde sit ad quem est nobis sermo, & cui sermone nostro reddemus rationem.
24. Epitheta illa Christi facerdotis nostri posita sunt ad ostendendum quanta antecellat dignitate, & sa-

cerdotem Aaron, & ducem Iesu Naue, vt in paraphrasi expressimus.

25. Pro similitudine Græcæ est *καθ' ὁμοιότητα*, hæc est, in similitudinem, ac si diceret, perinde atque nos.

26. Thronus gratia non est terribilis, & formidabilis, sed placabilis.

27. Illud, in auxilio opportuno, in Græco est, auxilium opportunum.

ARGUMENTVM.

CAPITIS V.

Describit officium Pontificis, & ostendit id munus Christo vere conuenire, vt exhortetur Hebræos cum fiducia ad Deum accedere, sicut capite præcedenti dicere cœperat.

CAPVT V.

PARAPHRASIS.

Omnis namque Pontifex ex hominibus assumptus pro hominibus constituitur in iis, quæ sunt ad Deum, vt offerat dona, & sacrificia pro peccatis, qui condolere possit iis, qui ignorant, & errant: quoniam & ipse circumdatus est infirmitate: & propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam & pro semetipso offerre pro peccatis. Nec quisquam sumit sibi honorem: sed qui vocatur à Deo, tanquam Aaron. Sic & Christus non semetipsum clarificauit, vt Pontifex fieret, sed qui locutus est ad eum? Filius meus es tu, ego hodie genui te. Quemadmodum & in alio loco dicitur: tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec. Qui in diebus carnis suæ preces, supplicationesque ad eum qui possit illum saluum facere à morte, cum clamore valido, & lachrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia. Et quidem cum esset filius Dei, didicit ex iis quæ passus est, obedientiam; & consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi, causa salutis æternæ; appellatus à Deo Pontifex iuxta ordinem Melchisedec. De quo nobis grandis sermo, & ininterpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles facti estis ad audiendum. Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigeris, vt vos doceamini, quæ sunt elementa exordij sermonum Dei: & facti estis quibus lacte opus sit, nõ solido cibo. Omnis enim qui lactis est particeps, expertus est sermonis iustitiæ: paruulus enim est. Perfectorum autem est solidus cibus: eorum qui pro ipsa consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.

habeo multa quæ dicam ardua, & copiosa, & 13 difficilia interpretatu, eo quod inepti estis ad audiendum, & percipiendum ea. Nam cum propter multos annos qui elapsi sunt, ex quo professi estis religionem Christianam, deberetis esse aliorum Doctores, qui hæc mysteria aliis doceretis, rursum opus habetis, vt prima rudimenta Christiane fidei vobis tradantur, & facti estis veluti paruuli, qui lacte humilis sermonis de minimis Christi mysterii nutriamini, non solido cibo altioris doctrine. Nam qui in religione Christiana est instar paruuli, qui lacte solum nutririi debet, incapax est perfectionis doctrinae Evangelicæ, quæ est doctrina iustitiæ, eo quod paruulus, & imperfectus sit, perfectorum autem est solidus cibus, qui ex consuetudine, & habitu exercitatione assidua comparato promptam habent intelligentiam ad discernendum bonum & malum.

ANNOTATIONES.

7. Totum Numerum primum suppleuimus propter contextum, quia causalis, namque, quæ ponitur initio capituli, refertur ad id, quod dictum erat capite præcedenti de Christo, nempe non esse Pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris.

2. Optimam reddit rationem eius, quod diximus, & incipit probare Christum esse Pontificem, qui condolere possit; id autem probat ex aliis, quatuor autem dicit de quouis sacerdote. Primo vt sit homo. Secundo, vt sit constitutus in commodum aliorum offerendo pro illis. Tertio vt proliuis sit natura ad miserendum. Quarto quod eligatur ab alio, & ipse non se ingerat tali numeri; in illo autem tertio membro comprehendit, vt pro se, sicut pro populo offerat; hæc autem quatuor inuerso ordine Christo accommodat, excepto illo, quod pro se offerat, sicut pro populo.

3. Incipit illa quatuor Christo accommodare, & primo ostendit fuisse ab alio electum in Sacerdotem.

4. Ostendit in Christo secundum illud, quod dixerat de aliis Sacerdotibus, nempe, vt commodo aliorum prospiciat,

5. Clamor validus non denotat tantum exaltationem vocis, sed ingens etiam desiderium. Porro alta voce clamasse Christum paulò antequam expiraret, constat: nam Matth. 27. dicitur: *Clamauit Iesus voce magna, dicens, Deus Deus meus, quare me dereliquisti.* Et paulo infra: *Iesus autem iterum clamans voce magna, emisit spiritum:* de hoc cap. late legimus 3. part. disp. 5. § 5. 81. 83. & 84.
6. Quod ait, *Ad eum, qui possit illum saluum facere.* denotat pro se etiam orasse, quanquam pro se non obtulit sacrificium, & in hoc quod est pro se orare, comparat Christum ceteris Sacerdotibus, vt inde probet ipsum propensum esse ad miserendum.
7. Per reuerentiam quidam intelligunt, qua ipse dignus erat, vt quis eum reuereatur, alij quam ipse erga patrem suum Deum habuit.
8. Christi oratio, etiam quam in hortu pro se fecit, postulans, vt transfret ab eo calix, exaudita est à Deo: quia id quod postulauit, eo modo, quo id postulauit, obtinuit, addidit enim, *Verumtamen non sicut ego volo, &c.* Matth. 26. de quo vide quæ diximus 3. part. disp. 82. cap. 5.
9. Hic ostendit de Christo tertium, quod de aliis Sacerdotibus dixerat, nempe prolium eum esse natura ex compassione ad miserendum, quia quamuis esset Deus, & secundum Deitatem non possit aliquid pati, tamen secundum humanitatem passibilem multa passus est. Primum autem quod de aliis Sacerdotibus dixerat, nempe eos homines esse, & ex hominibus assumptos ad hoc munus, ostendit simul Paulus à num. 4.
10. *Consummatum*, aliqui interpretantur immolatum, ego vero existimo, consummatum, hoc loco idem esse, quod perfectum, vt sensus sit, Christum per passiones perfectum fuisse in autorem salutis; sicut in secundo capite etiam diximus autorem salutis per passiones fuisse consummatum.
11. Quo pacto hoc loco non probetur esse ex nobis initium aliquod nostræ salutis, diximus 1. part. disp. 91.
12. In quo consistat sacerdotium secundum ordinem Melchisedec, videbimus cap. 7. & late ostendimus 3. part. disp. 86.
13. Quidam codices Latini legebant, interpretabilis ad dicendum, emendatus autem, & Complutensis habet ininterpretabilis. Græcè est *δυσεξηλεύθων*, prior autem lectio ex librariorum incuria irrepisse videtur. Idem putant aliqui accidisse ad Roman. 11. cum ait Paulus, & *inuestigabiles via eius*, pro eo quod est, inuestigabiles, falluntur tamen, neque codex Complutensis Latinus, neque vulgatus Sixti emendatus habet, inuestigabilis, sed inuestigabiles, pro eo quod est non vestigabiles; nam in composita cum voce vestigabiles, negatiue accipi potuit à nostro vulgato, quamuis non semper ita accipitur; in nomine autem, interpretabilis, non potest accipi negatiue, quia in eo non est præpositio *in*.

A R G V M E N T V M

C A P I T I S V I.

Antequam à cap. 7. vsque ad 10. explicet Paulus dignitatem sacerdotij Christi secundum ordinem Melchisedec; occasione eius, quod dixerat in fine præcedentis capitis Hebræis; nimirum eos esse ineptos ad audiendam sublimem doctrinam, & cum iam deberent esse aliorum Doctores, adhuc eos versari in rudimentis Christiana religionis, exhortatur eos, vt ad perfectiorem disciplinam euadere conentur. Demum ostendens bonam, pro illis se habere confidentiam propter bona opera ab ipsis erga fideles, erigit eos in spem, vt fide, & patienti perseverantia consequantur hereditatem fidei promissione reddendam, sicut Abrahamus pater noster eam consecutus est.

C A P V T V I.

P A R A P H R A S I S

Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur, non rursus iacentes fundamentum penitentia: ab operibus mortuis, & fidei ad Deum, Baptismatū doctrina: impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorum, & iudicij æterni. Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus: impossibile enim est eos qui semel sunt illuminati, gustauerūt etiam donum cælestis, & participes facti sunt Spiritus sancti, gustauerunt inhilominus bonum Dei verbum, virtutisque seculi venturi, & prolapsi sunt: Rursus renouari ad penitentiam, rursus crucifigentes sibi metipsum filiū Dei, & ostentui habentes. Terra enim sæpe venientem super se bibens imbrem, & germinans herbam opportunam illis à quibus collitur, accipit benedictionem à Deo. Proferens autem spinas ac tribulos, reprobata est, & maledictio proxima, cuius consummatio in combustionem Confidimus autem de vobis dilectissimi, meliora, & viciniora salutis, tametsi

ita

Perfectorum itaque est solidus cibus doctrina, vt cap. præcedenti dixi 1. ideoque omisiss primis fidei rudimentis ad altioris doctrina eruditionem contendamus, 2. neque in primis rudimentis detineamur, quæ catechumenis ante Baptismum proponuntur; nempe de penitentia, quam agere debent homines ab operibus mortuis peccatorum, de fide, qua debent ad Deum accedere, de 3. Sacramento Baptismi, 4. de Sacramento Confirmationis, quod per impositionem manuum confertur baptizatis, & de Resurrectione corporum & de iudicio, 5. quo Christus latus est æternam sententiam in bonos, & malos. Nos vero ex parte nostra id diligenter præstabitur nempe altioris doctrina documenta præbendo si Dominus permiserit, dixi autem 6. si Dominus permiserit, 7. eo quod postquam lapsi estis in peccata, rudiores effecti estis ad percipiendam altiorem doctrinam. 8. Difficile 9. autem puto eos, qui semel illuminati sunt, & copiosa Spiritus sancti dona receperunt, si prolabantur in peccata, quibus iterum in se ipsis videantur crucifigere Dominum, & ludibrio ipsum exponere, sicut

205

ita loquimur. Non enim iniustus Deus, vt obliuiscatur operis vestri, & dilectionis quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministratis Sanctis, & ministratis. Cupimus autem vnumquodque vestrum eandem ostentare sollicitudinem ad expletionem spei vsque in finem: vt non segnes efficiamini, verum imitatores eorum qui fide, & patientia hæreditabunt promissiones. Abrahamæ namque promittens Deus, quoniam neminem habuit per quem iuraret maiorem, iuravit per semetipsum, dicens: nisi benedicam te, & multiplicans multiplicabo te. Et sic longanimiter ferens adeptus est repromissionem. Homines enim per maiorem se iurant: & omnis cõtrouersia eorum finis ad confirmationem est iuramentum. In quo abundantius volens Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iurandum: vt per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem. Quam sicut ancoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentē vsque ad interiora velaminis, vbi præcursor pro nobis introiit Iesus, secundum ordinem Melchisedec Pontifex factus in æternum.

Exemplo nobis sit Abraham, cui promisit Deus se plene benedicturum ipsum, & in semine suo omnes gentes; cuique nullum haberet Deus maiorem se, per quem iuraret, per semetipsum iuravit, & se fideliter hanc promissionem completurum; & ipse Abraham sic fretus talis omissione, & per 18 longanimitatem perseuerans adeptus est promissionem. Dixi autem Deum, cum non haberet maiorem se, per se ipsum iurasse: homines enim aliquem se maiorem in testem adducunt, & si quid controersie fuerit apud eos, finitur, & soluitur per iuramentum altera parte controersie 19 confirmata: in negotio verò promissionis volens Deus præclare ostendere iis, qui hæredes futuri sunt, firmitatem, & fidelitatem verbi, & promissionis sue, iuramentum interposuit, vt per duas res immutabiles, nempe promissionem, & iuramentum; per quas impossibile est Deum fallere aliquem non seruata promissione, ingenti solatio recreemur nos, qui relicto mundo, & abrenunciato Satana per baptismum confugimus ad 21 obtinendam 22 vitam æternam, cuius spem habemus, sicut ancoram animæ firmam, ac tutam navigationis nostræ in tempestatibus huius maris, quæ quidem spe peringimus, vsque 23 secreta regni cælorum, quæ sunt velut ea, quæ in templo Salomonis erant intra velum, quæ erant sancta sanctorum, 24 quo introiit Iesus Christus præcursor noster, factus Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.

A N N O T A T I O N E S.

1. Particula *propter*, refertur ad id quod dixerat præcedenti capite, nempe solidum cibum altioris doctrinæ esse perfectorum, ad quam exhortatur Hebræos.
2. Quod ait, *Non rursus facientes*, &c. non refertur ad mores, & vitam ipsorum, ad quam eos exhortetur, quasi dicat Paulus; non de innouanda vita per pœnitentiam vos moneo, sed refertur ad doctrinam de rudimentis fidei Christianæ, vt in paraphrasi, quibus relictis exhortatur Hebræos ad doctrinam altiore, id quod indicant sequentia verba *Baptismatum doctrina*.
3. Quod Paulus dicat, baptismatum, in plurali denotat tria baptismata, fluminis, videlicet, fluminis, & sanguinis.
4. Impositio manus hoc loco est periphrasis Sacramenti Confirmationis.
5. Æternum iudicium appellat propter æternam sententiam, quam in eo Christus laturus est.
6. Addidit limitationem, *Si Dominus permiserit*, propter difficultatem, quam in ipsis ob ipsorum ruditatem ex peccato contractam sentiebat, vt autem clarius constaret contextus Pauli repetiuimus illud, *Si Dominus permiserit*.
7. Totum num. 7. suppleuimus, continet enim rationem superioris contentam in illis verbis, *Impossibile enim est*, &c.
8. *Impossibile*, aliqui hoc loco putant idem esse, quod impossibile, *Renouari autem per pœnitentiam*, idem esse censent, quod per Baptismum. Hunc tamen sensum contextui non quadrare conuincimus 1. parte disp. 95. cap. 3. & ideo diximus impossibile capiendum esse pro difficili, & renouationem per pœnitentiam pro iustificatione à peccatis post Baptismum, vt in paraphrasi, quem sensum tradit Anselmus. Quod autem dicit, *Rursus crucifigentes sibi metipsis filium Dei*, & ostentui habentes, perinde est ac si dicat; homines per noua peccata iterum in se Christum crucifigere, siquidem ob ipsorum peccata mortuus est; & ostentui habere, hoc est, ludibrio exponere, quod Hispanè dicitur, *Sacara la venguenca*.
9. *Causalem enim*, conuertimus in *autem*, quia causam, quam implicite denotabat, expressimus nos antea.
10. Totum num. 10. suppleuimus, cuius sententia colligitur ex verbis Pauli præcedentibus.
11. Ideo, inquit, terram, quæ fructum profert, accipere à Deo benedictionem, non quia Deus ipse illi benedictionem semper largitur, sed quia cultores, & domini illius eam benedictam à Deo appellant, & ideo vulgo dicitur à Deo benedicta.
12. Pro expletionem spei, Græce est nomen *πληροφoρiα*, quod denotat certam fidem ex certissimis argumentis deductam; cumque spes ex fide oriatur, rectè vertit noster vulgatus ad expletionem spei, hoc est ad plenam certitudinem spei; tunc enim plena est spes, cum plena est fides de eo quod speratur.
13. *Vsque in finem*, Erasmus conuertit vsque ad perfectionem; verum cum Paulus hoc loco cupiat Hebræorum perseuerantiam, potius illam denotat vsque in finem vitæ.
14. Fides non tantum est initium iustificationis primæ, sed etiam secundæ vsque in finem vitæ.

15. Patientia in Græco est μακροθυμία, denotat autem longanimitatem, qua in malis perferendis perseueramus; & ideo existimo pro perseuerantia usurpari ab Apostolo, quæ necessaria est ad consequendam hæreditatem.

16. Iuramentum hoc habetur Genes. 22. firmum autem esse expressit Paulus illis verbis, *Nisi benedicens benedicam*, &c. est autem phrasis Hebraica, & participium illud additum verbo, denotat plenam, & abundantem benedictionem; iuramentum autem refertur Genes. 22. hoc modo, *Per memetipsum iuravi*, &c. ubi præteritum pro præsentis ponitur.

17. Pro *longanimiter ferens*, in Græco est μακροθυμίας, hoc est, cum fuisset longanimis; capitur autem pro perseuerantia, quæ longanimitate comparatur, sicut etiam μακροθυμία, capitur n. 15. pro perseuerantia.

18. Ad confirmationem intelligitur alterius partis; adhibito enim iuramento altera pars manet confirmata.

19. Mentiri hoc loco, idem est, quod fallere Deum, & decipere alios non implendo promissionem.

20. Pro *tenendam*, Græce est κρατήσας, verbum autem κρατῆσθαι, non solum significat tenere, sed abstinere, quare *tenendam*, hoc loco non denotat iam semel adeptam hæreditatem conferuandam, sed obtinendam hæreditatem.

21. Spes, hoc loco duo denotat, & rem quam speramus, quæ est vita æterna, iuxta illud ad Rom. 8. *Spes que videtur non est spes*, & desiderium quo speramus, de spe priori modo dicit Paulus, obtinendam esse à nobis; de spe posteriori modo dicit infra, *incedentem vsque ad interiora*, nam vita æterna, quæ est spes priori modo non dicitur introire vsque ad interiora, sed desiderium nostrum quo speramus.

22. Alludit ad interiora templi Salomonis, quibus comparat regnum cælorum, quod speramus.

23. Hic eo dicit vnde digressus fuerat, nempe ad Christum sacerdotem, vt dignitatem sacerdotis eius, qui pro nobis intercedit, prosequatur.

ARGUMENTVM.

CAPITIS VII.

Prosequitur Paulus, quod in fine capituli præcedentis proposuerat, nempe Christum, verum esse sacerdotem, non secundum ordinem Leuiticum, sed secundum ordinem Melchisedec, ac proinde Leuiticum sacerdotum cum suo veteri testamento abrogatum fuisse.

CAPVT VII.

PARAPHRASIS.

Hic enim Melchisedec, Rex Salem, sacerdos Dei summi, qui obuiavit Abraham regresso à cæde regum, & benedixit ei: cui & decimas omnium diuisit Abraham; primum quidem qui interpretatur, Rex iustitiæ: deinde autem & Rex Salem, quod est Rex pacis sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens; assimilatus autem filio Dei, manet sacerdos in perpetuum. Intuemini autem quantus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham Patriarcha. Et quidem de filiis Leui sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere à populo secundum legem, id est à fratribus suis: quanquam & ipsi exierint de lumbis Abraham. Cuius autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham, & hunc qui habebat repromissiones benedixit. Sine vlla autem contradictione, quod minus est, à meliore benedicitur. Et hinc quidem, decimas morientes homines accipiunt: ibi autem contestatur, quia viuunt. Et (vt ita dictum sit) per Abraham: & Leui qui decimas accipit decimatus est. Adhuc enim in lumbis patris erat, quando obuiavit ei Melchisedec. Si ergo consummatio pro sacerdotium Leuiticum erant (populus enim sub ipso legem accepit) qui adhuc necessarium fuit secundum ordinem Melchisedec, alium furgere sacerdotem, & non secundum ordinem Aaron dici? Translato enim sacerdotio, necesse est, vt & legis translatio fiat. In quo enim hæc dicuntur, de alia tribu est, de qua nullus altario præsto fuit. Manifestum est enim quod ex Iuda ortus sit Dominus noster: in qua tribu nihil de sacerdotibus Moyse locutus est. Et amplius adhuc manifestum est: si secundum similitudinem Melchisedec exurgat alius sacerdos. Qui non secundum legem mandati carnalis factus est, sed secundum virtutem vitæ insolubilis. Cõtestatur enim quoniam

Dixi Christum factum fuisse sacerdotem in æternum secundum ordinem Melchisedec: hic 1 enim 2 Melchisedec sacerdos Dei summi, qui occurrat Abraham uerenti à prelio, in quo occidit quinque reges, & cui decimas omnium obtulit Abraham, quique primo quidem, si nomen interpreteris, dicitur Rex iustitiæ, secundo si aliud nomen illius attendas, nempe Rex Salem idem est, atque Rex pacis. Tertio 3 de cuius patre, matre, & 4 posteritate nulla in Scriptura mentio fit. Quarto de quo non dicitur, an initium, aut finem vitæ habuerit, in his omnibus typum generis Christi filij Dei, 5 manere videtur sacerdos in perpetuum. 6 Gerit autem typum filij Dei, 7 nam & Christus sacerdos simul & Rex iustitiæ, & pacis fuit; & sicut in Scriptura non dicitur Melchisedec habuisse patrem, & ab eo per successionem habuisse sacerdotium secundum legem, & ita nihil de initio vitæ ipsius narratur, neque habuisse filios, & ita neque fuisse vitam & morte prohibitum filiis suis sacerdotium more Leuitico reliquisse; ac proinde videtur sacerdos in æternum: eodem pacto Christus neque à patre per successionem accipiens sacerdotium, sed 8 suapte natura illud habens, 9 neque morte prohibitum permanere, ut idcirco posteris sacerdotium suum relinquere, quia quod semel assumptum sit nunquam dimisit, manet sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec, hoc est prout per sacerdotium Melchisedec fuerat significatus. 10 Considerate autem attentis animis, quanto maioris fueris dignitatis hic Melchisedec; cuique decimas obtulit Abraham Patriarcha, quam ipse Abraham, ex quo omnes Leuitici sacerdotes originem trahunt, et inde etiam intelligatis, quanto præstantius sit sacerdotium Christi significatum per sacerdotium Melchisedec, sacerdotio Leuitico; & quidem sacerdotes de filiis Leui ex mandato Dei in ea erant dignitate constituti, ut decimas acciperent secundum legem à reliquo populo Iudeorum, hoc est à fratribus suis; quantum & illi qui erant de reliquo populo eundem patrem eorum Leuiticis sacerdoti

quoniam tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec. Reprobatio quidem fit præcedentis mandati: propter infirmitatem eius, & inutilitatem. Nihil enim ad perfectum adduxit lex; in te ductio verò melioris spei, per quam proximamus ad Deum. Et quantum est non sine iureiurando (alij quidem, sine iureiurando sacerdotes facti sunt: hic autem cum iureiurando per eum, qui dixit ad illum: Iuravit Dominus, & non penitebit eum: tu es sacerdos in æternum.) In tantum melioris testamenti sponsor factus est Iesus: & alij quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quòd more prohiberentur permanere: hic autem eo quod maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium. Vnde & saluare in perpetuum potest accedentes per semetipsum ad Deum: semper viuens ad interpellandum pro nobis. Talis etiã decebat vt nobis esset Pontifex sanctus, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus, & excelsior cælis factus: qui non habet necessitatem quotidie (quemadmodum sacerdos) prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi; hoc enim fecit semel, se offerendo. Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autem iurandi qui post legem est, Filium in æternum perfectum.

utrum erant, quando Abrahamo occurrit Melchisedec; qui autem offert decimas, inferior est eo, qui eas accipit, 8 præstantior igitur sacerdos fuit Melchisedec, qui fuit figura Christi sacerdotis secundum ordinem ipsi Leuitici sacerdotibus, ac proinde constat, Christum sacerdotem nostrum, significatum in præstantiori sacerdote, quam essent Leuitici, multo dignior ipsi fuisse. 19 cuius etiã excellentia ex eo colligi potest; quia si vni genus sacerdotis, & legis sufficit ad salutem, & sanctificationem, non est necesse ad eundem effectum succedere aliud genus sacerdotis, & legis; si ergo per sacerdotium Leuiticum, & per legem ipsius consummatio sanctificationis nostra fieri poterat (populus enim Iudæus cum sacerdotio Leuitico legem propriam accepit) quid necesse fuit fieri alium sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, quem prædixit Dauid Psalm. 109. non esse ex tribu Aaron, de qua sumebantur sacerdotes? 20 atqui necesse fuit exurgere alium sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, alioquin non prædixisset illum Dauid, neque vocasset ipsum secundum ordinem Melchisedec, sed secundum ordinem Aarō, ergo prius sacerdotium, & lex ab eo lata non sufficiebant ad veram sanctificationem; transferri igitur debuit tale sacerdotium Leuiticum imperfectum in aliud secundum ordinem Melchisedec perfectum, & sufficiens ad sanctificandum; ac proinde lex antiqua in legem nouam debuit commutari: 21 nam commutato sacerdotio minus perfectum in aliud perfectum, necesse fuit vt lex lata sub imperfecto sacerdotio in aliam legem latam sub perfectiori sacerdotio commutaretur. 22 Porro autem diuersum fuisse sacerdotium Christi, in quod tanquam in melius Leuiticum commutatum fuit, patet, 23 nam & de quo verba illa Psalm. 109. dicuntur. Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec, de alia tribu, & diuersa à tribu Leui, ex qua nullus desinebatur in sacerdotem, 24 quòd staret in ministerium altaris destinatus; si quidem manifestum est Christum Dominam ordim fuisse de tribu Iudæ, in qua tribu nullum sacerdotem Moyses assignauit; atque amplius etiã manifestum est, 25 esse diuersum sacerdotium Christi à sacerdotio Leuitico, si verum sit, factum fuisse alium sacerdotem secundum similitudinem Melchisedec, non secundum legem mandati carnalis externa vnctione, que consecrabit hominem per vitam solum mortalem; sed vt reuera factum est, secundum virtutem immortalis vite interna vnctione vnionis insolubilis cum verbo, qua maneat in æternum, testatur enim Scriptura Psalm. 109, dicens: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. 26 Et quidem priori mandato, & legi veteri, quam diximus cum sacerdotio Leuitico fuisse in aliam meliorem commutatam, derogatum fuit, propterea quod ex se infirma, & inutilis erat ad sanctificationem, & purgationem peccatorum; nullus enim virtute legis à peccato emundari potuit, & ad perfectum statum reuocari; Lex vero euangelica, & gratia introducta a se ipse habens annexam meliorem; illa enim tribuit remissionem peccatorum; per quam in nobis gignitur spes æternæ vite. 27 Et 28 quatenus non sine iureiurando institutus est Christus sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec (alij siquidem sacerdotes Leuitici instituti sunt; hic autem cum iuramento illius, qui dixit ad ipsum Psal. 109. Iuravit Dominus, & non penitebit eum, tu es sacerdos in æternum.) 29 eatenus melioris testamenti, & promissionis fideiussor factus est Iesus. 30 Patet etiã meliorem fideiussorem testamenti esse Iesum, quam sint Leuitici sacerdotes; 31 quia Leuitici facti sunt plures, idcirco, quod morte prohibiti permanere non possent; 32 & ita cum vnus non posset permanere fideiussor antiqua legis pro ipso Deo; 32 qui apud Deum pro hominibus intercederet, sicut fideiussor apud debitorem pro soluenda sponione intercedere solet; successione quadam plures fiebant sacerdotes, qui personam fideiussoris sustinerent. Iesus autem eo quod secundum legem vite insolubilis maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium, vnde & æterna saluatione saluauit nos potest semper viuens, 33 ad interpellandum pro nobis, sicut fidelis fideiussor æternæ promissionis apud Deum, qui melioris spei autor præcipuus, & promissor, & debitor est; talis enim decebat, vt nobis esset Pontifex, qui esset æternæ promissionis fideiussor, nempe sanctus, innocens, impollutus vite sanctitate, & à peccatoribus omnino separatus, & ipsi 34 cælestibus spiritibus excelsior, & nobilior; cui non esset opus quemadmodum aliis est sacerdotibus, prius pro suis delictis, deinde pro peccatis populi quotidie hostias offerre; 35 quia quod attinet ad nostram iustificationem vnico sacrificio sui ipsius satis superque semel effecit, & consummavit. Ideo autem vno sacrificio id peragere non potuerunt Leuitici sacerdotes, sicut Christus effecit, quia lex Moyses homines infirmos, & peccatis obnoxios sacerdotes constituit sermo autem diuinus cum iuramento coniunctus, qui multo post legem Moyses promulgatam factus est, nempe cum Psalm. 109. dictum est: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec: ipsummet filium Dei in æternum perfectum sacerdotem promouimus.

A N N O T A T I O N E S.

7. Particula *Enim* quidam putant non esse causalem, eo quod non vident cuius causam reddere possit. Miror tamen eos non attendisse extrema verba capitis præcedentis, quorum rationem incipit reddere Paulus in hoc capite; nempe quare Christus dicatur Sacerdos secundum ordinem Melchisedec, quod ut clarius constaret, repetiuimus tententiam, quæ in illis extremis verbis continetur.
2. Oratio hæc est aspera & hians, eo quod vsque ad num. 5. sensus illius non compleatur; nam *Melchisedec* coniungi debet cum illo *manet sacerdos*, &c. quod est in num. 5. cætera verò interponuntur ad explicanda ea, quæ huic sacerdoti peculiariter erant, ob quæ gerebat typum Christi Sacerdotis nostri.
3. Cum dicitur, *sine patre*, &c. non est ita intelligendum, quasi reuera non habuerit patrem, & matrem, aut posteros, sed quia nihil in Scriptura de his narratur. Idem de initio, & sine vita ipsius intellige, circa hoc verò lege quæ diximus 3. part. tom. 1. disp. 86. cap. 2.
4. Per genealogiam non intelligitur profapia parentum ipsius, sed filiorum, nam de patre, & matre iam dixerat, id autem mulcum refert nosse ad explicandum ordinem sacerdotij Melchisedec, ut in paraphrasi, cui nullum sacerdotem successisse legimus, sicut neque Christo successit, id quod 3. part. disp. 86. cap. 2. & 3. fufius profecuti sumus.
5. Sicut illud, quod dictum est, de patre, & matre, non est intelligendum re ipsa, sed quia non legitur de illo habuisse patrem, & matrem, ita etiam illud *manet*, accipiendum est non re ipsa, sed quia non legimus alium Sacerdotem ei successisse secundum legem, sicut Aaroni succedebat.
6. Assimilari, hoc loco apud Paulum dicitur de figura, & typo, non autem de re significata per typum, eum tamen alias potius de re significata, quam de typo ipso dicatur, ut colligitur ex doctrina tradita à nobis 1. part. disp. 72. cap. 2.
7. Paulus proposuit figuram, & typum sacerdotij Christi in Melchisedec, tamen non applicuit per singula; nos autem claritatis gratia singula singulis accommodauimus; controuersiam autem quare dicatur Christus secundum ordinem Melchisedec, & an ratione oblationis panis, & vini, exactè tractauimus 3. part. disp. 86. hic autem eam examinare instituti nostri ratio non patitur, qui solum contextum, & sensum Pauli quoad fieri potest, explanare contendimus.
8. Quo pacto Christus suapte natura sit sacerdos, & non vnctione externa secundum legem, fufius ostendimus 3. part. disp. 85.
9. Quomodo cæteri Sacerdotes morte prohibiti manere reliquerint sacerdotium filiis suis, Christus autem sit Sacerdos in æternum sine successore, tractat idem Apostolus infra in hoc capite.
10. Hinc incipit ostendere dignius fuisse sacerdotium Melchisedec, quod erat figura futuri sacerdotij, quam Sacerdotium Leuiticum, vt inde colligat multo dignius fuisse Sacerdotium Christi, quod per Sacerdotium Melchisedec fuerat figuratum.
11. Numerum vndecimum suppleuimus; continet autem conclusionem eius, quod præmiserat ad ponderandam dignitatem Sacerdotij Leuitici.
12. Ex illo capite proposito ostendit Sacerdotium Melchisedec, multo dignius fuisse Sacerdotio Leuitico, ut patet in paraphrasi.
13. Illud *annumeratur in eis*, communiter referritur solet ad illud de filiis *Leui*, vt sit sensus, Melchisedec non fuisse de Leuitarum genere; verum hoc modo vix intelligere possum vim huius rationis, qua præferre contendit Apostolus Sacerdotium Melchisedec Leuitico. Ego igitur existimo illud *in eis* referritur ad fratres, quos Scriptura non tribuit Melchisedec, quos tamen tribuit Leuitis; dignitas autem addentur in hoc, vt de Melchisedec talis mentio fiat in Scriptura, vt sine fratribus esse videatur, & ita ab omnibus aliis cuiusque generis decimas acceperit, quæ dignitas rantum est secundum vmbra, sicut & illa, quæ ponitur num. 17. in ea tamen veritas dignitatis Christi figurabatur.
14. Hæc est secunda ratio, qua ostendit digniorem fuisse Sacerdotem Melchisedec Sacerdotibus Leuiticis.
15. Abrahamus benedictionem accepit à Melchisedec, Genes. 14. iam vero Genes. 12. acceperat à Deo re-promissionem, quod in ipso benedicendo essent omnes gentes.
16. Pro controuersia Græcè est *ἀνίστα*, quam vocem in hoc capite interpretatur vulgatus contradictionem, in præcedenti autem interpretatus est, controuersiam,
17. Hæc est tertia ratio, qua ostendit digniorem Sacerdotem fuisse Melchisedec Leuiticis Sacerdotibus; dignitas autem non est in re ipsa, quasi verè mortuus non fuerit Melchisedec, sed secundum apparentiam, quia Scriptura non narrat mortem obiisse; hæc autem vmbra solum est immortalitatis, qua figurabatur vera in Christo vnio inseparabilis, & perpetuum Sacerdotium illius in vita immortalis permansurum.
18. In hoc numero, quem suppleuimus, continetur conclusio prædictarum rationum, quæ ad hoc proxime tendunt, vt ostendant Melchisedec præstantiorem Sacerdotem fuisse Leuiticis, ac proinde etiam Christum; probauit igitur hæcenus dignitatem figurati Christi ex figuræ dignitate.
19. Hæc est noua ratio ad probandum Christum digniorem fuisse Sacerdotem Leuiticis; suppleuimus autem pro discursu Pauli omnia illius numeri, vsque ad illa verba, *si ergo*, quia alias illatiua illa particula *ergo*, non videtur connexionem habere cum præcedentibus.
20. Omnia illius numeri suppleuimus pro discursu Pauli, & vt illa causalis *enim*, quæ est in numero sequenti veram redderet causam.
21. Aliqui putant particulam *enim*, poni pro *autem*, eo quod non videant cuius rationem reddere possit. Verum quamuis Paulus aliquando vtratur particula *καὶ*, Latine *enim* pro particula *et*, Latine *autem*; tamen, cum hæc particula verè potest reddere sensum causalem addito aliquo iuxta ratiocinationem Pauli, & ipsius textus, multo melius est eam in sensu causali interpretari.
22. Torum hunc numerum suppleuimus in paraphrasi, vt causalis *enim*, numeri sequentis rectè constaret in sua vi cum reliquis.
23. Causalis *enim*, in hoc loco verè reddit sensum causalem non eius, quod in textu præcessit, sed eius quod suppleuimus; id autem implicitum erat in ipso textu; nam cum dicat Paulus vnum Sacerdotium in aliud fuisse translatum, consequenter sentit diuersum fuisse illud, in quod prius commutatum fuit.

24. Illud *præsto esse*, idem est quod constanter stare more ministrantium, vt cap. 10. num. 13. videbimus.
25. Hæc ratio non affertur ad probandum Christum fuisse excellentiorem Sacerdotem Leuiticis, sed ad probandum idem, quod antea probauerat, nempe diuersum esse Sacerdotium Christi à Sacerdotio Leuitico.
26. Probat qua de causa prior lex fuerit abrogata, & commutata, non quod non profuisset seruare illam, sicut quæcunque observatio legis, & opus virtutis; sed quod inutilis esset ad sanctificationem, hoc est, in ea non fuerit pretium nostræ redemptionis, sicut notauit, tom. 1. 1. part. disp. 84. cap. 1. & disp. 85. cap. 2.
27. Ibi non probat Christum fuisse excellentiorem Sacerdotem Leuiticis, sed cum ostenderit antiquam legem in nouam, & meliorem fuisse commutatam, & Christum fuisse Sacerdotem nouæ, incipit ostendere Christum fuisse factum fideiuisorem melioris promissionis, & legis, non quia in antiqua lege non contineretur promissiones æternæ, sed quia lex illa non poterat tanquam ex se implendum id promittere lex autem noua, quæ est gratiæ, ita promittit æternam illam vitam, vt ex se illam etiam tribuat, Christus autem factus est sponsor, fideiuisor talis promissionis, quia virtute meritorum eius confert nobis Deus gratiam suam; rationes autem, quæ sequuntur, ad hoc tendunt, vt ostendant Christum fuisse fideiuisorem melioris legis, & promissionis.
28. Particula *quantum est*, posita est pro eo, quod dici solet in *quantum* Græcè κατὰ ὅσον, quod atticè περιπέ est, atque quatenus.
29. Pro in *tantum*, Græcè est κατὰ τοσοῦτον, quod nos exposuimus *quatenus*, vt responderet aduerbio *quatenus*, posito in numero præcedenti, eadem autem significatio vtriusque est.
30. Hæc est secunda ratio non ad probandum Christum fuisse meliorem, & digniorem sacerdotem; sed sponsorem, & fideiuisorem melioris promissionis.
31. Quomodo multi sacerdotis Evangelici, qui Christo viuentem nomine ipsius offerunt, non dicantur in sacerdotio illi succedere ostendimus contra Lutherum 3. to. 3. part. in tractatu de sacrificio Missæ, quia succedere solum est in locum mortui, aut depositi, aut translati subrogari.
32. Cum supradixisset Christum esse sponsorem, hoc est fideiuisorem melioris promissionis, eodem modo concedere debet Leuiticos sacerdotis fuisse etiam sponsores veteris testamenti; cumque vnus manere non possit, lege statutum à Deo est, vt alius cum eodem onere succederet; apud homines quidem filius, qui succedit patri, non succedit in fideiuisione, qua pro alio se obligauit; nisi res, quas à patre accepit, obligatae maneant: neque enim lex humana potest successorem ad hoc obligare; lex autem diuina statuit, vt filij succederent in munere sacerdotali parentibus, & ita in obligatione fideiuisionis; vt sicut fideiuisor follicit animum debitoris ad soluendum, sic etiam sacerdotes intercedant apud Deum, vt compleat promissa sua; multo autem melior sponsor, & fideiuisor est Christus, quia idemmet semper manet sacerdos.
33. Quo pacto Christus interpellare dicatur semper pro nobis, non noua oratione, sed antiqua, quæ semper manet in conspectu Dei diximus 3. part. disp. 82. cap. 4.
34. Per cælos intelligit spiritus cælestes:
35. Cum dicit Paulus de Christo, hoc enim semel effecit, non debet ita intelligi, vt semel etiam pro seipso obtulerit sacrificium, quia nunquam ipsi profuit mors sua per modum sacrificij, sed per modum meriti, vt late ex mente S. Thom. explicauit 3. part. disp. 84. cap. 2. sed intelligitur de sacrificio, quod semel pro nobis obtulit. Itaque negat quidem Paulus Christum indiguisse quotidiano sacrificio pro se, & pro populo sicut sacerdotes Leuitici indigebant, solum autem affirmat semel obtulisse pro aliis, non autem pro se.

ARGUMENTVM

CAPITIS VIII

Dignitatem Sacerdotij Christi in hoc capite commendat Paulus ex ministerio, & templo cui ministrat, eo quod alij fuerunt sacerdotes templi corruptibilis, quod construxit homo Christus verò templi cælestis, quod solus Deus formauit, in quod quidem intrans sedit ad dexteram magnitudinis Dei in excelsis.

CAPVT VIII.

PARAPHRASIS

Capitulum autem super ea, quæ dicuntur: Talem habemus Pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in cælis: sanctorum minister, & tabernaculi veri, quod fixit Deus, & non homo. Omnis enim Pontifex, ad offerendum munera, & hostias constituitur: vnde necesse est & hunc habere aliquid quod offerat. Si ergo esset super terram nec esset sacerdos: cum essent qui offerrent secundum legem munera: Qui exemplari, & vmbra deseruiunt cælestium: sicut responsum est Moysi, cum consummaret tabernaculum: vide, inquit; omnia facito secundum exemplar quod tibi ostensum est in monte. Nunc autem melius sortitus est ministeriū, quanto & melioris testamenti mediator est, quod in

Symma 1 autē eorū, quæ de sacerdotio Christi dicta sūt **S**huiusmodi est: Pontifex quem habemus, & cuius intercessione nisi sperare debemus, s̄ est, qui 2 consedit in dextera maiestatis Dei in cælis, qui minister, & autor est vera sanctificatio 3 in tabernaculo vero, quod Deus construxit, & tenedit, & non homo. 4 Quare & pro nobis offert, & ministrat 5 omnis enim Pontifex ad offerendum Deo munera, & sacrificia pro populo constituitur. Quocirca oportet & hunc nostrum sacerdotem habere aliquid munus, aut hostiam, quam pro nobis offerat. Ipsum itaque esse constitutum ministrum tabernaculi, cælestis quod fixit Deus, & non homo: inde constat: quia 6 si diceremus esse ministrum tabernaculi, quod est 7 super terram, nempe à Salomone constructi, non esset verè sacer

melioribus repromissionibus sancitum est. Nam si illud prius culpa vacasset: non vtique secundum locum inquireretur. Vituperans enim eos dicit, ecce dies venient, dicit Dominus, & consummabo super domum Israel, & super domum Iuda testamentum nouum, non secundum testamentum, quod feci patribus eorum, in die qua apprehendi manum eorum, vt educerem illos de terra Ægypti, quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo: & ego neglexi eos, dicit Dominus. Quia hoc est testamentum quod disponam domui Israel post dies illos, dicit Dominus: dabo leges meas in mentem eorum, & in corde eorum superscribam eas: & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum, & non docebit vnusquisque proximum suum, & vnusquisque fratrem suum, dicens: cognosce Dominum: quoniam omnes scient me à minore vsque ad maiorem eorum: quia propitius ero iniquitatibus eorum: & peccatorum eorum iam non memorabor. Dicendo autem nouum, veteraui prius. Quod autem antiquatur, & senescit: prope interitum est.

venit, dicit Dominus, & consummabo super domum Israel, & super domum Iuda testamentum nouum, & c. vbi cum dixit nouum non solum aliud promisit, sed etiam denotauit prius illud aduentu noui, 15 antiquandum esse, quod autem 16 antiquandum est, senescit, & ad interitum vergit. 17 Ergo posterius testamentum meliores habuit promissiones.

A N N O T A T I O N E S.

1. Græce est *κεφάλαιον*, quod denotat summam, alij explicant præcipuum, illud autem, *super ea* Græcè est *ὑπὲρ τῶν λεγομένων* ac si dicat, *ex dictis*, nam *ὑπὲρ*, cum coniungitur datiuo, inter alia denotat idem, quod Latine *ex*.

2. Illud *confedit*, ita accipiendum est, non quasi Christus inceptor confedere ad dexteram Dei postquam in caelos ascendit, nam vt sæpius diximus, ipsa vnione dicitur confedere ad dexteram Dei, sed ita vt semper confederit, illud autem in *caelis*, vel appositum est, vt periphrasis diuinitatis, ad cuius dexteram sedet Christus, in hunc modum, *ad dexteram Dei, qui habitat in caelis*, vel ad denotandum, quomodo etiam nunc Christus habitat in caelis secundum corpus.

3. Quidam putant Christum dictum Sanctorum ministrum, quia beatis ministrat in caelis, cum ipsi fruatur beatitudine, quam Christus illis promeruit iuxta parabolam Euangelij Lucæ 12. *Et transiens ministrabit illis*. Alij per sancta intelligunt Sancta Sanctorum in caelis, sicut erant in Templo materiali, melius tamen nos interpretati sumus ministrum sanctitatis, nam tanquam diuersa commemorat Paulus esse ministrum sanctorum, & esse ministrum tabernaculi celestis, in quo sunt verè Sancta Sanctorum.

4. Verba illius numeri addidimus, quorum sensum continet vox illa *minister*, quæ præcessit, qui enim ministrat in Templo pro aliquo ministrat, & offert, illis autem verbis additis rectè congruit causalis illa particula, quæ subsequitur.

5. Reddit causam ministerij Christi.

6. In illis si ergo esset *super terram*, suppleri debet *minister*, verbum autem *esset*, idem significat quod *diceretur esse*, iuxta illud ad Rom. 11. *Alioquin gratia non esset gratia*, hoc est quæ diceretur gratia, reuera non esset gratia.

7. Illud *super terram*, multi cum Græcis referunt ad ipsum Christum, vt sit sensus, si enim Christus adhuc maneret in terra, nec introisset in tabernaculum celeste, non esset sacerdos: alij referunt ad hostiam, vt Anselmus, neutro tamen modo contextus satis constat, ideo prædicta verba nos retulimus ad ministerium, de quo paulò antea locutus fuerat Paulus, non autem ad hostiam, de qua proximè sermo præcesserat, consonat autem hæc expositio cum antecedentibus vt constat, & cum sequentibus, sic enim vere probat Paulus Christum non fore Sacerdotem, si diceretur minister tabernaculi materiali, cum in eo solum possint esse Sacerdotes Leuitici generis, tum etiam quia templum Salomonis vocat vmbra celestis.

8. In Græco est *ὑποδείγματι*, pro eo quod vulgatus conuertit *exemplari*, porro vox Græca, & Latina significat interdum prototypum, cuius instar aliquid fit, tum etiam signum, seu figuram; & hoc loco pro signo accipitur, vt patet.

9. Vulgatus etiam hoc loco vsus est nomine exemplaris in alia significatione, nempe vt denotat primum exemplum, seu prototypum, cuius instar, aliquid fit, in Græco autem non est illa vox *ὑποδείγμα*, sed vox *τύπος*, sicut etiam Actor. 7. vbi vulgatus translulit, formam.

10. Aliqui putant Moyse in monte, non solum ostendisse formam tabernaculi materiali, sed etiam celestis, aperiens nimirum illi arcana celestia, & ideo edificasse tabernaculum materiale, vt esset figura celestis tabernaculi, verum cum Moyse non viderit essentiam Dei, sed tantum splendorem lucis corporeæ, sub qua apparuit illi Deus, vt ostendimus 1. parte disput. 55. ideo dicendum est Moysem solum accepisse à Domino formam, & prototypum templi materiali: addidimus autem verba num. 10. vt ostenderemus vim testimonij, quod adducit Paulus ad comprobandum, id quod dixerat, nempe tabernaculum materiale solum fuisse vmbra celestis, cuius Christus minister est.

11. Particula *nunc*, non denotat tempus Christi postquam in caelos ascendit, & introiuit in Sancta Sanctorum tabernaculi veri, nempe caeli, vt quidam volunt, sed tempus gratiæ, quod opponit tempori antiquæ legis, sub qua Leuitici Sacerdotes ministrabant, vt exponit Anselmus, quia toto tempore etiam mortalis vitæ sortitus est Christus melius illud ministerium.

12. Non ideo, dicit nouum Testamentum habuisse meliores promissiones, quasi Lex vetus non promiserit ipsam obseruantibus vitam æternam; nam etiam Patribus antiquis promissio facta est vite æternæ,

fed quia antiqua lex non poterat eam ex se ipsa promittere, cum ipsa non posset ex se præbere vires ad sui obseruationem, sed sola lex gratiæ illas subministrauerit, ac proinde sola lex gratiæ ex se potuit sponsonem habere vitæ æternæ, hæc autem lex quæ est spiritus gratiæ, toto tempore etiam legis scriptæ virtute passionis Christi viguit, vt 1. 2. disp. 183. cap. 2. diximus.

14. Illud culpa vacasset, non debet referri ad ipsum vetus Testamentum, sed ad homines, qui sub eo viuabant, qui virtute ipsius non potuerunt vacare culpa. Præterea causalis, nam, reddit causam eius, quod dixerat Paulus, postterius testamentum habuisse meliores promissiones.

14. Vt rectè colligat ratio Pauli suppleuimus pauca illa verba, quæ vim habent, vt logici loquuntur, destruendi consequens conditionalis illationis, ita vt probet postterius testamentum meliores habuisse promissiones.

15. Verbum *veterauit*, quod est præteriti, sumitur pro futuro, refertur enim ad prophetiam Hieremiæ, quæ de futuro erat.

16. Eodem modo, & ob eandem rationem capitur verbum *antiquatur*, his autem verbis rectè conueniunt verba illa *senescit*, & *prope interitum est*, quibus verbum præteriti *veterauit*, non conueniret: nam quod quis veterauit, & antiquauit, non senescit, nec interitui proximum, sed iam omnino absolutum est, quod enim senescit, & interitui proximum est, adhuc viuit neque destructum est, quem sensum paucis indicat Anselmus.

17. Hæc conclusio plane infertur ex præcedentibus, est enim id quod antea dixerat Paulus, & deinde confirmauit.

ARGUMENTVM.

CAPITIS IX.

Prosequitur Paulus, quod præcedenti capite proposuerat, nempe nouum Testamentum meliores habuisse promissiones, quam vetus, vt inde probet Christum fuisse ministrum melioris testamenti.

CAPVT IX.

PARAPHRASIS.

1 **H** Abuit quidem, & prius, iustificationes cultura,
2 & sanctum seculare. Tabernaculum enim factum est primum, in quo erat candelabra, & mensa,
3 & propositio panum, quæ dicitur Sancta. Post velamentum autem secundum tabernaculum, quod dicitur Sancta Sanctorum: Aureum habens thuribulum,
4 & arcam testamenti circumtectam ex omni parte auro, in qua vna aurea habens manna, & virga Aaron quæ fronderat, & tabulæ testamenti: superque eam Cherubin gloriæ obumbrantia propitiatorum, de quibus non est modo dicendum per singula. His verò ita compositis, in priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes, sacrificiorum officia consummantes: in secundo autem, semel in anno solus Pontifex: non sine sanguine, quem offerret pro sua & populi ignorantia: hoc significante Spiritu sancto, nondum propalatum esse sanctorum viam, adhuc priore tabernaculo habente statum. Quæ parabola est temporis instantis: iuxta quam munera, & hodie offeruntur: quæ non possunt iuxta conscientiam perfectum facere seruientem, solum modo in cibis, & in potibus, & in variis baptismatibus, & iustitiis carnis, vsque ad tempus correctionis impositis. Christus autem assistens. Pontifex futurorum bonorum, per amplius, & perfectius tabernaculum non manufactum, id est, non huius creationis: neque per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem introiuit semel in Sancta, æterna redemptione inuenta. Si enim sanguis hircorum, & taurorum, & cinis vitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationem carnis: Quantum magis sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis, ad seruendum Deo viuenti: Et ideo noui Testamenti mediator est, vt morte intercedere, in redemptionem earum præuaricationum, quæ erant sub priori testamento, re-promissionem accipiant qui vocati sunt, æternæ hereditatis. Vbi enim testamentum est: mors necesse est intercedat

H Abuit quidem prius testamentum & præcepta colendi Deum ad ritum, & ceremonias pertinentia, 2 & locum designatum ad cultum Dei 3 nempe eodem sanctam mundanam, post hanc enim interius factum erat primum tabernaculum, in quo erat candelabrum septem ramorum, & mensa, & propositio panum, quod dicitur sancta, 4 & à prima ade velamento quodam diuidebatur, post velamentum autem & secundum erat aliud tabernaculum, nempe secundum, quod dicitur Sancta Sanctorum, habebat autem thuribulum aureum, & arcam testamenti repletam ex omni parte auro, in qua erat vna aurea habens manna, & virga Aaron, quæ fronderat, & tabulæ testamenti, superque ipsam arcam erant Cherubin gloriæ, & maiestatem Domini ostendentes; & reliqua, quæ sigillatim enarrare non est necesse. His verò ita dispositis: in prius quidem tabernaculum, quod dicitur sancta, sacerdotes quicumque semper introibant, vt sacrificia perageret, in posterius autem tabernaculum, quod dicitur Sancta Sanctorum & solum Pontifex summus semel quotannis ingrediebatur non sine sanguine, quem offerret domino pro suis, & totius populi peccatis, 7 eo autem quod præclusa esset via ceteris sacerdotibus ingrediendi in Sancta Sanctorum, significare volebat nobis dominus, eo tempore quo perseuerabat prius illud Templi cum lege veteri, & ceremonias eius nondum patere aditum in verum tabernaculum celi, quod 8 Sancta Sanctorum merito dicitur, 9 quæ quidem figura est, & similitudo respiciens tempus hoc nostrum legis Evangelicæ, 10 vt inferius dicemus iuxta quam figuram munera & sacrificia offerrebantur, quæ non habebant vim perficiendi, & spiritualiter sanctificandi offerentem, & obseruantem solummodo ceremonias illas, quæ in escu ciborum, & in variis abluitionibus, & aliis emundationibus carnis constituta erant, vsque ad tempus Christi, qui eas 11 aboliturus, & in meliorem statum commutaturus erat: 12 Quemadmodum igitur summus Pontifex solus semel in anno introibit in Sancta Sanctorum, quæ erat figura respiciens tempus Evangelij, ita Christus summus Pontifex assistens, & constitutus a Deo pro cælesti gloria, & gratia nobis a Deo obtinenda perfectus, & amplius 13 tabernaculum non manu hominum

cedat testatoris. Testamentum enim in mortuis
 confirmatum est: alioquin nondum valet, dum vivit
 qui testator est. Vnde nec primum quidem sine san-
 guine dedicatum est: lecto enim omni mandato leg-
 is à Moysè vniuerso populo: accipiens sanguinem
 vitulorum, & hircorum cum aqua, & lana coccinea,
 & hyssopo, ipsum quoque librum, & omnem popu-
 lum asperit, dicens: Hic sanguis testamenti, quod
 mandauit ad vos Deus. Etiam tabernaculum, & om-
 nia vasa ministerij, sanguine similiter asperit. Et
 omnia pœnè in sanguine secundum legem mandā-
 tur: & sine sanguinis effusione non fit remissio. Nec-
 esse est ergo exemplaria quidem cœlestium his
 mundari: ipsa autem cœlestia, melioribus hostiis,
 quàm istis. Non enim manufacta sancta Iesus intro-
 uit, exemplaria verorum: sed in ipsum cœlum, vt ap-
 pareat nunc vultui Dei pro nobis. Neque vt sæpe of-
 ferat semetipsum, quem admodum Pontifex intrat in
 sancta per singulos annos in sanguine alieno. Alio-
 quin oportebat eum frequenter pati ab origine mun-
 di: nunc autem semel in consummationem seculorū,
 ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit.
 Et quemadmodum statutum est hominibus semel
 mori, post hoc autem iudicium: sic & Christus semel
 oblatus est ad multorum exhaurienda peccata: se-
 cundò sine peccato apparebit omnibus expectanti-
 bus se in salutem.

*Testamentum non sine sanguine dedicatum fuit, & receptum à filiis Israël: lecto enim omni mandato à Moysè vniuer-
 so populo; Moyses ipse accipiens sanguinem vitulorum, & hircorum cum aqua, & lana coccinea, & hyssopo ipsum
 quoque librum, & omnem populum asperit dicens: Hic sanguis testamenti, quod præcepit vobis Deus: tabernaculum
 etiam, & omnia vasa ministerij sanguine similiter asperit, & omnia bene secundum legem sanguine emundantur, &
 sine sanguinis effusione non fit remissio, & mandatio vlla corporalis macule. 22 Si ergo in templo terrestri, & in lege ve-
 teri, quæ fuerunt typus, & figura cœlestis templi, & noui Testamenti, necesse fuit, vt omnis emundatio fieret sanguine
 aliquo, 23 ea quæ pertinent ad cœleste templum, & spirituale, quæ in prioribus figurata fuere, nempe conscientia nostra,
 prætorioris hostia sanguine emundari debuerant: 24 ideo autem ea cœlestia appellati, hoc est pertinentia ad cœleste tem-
 plum, 25 quia Iesus non introiit pro nostra redemptione in sancta sanctorum terrestri templi, manibus hominum facti,
 quæ erant typus, & figura 26 veri tabernaculi, quod sancta sanctorum verò nuncupatur, sed in ipsum cœlum, quod est
 verum tabernaculum non ab homine, sed à Deo fixum, vt ibi Deo 27 appareat interpellans pro nobis, non tamen ita vt sæpe
 repetat oblationem eruentem sui pro nobis, sicut Pontifex summus Leuiticus intrabat semel quotannis, vt offerret san-
 guinem alienum 28 alioquin si opus esset, vt sæpe offerret Christus, neque vna mors illius sufficiens esset ad delenda pec-
 cata omnium, debuisset ipse frequenter mori ab origine mundi, siquidem & his, qui ipsum præcesserunt, ab initio mundi sa-
 cerdos & hostias esse debuit pro peccatis, at qui in fine temporum, & etate postrema ad 29 destruendam omnium etiam an-
 tiquorum peccatorum, per hostiam sui ipsius semel tantum apparuit coram Deo, introiit in sancta sanctorum cœli, & quem-
 admodum omnibus hominibus sit vltimū est, vt semel tantum moriantur, & post mortem subeant iudicium, vt consequantur
 statum, in quo in æternum eodem modo permaneant, sic etiam Christus semel per mortem oblatus est, vt omnium consume-
 ret peccata, deinde verò post hanc mortem sine 30 hostia pro peccato apparebit omnibus ex vna fide, & spe expectantibus
 ipsum, vt eis in vltimo iudicio salutem æternam retribuat.*

A N N O T A T I O N E S.

1. Præcepta colendi Deum dicuntur iustificaciones, sicut etiam in Psalmis, quæcunque præcepta ita appel-
 lantur, quod obseruantes illa iustificarentur, tamen si obseruatio eorum non ex vi ipsius literæ, sed ex vi spi-
 ritus gratiæ esse deberet, vt notauimus 1. 2. disp. 184, cap. 2.
2. Addidimus hunc numerum claritatis gratia, cum deinde sigillatim ostendat Paulus tres partes Templi,
 & loci designati ad cultum Dei.
3. In tres partes diuidit locum Templi ad sacrificium designatum; prima pars erat atrium subdio, & di-
 cebatur ædes mundana; quam ideo vocat Paulus sanctum sæculare, quia illuc etiam Gentiles, & Ethnici in-
 grediebantur, & in hoc erat æneum altare sacrificiorum, secundo erat tabernaculum prius de quo inquit
 Paulus: *Tabernaculum enim factum est primum*, in eo autem non mactabantur, nec immolabantur victimæ, quid
 autem in eo esset, dicit Paulus in textu, dicebatur autem sancta. Tertio erat tabernaculum posterius, quod
 dicebatur Sancta Sanctorum, ita notat Oecumenius in hunc locum, & ex ipsa Scriptura veteri constat, hunc
 triplicem locum in templo dixit Paulus, vt patet in textu.
4. Totum hunc numerum suppleuimus claritatis gratia, cum enim dicat deinde Paulus post secundum
 velamentum fuisse tabernaculum, quod dicitur Sancta Sanctorum, nempe posterius tabernaculum, plane in-
 dicat fuisse aliud primum velamentum.
5. Vocem secundum quidam referunt ad tabernaculum, vt sensus sit post velamentum erat tabernaculum
 secundum. Verum cum in Græco illa vox secundum sit neutrius generis, & velamentum similiter, at verò vox
tabernaculum sit feminini generis, non potest vllò modo vox secundum ad tabernaculum, sed ad velamentum, re-
 ferri. Adde, quod in Græco ad literam sic est, *post secundum velamentum tabernaculum*, & ita vox secundum
 non potest referri ad tabernaculum, cum autem Paulus appellat secundum velamentum, indicat, fuisse
 etiam primum, vt suppleuimus in numero præcedenti: tabernaculum porro, quod dicitur fuisse post se-
 cundum velamentum, & vocabatur Sancta Sanctorum, reuera erat secundum tabernaculum, siquidem

ante posuerat Paulus primum.

6. Quo pacto solus summus Pontifex ingrederetur, in posterius tabernaculum, quod dicitur Sancta Sanctorum, constat ex cap. 30. Exodi, & Leuitici 16. mactabat autem hostias exterius, & cum sanguine earum ingredebatur, & adpergebat septies digito contra propitiatorium, & reliqua, quæ ibi fusius dicuntur.

7. Idè ante aduentum Christi dicebatur nondum patere aditus ad regem cæli, vel quia etiam iusti post mortem illud non ingrediebantur, donec Christus corpore, & anima intraret, vel quia licet reuera tunc essent iusti propter merita Christi, qui haberent ius ad regnum cælorum, tamen cum nondum esset solum pretium nostræ redemptionis, nondum dicebatur diabolus victus vt 3. part. disp. 77. cap. 6. vberius dictum est, quamuis enim meritum Christi in spe effectum habuerit ab initio mundi, tamen tunc dicitur facta redemptio, cum Christus pretium actu persoluit.

8. Sanctorum via eo loco non denotat viam virorum Sanctorum, sed viam cæli, quod dicitur à Paulo Sancta Sanctorum in hoc capite.

9. Quidam ita exponunt, quæ parabola, vel similitudo vsque ad tempus præsens durauit, eo quod in Græco dicatur *eis τὸν καιρὸν ἐνεμήσατο*, illud autem *eis*, Latine reddunt, vsque ad, ego verò existimo illud *eis*, sumi in propria significatione pro *in*, vt sit sensus, quem sequuti sumus in paraphrasi, ac si ad literam diceremus, quæ parabola est in tempus instans, & hoc modo retinemus lectionem vulgatam, idem enim est esse parabolam huius temporis, & in hoc tempus, vel respiciens hoc tempus.

10. Parabola in eo est, quod inferius dicit Paulus de ingressu Christi in cælos post effusum sanguinem suum.

11. Tempus correctionis erat tempus Christi, qui illas cæremonias correcturus erat.

12. Hic applicat parabolam, & figuram summi Sacerdotis ingredientis in Sancta Sanctorum semel in anno.

13. Per tabernaculum non manufactum intelligunt alij corpus conceptum sine ope viri ex visceribus virginis, multo tamen melius quadrat cum principio capitis, & cum toto contextu, vt intelligamus cælum, de quo dixerat in principio Paulus, quod fixit Deus, & non homo.

14. Pro *semel in anno*, quod dixit de summo Sacerdote Aaronico, Christus semel tantum ingressus est, eo quod semel tantum ingrediens inuenit, & peregit redemptionem, quam Sacerdos summus Leuiticus perficere non poterat, vt inferius dicit Paulus, quomodo autem ingressus sit cum proprio sanguine inferius dicitur num. 27.

15. Suppleuimus totum hunc numerum, vt clarius congrueret causalis *ideo*, quæ est in sequenti.

16. Indicat causam præcedentem, ob quam Christus fuit mediator noui Testamenti.

17. Christus non solum mediator noui Testamenti inter nos, & Deum, sed etiam autor fuit, quia autor fuit gratiæ, per quam inter nos, & Deum inimicitias composuit, & ideo addidimus illud *mediator existens*, neque est præter mentem Pauli, nam inferius appellat Christum testatorem, testator autem autor est testamenti.

18. Eiusse præuaticationes sub priori testamento idem est, quod adhuc cum illo permansisse, hoc est virtute illius non fuisse deletas, licet virtute Christi sub priori testamento, hoc est, ante aduentum Christi multi consecuti fuerint remissionem peccatorum, iuxta id, quod dicitur ad Rom. 5. *Vsque ad legem enim peccatum erat in mundo, &c.* vt nos ibidem exposuimus.

19. Suppleuimus hunc numerum claritatis gratia, & vt rationem Pauli integram conficeremus.

20. Repetit rationem ob quam Christus mori debuit.

21. Ostendit in promulgatione veteris Testamenti veluti in figura etiam mortem intercessisse, quamuis non ipsius testatoris, quod pro figura noui Testamenti satis fuit.

22. Suppleuimus hunc numerum per repetitionem, vt ostenderemus vim rationis Pauli, & particula illationis *ergo*.

23. Cælestia vocat hîc non cælum ipsum, neque Angelos, hi namque non erant emundandi sanguine Christi, sed conscientias nostras, & spiritus, quorum emundatio pertinebat non ad templum huius habitationis, in quod Leuitici Sacerdotes ingrediebantur, sed ad cæleste, in quod solus Christus cum sanguine victimæ pretiosa ingressurus erat.

24. Suppleuimus hunc numerum, vt clarius appareret connexio causalis *enim*, quæ est in sequenti numero.

25. Causalis *enim*, rationem reddit, ob quam vocauerit cælestia conscientias nostras in num. 23.

26. Illud *verorum*, conuenit cum *Sanctorum*, quod suppleri debet, vox autem *Sanctorum*, sumitur hoc loco sicut supra num. 7. pro tabernaculo, quod dicitur Sancta Sanctorum, cui si adiungas *verorum*, denotat cæleste tabernaculum, cuius umbra, & figura erat terrestre: alludit autem ad id, quod dixerat initio capitis, & nos in paraphrasi expressimus, nempe quod fixit Deus, & non homo.

27. Christus ingrediens in cælum non sacrificat, neque denuo orat, sed tantum apparet, & antiquam oblationem sui factam in hoc mundo continuo sine nouis precibus præsentat patri, & hoc solum sensu dicitur introiisse in tabernaculum cæleste in proprio sanguine, non quod illum effundat iterum in cælo, sed quod eum præsentet, cur autem denuo non oret in cælo, fusius ostendimus 3. part. disp. 82. cap. 2. verè autem cælum comparatur tabernaculo templi terrestris, nam sicut Sacerdos mactabat hostiam in atrio exteriori templi subdito, & cum sanguine victimæ ingrediebatur tabernaculum secundum, ita Christus se obtulit in hoc mundo, sed post mortem se ipsum conspectui patris in cælo præsentauit, discrimen autem est, quod sacerdos effundebat.

28. Rectè probat sufficientè fuisse vnam Christi oblationem, nec debuissè eam iterari, nã si vna satis fuit pro omnibus antiquis, nec repetita fuit ab origine, sufficiens etiã erit pro futuris post ipsam, nec iterari debet.

29. Ad destructionem Græcè est *ἐξ ἀθέτησιν*, quod idem est atque Latine ad extinctionem, vel improbationem seu abrogationem, deriuatur autem à verbo Græco *ἀθετέω*, quod est abrogatione irritum facere, opponitur autem *ἀθετέω τῷ τιθέναι*, hoc est, ponere, & statuere, & ideo transtulit vulgatus destitutionem peccati, quasi contrarium ei, quod est statuere peccatum, hoc autem est destruere ipsum. Anselmus exposuit, sic ad hoc, vt deorsum statueret peccatum, ne supra nos, sed subter nos esset, sed vim vocabuli Græci non videtur attendissè, tamen si sensus eodem recidat.

30. Peccatum hoc loco est hostia pro peccato, sicut etiam 2. ad Cor. 5.

37. Expectantes hic appellat iustos, hi enim expectant aduentum Christi recepturi ab eo mercedem, iniqui verò non expectant sed potius timent, noluit autem hoc loco facere mentionem Paulus malorum, & pœnæ, quæ ipsos manet, sed tantum bonorum, & retributionis quia suo instituto sufficiebat bonorum meminisse.

ARGUMENTVM

CAPITIS X.

In hoc capite duo agit Paulus. Primum reddit rationem ob quam hostia antiqua etiam oblata à summo Sacerdote toties repeterentur, una autem Christi oblatio sufficiens fuerit pro omnibus, sicut dixerat capite præcedenti, ut inde etiam ostendat dignitatem sacerdotis Christi, qua antiquis sacerdotibus, & Pontificibus antecellit, Deinde redit ad id quod proposuerat capite 3. & 4. & iterum exhortatur, ut considerata dignitate tanti sacerdotis Christi teneant spei, quam sunt professi, confessionem, & cum fiducia ad Deum accedant, reliqua enim capita insumpsit Paulus, ut dignitatem sacerdotij Christi Hebræis demonstraret, ne forte allecti dignitate sacerdotij Leuitici retrocederunt.

CAPIT X.

PARAPHRASIS

Vmbra enim habens lex futurorum bonorum non ipsam imaginem rerum: per singulos annos eisdem ipsis hostiis quas offerunt indefinenter nunquam potest accedentes perfectos facere: alioquin cessassent offerri, idè quod nullam haberent ultra conscientiam peccati, cultores semel mundati: sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit. Impossibile enim est sanguine taurorum, & hircorum auferri peccata. Ideo ingrediens mundum dicit: Hostiam, & oblationem noluiſti, corpus autem aptasti mihi. Holocaustomata, & pro peccato, non tibi placuerunt. Tunc dixi: Ecce venio. In capite libri scriptum est de me, ut faciam Deus voluntatè tuam. Superius dicens: Quia hostias, & oblationes, & holocaustomata pro peccato noluiſti, nec placita sunt tibi, quæ seculum legem offeruntur, tunc dixi: Ecce venio ut faciam Deus voluntatem tuam: auferunt primum, ut sequens statuatur. In qua voluntate sanctificati sumus, per oblationem corporis Iesu Christi semel. Et omnis quidem sacerdos præsto est quotidie ministrans, & eisdem sepe offerens hostias quæ non possunt auferre peccata: hic autem viam pro peccatis offerens hostiam in sempiternum sedet in dextera Dei, de cætero expectans, donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius. Una enim oblatio, consummavit in sempiternum sanctificatos. Contestatur autem nos, & Spiritus Sanctus. Postquam enim dixit: Hoc autem testamentum, quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus Dabo leges meas in cordibus eorum, & in mentibus eorum iam non recordabor amplius. Vbi autem horum remissio: iam non est oblatio pro peccato. Habentes itaque fratres fiduciam in introitu Sanctorum in sanguine Christi: quam initiauit nobis viam nouam, & viuentem per velamen, id est, carnem suam, & Sacerdotem magnum super domum Dei; accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda à conscientia mala, & abluti corpus aqua mundâ, teneamus spei nostræ confessionem in declinabilem (fidelis enim est qui repromisit,) & consideremus inuicem in prouocationem charitatis, & bonorum operum: non deferentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdâ, sed consolantes, & tanto magis quanto videritis appropinquatè diè.

Volunt

Ideo autem antiqua sacrificia toties repetebantur, 1 quia cum lex illa 2 vmbraem & figuram solum haberet futurorum bonorum, nempe gratiæ, & non contineret ipsam veritatem, nunquam 3 potuit perficere, & emundare conscientias hominum eisdem hostiis, quas per singulos annos incessanter offerebant sacerdotes, 4 alioquin si una hostia semel in anno oblata sufficiens fuisset ad conscientias emundandas, nulla amplius de nouo offerretur, eo quod offerentes illam 5 nullum iementirent in se peccatum, quod nouo remedio indigeret. Atqui virtute ipsorum sacrificiorum, quæ quotannis repetebantur, non remittebantur peccata, sed in ipsis presbiterantur homines se peccasse, & redemptore indigere, 6 impossibile enim est sanguine taurorum, & hircorum tanquam sufficiens pretio gratiam obtineri ut purgemur peccata. 7 Quia igitur nullum antiquum sacrificium vim habuit redimendi ac liberandi nos, qui captiui tenebamur, & redemit à seruitute peccati 8 Ideo Christus simul atque ingressus est in mundum, ad Deum dixit illud Psalmus 39. Hostiam, & oblationem noluiſti, 9 nempe brutorum animantium pro pretio redemptionis humani generis, corpus autem, humanitatis meæ adaptasti mihi, in sacrificium dignum tantæ redemptione, holocaustomata, & pro peccato non tibi placuerunt, nempe ut mererentur hominum redemptionem, tunc dixi: Ecce venio in capite libri scriptum est de me, ut faciam Deus voluntatem tuam. Cum dicit primum noluisse Deum holocaustomata pro peccato, nec placita illi fuisse, quæ offerebantur secundum legem, & deinde addit, ecce venio, ut faciam Deus voluntatem tuam, aperte excludit prius illud sacrificium tanquam minus sufficiens ad hominum redemptionem, & posterius sacrificium videlicet corporis sui tanquam dignum nostræ redemptione confirmat, 10 in ea verò voluntate Dei, quam ut Christus faceret venit redemptionis & sanctificationis ut gratiæ preparata est nobis per oblationem corporis Iesu Christi semel tantum exhibitam, 12 & quidem cum antiqua sacrificia toties repeterentur, omnis sacerdos Leuiticus constanter 13 stabat: ut quotidie ministraret, & easdem hostias sepius offerret, quæ non poterant auferre peccata, hic autem noster sacerdos Christus postquam vnâ hostiam obtulit, in sempiternum sedet iam ad Dextram Dei, neque stat more ministræ, sed solum sedens expectat, donec ponatur inimici eius scabellum pedum suorum, una enim sola oblatio crucientis, amplius crucientis non repetenda consummavit sanctificationem, & redemptionem nostram, & ideo non stat more ministrantis, sed sedet. 14 Porro autem aboleranda fuisse peccata

26 Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam
 27 noticiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis
 28 hostia, terribilis autem quaedam expectatio iudicij
 29 & ignis æmulatio, quæ consumptura est aduersarios
 Irritam quis faciens legem Moysis: sine vlla misera-
 30 tione, duobus vel tribus testibus moritur. Quanto
 magis putatis deteriora mereri supplicia, qui Filium
 Dei conculcauerit, & sanguinem testamenti pollut-
 31 tum duxerit, in quo sanctificatus est, & Spiritui gra-
 32 tiæ contumeliam fecerit: Scimus enim eum qui dixit
 Mihi vindictam, & ego retribuam. Et iterum: Iudi-
 33 cabit Dominus populum suum. Horrendum est in-
 34 cidere in manus Dei viuents: Rememorantini autem
 pristinos dies: in quibus illuminati, magnum
 certamen sustinuitis passionum: & in altero quid-
 35 dem opprobriis, & tribulationibus spectaculum fidei:
 in altero autem socij taliter conuersantium effec-
 36 ti. Nam, & vincit compassi estis: & rapinam bono-
 37 rum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes
 nos habere meliorē, & manentem substantiā. Nolite
 itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam
 38 habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria
 est: vt voluntatem Dei facientes, reportetis promissionem.
 39 Adhuc enim modicum aliquantulumque, qui venturus est
 veniet, & non tardabit: iustus autem meus, ex fide viu-
 it: quod si subtraxerit se, non placebit animæ meæ. Nos
 autem non sumus subtractionis filij, in perditionem, sed
 fidei in acquisitionem animæ.

est 21 noua oblatio Christi cruciata, sed terribilis iudicij 23 timor, & ignis, qui quasi 24 Zelo vindictæ accensus consumet
 aduersarios Christi, nempe peccatores. 25 Quod si transgressor legis data per Moysen absque vlla miseratione, & rem-
 26 sione conuictus duobus, aut tribus testibus morte corporis damnatur, quanto magis existimare debetis maiora mereri
 supplicia 26 enim, qui filium Dei pro nobis mortuum contempserit, & sanguinem noui testamenti, quem pro nobis effudit,
 & cuius virtute sanctificati sumus 27 contumeliam, & vilem esse sicut aliorum an malium existimauerit, & spiritui gratia
 quem Christus nobis meruit hanc contumeliam fecerit: scimus enim eum qui dixit: 28 Mihi vindictam, & ego retri-
 buam. Deute. 32. 29 non esse hominem, sed Deum: & iterum, iudicabit Dominus populum suum: horrendum est in-
 cidere in manus Dei viuents, vt ulciscatur peccata in se commissa, multo magis, quam incidere in manus hominum, quæ
 ulciscantur legi transgressionem, em poena etiam mortis corporalis. 30 Vt autem in meliorem spem animus vester erigatur,
 31 rememorantini pristinos dies, in quibus illuminati fide Baptismi magnum certamen sustinuitis tribulationum, 31 partim
 quidem opprobriis, & tribulationibus expositi, ita vt spectaculum omnibus effectis, siquidem, 32 & vincit compassi estis, &
 33 bonorum vestrorum 33 proscriptiorem alacri animo tolerastis, credentes vos habere repositas in celo meliores, & incorruptibiles diuitias, nolite itaque
 amittere confidentiam vestram, vi magna remuneratione parata est, licet tardare vobis videatur: patientia enim vobis nec-
 34 cessaria est, vt interim dum differretur remuneratio voluntatem Dei facientes, suo tempore promissum premium consequamini,
 adhuc enim modicum, aliquantulumque superest temporis, post quod Christus, qui venturus est, ad iudicandam ve-
 35 niet, & non tardabit: 36 iustus autem, vt dicitur Abacuc 2. interim spiritu fidei, & spei alitur, & viu- 35 Quod si se ab
 hac expectatione, & fide subtraxerit, non placebit mihi, dicit Dominus nos autem non sumus 36 filij incredulitatis, quæ in
 perditionem ducit, sed fidei, vt animas nostras Deo acquiramus.

ANNOTATIONES.

1. Causalis enim indicat causam, ob quam repetentur sacrificia antiqua per singulos annos, vt superiori capite dixerat Paulus, quæ vt melius intelligeretur, suppleuimus pauca illa verba præcedentia, quæ continent sententiam præcedentis capituli, ad quam prædicta particula refertur.
2. Vmbra accipit Gregorius Nazianzenus pro figura ænigmatica, quæ remotè repræsentat, imaginem verò pro similitudine, quæ propinquius rem exprimit, futura autem bona inquit esse gaudia æterna cælestis patriæ, inquit ergo legem antiquam fuisse vmbra horum bonorum, legem autem Euangelicam, & gratiæ fuisse imaginem. Verum hoc modo non videtur rectè assignata causa, ob quam repetentur in antiqua lege sacrificia, in noua verò non item. Expositio vero quam secuti sumus in paraphrasi, est Chryso-
 & aliorum Græcorum in eum locum, iuxta quam rectè per futura bona intelligitur gratia, quam solum figurabat lex vetus, & antiqua sacrificia, lex autem noua, & sacramenta ipsius ita ipsa continent. Vsurpat autem Paulus imaginem Græcè εἰκόν, pro ipso prototypo, & veritate, sicut ὑπόδειγμα, Latine exemplar, aliquando sumit vno, aliquando alio modo, vt diximus cap. 8. num. 8.
3. Perficere hoc loco idem est, quod iustificare, vt dici solet in schola, quo ad sufficientiam, hoc est, mereri gratiam, qua quis si velit iustificari possit.
4. Iuxta sensum expositum rectè infert Paulus non fore repetendam eandem hostiam, si illa sufficiens esset, nempe si sufficienter mereretur nobis gratiam, qua à peccatis emundari possemus.
5. Nullam habere conscientiam peccati hoc loco non est idem, quod actu emundatum esse aliquem à peccato, sed idem, quod habere sufficientem præteritum pro obtinenda gratia ad remissionem peccati, quod in schola dici solet, remissum esse peccatum quo ad sufficientiam, alioqui ratio Pauli vim non haberet; quia reuera sacerdotes Leuitici aliquando verè putabant remissa esse peccata in illis sacrificiis. Hic tamen obseruandum est alio modo repeti in lege Euangelica sacramenta, & sacrificium Christi incurrentum, hæc enim

non sunt causa vniuersalis, quæ mereatur nostram redemptionem, sed sunt particulares causa, quibus meritorum vniuersale passiois Christi nobis denuo applicatur pro nouis peccatis, quare si antiqua sacrificia vim haberent vniuersalis meriti ad redemptionem, non repeteretur, de hac tamen re fuisius diximus 3. part. disp. 84. cap. 1. & in tractatu de sacrificio Millæ dicemus. Mutauimus autem tempus præsens præteritum in his, quæ dicuntur de lege antiqua, vt clarius constet sensus Pauli, qui sæpe vnum tempus pro alio ponit.

6. Cum sacrificia veteris legis essent opera virtutis ex gratia Christi, & in hominibus iustis, si recte fierent, essent meritoria vite æternæ, erat sine dubio in illis iustitia operum, qua iusti magis sanctificabantur, & hoc illis non negat Paulus, sed negat illis vim meriti vniuersalis pro impetranda prima gratia pro toto genere humano, & pro quolibet illorum, & ita eis negat meritum redemptionis nostræ, illudque tribuit merito Christi.

7. Suppleuimus, & repetiuimus numerum illum, vt clarius appareret vis causalis particulæ *ideo* qua in sequenti numero ponitur.

8. Particula *ideo* reddit causam, ob quam Christus se obtulerit in sacrificium, & ad patrem dixerit verba illa Psalmi 39.

9. Omnia sacrificia tanquam bona opera Deo placent, & hac ratione non dicitur nolle illa Deus, duobus autem modis dicitur in Scriptura Deus illa nolle, vel quia malè fiant, sicut testatur Isaias ca. 1. vel quia insufficientia ad prærium redemptionis generis humani, vt in his locis citatis à Paulo in hoc capite.

10. Per illud *qua voluntate*, alii recentiores Theologi intelligunt voluntatem Christi, qua se Patri obtulit, vt probent in primo instanti redemptionem nobis meruisse, Græci tamen, Anselmus & S. Thomas intelligunt de voluntate Dei, de qua dixerat in Psalm. *Vt facerem voluntatem tuam*, hæc autem est voluntas sanctificationis nostræ, vt dicitur 1. ad Thess. 4. & 6.

11. Cum dicit nos fuisse sanctificatos per eam voluntatem, intelligit, vt sæpe aliàs in hoc capite, quo ad sufficientiam redemptionis, de hac enim agit Paulus in hoc capite, tamen eadem etiam voluntate efficaciter iustificentur, quicumque iustificantur.

12. Ex discrimine sacrificiorum antiquorum, & Christi colligit discrimen inter Sacerdotes antiquos, & Christum, quod attinet ad ministerium.

13. Græce est *ἵκενος*, quod significat constanter stare, & ideo recte translulit vulgatus *presto esse* est autem proprium ministrantis, vel parati ad ministrandum, nam qui ministerio iam functus est, incipit sedere, & ita opponit Christum Sacerdotibus Leuiticis, quod illi semper essent parati ad repetenda sacrificia, & ita stantes, Christus autem iam sedeat functus ministerio sacrificij cruenti, quod non est iterandum eodem modo, quo semel exhibitum fuit, nempe eruento: eodem modo loquitur Paulus supra c. 7. n. 14.

14. Probat id quod de sacrificio Christi, & Testamento nouo dixerat, nempe habuisse virtutem delendi verè peccata, testimonio Ieremie.

15. Non negat repeti idem sacrificium Christi in altari incruento modo: illud enim exhibitum modo incruento, non est meritum redemptionis nostræ, sed causa quædam particularis per quam applicatur vniuersale meritum cruenti sacrificij, sicut sunt Sacramenta, cruento autem modo oblatum fuit vniuersale meritum nostræ redemptionis, & gratiæ per causas particulares nobis conferendæ, ideo addidimus in paraphrasi illud, *Pro merito redemptionis peccatorum*. De hoc loco latè egimus 3. part. disp. 84. c. 1.

16. Redit ad id quod cap. 3. & 4. proposuerat, nempe pergit exhortari eos ad perseuerantiam ex eo, quod talem habeant Pontificem, qui in Sancta Sanctorum cæli introiuit, & viam nobis præparauit.

17. *Sanctorum*, ibi non significat sanctos viros, qui ingressi sunt cælum, sed Sancta Sanctorum, & ibi solum loquitur de introitu Christi in Sancta Sanctorum cæli.

18. Comparat carnem Christi velamini, quo Sancta Sanctorum diuidebatur à priori tabernaculo & per quod ingrediebatur Sacerdos, nam ratione illius, Christus solus erat in hoc mundo extra cælum, & ab eo diuisus, & postea cum illa ingressus est in Sancta Sanctorum cæli & ideo dicit per illam ingressum fuisse Christum.

19. Per viam viuentem intelligit planam, & nunquam abolendam. IX. IV. 140

20. *Super domum*, dicit quasi præpositum, quia iam non erat in statu ministrandi, sed sedens ad dexteram Patris præsidebat in cælo.

21. Ita exponunt Græcanica scholia.

22. Per nouam oblationem alii intelligunt baptismum, per quem homines commotiuntur pro Christo, vt ostendat Hebræis non posse eos amplius per baptismum renouari, verum cum illis post peccatum voluntarium superesset Sacramentum absolutionis, argumentum Pauli parum haberet momenti ad exhortandum Iudæos, vt non peccarent, ex eo quod non superesset aliud baptismum, solum igitur ostendere illis voluit Christum iam consummate opus redemptionis vnica cruenta oblatione sui, & ita non superesse nouam victimam, sed solum iudicium, quod ipse sedens ad dexteram Patris expectat, donec ponatur inimici eius, qui peccauerunt, sub scabello pedum suorum, vt dixerat numero decimo quarto; & ita causalis *enim*, reddit causam ob quam exhortetur D. Paulus Hebræos, vt in sua confessione perseuerent.

23. Expectationem, quæ pertinet ad spem, posuit pro timore, sicut etiam spes aliquando ponitur, nam spes communiter est boni, timor autem mali futuri.

24. Emulationem, ignis vocat metaphorice, quia quasi zelo iustitiæ vindictam sumet de peccatoribus.

25. Quamuis transgressor legis Moÿsis mereretur æternam pœnam à Deo infligendam, sicut quicumque peccator, hic tamen solum comparat pœnæ corporali, quæ transgressoribus infligebatur, pœnam æternam, quam meretur ille, qui contra Christum delinquit.

26. Hic non loquitur de quouis peccato mortali, quo peccator communi quadam ratione dicitur cõtemnere Christum, & sanguinem illius conculcare, sed de peccato à quo Paulus Hebræos deterere conabatur, nempe infidelitatis, ne teneant Christi sanguinem inutilem, & communem fuisse, liquidem in toto epistola exhortatur eos, vt teneant spei confessionem, quam semel professi sunt.

27. Pro polluta Græce est *κοινὴ*, Latine communis, communia autem Hebræis eadem erant, atque immunda, qua ratione Petrus, Actor. 10. dixit, *Absti Domine, quia nunquam manducaui omne commune, & immundum*, & sapius

sapientius hæc duo coniungit in eodem capite, in Græco autem pro communi *καὶ* pro immundo autem est *κατὰ*.

28. Vulgatus legit, *mea est ultio, & ego retribuam.*

29. Suppleimus illud, *non esse hominem sed Deum*, quod ipse contextus postulare videbatur, siquidem assignat discrimen Paulus inter vindictam, quam assumit homo, & quam sumit Deus de transgressoribus legis.

30. In meliorem eos spem erigit ex memoria bonorum operum, quæ fecerunt.

31. Cum ostendat duo genera certaminum, quæ sustinuerunt Hebræi, ideo dicit in altero, & in altero.

32. Græca exemplaria habent, *nam & meis vinculis compassi estis*, ex quibus verbis colligit Valla huius epistolæ autorem fuisse Paulum, sensus tamen eodem recidit.

33. Per rapinam intelligit proscriptionem bonorum.

34. Hoc testimonio vult esse Paulus ad Romanos 1. vt ostendat fidem esse initium vitæ spiritualis, hic etiam eodem sensu allegat illud, nisi quod hic loquitur de vita non quacunque, sed perseverante vsque in finem. Eadem autem ratio est vtriusque vitæ spiritualis, nempe quæ aliquando durat, & quæ perseverat vsque in finem, vtraque enim per fidem gignitur eo modo quo 1. 2. disputatio 210. capite 6. & 7. fusius explicauimus, hic etiam cum fide coniungit spem; hæc enim fidem futurorum bonorum consequitur, exhortatur enim Hebræos, vt patienter sperent, eadem autem est ratio vtriusque quod attinet ad sustentandam vitam.

35. Verba sunt Dei, quem Paulus introducit loquentem.

36. *Filij subtractionis*, est Hebraismus, sicut etiam, *filij fidei*, & significat eos, qui se subtrahunt à fide, hoc est incredulos, & desperantes, sicut etiam filij fidei dicuntur fideles, & filij perditionis homines perditii.

A R G V M E N T V M.

CAPITIS XI.

Postquam de dignitate sacerdotis Iesu Christi, & nouo Testamento in præcedentibus Paulus fuisse disputauit, vt ad perseverantiam in Christiana fidei confessione Hebræos exhortaretur, in calce præcedentis capitis iuxta instituti sui rationem monet eos, vt aduersa, opprobria, & tribulationes patienter sustineant, expectantes abundantem remunerationis promissionem, siquidem iustus interim dum non habet id, quod promittitur, spiritu fidei alitur & sustentatur, ipsi autem sunt filij fidei, non autem subtractionis: in hoc igitur capite naturam, virtutem, & efficacitatem huius fidei, ad quam Hebræos fuerat exhortatus, & cuius filios esse dixerat, ex professo describit, agit autem in eo non solum de fide, quam vocant particularem, & miraculorum, vt volunt hæretici nostri temporis, sed etiam de fide Catholica, & historiali seu dogmatica, vt 1. 2. disput. 210. ex hoc capite vberius ostendimus, & in ipso decursu epistola patebit, in ea porro disput. & sequenti multa de fide vniuersali, & particulari, & quo pacto ei tribuatur iustificatio, & inter se differant, diximus.

CAPVT XI.

PARAPHRASIS.

Est autem fides sperandarum substantiarum, **1** argumentum non apparentium. In hac enim testimonium consecuti sunt senes, Fide, intelligimus aptata esse sæcula. Verbo Dei: vt ex inuisibilibus visibilia fierent. Fide, plurimam hostiam Abel, quam Cain, obtulit Deo per quam testimonium consecutus est esse iustus, testimonium perhibente muneribus eius Deo, & per illam defunctus adhuc loquitur. Fide, Enoch translatus est ne videret mortem, & non inueniebatur: quia translulit illum Deus, ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo. Sine fide artem impossibile est placere Deo. Credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, & inquirentibus se remunerator sit. Fide, Noë responso accepto de iis quæ adhuc non videbantur metuens, aptauit arcam in salutem domus suæ, per quam damnauit mundum: & iustitiæ, quæ per fidem est, hæres est institutus. Fide, qui vocatur Abraham, obediuit in locum exire, quem accepturus erat in hereditatem: & exiit, nesciens quod iret. Fide demoratus est in terra repromissionis, tanquam in aliena, in casulis habitando cum Isaac, & Iacob, cohæredibus

Est autem fides 1 ad quam vos exhortatus sum, & qua iustus viuere interim dum premium differitur 2 per quam res quas speramus à Deo, & nōdū habemus, interim in nobis subsistunt, 3 offensus quoque, & conuictio 4 eorum qua non videntur, 5 hac inquam est fides per quam dixi iustos viuere, & placere Deo, veteres 6 enim patres hac fide bonum testimonium apud Deum consecuti sunt, est igitur 7 conuictio eorum, qua non videntur, 8 & hypostasis eorum, quæ speramus, per illam enim 9 aptata, & preparata fuisse 10 tempora, vt sub eis hac rerum vniuersitas, qua inuisibilis ante tempora erat 11 eo quod nihil omnino esset, deinde producta, & de non esse ad esse quasi de tenebris ad lucem vocata visibilis appareret. 12 Fide ductus Abel copiosorem, & præstantiorem hostiam obtulit Deo, 13 quam Cain, per quam 14 fidem testimonium à Deo accepit iustitiæ suæ, dum videlicet Deus ostendit sibi eo munera placuisse, atque per illam victimam tali fide oblatam defunctus 15 etiam loquitur, postulans mirum vindictam à fratre suo, qui ipse sum ex inuidia occidit, quod videret eum à Deo exaudiri fuisse. Fide ductus Enoch ita placuit Deo ambulans curam eo, vt 16 meruerit absque morte transferri ab hac viciā mortali in alium statum felicem

10 dibus repromissionis eiusdē. Expectabat enim fun-
 11 damenta habentem ciuitatem, cuius artifex, & con-
 12 ditor Deus. Fide, & ipsa Sara sterilis virtutem in cō-
 13 ceptione seminis accepit, etiam præter tempus eta-
 14 tis: quoniam fidelem credidit esse eum qui repromi-
 15 serat. Propter quod & ab vno orti sunt, (& hoc e-
 16 mortuo) tanquam sydera cœli in multitudinem, &
 17 sicut arena, quæ est ad oram maris innumerabilis.
 18 Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis
 19 repromissionibus: sed à longè eas aspicientes, & sa-
 20 lutantes, & contentes quia peregrini, & hospites
 21 sunt super terram. Qui enim hæc dicunt, significant
 22 se patriam inquirere. Et si quidem ipsius meminif-
 23 sent de qua exierunt: habebant vtique tempus re-
 24 uertendi: nunc autem meliorem appetunt, id est cœ-
 25 lestem. Ideo non confunditur Deus vocari Deus eor-
 26 um: parauit enim illis ciuitatem. Fide, obtulit A-
 27 braham Isaac, cum tentaretur, & vnigenitum offere-
 28 bat in quo susceperat repromissiones, (Ad quem di-
 29 ctum est: In Isaac vocabitur tibi semen.) Arbitrans
 30 quia, & à mortuis suscitare potens est Deus: vnde eū
 31 & in parabolam accepit. Fide & de futuris, bene di-
 32 dixit Isaac Iacob & Esau. Fide, Iacob moriens, singu-
 33 los filiorum Ioseph benedixit: & adorauit fastigium
 34 virgæ eius. Fide, Ioseph moriens, de protectione fi-
 35 liorum Israël memoratus est: & de ossibus suis man-
 36 dauit. Fide Moyses natus occultatus est mensibus
 37 tribus à parentibus suis; eò quod vidissent elegan-
 38 tem infantem, & non timerunt regis edictum. Fi-
 39 de, Moyses grandis factus, negauit se esse filium filię
 40 Pharaonis: magis eligens affligi cum populo Dei,
 quam temporalis peccati habere iucunditatem. Ma-
 iores diuitias æstimans thesauro Ægyptiorum im-
 properium Christi, aspiciebat enim in remunerationem.
 Fide reliquit Ægyptum, non veritus animositatem
 regis: inuisibilem enim tanquam videns sus-
 tinuit. Fide, celebravit Pascha, & sanguinis effusio-
 nem: ne qui valetat primitiua, tangeret eos. Fide,
 transierunt Mare rubrum tanquam per aridam ter-
 ram: quod experti Ægyptij, deuorati sunt. Fide, muri
 Iericho corruerunt circuitu dierum septem. Fide,
 Raab meretrix non perit cum incredulis, excipientes
 exploratores cum pace. Et quid adhuc dicam? defi-
 cit enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barac,
 Samson, Iephte, Dauid, Samuel, & Prophetis. Qui
 per fidem vicerunt regna, & operati sunt iustitia, ade-
 pti sunt reptomissiones, obturauerunt oram leonum.
 Extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladij,
 conualuerunt de infirmitate, fortes facti sunt in
 bello, castra verterunt exterorum; Acceperunt mu-
 lieres de resurrectione mortuos suos. Alij autem di-
 stenti sunt, non suscipientes redemptionem: vt me-
 liorem inuenirent resurrectionem, alij verò ludi-
 bria, & verbera experti, in super & vincula, & car-
 ceres: Lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in
 occisione gladij mortui sunt: circumierunt in me-
 lotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiat, afflicti:
 quibus dignus non erat mundus: in olitudinibus
 errantes, in montibus & speluncis, & in ca-
 uernis terræ. Et hi omnes testimonio fidei probati,
 non acceperunt repromissionem, Deo pro nobis
 melius aliquid prouidente, vt non sine nobis con-
 summarentur.

licem. 17 Porro ipsum placuisse Deo antequam transfer-
 reur, testatur Scriptura Genes. 5. Eccles. 44. sine fide autem
 impossibile est placere Deo, 18 siquidem is, qui Deum reli-
 giose vt oportet, colit eiusque obsequitur voluntati, credere
 debet, & quod Deus sit, & quod inquirentibus ipsum præ-
 mia aterna largiatur. Fide etiam excitante Noe postquam
 accepit 19 oraculum de diluuiio futuro, quod nondum 20 vi-
 derat nec suscipiari vlllo modo poterat, timens illud, fabre-
 catus est arcam, atque per illam fidem 21 cæteras gentes
 incredulas, & minimè penitentes, quæ ipsam irridebant,
 omni damnatione dignas ostendit, & iustitia vera antiquo-
 rum suorum parentum, 22 quæ non ex propria virtute ho-
 minis, sed ex gratia fidei oriur 23 solus heres constitutus
 est, reliquis omnibus gentibus exhereditatis, ac prætermis-
 sis, Abraham quoque dum à Domino vocaretur, vt exiret de
 patria sua in locum, quem illi designauerat in hereditatem,
 fide impulsus obediuit, & ita exiit ignorans 24 quo iret:
 eadem etiam fide ductus commoratus est in terra sibi, &
 generationibus suis promissa, 25 tanquam peregrinus in
 terra aliena, siquidem in casulis, seu in tentoriis habitauit
 more vniuersorum, & peregrinorum simul cum Isaac & Ia-
 cob, qui etiam illius terra heredes à Deo constituti erant,
 neque enim vllam domum à fundamentis extruxit, nam
 expectantes aliam ciuitatem permanentem, & firmissimè à
 fundamentis edificatā, cuius artifex, & conditor est Deus,
 nempe cælum, se peregrinos esse in hoc mundo ostendere vo-
 lebant. 26 Fide etiam & ipsa Sara natura sterilis meruit
 vim accipere in ipsam seminis constitutionem, cum id etiam
 præter tempus ætatis ipsius esset, eo quod fidelem credidit
 esse Deum, qui ei generationem promiserat: propter quam
 fidem, & ab 27 vno Abraham sene, & ita emortuo, vt
 ad generandum omnino inceptus esset, orti sunt 28 posteri pe-
 ne innumerabiles, veluti stella cæli, & arena, quæ sunt in
 litore maris. Nec solum 29 hi omnes, nempe Abraham,
 Isaac, & Iacob 30 dum vixerunt ex fide repromissionum mi-
 rabilia sunt operati, sed etiam eandem fidem constanter re-
 tintentes vita funditi sunt, nondum accepta terra promissa,
 31 neque cælestis patria, quæ in terra figurabatur, & in
 cuius fide operabantur, sed à longe eam videntes, 32 & toto
 animo de illa gaudentes, quod aliquando se eam obtenturos
 firmissimè sperarent, & simul proficientes se peregrinos, &
 hospites super terram. 33 Ideo autè dixi eos mortuos fuisse
 non adepti patria cælesti, quæ in terra illa figurabatur, 34
 quia is qui proficitur se peregrinum, & hospitem in aliqua
 regione, absque dubio denotat se in patriam conuolare, &
 in ea aliquando habitaturum sperare. Porro autem hos pa-
 tres non meminisse terrena patriæ, quæ in terra figurabatur, 35
 quæ si patriæ terrena meminissent, videlicet Mesopotamiam, de qua exierant, fa-
 cile poruissent illuc reverti, 36 & peregrinationi suæ, & de-
 siderio habitandi in patria suam imponere, 37 meliorem
 igitur aliam patriam, nempe cælestem gloriam appetierunt,
 dum se peregrinos vsque ad mortem professi sunt. 37 Ideo-
 que horum solum trium, & non aliorum se Deum in Scri-
 ptura appellari non erubescit, quia his solum legitimus ipsum
 æternam felicitatem sub figura terrestri promississe, & in
 fidem huius diuinæ promissionis multo tempore eos peregrin-
 nari fecisse, vt ciuitatem, & patriam terrestrem, & in ea
 præcipue cælestem inquirerent. 38 Fide etiam confisus A-
 brabam, cum de eius fide Deus experimenum capere vo-
 luit, 39 obtulit 40 vnigenitum filium suum Isaac, in quo in-
 numeram 41 posteritatem promiserat illi Deus Genes. 18.
 ad quem etiam dictum fuerat Gen. 21. In Isaac vocabitur
 tibi semen, obtulit autem nihil bastians de promissione, &
 42 existimans, quia etiam immolatum, posset Deus eum à mor-
 tuis suscitare, & ita cum Deus perfecta fide ipsius non permisit eum,
 vt solum immolaret, recepit 43 ipsum incolumen 44
 in prouerbum omnibus nationibus. 45 Fide etiam ductus Isaac
 filiis suis Iacob, & Esau, futurorum honorum, quæ fide
 ipsa prouidebat, non eandem largitus est benedictionem. 46 Fide etiam
 nixus Iacob cum oculi eius caligarent, nec clarè
 videre posset filios Ioseph, Ephraim, & Manasse benedixit,
 contra opinionem illius minorum filium ipsa manuum commu-
 tatione maiori præferens, Genes. 48 & maiora de illo prædicens,
 47 & fide etiam summum aciem sceptri eiusdem Ioseph, &
 in ea ipsum, 48 vt dominum totius Ægypti adorauit: Ioseph quoque
 dum morti propinquus esset 49 fide professionem
 filiorum Israël de Ægypto, 50 in memoriam reuocauit, 51 &
 eadem fide nitens, quod eam professionem tandem futuram
 crederet, præcepit eis, vt ossa eius secum asportarent, 2
 Ex eadem fide Moyses, cum primum natus esset, occultatus est
 mensibus

in mensibus tribus à parentibus suis, 53 nam cum vidissent infantem pulchrum & elegantem, ad hanc fidem erga Deum ex-
citati sunt, ut crederent diuina ope se posse eum à morte liberare, 54 & eadem fide effectum est, ut Regis edictum, & le-
gem latam contra eos, qui pueros Hebræorum recens natos incolumes seruarent, non timerent, 55 fide etiam Moyses ipse
cum iam adulta esset etatis, 56 negauit se esse filium filia Pharaonis, 57 à qua tanquam filius enutritus, & adoptatus fue-
rat, eligens potius cum reliquis de populo Dei affligi, quam temporali peccati incurritate, 58 quæ erat in delictis aula
regia, 59 & improperum, quod causa iustitia, & vera religionis sufferendum esse Christus postea uerbo, &
exemplo docuit, pluris faciens, quam thesauros, & diuitias Ægyptiorum, quibus ipse, 60 utpote adoptatus à filia Pha-
raonis, in aula regia potiri poterat, 61 eadem enim fide aspicebat æternam remunerationem, quam Deus bene operanti-
bus preparauit. 62 Fide etiam nixus 63 eduxit populum Israël de Ægypto, ut duram captiuitatem, quam diu passus
fuerat, fugeret, nullo modo timens 64 indignationem Pharaonis, quem sciebat audita fuga ipsius & Iudæorum, ira suc-
censum, magnum exercitum conuocaturum, ut eos in antiquam seruitutem reduceret, in Deo enim, 65 quem non uide-
bat, perinde ac si ipsum uideret 66 ita sperauit, ut certo crederet se ope eius populum illum semel eductum de terra Æ-
gypti contra Pharaonis potentiam incolumem seruaturum, de quoque ductus decima quarta Luna primi mensis ad uespere-
rum 67 immolari fecit agnum paschalem, 68 & sanguine illius effuso aspergi superliminaria, & postes domorum silio-
rum Israël, 69 ut Angelus exterminator, qui occisurus erat primogenita Ægyptiorum, ipsos non interficeret, sed eo signo
admonitus domos illorum intactas relinqueret: 70 fide adiuui filij Israël cum uiderent mare rubrum diuisam, & terram,
quæ subius mare antea erat, apparere, permanentibus aquis ex utraque parte in modum muri, nec ad locum suum na-
turalem reuersis, incolumes transierunt, quod quidem Ægyptij eodem modo sine fide facere uolentes, eisdem aquis ad lo-
cum suum reuertentibus submersi sunt: 71 fide etiam filiorum Israël, muri Iericuntini corruerunt, septem diebus iuxta
prescriptum domini conclamantes iuram, serauit, sine armis ciuitatem circumierunt. 72 Fide etiam Raab meretrix excipiens explo-
ratores Iudæorum in domum suam, liberata est, nec simul cum incredulis Iericuntinis periit. Sed quid adhuc addam? deficiet
enim me tempus, si enarrare uoluerò insignia exempla de 73 Gedeone, Barac, Samfone, Iephte, Samuele, & Prophetis, qui
per fidem regna ab inimicis obtinuerunt, id quod erga Deum, & proximos 74 insum est seruauerunt, adepti sunt à Deo 75
promissiones, 76 obtinuerunt ora Leonum, extinxerunt impetum ignis, 77 effugerunt aciem gladij, 78 & cum prius
paruis uiribus ualere, ut hostibus resisterent, eas recuperarunt, potentes in bello effecti sunt: & ordinem 79 castrorum
alienigenarum gentium perturbauerunt. 80 Acceperunt porro per eandem fidem mulieres, quasi de manu resurrectionis mor-
tuos suos. Alij autem fide etiam roborati 81 in tympano extensij, & fustibus percussij sunt, nolentes ab eo supplicio libera-
ri, 82 ut in uiciorum resurrectionis statum, quam qui à tyrannis in hac uita permissibatur, consequerentur. 83. Alij uerò
indubria, & uerbera in se ipsis experti fuere, insuper alij uincula, & carceres, alij lapidati sunt, alij scelti sunt, alij uariis
tormentorum generibus tentati sunt, alij gladio occisi sunt, alij certam, ac quietam mansionem non habentes hic, illucque
uagati 84 pellibus ouium, aut caprarum induti uitam duxerunt, alij egemes, alij doloribus cruciati ab alijs male affecti
sunt, quibus dignus non erat mundus, cum eo multo honoratioribus & præstantioribus essent. 85 alij in solitudinibus errantes, &
in montibus, & in speluncis, & in caernis terra, & hi omnes testimonio, quod apud Deum propter fidem consecuti sunt,
ab eo in hac uita probati, & iam ea sancti, perfecti & beatitudinis, nempe anime & corporis præmium promissum nondum
adepti sunt, Deo aliquid melius providente, ne sine nobis consummatam gloriam consequerentur.

A N N O T A T I O N E S.

1. Verba aliqua addidimus, ut connecteremus materiam huius capitis cum fine præcedentis.
2. In Græco est hypostasis, Latini autem aliqui ex recentioribus, quos scholastici sequuntur, ita interpre-
rantur, ut fides dicatur hypostasis rerum sperandarum, hoc est, fundamentum; nam sine illa spes non po-
test subsistere. Mihi placet Græcorum omnium expositio, quam in paraphrasi secutus sum, ut ideo fides
dicatur *ὑπόστασις* hoc est, substantia rerum sperandarum, quia interim dum eas non habemus, & in nobis
re ipsa nihil sunt, per fidem ita in nobis apprehenduntur, ac si subsisterent, & hoc esse in nobis solum ha-
bent, ut credantur.
3. Græcè est *ἀπολογία*, hoc est, conuictio, seu argumentum, quo conuincimur ad assensum.
4. Illud non apparentium, & illud rerum coniungunt codices Græci, noster illud rerum coniunxit, cum
sperandarum, scilicet tamen utriusque modo idem est.
5. Totum hunc numerum suppleuimus, ut ostenderemus, ad quid referretur causalis particula sequentis
numeri, nempe ad finem præcedentis capitis, quem resumpimus, ut fluere oratio, alioqui vix congrueret,
si ad aliquid ex præcedentibus in hoc capite referretur.
6. Particula enim, refertur, ut dixi, ad finem præcedentis capitis, & maxime cum eo congruit, hoc autem
familiaie esse Paulo, ut Particula causalis non referatur ad proximè, sed ad remote præcedentia, notauit
sæpe in alijs epistolis.
7. Sepetiuius in hoc numero, & sequenti quædam uerba ex præcedentibus, ut congrueret contextus:
nam particula causalis enim, quæ est in nûm. 8. ponitur ut exemplis ostendat Paulus utrumque quod de
fide dixerat, nimirum & quod sit conuictio, non apparentium, & quod sit hypostasis, sed substantia eorum,
quæ speramus, mutauimus autem ordinem, quia primum exemplum, quod affert Paulus non est rei alicuius
sperandæ sed solum rei non apparentis, pertinetque ad fidem solum historiale.
8. Alterum membrum est ex his, quæ posuit Paulus describens excellentiam fidei, quod repetiuius nos,
& inuerso ordine proposuimus, quia posterius adducit Paulus exemplum fidei earum rerum, quas spera-
bant sancti.
9. Hoc exemplum pertinet ad fidem historiale, ut confundantur heretici huius temporis de manifesto
mendacio, quod docent afferentes Paulum hic solum loqui de fide particulari, non de historiali.
10. Per sæcula aliqui intelligunt ea omnia, quæ in mundo sunt, nos autem tempora, hoc est totam con-
geriem temporum interpretari sumus & sanè sæculum accipi pro tota temporum congerie ostendimus ex
sententia Patrum i. part. disputat. 31. & 33. ideo autem hoc modo explicauimus Paulum, ut id, quod dicit
statim, rectius congrueret, nempe, ut ex inuisibilibus, &c. hoc enim non refertur ad rerum uniuersitatem,
quæ in mundo, & sub cælo est: si autem idem essent sæcula, & res, quæ in hoc uniuerso sunt, non rectè sta-
tim adderet Paulus, ut ex inuisibilibus, &c. hæc enim uerba denotent diuersum quid esse, aptata esse sæcula, &
ex inuisibilibus uisibilia facta esse; sensus igitur est, ideo aptasse Deum sæcula, hoc est, temporum congerie,
& durationem, ut sub ea fierent res omnes uisibiles, & participium illud *ἀπείρα* apprimè hoc demonstrat,
fuere

finē enim æcula ad hoc aptata, & veluti preparata, vt sub his res visibiles fierent.

11. Ideo dixit ea quæ facta sunt visibilia, antea fuisse inuisibilia, quia cum essent nihil, in ipso nihilo quasi in tenebris videbantur esse, ex quibus vocata eriam videntur ad lucem cum producta sunt, sicut etiam dixit 2. ad Corinthios 4. *Qui dixit de tenebris lucem splendescere.*

12. Exemplum Abel potest ad vtramque fidem referri, nempe ad catholicam, & ad particularem: ad catholicam, & historiam, qua credebat Deum esse omnium rerum autorem, cui deberentur omnia creata, & ad particularem, qua credebat se per illam historiam à Deo plura beneficia consecuturum: cum autem dicit Paulus in hoc numero, & sequentibus aliquem placuisse Deo per fidem, intelligitur non per solam fidem sine operibus, sed per illam tanquam per fundamentum bene merendi apud Deum, & ideo interpretari sumus *fide ductus*, &c. & in sequentibus eodem modo, quomodo autem Scriptura vocet fundamentum, & radicem nostræ iustificationis fidem, fusius explicauimus 1.2. disp. 210. cap. 6. & 7.

13. *Plurimum*, in Græco est vox comparatiua *πλεονα*, ac si Latine liceret dicere, plurem hostiam, quam Cain: denotat autem vox illa copiosiorē, & præstantiorē, & præstantiorē; dicitur enim Gen. 4. Abelen obtulisse de primogenitis gregis, & de adipibus eorum, quæ sunt præstantiora ad offerendum: de Cain autem dicitur solum obtulisse de fructibus terræ.

14. Illud; per quam, refertur potest ad victimam oblatam, & ad fidem offerentis illam, & eodem recidit; testimonium autem quod accepit Abel, habemus eodem capite Gen. 4. cum dicitur: *Respexit Dominus ad Abel*, & ad munera eius, ad Cain autem, & ad munera eius non respexit.

15. Illud adhuc, pro etiam vsurpatur, & denotat maximam efficaciam fidei, cuius meritum etiam post mortem postularit à Deo vindictam de Cain, iuxta illud Gen. 4. *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me*, ponitur autem tempus præsens loquitur, pro præterito, aut certe denotat adhuc postulare vindictam de Cain, quam consequetur in die iudicii, Græci exponunt de memoria hominum, in qua adhuc manet fides Abel.

16. Nugantur Hebræi Enoc mortuum non fuisse, quia vbi Gen. 5. vulgata legit, & non apparuit, quia tulit eum Dominus, Hebraicè ad literam legitur, & non ipse, pro eo quod est, non apparuit, quo modo loquendi denotari solet mors alicuius, vbi enim dicitur Gen. 42. secundum vulgatam, *Ioseph non est super*, hoc est, mortuus est, Hebraicè legitur, & non ipse: falluntur tamen Hebræi, primum quoniam Septuaginta, quorum translatione vitur Paulus; apertè dicunt eum non fuisse mortuum: tum etiam, quia modus ille loquendi, & non ipse, non solum dicitur de mortuis, sed etiam de his, qui alio modo non apparent, nam vbi Gen. 42. vulgata legit, *Ioseph non est super*, Simeon tenetur in vinculis, si verbum pro verbo ex Hebræo reddas, dicitur, *Ioseph non est ipse, Simeon non ipse.*

17. Probat id, quod assumpsit, nempe Enoc placuisse Deo, cum autem dicit, *testimonium habuit*, non denotat idem, quod supra, nempe, *testimonium consecutus est*, sicut dictum fuerat de Abel, sed vt in paraphrasi, probat enim testimonio Scripturæ id quod proposuerat.

18. Ex eo quod placuit Deo, colligit fidem habuisse, idque probat, quia sine fide impossibile est placere Deo, idque statim colligit ex eo, quod oportet vt minimum duo illa credere, & sine illis impossibile est hominem Deo placere. Exemplum autem fidei Enoc ad vtramque fidem, & vniuersalem, & particularem refertur potest, vtraque enim est principium placendi Deo.

19. Responsum hoc loco ideata est, quod oraculum, dicitur autem responsum etiam nemine interrogante in sacra Scriptura, sicut Matth. 2. *Et responso accepto in somnis*, &c. Et Actor 10. *Responsum accepit ab Angelo*: & alibi in Scriptura respondere accipitur pro eo, quod est loqui nemine interrogante, vt Matth. 21. *In illo tempore respondens Iesus ait*. Et ad Hebr. 9. *Sicut responsum est Moysi*, hoc est dictum est Moysi.

20. Cum ait, de his quæ non videbantur, alludit ad id, quod dixerat de fide, *argumentum non apparentium*, vt ostenderet magnam fidem Noe, cum eo tempore nulla, vel minima esset suspicio diluuij.

21. Damnare idem est quod conuincere, & ostendere aliquem esse dignum pœna, sicut Matt. 12. dicitur, & condemnabunt eum, &c.

22. Cum dicit, *iustitia quæ per fidem est*, intelligit veram iustitiam, iuxta phrasin sibi satis familiarem, de qua multa in epist. ad Rom. tum etiam 1.2. disp. 209. diximus, vbi explicuimus, quo pacto fides sit causa, & principium iustitiæ, & seruandi legem, lex autem hanc vim non habeat.

23. Cum dicit Noe fuisse heredem huius iustitiæ, duo ostendit, & quod eam habuerint maiores, & parentes ipsius, quibus in ea etiam successit, & quod ipse solus eam habuerit ex hæreditis gentibus, quas diluuium consumpsit, hæres enim solus est, qui accipit id quod relinquitur, vt hæreditas: exemplum autem Noe ad fidem particularem pertinet, quamuis ea esset ex reuelatione ipsius Dei, quæ ipsi priuatim facta est, neque enim reuelatio illa diluuij erat circa mysterium aliquod, quod omnibus proponendum crederetur, quia tamen fuit ex peculiari reuelatione Dei, si non crederet Noe, fidem infusam amitteret.

24. Quod Paulus ait Abraham ignorasse, quo iret, quidem dicunt non esse ita intelligendum, quasi ignoraret se ex iussu Dei ire in terram Chanaan; cum Scriptura dicat Gen. 12. *Et egressi sunt, vt irent in terram Chanaan*, sed ideo dictum putant à Paulo, quia licet sciret Abraham se iussu Dei ire in terram Chanaan, nesciebat tamen in quam partem illius habitandam iret, eo quod terra illa vastissima esset: ego vero existimo etiam Abraham ignorasse se ire in terram Chanaan, nam licet terra vastissima esset, si sciret se ire in illam, licet nesciret in quam partem illius iret, non rectè diceretur nescire quo iret, veluti si quis duce-retur in Italiam, non diceremus, nescit quo ducatur, licet ignoraret partem illius regionis, in quam ducebatur: adde quod multo magis commendatur fides Abraham, si ita obediuit voci Domini, vt ignoraret non solum partem regionis in quam iubebatur ire, sed etiam regionem ipsam, & ad hoc alludere videtur Paulus. Cum verò Gen. 12. dicitur, *Vt iret in terram Chanaan*, particula *vt* non denotat finem ex cuius expressa intentione Abraham egrediretur de terra sua, sed vt scholastici loquuntur, denotat finem materialiter, quia reuera iter Abraham illuc à Domino regebatur, sicut etiam agentia naturalia dicuntur propter finem operari.

25. Verbum Græcum *παροικίω*, putauit Erasmus idem significare hoc loco quod commigrare, fallitur tamen, quia quamuis verbum *παροικέω*, significet habitare tanquam peregrinum in aliquo loco, & ideo interdum significet etiam commigrare, seu peregrinari, quia peregrinus ita habitat in loco pere-

grinationis, vt inde sit commigraturus, tamen in præfenti verè significat habitare, tanquam peregrinum in terra Chanaa, siquidem addidit: *In terra repromissionis, tanquam in aliena in casulis habitando.* Fides autem Abrahamæ, de qua loquitur Paulus, fuit particularis sicut etiam fides Noe, & eodem modo, quo Abraham habitauit in terra illa ex fide, ostendit se esse peregrinum in hoc mundo, & ciuitatis cœlestis habitationem se auidè expectare.

26. Fides Saræ fuit etiam particularis, sicut Fides Noe, & Abrahamæ, quamuis autem Sara initio reuelationis dubitauerit, cum promittente domino semen risit, tamen postea timore perculsa credidit, vt patet ex Gen. 18. ideo autem dicitur vim accepisse in ipsa seminis conceptione, seu constitutione, quia cum esset nagenaria, & ita impos concipiendi, attrahere, & retinere potuit semen. Pro conceptione Græcè est *καταβολή*, quæ vox significat initium, & fundamentum, quod in infimum iacitur: dicit igitur Saram vim accepisse in ipsa seminis constitutione, vt illud conciperet, veluti fundamentum generationis: alij explicant, vt & ipsa seminare, sed vtroque modo sensus Pauli in idem recidit.

27. Aliqui illud *ab vno, & hoc emortuo*, interpretantur ab vno semine sterili, melius tamen ab vno patre Abraham, qui in Scriptura sepius dicitur pater multarum gentium, vocat autem emortuum propter senectutem, sicut Sara dixerat Gen. 18. *Et dominus meus* (scilicet Abraham) *vetulus est.*

28. Quamuis ab vno Abraham vnus solum Isaac ortus fuerit, quia tamen ex illo penè innumerabilis posterorum multitudo propagata fuit, ideo dicuntur ab eo orti quam plures, per hyperbolem autem comparatur horum multitudo arenæ maris, vt dicunt Chrysostomus, & Theophylactus, neque verò similitudine stellarum significata solum fuit multitudo bonorum, similitudine autem arenarum multitudo malorum, sed vtraque similitudine innumera multitudo posterorum, siue bonorum, siue malorum, promiscuè denotatur, vt frequens est in Scriptura Gen. 13. & 15. Isaia 10. nam quamuis stellæ, quæ certò discerni possunt à nobis, certo numero non magno comprehendantur, tamen stellæ, quæ confusè videntur, nec discerni possunt, in magno numero sunt.

29. Per hos omnes alij intelligunt non solum Abraham, Isaac, & Iacob, sed etiam omnes, quos antea Paulus memorauerat præter Enoç, hic enim teste eodem Paulo non fuit mortuus, sed translatus; probant autem, quia in hoc capite Paulus loquitur de promissione æternæ beatitudinis, quæ omnibus facta fuit, & non solum Abraham, Isaac, & Iacob; ita sentiunt Chrysostomus, Theophylactus, & Oecumenius. Mihi placet sententia Sancti Thomæ, & Caietani, vt per hos omnes solum intelligat Paulus Abraham, Isaac, & Iacob, quibus promissa fuit optima illa terra, & tamen in vita sua eam non sunt adepti; nam quamuis omnibus alijs fuerit æterna felicitas promissa, tamen his solum promissa fuit in figura illius terræ, ad quam peregrinantes contendebant, vt hac sua peregrinatione ostenderent, etiam se peregrinos esse à beatitudine, & nisi de his solum intelligatur prædictus locus, verba illa sequentia: *& consistentes, quia peregrini, & hospites sunt super terram, &c.* connecti non possunt cum præcedentibus, hæc enim solum in eos tres Abraham, Isaac, & Iacob continere possunt, cum alij non fuerint peregrinati super terram, ostendentes ipsa peregrinatione se patriam cœlestem inquirere: idem colligitur ex illis verbis, *ideo non confunditur, &c.* nam in Scriptura hac de causa solum dicitur Deus Abraham, Isaac, & Iacob, & non aliorum, qui (vt ait Paulus) illis ciuitatem parauit, cum tamen legamus alijs parasse, hoc est; terram promissam, & in ea cœlestem gloriam, nam quamuis alijs gloriam etiam præparauit, non tamen in figura terrestris ciuitatis, & peregrinationis.

30. Illud *defuncti sunt*, denotat id quod in paraphrasi expressimus, nempe eos tres non solum in vita mirabilia fuisse operatos, sicut & reliquos, sed etiam fidem promissionis nondum impletæ vsque ad mortem retinuisse.

31. Paulum loqui non solum de promissione terræ illius optimæ, sed etiam de æterna felicitate, indicant planè verba illa, quæ inferius sequuntur, *id est, cœlestem, &c.*

32. Participium *saluantes*, denotat non solum videntes rem à longè, sed etiam gaudentes de illa, sicut nauatæ de longè videntes portum gaudere solent.

33. Hunc numerum suppleuimus, vt explicarem id, cuius causam reddit particula *enim*, sequentis numeri.

34. Particula *enim* refertur ad illud, *non accepit repromissionibus*, inde enim probat Paulus eos patres non accepisse repromissiones, quia profitebantur semper se peregrinos.

35. Hunc numerum suppleuimus, vt explicarem quid significaret Paulus modo illo loquendi, *habebant tempus reuertendi*, nempe in patriam suam, quo cessarent à peregrinatione.

36. Illud *nunc autem*, non est nota temporis, sed illationis ex supra dictis, sicut alibi etiam in Scriptura Ps. 2. *& nunc reges intelligite.*

37. Aliqui putant cum Theophylacto Deum non erubuisse vocari Deum Abraham, Isaac, & Iacob propter eorum insignem fidem, ob quam illis parauit vitam æternam; verum cum alijs etiam ob eandem fidem gloriam præparauerit, & tamen Deus eorum non fuerit vocatus, hæc expositio mihi non probatur, sed causam huius appellationis existimo esse, quod Deus his tribus solum, & eorum filiis promisit ciuitatem Hierusalem terrestris, & terram illius, & in ea vt in figura cœlestem, atque hac de causa fecit eos diu peregrinari extra patriam, inquirentes ciuitatem terrestris, vt hac sua peregrinatione profiterentur, se peregrinos à cœlesti patria, quocirca, vt eos in hac peregrinatione consolaretur, vocari voluit Deus eorum, cuius virtute promissionem vtriusque Hierusalem consecuturi erant, & hac peculiari ratione Iacob Genesis

47. cum interrogaret eum Rex Ægypti, quot essent dies annorum vitæ eius, respondit: *Dies peregrinationis vitæ meæ centum triginta annorum sunt parui, & mali, & non peruenierunt vsque ad dies patrum meorum, quibus peregrinati sunt.* Cum tamen de nullo alio legamus dies vitæ eius, vocari dies peregrinationis, nam quamuis omnes fuerint peregrini à vita æterna, & patria cœlesti, tamen hi solum iussu Dei peregrini fuerunt à patria propria terrestris, ciuitatem etiam terrestris, quam promisit eis Deus inquirentes, in cuius figura profiterentur etiam se peregrinos à patria cœlesti, vt diximus.

38. Hoc loco affert in exemplum fidem aliam Abraham distinctam ab ea, ob quam Deus ipse vocatus fuit Deus Abraham, quàmque hæcenus explicauimus, hæc autem fides non fuit catholica, sed particularis, quia soli Abraham conueniebat, vt patet, fuit autem fides miraculorum profecta ex alia fide tum catholica, qua crede

qua credebat Deum mentiri non posse, tum particulari, qua ex peculiari reuelatione credebat ex Isaac, futuram innumeram hominum generationem, & quamuis hæc fuerit insignis fides, tamen ob illum Deum non fuit dictus Deus Abraham, sed ob fidem, qua peregrinatus est in terra, vt supra notauimus, quare hic iam loquitur de fide, quam solus Abraham habuit, cum antea de communi fide trium Patriarcharum fuerit locutus.

39. Bis vitur Paulus verbo offerendi per *ταυτολογίαν*, vt sæpe more Hebraico facere solet, nos autem repetitionem prætermisimus, vt melius fluere oratio.

40. Vocat Paulus Isaac vnigenitum Abrahamæ, licet ante haberit Ismaelem, quia ex reuelatione accepit, Genesis 21. Isaac futurum capit totius generationis, quæ nomen familiæ retinere debebat, iuxta illud ad Rom. 9. *Neque qui semen sunt Abraham omnes filij, sed in Isaac vocabitur tibi semen.* Vbi citat Paulus idem testimonium Genes. 21.

41. Promissiones factæ Abrahamo in Isaac filio suo, non solum fuerant posteritatis filiorum secundum carnem, sed etiam secundum spiritum, Genes. enim 18. dictum illi fuerat: *Et benedicenda sunt in illo omnes nationes terre, &c.*

42. Aliqui putant illud Genes. 22. *Expectate hic cum asino: ego autem, & puer illic usque properantes postquam adorauerimus, reuertemur ad vos*, dictum fuisse ab Abrahamo, quod crederet se incales recepturum filium, vt hic inquit Paulus, & ideo dixisse *reuertemur, &c.* Ego verò existimo non perulasse Abrahamum statim eodem die se recepturum filium, sed solum in vniuersum credidisse, potuisse Deum prout ipsi placuisset eum à mortuis suscitare, ita vt suas promissiones veras efficeret; de tempore autem Abrahamum certum non fuisse. Et hoc modo multo magis commendatur fides, & fortitudo Abrahamæ, quod immolare voluerit filium suum.

43. Theophylactus & Oecumenius *eum* referunt ad Abraham, vt sensus sit: Deus suscepit Abraham in parabolam, hoc est in similitudinem, & typum, quasi Deus dicturus postea esset, si Abraham immolare voluit filium suum, & ego etiam filium meum libenti animo morti tradam, non tamen congruit expositio textui, cæteri referunt ad Isaac, vt sensus sit, quem in paraphrasi secuti sumus.

44. Parabolam hoc loco Chrysostomus, Theodorus & Oecumenius interpretantur similitudinem, & typum, eamque variè explicant in Isaac, quod fuerit typus Christi, tum etiam vt in superiori numero vidimus, in Abrahamo: mihi tamen placet expositio paraphrasis, vt parabola idem sit quod prouerbium, seu id, quod in ore hominum passim versatur, & apud Hebræos idem vocabulum est, ita accipitur Hier. 24. *in parabola, & prouerbium*, & Pl. 68. *factus sum illis in parabola*: nam dum Abraham recepit filium suum in columen, passim in ore hominum veluti prouerbium historia illius versabatur.

45. Fides hæc Isaac etiam fuit particularis, prophetica tamen ex reuelatione peculiari, quæ nouit, quid futurum esset, illud autem fides hæc in Isaac effecit, vt non eandem benedictionem Iacob, & Esau largitus fuerit, sed contra communem opinionem benedictionem, quam Iacob fortim subripuerat, noluerit reuocare, nam nisi fide crederet eam esse Dei voluntatem, sine dubio eam reuocaret, facile enim videret benedictionem ex fraude obtentam ex se nullis virtutis esse.

46. Fides hæc Iacob fuit etiam particularis, licet prophetica ex peculiari reuelatione earum rerum, quæ futura erant.

47. Coniunctio, &, hoc loco ita coniungit sequentia cum præcedentibus, vt denotet fide etiam Iacob adorasse fastigium virgæ Ioseph, nempe vt in peculiari annotatione infra dicemus, quia Iacob credit ex peculiari Dei dispensatione factum fuisse vt Ioseph constitutus esset Dominus Ægypti, sicut in somno sibi reuelatum multò antea ipse intellexerat Gen. cap. 37. nam vt dixit septima synodus, non tam adorauit virgam, quam tenentem illam, nempe ipsum Ioseph.

48. Per dominum aliqui intelligunt Deum: verum vt in peculiari annotatione videbimus, non Deum, sed ipsum Ioseph tanquam dominum Ægypti intelligere debemus, & in Hebræo id non legimus, sed à vulgato additum est Gen. 47.

49. Hæc etiam fides Ioseph non fuit Catholica, & vniuersalis, sed peculiaris, non quidem illi soli, sed omnibus filiis Israël ex peculiari reuelatione illis facta, quam à parentibus acceperant.

50. Ideo dicitur Ioseph memoratus, non quia solum ipse fide meminerit huius profectiois, sed quia etiam ex eadem fide illam aliis in memoria reuocauit.

51. Præpositio, &, copulatiua ita coniungit sequentia cum præcedentibus, vt denotet Iosephum ex eadem fide præcepisse posteris, vt ossa ipsius secum deferrent, sicut in paraphrasi diximus.

52. Illud *fide* non debet coniungi cum illo *natus*, sed cum eo *occultatus est*, ideo addidimus particulam *eum*, hæc autem fides Amræ patris Moylis fuit particularis, non Catholica, & vniuersalis, vt statim dicemus.

53. Fides Amræ patris Moylis, aut fuit ex reuelatione peculiari facta illi in somnis, vt testatur Iosephus lib. 2. antiquitatum cap. 5. aut ex peculiari instinctu Spiritus sancti orto ex eleganti forma pueri, vt Chrysostomus, Theophylactus, Theodoretus & Oecumenius docent, & litera ipsa indicat illis verbis, *eo quod vidisset, &c.* vel ex vtroque simul, sensus tamen Chrysostomi mihi magis probatur: aliqui putant, idem esse quod dixit Paulus Act. 7. de Moyse, *& fuit gratus Deo*, & quod dixit Paulus hoc loco, *videntes enim elegantem*, eo quod Septuaginta Exod. 2. & Græcus interpres Pauli eodem vocabulo, eo quod Latine significat elegantem, & festiuum, vbi fuerint, & ita putant parentes Moylis aliquo signo à Deo intellexisse puerum illum, non tantum sibi, sed etiam Deo festiuum, & gratum esse. Verum quamuis idem sit nomen Græcum, tamen non est idem sensus vtrorumque verborum, sed Paulus hoc loco solum videtur significasse parentes in eleganti vultu infantis Spiritu sancto intrus impulsos aliquid diuinum præsentisse.

34. Particula, &, ita coniungit sequentia præcedentibus, vt indicet in eadem fide id effectum fuisse, sicut in paraphrasi expressimus, mandatum Pharaonis habetur. Exod. 1.

55. Fides illa Moylis, qua nimirum affligi cum populo Dei prætulit diuitiis, & honori, fuit Catholica, quia nimirum credidit honores & diuitias esse corruptibiles, affligi autem cum populo Dei esse dignum æterna remuneratione, habuitque admixtam fidem particularem, qua etiam credidit se æternum præmium consecuturum, si relictis diuitiis, & honore domus Pharaonis eligeret affligi cum populo Dei.

56. Quod Moyse iam adultæ ætatis negauerit se esse filium filia Pharaonis, vt ait Paulus, neque narrat

Iosephus, neque expressè dicitur in Exodo: colligitur tamen ex illo Exod. 2. postquam creuerat Moyses egressus est ad fratres suos, idem dixit Stephanus Act. 7. tunc enim videtur fugisse domum Pharaonis, & adoptionem filii illius reliquisse.

57. Moysen fuisse adoptatum à filia Pharaonis constat Exod. 2. & Act. 7. dicebatur autem filia Pharaonis Thermutis, vt narrat Iosephus, qui etiam dicit Moysen fuisse ab ea adoptatum.

58. Chrysof. & Græci hoc peccatum interpretantur non collaborare cum Hebræis, & simul cum illis affligi, alij non curare de liberando populo Israël, ne relinquere cogeret Moyses delicias aulae Regiæ. Verùm quamuis Moyses sciret se electum esse à Deo ad liberandum populum, atque adeò se peccatum si nollet illum liberare, vt colligitur ex Act. 7. tamen peccatum, cuius iucunditate frui noluit, nihil aliud fuit, quàm ipsa vita aulae Regiæ secundum se, quæ tota in deliciis, ac proinde in peccatis esse solet, dixit autem *temporalis*, quasi transitorij, ac momentanei.

59. Improperium Christi multi interpretantur, quod sustinuit Moyses à suis contribulibus, quorum redemptor futurus erat, sicut Christus à suis etiam, ad quos etiam redimendos venerat. Alij dicunt hac sola ratione non potuisse dici improperium Christi, alioquin, & quibus diceretur etiam improperium Christi sustinuisse, ideoque addunt, illud sustinuisse exemplo Christi, cuius aduentum, & passionem rectè nouerat. Mihi verò placet sensus paraphrasis, vt improperium Christi dicatur, quod ipse postea docuit causa iustitiæ, & religionis esse sustinendum, & hæc etiam dicitur crux Christi ad Galat. 6.

60. Græca lectio habet: *maiores diuitias affirmans thesauro Ægyptiorum improperium, &c.* Sensus tamen idem est: dicitur autem diuitias Ægyptiorum tanquam ad se pertinentes contempsisse, quia cum haberetur loco filij à filia Pharaonis, diuitias illius suas reputare poterat.

61. Illud dicit ad commendandam fidem Moysis, quæ non solum fuit Catholica, & vniuersalis de remuneratione à Deo præparata, sed etiam particularis, qua credebatur esse illam consecutum.

62. Hæc fides fuit particularis, qua credidit ex peculiari Dei reuelatione se liberatum populum suum à seruitute.

63. Verbum *fugit*, non solum fugam Moysis denotat, sed liberationem totius populi, quem adiuit tanquam dux vt fugeret de Ægypto, sicut in paraphrasi, quare hæc non fuit fuga illa, qua primum fugit in terram Madian, à qua postea reuerfus est, vt arbitrantur Theodoretus, Chrysofomus & alij Græci.

64. Pro animositate in Græco est *θυμὸς*, Latine indignatio, & ira: nam vt explicuimus in paraphrasi, Pharaon ira succensus aduersus Moysen, & Iudæos, conuocaturus statim erat exercitum.

65. *Inuisibilem*, interpretati sumus, quem non videbat, in quo excellentia fidei Moysis in maximè resplenduit.

66. Suppleuimus aliquid in eo numero ad explicandum quidnam operaretur in corde Moysis fides in Deum inuisibilem, ac si ipsum videret, *sustinuit* autem interpretati sumus *sperauit*, qui enim sperat in aliquo, ipsum longanimitate sustinere videtur.

67. Illud *celebrauit* non solum significat peculiarem actionem ipsius Moysis, sed totius populi, cui ex præscripto domini iussit, vt illud festum etiam celebraret.

68. Effusio sanguinis, qua celebrasse dicitur Moyses, fuit id, quod in paraphrasi diximus, sicut indicant verba sequentia, *ne quis uisitabat, &c.*

69. Vastator primitiuorum fuit Angelus exterminator, vt in paraphrasi. Vide Exod. cap. 12.

70. Fides hæc fuit particularis qua crediderunt promissis Dei, lege cap. 14. Exod.

71. Hæc etiam fides particularis fuit, quamuis etiam manifesta reuelatione Dei.

72. Fides Raab non solum fuit vniuersalis, & Catholica, quia credidit Deum Iudæorum esse verum Deum, sed etiam particularis, qua credidit fore, vt diuina ope Iudæi caperent Iericho, lege cap. 2. & 6. Iosephus, quomodo iustificata dicatur ex fide, Iacobi 2. diximus 1. 2. disput. 2. 10. cap. 8. cum autem Paulus hic dicit de illa, *non perit cum incredulis*, intelligit non solum morte corporis, sed etiam animæ, nam postea iustificata est.

73. De Gedeone lege Iudicum 6. & 7. de Baraac, Iudic. 4. de Samfone, Iudic. 13. & 14. de Iephthe, Iudic. 11. de Dauide, & Samuele multa habes in libris Regum, & de Prophetis suis in locis, in quibus recensendis Paulus non seruauit ordinem temporis, quia sui instituti ratio id non postulabat. Porò non omnes hos fuisse sanctos, neque hoc loco sanctitatem, sed eximiam fidem commendari putant Chrysof. & Theophyl. At S. Thomas oppositum censet probabile, & sine dubio ita asserendum est; cum Paulus in fine capitis dicat, *& hi omnes testimonio fidei probati, &c.* neque obstat quod aliqui eorum peccauerint aliquando, nam postea iustificari potuerunt, & de Raab meretricis constat Iacob 2. de Dauide autem manifestum est.

74. Per iustitiam intelligit omne genus virtutis tam erga homines, quàm erga Deum, vt in paraphrasi, ex quo etiam constat eos omnes sanctos fuisse.

75. Per promissiones non intelligit promissionem vitæ æternæ, nam de hac dicit in fine capitis, *non acceperunt in re promissionem*, quinimo de Abraham, Isaac, & Iacob supra dixit num. 3. 1. mortuos fuisse nondum accepta, non solum vita æterna, sed etiam neque terra promissa, in qua æterna felicitas figurabatur, intelligit ergo alias peculiaries promissiones, quas supra enumerauit.

76. Hoc non omnibus conuenit, sed quibusdam (sicut etiam alia quæ hic enumerat) neque Dauidi 1. Reg. 17. Samsoni, Iudicium 14. & Danieli cap. 6. dicuntur autem obturasse ora leonum, qui leones ore suo ipsi nocere non potuerunt.

77. Plerique vulgati codices legebant antea *effugerunt*, iam uerò emendata Sixti legit *effugerunt*, & Græca habent *εφυγον*, quod est effugerunt, sensus autem est, effugerunt periculum inimicorum, & incolumes seruati sunt non quidem fugientes, sed fortiter resistentes illis: sicut dicere solemus hoc modo aliquem effugisse mortis periculum: per aciem uerò non exercitus inimicorum, sed os gladij iuxta Græcam lectionem intelligere debemus.

78. Quidam cum Chrysofomo, & Theophylacto infirmitatem accipiunt pro captiuitate Babylonica, à qua liberati dicuntur de illa quasi de aegritudine conualuisse; alij intelligunt de vera salute, quam aliqui post aegritudinem acceperunt, vt Ezechias 4. Regum cap. 20. sicut etiam intelligant idem Theophylactus, & Oecumenius, & ita hunc numerum non coniungunt cum illo, *fortes facti sunt in bello*. Mihi verò placet sensus paraphrasis, ita vt cum numero sequenti eundem sensum integrum reddat, id autem accidit Iosepho cap. 8.

ca p. 8. nam cum cap. 7. ipse & exercitus eius in fugam esset versus, admonitus à Domino conualuit, & ciues Hai deuicit. Multo autem magis hoc diei potest de ciuibz Bethulix, vt constat ex libro Iudith, qui primum valde infirmi erant contra aduersarios, deinde per Iudith in fidem, & meliorem spem erecti conualuerunt, vt ordinem castrorum aduersariorum facile perturbauerint, & eos in fugam conuerterint.

79. In Græco est vox *παρεμβολή*, quam vertit Erasmus incurfionem inimicorum: verum vt alij recentiores notarunt, potius significat tentoria ordine castrorum disposita, hic autem sensus maximè congruit cum exemplo ciuium Bethulix quod supra adduximus.

80. Per mulieres aliqui scholastici in materia de matrimonio intelligunt vxores, quæ maritos suos mortuos suscitari meruerunt: verum vox *mulier* latius patet quàm vxor, & de mulieribus multis legitur filios suos suscitari meruisse; quod verò, ait, de resurrectione, est per prosopopœiam, nam de resurrectione quasi de persona quadam loquitur, ac si ipsa restituerit mulieribus mortuos suos, fides autem illarum fuit particularis.

81. Græci pro *dissenti sunt*, legunt *ἐτυμπαίνονταν*, quod significat distentos veluti corium tympani extendi solet, ex libro tamèn 2. Machabæorum cap. 6. colligitur fuisse genus quoddam supplicij, quod tympanum dicebatur, nam vbi legitur Latine, *Voluntarie ibat ad supplicium*, Græcè est *ἐπὶ τὸ τυμπανον*, hoc est ad tympanum, & iterum eodem modo in eodem capite; licet autem genus supplicij ita vocaretur, non est dubium in eo veluti in equuleo homines ita cruciari solitos, vt ibi etiam decoriarentur. Horum autem fides fuit non solum Catholica, & vniuersalis, sed etiam particularis, vt patet.

82. Cum melior resurrectio comparatè dicatur ad aliam resurrectionem, variè à Doctoribus hæc comparatio explicari solet. Quidam enim cum Chryostomo dicunt eos expectasse resurrectionem meliorem, quàm esset ea, ad quam mortui corporaliter suscitati dicuntur supra illis verbis, *acceperunt mulieres*, &c. Theophylactus, & Oecumenius meliorem dicunt comparatione illius, ad quam homines peccatores resurgunt, hi enim ad immortalẽ vitam non resurgunt; alij referunt ad resurrectionem aliorum iustorum, vt sensus sit eos noluisse liberari, à tormentis, vt maiorem gloriam quàm plures alij sancti consequerentur. Ego verò puto comparationem fieri resurrectionis ad vitam immortalẽ, quam sperabant sancti cum liberatione à tormentis, quam tyranni promittebant, hanc autem tacitè vocat Paulus resurrectionem, eo quod sit quædam à morte proximè imminere liberatio, nam & cum quis à mortis periculo liberatur vulgo dici solet hodie natus est, Hispanè, *Oy scha nacido*, hoc autem accidit Eleazaro Machabæorum libro j. cap. 6.

83. Verba illa, *ludibria*, & *verbera experti*, non sunt coniungenda cum sequentibus, quasi iidem postquam in se ipsis experti fuissent ludibria, & carceres, lapidati essent, lecti essent, tentati essent, &c. primum quia in Græco prædicta verba plenum sensum habent hoc modo *alij ludibria*, & *verbera experti fuisse*: deinde quia si coniungenda essent cum sequentibus, vnus & idem homo omnia mala, quæ deinceps narrantur, sustinisset, id quod de nullo affirmare possumus, propterea in sequentibus per singula tormentorum, & aduersitatum genera addidimus vocem *alij*, vt singula singulis assignaremus.

84. *Μήλον* Græcè significat ouem, vnde, *μηλότην*, Latine melota significat pellem ovis cum lana, ex qua aliqui sancti vestes faciebant, hoc autem genus indumenti familiare esse solet his, qui extra vrbes sub dio degunt, quo quidem vsus fuisse aliquos sanctos testatur Paulus hoc loco, & sanè cum melota etiam dici possit vestis ex quibusvis pellibus animantium, hoc etiam intelligi potest de Eliã vt constat 4. Regum. I, & de Ioanne, Matth. 3. quod autem ait, *circumierunt*, explicari debet, vt in paraphrasi, quod nimirum certam sedem non habentes hic, illucque peruagati fuerunt.

85. Illud quod dicitur ibi, in Machabæis locum habuit, vt constat ex i. libri, cap. i.

Annotatio peculiaris circa locum Genes. 48. quem citat Paulus in hoc capite.

Difficultas huius loci, quem citat Paulus, ex eo orta est, quod non eodem modo legatur in vulgata Genes. 48. & in Paulo, nam Paulus citat lectionem Septuaginta, quamuis autem pro voce lectuli, quod habet vulgata, & voce virgæ, vt habent Septuaginta, eadem Hebraica vox sit, si vocales excipias, hoc est eidem omnino solisque consonantibus primum ab scriptore sacro scriptura fuerit, tamen ratione diuersarum vocalium, quæ postea consonantibus subiectæ sunt, diuersi sensus exprimi videntur, est autem Hebraicè verbum *matab*, quod inter alia inclinare, seu reclinare denotat, à quo oritur vox, quæ sine punctis seu vocalibus scribitur hoc modo *m. t. b.* & ita primum à scriptore sacro Genes. 48. scripta fuit, eius autem consonantibus varia puncta, seu vocales subiectæ sunt, ex hac verò varietate variæ significationes orite fuere, scribitur enim hoc modo *mitab*, & ita lectum significat, & hanc lectionem secutus est vulgatus Genes. 48. & scribitur etiam *mitab*, & ita virgam, seu baculum denotat, & hanc lectionem secuti sunt Septuaginta, & citat Paulus; dictio autem vtrovis genere vocalium rectè à verbo prædicto derivatur, eo quod tam super lectum, quàm supra baculum, & virgam corpus inclinamus, seu reclinamus. Iam vero vtraque lectio in vulgata est, eo quod illa quæ Genes. 48. erat septuaginta, apud Paulum tacta est vulgata, negare autem in primis non possumus eam certam & inconcussam esse debere, ac proinde dubitare non licet Iacob summitatem, seu caput baculi quo nitebatur Ioseph, & in eo ipsum Ioseph tanquam Dominum totius Aegypti adorasse, sicut etiam Hester 5. c. in signum reuerentiæ, & summisionis osculata est summitatem virgæ, quam tenebat Assuerus in manu sua, quia lectio, quam citat Paulus de adoratione virgæ, hoc ipso quod ab eo citatur, non potest non canonica esse; affectus autem adorationis non in virgam, sed in eum, qui virgam tenebat, nempe in ipsum Ioseph tanquam in terminum tendebat, sicut explicuit Athanasius quem 3. part. disput. 108. cap. 5. citauimus, & allegatur à Damasceno orat. 3. de imaginibus his verbis. *Quemadmodum igitur Iacob cum esset à vita discessurus fastigium virgæ Ioseph adorauit, non virgam ipsam honorans, sed eum, qui virgam tenebat.* Et Leontius citatus etiam à nobis ibidem. Ideoque in paraphrasi addidimus verba illa, *in ea ipsum vt Dominum totius Aegypti adorauit.* Quocirca sententia Hieronymi in traditionibus Hebraicis in Genesim, Eugubini, & Honcalæ in prædictum locum Genesim, qui translationem Septuaginta quam sequitur Paulus, reprehendunt, nulla ratione probanda nobis est. Quomodo autem hæc lectio

constare possit cum alia, quam eadem vulgata habet Gen. 48. expositores variè explicare solent. Quidam putant verbum esse ambiguum, & ita ex intentione Spiritus sancti eo vtrumque significari, nempe, & quod Iacob adorauerit Deum conuersus ad lectuli caput, quia caput lectuli erat versus Orientem, quo se vertere solent adorantes, qua etiam de causa Ecclesiæ communiter versus Orientem adificantur, aut quia terra promissionis erat versus Orientem, quo caput lectuli respiciebat, & quod adorauerit caput, seu summitatem vigæ & in ea filium suum Ioseph, præcipue autem Deum, qui ipsi Ioseph in somnis reuelauerat, se à fratribus, & patre in Aegypto adorandum esse, & ideo vulgatam Gen. 48. addidisse vocem *Dominum* quamuis in Hebræo non habeatur.

Horum tamen sententiâ difficilis est, eo quòd non potest vnica dictio vocari, quæ licet eisdem consonantibus constet, diuersas tamen vocales habet, alioquin *amens*, & *amans* eadem esset dictio, diuersas autem vocales, & puncta subiici illis consonantibus *m. t. h.* iam supra monstratum est; vno modo prolatum significare lectum, & alio modo virgam, reliqui omnes nunc docent. Verùm prædicti expositores respondent non esse curandum de vocalibus, & punctis, quæ à Iudæis addita sunt, quia illi in eorum assignatione sæpe errarunt, & ita ipsi contendere non videntur, vocem hanc in prima sui origine eisdem vocalibus semper effecti consueuisse, quamuis ad virgam, & lectum significandum ambigua fuerit.

Alij cum Hieronymo contendunt vno tantum modo legendum esse, sicut habet vulgatus Gen. 48. lectionem autem Septuaginta quam citat Paulus, reiciunt. Horum tamen sententiâ vt supra monui, pullo modo probanda nobis est, quod concedant hunc locum à Paulo perperam citari, ac proinde deceptione quam tribuunt Septuaginta interpretibus, non tantum interpreti Pauli, sed etiam ipsi Paulo eo ipso tribuere debeat.

Alij denique admittunt esse sanè duo vocabula Hebraica, quæ eisdem consonantibus consent, diuersa tamen sint propter diuersas vocales, vtroque autem vocabulo scriptorem sacrum vt voluisse exprimendo tantum eandem consonantes, & vtrasque vocales sub illis intelligendo, & ad vtramque significatione consonantes ipsas ambiguas data opera reliquisse, hoc tamen difficile est.

Alij denique putant alteram solùm harum lectionum esse de fide, nempe eam, quam secutus est Paulus: in altera verò vulgatum interpretum Genesis 48. non habuisse infallibilem Spiritus sancti directionem, quod vtrum defendi possit an non 2. i. q. 1. art. 10. in tractat. de scriptura sacra dicemus.

Certè si Hebraicum nomen vnicum tantum esset, vt nonnulli dixerunt, quorum sententiâ supra memorauimus, ita vt sub illis consonantibus vnum tantum genus vocalium intelligeretur, & eo tam lectulus, quam baculus secundum rationem communem reclinatorij significaretur, siquidem tam in lectulo, quam in baculo corpus reclinamus, & intelligeremus vulgatam Genesis 48. quæ habet *lectuli*, posuisse speciem pro genere, hoc est, lectulum pro reclinatorio, rectè omnia constarent: sic enim idem sensus vtroque esset, nempe Iacob adorasse reclinatorium, hoc est, baculum Ioseph, & in eo Ioseph, qui erat Dominus Aegypti, vt impleretur propheta, quam in somnis vidit, & fratribus narrauit. Porro autem cum vulgatus Genesis 48. legit *adorauit Dominum*, dicendum est per vocem *Dominum*, quæ non est in Hebræo, sed ipse addidit, non intellexisse Deum, sed dominum terræ Aegypti, nempe Ioseph, vt in paraphrasi diximus: & hæc in huius testimonij explanationem hic dixisse sufficiat, nam loco citato, de his, & aliis huiusmodi plura dicemus.

A R G V M E N T V M.

CAPITIS XII.

Postquam Paulus ostendit excellentiam, & virtutem fidei, cuius filios Hebræos esse capit 10. in fine dixerat, & per quam contra opprobria, & tribulationes, remunerationem patienter expectare deberent, multosque in exemplum adduxit, qui virtute huius fidei roborati mira operati sunt, multaque aduersa egregie tolerarunt, ad exhortationem quam ex instituto cap. 10. in fine proposuerat, redit, & tandem ad pacem, concordiam, & sanctitatem, atque vt voci Christi obtemperent, eos hortatur.

CAPVT XII.

PARAPHRASIS.

Ideoque & nos tantam habentes impostam nubem testium: deponentes omne pondus, & circūstans nos peccatum, per patientiam curramus ad propositum nobis certamen, aspicientes in autorem fidei, & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contempta, atque in dextera sedis Dei sedet. Recogitate enim eū qui talem sustinuit à peccatoribus aduersum semetipsum contradictionem: vt ne fatigemini, animis vestris deficientes. Nondum enim vsque ad sanguinem restitistis, aduersus peccatum repugnantes: & oblitistis consolationis, quæ vobis tanquam filiis loquitur, dicens: Fili mi, noli negligere disciplinam Domini: neque fatigeris dum ab eo argueris. Quem enim diligit Dominus, castigat: flagellat autē omnē

HAc 1 igitur ratione, & nos, tanta 2 sanctorum multitudinem, qui spiritu fidei roborati tot aduersa patienter tolerarunt 3 veluti nube quadam 4 vndique circumdari, deposito omni pondere 5 terrenarum rerum, negotiorum; & affectionum, quod quasi extrinsecè per solam cogitationem nobis inest, & peccato, 6 quod magis intrinsecè, & pertinaciter nobis inhaeret, ac proinde maiori impedimento esse potest contra aduersa, 7 omni patientia roborati, & muniti curramus, & in 8 pericula certaminis presentis vite, quod nobis propositum est, nos conticimus, vt fortiter contra illa dimicemus 9 intendentes in eum, qui est autor fidei 10 danans nobis spiritum eius, quo nuntii currere debemus, 11 & consummator tribuens opportunitatem, vt id, quod anno conceptus opere exequamur, nempe in Iesum, qui 12 eum posset frui delictis

7 filium quem recipit. In disciplina perseverare. Tan-
 8 quam filiis, vobis offert se Deus, quis enim filius,
 9 quem non corripit pater? Quod si extra disciplinam
 10 estis, cuius participes facti sunt omnes: ergo adulteri:
 11 & non filij estis. Deinde patres quidem carnis
 12 nostræ, eruditores habuimus, & reuerbamur eos:
 13 num multò magis obtemperabimus Patri spirituum,
 14 & viuemus? Et illi quidem in tempore paucorum
 15 dierum, secundum voluntatem suam erudiebant nos:
 16 hic autem ad id quod vtile est in recipiendo sanctifi-
 17 cationem eius. Omnis autem disciplina in præ-
 18 senti quidem videtur non esse gaudij, sed meritoris:
 19 postea autem fructum pacatissimum exercitatis per-
 20 cam, reddet iustitiæ. Propter quod remissas manus,
 21 & soluta genua erigite: & gressus rectos facite pedi-
 22 bus vestris: vt non claudicans quis erret, magis au-
 23 tem sanetur. Pacem sequimini cum omnibus, & san-
 24 ctimoniam, sine qua nemo videbit Deum. Contem-
 25 plantes ne quis desit gratiæ Dei: ne qua radix amaritudinis
 26 fursum germinans impediatur, & per illam inqu-
 27 nentur multi. Ne quis fornicator, aut profanus, vt
 28 Esau: qui propter vnam escam vendidit primitiua
 29 sua. Scitote enim quoniam & postea cupiens hære-
 30 ditare benedictionem, reprobatus est: non enim in-
 31 uenit penitentiam locum, quanquam cum lachrymis
 32 inquisisset eam. Non enim accessistis ad tractabilem
 33 montem, & accensibilem ignem, & turbinem, & cal-
 34 liginem, & procellam, & tubæ sonum, & vocem ver-
 35 borum, quam qui audierunt, excusauerunt se, ne eis
 36 fieret verbum. (Non enim portabat, quod dicebatur:
 37 Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur. Et ita terri-
 38 bile erat quod videbatur, Moyses dixit: Exterritus
 39 sum, & tremebundus.) Sed accessistis ad Sion mon-
 40 tem, & ciuitatem Dei viuentis, Ierusalem cælestem,
 41 & multorum millium Angelorum frequentiam &
 42 Ecclesiam primitiuorum, qui conscripti sunt in cæ-
 43 lis, & iudicem omnium Deum, & Spiritus iustorum
 44 perfectorum, & testamenti noui mediatorum Iesum,
 45 & sanguinis asperzione melius loquentem quam
 46 Abel. Videte ne recusetis loquentem. Si enim illi non
 47 effugerunt, recusantes eum qui super terram loque-
 48 batur: multo magis nos qui de cælis loquentem no-
 49 bis, auertimus. Cuius vox mouit terram tunc, nunc
 50 autem repro mittit, dicens: Adhuc semel, & ego mo-
 51 uebo non solum terram, sed & cælum. Quod autem,
 52 adhuc semel dicit: declarat mobilitatem translatio-
 53 nem, tanquam factorum, vt maneant ea que sunt im-
 54 mobilia. Itaque regnum immobilia suscipientes, ha-
 55 bebimus gratiam: per quam seruiamus placentes Deo,
 56 cum metu & reuerentia. Etenim Deus noster, ignis
 57 consumens est.

*incedatis, ne claudicantes præ animi desperatione à via virtutis quæ vestrum aberret, 40 sed potius ad huiusmodi morbo claudicationis saluetur, & liber sit. Pacem totis viribus persequimini, vt eam seruetis cum 41 omnibus, & cum his qui vobis aduersi sunt: 42 tum etiam omne genus sanctitatis, sine qua nemo videbit Deum, attentè considerantes, 43 ne deficiatis gratiæ Dei vocantis, que vos ad pacem, & omne genus sanctitatis excitat, ne qua etiam radix 44 alicuius peccati germinans gratiæ fructum in vobis impediatur, & occasio illius alij etiam multo malo vestro exemplo inqu-
 45 nentur, & in similia prolabantur. Ne quis fornicator in vobis sit, 45 aut gastrimargus, hoc est, gula deditus, & spiri-
 46 tualia repellens 45 qualis fuit Esau, qui pro lenticule edulo veridici fratris suo Iacobius suæ primogenitiuræ, & sacer-
 47 dotij: 47 recogitate enim quo pacto postea cupiens à patre suo benedictionem primogeniti hereditate obtinere, reprobatus
 48 est ab eo, & à sua postulatione reiectus, non enim à patre obtinere potuit, vt facti ipsam 48 pœniteret, 49 & sibi benedi-
 49 ctionem primogeniti concederet, renouata priori, quam Iacob dederat, etiamsi cum lachrymis eam postulasset. 50 Quare
 51 & vos timere debetis, ne si profani fueritis sicut Esau, & gratiam Dei contempseritis, iterum eam non recuperetis.
 52 Ideo autem exhortatus sum, vt remissas animi manus, & soluta mentis genua roboretis, hoc est, ne in aduersis ani-
 53 mum despondeatis, quia si hæc omnia pro Christo non sustinueritis, sed fidem eius reliqueritis, multo minus excusabiles
 54 eritis, quam illi antiqui Iudei, qui Deum in caligine loquentem audire recusarunt, neque enim vos sicut illi accessistis
 55 ad montem Sina, 52 palpabilem, & sensibilem, 53 ad ignem accensum caliginem, & procellam, tubæ sonum, & vo-
 54 cem verborum ibi sonantem, quam qui audierunt 54 deprecari sunt, ne Deus è monte illo, & turbine ad ipsos eo modo
 55 loqueretur, quod vocem Dei ita loquentis difficulter ferre possent, cum non solum ipsis hominibus Deus se terribilem ex-
 56 hiberet, sed etiam bestiis, si quidem preceperat, vt bestia, qua montem attigisset, lapidaretur, qua de causa aspectus illius
 57 montis, & modus quo Deus in eo loquebatur, terribilis apparebat. 55 Quin & Moyses ipse præ timore dixit: Exterritus
 56 sum, & tremebundus: 56 sed cum primum fidem Christi suscepisset, accessistis ad Sion montem spiritualem, & ad ci-
 57 uitatem Dei viuentis, nimirum ad cælestem Ierusalem, ad multorum 57 millium Angelorum societatem, qui illius*

civitas ciues sunt, facti concives, & consortes illorum, ad Ecclesiam, & congregationem 58 primogenitorum novi testamenti, qui in terris adhuc manentes, in caelis ut ciues conscripti sunt, 59 ad Deum, qui omnium iudex est, 60 ad animas patrum legis naturæ, & veteris testamenti, qui iam ipsa beatitudine fruentes perfecti sunt, ad Iesum mediatorem novi testamenti, ad sanguinis ipsius asperersionem, 61 quam novum testamentum confirmavit, 62 & multo melius per illam loquitur postulans a Deo misericordiam pro nobis, quam Abel per sanguinem suum clamavit postulans a Deo vindictam. Videre itaque ne 63 Christo loquenti, & precipienti obedire recusetis, si enim illi 64 vindictam Dei non effugerunt, eo quod restituerit Moysi, qui terrenus cum esset, ipsis loquebatur, & legem proponebat: multo magis nos Dei vindictam non effugiemus, 65 qui Christo de caelo cælestia precipienti non obedimus, cuius vox antiquo illo tempore movit terram in monte Sina, cum legem antiquam populo Israel tradidit: 66 pro hoc autem tempore predicationis Evangelij per Prophetam Aggeum c. 2. promittit se adhuc semel non terram, sed etiam caelum commoturum, cum autem dixit adhuc semel, eo ipso ostendit adhuc illi superesse aliud tempus, in quo aliam legem ferat, nempe movendo caelum & terram sicut movit terram, cum priorem tulit, ac proinde priorem usque ad illud tempus solum latam, & ita mobilem esse, ostendit igitur nobilium præceptorum illius legis 67 præterito solum tempore latorum abrogationem, ut deinceps 68 ea solum permaneant, quæ 69 nunquam abroganda sunt. Ergo Evangelij legem nunquam mutandam suscipientes præsto habemus gratiam, per quam servamus Deo cum metu, & reverentia ipsam timeamus. 70 Et enim Deus noster velut ignis devorans est, aduersus eos, qui legem eius non servant.

A N N O T A T I O N E S.

1. Particula *ideo* causa, & illationis notionem habet, ut ex dictis in præcedenti capite Apostolus inferat id quod Hebræis futare contendit.
2. Testes appellat sanctos, quorum exemplo Hebræos ad labores, & aduersitates patienter tolerandas provocat.
3. Chryostomus, & Theophylactus putant Paulum usum fuisse exemplo nubis, eo quod positi in aestu tribulationis, & laborum, eorum memoria quasi nube recreantur: melius tamen Theodoretus putat multitudinem sanctorum comparari nubi, eo quod tanta sit, ut quasi densitate sua nubem exæquet.
4. Pro *impositam* Græcè est *περικείμενον*, Latine *circumpositam*. Syriaca quoque lectio ita habet, quam Græci, cum Chryostomo sequuntur, sensus tamen utroque modo idem est.
5. Ea verba addidimus ad explicandum quid per pondus Apostolus intelligat, nempe id quod extrinsecum nobis, sicut etiam qui in stadio currunt, omne pondus cuiusque rei extrinsecæ prius deponunt.
6. Peccatum est aliud genus impedimenti magis intrinsecum, idque denotavit vox illa *circumstantis*, Græcè *εὐπισπιαντων*, quam vocem Doctores variè exponunt. Chryostomus & Theophylactus ita interpretantur. *Quod nos facile circumueniat, siue quod circumueniri, & vinci à nobis facile possit.* Præterea Theophylactus etiam exponit, propter quod facile in pericula ruamus, Theod. quod facile contrahitur, & gignitur, alij verò quo quasi neruo quodam impedimur, ne viam mandatorum Dei curramus; periti tamen lingue Græcæ cum Erasmo putant, hanc vocem significare, quod pertinaciter inhaeret, quorum expositio mihi magis probatur, ita ut crescat oratio Pauli, & postquam exhortatus est, ut abiciamus extrinsecæ pondera, & impedimenta, suadeat etiam ut deponamus intrinsecæ, quæ sunt peccata, & quæ multo magis possint cursum impedire.
7. Patientiæ ad cursum mentionem facit, eo quod ad superandas ipsius cursus difficultates necessaria sit.
8. In Græco non est, *Ad propositum nobis certamen*, sed, *propositum nobis certamen*, & putant aliqui mēdozam esse lectionē cum præpositione *ad*, tum quia in Græco non est, neque patres Græci ita legunt, tum quia non rectè dicantur currere ad certamen, sed ad brauium, cumque ipse cursus sit certamen, dicamur currere certam. Verum cum vulgata Sixti cum præpositione legat, non est cur mendum in priori lectione agnoscamus. Adde quod non minus propriè dicimur currere ad certamen, coniciētes nos in pericula illius, ut dimicemus, quam ad brauium. Syriaca autem legit etiam, *ad certamen*.
9. Nonnulli dicunt Apostolum exhortati Hebræos, ut in Christum tanquam in magistrum mentis oculos intendant, & ab eo discant currere. Ego verò puro Paulum eos exhortari, ut in Christo spem suam collocent, eo quod eius gratia nixi facile currere, & pericula omnia superare possint.
10. Christus dicitur autor fidei, non solum quia docuit nos ea, quæ credere debemus, sed etiam quia præbuit nobis per spiritum gratiæ, ut ea crederemus, per fidem verò intelligit Paulus tam particularem, quam vniuersalem, quia capite præcedente de vtraque fuerat locutus, & vtraque ad vincenda pericula, & aduersa huius vitæ maximè iuuat.
11. Nonnulli putant dici Christum consummatorem fidei, quia ea quæ credenda in hac vita docuit, postea in alia vida exhibebit. Mihi videtur consumptionem fidei hoc loco pertinere ad gratiam subsequenter, quæ ut diximus 1. part. disp. 88, cap. 11. consistit in opportunitate opere exequendi, quæ per gratiam cooperantem facere decreuimus, iuxta illud ad Phil. 2. *Qui operatur in vobis, & velle, & perficere pro bona voluntate*, nam perficere idem est quod opere exequi id, quod iam volumus.
12. Græci, si verbum pro verbo reddas, legunt: *qui propositio sibi gaudio, & c. loco autem præpositionis pro, quam vulgata editio non habet, in Græco est præpositio ἀντι, quæ Græci vtuntur, ut denotent id in cuius locum aliud subrogatur, & ita ponitur in illo Psalm. 44. pro patribus tuis, & c. & in illo Matth. 2. pro Herode patre suo, & Latine per præpositionem pro explicatur; putantque aliqui ita fuisse in Latina nostra versione cum illa præpositione pro, vitio tamen librariorum festinantium in Scriptura sublata fuisse, propterea quod viderent sequentem dictionem *proposito*, eadem syllaba incipere. Verum cum vulgata emendata à Sixto, talem præpositionem non habeat, credendum non est vitio librariorum sublata fuisse, sed sine illa in vulgata semper legi consueuisse; eamque omisissam à vulgato fuisse, quod sine illa idem omnino sensus esset, ut patet. Porro gaudium quod dicit Apostolus propositum fuisse Christo, quidam putant gaudium de salute humani generis, quam ipse operatus erat, ut illa moueret ad sustinendam mortem, & passionem, quem sensum dicunt locum habere posse, si legamus cum præpositione pro, ita tamen ut accipiatur pro præpositione propter, sicut interdum fieri solet, & in hoc capite in hoc sensu capitur, cum dicitur, *Qui propter unam escam vendidit primitiua sua*, nam pro præpositione propter est in Græco ἀντι. Hic autem sensus*

rectè etiam quadrare posset vulgata nostræ, quæ non habet præpositionem *pro*, nam sine illa verbis illis *pro-*
posito sibi gaudio, denotari posset finalis causa. Verum hic sensus mihi non probatur, primùm quia in illo
alio loco præpositio *quæ*, ita explicatur per *propter*, vt finalem causam non denotet; hic autem sensus
exprimit finalem causam: deinde quia finis propter quem Christus dicitur voluisse redimere nos, non
fuit gaudium quod habiturus erat, hic enim solum fuit finis, quem vocant impulsivum: sed fuit gloria
Dei, quam ex charitate erga ipsum primariè quærebat: per gaudium igitur intelligamus id, quod in para-
phrasi diximus, intelligi autem potest siue addatur præpositio *pro*, siue non addatur: notandum quoque est,
ex hoc loco perperam probare voluisse Canum 12. lib. de locis. capit. 14. sub finem Christum tempore pas-
sionis nullam de Deo visionem claram, & fruitionem habuisse, cuius sententiam confutauimus 3. part. 1.
tom. disp. 73. cap. 4.

13. Particula *atque*, non solum est nota coniunctionis, sed etiam indicat causam meritoriam, ob quam
Christus tantam gloriam corporis fuerit consecutus: nam gloria animæ iam antea sine merito vilo frue-
batur.

14. Mutat personam sicut 1. ad Thess. 5. illis verbis: *Omnes enim vos filij lucis estis, & filij diei, non sumus noctis,*
neque tenebrarum.

15. Pro causali enim, aliqui Græci codices legunt *γὰρ*, quæ est causalis: aliqui verò *οὖν*, Latine *igitur*, aut *ita-*
que, quæ est nota collectionis, & sanè difficilis est hoc loco sensus causalis, iuxta id tamen, quod sæpius in
Paulo obseruauimus, sensus illius rectè constare potest, si non ad proximè, sed ad remotè præcedentia refer-
ratur, vt in paraphrasi, nempe ad illud, *curramus ad propostium, &c.*

16. Illud *cum innocens esset*, addidimus textui Pauli, nam argumentum illius à maiori desumptum videtur.

17. Partem illius numeri addidimus, vt explicaremus, id cuius causam reddit causalis enim sequentis nu-
meri, quod implicitum erat in voce illa *deficientes*.

18. Particula, *enim*, refertur ad id, quod in præcedente numero suppleuimus, per sanguinem verò intelli-
git mortem, quæ effusione sanguinis fit.

19. Pro *repugnantes*, in Græco est *ἀνταγωνίζεσθε*, quod Latine reddi potest, *pugnantes, quasi in agone.*

20. Per peccatum aliqui intelligunt peccatum infidelitatis, nos interpretati sumus peccatum simpliciter
pro eo, ad quod aduersarij Hebræos pertrahere contendebant, quod præsertim erat infidelitatis.

21. Particula, *&*, refertur ad causalem enim, quæ est in num. 18. & iterum illam repetit, continuat enim sen-
sum illius numeri, nimirum, quare debeant Christum considerare, & passiones illius, nimirum, vt in memo-
riam reuocent verba illa Prouerb. 13. quæ in ipso Christo expressa relucet, vt dixit Apostolus c. 2. autor sa-
lutis nostræ per passiones consummatus est, & hac ratione prædestinatos assimilatos fuisse Christo in per-
ferendis laboribus, docuit idem Paulus ad Rom. 8. vt ibidem obseruauimus.

22. Consolationem vocat hoc loco verba Scripturæ, quibus Hebræi cõsolari possent iuxta illud ad Rom.
15. *Vt per patientiam, & consolationem Scripturarum spem habeamus*, hoc est exemplo consolationis, quæ in ali-
quibus in aduersis constitutis accidit, vt Scriptura commemorat, speremus: quia verò verba consolationis
vocauit consolationem, addidit, *quia vobis tanquam filiis loquitur*, nam consolatio nõ loquitur, sed verbis ipsius
ad nos directis loqui dicitur Deus.

23. Numerum illum suppleuimus, vt exprimeremus causam, ob quam etiam debeant Christum recogita-
re, & quam diximus contineri in illa coniunctione, & quæ est in num. 21.

24. Chrystomus addidit, *non in suppliciis, neque in tormentis*, vt ostenderet Hebræis eos alacri animo debe-
re perferre aduersa, non sicut malefactores patiuntur tormenta, & supplicia, sed sicut filij patris: correptionem
libenter ferunt.

25. Causalem enim addidimus eo quòd verba illa Pauli causalem sensum præcedentis sententiæ contine-
re videntur.

26. Pro præsentis indicatiui *estis* posuimus præteritum imperfectum subiunctiui, eo quòd Paulus sub con-
ditione loquatur.

27. Adulteros vertit noster vulgatus pro adulterinis, nam in Græco est *πόρνους*, & Latine etiam filios adu-
terinos vocabulo Græco nos quoque vocamus.

28. Particulam *si* addidimus, vt argumentum à minori, quod adducit Paulus, explicaremus, vocat autem car-
nales patres, patres carnis nostræ, quia solum corpora nostra, non animas dicuntur generare, non quòd non
sint causa, vt anima nostra corporibus vniatur, sed quia ipsam animam secundum suam substantiam non ge-
nerant contra verò Deus dicitur pater spirituum, quia ipsam animam creat.

29. Pro *eruditores* in Græco est *καιδέυτας*, quod significat eruditores & castigatores, quia proprium est eru-
ditoris castigare eum, quem erudit.

30. Aliqui codices mendosè legunt *num* pro *non*, iam verò in vulgata emendata legitur *non*, & Græca exem-
plaria, & sensus ipse id postulant: est enim interrogatio negatiua, quæ sensum continet affirmatiuum, vt con-
tendit Paulus: particula autem *num* hunc sensum non reddit, addidimus autem illud *ne* eo quòd prædicto
sensui maxime quadret.

31. Obtemperare Deo quod interpretati sumus acquiescere, idem est quod patienter ferre afflictiones ab
ipso immittas, quasi si qui impatienter eas tolerat, Deo quodammodo renitatur, vt explicat Theophylactus.

32. Nouam rationem subiecit, vt exhortetur Hebræos ad patienter tolerandas afflictiones.

33. Illud *paucorum dierum* non denotat tempus correptionis, & castigationis, sic enim ferè nullum accom-
modatum redderet sensum, sed ad res ipsas, ad quas castigatio, & eruditio patrum adhibetur, referen-
dum est.

34. Addidimus particulam *quamuis*, quia reuera verba Pauli aduersatiuum sensum reddere vi-
dentur.

35. Pro autem quæ est continuatiua particula, posuimus aduersatiuum *tamen*, quæ responderet particulae
quamuis.

36. Pro *exercitatis per eam* quod nos interpretati sumus *castigatis per eam* in Græco est *γυμνασμένον*, quæ
significat athletas, qui nudi exercitabantur ad palestram.

37. Fructum iustitiæ pacatissimum quidam putant hoc loco dixisse Paulum ipsam sanctitatem, & iustitiã,
verum cum fructum iustitiæ vocet pacatissimũ, hoc est pace plenum, & alienum ab omni aduersitate, quem
opponit

opponit ipsis tribulationibus, & rebus aduersis, in quibus etiam ipsæ iustitiæ huius vitæ locum habent, pacatissima tamen non est, ideo multo melius per fructum iustitiæ interpretati sumus beatitudinem, id, quod indicat etiam particula *postea*, quæ est in num. 35. & denotat futuram vitam, quam Paulus opponit præsentī, quæ verbis illis *in præsentī* denotatur, & labore, & ærumnis plena cum sanctitate, & iustitia est.

38. Prosequitur metaphoram pugilum, & athletarum, & illis verbis ad perferenda aduersa exhortatur; al-
ludit autem ad illud Isaia 35. *confortate manus dissolutas, &c.*

39. Verba illa *gressus rectos facite pedibus vestris*. Desumpta videntur ex Proverb. 4. ubi vulgata legit *dirige se-
mitas pedibus tuis*. Septuaginta autem habent eadem verba, quæ hic habet Paulus, idem autem omnino sen-
sus est, dirigere semitas pedibus, ac si dicas, fac rectas semitas pedibus, vel fac, vt rectè incedas, semita enim
non pro ipso spatio itineris, & viæ solùm, sed pro gressibus etiam deambulationis vsurpari potest, neque ve-
rò vt nonnulli putant, hoc dixit Paulus, quòd timeret Iudæos velle simul cum Euangelio legalia, & circum-
cisionem seruare: nam in argumento epistolæ diximus nihil de hac re Paulum agere, sed quod timeret, Iu-
dæos ne cum multa aduersa propter fidem Christi paterentur, eam omnino relinquere, huc enim institu-
tum illius spectare ibidem notauimus.

40. Aduerbium *magis* idem denotat, quod potius, cumque claudicatio sit genus quoddam ægritu-
dinis, ideo exhortatur eos, vt genua debilia roborent, ne claudicationis morbo laborent, sed potius
sani sint.

41. Post exhortationem ad patientiam, exhortatur ad charitatem, & pacem, dicit autem, *cum omnibus*,
vt eos etiam comprehendat à quibus Hebræi multa patiebantur: per sanctimoniam intelligit omne genus
sanctitatis tam corporis, quam animæ: Græcè est vox *ἀγισμὸν*, quam Chrysofomus & Theophylactus
interpretantur castitatem. Verum cum hic Paulus alia peccata numeret, ad quæ euitanda exhortatur He-
bræos, melius per sanctimoniam omne genus sanctitatis intelligimus.

42. Per sanctimoniam omne genus sanctitatis intelligit, & non solùm eam, quæ est in patienter toleran-
dis aduersis.

43. Verba illa *ne quis desit, &c.* nonnulli ita legunt cū Chrysofomo, Theodoro & Theophylacto, vt quif-
cure de aliis ne desint gratiæ Dei, eo quod participium *contemplantes* Græcè *ἀποκοσμήτες*, Latine sem-
per intendentes significare videatur curam, & vigilantiã erga alios, verum non est cur ad curam erga alios,
id referamus, sed ad eam quam quisque erga seipsum habere debet, neque enim vllum est verbū in Pau-
lo, quod de cura erga alios intelligatur, & participium illud quod significat *diligenter inspicientes*, curam vniuf-
cuiusque erga se ipsum rectè denotare potest. Descere gratiæ, idem est, quod gratiæ Dei non respondere,
ideo per gratiam intelleximus vocantem, & excitantem, hac phrasi vitur Concilium Tridentinum, hoc mo-
do sessione 6. cap. 11. & est Augustini, vt 1. p. disp. 84. cap. 6. & disp. 98. cap. 6. notauimus.

44. Per radicem amaritudinis nonnulli intelligunt radicem peccati iræ, quæ in rebus aduersis pullulare
solet, nos intelleximus radicem omnis peccati, siquidem quouis peccato gratiæ fructus, & sanctitatis, de quo
fuerat locutus in vniuersum, impeditur, idque probatur ex eo quod statim enumerat peccata alia distincta
à peccato iræ, quæ cupit, vt in Hebræis non sint, rectè autem peccatum amaritudinem vocat, quia peccato
nihil amarius est, per radicem autem aliqui intelligunt non inclinationem peccati in quouis homine, sed
hominem alicquem, qui aliis scandalo esse possit, iuxta illud Deuter. 29. *ne sit inter vos radix germinans fel, &
amaritudinem*, nam Septuaginta eo loco fere eadem verba habent, quæ habet Paulus in hoc capite: mihi ta-
men prior sensus magis probatur.

45. Pro *profano* in Græco est *βέβηλον*, interpretatur autem Chrysofomus intemperantem, gulosum, & spi-
ritualia repellentem.

46. Esau non adducitur à Paulo in exemplum fornicatoris, sed voracis, gulosi, & spiritualia repellentis, di-
citur autem repellens spiritualia, quia vendidit ius primogenituræ, cui sacerdotalis dignitas erat annexa, vt
colligitur ex Hieronymo in traditionibus Hebræicis, & in epistola 126. & Clemente lib. 8. Constitutionum
Apostolicarum, cap. 3.

47. *Scitate* idem est quod recogitare, aut mementote, scientibus enim loquebatur Paulus.

48. Hoc loco per pœnitentiam non intelligit Paulus pœnitentiam, quam Esau habere contenderit de
peccatis, vt nonnulli putant, neque enim agit de remissione peccatorum, neque de reprobatione à beati-
tudine & gratia, qua reprobatus esset Esau, neque intelligit pœnitentiam, quam ipse etiam Esau habuisset,
quod vendidisset primogenita, quasi sensus sit ipsum non inuenisse effectum suæ pœnitentiæ, cum primo-
genitaram non recuperasset, quia inuenire locum pœnitentiæ non est inuenire effectum illius, sed oppor-
tunitatem pœnitendi, hanc autem habuit Esau, cum re ipsa pœnituerit ipsum, quod primogenita vendidisset
sed intelligit pœnitentiam Isaac, qua fructum, hoc est benedictionem datam Iacobo reuocaret, & eam Esau
tribueret, huius enim pœnitentiæ locum verè non inuenit, quia obtinere non potuit ab Isaac, vt facti ipsum
pœniteret cum autem subiicit *quanquam cum lacrymis inquisisset eam; per eam* intelligere potest benedictio-
nem ipsam, vel pœnitentiam ipsius Isaac, ex qua pendeat benedictio, quam obtinere nitebatur.

49. *Quamuis* autem Isaac motus lacrymis Esau, illum tandem benedixerit, tamen benedictionem pri-
mogenituræ ab eo Esau obtinere non potuit. Porro illam benedictionem, quam Esau ab Isaac obtinuit
Genesis 27. non fuisse benedictionem primogenituræ, sicut fuerat illa, quam surripuit Iacob, non colligitur
ex eo, quod in benedictione Iacob prius dixerit Isaac *de rore cæli*, quam *de pinguedine terræ*, contra verò in be-
nedictione Esau, sed quod ita Isaac benedixerit Iacob, vt dixerit *seruiam tibi populi, &c. esto Dominus fratrum
tuorum*. In quo ipsum cæteris prætulit tanquam primogenitum, benedicens autem Esau id non dixerit, sed
tantum deprecatus ei fuerit rorem cæli, & pinguedinem terræ.

50. Totum hunc numerum supplēuimus, vt explicaremus, quid hoc exemplo Esau Paulus contendant He-
bræis suadere.

51. Numerum illum totum addidimus, vt connecteremus causalem illius periodi sequentis, *non enim ac-
cessit* cum præcedente, breuiusque præmissis id, quod Paulus post multa colligit ex comparatione anti-
quorum Iudæorum cum presentibus.

52. Pro *tractabili* in Græco est *ἀπαρομήνῃ*, Latine palpatum, seu contactum, idem autem est, ac si dice-
ret sensibilem, neque enim vt quidam asserunt, per antiphrasin dictum fuit ab Apostolo tractabilis mons ille,
eo quod nemo illum contingere posset, vocat autem sensibilem montem Sinai, hoc est corporeum illum, &
materiale.

materiale, in quo antiquis Iudæis data est lex, cui infra num. 56 opponit Sion spiritualem, nempe Ecclesiam Dei, cuius ciues sunt Angeli.

53. Pro *accessibilem* legitur in aliquibus vulgaris, & in emendato Sixti accensibilem, quæ lectio Græcis exemplaribus respondet, habent enim *νεκρωσιμων*. Latine accensum;

54. Pro *excusauerunt se*, in Græco est verbum *παρησαντο*, quod Latine significat recusarunt, interpretati autem sumus *deprecati sunt*. & Paulus dixit excusarunt, quia non simpliciter, sed cum deprecatione ratione timoris postularunt, ne Deus ipsi loqueretur.

55. Verba illius numeri non habentur Exodi 19. & 20. in bibliis, quæ modò in vsu sunt, quidam putant tempore Pauli fortassis in quibusdam fuisse, Ego autem probabilius existimo in bibliis nunquam fuisse, sed traditione apud Hebræos rem hanc permanisse, quam expressit Paulus, hoc loco. Sicut illa sententia, *beatius est magis dare, &c.* referri autem non possunt ad tempus, quo Moyses vidit Dominum in rubo, vt aliqui referunt, quia Paulus ea refert ad tempus, quo Dominus loquebatur in Sina.

56. Particula aduersatiua, *sed*, respondet negatiuæ, non, quæ est in illa periodo *non enim accessistis, &c.* addidimus autem illud, *cum primum fidem Christi suscepistis*, vt indicarem tempus, quo illi Hebræi ad quos scribit Paulus, ad montem Sinai spiritualement accessisse dicuntur, spiritualement autem montem Sinai opponit corporali, vt num. 52. notauit.

57. *Millia* Latine, & *μυσία* Græcè, quod decem millia significat pro magno numero sumuntur.

58. *Primigenitum* Græcè *πρωτογονον*, quæ vox primogenitum significat, vocat autem primogenitos non quoscunque fideles, vt nonnulli putant, neque quoscunque sanctos, qui iam beatitudine perfruebantur, etiam si dicat *conscripti sunt in cælis*: sed Apostolos, & primos illos fideles, qui cum Euangelij prædicatione cœperunt, quos dicit scriptos esse in cælis, quia etiam viatorum nomina in cælis scripta dicuntur, sicut dixit Christus Matth. 11. & Lucæ 10. discipulis suis, *Gaudete autem quia nomina vestra scripta sunt in cælis*. Porro Paulum non loqui de Sanctis, qui iam beatitudine fruebantur, patet, quia de his statim loquitur, atque in hoc sicut in reliquis præfert etiam statum Hebræorum qui susceperunt fidem Christi, antiquis Iudæis, qui ad montem Sina accesserunt, siquidem eo tempore nullus Spiritus sanctorum beatitudine perfectus erat.

59. Per Deum hoc loco nonnulli intelligunt Christum, cui datum est iudicium facere verum cum postea Christi mentionem faciat: cum dicit, & *Testamenti noui mediatorem Iesum*, multò melius Deus secundum diuinitatis naturam intelligitur.

60. Per iustos perfectos intelligit animas iustorum, qui Euangelij prædicationem præcesserunt, hæ namque iam post Christi mortem eo tempore quo Paulus scribebat, beatitudinem erant consecutæ, & ideo perfectæ dicebantur: aliqui vulgati codices non legunt *spiritus*, sed *spirituum*, ita vt referatur ad iudicem & sit sensus ad iudicem spirituum perfectorum: verum codex emendatus iam habet *Spiritus*, & lectio hæc respondet Græco exemplari, redditque sensum quem in Paraphrasi secuti sumus, qui multò accommodatior est.

61. Cum vocasset Christum noui Testamenti mediatorem, & postea mentionem ad dispersionis sanguinis ipsius fecisset, expressimus verbis illis, quæ addidimus, effectum huius ad dispersionis pro nouo Testamento.

62. Vocem *loquentem* referre possimus ad ipsam sanguinis Abel ad dispersionem, & ad ipsum Christum per sanguinis ad dispersionem clamantem, quod verò dicit, *quam Abel*, nonnulli ita explicant, vt Abel sit in casu gignendi, & sensus sit *quam sanguinem Abelis*. Cæterum cum in Græco dicatur *ὡς τὸν Ἀβελ*, & articulus *τὸν* non possit referri ad sanguinem Abelis, qui Græcè est neutrius generis nempe *αἷμα*, ideo alij dicunt referendum esse ad ipsum Abelem, vt sensus sit, *quam ipsum Abelem*. Intelligunt autem Abelem defunctum loquentem fide sua in hominum memoria, sicut ad Hebr. 11. etiam interpretati sunt: referri etiam possent effusionem sanguinis Abelis Græcè *ἁγνισμὸς*, vt subintelligeretur effusio sanguinis, verum nos ita retulimus ad Abelem, vt ipse intelligatur locutus non per solam fidem in hominum memoria, sed per sanguinem postulans vindictam, sicut ad Hebr. 11. exposuimus.

63. Per loquentem, quem dicit Paulus recusandum non esse, non est intelligendus sanguis Christi, quia Græcè sanguis est neutrius, loquens autem masculini generis, neque intelligenda est adpersio sanguinis loqui, quamuis adpersio Græcè sit masculini vt præced. numer. notauimus, sed Christus ipse non quidem per sanguinem postulans misericordiam, hoc enim solum adduxit Paulus, vt ostenderet ad quanto nobiliorem montem Iudæi conuersi accessissent, sed præcipiens, & leges ferens, vt ei obediatur, vt verba sequentia indicant.

64. Illud *Vindictam Dei*, supplendum esse manifestum est; porro per eum, qui super terram loquebatur, non esse intelligendum Deum, qui loquebatur in monte Sinai, sed Moysen ipsum, vt docent Chrysostomus, Theophylactus, & alij, cui legem proponenti obedire noluerunt Deuter. 5. inde probatur, quia cum uoluerunt audire Deum loquentem in Sina, non fuerunt transgressores legis, sed solum præ timore deprecati sunt, vt Deus ipsis eo modo non loqueretur, & ita num. 54. de illis non dixit Moyses, *recusarunt audire vocem*, sed *excusarunt se*, quod nos interpretati sumus, *deprecati sunt ne Deus ipsis ita loqueretur*. Et ita non legimus hæc de causa eos punitos fuisse. At Deuter. 5. Moyli proponenti legem planè obedire recusarunt, propter quod puniti sunt, vt idem Paulus ad Hebr. 2. testatur, vbi eodem vtitur argumento ad minori, quo hic vsus est de lege Moysis, & Christi, illud autem *super terram*, non refertur ad locum, vbi Moyses proposuit legem, siquidem etiam Christus super terram fuit, sed ad ipsum Moysen, vt ostendat Paulus, illum terrenum hominem fuisse.

65. Non dicitur à Paulo Christus locutus de cælo, quia per Spiritum sanctum de cælo missum fuerit locutus, vel quod eo tunc cum Paulus scribebat, de cælo loquebatur, nam cum ipse etiam super terram locutus fuerit, & fidem prædicauerit, ad quam Hebræi conuersi fuerant, argumentum Pauli à minori parum roboris haberet, sed illud *de cælo* refertur ad Christum, vt in paraphrasi ob rationem dictam iuxta illud Ioan. 3. *Nisi qui descendit de cælo, &c.* & ita argumentum Pauli efficacissimum est, quale fuit illud ad Hebr. 2. *Si enim qui per Angelos dictus est sermo, &c.*

66. Illud *nunc autem* non est referendum ad tempus prophetiæ, quæ iam tempore Aggæi præcesserat, sed ad tempus quo implenda erat, & ideo interpretati sumus: *Pro hoc tempore, &c.*

67. Illud *factorum* quidam interpretantur *rerum creaturarum, & corruptibilium* quod de rebus huiusmodi tantum lata fuisset lex illa; alij, *rerum que iam verè factæ, & implebuntur*. Ego verò existimo vt in paraphrasi interpretan

interpretandum esse, quia loquitur de lege, quæ iam omnino abrogata fuerat, & ideo eam mobilem appellauit.

68. Addidimus illud deinceps, vt indicarem legem Christi non fuisse antea simul cum lege Moyfis, & eam sine lege Moyfis immotam permanfisse, sed tunc abrogata lege illa veteri incepisse.

69. Illud, *immobilia*, idem est, quod nunquam mutanda, & abroganda.

70. *Causalis etenim* refertur ad timorem, cum quo inquit Paulus Deo feruendum esse.

ARGUMENTVM.

CAPITIS XIII.

CApit hoc paræneticum est, varia continens spiritualis vitæ documenta, post quæ illorum preces pro se efflagitat, & bene illis precatus salutationibus epistolam claudit.

CAPVT XIII.

PARAPHRASIS.

Charitas fraternitatis maneat in vobis. Et hospitalitatem nolite obliuisci, per hanc enim latuerunt quidam, Angelis hospitio receptis. Mementote victorum, tanquam simul victi, & laborantiũ, tanquam & ipsi in corpore morâtes. Honorabile conubium in omnibus, & thorus immaculatus. Fornicatores enim, & adulteros iudicabit Deus. Sint mores sine auaritia: contenti præsentibus: ipse enim dixit: Non te deseram, neque derelinquam: ita vt confidentes dicamus, Dominus mihi adiutor: non timebo quid faciat mihi homo. Mementote præpositorum vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei: quorum intuentes exitum conuersationis, imitemini fidem. Iesus Christus heri, & hodie, ipse & in sæcula. Doctrinis variis, & peregrinis nolite abduci. Optimum est enim gratia stabilite cor, nõ escis quæ non profuerunt ambulanti in eis. Habemus altare, de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo deseruiunt. Quorum enim animalium inferitur sanguis pro peccato in sancta per Pontificem: horum corpora cremantur extra castra. Propter quod & Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra: improprium eius portantes. Non enim habemus hic manentem ciuitatem: sed futuram inquirimus. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo: id est, fructum laborum consuetudini nomini eius. Beneficentiæ autem, & communicationis nolite obliuisci, talibus enim hostiis promeretur Deus. Obedite præpositis vestris, & subiaceate eis. Ipsi enim peruiuant, quasi rationem pro animabus vestris reddaturi, vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes, hoc enim non expedit vobis. Orate pro nobis, confidimus enim quod bonam conscientiam habemus: in omnibus bene volentes conuersari. Amplius autem deprecor vos hoc facere, quo celerius resiliatur vobis. Demum autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in sanguine testamenti æterni, Dominum nostrum Iesum Christum, aptet vos in omni bono, vt faciatis eius voluntatem, faciens in vobis quod placeat coram se per Iesum Christum: cui est gloria in sæcula sæculorum Amen. Rogo autem vos fratres, vt sufferatis verbum solarij. Etenim per paucos scripsi vobis. Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum: cum quo (si celerius venerit) videbo vos. Salutate omnes præpositos vestros, & omnes sanctos. Salutant vos de Italia fratres. Gratia cum omnibus vobis. Amen.

ficem in sancta pro peccato offerebatur, extra castra, & septa templi omnino comburebantur: neque quidem illorum seruare licebat, ex quo sacerdotes edere possent. Atque idcirco Iesus extra portam ciuitatis, quasi extra septa templi immolari voluit in cruce, & igne charitatis cremari, nempe vt denotaret se offerri in sacrificium pro peccato prout in lege eo sacrificio pro peccato figuratum erat, & suo sanguine expiaturum genus humanum, ac proinde sacerdotibus Leuiticis, qui

Charitas mutua, qualis 1 inter fratres esse solet, ita in vobis sicut cepit 2 permaneat, vt inter afflictiones, quas patimini, non periclitetur, & 3 quanquam honorum vestrorum iacturam passi estis, nolite hospitalitatis obliuisci, huius enim virtutis merito Loth, eiusque domestici cum in domo illius hospitio Angelos exceperent, pessimos Sodomitas cecitate ab Angelis ipsis percussos, & clausis ianuis 4 latuerunt, ne ab illis graue aliquid paterentur, quod Angelos hospitio exceptos eis tradere vellent, vt ipsis abuterentur: eorum autem qui in vinculis sunt, perinde miseremini, & illis subuenite, ac si vos etiam victi essetis, & eorum, qui necessitatibus, & afflictionibus oppressi laborant, tanquam 5, qui corpus etiam iisdem malis obnoxium habent, ac proinde eorum aduersa in se experti sunt. Coniugibus in omnibus rebus honorem 5 deserte, & thorum eorum inuiolatum conseruate, 6 nam fornicatores, & adulteros damnabit dominus: 7 sint mores, & anima vestra aliena ab auaritia, vt præsentibus bonis contenta sit, 8 & ita desiderio immoderato augenda pecunia modum imponat, ipse enim 9 dominus Iosue dixit c. 1. Non te deseram, neque derelinquam, idemque vnicuique nostrum se spem nostram in eo fixam habeamus, dictum esse putare possumus, ita 10 vt sicut David contra inimicos suos dicebat Psalm. 55. Dominus mihi adiutor, non timebo, quid faciat mihi homo, nempe aduersarius, sic etiam quisque nostrum audacter dicere queat Dominum sibi esse adiutorem, ideoque se non timere quenquam, a quo in egestatem conici possit. 11 Memores estote semper perfectorum vestrarum Ecclesiarum, quorum finem conuersationis, & vita considerantes, quod honesta vobis visa fuerit: fidem imitami, vt eorum memoria excitati, & accersi, in fide, quam ab eis accepistis, vsque in finem perseueretis, 12 nec variis, & diuersis doctrinis a vera fide alienis, & contrariis de statu fidei 13 moueamini: 14 siquidem Christus, cuius vobis præpositi vestri vobis tradiderunt, idem qui 15 ab æterno, & nunc est, permanebit in sæcula. Optimum enim est gratia Dei confirmare, & stabilire mentem, 16 vt in fide vera permaneat, non autem 17 escis sacrificiorum antiquæ legis, 18 quæ veram iustitiam asserre non potuerunt iis, qui ea offerebant, & oblati vescebantur. Neque verò id dico, vt existimetis nos omni carere altari & sacrificio, 19 habemus enim vsque adeo sublime altare, & pretiosum sacrificium, vt sacerdotibus Leuiticis, qui legem suam retinentes adhuc 20 templo Salomonis deseruiunt, non liceat de illo edere, eo quod sit sacrificium pro peccato, sicut neque ipsis licuit de sacrificio, quod in templo Salomonis pro peccato offerebatur, manducare 21 eorum enim animalium corpora, quorum sanguis per Pontificem

de sacrificio pro peccato non debeant, non fore licitum de hoc sacrificio, sicut nobis licet, manducare. Derelinquamus igitur
 22 legales has ceremonias, & templum terrenum Salomonis, in quo ille observantur, & libenter amplectamur fidem Christi,
 æquo animo ferentes, 23 quæ à contribulibus ob eam causam patimur, prout Christus perferenda esse docuit, 24 nec
 templum tam magnificentum firmo, & stabili fundamento adificatum nos detineat, neque enim vlla est nobis firma, & sta-
 bilis ciuitas, quæ semper durata sit, sed in æternum permanens in alia vita inquirimus. 25 Per ipsum igitur Christum,
 qui pro nobis se obtulit extra castra, offeramus & nos pro antiquis sacrificiis semper sacrificium laudis, quod non ex
 fructibus terra sicut antiqua sacrificia offertur, sed est fructus labierum nostrorum, 26 ita vero hanc hostiam Deo offeratis,
 ut aliorum sacrificiorum, nempe beneficentia erga alios, & eleemosine, quæ sit 27 communicatione bonorum, non obli-
 uiscamini: 28 his enim etiam sacrificiis promeremur, ut Deum placabilem nobis reddamus. 29 Obedite prepositis ve-
 stris, & subiaceite eis, id enim ratio ipsa postulat, cum ipsi continuo 30 vigilare debeant, ne vobis aliquid mali accidat; de
 eoque rationem apud Deum ita reddaturi sint, ut si incuria eorum quid mali euenierit, poenas luant, tum etiam ita ut ipsi
 spontes, & alacri animo huic rei incumbant, non autem inuiti, hoc namque vobis 31 non expedit, sic enim minus diligenter
 de vestra salute curabunt. Orate pro nobis, 32 ut à vinculis liberemur, credimus enim, quod in rebus omnibus bonam consci-
 entiam habemus, quippe qui apud omnes bene, & sine offensione alicuius conuersari cupimus, ac proinde nullus accusa-
 tionem, aut vincula timeamus, eo autem 33 magis deprecor vos, ut pro me oretis, quo cuius vobis è vinculis 34 restitui de-
 sidero. Deus autem auctor pacis, qui è mortuis suscitauit Iesum Christum Dominum nostrum, qui pastor est uitium, hoc
 est, animarum custos, eas defendens merito 35 passionis, & sanguinis sui, quo nouum testamentum confirmauit, 36 per-
 ficiat vos in omni bono vt eius voluntatem perficiatis, id quod ipsi semper acceptum est, 37 operans in nobis ob meritum
 ipsius Iesu Christi; cui est gloria in secula seculorum. Amen. Rogo vos vt vestra consolationis, quæ ad vos scripsi
 æquo, & non pusillo animo 38 feratis, neque enim prolixè, sed paucis vos in Epistola consolatus sum. Agnoscite
 fratrem nostrum Timotheum, 39 iam à vinculis absolutum, cum quo scito venerit, ibo ad videndum vos. Salutate omnes
 prepositos vestros, & fideles omnes: salutant vos fratres omnes, qui in Italia sunt. Gratia cum omnibus vobis.
 Amen.

A N N O T A T I O N E S.

1. Charitatem fraternitatis, hoc est, qualis inter fratres esse solet, vna voce Græca *φιλadelphία*, Paulus significauit, idem autem est ad eam, quod ad perfectam, mutuamque charitatem, & amorem, qualis inter fratres esse solet, eos exhortari.
2. Verbum *maneat*, quo vtitur Paulus, positum putant Chrysostomus, & Theophylactus, non pro eo quod est *sit*, quasi exhortetur eos ad charitatem, quam non habuerant, sed pro eo quod est *perseueret*, quod iam in ipsa illi floreret, exhortatur autem ad illam retinendam, ne inter aduersa, quæ pleriquebantur, periclitaretur: parum autem refert, quod illud in vobis, aliqui Græci codices non habeant, nam plerique, & Latini emendatus habent, & necessariò intelligi debet.
3. Illud *quamuis honorum vestrorum, &c.* addidimus secundum mentem Chrysostomi, & Theophylacti, nam timere poterat, ne ea ratione, quod bonis suis spoliati essent, ad hospitalitatem tardiores efficerentur.
4. Pro *latuerunt*, quod est in emendata Sixti, plerique vulgati codices, & aliqui Latini expositores antea legebant *placuerunt*: eam tamen lectionem vitio librariorum irrepisse manifestum est, nam in Græco est verbum *ελαθον*, quod vulgatus vbique per verbum latere interpretatur, neque apud Græcos vquam denotat idem quod apud Latinos placere: ex Græcis autem qui in hunc sensum Paulum exponunt, Chrysostomus, Theophylactus, Oecumenius, & Theodoretus, ita explicant vt sensus sit, per hanc enim quidam Angelos hospitio exceperunt, cum ipsos esse Angelos ignorarent, quasi in hoc commendetur dignitas huius virtutis, vt interdum mereatur pro hospitibus Angelos habere, qui homines esse putantur, veluti si piscator putans se piscem hamo piscari, aurum aut margaritas capiat: intelligitur autem de Abrahamo, qui Angelos hospitio excepit. Quidam hanc expositionem resellunt, quod Abrahamo optime noverit Angelos esse illos, quos hospitio excepit: mihi etiam non probatur; alia tamen ratione, existimo enim, vt vt dixi prima parte, disputat. 185. cap. 2. Abrahamum non agnouisse Angelos esse, quos hospitio excipiebat, id quod ex eius colloquio cum eis manifestè colligitur, ideo igitur non probatur mihi, quia hic modus loquendi ad denotandum, eis, qui hospitio excipiebant, ignotos fuisse hospites ipsos, durus admodum, & insolens est. Placet igitur mihi interpretatio Fabri Stapulensis, & Catherini, qui hunc locum de Loth, non de Abrahamo intelligunt, vt in paraphrasi, nisi quod ipsi putant positum pluralem numerum pro singulari, quod mihi non probatur; vt enim ait Erasmus, hæc phrasis lingue Græcæ conueniens non est. Ego vero censeo merito hospitalitatis, non tantum ipsum Loth; à pessimis Sodomitis; qui ipsum opprimere volebant, quod hospites defenderet: verum etiam familiam ipsius incolumen fuisse seruatum eo modo, quo in paraphrasi diximus, absque vlla improprietate, & figura; & absque eo quod plurale pro singulari ponatur, & ita hunc locum explicari posse.
5. Quidam ita exponunt, honorabile est coniugium, & ita Erasmus transulit addito verbo præsentis est; & Syriacus interpres eodem modo habet; nobis placuit pro est, intelligere sit, vt vim habeat exhortandi coniuges ad mutuam honorem, quod verò ait, in omnibus, Theophylactus interpretatur in omnibus hominibus, vt non solum in his, qui sunt prouectioris ætatis, sed etiam in iuuenibus, tum etiam omnibus modis, & temporibus tam afflictionis, quam prosperitatis. Fulgentius libro de Fide ad Petrum cap. 3. satis post medium, ita explicat, vt omnibus etiam continentibus honorabile sit coniugium; hoc est, ab eis non vituperetur, vt malum, sed continentia, vt melior probetur. Mihi verò placet cum Oecumenio, vt significet in omnibus rebus, & cum præcipua res sit thorus, deinde speciatim illam expresse.
6. Particula *nam*, indicat quo pacto thorus immaculatus inter coniuges seruandus sit, ita vt nihil contra fidem matrimonij fiat, nam fornicatores, & adulteros, qui aliis eommiscuentur, damnabit Dominus.
7. Versio Caietani, & eius interpretatio probanda non est, qui ita vertit, sit modus sine auaritia, exponit autem his verbis turpe est quod auaritia imponat, Græca autem vox *αυαρία*, significat morem, & quamuis etiam significet modum, tamen vulgatus noster, & ferè omnes alij mores transferunt.
8. Nonnulli putant Paulum hic exhortari Hebræos, ne in castinum sint solliciti, sed bonis præsentis vite sint contenti, verum cum sollicitudo de castro non pertineat ad auaritiam; & contra præprium sit auaritiæ, vt nemo contentus sit his, quæ possidet, sed plura appetat, Paulus autem hoc loco contra auaritiã exhortatur.

retur Hebræos, sensus paraphrasis iure præferri debet, ad cuius explicationem numerum illum addidimus.

9. Suppleri debet *Dominus*, vel *Deus*, vt patet, porro locus ille adducitur à Paulo non in sensu literali, sed accommodatio ab exemplo, vt sicut Dominus dixit Iosua, *non te deseram*, &c. sic etiam dictum puter vnusquisque sibi, si spem in Deo constituat.
10. Eodem modo adductum fuisse à Paulo alterum locum Psal. 55. manifestum est, neque verò vt nonnulli arbitrantur, hic locus adducitur ad erigendos in spem eos, qui in vinculis tenebantur, cum horum in hoc capite non fecerit mentionem, nisi vt eorum misereretur Hebræi, sed ad idem omnino, nempe vt eis persuaderet, ne timerent egestatem, quam ab aliquo pati possent.
11. Theophylactus putat verbo illo, *mementote*, tacite insinuari obligationem, qua deberent præpositos sustentare ex bonis suis, id tamen videtur omnino extra rem, cum hic solum (vt omnes explicauit) agat Paulus de exemplo, quod Hebræis imitandum proponit, tum etiam quia cum loquatur de his, qui ex hac vita decesserunt, frustra ad eorum sustentationem Hebræos hortaretur.
12. Per varias, & peregrinas doctrinas id intelligit, nempe peregrinas à fide, & diuersas ab ea, hæ autem sunt omnino fidei contrariæ.
13. Græcè est *ἀεὶ ἐπέεσθε*, quod Latine est, *circumferamini*, & ita vertit Syriacus iuxta illud ad Ephes. 4. & *circumferamur omni vento doctrinae*, idem sensus est vulgatæ, quæ sequimur, nam abduci est de loco duci, & moueri.
14. Periodum illam mutato ordine posuimus, eo quod vim causæ continere videtur, contendit enim verbis illis persuadere constantiam in fide, & eadem de causa verba quædam addidimus, vt sensus magis perspicuus esset.
15. Nonnulli patres Græci quos memorauimus 1. tom. 3. part. disp. 67. capit. 3. putant per *heri*, & *hodie*, tempus breue humanitatis Christi ex parte initij denotari, per illud autem, *ipse & in secula*, æternitatem Deitatis eius, verum quia sensus præcedentibus accommodari non posset, secuti sumus alium in paraphrasi, qui contextui optimè quadrat.
16. Verba illa addidimus, vt explicarem vim illius verbi *stabilire*.
17. Per *escas* nonnulli intelligunt discretionem ciborum, vt exhortetur Paulus Hebræos, ne discernant inter cibos, sicut lex antiqua præcipiebat. Ita Chrysostomus, Theophylactus, & Anselmus, & Caietanus verum eum Hebræi illi nunquam de delectu ciborum notati fuerint, vt patet ex tota epistola, non video quorsum Paulus de illo in hoc capite loquatur: alij etiam cum Anselmo per *escas* inuelligunt cibos quoscunque corporales, vt sensus sit animam stabilendam esse in fide gratia Dei, non *escis*, quæ non profuerunt his, qui vitam suam ducunt in conuiuio, & comessationibus, quominus eam amitterent, cuius sustentationi illi non indulgebant, sensus tamen extortus est, quis enim dubitare mentem non esse *escis*, & conuiuio earum stabilendam in fide? adde etiam, quod Hebræi illi non erant notati, quod conuiuio, & *escis* multum dediti essent. Mihi igitur placuit sensus paraphrasis, eo quod Hebræi illi non erant vsque ad eò stabiles in fide, vt antiquam legem, & eius sacrificia non seruarent, præsertim verò cum multa à contribulibus ob fidem Christi susceptam patenterent.
18. Quamuis sacrificia legis Moyse profuerint offerentibus, vt opera virtutis, tamen quia in illis non fuit remedium nostre redemptionis, vt in hac epistola cap. 7. num. 25. notauimus, ideo dicit Paulus, quæ non profuerunt: hanc expositionem tribuere possumus Theodoro, & Caietan. qui loquuntur vniuersè de omnibus legalibus.
19. Occurrit tacitæ obiectioni, quam additis paucis verbis in paraphrasi explicuimus, ex quo colligi potest per *escas* intelligere Paulum non quæcumque legalia, sed sacrificia, in quibus præcipua pars legis proposita videbatur.
20. Per tabernaculum intelligit templum materiale Salomonis, in quo offerebantur sacrificia illa secundum legem Moyse.
21. Reddit rationem ob quam non licet edere de altari nostro Sacerdotibus Leuiticis, vt autem ratio hæc alicuius momenti sit, necesse est, vt Iesus extra portam mori voluerit, ad indicandum se offerri in sacrificium pro peccato, ac proinde, vt etiam denotaret non licere de illo edere Sacerdotibus tabernaculi, vtrumque autem expressit Paulus illis verbis, *propter quod & Iesus, &c.*
22. Per castra ibi aliqui cum Theophylacto, & S. Thoma intelligunt mundum, eiusque delectationes, ita vt exemplo illo Christi exhortetur Hebræos ad bonos mores. Mihi probatur sensus paraphrasis, quem sequitur Theodoretus, & affert etiam S. Thom. id quod instituto epistola maxime congruit, nam Hebræi illi in discrimine versabantur, redeundi ad legem Moyse relicta fide Christi, ad quam retinendam exhortatur Paulus in tota epistola, vt notauimus in argumento illius, accipit autem Paulus continens pro contento, nempe templum ipsum pro lege, quæ in eo seruabatur, nam per castra templum intelligit, sicut supra n. 21.
23. Improprium Christi vocat aduersa, quæ docuit Christus toleranda esse ob obseruandam iustitiam, sicut etiam exposuimus cap. 11. num. 49.
24. Vt explicarem vim particulæ causalis *enim*, & ostenderemus, cuius causam redderet, addidimus pauca illa verba, quæ suppressit Paulus, hic enim occurrit etiam tacitæ obiectioni.
25. Ne quis putaret se nihil Deo offerre posse in Ecclesia Christi, sicut in templo Salomonis cuiuslibet offerre licebat, ostendit quid vnusquisque pro antiquis sacrificiis offerre possit:
26. Mutat personam, vt sæpe facere consuevit, & ne quis putaret hoc solum sacrificium laudis, à quolibet nostrum offerendum esse, exhortatur ad alia duo genera sacrificiorum, quæ in operibus misericordiæ posita sunt, quod ea maxime Deo accepta sint; dicuntur autem sacrificia, non vt quidam parum consideratè putarunt, quod imperentur à virtute religionis, nam etiam quatenus ex sola misericordia fiunt absque villo affectu religionis dicuntur à Scriptura, & Patribus sacrificia, vt ostendi 3. part. disput. 93. sed quia vt ibidem cap. 2. dixi, opera misericordiæ Deo ita placent, vt sacrificiis præferantur iuxta illud Osee 6. *Misericordiam volo, & non sacrificium*, quod habet etiam Math. cap. 9.
27. Communionè pro cõmunicatione posuit noster vulgatus, idem tamen sensus est, nam per cõmunicationem fieri solet cõmunio bonorũ inter duo, nam bona illius qui tribuit elemosinã videtur cõmunia sibi, & pauperi, cui tribuit; alij dicunt per elemosinã fieri cõmunicationem quandam, quia diues tribuit pecuniã, pauper autem reddit gratias, hic tamen sensus mihi non probatur, est enim valde extortus.

28. Pro verbo illo *promeretur*, quod est in voce passiva, est Græcum *ἐπαρῆται*, quod significat oblectatur, seu placatur Deus, & hoc pacto præter Græcos legit Augustinus 10. de ciuitate cap. 5. sensus tamen eodem reddit, vt in paraphrasi, ex hoc autem loco deduximus 1. 2. disputat. 218. cap. 2. meritum, quod vocant de congruo, impetare, vt homo iustificetur, illudque diximus esse bonorum operum, præsertim misericordiæ.

29. Iam reddit ad exhortationem moralem, quam cœperat in hoc capite.

30. Peruigilare idem est, quod continuè, seu tota nocte vigilare, hoc autem verbo rectè explicat Paulus continuam Præpositorum obligationem vigilandi, nam peruigilare pro debito vigilandi sumitur.

31. Nonnulli putant ideo dixisse Paulum id non expedire Hebræis, ne Præpositi videntes eorum in obediendo repugnantiam, non audeant eis præcipere, id quod vtilius ipsis esset.

32. Manifestum est Paulum, cum scripsit hanc epistolam, in vinculis fuisse, vt notat Theophylactus in argumento illius, idèbque illa verba, vt à *vinculis liberemur*, addidimus, sic enim rectè explicatur vis particulæ causalis, quæ subsequitur, cum tamen alioquin difficilis esset textus. Porro Paulum in vinculis tunc fuisse indicat verbum illud *restituatur*, quod est num. 34.

33. *Amplius*, Græcè est *ἄλλοτρίως*, Latine idem, quod magis.

34. Cum restitui non dicatur nisi de eo, quod vi ablatum est, meritò hoc verbo denotari diximus liberationem Pauli à vinculis, in quibus tunc erat.

35. Illud, in *sanguine testamenti*, non debet referri ad suscitationem Christi quasi in sanguine testamenti suscitatus fuerit: sed ad illud, *pastorem magnum*, non quod sanguine testamenti, hoc est cuius in cruce effusione, quasi Testamentum nouum confirmatum est, vt in tractatu de sacrificio Missæ dicemus, meruerit esse custodem, & pastorem: hanc enim dignitatem capitis, & pastoris habuit, absque merito, ipso beneficio Incarnationis, sed quod mereatur à Deo passione sua custodire, hoc est liberare oues suas à malo: particula enim, *in*, instrumentariam causam denotat, & idem est, quod, *per*.

36. *Apert*, Græcè est, *καταπίσαι*, Latine idem quod perficere, intelligit autem per perficere id quod ad Philip. 2. cum ait; *qui dat vobis velle, & perficere*, est autem perficere opere exequi id quod per gratiam Dei animo concepimus, nam & ad hoc requiri peculiarem gratiam, quam vocant consequentem, probauimus 1. part. disp. 88. cap. 10. Porro autem hoc loco, *perficere*, idem esse, quod opere exequi, id quod volumus, patet, quia statim addidit Paulus, *vt faciatis eius voluntatem*.

37. Illud, *faciens in vobis*, explicauimus ita vt denotet operationem solius Dei, quæ pertinet ad gratiã, quam Deus in nobis sine nobis operatur, de qua diximus 1. part. in ea disput. 88. cap. 6. hunc autem sensum maxime suadet modus ille loquendi, quo sapius vtitur Augustinus, & Concilium II. Arausicanum, & hoc modo Paulus vtramque gratiam comprehendit, & antecedentem, quæ est initium volendi, & subsequenter, quæ datur ad opus post voluntatem; mutauimus in hac periodo ordinem verborum, vt illud, *per Iesum Christum*, coniungeremus cum illo, *faciens vobis*, & ita magis, perspicuus esset sensus, neque coniungi debet cum illo, *quod placet coram se*.

38. Hoc dicitur vt notat Chrysostomus & Theophylactus, quod Hebræi pusillo essent animo in tribulationibus, nam talium est non ferre sermonem longum, cui expositioni, consonat Syriaca versio, quæ habet, *longanimes sitis in sermone consolationis*; alij putant Paulum veniam petere, quod cum Hebræorum Apostolus non esset, ad eos scripsisset.

39. Quidam cum Chrysostomo putant per dimissum significare Paulum, Timotheum dimissum fuisse ab Athenis, nam Actorum 17. ita dicitur. Hanc expositionem sequuntur Chrysostomus & Theophylactus, & alij Græci, qui etiam sensum paraphrasis probant.

L A V S D E O.

Q V I D A M, E S O - C I E T A T E I E S V, L E C T O R I

QUOD notum sit lucubrations P. Gabriellis Vasquez ad eò tritas manibus hymnum, Bullam aduersus Michaellem Caium editam à Pio V. & Gregorio XIII. toties subnectere, quo vel oppositas reuincant opiniones, vel propriis concilient autoritatem, visum est eam excusam dare Hispanorum scholis, quam saepe iam Typographi sparserunt per Italiam. Nec scire fugiat Lector id quod iam pridem monuit P. Vasquez 1.2. disp. 190. c. 18. huius bullæ denuntiatorem fuisse Franciscum Toletum Societatis nostræ Theologum, & Romanæ Ecclesiæ Cardialem, qui autoritate Pontificis Louanium missus est, vt commotos quibusdam rumoribus Doctores, ad eiusdem Bullæ veritatem redigeret, & discrepantes reuocaret in concordiam Theologici nominis dignam. Sed illud accidit per opportunè P. Vasquez, tum ad intelligentiam Bullæ singulare, tum ad commendationem explanationum suarum admirabile, vt Michaelis Baij opera, ex quibus segmenta ista, & propositiones decerpta sunt, & quas nonnulli torquent iniquissime, obtemperata priuata facultate legere libuerit, quo ex vniuerso doctrine tenore, ac ductu, & precedentium, ac consequentium sermone ad declarationem vocato, facilius pronuntiaret de Baij, & Pontificum sensu Iudicauerunt Theologi nonnulli ex his fragmentis propositionum per coniecturam solam, in nonnullis fuisse opinionibus Baium, de quibus ne vno quidem loco potest esse suspectus, ac ideò expositiones induxerunt, à quibus dissentirent multum, si huius Doctoris opera legissent. Meminerunt Bullæ huius Cardinalis Bellar. tom. 3. lib. 5. de iustificatione agens de merito c. 12. & 14. ac saepe alibi, P. Azor. tom. 1. lib. 4. cap. 9. in fine agens de peccato originali. P. Suarez. 1. p. lib. 2. de prædestinatione cap. 16. num. 27. & P. Vasquez locis annotandis ad Bullæ marginem, cui singula adiungentur loca, quibus sparsim per varias disputationes ab eodem autore aliqua ex his propositionibus explanantur.

GREGORIVS EPISCOPVS SERVVS SER-
VORVM DEI, AD PERPETVAM REI MEMORIAM.

*Prouisionis nostra debet prouenire subsidio, ut ea quæ à prædecessoribus nostris emanarunt, suadente maximè fidei Catholicæ conseruatione, ubi-
cunque ipsis opus est producantur. Quare nos tenorem literarum se: re:
Pij Papæ V. prædecessoris nostri, in eius registro repertum, describi, & præ-
sentibus annotari fecimus, qui talis est. Pius Episcopus seruus seruorum
Dei ad futuram rei memoriam. Ex omnibus afflictionibus, quas in hoc
loco à Domino constituti, tam lætuoso tempore sustinemus, ille animum
nostrum præcipuè excruciat dolor, quod religio Christiana, tantis iam pri-
dem turbinibus agitata, nouis quotidie propositis opinionibus conflictetur,
Christique populus antiqui hostis suggestionibus dissectus, in alios, atque
alios errores passim, & promiscuè deferatur. Quantum verò ad nos atti-
net, totis viribus conamur, ut illæ simul atque profiliunt, penitus oppri-
mantur: magno etenim mœrore afficimur, quod plerique spectatæ alioqui
probitatis, & doctrinæ, in varias sententias offensionis, & periculi plenas,
cum verbo, tum scriptis prorumpunt, de quæ eis, in scholis inuicem contro-
uertuntur inuicem, cuiusmodi sunt sequentes.*

N E c Angeli, nec primi hominis adhuc integri merita, rectè vocantur gratia.
Sicut opus malum ex natura sua est mortis æternæ meritorium, sic bonum opus ex natura sua,
est vitæ æternæ meritorium.

1. 2. disput.
214. c. 3.
1. 2. disput.
214. c. 13.
Ibid.

3. Et bonis Angelis, & primo homini si in statu illo perseverasset vsque ad vltimum vitæ, felicitas esset merces, & non gratia.
4. Vita æterna homini integro, & Angelo promissa fuit, intuitu bonorum operum, & bona opera ex lege naturæ ad illam consequendam per se sufficiunt.
5. In promissione facta primo homini, & Angelo, continetur naturalis iustitiæ constitutio, quæ pro bonis operibus, sine alio respectu vitæ æternæ iustis promittitur.
6. Naturali lege constitutum fuit homini, ut si in obedientia perseveraret, ad eam vitam pertransiret, in qua mori non posset.
7. Primi hominis integri merita, fuerunt primæ creationis munera.
8. Sed iuxta modum loquendi Scripturæ, non rectè vocantur gratiæ, quo fit ut tantum merita, non & gratiæ debeant nuncupari.
9. In redemptis per gratiam Christi, nullum inueniri potest bonum meritum, quod non sit gratis indigno collatum.
10. Dona concessa homini integro, & Angelo, forsitan nõ improbanda ratione possunt dici gratia, sed quia secundum vsum Scripturæ, nomine gratiæ, tantum ea munera intelliguntur, quæ per Iesum male merentibus, & indignis conferuntur, ideo neque merita, neque merces, quæ illis redditur, gratia dici debet.
11. Solutionem pœnæ temporalis, quæ peccato, dimisso saepe remanet, & corporis resurrectionem propriè non nisi meritis Christi adscribendam esse.
12. Quod piè, & iuste in hæc vita mortali vsque ad finem conuersati, vitam consequimur æternam, id nõ propriè gratiæ Dei, sed ordinationi naturali, statim initio creationis constitutæ, iusto Dei iudicio deputandum est, neque in hac retributione bonorum, ad Christi meritum respicitur, sed tantum ad primam institutionem generis humani, in qua lege naturali institutum est, ut iusto Dei iudicio obedientiæ mandatorum vita æterna reddatur.
13. Pelagij sententia est, opus bonum citra gratiam adoptionis factum non est regni cœlestis meritorium.
14. Opera bona à filiis adoptionis facta non accipiunt rationem meriti, ex eo quod fiunt per spiritum adoptionis, inhabitantem corda filiorum Dei, sed tantum ex eo quod sunt conformia legi, quodque per ea præstatur obedientia legi.
15. Opera bona iustorum non accipient in die iudicij extremi, ampliorem mercedem, quam iusto Dei iudicio mererentur accipere.
16. Dicit rationem meriti non consistere in eo quod qui bene operatur habeat gratiam, & inhabitantem Spiritum sanctum, sed in eo solum quod quis obedit diuinæ legi, quam sententiam sapius repetit, & multis rationibus probat fere toto libro.
17. In eodem libro sapius repetit, quod non est vera legis obedientia, quæ fit sine charitate.

1. 2. disput.
190. c. 18.

1. 2. disput.
114. c. 13.

1. 2. disput.
216. cap. 1.
1. 2. disput.
216. cap. 1.
214. c. 13.
1. 2. disput.
215. c. 4.
1. 2. disput.
214. c. 13.

18. Dicit sentire cum Pelagio, qui dicunt esse necessarium ad rationem meriti, ut homo per gratiam adoprionis sublimetur ad statutum Deificum.
19. Dicit opera catechumenorum, ut fidem & poenitentiam, ante remissionem peccatorum factam, esse vitæ æternæ merita, quam vitam non consequentur catechumeni nisi prius præcedentium delictorum impedimenta tollantur.
20. Videtur insinuare, quod opera iustitiæ, & temperantiæ, quæ Christus fecit, ex dignitate persona operantis non traxerint maiorem valorem.
21. Nullum est peccatum ex natura sua veniale, sed omne peccatum meretur poenam æternam.
22. Humanæ naturæ sublimatio, & exaltatio, in consortium diuinæ naturæ, debita fuit integritati primæ conditionis, & proinde naturalis dicenda est, & non supernaturalis.
23. Cum Pelagio sentiunt, qui textum Apostoli ad Rom. 11. Gentes quæ legem non habent, naturaliter, quæ legis sunt facienti, intelligunt de gentibus fidei gratiam non habentibus.
24. Absurda est eorum sententia, qui dicunt, hominem ab initio, dono quodam supernaturali, & gratuito, supra conditionem naturæ suæ fuisse exaltatum, ut fide, spe, & charitate Deum supernaturaliter coleret.
25. A vanis, & otiosis hominibus, secundum insipientiam philosophorum excogitata est sententia, hominem ab initio sic constitutum, ut per donâ naturæ superaddita, fuerit largitate conditoris sublimatus, & in Dei filium adoptatus.
26. Ad Pelagianismum reiicienda est illa sententia, omnia opera infidelium sunt peccata, & philosophorum virtutes sunt vitia.
27. Integritas primæ creationis, non fuit indebita humanæ naturæ exaltatio, sed naturalis eius conditio, quam sententiam repetit, & probat per plura capitula.
28. Liberum arbitrium sine gratiæ Dei adiutorio, non nisi ad peccandum valet.
29. Pelagianus est error, dicere quod liberum arbitrium valet ad vllum peccatum vitandum.
30. Non solum fures hi sunt, & larrones, qui Christum vitam, & ostium veritatis, & vitæ negant, sed & quicumque aliunde, quam per Christum, in viam iustitiæ, hoc est ad aliquam iustitiam conscendi posse dicunt, aut tentationi vlli sine gratiæ ipsius adiutorio, resistere hominem posse, sic ut in eam non incidat, aut ab ea superetur.
31. Charitas perfecta, & sincera, quæ est ex corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta, tam in catechumenis, quam in poenitentibus, potest esse sine remissione peccatorum.
32. Caritas illa, quæ est plenitudo legis, non est semper coniuncta cum remissione peccatorum.
33. Catechumenus iuste, recte, & sancte viuunt, & mandata Dei obseruat, ac legem implet per charitatem, ante obtentam remissionem peccatorum, quæ in baptisimi lauacro demum percipitur.
34. Distinctio illa duplicis amoris, naturalis videlicet, quo Deus amatur, ut autor naturæ, & gratuiti, quo Deus amatur, ut beatorum est, vana est, & commentitia, & ad illudendum sacris literis, & plurimis veterum testimoniiis excogitata.
35. Omne quod agit peccator, vel seruus peccati, peccatum est, & amor naturalis, qui ex viribus naturæ exoritur, & ex sola Philosophia per elationem præsumptionis humanæ cum iniuria crucis Christi defenditur à nonnullis Doctoribus.
36. Cum Pelagio sentit qui boni aliquid naturalis, hoc est, quod ex naturæ solis viribus ortu ducit, agnoscit.
37. Omnis amor creaturæ rationalis, aut vitiosa est cupiditas, qua mundus diligitur, quæ à Ioanne prohibetur, aut laudabilis illa charitas, qua per Spiritum S. in corde diffusa Deus amatur.
38. Quod voluntariè fit, etiam si in necessitate fiat, liberè tamen fit.
39. In omnibus suis actibus peccator seruit dominantis cupiditati.
40. Is libertatis modus, qui est à necessitate, sub libertatis nomine non reperitur in scripturis, sed solum nomen libertatis à peccato.
41. Iustitia, quæ iustificatur per fidem impius, consistit formaliter in obedientia mandatorum, quæ est operum iustitiæ, non autem in gratia aliqua animæ infusa, qua adoptatur homo in filium Dei, & secundum interiore hominem renouatur, ac diuinæ naturæ confors efficitur, ut sic per Spiritum sanctum renouatus deinceps bene viuere, & Dei mandatis obedire possit.
42. In omnibus poenitentibus ante sacramentum absolutionis, etiam in catechumenis ante Baptisimum est vera iustificatio, separata tamen à remissione peccatorum.
43. Operibus plerisque, quæ à fidelibus fiunt, ut mandatis Dei pareant, eiusmodi sunt obedire parentibus, depositum reddere, ab homicidio, à furto, à fornicatione abstinere, iustificantur quidem homines, quia sunt legis obedientiæ, & veræ legis iustitiæ, non tamen iis obtinent incrementa virtutum.
44. Sacrificium Missæ non alia ratione est sacrificium, quam generali illa qua omne opus, quod fit ut sancta societate Deo homo inhaereat.
45. Ad rationem, & definitionem peccati non pertinet voluntarium, nec definitionis quæstio est, sed causæ, & originis, utrum omne peccatum debeat esse voluntarium, utrum peccatum originis verè habeat rationem peccati sine vlla ratione, aut respectu ad voluntatem, à qua originem habuit.
46. Peccatum originis est habituali paruuli voluntate voluntarium, & habitualiter dominatur paruulo, eo quod non gerit contrarium voluntatis arbitrium.
47. Voluntatis arbitrio, & ex habituali voluntate dominante fit, ut paruulus discedens sine regenerationis sacramento quando vsum rationis consequutus erat, actualiter Deum odio habeat, Deum blasphemet, & legi Dei repugnet.
48. Præua desideria, quibus ratio non consentit, & quæ homo inuitus patitur, sunt prohibita præcepto: non concupisces.
49. Concupiscentia, siue lex membrorum, & præua eius desideria, quæ inuiti sentiunt homines, sunt veræ legis inobediencia.
50. Omne scelus eius est conditionis, ut secum autorem, & omnes posteros eo modo inficere possit, quo infecit prima transgressio.
51. Quantum est ex vi transgressionis, tantum meritorum malorum à generante contrahunt, qui cum

minoribus nascuntur vitiis, quam qui cum maioribus.

52. Diffinitiva hæc sententia, Deum homini nihil impossibile præcipisse, falsò tribuitur Augustino, cum Pelagij sit, Deus non potuisset ab initio talem creare hominem, qualis nunc nascitur.

53. In peccato duo sunt, actus, & reatus, transeunte autem actu, nihil manet nisi reatus, siue obligatio ad poenam. Vnde in sacramento Baptismi, aut sacerdotis absolutione, propriè reatus peccati duntaxat tollitur, & ministerium sacerdotum solum liberat à reatu.

54. Peccator poenitens non viuificatur ministerio sacerdotis absoluentis, sed à solo Deo, qui poenitentiam suggerens, & inspirans viuificat eum, & resuscitat: ministerio autem sacerdotis solus reatus tollitur.

55. Quando per eleemosynas vel aliqua poenitentiae opera Deo satisfacimus pro poenis temporalibus, non dignum pretium Deo pro peccatis nostris offerimus (sicut quidam errantes autumant.) Nam alioqui essemus saltem aliqua ex parte Redemptores: sed aliquid facimus, cuius intuitu Christi satisfactio nobis applicatur, & communicatur.

56. Per passiones Sanctorum in indulgentiis communicatas non propriè redimuntur nostra delicta, sed per communionem charitatis nobis eorum passiones impartiuntur, vt digni simus, qui pretio sanguinis Christi à poenis pro peccatis debitibus liberemur.

57. Celebris illa Doctorum distinctio, diuinæ legis mandata bifariam impleri, altero modo quantum ad præceptorum operum substantiam, tantum, altero quantum ad certum quendam modum, scilicet secundum quem valent operantem perducere ad regnum æternum, hoc est, ad modum meritorem, commentitia est, & explodenda.

58. Illa quoque distinctio qua opus dicitur bifariam bonum, vel quia ex obiecto, & omnibus circumstantiis rectum est, & bonum, quod moraliter bonum appellari consuevit, vel quia est meritorium regni æterni, eo quod fit à viuo Christi membro pro spiritu charitatis, reiicienda putatur.

59. Similiter, & illa distinctio duplicis iustitiæ, alterius quæ fit per spiritum charitatis inhabitantem, alterius quæ fit ex inspiratione quidem spiritus sancti cor ad poenitentiam excitantis, sed nondum cor inhabitantis, & in eo charitatem diffundentis, qua diuinæ legis iustificatio impletur, vt odiofissima, & pertinacissima reiicitur.

60. Denique & illa distinctio duplicis viuificationis, alterius qua viuificatur peccator, dum ei poenitentia, & vitæ nouæ æternæ propositum, & inchoatio per Dei gratiam inspiratur, alterius qua viuificatur, qui verè iustificatur, & palme viuus in vite Christo efficitur, commentitia iudicatur, & scripturis minimè congruens.

61. Non nisi Pelagianum errore admitti potest vsus aliquis liberi arbitrij bonus, siue non malus: & gratiæ Christi iniuriam facit, qui ita sentit, & docet.

62. Sola violentia repugnat libertati hominis naturali.

63. Homo peccat etiam damnabiliter in eo quod necessariò facit.

64. Infidelitas purè negatiua; in his, in quibus Christus non est prædicatus, peccatum est.

65. Iustificatio impij fit formaliter pro obedientiam legis, non autem per occultam communicationem, & inspirationem gratiæ, quæ per eam iustificatos facit implere legem.

66. Homo existens in peccato mortali, siue in reatu æternæ damnationis, potest habere veram charitatem: & charitas etiam perfecta potest consistere cum reatu æternæ damnationis.

67. Per contritionem, & cum charitate perfecta, & cum voto suscipiendi sacramentum coniunctam non remittitur crimen extra casum necessitatis, aut martyrij, siue actuali susceptione sacramenti.

68. Omnes omnino iustorum afflictiones sunt vltiones peccatorum ipsorum, vnde Iob, & Martyres, quæ passi sunt, propter sua peccata passi sunt.

69. Nemo præter Christum est absque peccato originali. Hinc Beata Virgo mortua est propter peccatum ex Adam contractum, omnisque eius afflictiones in hac vita, sicut & aliorum iustorum, fuerunt vltiones peccati actualis, vel originalis.

70. Concupiscentia in renatis lapsis in peccatum mortale, in quibus iam dominatur, peccatum est, sicut & alij habitus prauī.

71. Motus prauī concupiscentiæ sunt pro statu hominis vitiati, prohibiti peccato: non concupisces. Vnde homo eo sentiens, & non consentiens, transgreditur præceptum, non concupisces, quamuis transgressio in peccatum non imputetur.

72. Quandiu aliquid concupiscentiæ carnalis in diligente est, non facit præceptum, diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo.

73. Satisfactiones laboriosæ iustificationum non valent expiare de condigno poenam temporalem restantem post culpam condonatum.

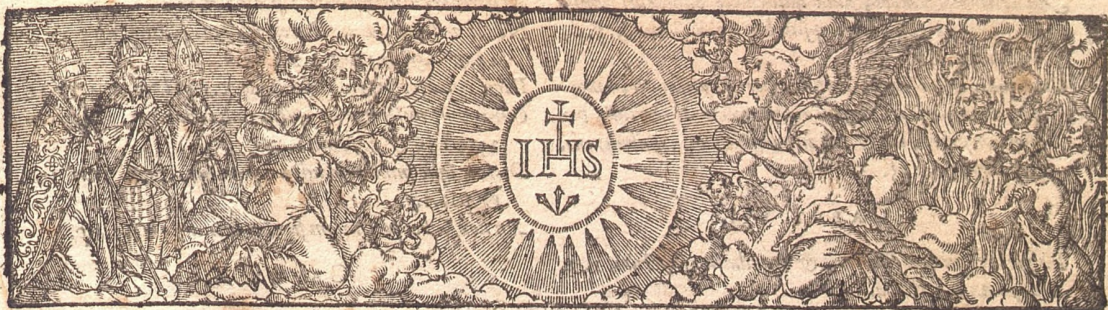
74. Immortalitas primi hominis non erat gratiæ beneficium, sed naturalis conditio.

75. Falsa est Doctorum sententia primum hominem potuisse à Deo creari, & institui sine iustitia naturali.

Quas quidem sententias stricto coram nobis examine ponderatas, quanquam nonnulla aliquo pacto sustineri possent, in rigore tamen, & proprio verborum sensu, ab asseritoribus intento, hæreticas, erroneas, suspectas, temerarias, scandalosas, & in pijs aures offensionè inmittentes respectiue, & quæcumq; super iis verbo, scriptorū, emissæ, præsentium autoritate damnamus, circumscribimus, & abolemus, de quæ eisdem, & similibus posthac quoquo pacto loquendi, scribendi, & disputandi facultatem quibuscumq; interdicens. Qui secus fecerint, ipsos omnibus dignitatibus gradibus, honoribus, beneficiis, & officiis perpetuo priuamus, ac etiam inhabiles ad quæcumq; decernimus: vinculo quoque anathematis eo ipso innodamus: à quo nullis Rom. Pont. inferior valeat ipsos (excepto mortis articulo) liberare. Cæterum vt iam commoti his diebus tumultus, & contrahæ odia facilius comprimi possint, simulq; animarum saluti plenius consulatur, dilecto filio nostro Antonio tituli S. Bartholomæi in insula presbytero Cardinali Grauelano nuncupato per Apostolicam scriptam mandamus, vt ipse quid ad propriam dictarum sententiarum, & scripturarum abolitionem, quid ad arcendam huiusmodi proloquia, & disputationes, quid denique ad vniõnem, & pacem cum communi omnium Ecclesie catholice satisfactione cõponendam facto opus sit, in primis diligenter expedit, denique in iis omnibus, quæ pro communi salute, tranquillitate, & honore optima iudicauerit, salua semper Ecclesie potestate, & perpetua vnitate, etiam per alium seu alios fide, doctrina, & religione præfatos opus exequatur, faciatq; quicquid decretis inuolantè ab omnibus obseruari, contradictores quoslibet per censuras, & poenas positas, cæteraq; iuris, & facti remedia Vasquez in Epist. Paul.

opportuna, appellatione postposita competendo, inuocatio & ad hoc si opus fuerit auxilio brachy secularis. Non obstantibus, quoad forsitan aliquibus ab Apostolica sit sede indultum, quod interdicti, suspendi, vel excommunicari non possint per litteras Apostolicas, non facientes plenam, & expressam, ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem, & quibuslibet aliis priuilegiis, exemptionibus, indulgentiis, & litteris Apostolicis specialibus, vel generalibus quorumcumque tenorem existant, per quas presentibus non expressis, vel totaliter non insertis effectus presentium impediri valeat quomodolibet, vel differri, & de quibus, quorumcumque totis tenoribus de verbo ad verbum habenda sit in nostris litteris mentio specialis. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre damnationis, circumscriptionis, abolitionis, interdicti, decreti, mandati, priuationis, & inodationis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei, & beatorum Petri, & Pauli Apostolorum eius se noverit incursurum. Datum Rome apud sanctum Petrum, Anno Incarnationis Dominice millesimo quingentesimo sexagesimo septimo, Calend. Octobris, Pontificatus nostri anno secundo. Ceterum volumus, ut earundem litterarum tenori sic inserto illa ipsa omnino fides adhibeatur vbicunque, & quandoocumque, siue in iudicio, siue alibi ille fuerit exhibitus, vel ostensus, sicut illius originalibus litteris predictis adhiberetur, si ipsa exhiberentur, vel ostenderentur. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre voluntatis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei, ac beatorum Petri, & Pauli Apostolorum eius se noverit incursurum. Datum Rome apud sanctum Petrum, Anno Incarnationis Dominice millesimo quingentesimo septuagesimo nono: quarto Calend. Februarij, Pontificatus nostri anno octavo.

I N D E X

LOCORVM DIVI
PAVLI, QUÆ IN SEX
VOLVMINIBVS THEOLOGICÆ
SCHOLASTICÆ HVCVSQVE

EXCVSIS HABENTVR, ET IN HOC
opere iterum explicantur.

Ex Epistola ad Romanos.

CAPVT I.

NVISIBILIA enim ipsius à creatura mundi per ea, quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, disp. 21. nu. 6. 1. part.

Quia cum cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt. 1. par. disp. 1. nu. 17. & 3. part. disput. 94. num. 2.

Qui predestinatus est Filius Dei 1. p. disp. 18. nu. 6.

Euangelium virtus Dei est ad salutem omni credenti. 1. 2. disp. 210. num. 8.

Qui factus est ex semine Dauid secundum carnem, qui predestinatus est Filius Dei in virtute, secundum spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum Iesu Christi Domini nostri, disp. 90. nu. 4. 3. part.

Propter quod tradidit eos Deus, & c. 1. 2. disput. 14. numero 12.

CAPVT II.

Et circumcisio cordis in spiritu non litera 3. part. 10. 2. disp. 163. num. 10.

An diuitias bonitatis eius contemnis? 1. par. disp. 95. numero 39.

Qui reddet unicuique secundum opera sua. 1. p. disp. 86. nu. 17. & 1. 2. disp. 115. nu. 27.

Non enim est acceptio personarum apud Deum, disp. 86. nu. 2. & 3. 1. p. & 1. 2. d. 121. nu. 72. & 76.

Factores autem legis iusti sunt apud Deum: 1. p. 2. d. 227. num. 14.

Qui sine lege peccauerunt, sine lege peribunt. 1. 2. d. 158. num. 7.

Gentes, quæ legem non habent, naturaliter, quæ legis sunt faciunt, ibid. d. 190. nu. 142.

Ipsi sibi sunt lex, ostendunt enim opus legis. 1. 2. d. 77. num. 2.

CAPVT III.

Quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius ad ostensionem iustitiæ suæ, 3. part. disp. 77. num. Vasquez in Epist. Paul.

25. & 1. par. d. 65. num. 50.

Vbi est ergo gloriatio tua? 1. 2. d. 183. nu. 7. & seq. & d. 103. num. 18.

Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis 1. 2. d. 210. num. 58. & 1. p. d. 89. nu. 73. & d. 91. nu. 113.

Scimus autem quoniam quæcumque lex. 1. p. d. 231. numero 9.

Omnes peccauerunt, & egent gloria Dei 3. p. d. 115. num. 14.

CAPVT IV.

Signum accepit circumcisionis signaculum iustitiæ suæ in annot. art. 3. q. 61. nu. 43. 3. p.

Credidit Abraham Deo & reputatum est illi ad iustitiam, ibidem, d. 133. num. 40. & 1. 2. disput. 209. nu. 12. & d. 210. nu. 77.

Et resurrexit propter iustificationem nostram, ibidem, d. 133. nu. 32. & 52. & 1. 2. d. 182. nu. 15.

Non enim per legem promissio Abrahæ, aut semini eius. 1. 2. disp. 189. nu. 17. & 3. p. d. 23. nu. 10. & d. 88. nu. 14.

Per legem enim cognitio peccati. 1. 2. d. 97. numero 11. & 12.

CAPVT V.

Sed non sicut delictum, ita & donum, si enim unius delicto, & c. 3. part. disp. 5. n. 10. & 1. 2. disp. 202. nu. 6.

In quo omnes peccauerunt. 3. p. d. 115. num. 15. & d. 149. num. 14.

Sicut per unius delictum, & c. ita per unius iustitiam, 1. p. d. 85. nu. 50.

Usque ad legem enim peccatum erat in mundo. 1. 2. disput. 90. num. 12. & 13.

Sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, & c. 1. d. 130. nu. 14. & seq.

Per unum hominem peccatum introiit in mundum. 1. 2. d. 133. n. 8.

CAPVT VI.

Gratia Dei vita æterna, d. 41. nu. 2. 1. part.

Non enim estis sub lege sed sub gratis. 1. 2. d. 166. num. 19.

INDEX.

An ignoratis fratres, quia quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus, 3. p. d. 133. num. 46.
Consepulsi enim sumus cum illo per Baptismum in morte, ut quomodo Christus resurrexerit a mortuis per gloriam patris, ita & nos in nouitate uitae ambulemus. 3. p. disp. 156. n. 33.

CAPVT VII.

Itaque lex quidem sancta, & mandatum sanctum. 1. 2. 9. 98. a. 1. n. 1. & seq.
Nam quae sub viro est mulier viuente viro alligata est legi 1. 2. d. 180. n. 39. & seq.
Iam non operor ego illud, sed quod habitat in me peccatum ibid. d. 83. n. 37. & 1. p. d. 88. n. 36. & d. 106. n. 11.
Non in uersutiae litera, sed in nouitate spiritus, ibidem, d. 189. n. 15.
Quid ergo dicemus: lex peccatum est abstrit, ibidem, d. 189. n. 24. & seq. & 1. p. d. 91. n. 114.
Velle adiacet mihi, perficere autem non inuenio, ibidem, d. 212. n. 14.
Video aliam legem in membris meis, & c. 1. 2. d. 20. n. 9.

CAPVT VIII.

Spes qua videtur, non est spes, nam quod videt quis, quid sperat? 1. p. d. 84. n. 2. & 3. p. d. 43. n. 1.
Spiritus postulat pro nobis, 1. p. d. 83. n. 4. & 13. d. 110. num. 5.
Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, ibid. disp. 93. n. 8.
Quos praestitit, & predestinauit, & c. ibid. d. 91. n. 14. & 3. p. d. 10. num. 20.
Quis accūsabit aduersus electos Dei? d. 89. n. 44. 1. p.
Quis nos separabit à caritate Dei? ibid. d. 90. n. 7. & 1. 2. disp. 100. num. 64.
Accepistis spiritum filiorum in quo clamamus Abba Pater. 1. p. d. 210. n. 5. & 1. 2. d. 200. n. 61. & 3. p. d. 80. n. 68. & d. 88. n. 12.
Si quis spiritum Christi non habet, hic non est eius. 1. p. d. 146. n. 10.
Corpus quidem per peccatum mortuum est. 1. 2. d. 134. num. 2.
Existimo enim quod non sunt condigna passiones huius temporis. 1. 2. disp. 214. num. 80. & seq. & d. 215. num. 16.
Qui proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. 3. p. d. 89. n. 55.
Quos praesciuit, hos & vocauit quos vocauit, & c. 3. p. d. 93. n. 1.
Reliquiae per gratiam saluae factae sunt, 3. p. d. 23. n. 43.
Scimus enim quod lex spiritalis est, ego, & c. 3. p. d. 1. num. 6.

CAPVT IX.

Voluntati autem eius quis resistit. 3. p. d. 1. n. 13. & 1. p. d. 89. n. 126. & d. 91. n. 132.
Ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia, Deus benedictus in saecula. 3. p. d. 15. n. 72.
Qui sunt Israelitae, quorum est adoptio filiorum. 3. part. d. 88. num. 11.
Sicut scriptum est, Jacob dilexi, Esau odio habui. 3. p. d. 162. n. 6. & 1. p. d. 95. n. 42.
Non enim omnes, qui ex Israel, sunt Israelitae, neque qui semen sunt Abrahae, omnes filij, & c. 3. p. d. 162. num. 4. & 5.
Operabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis. 1. p. d. 101. n. 17. & seq.
Cum nondum nati fuissent, 1. p. d. 89. num. 43.
Antequam quicquam boni aut mali egissent, ut secundum electionem propositum Dei maneret, & c. 1. p. d. 89. n. 112. & seq.

Miserebor cuius misereor. 1. p. d. 91. n. 122.
Nō est uolentis, neque currentis, & c. 1. p. d. 88. n. 15. 32. & 43. & d. 98. n. 13. & 1. 2. d. 85. n. 33.
Dicit enim scriptura Pharaoni, & c. 1. p. d. 95. n. 4. & 38.
Cuius uultu miseretur, & quem uult indurare. 1. p. d. 95. n. 23. 40. 56. & d. 98. n. 12.
Dicis itaque mihi quid adhuc queritur, & c. d. 91. n. 104. & 105. 1. p.
An non habet potestatem sigulus luti. d. 95. n. 41. 1. p.

CAPVT X.

Non est distinctio Iudaei, & Graeci, & c. quomodo inuocabunt in quem non crediderunt. & c. equidem in omnem terram exiit sonus eorum. 1. p. disp. 97. num. 3. & 1. 2. disp. 120. n. 11.
Inuentus sum à non quaerentibus me, palam apparui, & c. 1. p. d. 2. n. 30.
Dico ergo, nunquid sic offenderunt. ibidem, d. 132. n. 19.
Prope est uerbum in ore tuo, & in corde tuo. 1. 2. d. 189. num. 13. 5.
Corde creditur ad iustitiam, & c. 3. p. d. 131. n. 40. & disp. 144. num. 9.
Sed dico, nunquid non audierunt, & c. 1. 2. d. 120. n. 11.
Et hoc est uerbum fidei, quod predicatur uobis, ibid. d. 129. num. 60.
Quicumque inuocauerit nomen Dei saluus erit, ibid. disp. 100. n. 107.

CAPVT XI.

Concluse Deum omnia in incredulitatem, ut omnium misereatur. 3. p. d. 17. n. 97.
Sine poenitentia sunt dona Dei. 1. 2. d. 208. n. 20.
Quoniam ex ipso, & in ipso, & per ipsum sunt omnia. 1. p. d. 177. n. 10.
Non repleuit Dominus plebem suam, quam praesciuit, ibid. d. 95. n. 22.
Sic ergo & in hoc tempore reliquiae secundum electionem gratiae saluae factae sunt, ibid. d. 89. num. 3. 1. & 114. & d. 94. num. 115.
O altitudo diuitiarum, & c. quis prior dedit illi, & c. si autem gratiam, iam non ex operibus, disp. 89. n. 3. & d. 91. n. 118. 1. p.
Quam incomprehensibilia sunt iudicia, ibid. d. 49. n. 2. & d. 52. n. 6.
Quis prior dedit illi, & retribuetur ei ex ipso enim, per ipsum, & in ipso sunt omnia, ibid. disp. 85. n. 20.
Ex ipso pro ipso, & in ipso sunt omnia, ibidem, d. 3. num. 9.

CAPVT XII.

Omnis anima potestati sublimioribus subdita sit. 1. 2. d. 152. num. 20.
Non adulterabis, non occides, ibidem, disput. 180. numer. 19.

CAPVT XIII.

Domino suo stat, aut cadit. 1. p. d. 229. n. 12.
Scio, & confido in Christo Iesu, quia nihil commune per ipsum. 1. 2. d. 59. n. 7.
Omne quod non est ex fide, peccatum est. 1. 2. d. 191. num. 13.

CAPVT XIV.

Quaecumque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt. 1. p. d. 14. num. 15.

CAPVT XV.

Secundum reuelationem mysterij temporibus aeternis tacitae. 1. p. d. 33. n. 3.

INDEX

Ex Epistola ad Galatas.

CAPVT I.

Cum autem placuit ei, qui me segregauit, & c. 3. part. d. 114. numero 19. & seq.

CAPVT II.

Qui videbantur esse aliquid. 3. part. d. 123. numero 20.

Cum autem venisset Cephas Antiochia in faciem ei restitit. 1. 2. d. 182. nu. 45. & seq.

CAPVT III.

Qui fecerit ea uiuet in illis. 1. parte. d. 16. numero 15.

Quicumque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt, ibidem. d. 91. numero 124. 1. 2. d. 212. numero 11.

Ordinata per Angelos, ibidem, d. 185. numero 3. & 4.

Omnes qui sub lege sunt, sub maledicto sunt. 1. 2. d. 166. numero 9.

At ubi venit fides, iam non sumus sub pedagogo, ibidem, d. 180. nu. 29. & 33.

Christus nos redemit de maledicto legis, ibid. disp. 19. numero 281. & 3. p. d. 2. numero 7.

Lex autem non est ex fide, sed qui fecerit ea, uiuet in illis, ibid. numero 23.

Non dixit & seminibus, quasi in multis, sed quasi in uno, & semini tuo qui est Christus. 3. part. d. 162. numero 3.

Data est lex per Angelos in manu mediatoris. 3. part. d. 83. numero 4.

CAPVT IV.

At ubi venit plenitudo temporis misit Deus filium suum. 3. par. d. 24. numero 39.

Quanto tempore heres paruulus est nihil differt à seruo cum sit Dominus eius, ibid. d. 88. numero 15. & seq.

Iis qui natura non sunt dij, seruibatis, ibidem, d. 97. numero 13.

Sub elementis mundi huius eramus seruientes, ibid. d. 129. numero 46.

Misit Deus spiritum filij sui in corda uestra, clamantem Abba Pater. 1. p. d. 110. nu. 9.

Factus sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret. 1. p. d. 91. numero 35.

Abraham duos filios habuit, unum de ancilla & unum de libera, ibid. d. 56. numero 8.

Quae sunt per allegoriam dicta, haec enim, & c. ibid. Sed quomodo tunc is, qui secundum carnem natus fuerat, & c. ibid.

Illam autem qua sursum est, Hierusalem libera est, & c. ibidem.

CAPVT V.

Neque circumciso aliquid ualet, neque preputium, sed noua creatura. 1. part. d. 172. numero 1. & 1. 2. d. 210. numero 39.

Manifesta sunt opera carnis. 1. 2. d. 97. numero 15.

Si spiritus ducimini, non estis sub lege. 1. 2. d. 166. numero 52. & seq.

Si circumcidamini Christus uobis nihil proderit. d. 180.

Testificor autem rursus omni homini circumcidenti se, ibid. numero 5.

& 3. p. d. 155. numero 103.

Uuo ego, iam non ego, & c. 1. 2. d. 214. nu. 47.

Semper charitate seruite inuicem. 3. part. d. 93. numero 8.

CAPVT VI.

Ergo dum tempus habemus operemur bonum. 1. part. d. 230. numero 3.

Ex Epistola ad Ephesios.

CAPVT I.

Qui benedixit nos in omni benedictione spiritali. 1. p. d. 94. nu. 9. & 11. & 3. part. d. 77. numero 4. & d. 10. numero 18. & 28.

Elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti. 1. part. d. 89. numero 2. 4. 44. 64. 111. 112. & disp. 91. numero 34. d. 94. numero 8. & seq. & d. 177. numero 1.

Qui praedestinauit nos in adoptionem filiorum Dei per Iesum Christum in ipsum, ibidem, d. 94. nu. 12. & 3. p. d. 13. nu. 85.

Secundum proposuimus eius, qui operatur omnia secundum consilium uoluntatis suae, ibidem d. 78. numero 12. & d. 81. numero 1. & d. 94. numero 5. & d. 102. numero 1.

In quo etiam nos sorte uocati sumus, ibidem d. 94. numero 15. & 28.

Et ipsum dedit caput super omnem Ecclesiam. 3. part. d. 48. nu. 1. 12. 13. & 14.

In quo habemus redemptionem per sanguinem eius, ibid. d. 36. numero 26.

Proposuit instaurare omnia in Christo, quae in caelis, & quae in terra sunt, ibid. d. 49. numero 2.

CAPVT II.

Propter nimiam charitatem suam qua dilexit eos. 3. p. d. 11. numero 2.

Et uos cum essetis mortui, delictis & peccatis uestris, ibid. d. 1. numero 6.

Erantus, & nos filij irae, ibidem, d. 149. numero 14. legem mandatorum decretis euacuans. 1. 2. d. 180. numero 6.

CAPVT III.

Ut innotescat principatibus, & potestatibus in caelestibus per Ecclesiam multiformis, & c. 1. part. d. 37. nu. 16. & d. 49. numero 2.

Ex quo omnis paternitas in caelo, & in terra, ibid. d. 22. nu. 3. 10. 11. 22.

Ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quae sit latitudo, & c. ibid. d. 55. nu. 11. & 1. 2. d. 210. numero 45. & seq.

Apparuit Angelis, d. 215. numero 2.

Mysterij absconditi à saeculis, ibid. nu. 3. 4.

Ut innotesceret principatibus, numero 3, 7, 8. & d. 217. numero 2.

CAPVT IV.

Et nolite contristare Spiritum sanctum Dei in quo signati estis in diem redemptionis. 3. part. d. 112. numero 25.

Soliciti seruare unitatem in uinculo pacis, unum corpus, & unus spiritus, sicut uocati estis in una spe uocationis uestrae.

INDEX

nis vestrae. 3. part. d. 146. nu. 11. & 10.
Unus Deus, una fides, unum baptisma, ibid. d. 146. nu. 1.
& 2.9. & 11.
Unicusque nostrum data est gratia secundum mensuram
donationis Christi. 1. p. d. 47. nu. 2.
Dedit quosdam quidem Apostolos ibidem d. 1. nu. 3. & d.
47. numer. 2.

CAPVT V.

Surge qui dormis & exurge à mortuis. 1. p. d. 88. nu. 38. &
11. d. 185. nu. 38. & 50.
Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Chri-
sto, & in Ecclesia, ibidem d. 215. numero 2. & 3.
& part. d. 128. num. 2. & quest. 61. in art. 3. num. 41.
& d. 12. num. 6.
Mundans eam lauacro aqua in verbo vitæ, ibidem, disp.
129. num. 2. & 52. & disp. 140. numer. 6. & d. 156.
num. 36.
Tradidit semetipsum pro nobis oblationem, & hostiam, ib.
disp. 83. num. 31.

CAPVT VI.

Serui obedite dominis carnalibus cum timore, & tremore,
1. 2. disp. 152. num. 52.
Et gladium spiritus, quod est Verbum Dei. 1. p. d. 241.
num. 34.
Non est colluctatio, &c. vsque ad mundi Rectores, ibid. d.
245. num. 8.

CAPVT XV.

Qui fecit utraque unum. 1. part. disput. 183. num. 1.

Ex Epistola ad Philippenses.

CAPVT I.

Quia vobis donatum est pro Christo, non solum ut in eum
credatis, sed etiam ut pro illo patiamini. 3. p. disp. 77.
numero 8.

CAPVT II.

Humiliavit semetipsum, factus obediens, vsque ad mortem.
3. p. d. 14. nu. 24. & d. 75. num. 20.
Formam serui accipiens, d. 80. num. 50. 3. part.
Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi no-
men quod est super omne nomen. 3. par. d. 79. n. 9. & 10.
& 1. par. disp. 89. num. 107.
In nomine Iesu omne genu flectatur. 3. p. d. 108. num. 107.
& d. 93. num. 61. & 1. p. d. 22. nu. 20.
Omnes querunt quæ sua sunt, non quæ Iesu Christi, ibid.
disp. 117. num. 93.
Super hoc nomen, quod nominatur siue in hoc seculo, siue in
futuro. 1. part. disp. 22. num. 20

CAPVT III.

Ut inueniar in illo non habens meam iustitiam, quæ
ex lege est, sed illam, quæ ex fide. 1. 2. d. 189. nu-
mero 19.
Secundum iustitiam, quæ in lege est conuersatus sine que-
rela. 1. 2. disp. eadem, num. 20.

Ex Epistola ad Colossenses.

CAPVT I.

Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lu-

mine, & eripuit de potestate tenebrarum, & transtu-
lit in regnum filij dilectionis suæ. 1. 2. disp. 204. nu-
mero 30. & 31. & 1. part. disp. 150. num. 15. & 3. p.
d. 1. num. 2.

Qui est imago Dei inuisibilis. 1. part. d. 145. num. 4. & d.
185. num. 1.

Omnia per ipsum creata sunt, ibid. d. 146. num. 27.

Pacificans per sanguinem crucis eius, sine qua in terris si-
ne qua in caelis sunt. 3. p. d. 111. num. 6.

Quoniam in ipso condita sunt vniuersa, ibidem, d. 10. nu.
15. & 25.

Per eum reconciliare omnia in ipsum, pacificans per san-
guinem eius, &c. d. 36. num. 28. 3. p.

Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabita-
re, & per eum reconciliare omnia in ipsum, ibid. disp.
45. nu. 1. & disp. 49. num. 3. & 18.

CAPVT II.

Delens, quod aduersus nos erat chirographum, &c. 3. par.
disp. 77. numero 29. & disp. 111. num. 6. & 1. 2. disp.
18. num. 6.

Quia in ipso habitat omnis plenitudo diuinitatis corpora-
liter, ibid. d. 48. nu. 14. 15. & 16.

Nemo ergo vos indicet in cibo, aut potu, aut in parte diei
festi, ibid. d. 112. nu. 19.

Quæ sunt rationem quidem habentia sapientia in supersti-
tione, & humilitate, ibid. nu. 20.

Circumcisi enim estis circumcisione non manu facta in ex-
polutione corporis carnis, sed circumcisione Christi con-
sepulti ei in Baptismo 3. p. d. 156. num. 33. & in art. 1.
quest. 70. num. 17.

Ex Epist. i. ad Theffalonicenses.

CAPVT IV.

Hæc est enim voluntas Dei sanctificatio vestra. 1. part. d.
83. numero 7.

Ex Epistola ad Hebræos.

CAPVT I.

Et cum iterum introduxit primogenitum in orbem terra-
rum, inquit, & adorant eum omnes Angeli eius. 1. p. d.
233. nu. 3. & 12.

Nomen omnes sunt administratorij spiritus? ibidem, d.
144. num. 4. 14. 15. & disp. 178. num. 1. 10. & d. 214.
num. 9.

Qui cum sit splendor gloria, & figura substantia eius, ibi-
dem, disp. 122. num. 2. & d. 109. num. 14. & disp. 145.
num. 4.

Portans omnia verbo virtutis suæ. 1. part. d. 141. nu-
mero 33.

Ad quem autem Angelorum dixit? sede à dextris meis. 1.
part. d. 144. num. 4.

Hic autem unam pro nobis offerens hostiam in sempiter-
num sedet in dextera Dei, de cætero expectans donec
ponantur inimici eius scabellum pedum eius. 3. p. d.
79. num. 1. & d. 82. num. 32.

CAPVT II.

Quia ergo pueri communicauerunt carni, & sanguini, d.
36. num. 31.

Decebat enim eum, per quem omnia, & propter quem
omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, 3. p. d.
49. num. 13. 29. & 30.

Qui sanctificat, & sanctificantur, ex vno omnes. 3. p. d. 49.
nu. 14. 15. 16. 17. & seq.

Ut gratia

I N D E X.

Vt gratia Dei pro omnibus gustaret mortem. 3. p. d. 49. nu. 3. 30. & 31.
Decebat enim eum autorem salutis eorum per passionem consummari. 3. part. d. 19. numero 7. & d. 75. numero 20.
Vt per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperium. 3. part. d. 133. nu. 45.
Cui dixit aliquando Angelorum? filius meus es tu, hodie ego genui te. 1. 2. d. 178. nu. 6.
Si enim, qui per Angelos dictus est sermo, factus est firmus. 1. 2. d. 185. nu. 45.

C A P V T I I I.

Etenim, & nobis nunciatum est, sicut & illis 1. part. disp. 16. num. 10.
Quoniam ergo superest introire quosdam in illam requiem, & ij quibus prioribus annunciatum est, & c. usque ad Sabbathismum populo. 1. part. disp. 16. numero 10.
Omnia sunt aperta oculis eius, & nulla creatura est coram eo inuisibilis. 1. p. disp. 59. num. 14.

C A P V T I V.

Exauditus est pro sua reuerentia. 3. part. disput. 5. numero 16.
Et quidem cum esset filius Dei, didiscit ex iis, qua passus est, obedientiam. ibid. d. 55. num. 7.
Qui in diebus carnis sue preces supplicationesque ad Deum, & c. ibid. d. 81. nu. 13. & disp. 84. num. 13. & disp. 112. num. 16.
Neque quisquam sumpsit honorem, nisi qui vocatur à Deo, tanquam Aaron. ibid. disp. 83. nu. 37.

C A P V T V.

Impossibile est eos qui semel sunt illuminati, & c. & lapsi sunt, rursus renouari ad penitentiam. 3. part. disp. 140. num. 3. & disp. 146. num. 13. & d. 156. num. 41. & 1. par. d. 97. num. 5.
Non iniustus est Deus, ut obliuiscatur. 1. 2. q. 114. artic. 7. & disp. 211. nu. 8. & seq.

C A P V T V I.

Translato enim sacerdotio, necesse est & legis translatio fiat. 1. 2. disp. 180. num. 3.
Hic autem eo quod maneat in æternum, & c. 3. part. d. 85. num. 6.

C A P V T V I I.

Omnis enim Pontifex ad offerendum munera & hostias constituitur. 3. p. disp. 81. nu. 28.
Dicendo autem nouum, veterauit prius 1. 2. d. 181. numero 19.
Qui seruiunt umbre futurorum. 1. part. disput. 16. numero 11.

C A P V T V I I I.

Emundauit conscientiam nostram ab operibus mortuis.

1. 2. d. 59. numero 3.
Christus assistens Pontifex. 3. p. d. 1. num. 7.
Si enim sanguis hircorum, & vitulorum, & cinis, ibid. d. 36. num. 16.
Et ideo mediator est noui testamenti, ut morte, & c. ubi enim est testamentum, mors necesse est intercedat testatoris. ibid. disp. 75. nu. 20.
Intrauit semel in sancta, ibi. disp. 75. num. 1.

C A P V T I X.

Umbra habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum, per singulos annos, ibid. disp. 38. num. 3. & seq.
Impossibile est enim sanguine hircorum, & taurorum auferri peccata. ibid. d. 5. num. 13.
Tunc dixi, ecce venio, ut faciam Deus voluntatem tuam, ibid. disp. 74. numero 37. & 40. & 1. 2. disput. 181. num. 19.
Ideo ingrediens hunc mundum dixit, hostiam, & oblationem noluisti, & c. ibid. d. 75. nu. 3.
Quibus illuminati magnum certamen sustinuistis, ibid. d. 140. num. 3.
Per singulos annos iisdem ipsis hostiis, quas offerunt indefinenter, & c. in artic. 4. quæst. 61. 3. part. numero 44.
Voluntariè enim peccantibus nobis post acceptam iustitiam veritatis iam non relinquitur pro peccatis hostia, ibid. d. 156. num. 41.
Vna oblatione consummauit sanctificatos. 1. 2. d. 181. numero 19.

C A P V T X.

Est autem fides sperandarum, & c. 1. p. d. 124. nu. 12. & 1. 2. d. 209. num. 6. & seq.
Alij autem distenti sunt, non suscipientes redemptionem, ut meliorem inuenirent resurrectionem. 1. 2. q. 99. art. 6. num. 27.
Sine fide impossibile est placere Deo, ibidem d. 191. numero 15.
Et tamen omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissiones. 1. 2. d. 18. num. 8.
Ideo non confunditur Deus, vocari Deus eorum, parauit enim illis ciuitatem. 3. parte d. 149. numero 54.

C A P V T X I.

Proposito sibi gaudio, & c. 3. p. d. 75. num. 28.
Non enim accessistis ad accensibilem ignem, & c. & iudicem omnium Deum, & spiritus iustorum perfectorum, & testamenti noui mediatorem Iesum. 3. part. disput. 83. num. 4.

C A P V T X I I.

Christus heri, & hodie, & ipse & in sæcula. 3. p. disp. 67. num. 11.
Beneficentia autem, & communionis nolite obliuisci, talibus enim hostiis promeretur Deus. 1. 2. d. 218. numero 7.

F I N I S.

